Barbro Juselius-Rosse

Europeiska eftertankar

Folken och ideologisk geografi i den napoleonska historieskrivningen på S:t Helena 1815–1821

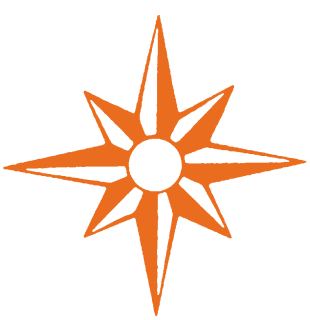

Barbro Juselius-Rosse
Född 1963 i Oravais
Fil.mag. Åbo Akademi 1991
Tjänstgör sedan 1992 som
äldre lektor i historia och samhällslära
vid Sibbo gymnasium

Pärmutkast: Stéphane Rosse
Pärm: Tove Ahlbäck

Åbo Akademis förlag
Biskopsgatan 13, FIN-20500 ÅBO, Finland
Tel. int. +358-2-215 3292
Fax int. +358-2-215 4490
E-post: forlaget@abo.fi
http://www.abo.fi/stiftelsen/forlag/

Distribution: **Oy Tibo-Trading Ab**
PB 33, FIN-21601 PARGAS, Finland
Tel. int. +358-2-454 9200
Fax int. +358-2-454 9220
E-post: tibo@tibo.net
http://www.tibo.net

EUROPEISKA EFTERTANKAR

Europeiska eftertankar

Folken och ideologisk geografi i den napoleonska historieskrivningen på S:t Helena 1815–1821

Barbro Juselius-Rosse

ÅBO 2007

ÅBO AKADEMIS FÖRLAG – ÅBO AKADEMI UNIVERSITY PRESS

CIP Cataloguing in Publication

Juselius-Rosse, Barbro
Europeiska eftertankar : folken och ideologisk geografi i den napoleonska historieskrivningen på S:t Helena 1815–1821 / Barbro Juselius-Rosse. – Åbo : Åbo Akademis förlag, 2007.
Diss.: Åbo Akademi. – Abrégé.
ISBN 978-951-765-366-4

ISBN 978-951-765-366-4
ISBN 978-951-765-367-1 (digital)
Hakapaino Oy
Helsingfors 2007

Förord

Jag vill rikta mitt varmaste tack till min handledare professor Holger Weiss som förmått mig att ta detta från början oplanerade steg att låta mina tankar kring Napoleons historieskrivning i exilen utmynna i en doktorsavhandling. Utan professor Weiss orubbliga stöd och uppmuntran skulle jag inte ha fört projektet i fråga till denna punkt.

Vidare vill jag rikta ett alldeles speciellt tack till professor Max Engman som, förutom bidragit med konstruktiv kritik av mina texter, har öppnat dörrarna för mig till de mentala kartornas och den imaginära geografins förunderliga värld. Tack vare Liisa Koskis oförtrutna arbete på fjärrlåneavdelningen vid Universitetsbiblioteket i Helsingfors med att spåra upp de mest avlägsna och ibland rätt märkliga texter har jag kunnat applicera mina idéer på ett källmaterial som saknar motstycke: Napoleon Bonapartes skrifter från tiden i exil. Vad hände sedan, på S:t Helena, frågade mig dåvarande t.f. professorn i historia Rainer Fagerlund inför en seminarieuppsats på 1980-talet och på den vägen är jag fortfarande. Ett alltför senkommet tack också för denna spännande forskningsuppgift. Även seminariedeltagarna vid Åbo Akademis historiska institution vill jag tacka för kritik och tankeväckande frågor under de år denna avhandling kommit till.

Under projektets gång har jag tjänstgjort som lektor i historia vid Sibbo gymnasium och har på så sätt, förutom behållit kontakten med vardagen och eventuella framtida historiker, kunnat sörja för den ekonomiska sidan. Tack vare stipendier från Oskar Öflunds och Waldemar von Frenckells stiftelser samt Svenska Litteratursällskapet och Åbo Akademis jubileumsfond har jag emellertid också haft möjlighet att finna den skriv- och tankero som skolvardagen inte kan tillhandahålla, men som är förutsättningen för all forskning. Ett stort tack till dessa institutioner som har givit mig möjlighet att från stund till annan dra mig tillbaka till lugnet i studiekammaren.

Därtill vill jag tacka vänner och kolleger för att ni lyssnat, följt med och uppmuntrat mig år efter år. Ett speciellt tack till Nina Abrahamsson som offrade soliga semesterdagar på att korrekturläsa mitt manuskript och till Monika Janfelt för givande diskussioner på Tröttvägen i Munsala. Slutligen går mitt varma tack till mina föräldrar Lisen och Kurt Juselius som alltid trott på mig och stött mig i mina åtaganden samt till min man Stéphane Rosse som, förutom delat mina bekymmer, också rent praktiskt har hjälpt mig med allt från skrivprogram och översättningar till design. Och till min son Anton som tidigt förstod och accepterade vad hans mor är bra på och var hon kommer till korta.

Sibbo 30.04.2007

Innehåll

1 Inledning 9
1.1 Problemställning, teori och metod 9
1.2 Samhällsteorier i upplysningstidens ljus 19
1.3 Folk, nation och la grande nation i S:t Helena-litteraturen . . 30
1.4 Forskningsläget 35
2 Skrifterna från S:t Helena – en presentation 41
2.1 Skrifter dikterade av Napoleon: memoarer, polemiska och tendentiösa skrifter, militärkonst och krigshistoria 41
2.2 Skrifter tillkomna på initiativ av Napoleons franska följeslagare, samt den brittiske doktorn O'Mearas dagbok 53
2.3 Verk skrivna av andra bosatta eller genomresande på S:t Helena som kommit i personlig förbindelse med Napoleon 73
3 Det ryska hotet 81
3.1 Mystiken och dramatiken kring fälttåget 1812 81
3.2 Ryssland: Europa eller Asien? 84
3.3 Den ryska naturen som vapen 105
3.4 Rysk civilisation som vapen 114
3.5 Nordens barbarer 120
3.6 Sammanfattning 133
4 Napoleon – nationalitetsprincipens banerförare? 137
4.1 Inledning 137
4.2 Tysk enhet? 138
4.3 Ett självständigt Italien? 147
4.4 Den spanska frågan 159
4.5 De europeiska folken – kungarna: en nationell diskurs? . 168
4.6 Budskapet den 11 november 1816 181
4.7 Sammanfattning 186
5 Från öst till väst 189
5.1 Inledning 189
5.2 Asien, Europa och USA i debatten 195
5.3 Gränstrakterna mellan civilisation och natur 202
5.4 Det spanska undantaget 215
5.5 Civilisationens trefot 224
5.5.1 Den amerikanske ynglingen 224
5.5.2 Fransmannen 229
5.5.3 Den engelske åldringen 240
5.6 Sammanfattning 253

6 Napoleons Europa 257
6.1 Inledning 257
6.2 Konstruktionen Europa 259
6.2.1 Europeiska byggstenar 261
6.2.2 Paris – Europas huvudstad 274
6.3 Familjen Europa 280
6.4 Klubb Europa 287
6.4.1 De turkiska ‘kreaturen’ 288
6.4.2 Det ryska rikets västra gränstrakter 295
6.4.3 Ett franskt Medelhavsimperium 301
6.4.4 Ett amerikanskt alternativ 308
6.4.5 En broderlig delning mellan land och hav 311
6.5 Fästning Europa 317
6.5.1 Mellan öst och väst 317
6.5.2 Planer för Europas framtid 321
6.5.3 En röst i tiden 331
6.6 Sammanfattning 337
7 Slutord 342

Käll- och litteraturförteckning 354

Abrégé 359

1 Inledning

1.1 Problemställning, teori och metod

Föremålet för den aktuella undersökningen är det som av en del historiker setts som Napoleon Bonapartes sista, kanske mest framgångsrika, fälttåg – ett fälttåg som han inledde redan under överfarten till S:t Helena och livet i exil. Ombord på "Northumberland" konstaterade den fallne kejsaren tillsammans med en handfull franska följeslagare att de hade ett förflutet utan like att ta ställning till, ett förflutet som omvärlden skulle komma att bedöma enligt eget gottfinnande om den inte upplystes om de verkliga förhållandena. 'Eh bien! ... nous écrirons nos *Mémoires* ... Après tout, on doit remplir ses destinées; c'est aussi ma grande doctrine.'[1]

Den litterära produktion som sålunda igångsattes skulle med tiden komma att utgöra kärnan i Napoleons sista stora offensiv på den europeiska politiska scenen, hans sista försök att påverka storpolitiken i en pronapoleonsk riktning. Efter att ha studerat läget i Europa drog han slutsatsen att de reaktionära tendenser som i och med Wienkongressens politiska lösningar spreds över kontinenten snart skulle stöta på folkens motstånd och att återgången till den gamla ordningen i Frankrike i och med den bourbonska restaurationen var ett politiskt felgrepp dömt att misslyckas. Genom att låta folken få känna hans rätta jag, hans politiska åsikter och hans innersta förhoppningar skulle omvärlden ges ett alternativ till Wienkongressens Europa. I fångenskapen skildrar och förklarar han således, med ena ögat på utvecklingen i Europa och i Frankrike, den politik han fört, samt avslöjar de vittomfattande planer han haft för kontinenten – planer som i och med nederlaget i Waterloo aldrig hade förverkligats.

När skrifterna från S:t Helena i början av 1900-talet genomgicks av den franske forskaren Philippe Gonnard var en av hans slutsatser att speciellt dagböckerna skrivna av dem som delade Napoleons förvisning visar på mycket motstridiga tankemönster i exkejsarens dagliga samtal. Hos exempelvis grevarna Las Cases[2] och

1 Emmanuel de Las Cases, *Mémorial de Sainte-Hélène* (Paris 1968), vol. I, s. 82, 2–3.8.1815. Kursivering i originalet. Emedan Las Cases' dagbok har publicerats i ett flertal upplagor anger jag för samtalen, förutom sidhänvisningar, även dateringar, där sådana finns att tillgå.

2 Emmanuel-Auguste-Dieudonné-Marius-Joseph, greve de Las Cases (1766–1842). Las Cases var av gammal adlig släkt och i sin ungdom rojalistiskt sinnad. Han emigrerade under revolutionen och utgav 1803–1804 under namnet Le Sage *Atlas*

Montholon[3], hävdar Gonnard, framstår Napoleon som revolutionsidéernas arvtagare och banerförare och som en i grunden fredsälskande statsman som tvingats till ett evigt försvarskrig mot ett med England i spetsen avogt inställt Europa. Vidare framställs han som en framsynt politiker som insett att Europas framtid låg i nationernas frigörelse och enande samt att en federation av fria folk kunde lägga grunden till ett blomstrande Europa i fred och harmoni. I general Gourgauds[4] märkliga minnesanteckingar, som utkom 1899, finner man ytterst litet av dessa tongångar, och Gonnard drog härav slutsatsen att Napoleon på S:t Helena fabricerade en legend kring sig själv, att han försökte "tromper l'histoire" för att bana väg för en restauration av det napoleonska styret i Frankrike antingen för sin egen eller för sin sons räkning.[5]

Ett av de teman som historiker i Gonnards efterföljd har tyckt sig kunna utläsa ur S:t Helena-budskapet och som man i forskningen, genom att ställa propagandan mot kejsardömets de facto förda politik, sedan länge har åtagit sig att kritisera och effektivt kullkasta är bilden av Napoleon som "le défenseur du principe des nationalités".[6] Om 1800-talet kan ses som den vaknande nationalismens århundrade beror detta inte på att den franske militärdiktatorn skulle ha uppmuntrat de nationella strävanden som förekom, har kritikerna å det bestämdaste slagit fast, utan tvärtom på att han aktivt förtryckte dem.[7]

En utgångspunkt för denna avhandling är emellertid insikten att många aspekter av den napoleonska tankevärlden under S:t Helena-tiden har förbigåtts när man inom forskningen i hög grad har koncentrerat

---

historique et géographique. Han presenterades 1806 vid hovet och blev av Napoleon utnämnd till greve 1810. Han åtföljde Napoleon till S:t Helena därifrån han avlägsnades i november 1816 p.g.a. otillåten korrespondens med Europa, dit han efter internering i Kaplandet återkom 1817. Philippe Gonnard, *Les origines de la légende napoléonienne, l'œuvre historique de Napoléon à Sainte-Hélène* (Paris 1906), s. 79–85.

3 Charles-François-Tristan, greve de Montholon (1782–1853). Fransk general, deltog med utmärkelse i de napoleonska krigen. Han utnämndes till greve, blev kejsarens kammarherre och hörde sedan dess till dennes närmaste krets. Tillsammans med sin hustru åtföljde Montholon Napoleon till S:t Helena där han blev kvar ända till Napoleons död i maj 1821. Gonnard, *Les origines de la légende*, s. 149–153.

4 Gaspard, baron de Gourgaud (1783–1852). Fransk general. Han deltog och utmärkte sig i Napoleons fälttåg samt följde denne till S:t Helena 1815 men måste av hälsoskäl lämna ön redan 1818. Han utgav tillsammans med Montholon Napoleons memoarer 1823 och ensam en redogörelse för fälttåget 1815 (1818). Hans dagbok utgavs postumt. Gonnard, *Les origines de la légende*, s. 286–291.

5 Gonnard, *Les origines de la légende*, s. 333.

6 Gonnard, *Les origines de la légende*, s. 219.

7 T.ex. Jacques Godechot, *L'Europe et l'Amérique à l'époque napoléonienne* (Paris1967), Hans Kohn, 'Napoleon and the age of nationalism', *Journal of Modern History,* 22/1950, Jean Tulard, *Le grand Empire 1804–1807* (Paris 1982), s. 159.

sig på att ställa vad man har sett som visionerna från S:t Helena mot Napoleons faktiska politik. Resultatet har i allmänhet varit just ett rätt snabbt avfärdande av budskapet från landsförvisningstiden som endast ytterligare ett led i den propagandakampanj som påbörjades redan under det första italienska fälttåget, bl.a. i form av de beryktade militärbulletinerna. Lyssnar man emellertid uppmärksamt och kritiskt till de stora visionerna men även till de kanske mindre väl genomtänkta alldagliga samtalen kan man, menar jag, få en bild av den fallne kejsarens tankevärld som hittills i rätt stor utsträckning har ignorerats.

I min egen undersökning av S:t Helena-litteraturen[8] har jag utgått från Napoleons intentioner och hur han bedömde sina möjligheter att uppnå dem. Målet, dvs. att styra utvecklingen i en pronapoleonsk riktning, betydde i klartext ett försök att bereda mark för en napoleonsk restauration antingen i Napoleons eget eller i sonens namn.[9] Den alternativa handlingsmodell som han från S:t Helena erbjöd Wienkongressens Europa, bygger således i stor utsträckning på de potentiella orsaker han såg till att de politiska strömningarna i Europa skulle kunna vända och därmed möjliggöra ett tillbakakallande av en Bonaparte till Frankrikes ledning. De två första orsakerna var det behov kungarna kunde ha av honom gentemot eventuella folkresningar och omvänt den nytta folken kunde ha av honom i kampen mot kungarna: '...car, dans cette immense lutte du présent contre le passé, je suis l'arbitre et le médiateur naturel; j'avais aspiré à en être le juge suprême...' Den tredje, och enligt Napoleons bedömning kanske den mest sannolika orsaken, var det behov man kunde ha av honom i kampen mot ryssarna, som nu hotade utnyttja Frankrikes svaghetstillstånd och bemäktiga sig hela Europa:

---

8 Detta är ett uttryck som hämtats från den svenska översättningen, *Napoleon efter Waterloo (1815–1821),* (Stockholm 1901), av lord Roseberys *Napoleon, the Last Phase (1815–1821)* utgiven i London 1900.

9 Förutom det övergripande målet att påverka den europeiska opinionen i en pronapoleonsk riktning hade exkejsaren i exil också ett intresse av att framställa sin situation i en negativ dager för att eventuellt utverka en förflyttning från ön eller åtminstone lättnader i restriktionerna rörande de franska fångarna. Det bedrevs således bland fransmännen på S:t Helena vad Montholon kallade en "politique de Longwood" (Longwood var den gård på ön där det franska sällskapet framlevde sina dagar i exilen), dvs. man försökte genom att överdriva Napoleons martyrskap och den engelske guvernören sir Hudson Lowes trakasserier påverka opinionen i en positiv riktning. J. Holland Rose, *Napoleon's Last Voyages* (London 1906), s. 20, Basil Jackson, *Notes and Reminiscences of a Staff Officer* (London 1903), s. 160. För en närmare diskussion kring motiven bakom den napoleonska historieskrivningen på S:t Helena se Barbro Juselius, *Arvet från St Helena. En studie av de napoleonska idéerna 1815–1821*, otryckt avhandling pro gradu i allmän historia, Historiska institutionen, Åbo Akademi 1991, ÅAB, s. 7–14.

> ...car, dans l'état actuel des choses, avant dix ans, toute l'Europe peut être cosaque, ou toute en république; voilà pourtant les hommes d'Etat qui m'ont renversé ... Ce qu'il y a de sûr, c'est que tous ces souverains se compromettent, se dégradent, se perdent en moi...[10]

Det var således genom att hänvisa till inre (revolutionär omstörtning) och i synnerhet yttre (en rysk invasion av den europeiska kontinenten) hotbilder mot kontinenten som helhet Napoleon försökte väcka den läsande allmänhetens intresse för sitt och sin familjs fortsatta öde. "Vi" hotas att krossas av "dem" – Napoleon eller hans son, skall läsaren förstå, var räddningen.

Hur skall, frågar jag mig, budskapet om Napoleon som nationalstatens banerförare förenas, vilket oundvikligen, om tanken hade förverkligats, skulle ha inneburit en splittring av de stora dynastistaterna på kontinenten, med hans uttryckliga varning för det ryska hotet och för ett 'sönderfall i republiker'? Eller är tanken rörande ett på nationalstater vilande Europa en målsättning som har överbetonats på bekostnad av andra alternativ eller kanske t.o.m. tillskrivits S:t Helena-litteraturen på delvis lösa grunder? Med hjälp av diskursanalytiskt inspirerade frågeställningar har jag lyckats urskilja en del mönster i Napoleons resonemang, som jag anser ifrågasätter eller åtminstone ger ett alternativ till den nationella diskurs man i så hög grad har uppmärksammat i S:t Helena-litteraturen. Det är, vill jag bl.a. visa, i allmänhet den 'europeiska civilisationen' som ställs mot det 'ryska barbariet' och, om inte i lika hög grad, mot de "trolösa engelsmännen"[11] samt mot framtidslandet USA.

Redan här bör emellertid framhållas att Napoleon, trots att han medvetet önskade ge en alldeles speciell tolkning av sitt liv och sin tid vid makten, var en energisk och talför personlighet med ett, åtminstone i den frustrerande exilmiljön, ofta snabbt växlande humör, som i sina privata samtal ofta mer eller mindre spontant uttalade sig i olika frågor – uttalanden som han vid närmare eftertanke rätt ofta modifierade något. Det är sålunda ingen snörrät, helgjuten bild han ger av sin historia och sina planer, utan stundtals kan en helt motstridig idé- och tankevärld skymta fram. Häri ligger emellertid också mycket möjligt dagböckernas styrka. Diskuterande de stora visionerna och spörsmålen, men också till synes triviala, alldagliga frågor, låter han, ibland ofrivilligt(?), sina bakomliggande tankegångar träda fram.

---

10 Las Cases, vol. I, s. 530, 18.4.1816.

11 Las Cases, vol. I, s. 719, Napoléon Bonaparte, 'Pièces justificatives', *Mémoires pour servir à l'histoire de France sous Napoléon, Écrits à Sainte-Hélène. Par les généraux qui ont partagé sa captivité* (Paris1823–1825), vol. IV, s. 491. Förkortas i fortsättningen *Mémoires* 1823–1825.

Hoten mot Europas framtid hade de gamla oligarkerna, fortsatte Napoleon resonemanget på S:t Helena, i och med Wienkongressen själva givit upphov till eller förvärrat. Genom att sätta lock på folkens frihetslängtan och genom att acceptera främst Polens förening med Ryssland, vilket markant hade utökat ryssarnas närvaro i Europa, hade man försatt hela kontinentens framtid i fara. Kritiken av Wienkongressens beslut samt alternativen Napoleon gav för att rätta till de begångna misstagen går som en röd tråd genom hela S:t Helena-litteraturen och därmed genom föreliggande avhandling: Jag ämnar undersöka hur Napoleon, för att motivera behovet av sig själv, bygger upp olika hotbilder och hur han, för att avvärja hoten i fråga, säger sig ha önskat konstruera det europeiska bygget.

De frågeställningar jag kommer att koncentrera mig på är i huvudsak följande:

– Vilken roll spelar Ryssland i Napoleons strävan att skapa ett behov av sig själv inom den europeiska politiken? Hur skapar Napoleon bilden av Ryssland som ett hot? Vilka element bygger han hotbilden på?
– Vilken bild ger Napoleon av USA? Kan man finna uttryck för flera olika uppfattningar om landet i fråga? Hur framställs relationerna mellan Europa och Nya världen?
– Emedan Europa i hög grad kan ses som produkten av en "ideologisk geografi"[12] kan S:t Helena-litteraturen också läsas som ett medvetet försök att påverka själva begreppet "Europas" innehåll, både geografiskt och idémässigt. Hittar man i S:t Helena-litteraturen uttryck för flera olika Europabilder eller skall man eventuellt ta de divergerande uppfattningar som där framkommer som ett uttryck för någon form av centrum–periferi-tänkande? Finns det i Napoleons ögon ett Europa som är mera europeiskt och därmed även ett som är så att säga mindre europeiskt? Hur framgår detta i så fall och vilka konsekvenser får det för hans resonemang?
– Vad säger Napoleon sig ha gjort eller önskat göra för att tillgodose de europeiska folkens önskningar? Hur definieras dessa önskningar? Vilken roll spelar nationalstaten i den nya internationella ordning han säger sig ha eftersträvat?
– Vilket är det napoleonska alternativet till Wienkongressens Europa? Med hjälp av vilka instrument säger Napoleon sig ha planerat skapa Europas framtid? Vilken roll skulle Frankrike ha spelat i det av Napoleon organiserade nya Europa?
– En fråga som skymtar i bakgrunden är också varifrån, förutom det politiska dagsläget, Napoleon hämtade inspiration till sina hotbilder och sina egna europeiska lösningar.

12 Ronny Ambjörnsson, *Öst och väst. Tankar om Europa mellan Asien och Amerika* (Stockholm 2001), s. 7.

Angående Napoleons bild av USA, Ryssland och Europa samt hans försök att motarbeta det ryska hotet utgår jag i allmänhet från det manifesta innehållet i S:t Helena-litteraturen i stället för att försöka kullkasta det resonemang Napoleon här bygger upp.

Vad det s.k. nationella budskapet anbelangar inställer sig frågan vilka bakomliggande motiv det kan ha funnits till att Napoleon åtminstone stundtals tycks uppmuntra en ungersk nationell rörelse men inte en finländsk, en polsk men kanske inte en illyrisk. Var Ungern och Polen för Napoleon mera naturliga enheter än Finland eller folken på norra Balkan? Eller skall svaret kanske närmast sökas i den napoleonska maktpolitiken?

I kapitlet rörande det napoleonska alternativet till Wienkongressens Europa knyts trådarna sedan ihop i ett imaginärt Europa, en napoleonsk maxiversion av kontinentens framtid. Jag vill visa att den europeiska enhet Napoleon beskrev och sade sig ha eftersträvat, fastän tanken på en europeisk federation i tiden var så att säga på modet, mera borde föra våra tankar till äldre statsbildningar. Detta faktum har i foskarkretsar ofta förbisetts, vilket i sin tur eventuellt kan förklara något av den delvis missriktade kritiken mot det napoleonska Europaprojektet på S:t Helena.

För att finna svar på mina frågeställningar och ge en djupare analys av Napoleons på S:t Helena uttalade uppfattning om Europa och dess framtid, har jag i min undersökning använt mig av olika teorier om Europa som en kulturell konstruktion. Europa var fram till slutet av 1400-talet i huvudsak ett geografiskt begrepp, underordnat Västerlandets dominerande identitet, kristenheten. Den europeiska geografin kom i sin tur i hög grad att definieras av krig och invasioner. Efter delningen av det romerska imperiet 395 e. Kr. utsattes den västra delen under 400–1200-talen av hunnernas, germanernas, magyarernas och mongolernas invasioner från öst, nordöst, muslimernas från söder och vikingarnas från väst, nordväst. Med turkarnas avancemang från sydost på 1400-talet fullbordades omringningen. Till följd av erövringarna under de stora upptäckternas tid kom sedan tanken på Europa som Västerlandet att vinna terräng. Europa framträdde som en allt mer självständig diskurs som kom att kopplas till en uppsättning värden som betraktades som specifikt europeiska. I slutet av 1600-talet hade en europeisk identitet vuxit fram ur dessa värden, en identitet som alltså i stor utsträckning sökte sina rötter i mötet med utomeuropeiska folkslag och i motståndet mot det ottomanska rikets frammarsch i sydöst.[13]

13 Gerad Delanty, *Europa – Idé, identitet, verklighet* (Göteborg 1997), s. 51–53, Denys Hay, *Europe. The Emergence of an Idea* (Edinburgh 1968), s. 116–117, Gérald Chaix, 'L'Europe à l'époque de la Renaissance. Conceptions et réalisations', Klaus Malettke (sous la dir. de), *Imaginer l'Europe* (Bruxelles 1998), s. 52–53, Peter Burke, 'Did Europe

Det var emellertid först på 1700-talet, efter att tanken på en enhet i kristenheten på 1500–1600-talen hade fått sig ännu en allvarlig törn, som debatten om Europa och dess särart på allvar kom i gång, och Europa kan ses som resultatet av ett fortlöpande resonemang som tog sin början i tidens dominerande upplysningskretsar. Det var filosofer som ringade in ett tänkt Europa, som ännu inte helt existerade, genom att ställa det mot ett likaledes tänkt icke-Europa, i allmänhet det muslimska Asien. Bristen på naturliga gränser mot i första hand öst kom närmare bestämt att frammana en, för att låna idéhistorikern Ronny Ambjörnssons begrepp, "ideologisk geografi" där väderstrecken laddades med olika värden. Öst och väst polariserades alltmedan gränserna dem emellan drogs i samhällsliv, vanor och kultur snarare än på kartan. Gränsdragningarna var således varken konstanta eller primärt geografiska utan begreppsliga, och Europa kom, förutom det geografiska begreppet, även att beteckna en samling värden som betraktades som "civiliserade".[14]

Den europeiska konstruktionen är således ingen självklar storhet, utan den är tvärtom lika mycket idé som verklighet, och dess byggnadsverk har i hög grad baserat sig just på avståndstagande och uteslutning. Den europeiska tanken har följaktligen vuxit fram inte så mycket som resultatet av en samhörighetskänsla och solidaritet mellan folken, utan mer som en känsla av att vara "den Andres" motsats. Först i reliefen mot icke-Europa blir Europa synligt; väst existerar inte utan sin skugga i öst, dvs. Asien. Om "den Andre" i sin tur accepteras för den han är kan skillnaden uppfattas som något positivt, men när "den Andre" framställs som en hotfull främling blir skillnaden negativt laddad. "Den Andre" blir då fienden som genom sin existens i det närmaste tycks tvinga fram ett enhetligt "Vi". "Vår" fortlevnad säkras genom att det främmande får ett namn, demoniseras och neutraliseras.[15] Den europeiska samhörigheten och identiteten, där det som man *inte* är har upplevts som minst lika relevant som det man är, har således i stor utsträckning

---

Exist Before 1700?', *History of European Ideas* (1/1980), s. 21, 25, Ferdnand Braudel, *A History of Civilizations* (London 1994), s. 307–312, Eric J. Hobsbawm, *On History* (London 1999), s. 291.

14 Ambjörnsson, s. 7–9, Max Engman, 'Om att uppfinna Östeuropa och Balkan', *Historisk Tidskrift för Finland* 2001, s. 594, Delanty, *Europa*, s. 51–52, Gilbert Py, *L'idée d'Europe au siècles des Lumières* (Paris 2004), s. 56–57, Hugh Seton-Watson, 'What Is Europe, Where Is Europe? From Mystique to Politique', George Schpöflin, Nancy Wood (eds), *In Search of Central Europe* (Cambridge 1989), s. 33–34, Jean-Baptiste Duroselle, *L'idée d'Europe dans l'histoire* (Paris 1965), s. 105. Se även not 169 i kapitel 6.4.1 De turkiska 'kreaturen'.

15 Delanty, *Europa*, s. 13–19, Iver B. Neumann, *Uses of the other. "The East" in European identity formation* (Manchester 1999), s. 43, 206–207, Ambjörnsson, s. 7–8.

skapats i relation till "främlingen" i öst[16], något som också Napoleon i sitt ovan refererade resonemang ger uttryck för.

Idén om Europa har genom tiderna vidare konstruerats med strategiska mål för ögonen och den "verklighet" den betecknar har också använts strategiskt.[17] Därtill har iakttagarens egna referensramar, må vara kristenheten, Västeuropa eller idag EU, ofta fått identifiera kontinenten som helhet, vilket i stor utsträckning har präglat debatten.[18] Sålunda har synen på och uppfattningen om Europa växlat med tiden, perspektivet och iakttagaren, där varje tolkning har haft iakttagarens egna intressen som utgångspunkt. I denna konstruktion deltog Napoleon på S:t Helena, vill jag visa, med sina egna strategiska målsättningar i kikaren. Från det napoleonska idégodset rörande Europa kan man sedan dra linjer både bakåt och framåt i tiden, vilket kanske kan vara befogat när vi idag lever i en brytningstid vad den europeiska "verkligheten" anbelangar.

I min teoretiska verktygslåda för att analysera Napoleons tankar om den europeiska kontinenten och dess folk samt hur han i eget syfte utformar och använder en europeisk strategi, återfinns bl.a. Edward Saids tankar om kulturella konstruktioner, diskursanalytiska infallsvinklar samt av Ronny Ambjörnsson och Larry Wolff inspirerade frågeställningar kring filosofisk geografi och "mentala kartors"[19] utformning och betydelse för resonemanget. För att urskilja mönstren i mina källor har jag vidare arbetat med en långtgående strukturering och systematisering av ett mycket omfattande och divergerande källmaterial. Från ytterst strikt hållna, ofta militärt inspirerade, memoarer rör jag mig till i det närmaste anekdotiska, mer eller mindre trovärdiga, minnesanteckningar, vilket gör behovet av ett stringent och kritiskt men också lyhört förhållningssätt nödvändigt. Förutom s.k. falska dagböcker existerar i mitt källmaterial förfalskade dokument, plagiat och sannolikt fingerade samtal, vilkas värde jag hoppas fastställa med hjälp av källkritiska undersökningar. Emedan jag, till skillnad från politiska historiker som ofta p.g.a. skrifternas tendentiösa natur har underkänt S:t Helena-litteraturen som källa till Napoleons politiska tänkande, har för avsikt att med hjälp av olika hotbilder, tankekonstruktioner och diskurser

16 Neumann, *Uses of the other*, s. 11, 148, 207, Ambjörnsson, s. 8, Gerard Delanty, 'The Frontier and Identities of Exclusion in European History', *History of European Ideas* (2/1996), s. 93–94, Burke, s. 22.

17 Delanty, *Europa*, s.16.

18 Burke, s. 22, Anthony D. Smith, *Nations and Nationalism in a Global Era* (Cambridge 1998), s. 129–131.

19 Larry Wolff, *Inventing Eastern Europe. The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment* (Stanford, Cal. 1994), s. 6–8.

studera bl.a. den "ideologiska geografi" Napoleon i exilen i eget syfte gav upphov till, ser jag emellertid materialets tendentiösa karaktär närmast som en tillgång. Med hjälp av exempelvis fingerade samtal och förfalskade dokument formulerades och accentuerades budskapet på S:t Helena, och i själva förvrängningen framträder, om än inte alltid, den betydelse Napoleon önskade tillskriva ämnet i fråga. (För ett fortsatt resonemang kring källitteraturen hänvisar jag till kapitel 2 Skrifterna från S:t Helena – en presentation.) Min metod kan således närmast karaktäriseras som kvalitativt textanalytisk med källkritiska och systematiserande förtecken. På grund av källmaterialets heterogena karaktär har jag för att kunna urskilja och tydliggöra mönstren i Napoleons tankevärld i min undersökning också gjort en rätt klar åtskillnad mellan empiri och teori, där den empiriska undersökningen i allmänhet föregås av en inledande bakgrundsanalys och följs av en sammanfattande diskussion där empiri och teori vävs samman.

Faktumet med materialets tendentiösa karaktär kvarstår emellertid, varför jag i min undersökning inte i någon högre grad kan göra anspråk på att fastslå hur Napoleon Bonaparte verkligen tänkte. För att tränga in bakom kulisserna på Longwood och ge exempelvis en psykohistorisk analys av aktören på S:t Helena behövs ett längre och ett bredare perspektiv på Napoleons tankevärld än det jag har anlagt i denna avhandling. Hur han bedömde situationen och hur han försökte utnyttja den för att nå sitt mål och vilka textuella strategier han lade upp för att få gehör för sitt budskap, torde S:t Helena-litteraturen däremot kunna ge en fingervisning om. Det som intresserar mig är således i allmänhet inte om utsagorna i sig är "sanna" eller "falska" utan om Napoleon accepterade dem och hur och varför de över huvud taget uttalades.

De mönster jag tyckt mig urskilja har jag sedan, förutom källkritiskt, analyserat kvalitativt och jämfört i första hand sinsemellan men också, till viss del, med tidens tankegångar. Under 1700- och 1800-talen pågick, som nämnts, en av upplysningstänkarna initierad diskussion om Europa, dess särart och framtid, som också Napoleon på S:t Helena med stort intresse deltog i. Som grund för hans resonemang ligger bl.a. antika författare, som för honom utgjorde en livslång inspirationskälla, medan han läste exempelvis Machiavelli, Montesquieu, Voltaire, Rousseau, Buffon och abbé Raynal så att säga med pennan i hand. Också moderna reseskildringar och de senaste historiska och naturvetenskapliga verken återfanns i hans bibliotek, som (i olika uppsättningar) utgjorde en del av bagaget ända från de första fälttågen till livet i exil.[20] Med hjälp av

20 Antoine Casanova, *Napoléon et la pensée de son temp: une historie intellectuelle singulière* (Paris 2000), Andy Martin, *Napoléon écrivain. Historie d'une vocation manquée* (Toulouse 2003).

sina omfattande studier, sin bakgrund och sina egna erfarenheter skapade Napoleon en världsbild och en historiesyn som han i landsförvisningen baserade sina resonemang på. Genom en djupdykning i källmaterialet som helhet låter jag åtminstone delar av denna världsbild skymta fram, för att i förlängningen visa på hur Napoleon använde sig av den i egna syften.

Många, för min avhandling centrala, begrepp skapades därtill under detta brytningsskede i Frankrikes och Europas historia, en process som Napoleon redan i sin ungdom och sedan också på S:t Helena aktivt och medvetet tog del i. Genom att jämföra Napoleons tankegångar med bl.a. upplysningsförfattarnas hoppas jag kunna visa på i vilken mån han bygger vidare på ett redan existerande tankegods och i vilken mån man kan se nyskapande idéer i S:t Helena-litteraturen. I min avhandling kommer Napoleon Bonaparte således att ses både som subjekt, dvs. som en aktiv deltagare i diskussionen om Europa och de europeiska folken, men också som objekt, i hög grad påverkad av sin tids intellektuella och maktpolitiska resonemang. Samtidigt vill jag emellertid understryka att jag inte aspirerar på att göra en systematisk jämförelse mellan S:t Helena-skrifterna och upplysningslitteraturen, en uppgift som skulle kräva ett snävare perspektiv och ett annat källurval än jag här har använt mig av. Det idémässiga arvet från upplysningstiden i S:t Helena-litteraturen är emellertid så uppenbart att jag inte kan undgå att till viss grad beröra frågan. Häri finner jag ett ämne för fortsatt forskning som bl.a. Antoine Casanova med sin *Napoléon et la pensée de son temps: une histoire intellectuelle singulière* (2000) förtjänstfullt påbörjat.

Angående tidsavgränsningen utgör 1815 en naturlig början emedan den fallne kejsaren redan i början av sin tid i fångenskapen påbörjade rekonstruktionen av sin historia. Ett lika naturligt slut utgör Napoleons död 1821, även om hans budskap delvis nådde Europa långt senare och har påverkat den politiska debatten ända fram till våra dagar. Speciellt i kristider och vid stora brytningsskeden har napoleonismen, och i dess förlängning delvis också bonapartismen, visat sig vara en seglivad kraft i åtminstone den franska politiska diskussionen.[21] Detta faktum torde kunna motivera ytterligare ett inlägg i debatten kring det napoleonska budskapet från S:t Helena.

21 Natalie Petiteau, *Napoléon de la mythologie à l'histoire* (Paris 1999), s. 395, Frédéric Bluche, *Le Bonapartisme. Aux origines de la droite autoritaire 1800–1850* (Paris1980), s. 169.

1.2 Samhällsteorier i upplysningstidens ljus

Rörande Napoleons förhållande till tidens tankevärld kan man först notera hans stora intresse för geografi och historia samt speciellt för de mänskliga samhällenas utvecklingshistoria. Europa, Medelhavsvärlden, den arabisk-islamska världen och det förkolumbianska Amerika fångade tidigt hans intresse, allt medan han redan i unga år visade en tydlig förkärlek för den antika historien, speciellt romarrikets storhetstid. Ryssland fångade däremot inte hans uppmärksamhet när han likt tidens intellektuella riktade sina blickar mot England och med stort intresse läste exempelvis Voltaires *Lettres philosophiques* (1734). Upplysningmannens betraktelser rörande det ryska riket skulle Napoleon anse sig ha anledning att stifta närmare bekantskap med först senare under sin karriär.[22]

I Napoleons tidiga litterära alster finner vi också en tydlig påverkan av speciellt Rousseaus och Montesquieus tankegångar, dvs. de två upplysningsförfattare som i Frankrike vid tiden kanske mest bidrog till en djupgående förändring i förståelsen och analysen av de mänskliga samhällenas historia och utveckling. Från och med 1790-talet kan man emellertid skönja ett minskat intresse för Rousseaus idéer medan Machiavelli och Voltaire allt mer fångade hans uppmärksamhet. 'Je suis surtout dégoûté de Rousseau depuis qu j'ai vu l'Orient', förklarade förste konsuln för statsrådet Roederer 1803, '[l]'homme sauvage est un chien...' Den franske kejsarens möten med spanska och ryska bönder samt kosacker bara befäste hans ståndpunkt.[23] På S:t Helena uttalade han sig också ett flertal gånger förringande om Rousseaus verk medan han däremot ända till slutet betygade sin aktning för Montesquieus skrifter. Rörande sin bror Louis och dennes nationellt inspirerade politik i Holland konstaterade han exempelvis att brodern av naturen hade ett underligt sinnelag som på intet sätt hade förbättrats av att han därtill ägnat en avsevärd tid till att läsa 'Jean-Jacques'. Därav hans märkliga böjelse, konkluderade Napoleon, att intressera sig mera för lokala (holländska) frågor än för stora, för hela kejsardömet avgörande, linjedragningar.[24]

Även Rousseau inspirerade emellertid i hög grad Napoleons egna resonemang på S:t Helena när den före detta kejsaren önskade återvända till och framhäva sin egen bakgrund i upplysningens och revolutionens tidevarv. Jag skall här, med utgångspunkt främst i Montesquieus och

22 Casanova, s. 49–50, Jean Tulard, *Napoléon, le pouvoir, la nation, la légende* (Paris 1997), s. 107.

23 Casanova, s. 55–59, 96.

24 Las Cases, vol. II, s. 1282–1283, 24.9. 1816, s. 1429, 4.11.1816.

Rousseaus idéer, ge en kort sammanfattning av upplysningstidens resonemang kring staternas ursprung och organisation för att under avhandlingens gång belysa frågan hur Napoleon på S:t Helena använde sig av tidens tankegångar.

Med sitt verk *De l'Esprit des lois* (1748) gav Montesquieu prov på en för tiden typisk naturvetenskapligt inspirerad samhällssyn då han beskriver hur samhällen har vuxit fram och föreskriver hur de borde inrättas. Han betonar att samhällsutvecklingen inte uteslutande är resultatet av politiska åtgärder utan i hög grad är betingad av yttre realiteter såsom bl.a. landets geografi och den därmed sammanhängande topografin (exempelvis berg versus slättland, karg versus fruktbar mark, inland versus kustland) och klimatet. Särskilt klimatet, hävdar Montesquieu, har ett stort inflytande på folkkaraktären och därmed på samhällsutvecklingen. Medan sydliga och varma klimat, enligt honom, skapar sensibla men undergivna människor fostrar kalla, nordliga klimat raska och frihetälskande individer. Också historiskt betingade särdrag såsom religion, moral, seder och vanor som beror av händelser i det förflutna påverkar emellertid samhällsutvecklingen, och tillsammans med den omgivande naturen formas 'l'esprit général'. Speciellt ekonomiska, sociala och tekniska särdrag fångar hans uppmärksamhet, och i sitt resonemang återkommer han upprepade gånger till lagarnas förhållande till produktionsförhållandena. Som det väsentliga i lagstiftningen betonar Montesquieu att lagarna bör stå i samklang med nationens anda vilket innebär att någon ideallagstiftning som passar för alla länder inte existerar. En total relativism i frågan undviker han emellertid genom att i John Lockes efterföljd betona att det finns en naturrätt, dvs. en gemensam moralkodex för alla statsbildningar. I förlängningen kom i varje fall Montesquieus relativistiskt inpsirerade tankegångar att bidra till det senare 1700-talets stora intresse för nationella särdrag och den nationalism som bl.a. detta intresse med tiden gav upphov till.[25]

Vidare gör Montesquieu i *De l'Esprit des lois* frågan rörande villkoren för ett fritt styrelsesätt till ett övergripande tema. I sitt resonemang återkommer han till de två begreppen Europa och Asien som han ställer mot varandra. Endast i Europa finner han möjligheter till ett fritt styrelsesätt, en omständighet som han i stor utsträckning förklarar med

25 Charles de Secondat, baron de Montesquieu, *De l'Esprit des lois* (Paris 1995), vol. I, s. 443–452, 531–534, 567, Sverker Sörlin, *Världens ordning. Europas idéhistoria 1492–1918* (Stockhom 2004), s. 350, Clarence J. Glacken, *Traces on the Rhodian Shore. Nature and Culture in Western Thought from Ancient Times to the End of the Eighteenth Century* (Berkeley 1967), s. 576–581, Sven-Eric Liedman, *Från Platon till kommunismens fall* (Stockholm 1999), s. 128–129, 131, Duroselle, s. 109, Casanova, s. 56.

just klimatologiska orsaker. I Asien, konstaterar han, saknas den tempererade zonen, vilket medför att kallt klimat gränsar mot varmt, medan däremot klimatet i Europa nästan omärkligt övergår i ett annat. Emedan kallt klimat, enligt Montesquieus bedömning, alltså härdar och varmt klimat förvekligar, ställs i Asien hela tiden starka folk mot svaga, och kontinenten är ständigt utsatt för erövringståg där starka folk kuvar svagare. I Europa borgar däremot det mera enhetliga klimatet för en mer homogen utveckling. Starka folk gränsar mot starka och håller varandra i schack. Häri finner Montesquieu orsaken till Asiens svaghet och Europas styrka, till slaveriet i Asien och friheten i Europa.[26]

På grund av sin mångformiga geografi, med alla dess bergskedjor och floder, är Europa vidare, hävdar Montesquieu också i verket *Réflexions sur la monarchie universelle* (1727), svårt att kontollera vilket naturligt har givit upphov till många, relativt små statsbildningar. Därtill tenderar eventuella europeiska imperier på grund av sin inneboende logik, när centrum på periferins bekostnad materiellt måste kompenseras för den frihet som gått förlorad i och med rikets expansion, till självdestruktion. I Asien har däremot slättlandskapet, konkluderar han, möjliggjort framväxten av stora despotiskt styrda imperier som genomgående har dominerat kontinentens historia.[27]

Samma frågekomplex rörande omgivningens betydelse för samhällsutvecklingen behandlades också av Jean-Jacques Rousseau som i sin *Du contrat social* (1762) på en del punkter i stor utsträckning följer Montesquieus tankebanor. Friheten, hävdar även han, är en "frukt" av klimatet och därmed inte uppnåbar för alla folk.[28] Och om han själv i just friheten och jämlikheten finner det eftersträvansvärda målet för alla samhällssystem konstaterar sålunda också han att "ces objets généraux de toute bonne institution doivent être modifiés en chaque pays par les rapports qui naissent, tant de la situation locale que du caractère des habitants..."[29] Härav följer vidare att små stater, proportionellt sett, enligt hans bedömning är starkare än stora emedan härskaren i en stor statsbildning tvingas ta hänsyn till regionala skillnader i sin maktutövning.[30] Samtidigt konstaterar han emellertid att folken i Europa genom upprepade invasioner och en omfattande migration har blandats så mycket att

26 Montesquieu, vol. I, s. 517–520, Glacken, s. 566, 574–575.

27 Montesquieu, vol. I, s. 524–525, Herfried Münkler, *Imperier. Världsväldets logik. Från Romarriket till Förenta staterna* (Göteborg 2006), s. 110, Sörlin, *Världens ordning*, s. 350.

28 Jean-Jacques Rousseau, 'Du contrat social', *Œuvres politiques* (Paris 1989), s. 308–309.

29 Rousseau, 'Du contrat social', s. 287.

30 Rousseau, 'Du contrat social', s. 282–283.

skillnaderna mellan olika folkgrupper på kontinenten i pratiken håller på att suddas ut.[31]

Inte heller Voltaire band sig till något absolut idealsystem vad statens styrelse anbelangar utan han utgick, liksom Montesquieu, ifrån vad som var lämpligt för en viss stat eller ett visst folk. Däremot riktade han kritik (förutom mot Montesquieus, enligt hans uppfattning, bristande kunskaper i Asiens geografi) mot Montesquieus enligt honom alltför deterministiska grundantagande rörande klimatets avgörande roll för folkkaraktären vilket kunde innebära att all tanke på en utveckling av densamma, och därmed samhället, kunde avskrivas som ett utopiskt projekt. Själv påverkades Voltaire av Lockes tanke att alla våra idéer är inlärda, och Voltaire såg människan som en produkt av miljön och yttre påverkan. Genom en god uppfostran och undervisning, framhöll Voltaire i upplysningstidens optimistiska anda, kunde den vidskeplige bli förnuftig och den dumme klok. Om klimatet förvisso spelar en viss roll, hävdade han således, så är regeringens politik av hundra gånger större betydelse medan regeringspolitiken i kombination med religionen är det som allra mest förklarar kulturella fenomen. Hur skulle man annars, frågade han sig vidare, när klimatet inte torde ha ändrats över tiden, kunna förklara skillnaden mellan det moderna Atens ömkliga tillstånd jämfört med glansdagarna under Perikles' regeringstid.[32]

Den fränaste kritiken[33] mot den 'environmentalistiska' skolan kom emellertid från den skotske filosofen David Hume som i sin *Of National Characters* (1748) hävdar att Montesquieus' perspektiv inte kan förklara varken ett samhälles natur eller skillnader mellan olika folk. Nationalkaraktären är, menar han, i första hand ett utslag av politiska och sociala faktorer. Likheter mellan folk förklarar han vidare med kulturella kontakter, allt medan ett isolerat läge (antingen beroende på fysiska

31 Glacken, s. 593–594.

32 Sörlin, *Världens ordning*, s. 318, Glacken, s. 439, 581–582, Ronny Ambjörnsson, Aant Elzinga, *Tradition och revolution. Huvuddrag i det europeiska tänkandets historia* (Stockholm 1981), s. 352, Liedman, *Från Platon*, s. 136. "L'empire du climat est le premier de tous les empires", skriver Montesquieu och tar bl.a. Indien som exempel. "Les Indiens sont naturellement sans courage; les enfants même des Européens nés aux Indes perdent celui de leur climat." Samtidigt påpekar han emellertid också att man genom undervisning och lagstiftning kan korrigera folkets av naturen erhållna karaktärsdrag. Montesquieu, vol. I, s. 448–449, 452–453, 578.

33 Även den franske naturforskaren Buffon berörde problemet med det deterministiska draget i Montesquieus teorier och hävdade, efter jämförande studier av folken i Asien, Europa, Afrika och Amerika, att rasmässiga skillnader så som exempelvis hud- och hårfärg förvisso finner sin förklaring i klimatet men att kulturella skillnader, förutom med klimatet och maten, bäst förklaras med 'des mœurs ou la manière de vivre'. Å andra sidan upplevde han, trots de ytliga skillnaderna, människosläktet som i grunden lika överallt. Glacken, s. 588, 590.

förhållanden eller varierande politiska system) naturligt leder till att specifika särdrag utvecklas.[34]

Montesquieus s.k. klimatlära, eller egentligen läran om politikens yttre villkor, var, kritiken till trots, ytterst populär läsning i bildade kretsar. Intresset sammanfaller, som Clarence J. Glacken påpekat, med den i Frankrike vid tiden pågående harmoniseringen och kodifieringen av olika landsdelars varierande rättsnormer vilket naturligt riktade uppmärksamheten mot betydelsen av olika vanor, traditioner och historia. Också tidens populära reseskildringar rörande exotiska folkslag och deras märkliga levnadssätt väckte frågor som krävde sina förklaringar. Vidare kom de geografiska upptäckterna att intensifiera intresset för relationen mellan klimat och hälsa, vilket i sin tur ledde till ett nymorgnat intresse för antikens store medicinare Hippokrates' resonemang i frågan.[35]

I sitt verk benämnt *Om luften, vattnet och platserna*, som också Montesquieu hade en sammanfattning av, gjorde Hippokrates från Kos på 400-talet f.Kr. gällande att kroppen dirigeras av olika vätskor, dvs. blod, slem, gul och svart galla som måste befinna sig i balans för att kroppen skall vara frisk. Tanken sammankopplades med Empedokles elementlära[36] och den s.k. temperamentläran fulländades senare av antikens andre store medicinska expert Galenos (100-talet e.Kr.). Enligt denna lära korresponderar vätskorna med var sitt element och dess egenskaper. Blodet påverkas av luften (våt och varm), slemmet av vattnet (vått och kallt), gula gallan av elden (torr och varm) och svarta gallan av jorden (torr och kall). Hela resonemanget vilar på en materialistisk uppfattning att människans fysiska tillstånd bestäms av de naturförhållanden i vilka hon lever, men hos Hippokrates kom denna uppfattning att omfatta även psykologiska och sociala förhållanden. Medan varmt klimat borgar för en passionerad natur formar ett kallt klimat kroppsstyrka och uthållighet. Ett tempererat klimat ansågs i sin tur främja intellektets utveckling. På samma sätt skapar bördig mark en

34 Glacken, s. 585, Sörlin, *Världens ordning*, s. 532.

35 Glacken, s. 567–568.

36 På 400-talet f.Kr. hade Empedokles utvecklat läran om de fyra urämnena, eller elementen som Aristoteles sedan benämnde dem, dvs. eld, vatten, jord och luft. Grundsubstanserna är i sig, hävdade han, eviga och oföränderliga, men de kan kombineras med, och övergå i, varandra i otaliga blandningar och på så vis uppstår alla ting. Alla urämnen, hävdade Empedokles vidare, har sin motsvarighet i människokroppen. Härmed tog han ett avgörande steg i tidens sökande efter likheter mellan makrokosmos och mikrokosmos, mellan universum och människan. Glacken, s. 10, Bertrand Russell, *Västerlandet visdom* (Stockholm, 1995), s. 30–31, Gunnar Eriksson, Tore Frängsmyr, *Idéhistoriens huvudlinjer* (Stockholm 1997), s. 18, Amjörnsson, Elzinga, s. 88.

mjuk människotyp medan karg jord borgar för styrka och mod. Frågan man emellertid redan då ställde sig var just i vilken utsträckning människorna förändras om sociala, ekonomiska eller politiska förhållanden förändras. I sin grova determinism verkade den materialistiska inställningen helt enkelt förneka betydelsen av mänskligt ingripande i människans natur.

I andra delen av *Om luften, vattnet och platserna* diskuterade och jämförde Hippokrates vidare tre olika fysiska omgivningar: en som utmärktes av extrem köld, en annan av extrem hetta och en mellanliggande tempererad zon. Den kalla nordliga regionen beboddes av skyter, s.k. långhuvuden och folken vid floden Fasis. Egypten och Libyen återfanns i den sydliga heta zonen, medan man i den tempererade zonen fann bl.a. den grekiska övärlden. Sedan anlade Hippokrates också ett väst–öst-perspektiv och undersökte, kanske som den förste, skillnaderna mellan Europa[37] och Asien. Också här pekade han på klimatologiska variationer och olika typer av landskap, men även på exempelvis vanornas och lagstiftningens betydelse, för att förklara skillnader mellan européer och asiater. Asien och Europa är, hävdade han, varandras motsatser i allt. Både människor och djur är större och skönare i Asien, medan asiaterna däremot på grund av klimatet är mindre krigiska och vekligare än européerna. Orsaken härtill fann han i det faktum att årstiderna i Asien inte växlar som i Europa. Detta leder till ett jämnt klimat året runt som inte orsakar några djupare själsrörelser hos folken. Asiaten blir således till karaktären svag, feg och njutningslysten men samtidigt mer intellektuellt lagd jämfört med sin motpart i Europa. På grund av sin feghet förslavas asiaten relativt enkelt varav följer att det förhärskande statsskicket här är despoti och inte demokrati. Det med årstiderna växlande klimatet i Europa uppväcker däremot, hävdade han, en praktisk intelligens och företagsamhet som gör de nordiska folken (skyterna är det enda europeiska folket Hippokrates här nämner) krigiska och upproriska samt svåra att dominera.[38]

---

37 Ursprungligen använde sig grekerna av benämningen Europa för en del av det grekiska fastlandet till skillnad från Peloponessos och den grekiska övärlden. När grekernas kolonisation i Medelhavsområdet intensifierades kom beteckningen att användas för hela det grekiska fastlandet samt områdena väster och norr därom. Under perioden 800- till 500-talet f.Kr. började man även tala om Asien, dvs. Persien, mot vilket floden Fasis sågs som en gräns. På den första världskartan konstruerad av Anaximander på 500-talet f.Kr. var den bebodda delen av jorden igen indelad i två halvor: ett nordligt Europa och ett sydligt Asien inklusive Afrika, dvs. Libyen. På 400-talet f.Kr. definierade i sin tur Herodotos Europa som en nordlig region inte helt klart avgränsad från skyternas land. Sture Linnér, *Europas födelse* (Stockholm 1991), s. 25, Hay, s. 2–3, Duroselle, s. 29, Denis de Rougemont, *The Idea of Europe* (New York 1966), s. 34–35.

38 de Rougemont, *The Idea of Europe*, s. 33–34, Glacken, s. 11, 52, 81, 84–87, Ambjörnsson, Elzinga, s. 97–102, Liedman, *Från Platon*, s. 28.

I Hippokrates' efterföljd diskuterade också Aristoteles hur olika klimat format olika människotyper och även för honom framstod Hellas som det idealiska centrumet mellan den heta, despotiska och överciviliserade Östern och det kalla, fria och primitiva område i norr som sedermera skulle bli Europa. I grekerna förenades det bästa från de två extrema zonerna i en perfekt blandning av intelligens och mod. Endast grekernas oförmåga att samarbeta sinsemellan kunde enligt honom förklara att dessa inte hade lyckats skapa ett universellt imperium.[39] Senare kom också det romerska imperiets framväxt och maktposition att förklaras bl.a. med hjälp av områdets gynsamma läge och klimat,[40] en tanke som också Napoleon tangerade när han i sin tur önskade motivera Frankrikes dominerande ställning på kontinenten.[41]

I sitt sista verk *Lagarna* såg även Platon ett direkt samband mellan den geografiska omgivningen och mänskliga dygder samt drog därtill även slutsatser härav. Emedan klimatet, vattnet och jordmånen påverkar folkets karaktär måste laggivaren, poängterade han, ta detta i beaktan om han ville lyckas med sin uppgift att stifta rättvisa och effektiva lagar för samhället i fråga.[42]

På 1200-talet tog filosofen och naturvetaren Albertus Magnus i sitt verk *Liber de natura locorum* upp tråden från Hippokrates' tankar kring olika klimatologiska regioners betydelse för utvecklingen av varierande folktyper och pekade därtill också på skillnader förorsakade av andra geografiska omständigheter såsom berg, hav, skogar och sumpmarker.[43] Albertus Magnus' främste lärjunge Thomas ab Aquino fortsatte resonemanget och hävdade också han att alla naturliga ting (inklusive människan) på jorden är en blandning av de fyra grundelementen präglade av de fyra kvaliteterna värme, kyla, torrhet och fuktighet. Emedan samhället, resonerade han vidare, har sitt upphov i den mänskliga naturen måste det inrättas i överensstämmelse med den.[44]

Under renässansen och de stora upptäcktsfärdernas tid ökade "klimatläran" i popularitet, och på 1500-talet upprepade den italienske

39 Glacken, s. 93, de Rougemont, *The Idea of Europe,* s. 34, Linnér, s. 32, Duroselle, s. 33.

40 Glacken, s. 107.

41 'Les Français ne m'ont pas compris. Ils m'ont accusé d'être ambitieux pour moi, et je ne l'étais que pour eux. Je voulais faire de la France ce qu'elle doit être, ce que sa position géographique commande qu'elle soit en Europe.' Jean Noverraz, 'Une visite au chasseur de Napoléon', *Magasin pittoresque*, 1840, s. 14. Jean-Noverraz (1790–1849) Han var av schweizisk härkomst och fungerade som tredje kammartjänare på Longwood. Jean Tulard, *Napoléon à Sainte-Hélène. Par les quatre évangélistes Las Cases, Montholon, Gourgaud, Bertrand* (Paris 1981), s. 14.

42 Glacken, s. 92, 256.

43 Glacken, s. 269–270.

44 Liedman, *Från Platon,* s. 73, 80–81, Eriksson, Frängsmyr, s. 57–59.

diplomaten Giovanni Botero Platons och Thomas ab Aquinos ståndpunkt rörande furstens behov av att känna och förstå sina undersåtar. En människas natur, karaktär och temperament, hävdade Botero, formas av den geografiska omgivningen, men också av faktorer såsom åldern, tillgångarna och utbildningen.[45] Hos den franske politiske filosofen Jean Bodin finner vi slutligen en syntes av klimatteoretiska spekulationer från antiken fram till hans egen tid. Liksom Hippokrates skiljde han mellan en het, en temperarad och en kall zon när han skulle förklara kulturella skillnader mellan olika folkslag. Därtill återuppväckte han Hippokrates' idéer rörande människans tre åldrar dvs. ungdom, medelålder och ålderdom från vilka han, liksom sin föregångare (och senare Montesquieu), drog direkta paralleller till den nordliga, den tempererade och den sydliga zonen. Skyterna, skriver Bodin, är liksom unga män varma och våta. Sydlänningen är däremot kall och torr så som det anstår gamla män. Den lämpligaste blandningen återfinner också han mitt emellan, dvs. i medelåldern. Å andra sidan såg inte heller Bodin klimatet som den enda avgörande faktorn utan pekade på migrationens, krigens, de kulturella kontakternas och utbildningens betydelse för utformningen av folkkaraktären. Analogt härmed underströk han regeringens möjlighet att påverka och omforma folket och därmed samhällssystemet.[46]

För att för tillfället lämna den 'environmentalistiska' diskussionen, som Montesquieu återintensifierade på 1700-talet, kan man däremot rörande upplysningstänkarens indelning av olika styrelsesystem konstatera att han i den frågan bryter mot den klassiska indelningen som utgått från den styrande maktens numerär och som sedan skilt mellan goda, legitima och onda, illegitima syrelseskick. En stat som hade en kung sågs exempelvis automatiskt som en monarki. Så hävdade bl.a. Aristoteles rörande statens styrelse att den kunde ombesörjas av en eller flera men att slutresultatet oavsett av antalet styresmän kunde bli bra eller dåligt. I en god styrelseform tjänar de eller den styrande det allmännas bästa medan en dålig styrelseform utmärks av att ledningen bara arbetar för egna självliska intressen. I sig kan monarkin således vara en god styrelseform, men om makten missbrukas kan den övergå i tyranni. På samma sätt riskerar aristokratin övergå i oligarki medan demokratins avigsida är ett pöbelvälde.[47]

45 Glacken, s. 433. Redan under antiken hade också, som vi sett, andra faktorer än klimatet uppmärksammats och exempelvis den grekiske geografen Strabo (63 f.Kr – 21 e.Kr.) hade understrukit just utbildningens och institutionernas betydelse för samhällets karaktär. Glacken, s. 104–105, 358, 368–370.

46 Glacken, s. 434–444, 569, Duroselle, s. 81, Chaix, s. 65, Montesquieu, vol. I, s. 444.

47 Liedman, *Från Platon*, s. 30–31,134, Eriksson, Frängsmyr, s. 30, Glacken, s. 93.

Montesquieu använde sig däremot av en annan indelningsgrund när han delade in styrelsen i tre former: republiken som kan vara demokratisk eller aristokratisk, monarkin och despotin. Varje statsform har, menade han vidare, sin särskilda regeringsprincip. Despotin är en mans godtyckliga styre, och dess princip är "crainte", dvs. fruktan för despoten håller regimen vid liv. Monarkin skiljer sig från despotin genom att den respekterar undersåtarnas rättigheter. Monarkins princip är "honneur", äran. I detta begrepp innefattade Montesquieu självkänsla, självförverkligande och krav på att bli respekterad. Äran i denna form tillskrev han främst adeln som genom att hävda sin frihet förhindrar monarken från att bli despot. Fursten måste i sin tur hålla adeln i schack annars kan regimen förvandlas till en aristokrati (princip: "modération", måttan) vilket inte är i massornas intresse. Slutligen måste fursten och adeln tillsammans förhindra att massorna själva tar makten. Demokratins bärande princip är "vertu", som här närmast skall förstås som en medborgaranda eller vilja att aktivt engagera sig i offentliga frågor. En kung kan således återfinnas i en demokrati eller en aristokrati, och medan Frankrike för Montesquieu utgjorde typexemplet för en monarki, såg han kungadömet England, på grund av parlamentets sammansättning, som en blandning mellan aristokrati och demokrati.[48]

I sig själv, poängterade Montesquieu vidare, är ingen statsform fri utan frihet är endast möjligt där statsmakten begränsas av en balans mellan de makter som skänker frihet. Den verkställande, den lagstiftande och den dömande makten borde således inte vara koncentrerad varken i en furstes eller i en folkförsamlings hand emedan friheten då äventyras. För Frankrikes vidkommande rekommenderade Montesquieu en konstitutionell monarki reglerad av en aktiv aristokrati samt en tredelning av makten, ett system som han tyckte sig finna i samtidens England och som Lockes skrifter hade väckt hans intresse för.[49]

Liksom Montesquieu uttryckte Voltaire sin beundran för Englands konstitutionella författning, men för både Frankrikes och Preussens vidkommande förespråkade han en absolut upplyst monarki, naturligtvis utan någon gudomlig sanktion. En förklaring till hans politiska preferenser finner vi i hans förakt för "la canaille" och det oförnuft det för honom representerade. Även om hans inställning till folket med tiden mildrades något ansåg han livet ut att endast de som innehade egendom skulle äga rösträtt. Samma inställning till "pöbeln" finner vi även hos exempelvis baron d'Holbach som ansåg att folkets okunnighet och vidskeplighet

48 Montesquieu, vol. I, s. 97–98, 115–126, 137, Liedman, *Från Platon,* s.134, Py, s. 91–92.

49 Montesquieu, vol. I, s. 325–328, Sörlin, *Världens gång*, s. 350, Py, s. 89, 92.

gjorde det oförmöget att motta några som helst ansvarsfyllda uppgifter. Med rätt uppfostran kunde individerna, hävdade emellertid Voltaire alltså också, utvecklas i en positiv riktning. Å andra sidan överenstämmer hans ställningstagande för den s.k. upplysta despoten också med hans förhärligande av stora män i historien som sedan antiken fram till hans egen tid, som han såg det, hade bekämpat 'barbariet' för att bereda mark för civilisationens framsteg. 'Il ne s'est jamais', skriver han i *Essai sur les mœurs* (1756), 'rien fait de grand par le monde que par le génie et la fermeté d'un seul homme qui lutte contre les préjugés de la multitude...'[50]

Ännu tydligare uttalat än hos Voltaire återfinner vi kravet på en stark, upplyst furstemakt hos fysiokraterna i Frankrike. Dessa hävdade att de funnit en världsordning (l'ordre naturel), som styrdes av eviga lagar. I denna världsordning utgjorde egendomsrätten, friheten och säkerheten de tre hörnstenarna. Samhällets främsta uppgift bestod i egendomsrättens upprätthållande och en förbättring av medborgarnas ekonomiska situation. Under en stark furstemakt, balanserad av den allmänna opinionen, kunde dessa målsättningar, hävdade man, bäst förverkligas. När fysiokratin genomförts skulle däremot de naturliga ekonomiska lagarna skapa det bästa av samhällen där statens roll kunde vara obetydlig. Men fram till dess borde alltså fursten besitta både den lagstiftande och den verkställande makten. Detta emedan de nödvändiga reformerna, som bl.a. siktade till att jordägandet övergick till en klass människor som driven av förnuftet var villig att utveckla jordbrukets produktiva resurser för marknaden, onekligen utmanade mångas intressen. Förebilden fann man i seklets mönsterland Kina där det rådde ett jordbrukarvänligt envälde som man kunde relatera till sin egen syn på jordbruket som den enda värdeskapande näringen.[51]

Både i sin *Discours sur l'origine de l'inégalité* (1755) och i *Du contrat social* beskriver Rousseau slutligen en utvecklingshistoria à longue durée där produkionsförhållandena och ägoförhållandena spelar en central roll. Med utgångspunkt i "naturtillståndet" visar han hur människan, genom kulturens och civilisationens frammarsch, har fördärvats, dvs. förlorat kontakten med sitt naturliga oförfalskade samvete, men också hur hon av sin instinkt drivits till att organisera ett statsliv. Han anknyter

50 Liedman, *Från Platon,* s. 140–141, Py, s. 92. Det engelska samhällssystemet, hävdade också Napoleon i flera samtal, passar inte för kontinentalmakterna Frankrike, Preussen och Österrike. Se exempelvis John R. Glover, 'Taking Napoleon to St. Helena', J. Holland Rose, *Napoleon's Last Voyages* (London 1906), s. 166–167, Gaspard Gourgaud, *Journal de Sainte-Hélène 1815–1818* (Paris 1947), vol. I, s. 83, 86, 230.

51 Liedman, *Från Platon*, s.142, Py, s. 96, Eric J. Hobsbawm, *Revolutionens tidsålder* (Stockholm 1979), s. 198, Sverker Sörlin, *Mörkret i människan. Europas idéhistoria 1492–1918* (Stockholm 2004), s. 393–398.

till den för tiden gängse uppfattningen att samhället skapats genom en överenskommelse, ett fördrag mellan styrande och styrda, men betonar särskilt det frivilliga i överenskommelsen.

När människorna överlåter sina rättigheter på samhället förlorar de emellertid sin frihet, och det de bevarar av sina naturliga rättigheter vilar i sista hand på antagandet att de styrande alltid respekterar dessa rättigheter. Om så är fallet uppstår i stället för den individuella suveräniteten det suveräna folket emedan de styrandes vilja endast skall uttrycka allmänviljan (la volonté générale) som kan påtvingas de individuella viljor som kanske inte instämmer. Politik består således i att söka uttolka allmänviljan som enligt Rousseau bäst kommer till tals direkt vid stormöten. Ty samhällsfördragets viktigaste norm är, väl att märka, att alla som tvingas åtlyda en lag också skall vara med och stifta den. Så länge de styrande rätt förvaltar makten, dvs. så länge de följer överenskommelserna i det fördrag varigenom de fått folkets uppdrag att styra, var det sedan ingen skillnad för Rousseau om styrelseskicket i sig var t.ex. aristokratiskt eller monarkistiskt. Folket kunde alltid begränsa, ändra eller upphäva den verkställande maktens mandat.

Tyvärr definierade Rousseau inte helt klart allmänviljan, men tanken tycks vara att om man neutraliserar individernas motstridiga intressen återstår en viss för alla gemensam egennytta. Allmänviljan har således tolkats som det som gör att folket, trots motstridiga intressen, önskar leva samman i en statsbildning, i en nation. Tanken leder i förlängningen till idén om Folket som ett metafysiskt väsen, en autonom kategori som står över individerna, och man har i Rousseau sett, förutom den förste demokraten, den förste förspråkaren för nationalstatstanken i Europa. Detta trots att han närmast torde ha haft forntidens stadsstater eller medeltidens fria städer i åtanke. Andra har igen i allmänviljan sett en mystisk "egentlig" vilja som har en egen existens, en tolkning som tvärtemot den demokratiska tanken kan bana väg för totalitära styrelsesystem emedan makthavarna alltid kan påstå sig representera denna egentliga vilja.[52]

52 Rousseau, 'Du contrat social', s. 267–268, Russell, s. 237, Martin, s. 98, Eriksson, Frängsmyr, s. 131–132, Sverker Sörlin, *Mörkret i människan*, s. 298, 453, Sörlin, *Världens ordning*, s. 367–369, de Rougemont, *The Idea of Europe*, s. 155, Liedman, *Från Platon*, s. 138–140.

1.3 Folk, nation och la grande nation i S:t Helena-litteraturen

Redan här inställer sig också den i sammanhanget relevanta frågan hur Napoleon i S:t Helena-litteraturen definierade "folk" och "nation". Jag skall i detta kapitel ge en första fingervisning om i vilka banor hans tankar rörde sig, för att återvända till frågan allt efter undersökningens gång. Hur Napoleon i praktiken, för att främja sina målsättningar, använde sig av de olika begreppen återkommer jag också upprepade gånger till i min avhandling.

Att de två begreppen folk och nation av Napoleon inte, åtminstone inte alltid, sågs som synonyma kan man sluta sig till bl.a. på basis av hans resonemang rörande den italienska halvöns invånare. Han talade t.ex. vid flera tillfällen om 'les peuples d'Italie'[53] dvs. folket i pluralis, vilket ger vid handen att han fann flera olika folk (förutom utländska makter) på den italienska halvön. Samma tanke finner man också i hans redogörelse för de olika folk som följt den Stora Armén mot Moskva 1812. I den kejserliga armén hade, som han noterade, bland andra piemonteser, genuensare, toscaner och romare ingått.[54]

Den italienska halvöns olika folk utgjorde, som vi senare skall se, enligt Napoleons uppfattning emellertid också alla delar av en större enhet en 'grande population', vilket får honom att dra den i sammanhanget intressanta slutsatsen att halvöns invånare, liksom tidigare britterna, spanjorerna och fransmännen, samt i framtiden kanske tyskarna, kommer att förena sig till en enda kropp. 'Les parties italiennes ont eu et ont encore,' motiverade han närmare sin slutsats, 'plus de choses communes entre elles, que n'en avaient toutes celles-là.'[55] I sitt resonemang tycks Napoleon, med de gemensamma faktorerna som grund, se de italienska folken närmast som en form av underkategori till en större identifikationsenhet, nationen.[56] Orsaken till att italienaren i gemen ännu inte hade uppnått denna högre identifikationsnivå finner han sedan närmast i geografiska omständigheter, men också i brist på

53 T.ex. Las Cases, vol. I, s. 397, Charles-François-Tristan de Montholon, *Récits de la captivité de l'empereur Napoléon à Sainte-Hélène* (Paris 1847), vol. II, s. 469: 'mes peuples d'Italie'.

54 Las Cases, vol. II, s. 1380, 25.10.1816, Bonaparte, 'Dix-sept notes sur l'ouvrage intitulé, Considérations sur l'art de la guerre' (par Roginat), *Mémoires* 1823–1825, vol. II, s. 56–57. Förkortas i fortsättningen 'Roginat '.

55 Las Cases, vol. II, s. 1266, 20.9.1816, Bonaparte, 'Description de l'Italie', *Mémoires* 1823–1825, vol. III, s. 159–160.

56 Björn Hettne, Sverker Sörlin, Uffe Østergård, *Den globala nationalismen. Nationalstatens historia och framtid* (Stockholm 1998), s. 77.

initiativ hos italienarna själva[57] – tankar av vilka speciellt den senare för oss vidare i Napoleons resonemang kring folket kontra nationen i S:t Helena-litteraturen.

"La Révolution", får vi nämligen angående den franska utvecklingen veta, "a fait de la France une nouvelle nation: elle a affranchi les Gaulois de la conquête des Francs ... elle a été un mouvement général de la masse de la nation contre les privilégiés..."[58] Bilden av den franska nationen som en nation i kamp mot både inre (den privilegierade feodaladeln med fortsättning i de svekfulla emigranterna) och yttre (bourgognernas allians med England som i slutändan blir kejsardömets kamp mot hela Europa) fiender genomsyrar, kan redan här noteras, hela S:t Helena-litteraturen. När Napoleon framhåller den franska nationen som resultatet av en medveten kamp, låter han emellertid också förstå att folket så att säga har skapat sin nation. Hos Napoleon, på samma sätt som hos flera av revolutionens teoretiker, är nationen således inte bara en realitet som måste upptäckas och erkännas, vilket resonemanget kring Italien delvis tycks antyda, utan också något som måste konstrueras. Nationen framställs närmast som en historisk produkt, som en vilja att forma en nationalitet, eller annorlunda uttryckt: Den politiska gemenskapen framstår som skapad av den kollektiva viljan.[59] '[T]ous les peuples voudraient être libres si la liberté s'acquérait sans d'immenses sacrifices', får vi också hos Montholon läsa, '...ceux-là seuls qui la méritaient étaient ceux qui ne reculaient devant rien pour l'acquérir.'[60]

Vidare var det alltså just i kampen mot den gamla feodaladeln, i form av franker och bourgogner, det franska folket dvs. gallerna, enligt Napoleon, hade trätt in på nationernas scen.[61] Genom upprepade hänvisningar till ett gemensamt arv, ett etniskt broderskap dvs. det galliska, utvecklade han uppfattningen om en "folk-nation"[62], där historien utgör den vektor som förenar alla fransmän, exklusive den privilegierade klassen, i den franska nationen. 'Si l'on ôtait l'ordre privilégié', hade i tiden abbé Sièyes konstaterat, 'la nation ne serait pas quelque chose de moins, mais quelque chose de plus.' Efter abbéns berömda skrift kom också nationen

57 Se vidare kapitel 4.3 Ett självständigt Italien?

58 Napoléon Bonaparte, *Le manuscrit de l'île d'Elbe,* ou *Des Bourbons en 1815* (London 1820), s. 13. Rörande skriftens autenticitet se kapitel 2.1. Skrifter dikterade av Napoleon: memoarer, polemiska och tendentiösa skrifter, militärkonst och krigshistoria.

59 Hans Kohn, 'Medeltidens andliga patriotism', Sverker Sörlin (red.), *Nationens röst – texter om nationalismens teori och praktik* (Stockholm 2001), s. 23–24, Hettne mfl, s. 13.

60 Montholon, *Récits*, vol. II, 16.

61 Bonaparte, *Manuscrit de l'île d'Elbe*, s.13–14.

62 Didier Le Gall, *Napoléon et le Mémorial de Sainte Hélène. Analyse d'un discours* (Paris 2003), s. 142, Annie Jourdan, *L'empire de Napoléon* (Paris 2003), s. 178.

rätt allmänt att identifieras just med det tredje ståndet i motsats till den privilegierade överheten.[63] '[N]i måste besinna', förklarade Napoleon analogt med denna tankegång också mera explicit för doktor O'Meara[64], 'att *la canaille*, såsom ni kallar den, utgör massan af folket. Den, och *icke* adeln, *utgör nationen*.'[65] Med bourbonernas nya intåg i Frankrike, lyder vidare hans dystra framtidsutsägelse, äventyrades inte heller bara den franska statens utan hela nationens existens.[66]

I sina resonemang utgick Napoleon emellertid inte bara från en dualistisk syn på nationen (folket–överheten) utan också från en tudelad syn på folket i sig. Detta är något som framgår av hans användning av uttryck som exempelvis 'la' eller 'les masses' och 'la multitude'. Samtidigt som han i revolutionsteoretikernas efterföljd erkände 'massornas' betydelse för samhällsutvecklingen[67], visar hans användning av adjektiv som 'aveuglés', 'fanatisés', 'furieux', och 'odieux' igen på en folkhop som för honom, liksom för Voltaire, framstod som politiskt omogen och därigenom svår att kontrollera. Medan 'folket' i den franska revolutionen hade stigit fram som en politisk aktör par excellence, innefattar begreppet 'massorna' i sig alltså också ett klasstänkande, där brist på bildning[68] i hög grad får förklara ett, enligt Napoleons uppfattning, irrationellt och stundtals direkt skrämmande beteende.[69] Precis som det tredje ståndets redbarhet[70] känner inte heller massornas 'fanatism' i S:t Helena-litteraturen nationella gränser, och med avsmak noterade Napoleon exempelvis hur den spanske kungen Karl IV tillsammans med sin drottning hade sett sig i fara att falla offer för folkmassornas raseri (en danger de périr par la multitude).[71]

"L'Empereur disait alors", skriver sedan Las Cases i sin journal och för in det tredje begreppet i diskussionen, "avoir été celui qui le premier

63 Le Gall, s. 139, Sörlin, *Världens gång*, s. 330.

64 Barry Edward O'Meara (1786–8136), irländare. Han tjänstgjorde 1815 som regementsläkare ombord på "Bellérophon". Efter ett anbud från Napoleon om anställning som dennes personliga läkare följde O'Meara Napoleon till S:t Helena där han stannade fram till juli 1818. Gonnard, *Les origines de la légende*, s. 115–116.

65 Barry O'Meara, *Napoleon i Landsflykt eller rösten ifrån St.Helena* (Stockholm 1823–1824), vol. I, s. 371. Kursivering i originalet.

66 Las Cases, vol. I, s. 419, 17.2.1816.

67 'Les hommes', förklarade Napoleon eventuellt i polemik mot Voltaire, 'qui ont changé l'univers … n'y sont jamais parvenus en gagnant des chefs; mais toujours en remuant des masses. Le premier moyen est du ressort de l'intrigue, et n'amène que des résultats secondaires; le second est la marche du génie, et change la face du monde!' Las Cases, vol. I, s. 541, 22–25.4.1815.

68 Las Cases, vol. II, s. 1446, 7.11.1816.

69 Se exempelvis Montholon, *Récits*, vol. I, s. 17.

70 Se kapitel 4.5 De europeiska folken–kungarna: en nationell diskurs?.

71 Las Cases, vol. I, s. 823, 14.6.1816.

avait salué la France du nom de *la grande nation*." 'Et certes, remarquait-il, je l'ai montrée telle au monde abattu devant elle.'[72] I 'la grande nation' återfinner vi den under revolutionen omhuldade universalistiska tanken att fransmännen inte hade bara sig själva att befria från de gamla feodala strukturerna, utan tvärtom hade förpliktelser i förhållande till mänskligheten i stort. Enligt upplysningstidens resonemang, som revolutionsmännen ansåg sig förverkliga, hörde etniska band och 'stamlojaliteter' i själva verket till en förgången tid och inskränkte den frihet och det förnuft som den ljusnande framtiden utlovade. När revolutionens löften om en social och politisk förnyelse förverkligades var således ras- och nationsskillnader i grunden oväsentliga.[73] Som den första fria nationen i Europa var det helt enkelt, som man såg det, fransmännens plikt att föra budskapet om frihet, jämlikhet och folkens självbestämmanderätt ut till kontinentens, ja till hela världens, förtryckta folk.[74] I folkens självbestämmanderätt kom de franska revolutionärerna emellertid också att finna en grund för sitt eget rikes expansion emedan man kunde hävda förpliktelser i förhållande till alla folk som förklarade sin trohet.[75] Hade han endast haft Frankrike att styra, motiverade också Napoleon sin

72 Las Cases, vol. II, s. 1391, 31.10.1816. Kursivering i originalet. Trots att man i franska revolutionära kretsar redan 1790 talade om 'une grande nation' får man vänta till augusti 1792 innan man återfinner uppfattningen om Frankrike som 'la grande nation' klart uttalad. Enligt Annie Jourdan började landet, på Napoleons tillskyndan, från och med augusti 1797 mera allmänt att ses som 'la grande nation'. Se vidare kapitel 7. Napoleons Europa, Inledning. Le Gall, s. 213, Jacques Godechot, *La Grande Nation. L'expansion révolutionnaire de la France dans le monde 1789–1799* (Paris 1956), vol. I, s. 71, Jourdan, s. 139.

73 de Rougemont, *The Idea of Europe*, s. 179–184, 204, Kohn, 'Napoleon and the age of nationalism', s. 26, Le Gall, s. 115–116, 142, Ambjörnsson, s. 45, Sven-Eric Liedman, *I skuggan av framtiden* (Stockholm 1998), s. 157–158, 161, Stuart Woolf, 'French civilization and ethnicity in the Napoleonic Empire', *Past and Present* (124/1989), s. 107, Duroselle, s. 118–121. Se vidare kapitel 5. Från öst till väst, Inledning, not 19.

74 Godechot, *La Grande Nation*, vol. II, s. 683, 696, Jean-René Suratteau, *L'idée nationale de la révolution à nos jours* (Paris 1972), s. 19, 63, Le Gall, s. 138, Élisabeth du Réau, *L'Idée d'Europe au XXe siècle. Des mythes aux réalités* (Paris 2001), s. 47, Henry Laurens, 'Napoléon, l'Europe et le monde arabe', Thierry Lentz (coord.), *Napoléon et l'Europe. Regards sur une politique* (Paris 2005), s. 367.

75 Wolf D. Gruner, 'Les idées de l'Europe poltique au XVIIIe siècle', Klaus Malettke (sous le dir. de), *Imaginer l'Europe* (Bruxelles 1998), 162, Paul W. Schroeder, *The Transformation of European Politics 1763–1848* (Oxford 1994), s. 72–73. Här spelade speciellt omröstningarna i Alsace, Lorraine och Franche-Comté 1790 rörande trohet gentemot den nya franska samhällsordningen en central roll. I stället för den westfaliska fredens paragrafer var det nu folkens vilja som band områdena till Frankrike, en utveckling som också i andra länder med intresse följdes av 'patrioter' som hoppades på en anslutning till Frankrike eller en revolutionär omvälvning med fransk hjälp. Godechot, *La Grande Nation*, vol. I, s. 73–76, Duroselle, s. 137–140. Se vidare kapitel 4.6 Budskapet den 11 november 1816.

strävan efter världsherravälde, kunde han med fördel ha gjort det med hjälp av en konstitution, men när nu hela världen, som han framställde det, hade inbjudit honom att leda den hade en obegränsad makt varit av nöden.[76] Tanken att Frankrike (läs Napoleon) kunde ha avböjt inviten (att leda världen) hade helt tydligt, enligt fången på S:t Helena, inte varit ett alternativ att överväga.

Idén om Frankrike som 'la grande nation' för oss från de mera partikularistiska begreppen folk och nation till det mer universalistiska begreppet "civilisation". Med civilisation avses, för att låna Björn Hettnes definition, "gemensamma karatärisktiska grunddrag i samhällslivet och deras historiska och geografiska variation". Begreppet innefattar, såsom Hettne påvisar, både en föreställning om och en erfarenhet av det, i det här fallet, gemensamt europeiska men det har även självt en historisk betydelse för att konstituera sådana föreställningar. I likhet med ett flertal politiska begrepp är helt enkelt innebörden i "Europa" bestämd av historien, samtidigt som den konstituerat historien. Civilisationer kännetecknas vidare i allmänhet av språk, historia, religion, vanor, attityder, institutioner och självidentifikation, men ofta med bara vissa av dessa drag som gemensamma kännetecken. En civilisation förstås således ofta enklast i kontrast mot andra civilisationer, och européer har genom tiderna, som ovan nämnts, definierat sig med utgångspunkt i likheter och gemensamma traditioner i jämförelse med andra civilisationer. Fokus är således inställt på skillnader och man har tyckt sig (och tycker sig) i den heterogena europeiska familjen se en rad gemensamma drag som i grunden skiljer den från exempelvis den arabisk/muslimska världen. Vidare har man rörande den europeiska civilisationen sett två varianter, en katolsk-protestantisk och en ortodox. En alternativ uppfattning gör däremot gällande att det finns en avgörande skillnad mellan väst (Väst- och Centraleuropa samt Nordamerika) å den ena sidan och den ortodoxt kristna världen å den andra.[77]

Civilisationsbegreppet, åtminstone vad Europa med sin heterogena befolkning och sitt splittrade politiska system anbelangar, baserar sig således på en rätt dunkel tolkning av gemenskapen, som i slutändan uppfattas som "ett gemensamt drömt hemland". Ett avgörande drag i den europeiska tanken har därtill varit en civilisationsmystik som förstärkts av högkulturella myter. I sin egenskap av, av muslimer, icke-

76 Las Cases, vol. I, s 465, 10–12.3.1816. Las Cases refererar här ett samtal mellan Napoleon och Benjamin Constant från den 10 april 1815.

77 Hettne m.fl., s. 146–151, Delanty, 'The Frontier and Identities of Exclusion', s. 96–97, Dietrich Kurze, 'La *Respublica Christiana* et l'Europe médiévale', Klaus Malettke (sous la dir. de), *Imaginer l'Europe* (Bruxelles 1998), s. 14, Réau, s. 22–25, Braudel, s. 22, 24, 29–30.

erövrat område kom Västeuropa redan under medeltiden, trots en under långa tider lägre civilisationsgrad än vad som kunde återfinnas i exempelvis Bysans, att göra anspråk på att ses som föregångare i västvärlden och som hela den västerländska civilisationens räddare. Såsom arvtagare till kristenhetens fallna mantel gav sedan "Europa" intrycket av att vara förebilden för all civilisation med herraväldet över naturen, framstegstanken (le progrès) och motsättningen till Österlandet som den bärande strukturen.[78]

Idén om Europa har, som sociologen Gerard Delanty påpekar, vidare ofta felaktigt framställts som ett kosmopolitiskt samförståndsideal och därmed som ett alternativ till nationalstatens inskränkta patriotism.[79] Samma förhållningssätt kan också, menar jag, skönjas i synen på budskapet från S:t Helena, där nations- och federationstanken i stor utsträckning har överskuggat idén om Frankrike som 'la grande nation'.

1.3 Forskningsläget

I den omfattande forskning som berör Napoleon och det första kejsardömet har frågorna kring utrikespolitiken alltsedan 1800-talet intagit en central ställning. I hur hög grad var Napoleon ansvarig för de krig som skakade Europa under 1800-talets början? Vilket var målet för hans utrikespolitiska strävanden, om det överhuvudtaget fanns något övergripande mål?

Efter omfattande forskning i kejsarens korrespondens, bulletiner, officiella och inofficiella uttalanden har historiker besvarat dessa frågor med hänvisning till den för Frankrike så centrala Rhengränsen (Sorel), drömmen om Österlandet (Bourgeois), den bonaparteska familjens politiska ambitioner (Masson), det strategiska tänkandet (Butterfield), maktkampen mot England (Lefebvre), en kejserlig omvandling av Europa (Driault) och en längtan efter världsherravälde (Geyl).

I dag anser däremot ytterst få historiker att man ur den napoleonska politiken kan utläsa någon definitiv plan, vare sig för Frankrikes vidkommande eller för Europa i stort. I stället har man alltmer börjat söka förklaringen till den napoleonska politiken i ett sinnestillstånd (Muret). Drivfjädern, förklarar exempelvis också Pieter Geyl, var Napoleons "impulsiva fantasi, hans obetvingliga temperament".[80] Stuart Woolf ansluter sig till denna tankegång och framhåller, förutom de gränslösa ambitionerna, tillsammans med Jean Tulard kejsarens

78 Delanty, *Europa*, s. 21–30, Py, s. 12, 56–57, Duroselle, s. 61–62, Hobsbawm, *On History*, s. 291, Réau, s. 25, Edgar Morin, *Penser l'Europe* (Paris 1987), s. 71.

79 Delanty, *Europa*, s. 22–23.

80 Pieter Geyl, *Napoleon – hjälte eller tyrann?* (Stockholm 1967), s. 322.

pragmatiska läggning och rationella inställning till dagspolitiken. Dessa är karaktärsdrag som Napoleon för övrigt också själv, både i sina samtal under sin tid vid makten och senare i landsförvisningen, vidkände. [81]

I försöken att förklara Napoleons febrila aktivitet i Europa återverkar, kan vidare noteras, ofta de samtida händelserna på historikernas forskningsresultat. Exempelvis såg Edouard Driault i sitt stora verk *Napoléon et l'Europe*, som utkom i fem delar 1910–1927, ett återupprättande av det forntida romerska kejsardömet från tiden före delningen som slutmålet för den napoleonska maktpolitiken. Liksom de romerska kejsarnas var det, enligt Driaults tolkning, Napoleons uppgift att betvinga barbariet för att skydda civilisationen under en enda magnifikt organiserad myndighets lagar. Efter att verket genomförts i väst skulle den store kejsaren också ha åtagit sig uppgiften att föra civilisationen österut, därav det ryska fälttåget 1812. Hos Driault får som synes det napoleonska dramat agera slagträ i diskussionen rörande Rysslands/Sovjetunionens och Europas situation mellan de två världskrigen.

Efter det andra världskriget var man snabb att dra långtgående paralleller (vilket man fortsättningsvis gör) mellan den franske kejsaren och den tyske diktatorn samt mellan le Grand Empire och Tredje riket. En mera positiv bedömning av det napoleonska kejsardömet, som också präglat forskningen efter 1945, var emellertid att se revolutionskejsaren som en brobyggare mellan Ancien Regime Europa och det moderna progressiva Europa som föddes på 1800-talet. Därtill har man i Napoleons Europapolitik även sett en tidig föregångare till dagens europeiska samarbete. Speciellt i senare tiders forskning har man emellertid betonat att utvecklingen i verkligheten ofta skedde trots eller oberoende av Napoleons politik och eventuella intentioner.[82]

Både inom den fransk- och den engelskspråkiga världen har Napoleonforskningen under slutet av 1900-talet och början av 2000-talet vänts från utrikespolitiken mot mer djupliggande strukturer i det första kejsardömets historia. Intresset har riktats mot exempelvis prefekterna, polisväsendet, de militära utskrivningarna, skattesystemet, lokalförvaltningen

81 Stuart Woolf, *Napoleon's Integration of Europe* (London 1991), s. 20–22, Jean Tulard, 'Les politiques européennes de Napoléon', Thierry Lentz (coord.), *Napoléon et l'Europe. Regards sur une politique* (Paris 2005), s. 427.

82 R. S. Alexander, *Napoleon* (London 2001), s. 90–114, 234, Philip G. Dwyer (ed.), *Napoleon and Europe* (Harlow 2001), s. IX, Geoffrey Ellis, *Napoleon* (Harlow 1997), s. 3–4, 336–337, Schroeder, s. 392–393. Som exempel kan nämnas Joseph Goebbels veckomagasin *Das Reich* där denne förespråkade ett, under Tyskland, enat Europa mot fienderna Storbritannien och Ryssland. Detta är ett budskap i vilket Hugh Seton-Watson tycker sig skönja ett eko från Napoleontidens dagar allt medan exempelvis Jean-Baptiste Duroselle bestämt tar avstånd från allt för långtgående jämförelser mellan Napoleon och Hitler. Seton-Watson, s. 37, Duroselle, s. 305.

och lagkodifieringen, för att som Natalie Petiteau i sin *Napoléon, de la mythologie à l'historie (*1999) hoppas "préciser la portée réelle de ces années".[83] Även dessa forskningsområden för oss emellertid till frågan om Europas och folkens roll i den napoleonska politiken. De nya utskrivningarna, de ökade skatteuttagen och den mer eller mindre effektiva franska administrationen som la Grande Armée spred över kontinenten har setts som incitament både till ett växande nationellt motstånd (skatter och utskrivningar) och till en ökad integration mellan de europeiska folken (administrationen och Code Napoléon).

Efter Hans Kohns uppgörelse med vad han och många med honom uppfattade som det nationella budskapet i den napoleonska propagandan[84] har forskningen kring det första kejsardömets utrikespolitik alltså kommit att koncentrera sig på de resultat den napoleonska politiken, kanske utan eller t.o.m. tvärtemot bakomliggande intentioner, de facto medförde. Här har bl.a. Stuart Woolf i sin *Napoleon's Integration of Europe* (1991), David Laven och Lucy Riall i *Napoleon's Legacy. Problems of Government in Restoration Europe* (2000), Philip G Dwyer med *Napoleon and Europe* (2001) och den under Thierry Lentz' redaktion utkomna *Napoléon et l'Europe. Regards sur une politique* (2005) givit nya infallsvinklar både på den de facto påbörjade integrationen och folkens reaktion på det franska kejsardömets hegemoni. Också Felix Markhams *Napoleon and the Awakening of Europe* (1966), Michael Broers *Europe under Napoleon 1799–1815* (1996) och David O'Connellys *Napoleon's Satellite Kingdoms* (1965) kan nämnas i detta sammanhang.

Den främsta uttolkaren av det franska kejsardömets historia på ett mera generellt, allmänpolitiskt plan finner vi i dag kanske närmast i Jean Tulard, som har lyckats presentera ett flertal mångsidiga analyser både av det franska samhället under Napoleons regeringstid och den napoleonska politikens återverkningar på Europa i stort. Även tiden på S:t Helena har, om än inte i lika hög grad, varit föremål för Tulards omfattande forskning.[85]

En av S:t Helena-litteraturens främsta utforskare är till dags dato fransmannen Philippe Gonnard, som redan 1906 utgav sin doktorsavhandling *Les origines de la légende napoléonienne, l'œuvre historique de Napoléon à Sainte-Hélène*. Ett allt för tidigt frånfälle gjorde emellertid

83 Petiteau, s. 394.

84 Kohn, 'Napoleon and the age of nationalism', s. 21–37.

85 Se exempelvis *L'Anti-Napoléon* (Paris 1965), *La vie quotidienne des Français sous Napoléon* (Paris 1978), *Le grand Empire 1804–1815* (Paris1982), *L'Europe au temps de Napoléon* (Paris 1989), *Napoléon ou la mythe de sauveur* (Paris 1987), *Napoléon, le pouvoir, la nation, la légende.* (Paris 1997), *Napoléon à Sainte-Hélène. Par les quatre évangélistes Las Cases, Montholon, Gourgaud, Bertrand* (Paris 1981).

slut på Gonnards forskning och ingen har på allvar senare, förutom i undersökningar av enskilda verk, tagit upp tråden. Gonnards slutsatser har således i rätt stor utsträckning fått stå oemotsagda och har därtill ofta fått utgöra grund för det fortsatta resonemanget. Detta är emellertid en grund som haltar redan av den orsaken att Gonnard, av naturliga skäl, inte kunde ta del av hela det omfattande materialet från förvisningstiden. Exempelvis stormarskalk Bertrands[86] minnesanteckningar, som flera forskare i dag anser vara de mest tillförlitliga, utkom femtio år efter Gonnards frånfälle. Den kritik man framfört har närmast rört Gonnards användning av ordet "légende" för att beteckna det av Napoleon och hans sällskap utformade politiska budskapet från S:t Helena. Myten (le mythe napoléonien), hävdar mera sentida forskare, skapade den unge Bonaparte redan i Italien 1797 och utvecklade vidare på tronen samt på sin klippa i Atlanten. Legenden (la légende) föddes däremot spontant utan hans direkta medverkan.[87]

Att man på senare tid ofta har tytt sig till enskilda verk, i allmänhet greve Las Cases' *Mémorial de Sainte-Hélène, ou Journal où se trouve consigné jour par jour ce qu'a dit et fait Napoléon pendant dix-huit mois,* när man analyserat Napoleons tankar i förvisningen ger vidare en skev bild av den fallne kejsarens tankevärld. Medan Napoleon t.ex. för Las Cases drog upp sina stora visioner för Europas framtid så finner man, förutom eventuellt motstridiga budskap, kanske bl.a. den historiesyn han baserar sitt resonemang på på ett helt annat håll och i helt andra sammanhang. Vill man finna svar på frågan hur Napoleon bedömde läget 1815 och hur han försökte påverka det måste man, menar jag, således gå till källmaterialet som helhet. Här har forskningen när man, i bästa fall, har baserat sig på de fyra 'evangelisterna' (Las Cases, Montholon, Gourgaud och Bertrand)[88] samt ofta utgått från den tolkning som Gonnard gjorde av delar av materialet, lämnat en lucka som jag med denna avhandling avser att börja fylla.

Det projekt som här presenteras ansluter sig därmed närmast till en idéhistorisk forskningstradition kring den napoleonska problematiken, där Antoine Casanovas *Napoléon et la pensée de son temps: une histoire intellectuelle singulière* kan ses som ett banbrytande verk. Casanova företar sig att, bl.a. med hjälp av en djupdykning i en del av S:t Helena-skrifterna

86 Henri-Gatien, greve de Bertrand (1773–1844). Fransk general. Utmärkte sig i de napleonska krigen och blev efter stormarskalk Durocs död utnämnd till stormarskalk vid hovet 1813. Följde 1814 Napoleon till Elba och 1815 till S:t Helena, dit han medförde sin familj. Återvände till Frankrike först efter Napoleons död 1821. Tulard, *Napoléon à Sainte-Hélène*, s. 11–12.

87 Bluche, s.169, Jules Dechamps, *Sur la légende de Napoléon* (Paris 1931), s. 30.

88 Tulard, *Napoléon à Sainte-Hélène,* s. 3.

(han bortser, med undantag av doktor O'Mearas skrift, i allmänhet från de engelska bidragen), tränga in i Napoleons intellektuella profil och sätta den i relation till samtidens filosofiska riktningar och idéströmningar. Också Didier Le Galls *Napoléon et le Mémorial de Sainte-Hélène. Analyse d'un discours* (2003) kan räknas in i denna forskningsriktning. Med hjälp av en diskursanalytisk infallsvinkel ringar Le Gall in, definierar och följer utvecklingen av ett antal utvalda begrepp i Las Cases' "memorial". Samtidigt försöker han urskilja det tankegods i memorialen som kanske närmast borde tillskrivas greve Las Cases själv.

Förutom den direkta Napoleonforskningen har även, som ovan antytts, forskningen kring kulturella konstruktioner haft en avgörande betydelse för föreliggande avhandling. I sitt banbrytande verk *Orientalism* visar Edward Said hur européer som på 1700- och 1800-talen definierade "Orienten", i högre grad egentligen definierade Europa som "den Andres" motsats. Över huvud taget har Europa, som tidigare nämnts, genom historien ofta definierats i relation till den man för tillfället har upplevt som den "Relevante andre"[89], vilket bl.a. Iver B. Neumann i sin forskning på ett förtjänstfullt sätt har belyst. Vidare kan Europa också ses som en "föreställd gemenskap"[90], där vad som varit "europeiskt" har definierats av dominerande aktörer i debatten. I min avhandling återknyter jag till denna diskussion genom att införa Napoleon Bonaparte som en central aktör i debatten kring Europa och dess roll i världen såsom den utformades vid sekelskiftet 1800.

I nära samband med uppfattningen om Europa som en kulturell konstruktion inställer sig också frågan hur och på vilka grunder olika skiljelinjer, förutom mellan européer och icke-européer, genom tiderna har dragits mellan de europeiska folken. I sin *Inventing Eastern Europe. The Map of Civilisation on the Mind of the Enlightenment* (1994) har Larry Wolff bl.a. lyckats påvisa hur mer eller mindre väl motiverade mentala tankekartor med tiden har fått ligga till grund för fysiskt dragna politiska gränser. Eller annorlunda uttryckt: Efter att ett område har "upptäckts" och därmed skrivits in på den mentala kartan har de faktiska kartritarna tagit över för att inte så sällan förse olika stormakter med ett effektivt instrument för att först penetrera och sedan med tiden göra sin makt gällande i området. I min egen undersökning har jag med hjälp av Wolffs teorier undersökt hur Napoleon i sina samtal ofta implicit gav uttryck för exempelvis ett Östeuropa, som han i sina konversationer däremot

89 Neumann, *Uses of the other*, s. 32: 'significant others', Iver B. Neumann, *Russia and the Idea of Europe. A study in identity and international relations* (London 1996), s. 1.

90 Benedict Andersson, 'Folkräkning, karta, museum', Sverker Sörlin (red.), *Nationens röst – texter om nationalismens teori och praktik* (Stockholm 2001), s. 219–220.

ytterst sällan, och även då oftast bara indirekt, hänvisade till. Hans mentala bild av världen öster om vad han, och stora delar av hans samtid, uppfattade som den civiliserade västra delen av kontinenten ligger sedan ofta som en outtalad grund, när han desto mera mångordigt redogör för sina politiska målsättningar för området i fråga. Också Maria Todorovas *Imagening the Balkans* (1997) har här varit till ovärdelig hjälp för att se djupliggande mönster i Napoleons resonemang.

Slutligen kan noteras det uppsving i intresset för den europeiska tankens rötter, innehåll och uttrycksfomer som vår egen tid, när den europeiska integrationen efter det kalla krigets slut har gått in i ett nytt utvecklingsskede, har fått bevittna. Här kan Denis de Rougemonts klassiska verk *The Idea of Europe* (1966) och Jean-Baptiste Duroselles *L'idée d'Europe dans l'histoire* (1965) ses som tidiga förelöpare, medan bl.a. Ronny Ambjörnssons (bl.a. *Öst och väst. Tankar om Europa mellan Asien och Amerika* 2001), Klaus Malettkes (*Imaginer l'Europe* 1998), Gerad Delantys (*Inventing Europe – Idea, Identity, Reality* 1995), Gilbert Pys (*L'idée d'Europe au siècle des Lumières* 2004), Élisabeth du Réaus (*L'Idée d'Europe au XXe siècle. Des mythes aux réalités* 1996) och Heikki Mikkelis (*Euroopan idea. Eurooppa-aatteen ja eurooppalaisuuden pitkä historia* 1994) forskning har givit nya perspektiv på Europa både som idé och verklighet. Merparten av den europeiska frågans utforskare har naturligtvis inte heller valt att kringgå Napoleon Bonaparte som en i sammanhanget både konkret och idémässigt central aktör. Men trots upprepade hänvisningar har ingen, kanske på grund av materialets tendentiösa karaktär, valt att göra en närmare genomgång av fångens på S:t Helena tankar i ämnet.

2 Skrifterna från S:t Helena – en presentation

För att kunna ge en översiktlig presentation av litteraturen från Napoleons tid på S:t Helena har jag valt att dela in publikationerna i följande tre huvudgrupper:

1) Skrifter dikterade av Napoleon personligen.
2) Skrifter tillkomna på initiativ av Napoleons franska följeslagare, samt den brittiske doktorn O'Mearas dagbok.
3) Verk skrivna av andra bosatta eller genomresande på S:t Helena som stått i närmare personlig förbindelse med Napoleon.

Distinktionen mellan grupp ett och de två övriga faller sig naturlig, emedan det endast är i den första gruppen arbeten som Napoleon själv för ordet. I de två andra utgör författarens personliga tolkningar av Napoleons ord en alltid närvarande osäkerhetsfaktor.

Gränsdragningen mellan grupp två och grupp tre är kanske inte lika självklar, men jag ser den som motiverad, emedan de franska följeslagarna och doktor O'Meara levde i ett nära personligt förhållande till Napoleon, samt ägde, åtminstone till en viss grad, hans förtroende (se nedan) och var införstådda med motiven bakom hans skrifter och samtal. Arbetena i grupp tre bygger däremot på observationer gjorda under mer eller mindre tillfälliga kontakter, i vilka författarens personliga tolkningar kanske ligger närmare verkligheten, men å andra sidan kanske inte alltid överensstämmer med den bild Napoleon önskade ge av den.

Slutligen kan nämnas att en uttömmande lista över av Napoleon dikterade och inspirerade skrifter från S:t Helena till dags dato inte är möjlig att fastställa, emedan en del dokument gått förlorade (en del grävdes t.ex. ned i Longwoods trädgård eller brändes)[1] eller varit omöjliga att fastställa såsom autentiska. Därtill kanske listan i framtiden kommer utökas med dokument, som i diverse skrivbordslådor och bortglömda familjearkiv ännu väntar på att upptäckas.

2.1 Skrifter dikterade av Napoleon

Napoleons litterära alster på S:t Helena kan i sin tur indelas i tre olika grupper: 1) Napoleons memoarer, 2) av honom dikterade eller inspirerade polemiska och tendentiösa skrifter samt 3) verk rörande den militära konsten och krigshistoria. Av dessa är det främst memoarerna och den polemiska och tendentiösa litteraturen som här är av intresse.

1 Rosebery, s. 162, se t.ex. Henri-Gatien Bertrand, *Cahiers de Sainte-Hélène* (Paris 1949–1959), vol. III, s. 130.

För att kunna skriva sina memoarer, sin historia, i en för tiden positiv anda, för att på detta vis bereda väg för sig själv eller sin son, behövde Napoleon ha tillgång till exakta uppgifter om de ämnen han ville behandla samt kännedom om den allmänna opinionen i Europa vid tiden för hans författarskap. Han behövde med andra ord historiska verk och officiella dokument rörande sin egen tid vid makten samt tidskrifter och broschyrer som avslöjade tendenserna i Europa mellan 1815 och 1821.

En granskning av Napoleons bibliotek[2] på S:t Helena ger vid handen att han fram till 1816 befann sig i nästan total avsaknad av dokument som kunde ligga som grund för en historisk framställning av hans egen regeringstid. Den samling böcker han personligen hade tagit med från Frankrike 1815 bestod närmast av olika skönlitterära verk, tragedier och romaner. Fram till 1816 hade Napoleon egentligen bara ett arbete rörande de franska fälttågen i Italien och en samling *Annual Register* (1793–1807), lånade 1815 av en på ön bosatt person, att ty sig till. År 1816 började dokumentsamlingen utökas med en samling av den Stora Arméns bulletiner, offentliga handlingar angående expeditionen till Egypten och en samling *Moniteurs.*

År 1817 bestod Longwood-bibliotekets tillskott närmast av en uppsättning av *l'Ambiguë,* som sir Hudson Lowe försåg sin fånge med, samt en för Napoleons intressen mindre värdefull sändning böcker från lord och lady Holland.

Från och med år 1818 utökades Napoleons bibliotek kraftigt tack vare en sändning liberala pamfletter från den engelska ministären, några boklådor från Napoleons "agent" i London, William Holmes (innehållande t.ex. Mathieu Dumas' *Précis des événements militaires de 1799 à 1814*, 1816–1826, och Roginats *Considérations sur l'art de la guerre,* 1816) samt en ny boksamling från lady Holland. År 1819 erhölls bland annat *Histoire des batailles, sièges, et combats des Français de 1792 à 1815* och 1820 anlände vidare till Longwood t.ex. *Correspondance inédite, officielle et confidentielle de Napoléon Bonaparte* (1809–1820), de Lacroix' *Mémoires pour servir à l'histoire de la Révolution de Sainte-Domingue* (1819) och Fleury de Chaboulons *Mémoires pour servir à l'histoire de la vie privée, du retour et du règne de Napoléon en 1815* (1819). Så sent som i december samma år erhöll den redan av sjukdom tyngde Napoleon också sin bror Louis Bonapartes (comte de Saint-Leu) *Documents historiques et réflections sur le gouvernement de la Hollande* (1820) samt Coupé de Saint-Donats och B. de Roqueforts *Mémoires pour servir à l'Histoire de Charles XIV Jean, roi de Suède et de Norvège*

2 Uppgifterna rörande Napoleons bibliotek på S:t Helena baserar sig närmast på Gonnard, *Les origines de la légende*, s. 31–45, 75–76. För en närmare presentation av Napoleons bibliotek på S:t Helena se även *Revue de l'Institut Napoléon*, 1959–1961: numren 73–75, 80.

(1820). Någon gång under de två sista åren erhöll han slutligen också abbé de Pradts *Les Quatre Concordats* (1818), vars *Histoire de l'ambassade dans le grand-duché de Varsovie, 1812* (1815) han däremot torde ha haft tillgång till redan 1816.

Vid Napoleons död 1821, konstaterar Philippe Gonnard, innehöll hans bibliotek, som var dåligt försett ända fram till 1818, i det närmaste allt det material som fanns att tillgå för att skriva den napoleonska tidens historia: offentliga handlingar (bulletiner, proklamationer och dekret), memoarer, pamfletter, militära arbeten, kejsarens korrespondens och, som vi skall se, tidningar och tidskrifter.

På liknande vis förhöll det sig nämligen med samlingen tidningar, tidskrifter och broschyrer på Longwood. Åren 1815–1818 beklagade sig Napoleon upprepade gånger över att han endast hade tillgång till några enstaka nummer av *le Courrier, the Observer, Gazette de France* och *la Quotidienne* och fram till mitten av 1818 var det enbart *the Times* som regelbundet nådde Longwood. Under denna tid erhöll han sina tidningar främst från guvernören sir Hudson Lowe och den engelska ministären, som var fast beslutna att inte låta honom få tillgång till vilka nyheter som helst, samt från amiral Malcolm och doktor O'Meara. Av detta kan man dra slutsatsen att Napoleon fram till mitten av 1818 åtminstone inte på basis av pressen kunde göra sig en klar bild av den politiska stämningen i Europa.

Från och med juli 1818 förbättrades situationen när Napoleon, på egen begäran, regelbundet erhöll även den mera Napoleonvänliga *the Morning Chronicle* och antagligen *le Journal du Commerce,* som försåg honom med en liberal bild av det europeiska dagsläget. Vidare erhöll han vid denna tid även en stor mängd broschyrer av författare såsom Chateaubriand, de Maistre och Benjamin Constant, samt politiska tidskrifter såsom t.ex. *Minerve Française, Bibliothèque historique* och *Lettres normandes* samt tidningar såsom *le Constitutionnel, Drapeau Blanc* och *le Vrai libéral.* Under perioden 1818–1821 kunde sålunda Napoleon med hjälp av bl.a. detta material skapa sig en rätt nyanserad bild av det allmänna politiska klimatet och av tankegångarna i Europa.

Över huvud taget verkar Napoleon på S:t Helena, noterar också Henry Lachoque i sitt förord till kammartjänare Marchands memoarer, ha varit bättre upplyst om läget både på ön och i Europa än vad man i allmänhet tidigare har trott. Förutom de officiella kontakterna existerade på ön också en mängd inofficella 'boîtes aux lettres' med hjälp av vilka Napoleon höll sig à jour – allt medan sällskapet i övrigt också genom en mängd olika kontakter införskaffade information varhelst sådan fanns att tillgå.[3]

3 Speciellt Napoleons hovmästare Cipriani upprätthöll täta kontakter med lokalbefolkningen och gjorde sig ofta ärende in till Jamestown, öns centrum. Louis Marchand, *Mémoires de Marchand* (Paris 1955), vol. II, s. VII, Tulard, *Napoléon à Sainte-Hélène*, s. 13–14.

När Napoleons tillgång till dokument av olika slag med tiden ökade, hände det rätt ofta att han återupptog ett tidigare avslutat avsnitt av sina memorer och kompletterade det med mera exakta upplysningar eller gjorde om hela arbetet från början. Sålunda skapades på Longwood ibland en första och en andra version av olika händelser. Som exempel kan nämnas Gourgauds version (1818) av fälttåget som slutade i Waterloo och den som O' Meara publicerade 1820. Philippe Gonnard, som ingående har studerat de olika versionerna, hävdar att de senare är mera exakta t.ex. angående siffror och att de innehåller en mängd utdrag ur officiella dokument, vilket han ser som ett försök från Napoleons sida att stärka sina memoarers trovärdighet. Vidare framhåller Gonnard att Napoleon i de senare versionerna har övergett en tidigare mer familjär ton till förmån för ett mera opersonligt framförande. Likaså bemödade han sig i de senare versionerna mera om att skapa en logiskt upplagd historia genom att diskutera olika ämnen under olika rubriker, medan han i de tidigare versionerna endast återkallade de olika händelserna i minnet utan att desto mera klassificera eller bearbeta dem. Man kan kort sagt skönja en metodisk strävan att förvandla minnesbilderna till en "verklig historia" (une véritable historie), att omge memoarerna med en historisk, vetenskaplig aura.[4] Som ytterligare ett bevis på Napoleons metodiska strävan att skapa ett väl genomtänkt historiskt verk, framhåller Gonnard slutligen den omständigheten att Napoleon inte ville låta de första utkasten av sina arbeten nå allmänheten om han hade utarbetat en mer preciserad version. Denna önskan uppfylldes dock inte alltid och därför kom ibland flera versioner av enstaka händelser att cirkulera i läsekretsarna.[5]

Med beaktande av denna omsorgsfulla strävan att skapa en välbearbetad samling historiska memoarer, samt att Napoleon åtminstone under den senare delen av sin fängelsetid hade tillgång till en ansenlig mängd dokument och upplysande material, kan man kanske anta att vi i Napoleons verk (åtminstone i de senare versionerna) finner hans slutgiltiga tankar om de ämnen han behandlade.

Memoarerna

På S:t Helena ledde Napoleon själv arbetet med de kejserliga memoarerna. Hans franska följeslagare Las Cases, Montholon, Gourgaud och Bertrand var emellertid oumbärliga medhjälpare. Dessa förberedde enligt

4 Gonnard, *Les origines de la légende,* s. 58–60, Pierre Nora, 'Mellan minne och historia', Sverker Sörlin (red.), *Nationens röst – texter om nationalismens teori och praktik* (Stockholm 2001), s. 367.

5 Gonnard, *Les origines de la légende,* s. 62–63.

Napoleons anvisningar det material på vilket han byggde sin framställning, uppfångade hans diktat, föredrog sina texter för honom, korrigerade dem efter hans anvisningar och renskrev dem under hans kontroll.[6] Dessa Napoleons på S:t Helena dikterade memoarer utgavs i Paris först efter hans död, 1822–1825 och 1830, som delar av den på Napoleon III:s initiativ utkomna *Correspondance de Napoléon I er* I–XXXII, 1858–1870, samt i form av *Commentaires de Napoléon I er* I–VI, 1867. Delar av Napoleons memoarer ingår även i verket *Recueil de pièces authentiques sur le captif de Sainte-Hélène* I–VII, 1821–1825.

I sina memoarer koncenterade sig Napoleon närmast på sin tidiga karriär (1793–1801) och händelserna under slutet av sin regeringstid, speciellt året 1815. Memoarerna utgör sålunda en översikt över republikens tid och kejsardömets liberala period 1815, medan kejsardömet i övrigt mera uppmärksammades i de dagliga samtalen på Longwood.[7]

Från sin tidiga karriär behandlade Napoleon närmast Toulons belägring, Vendémiairekuppen, det italienska fälttåget inklusive Rhenarméns operationer på tysk mark 1796, händelserna 18 fructidor och freden i Campo Formio (1797) samt det egyptiska fälttåget (1798–99). Av det italienska fälttåget finns en stor del i två versioner, Las Cases' skriven 1815 och 1816 samt Montholons skriven 1818 och 1819. Det egyptiska fälttåget har likaledes behandlats både av Gourgaud (1815–1818) och Montholon (1819).[8]

Vidare behandlade Napoleon från direktoriets tid även den europeiska situationen 1798, direktoriets inrikes- och utrikespolitik, situationen i Vendée samt övriga militära händelser 1798 och 1799. Dessa ämnen bearbetade Napoleon främst med Montholons hjälp 1817–1818.[9]

I avsnitten rörande 18 brumaire och konsulatets första tid (de provisoriska konsulerna, avgörandena vid Genua-Massena, Marengo, Ulm-Moreau, anmärkningar rörande diplomati och krig samt neutrala makter) hade Napoleon huvudsakligen Gourgaud som medhjälpare.

---

6 Nils Forssell, *Napoleonlegenden. Från Waterloo till Sedan* (Stockholm 1957), s. 27, Gonnard, *Les origines de la légende*, s. 46–52.

7 För Montholon dikterade Napoleon följande stycken som ingår i dennes dagbok: anmärkning rörande Saint-Domingue, Napoleons politik visavi Ryssland, Napoleons religiösa politik, anmärkning rörande Lavalette, anmärkning rörande inrikespolitiken, den spanska affären, underhandlingarna i Dresden 1813, anmärkning rörande Holland, den polska frågan, anmärkning angående Napoleons beslut att överlämna sig till engelsmännen, förslag till en liberal konstitution för Frankrike samt råd till kungen av Rom. För Las Cases dikterade Napoleon följande stycken som ingår i dennes dagbok: Napoleons ungdom, Konventet.

8 Gonnard, *Les origines de la légende*, s. 64–65.

9 Gonnard, *Les origines de la légende*, s. 65.

Arbetet med dessa händelser återkom Napoleon för övrigt till upprepade gånger mellan åren 1815 och 1818.[10]

Angående Napoleons senare karriär publicerades hans versioner av tiden på Elba och de hundra dagarna av politiska orsaker först i samlingsverket *Correspondance de Napoléon I er* I–XXXXII, 1858–1870. Sitt sista fältslag, det i Waterloo, återkom den fallne kejsaren upprepade gånger till, både i sina memoarer och i sina samtal. Arbetet på att framställa en för Napoleon själv och för omvärlden godtagbar version av denna händelse pågick i tre år, 1815–1818. En första version publicerades av Gourgaud 1818, en andra av doktor O'Meara 1820.[11]

År 1817 verkar Napoleon även ha övervägt att för sina memoarer utarbeta en version av det ryska fälttåget och en historik över det revolutionära konventet. Båda planerna skrinlades emellertid, officiellt på grund av brist på källmaterial.[12] Ämnesvalen är dock betecknande för den bild Napoleon önskade ge av sig själv som den franska republikens banerförare och hans strävan efter att rentvå sitt rykte som militär, som fläckats av hans stora nederlag.[13]

Trots att de av Napoleon dikterade memoarerna har tillerkänts betydande litterära förtjänster (se nedan), erhöll de inte samma entusiastiska mottagande som de dagböcker och minnesanteckningar som skrivits av honom mer eller mindre närstående personer.[14]

I företalet till *Commentaires de Napoléon I er* (1867) förklarar man memoarernas ringa succé genom att peka på restaurationstidens avoghet mot att saluföra den före detta kejsarens arbeten och den andra utgåvans sammanfallande i tid med julirevolutionens oroligheter, vilka båda omständigheter bidrog till att verket förblev rätt okänt för den breda franska allmänheten.[15]

Den objektiva och abstrakta utformningen, där jag-formen systematiskt undviks, vilket ledde till en allvarlig, strängt hållen framställning, torde dock vara en mera avgörande orsak till att Napoleons memoarer inte kunde tävla i popularitet med de mera fritt formulerade dagböckerna,[16] eller som lord Rosebery uttrycker det: "De kunna utan tvifvel ha rätt, när de påstå, att Napoleons egna memoarer

10 Gonnard, *Les origines de la légende,* s. 66.
11 Gonnard, *Les origines de la légende,* s. 67.
12 Vad det ryska fälttåget anbelangar, se vidare kapitel 3.1 Mystiken och dramatiken kring fälttåget 1812.
13 H A L Fisher, 'St Helena', *The Cambridge Modern History* IX (Cambridge 1907), s. 761.
14 Forssell, s. 27.
15 Napoléon Bonaparte, *Commentaires de Napoléon Ier* (Paris 1867), vol I, s. I–II. Förkortas i fortsättningen *Commentaires*.
16 Forssell, s. 27, Gonnard, *Les origines de la légende,* s 77–78.

icke äro så pikanta som en del af dem som hans underlydande skrifvit om honom...”[17]

Även Napoleontiden mera närstående personer tog upp problemet med de napoleonska memoarernas ringa succé såsom författaren och statsmannen Abel Villemain som i sin *Cours de littérature française* (1852) konstaterar att den strängt hållna stilen och de myckna militära detaljerna inte förmår locka till sig de stora läsarkretsarna. Samtidigt beundrar emellertid Villemain den enkelhet och kraft med vilken Napoleon framställer t.ex. det italienska fälttåget 1979: ”...quelle vigueur et quelle simplicité de coloris! quelle profondeur et quelle gravité dans l’expression! Parfois même, quel éclat, quelle grandeur d’imagination!”[18]

Även Adolphe Thiers uppmärksammade i *le National* 24 juni 1830 Napoleons memoarer och konstaterade att det intresse som Napoleons person väckt inte kommit hans memoarer till del. Orsaken är lika uppenbar för Thiers som för övriga bedömare i saken: Napoleons memoarer tilltalade helt enkelt inte allmänhetens vulgära intressen.[19] Liksom Villemain framhöll även Thiers det litterära värdet av Napoleons sista arbete. Aldrig, menar han, var Napoleon lika klarsynt, lika skarp i sitt omdöme som i detta sitt sista monumentala litterära verk: “...pas un mot vague, inutile, ou insuffisant. Chaque parole est un motif, un motif vrai profond. Il explique, il raconte en même temps”.[20]

Polemiska och tendentiösa skrifter

I motsats till Napoleons memoarer, där han skildrade de första och de sista skedena av sin politiska och militära historia i en objektiv och abstrakt form, är en stor del av den på Napoleons initiativ tillkomna tendenslitteraturen färgad av ett djupt personligt och politiskt engagemang. Dessa arbeten är ofta skrivna i form av litterära småskrifter där Napoleon kritiskt kommenterar och ibland vederlägger andras verk rörande honom själv och hans regeringstid. Andra utgör fristående skrifter där han lägger fram sina åsikter i olika frågor.

En av de mest omtvistade av dessa tendensskrifter är *Le Manuscrit de l’île d’Elbe,* ou *Des Bourbons en 1815* utkommen i London 1818. I företalet uppges den vara skriven av greve Bertrand efter Napoleons diktering under fångenskapen på Elba.[21] Philippe Gonnard anser sig dock på basis

17 Rosebery, s. 4.
18 Bonaparte, *Commentaires,* vol. I, s. IX.
19 Bonaparte, *Commentaire*s, vol. I, s. XIII.
20 Bonaparte, *Commentaires,* vol. I, s. XV.
21 Bonaparte, *Manuscrit de l’île d’Elbe*, s. X.

av undersökningar av de olika dagböckerna kunna slå fast att Napoleon arbetat med verket mellan åren 1815 och 1816 på S:t Helena. Marcel Dunan ansluter sig till företalets version och hävdar att Napoleon dikterat skriften för Bertrand i februari 1815 samtidigt understryker han emellertid att manuskriptet, tack vare att det medtogs i Las Cases' *Mémorial*, utgör en central del av S:t Helena-litteraturen.[22] Även verkets autenticitet har emellertid ifrågasatts. Medan Gonnard anser arbetet otvivelaktigt vara ett verk av Napoleon själv (certainement authentique),[23] slår Nils Forssell lika kategoriskt fast att skriften helt tydligt inte dikterats av Napoleon men likväl står "i klart samband med dennes personliga propaganda".[24] Själv förnekade Napoleon aldrig skriften, vilket tyder på att han åtminstone, såsom Forssell också tillstår, accepterade dess innehåll som ett uttryck för sina egna åsikter. Ett centralt tema i arbetet är den dubbla napoleonska legitimiteten, grundad både på folkomröstning och på dynastisk rätt, med tyngdpunkt på den förra. Detta kontrasteras mot den bourbonska dynastin som utan folkets samtycke, med hjälp av utländska vapen, bemäktigat sig den franska tronen. Samma resonemang, kan här ännu noteras, förde Napoleon upprepade gånger i sina samtal i exilen.

Under år 1816 arbetade Napoleon i varje fall på en rad anmärkningar till den av abbé de Pradt, i Paris 1815, utgivna *Histoire de l'ambassade dans le grand-duché de Varsovie, 1812.* Anmärkningarna är ytterst knapphändiga och var antagligen inte avsedda för publicering, men ingår i 1830 års upplaga av Napoleons memoarer och i *Commentaires de Napoléon I er*, volym V.[25]

Året därpå, i maj 1817, erhöll Napoleon på S:t Helena kännedom om ett i mars samma år av lord Bathurst i det engelska överhuset hållet tal, där denne tillbakavisade lord Hollands kritik av den engelska regeringens behandling av den fängslade f.d. kejsaren. Napoleon dikterade omgående en rad kommentarer till lord Bathursts tal som han önskade offentliggöra i Europa. År 1818 utkom dessa Napoleons kommentarer, genom doktor O'Mearas försorg, i London under titeln: *Observations on Lord Bathurst's Speech,* in the House of Peers on march 18, 1817.[26] Kommentarerna med delar av det ursprungliga talet ingår även i *Correspondance de Napoléon I er*, volym XXXII.

Samma år, 1817, erhöll Napoleon även ett exemplar av den i London 1816 utkomna *Letters Written on Board H.M.S. the Northumberland and at*

22 Gonnard, *Les origines de la légende,* s. 70, Le Gall, s. 200.
23 Gonnard, *Les origines de la légende,* s. 70.
24 Forssell, s. 26.
25 Gonnard, *Les origines de la légende,* s. 70–71.
26 Gonnard, *Les origines de la légende,* s. 71.

Saint Helena. Dessa "brev" hade författats av kirurgen ombord på "Northumberland", doktor Warden, som hade kommit i personlig kontakt med Napoleon under överfarten till S:t Helena. I sina brev redogör doktorn inför den engelska opinionen för det lidande som Napoleon fått utstå i fångenskapen och som han själv varit vittne till. Vidare återger han sina samtal med Napoleon, som ofta berört händelser under dennes regeringstid som upprört den engelska opinionen. Exempel på sådana händelser var hertigen av Enghiens avrättning, den engelske kaptenen Wrights död, behandlingen av de spanska bourbonerna, samt från Napoleons tidiga karriär problemet med de pestsmittade i Jaffa.

Som svar på doktor Wardens brev utkom anonymt i London 1817 *Letters from the Cape of Good Hope, in Reply to Mr Warden*. I samlingsverket *Correspondance de Napoléon I er* anser man det som högst troligt att Napoleon själv författat de s.k. Kapbreven där exaktheten och autenticiteten av doktor Wardens brev granskas.[27] Kapbreven ingår för övrigt också redan i *Recueil des pièces authentiques sur le captif de Sainte-Héléne,* där man i företalet konstaterar att verket utom allt tvivel härstammar från sällskapet på S:t Helena.[28] Gonnard tvivlar inte heller över huvud taget på författarens identitet, utan ser Kapbreven som ett av de mest värdefulla arbeten som Napoleon från S:t Helena förärade omvärlden.[29]

Ett intressant tillskott fick den napoleonska propagandaverksamheten våren 1817 i form av en annan i London utkommen anonym skrift som bär titeln *Manuscrit venu de Sainte-Hélène d'une manière inconnue*. Emedan "manuskriptets" innehåll på många punkter överensstämmer med Napoleons i andra skrifter framförda tankar, t.ex. angående folkviljan som grunden för hans makt, ansågs det av många samtida vara skrivet av honom själv. Bilden som ges av den franske kejsaren är emellertid utpräglat militäriskt och krigiskt färgad. Napoleon säger sig rent ut ha älskat kriget.[30] Detta överensstämde dåligt med den mera pacifistiska framtoning Napoleon nu önskade omge sig med och bland annat på grund av detta ansåg han sig tvungen att omgående besvara och vederlägga skriften. Redan tre dagar efter att han på S:t Helena hade erhållit manuskriptet hade han utarbetat 44 kritiska an-

27 Napoléon Bonaparte, *Correspondance de Napoléon I er* (Paris 1858–1870), vol. XXXI, s. 242. Förkortas i fortsättningen *Correspondance.*

28 Napoléon Bonaparte, 'Lettres du Cap de Bonne-Esperance', *Recueil de pièces authentiques sur le captif de S:t Hélène* (Paris 1821–1825), s. 306. Förkortas i fortsättningen *Recueil.*

29 Gonnard, *Les origines de la légende*, s. 72.

30 Bonaparte, 'Quarante-quatre notes sur l'ouvrage initiulé Manuscrit venu de Sainte-Hélène d'une manière inconnue', *Mémoires* 1823–1825, vol. II, s. 253. Förkortas i fortsättningen 'Manuscrit venu de Sainte-Hélène'.

märkningar till detsamma. Dessa utgavs av Gourgaud i Paris 1821 under titeln *Le Manuscrit de Sainte-Hélène, publié pour la première fois avec des notes de Napoléon*. I sitt testamente tog Napoleon ännu en gång avstånd från manuskriptet och skriver: "Je désavoue le *Manuscrit de Sainte-Hélène*...: ce ne sont pas là les règles qui ont dirigé ma vie."[31] Senare efterforskning har utpekat en okänd schweizare vid namn Lullin de Châteauvieux som broschyrens författare.[32]

Följande år, 1818, utkom i London, åter anonymt en samling brev som önskade upplysa den engelska opinionen om Napoleons lidande på S:t Helena, *Letters from the Island of Saint Helena Exposing the Unnecessary Severity Exercised towards Napoleon*. "Breven" framställs såsom skrivna av en kommendör ombord på ett engelskt skepp, som på grund av att han i sina brev kompromitterar en del personer på ön, bland andra sir Hudson Lowe, önskar vara anonym. Sålunda vet kommendören t.ex. angående den dåliga tillgången på dricksvatten på ön berätta att Napoleon inte skulle lida av denna olägenhet om han förflyttades till "Plantation House" (guvernörens bostad). En sådan lösning befarade man emellertid kunde utöka Napoleons livstid med ytterligare ett år, vilket för de allierade skulle ha betytt en omfattande extra utgift och ytterligare ett år i skräck, varför man avstod.[33] Gonnard och H.A.L. Fisher anser det vara uppenbart att breven är, om inte skrivna, så åtminstone inspirerade av Napoleon och visar på likheter med Kap-breven samt förekomsten av vissa på Longwood omtyckta anekdoter.[34]

Vidare framställde Napoleon en mängd kritiska anmärkningar rörande P de Lacroix' *Mémoires pour servir à l'histoire de la révolution de Saint-Domingue* (Paris 1819), Coupé de Saint-Donats och B de Roqueforts *Mémoires pour servir à l'histoire de Charles XIV Jean, roi de Suède et de Norvège* (Paris 1820), Fleury de Chaboulons *Mémoires pour servir à l'histoire de la vie privée, du retour et du règne de Napoléon en 1815* (London 1819), Hobhauses *The Substances of Some Letters Written by an Englishman Resident at Paris during the Last Reign of the Emperor Napoleon* (London, 1816) samt Dufour de Pradts *Les quatre Concordats* (Paris 1818). Av dessa anmärkningar har jag här främst använt mig av *Six notes sur l'ouvrage intitulé: les Quatre Concordats.* Som ett allmänt omdöme om abbé de Pradts verk ansåg Napoleon det vara, om än behäftat med en del felaktiga tankegångar, både förnuftigt och beaktansvärt – kanske t.o.m. det bästa,

31 Testamentet, Las Cases, vol. II, s. 1805.
32 Bonaparte, 'Manuscrit venu de Sainte-Hélène', *Correspondance*, vol. XXXI, s. 226.
33 Bonaparte, 'Lettres écrites par un officier anglais', *Recueil*, s. 39–40, 94.
34 Gonnard, *Les origines de la légende,* s. 74, Fisher, s. 761.

funderade han tillsammans med Bertrand, som abbén över huvud taget hade skrivit. [35]

Slutligen avfattade Napoleon på S:t Helena en del reflektioner rörande självmord[36], anmärkningar angående Voltaires *Mahomet* (1742)[37] samt en anmärkning till Vergilius *Aeneiden*[38] .

Militärkonst och krigshistoria

Förutom sina egna fälttåg, som Napoleon behandlade främst i sina memoarer, berörde han i sina dikteringar även andra stora fältherrars bedrifter.

I memoarerna publicerade 1822–1825 ingår sålunda *Précis des campagnes de Turenne et de Frédéric II,* och 1836 utgav Napoleons kammartjänare Louis Marchand i Paris dennes *Précis des guerres de Jules César.* Av dessa arbeten har främst Napoleons tankar kring marskalk Turennes fälttåg varit av intresse för mig. Vidare skrev Napoleon teoretiska verk i krigskonsten, såsom t.ex. *Projet d'une nouvelle organisation de l'armée* och *Essai sur la fortification en campagne*, som däremot inte haft någon större relevans för min undersökning.

Slutligen skrev Napoleon även anmärkningar till en del samtida militära verk såsom t.ex. general Lloyds *Introduction à l'histoire de la Guerre de 1756 en Allemagne* (1784), Roginats *Considérations sur l'art de la guerre* (1816), Jominis *Traité des grandes opérations militaires* (1804–1810) samt Dumas' *Précis des événements militaires ou essai sur les campagnes de 1799 à 1814* (1816–1826). Av dessa har främst Roginats verk här varit av intresse, emedan det gav Napoleon anledning till att, som svar på Roginats framställning, ge sin syn på bl.a. det ryska fälttåget, vilket i sin tur för honom in på frågan om Rysslands och ryssarnas geografiska ställning och natur.

Som tidigare konstaterats lyckades Napoleons egna skrifter från S:t Helena inte helt väcka allmänhetens intresse. Ett markant undantag utgör emellertid hans sista hälsning till Frankrike och Europa, hans testamente.

35 Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 342: 'Il [de Pradt] me represente', konstaterade Napoleon förnöjt, 'comme ayant un foule d'idées, une conversation très intéressante: un foyer d'idées nouvelles et lumineuses. Cela grandit l'auteur parce qu'il a prophétisé'. Bonaparte, 'Six notes sur l'ouvrage intitulé le Quatre Concordats', *Mémoires* 1823–1825, vol I, s. 113. Förkortas i fortsättningen 'Quatre Concordats'.

36 Bonaparte, 'Réflexions sur le suicide', *Correspondance,* vol. XXXI, s. 484. Ingår även i *Commentaires,* vol. V.

37 Bonaparte, 'Observations sur la tragédie de Mahomet par Voltaire', *Correspondance,* vol. XXXI, s. 485. Ingår även i *Commentaires,* vol. V.

38 Bonaparte, 'Note sur le deuxième livre de l'Énéide de Virgile', *Correpondance*, vol. XXXI, s. 491. Ingår även i *Commentaires*, vol. V.

Mindre än en månad före sin död började Napoleon för Montholon diktera sina sista önskningar. Detta Napoleons testamente ser Philippe Gonnard som den fallne kejsarens mästerverk, "le chef-d'œuvre de son agonie".[39] Paul Ganière instämmer och betecknar Napoleons sista önskningar som "un suprême message au monde".[40]

Dömd av kungarna att dö ensam på en klippa i Atlanten vänder sig Napoleon i sitt testamente direkt till folken. Han summerar och framställer här enkelt och klart sina centrala tankegångar. Han säger sig dö i den Apostoliska Romerska religionen i vilken han är född, han ber sin älskade hustru Marie-Louise att skydda sonen mot allt ont och uppmanar vidare sonen att antaga sin fars valspråk; *"Tout pour le peuple français".* Han förlåter sina höga medarbetares förräderi, vilket varit orsaken till de olyckliga invasionerna av Frankrike, och uppmanar folket att följa hans exempel. Han vänder sig även till det engelska folket, som han är övertygad om att skall hämnas honom när han nu i förtid dör, "assassiné par l'oligarchie anglaise et son sicaire". Vidare tackar han sin familj för det deltagande man visat honom och förlåter brodern Louis den smädeskrift han utgivit 1820. Han ihågkommer en stor mängd personer, bland andra de som kämpat för nationens självständighet och ära, med föremål och kontanter. Som exempel kan nämnas den gratifikation han önskade dela ut till dem som sårats i Waterloo, samt till de soldater och officerare som ingått i bataljonen på Elba. Slutligen uttrycker han sin innersta önskan, nämligen att hans stoft må vila på Seines stränder, "au milieu de ce peuple français que j'ai tant aimé ".[41]

Som Albert Guerard framhåller, bekymrade det antagligen Napoleon föga att han som privat person inte hade några större summor eller privat egendom att testamentera bort. Med några penndrag vann han mångas tacksamhet och accentuerade den motvilja som existerade bland allmänheten gentemot Europas prinsar som lät Frankrikes store son dö utblottad i fångenskap.[42]

Det väsentliga var emellertid att folket (folken) genom detta dokument lärde känna sin kejsare. Man kan med skäl fråga sig huruvida gemene man, trots verkets stora popularitet, verkligen köpte och läste t.ex. åtta volymer av Las Cases' *Mémorial de Sainte-Hélène.* Testamentet däremot var kort, lättfattligt och billigt. Det publicerades i form av broschyrer och tidningsartiklar och ingick även i olika historiska verk rörande kejsardömets tid. Att testamentet verkligen köptes, och då antagligen även lästes, av den stora allmänheten kan man slå fast om

39 Gonnard, *Les origines de la légende,* s. 277.
40 Paul Ganière, 'Légende et transfiguration', *Miroir de l'historie* 96/1957, s. 777.
41 Testamentet, Las Cases, vol. II, s. 1804–1818. Kursivering i originalet.
42 Albert Leon Guerard, *Reflections on the Napoleonic Legende* (London1924), s. 136.

man betänker att det enbart i Paris mellan åren 1822 och 1833 trycktes i minst tio upplagor.[43]

Den 5 maj 1821 drog så Napoleon på S:t Helena sin sista suck. Under fem år och sex månader hade han då arbetat med att försvara sitt minne och därmed, som han hoppades, smida sin sons framtid.

2.2 Skrifter tillkomna på initiativ av Napoleons franska följeslagare, samt den brittiske doktorn O'Mearas dagbok

Såsom tidigare antytts var det de s.k. dagböckerna, skrivna av Napoleons franska följeslagare och den brittiske doktorn O'Meara, som i Europa kom att bana väg för Napoleons propaganda från S:t Helena. Det stora intresse dessa, mera lätt hållna, dagböcker ådrog sig kan man sluta sig till av det stora antalet upplagor och den stora mängd översättningar de under åren givit upphov till. I sin studie av Napoleonlegenden framhåller Nils Forssell också just förlagsintresset såsom den materiella hävstången för Napoleonkulten och konstaterar att dagböckerna otvivelaktigt utgjorde utomordentligt lukrativa förlagsartiklar. På S:t Helena drog Napoleon, efter en viss tvekan, samma slutsats.[44]

Den förste av Napoleons följeslagare som började teckna ned sina samtal med den fallne kejsaren, med en framtida publicering av materialet i åtanke, var hans kammarherre greve Las Cases.[45] Personligen var Napoleon i början inte så entusiastisk över tanken på en sådan dagbok som enligt honom riskerade att bli mera intressant än nyttig. Med sin klassiska syn på litteraturen och historien befarade han att t.ex. de militära händelserna, när de inhämtades via flyktiga samtal, skulle bli ofullständigt behandlade och därmed framstå mera som anekdoter än som klassiska operationer med vittgående följder.[46]

Den förändring som senare kan skönjas i Napoleons inställning till dagböckerna tillskriver Philippe Gonnard till stor del doktor Wardens brev (London 1816), som alltså innehåller doktorns, som han åtminstone själv framställer det, personliga samtal med den högt uppsatte fången. Först när Napoleon själv kunde konstatera brevens succé, som främst hängde samman med deras familjära ton och detaljrikedom, insåg han, menar Gonnard, vilken roll dagböckerna kunde komma att spela.[47] Den

43 Gonnard, *Les origines de la légende*, s. 285.
44 Forssell, s. 28, se t.ex. O'Meara, vol. I, s. 374.
45 Gonnard, *Les origines de la légende*, s. 27.
46 Las Cases, vol. I, s. 149, 7–9.9.1815.
47 Gonnard, *Les origines de la légende*, s. 28.

13 mars 1817 (Napoleon erhöll Wardens brev den 5 mars 1817) kan man i doktor O'Mearas anteckningar skönja denna Napoleons förändrade inställning när han konstaterar:

> Verlden är otålig att få reda på hvarje liten omständighet om en man, hvilken det händt att i densamma göra en figur, såsom på alla obetydliga småsaker, om huru han äter, dricker, sofver, hans vanor och lefnadssätt. Folket bekymrar sig mera om att lära känna dessa *sottiser*, än de goda eller dåliga egenskaper han kan besitta. *Pour moi, il suffit de dire la vérité*.[48]

Dagböckerna från S:t Helena innehåller alltså, dag för dag, Napoleons konversationer med sina följeslagare och andra, samt uppgifter om det dagliga livet på ön. I dagböckerna ingår också några längre dikteringar av Napoleon rörande olika ämnen, som t.ex. ett diktat för Las Cases den 12 juni 1816 angående konventet.[49]

Napoleon övervakade inte i detalj utarbetandet av dagböckerna men han insåg alltså med tiden deras potentiella värde och gav dem sitt samtycke. Ibland bläddrade han igenom några kapitel för att se vad hans följeslagare noterat[50] och uppmuntrade dem även i deras arbete:

> Jag förmodar att, när ni [O'Meara] återkommer till England, ni också skall utgifva *er* bok ... ni kan säga, att ni hört mig säga många saker, och att ni haft långa samtal med mig. Ni skall vinna en hel hop penningar, och en hvar skall tro er. I sanning, har aldrig någon Fransk läkare varit så mycket omkring mig, som ni varit.[51]

Napoleons förmodan besannades när doktor O'Meara i London 1822 utgav sin *Napoleon in Exile or a Voice from Saint Helena.* Detta verk i två volymer kom att tjäna som förelöpare för den långa rad dagböcker och memoarer som från S:t Helena med tiden skulle nå Europa. Publicerad ett stort antal gånger både på franska och engelska, samt översatt till en mängd olika språk, t.ex. tyska, spanska, danska, svenska och holländska, var det just O'Mearas bok tillsammans med Las Cases' *Mémorial de Sainte-Hélène* (1823) som kom att göra den största succén bland "les Évangiles napoléoniens".[52]

---

48 O'Meara, vol. I, s. 374. Kursivering i originalet.

49 Se närmare kapitel 2.1. Skrifter dikterade av Napoleon, not 7.

50 "Cependant l'Empereur savait que je travaillais beaucoup", skriver exempelvis Las Cases, " il soupçonnait même l'objet de mon occupation; il voulut s'en assurer, et prit connaissance de quelques pages; il n'en fut pas mécontent." Las Cases, vol. I, s. 149, 7–9.9.1815.

51 O'Meara, vol. I, s. 374. Kursivering i originalet.

52 Gonnard, *Les origines de la légende,* s. 144, Friedrich Kircheisen, *Bibliographie Napoléons* (Leipzig 1902), s. 15.

Lord Rosebery, som i sin bok *Napoleon, the Last Phase (1815–1821)* undersökt S:t Helena-tiden och -litteraturen i syfte att försöka ge en bild av Napoleons verkliga jag, konstaterar även han att O'Mearas skrift var en av de populäraste av alla verken från Longwood. Men han slår samtidigt fast att den, trots sin spirituella stil och den intressanta, livliga dialogen, är helt värdelös som källa – detta därför att O'Meara, enligt Rosebery, trots sitt förtrogna förhållande till Napoleon, även var guvernören sir Hudson Lowes ombud och att han bakom både sir Hudsons och Napoleons ryggar fungerade som hemlig rapportör till den brittiska regeringen.[53]

Även Joseph de Mougins-Roquefort har i sin *Napoléon prisonnier vu par les Anglais* uppmärksammat O'Mearas detaljerade korrespondens med guvernören. Han ser den dock som rätt självklar, emedan O'Meara fungerade som en naturlig mellanhand mellan fransmännen, bland vilka han levde, och de engelska myndigheterna. Vidare fungerade han i olika ärenden som förhandlare mellan sir Hudson och Napoleon, vilkas få personliga kontakter oftast utmynnade i stridigheter. Det som eventuellt kunde tolkas som spionage är emellertid de detaljerade brev i vilka doktorn för guvernören redogör för Napoleons samtal. Vidare skrev han långa brev till sin vän mr Finlaison, anställd inom det engelska amiralitetet, vars överordnade krävde att få ta del av korrespondensens innehåll.[54]

Den 5 maj 1816 tog Napoleon själv med O'Meara upp den senares ställning på Longwood och frågade honom om han, såsom engelsman och avlönad av den engelska regeringen, hade befallning att rapportera varje obetydlig händelse och samtal på Longwood till guvernören. O'Meara nekade och förklarade sig i egenskap av läkare inte anse sig höra till något land och sade sig inte heller ha fått några sådana order. Den 6 maj diskuterades saken igen. O'Meara förklarade sig åter vara läkare och "ingen spion", men påpekade samtidigt att fullkomlig tystnad inte stod i hans makt, om Napoleon ville att han (O'Meara) skulle fortsätta att fungera som hans kommunikationsled till öns myndigheter. Napoleon tycktes nöjd med svaret och framhöll att det inte var hans avsikt att tvinga O'Meara till tystnad eller att hindra denne att upprepa vad han hört Napoleon '*snacka*'. Han bara önskade att denne skulle uppföra sig som en '*galantuomo*' i sin besvärliga ställning.[55] Gonnard ser detta som ett tecken på att Napoleon litade på O'Mearas tillgivenhet och inte såg några hinder för att använda honom som språkrör för sina tankegångar.[56]

53 Rosebery, s. 31–32.

54 Joseph de Mougins-Roquefort, *Napoléon prisonnier vu par les Anglais* (Paris 2002), s. 143–148.

55 O'Meara, vol. I, s. 34–40. Kursiveringar i originalet.

56 Gonnard, *Les origines de la légende*, s. 124. Samma version av samtalet mellan O'Meara och Napoleon refereras även av Las Cases den 6 maj 1816, vol. I, s. 616.

I maj 1817 försämrades för övrigt relationerna mellan O'Meara och guvernören sir Hudson, vilket ledde till att O'Meara helt upphörde att till denne lämna rapporter om Napoleons samtal. Detta ledde i sin tur till att sir Hudson i januari 1818 skrev en anklagelseskrift mot O'Meara och krävde dennes hemkallande. Den 25 juli 1818 lämnade O'Meara ön, tillgiven Napoleon och ytterst fientligt inställd till sir Hudson. Tillbaka i England meddelade han amiralitetet sina misstankar att guvernören försökte förgifta Napoleon, vilket ledde till att O'Meara, utan pension, fick lämna sin tjänst och hädanefter var lika avogt inställd till den engelska regeringen som till S:t Helenas guvernör. Från denna tid var han fram till sin död 1836 en av Napoleons mest hängivna förespråkare i London.[57]

I sitt förord till *Napoleon in Exile or a Voice from Saint Helena* säger sig O'Meara inte gå i borgen vare sig för den "critiska noggrannheten" angående Napoleons data eller för "rigtigheten af hans omdömen". Han förbinder sig "endast att förelägga läsaren Napoleons tankar sådana, som denne utomordentlige Mannen yttrade dem".[58] För att kunna meddela omvärlden Napoleons ord så exakt som möjligt säger sig O'Meara vidare ha yttrat sig sparsamt och i stället lyssnat uppmärksamt då denne talade, för att genast efter samtalet skynda till sin kammare och där teckna ned hans ord medan de ännu var i färskt minne. Om han betvivlade att han hade förstått Napoleon rätt förskaffade han sig ytterligare upplysningar så snart tillfälle bjöds. Sina anteckningar kopierade och överlämnade han efter hand till en vän ombord på ett engelskt skepp som vidarebefordrade dem till mr William Holmes, "Napoleons aktningsvärde Agent" i London.[59]

I motsats till Rosebery ansåg också Gonnard O'Mearas dagbok vara en rätt trovärdig källa till Napoleons samtal på Longwood, om än kanske inte till det dagliga livet på ön. Denna sin övertygelse grundar Gonnard på O'Mearas omsorgsfulla nedtecknande av Napoleons ord, vilket faktum det finns belägg för, förutom i O'Mearas eget förord, även i de andra dagböckerna från S:t Helena. Vidare har han jämfört *The Voice from Saint Helena* med O'Mearas privata brevväxling från ön och, i motsats till Rosebery, funnit dem i det närmaste helt överenstämmande. Gonnard framhåller också att Napoleon vid genomläsningen av en kopia av O'Mearas dagbok efter dennes avfärd från ön godkände den med färre reservationer än t.ex. Las Cases' dagbok. Slutligen menar Gonnard att O'Meara i sina samtal med Napoleon hade en fördel framom de franska följeslagarna. I sina resonemang med O'Meara var nämligen

57 Gonnard, *Les origines de la légende,* s.128–135, de Mougins-Roquefort, s. 136, 147–148.
58 O'Meara, vol. I, s. XII.
59 O'Meara, vol. I, s. VI–VII.

Napoleon tydligare och mera explicit, emedan han inte förväntade sig att O'Meara, i sin egenskap av utlänning, skulle vara så insatt i den franska historien.[60]

Ett år efter doktor O'Mearas dagbok utkom i Paris (1823) det verk, som kanske betytt mest för Napoleons propaganda från S:t Helena, dvs. greve Las Cases' *Mémorial de Sainte-Hélène, ou Journal où se trouve consigné jour par jour ce qu'a dit et fait Napoléon durant dix-huit mois.* Las Cases påbörjade arbetet med sin "memorial" redan ombord på "Northumberland", under överfarten till S:t Helena, och nedtecknade sedan dag för dag Napoleons samtal, verksamhet och dagliga liv fram till den 25 november 1816, då han (Las Cases), efter att ha försökt smuggla brev till sin vän lady Clavering och Napoleons bror Lucien Bonaparte, fängslades av guvernören. I samband härmed konfiskerade sir Hudson Las Cases' papper och de engelska myndigheterna återlämnade inte arbetet före slutet av 1821, dvs. först efter Napoleons död. Kopior fanns emellertid kvar på Longwood, emedan Las Cases hade låtit Napoleons kammartjänare Saint-Denis (allmänt kallad mamluk Ali) kopiera texterna åtminstone fram till augusti 1816.[61]

Verket, som omfattar åtta volymer, kom att få ett omätligt inflytande i Frankrike. I sin studie *Les Évangiles de Sainte-Hélène* benämner Fleuriot de Langle Las Cases' dagbok med termer såsom "best-seller" och "Bible de Longwood" medan Marcel Dunan pekar ut den som 1800-talets på alla språk mest lästa verk.[62] Här återfinns anekdoter och minnen från Napoleons fantastiska liv blandade med kommentarer av huvudpersonen själv; det hela inramat av Longwood-tidens mörka tragedi och den bittra striden med guvernören sir Hudson Lowe. Uppläggningen ger, som Pieter Geyl också framhåller, memorialen ett mänskligt drag som förmår att röra vid läsarens känslor. Man möts och tjusas av vad man kunde kalla en mera mänsklig Napoleonbild. Den mäktiga kejsaren är varken ouppnåelig eller otillgänglig; trots sin oförlikneliga klokhet och framgång är han en människa som alla andra.[63]

Trots att allmänheten ofta tillskrev (och en del historiker fortsättningsvis tillskriver) memorialen Napoleon själv,[64] var detta verk lika lite som O'Mearas arbete vare sig dikterat av Napoleon eller skrivet under dennes omedelbara uppsikt. Fleuriot de Langle karaktäriserar

60 Gonnard, *Les origines de la légende,* s. 146–148, Rosebery, s. 5.
61 Gonnard, *Les origines de la légende,* s. 79–85, Las Cases, vol. II, s. 1317, 5.10.1816.
62 Fleuriot de Langle, 'Les Évangiles de Sainte-Hélène', *Miroir de l'histoire*, 109/1959, s. 38, Marcel Dunan, 'Napoléon et Las Cases', *Bulletin de l'insitut napoléonienne*, 42–43/1952, s. 3.
63 Geyl, s. 1.
64 Gonnard, *Les origines de la légende,* s. 85, Le Gall, s. 36–37.

memorialen som "un livre inspiré", där Las Cases som tolk för den napoleonska tanken tar på sig ansvaret för dess litterära utformning.[65] Såsom tidigare nämnts var Napoleon inte heller ovetande om Las Cases' författarskap och när han i september 1815 ögnade igenom några sidor av arbetet, visade han inte några tecken på missnöje men ifrågasatte, som också nämnts, nyttan av en sådan dagbok.[66] Ett år senare bekantade sig Napoleon åter med delar av Las Cases' arbete, gjorde några ändringar samt dikterade några detaljer för Las Cases' son. Enligt Las Cases var Napoleon denna gång mycket nöjd med dagboken och menade att den kunde bli ett verk utan like i världen (un ouvrage unique) och en ovärdelig tillgång för hans son.[67]

Liksom angående O'Mearas dagbok reserverar sig emellertid lord Rosebery bestämt för Las Cases' tillförlitlighet och ser skriften som en samling förfalskade urkunder hänvisande till fyra i hela sin längd fabricerade brev, brev som i Las Cases' dagbok skall tjäna som bevis för att Napoleons på S:t Helena uttalade politiska åsikter verkligen var de som han hade följt i olika sammanhang. Å andra sidan betvivlar Rosebery att Las Cases skulle ha vågat ta sig några friheter utan åtminstone ett tecken av godkännande från sin herres sida, och anklagar sålunda Napoleon själv för åtminstone passivt deltagande i dokumentfabrikation på S:t Helena. Hur härmed än må vara anser Rosebery att dessa dokumentförfalskningar brännmärker Las Cases' arbete och gör det omöjligt att sätta tro till hans uttalanden, i varje fall där dessa har som syfte att tjäna Napoleons sak.[68]

Gonnard, som även han uppmärksammar de förfalskade breven (ett till Bernadotte, ett till Louis Bonaparte, ett till Murat och en instruktion för ett icke namngivet sändebud i beskickning i Polen), påpekar emellertid att dessa, innan de dök upp i Las Cases' memorial, publicerats i en av restaurationstidens liberala tidskrifter, *Bibliothèque historique*, redan 1819. Detta utesluter inte att Las Cases kan ha försett även *Bibliothèque historique* med förfalskade dokument, men Gonnard anser, och får medhåll av Marcel Dunan, det vara troligare att en, kanske även för Napoleon, okänd person i Europa utförde förfalskningarna. Gonnard utesluter inte heller möjligheten att Napoleon själv trodde att breven var autentiska.[69] Det väsentliga i sammanhanget är emellertid att Napoleon aldrig bestred innehållet i dessa dokument, vilket man kan ta som ett tecken på att han fann de tankar som där framlades förenliga

65 de Langle, 'Les Évangiles de Sainte-Hélène', s. 44.
66 Las Cases, vol. I, s. 149, 7–9.9.1815.
67 Las Cases, vol II, s. 1317–1318, 5.10.1816.
68 Rosebery, s. 10–22.
69 Gonnard, *Les origines de la légende*, s. 101–111, Dunan, 'Napoléon et Las Cases', s. 3.

med sina egna, vilket ju för övrigt var orsaken till att de över huvud taget infördes.

Det är å andra sidan numera också allmänt känt att Las Cases, förutom att han eventuellt fabricerade dokument, omtolkade och ibland helt utelämnade exkejsarens samtal om han därigenom ansåg sig kunna gynna dennes sak i Frankrike. Detta är en omständighet som har fått Didier Le Gall i sin diskursanalytiska undersökning *Napoléon et le Mémorial de Sainte-Hélène* att fråga sig vems bok memorialen egentligen skall anses vara, Napoleons eller Las Cases.[70] Även om Napoleon själv hänvisade till Las Cases' verk som en 'journal sur ordre' gör man ett misstag, betonar Le Gall, om man underskattar Las Cases' egen andel i utformningen av Napoleons tankar. Långt ifrån att fungera endast som sekreterare tog Las Cases i flera samtal, genom frågor och egna resonemang, initiativet och kunde den vägen rikta Napoleons uppmärksamhet mot ämnen, som han själv (Las Cases) ansåg att behövde en närmare belysning.[71] Att Las Cases med sina skrifter hoppades förbättra Napoleons, hans familjs och därmed sin egen ställning i Europa, tror jag i varje fall att man kan ställa utom allt tvivel. Såg han sedan en möjlighet att påverka opinionen i en positiv riktning så tog han den, kanske t.o.m. utan Napoleons direkta medgivande, om han bara kunde finna något i sin herres resonemang som kunde bestyrka hans egna "minnen". Själv vill jag sålunda i min bedömning av Las Cases' trovärdighet ansluta mig till de Langles uppfattning om memorialen som 'un livre inspiré' där Las Cases åtagit sig den litterära utfomningen av Napoleons tankar. Detta är för övrigt ett omdöme som jag har tyckt mig finna belägg för också i det stora intresse Napoleon visade för Las Cases' tidigare verk *Atlas historique et géographique* (1803–1804), samt däri att Bertrand noterade att Napoleon, efter att Las Cases hade lämnat ön, fortsättningsvis skulle ha behövt någon i sin närhet som kunde skriva, dvs. inte endast mottog dikteringar från Napoleon själv. För bl.a. Bertrand medgav Napoleon därtill också att han, framför de andras, personligen hade föredragit just Las Cases' sällskap.[72] Också Le Gall understryker Napoleons uppskattning av Las Cases' kvaliteter som skribent och med dennes hjälp omformades på S:t Helena, menar han, den auktoritära kejsaren till en modern statsman med omsorg om Frankrikes, Europas och folkens framtid.[73]

70 Le Gall, s. 42.
71 Le Gall, s. 42–47.
72 Bertrand, *Cahiers* vol. I, s. 161, vol. III, s. 69, Montholon, *Récits,* vol. I, s. 443, Marchand, vol. II, s. 141.
73 Le Gall, s. 46.

Själv lät Las Cases Napoleon intyga dagbokförfattarens redbarhet när man i september 1815 kan läsa följande förnöjsamma omdöme från Napoleons sida:

> On dira: Après tout, il devait bien le savoir; c'était son conseiller d'État, son chambellan, son compagnon fidèle. On dira: Il faut bien le croire, il ne ment pas, c'etait un honnête homme, etc.[74]

I sitt förord beklagar Las Cases emellertid att han, på grund av dålig hälsa och uppgiftens brådskande natur, inte hunnit ge sig tid att redigera och omarbeta sitt manuskript när han åter erhöll det från den engelska ministären. Det han meddelar omvärlden befinner sig därför, förklarar han, i mycken oordning och nästan i samma skick som han på stället upptecknat det.[75]

Historiker som försökt utvärdera hur stor tilltro man kan fästa vid Las Cases' uttalanden och hans återgivande av Napoleons samtal, har emellertid också stannat vid problemet rörande Las Cases' person och motiven bakom hans frivilliga exil på S:t Helena. Varför befann sig överhuvudtaget den f.d. emigraten Las Cases i exilen på S:t Helena? Själv påstår Las Cases i förordet till sin dagbok att beundran och kärlek för alltid hade bundit honom till Napoleon. Genom sitt verk, där villfarelserna rörande denna exceptionella historiska gestalt skingrats, önskade Las Cases, förklarar han, fylla en helig plikt mot den store mannens minne, skänka dem glädje som älskat honom och tvinga dem till aktning som varit hans fiender:

> L'Univers est plein de sa gloire, de ses actes, de ses monuments; mais personne ne connaît les nuances véritables de son caractère, ses qualités privées, les dispositions naturelles de son âme: or, c'est ce grand vide que j'entreprends de remplir ici, et cela avec un avantage peut-être unique dans l'histoire.[76]

Fleuriot de Langle frågar sig emellertid om det inte var Las Cases' opportunistiska ambitioner att spela en roll i fransk politik som fick honom att erbjuda sig att fungera som den fallne kejsarens sekreterare och historiograf för att aderton månader senare, när han ansåg sin journal färdigställd, genom en iscensatt kupp (brevsmuggling) lämna ön.[77] Här

74 Las Cases, vol. I, s. 159, 19–22.9.1815.

75 Las Cases, vol. I, s. 40 (Företal till första utgåvan).

76 Las Cases, vol. I, s. 40–41 (Företal till första utgåvan).

77 de Langle, 'Les Évangiles de Sainte-Hélène', s. 38, 44. Andy Martin har framkastat tanken att Gourgaud iscensatte hela kuppen för att därigenom göra sig av med en rival om Napoleons uppmärksamhet och tillgivenhet. Fleuriot de Langle menar igen att Gourgauds avundsjuka och dåliga humör mycket möjligt bidrog till att driva bort Las Cases från ön. Martin, s. 139, Fleuriot de Langle, 'Les "Evangélistes" de Longwood', *Napoléon et l'Europe* (Paris 1961), s. 129.

får de Langle stöd för sin tolkning av åtminstone en av huvudpersonerna i dramat, när Gourgaud låter förstå att Las Cases, åtminstone enligt hans uppfattning, bara hade fikat efter att få spela en roll på den europeiska politiska scenen.[78] Detta är emellertid ett omdöme som naturligtvis också kan tillskrivas eventuell avundsjuka från Gourgauds sida eller från Montholons, emedan uttalandet inte återfinns i Gourgauds egna minnesanteckningar.

Angående Las Cases' motiv till att följa Napoleon till S:t Helena och hans personliga känslor för sin herre, anser å andra sidan Gonnard det vara osannolikt att Las Cases skulle ådra sig aderton månaders exil på S:t Helena samt fyra år i Kaplandet, Tyskland och Belgien (han förvägrades inträde i Frankrike före Napoleons död 1821) för att insamla anekdoter från en fallen kejsares mun – för att inte nämna Las Cases' lån på 100 000 francs till Napoleon vid sin avfärd från S:t Helena samt en bruten hälsa. Slutligen hänvisar Gonnard till Montholon som 1841 angående Las Cases skriver: 'Dans ma conviction intime le dévouement du comte de Las Cases a été sans réserve.'[79] Här delar jag helt Montholons uppfattning, men vill ändå inte undervärdera betydelsen av Las Cases' personliga ambitioner, till vilka ställningen som den store kejsarens hovsekreterare och talesman i Europa mycket väl kan ha hört.

Skriven av en ärlig, intelligent och omsorgsfull man, som redigerat sina anteckningar och publicerat sitt verk så fort tillfälle gavs, kan Las Cases' memorial, anser sammanfattningsvis Philippe Gonnard, räknas som en enastående källa till Napoleons muntliga memoarer från S:t Helena,[80] allt medan Jean Tulard ser Las Cases som helt klart mindre pålitlig än sin irländske rival O'Meara. Däremot lyckades Las Cases, betonar Tulard dock, bättre än någon annan av dagboksförfattarna fånga den rätta tonen för att påverka den franska opinionen, även om detta ibland kanske skedde på bekostnad av sanningen. "Il n'est pas exclu", skriver Tulard, "... que Las Cases ait quelque peu forcé la note lorsqu'il peint un Napoléon champion des nationalités et du libéralisme ... Le Mémorial de Sainte-Hélène n'en demeure pas moins, à cause précisément de ses défauts, l'évangile napoléonien par excellence."[81]

Efter att O'Mearas och Las Cases' dagböcker blivit läsarsuccéer önskade även Napoleons korsikanske läkare Antommarchi[82] utnyttja denna

78 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 15.
79 Gonnard, *Les origines de la légende,* s. 95–97, 113–114.
80 Gonnard, *Les origines de la légende,* s. 95–97, 113–114.
81 Tulard, *Napoléon à Sainte-Hélène*, s. 71.
82 Francesco Antommarchi (1778–1838) vistades som Napoleons läkare på S:t Helena från september 1819 fram till Napoleons död i maj 1821. Gonnard, *Les origines de la légende,* s. 172–174.

litterära guldgruva och utgav 1825 i Paris sin *Les derniers moments de Napoléon (1819–1821)* i två volymer.

Antommarchi anlände i september 1819 på madame Mères förslag till S:t Helena såsom Napoleons nye personlige läkare efter att O'Meara, på sir Hudsons befallning, hade lämnat ön. Oförmögen att hejda Napoleons sjukdoms utveckling och därtill, enligt Montholon, vårdslös, lättsinnig och inbilsk,[83] blev Antommarchi aldrig riktigt uppskattad av Napoleon och uppnådde aldrig det förtroliga förhållande till sin patient, som han själv i förordet till sin dagbok antyder att han hade.[84] Som exempel på Napoleons förhållande till Antommarchi kan här nämnas ett samtal mellan Napoleon och Bertrand rörande den förres testamente. Där nämner Napoleon Antommarchi som den ende av sina följeslagare på S:t Helena som inte skulle få någon del i arvet efter honom själv. Detta på grund av att den korsikanske läkaren inte hade visat honom den tillgivenhet och omsorg han hade förväntat sig av denne.[85]

Långa tider ägde Antommarchi inte ens tillträde till sin patient, men ger icke desto mindre detaljerade redogörelser för sjukdomens utveckling och patientens samtal (t.ex. den 29 mars 1821).[86] Man kan därför fråga sig om dessa samtal är helt och hållet uppdiktade eller enbart placerade under fel datum. Ytterligare en svaghet i Antommarchis arbete är att han inte nämner på vilket sätt eller under vilka förhållanden dagboken kommit till, t.ex. huruvida det rör sig om en medicinsk journal där strödda minnen tillfogats eller dagligen nedskrivna minnesanteckningar och om anteckningarna sammanställdes redan på S:t Helena eller om de omarbetades efter återkomsten till Europa.

Vidare kan man angående Antommarchis dagbok konstatera att man där ytterst sällan finner några redogörelser för Napoleons samtal, som inte ingår i O'Mearas eller Las Cases' dagböcker. Kan man därav dra slutsatsen att Antommarchi från O'Mearas och Las Cases' verk inhämtat de med Napoleon förda samtal som han själv i stor utsträckning varit utestängd ifrån? Så kom inte heller denna dagbok att röna samma stora uppmärksamhet och intresse som O'Mearas och Las Cases' verk och blev enligt Gonnard endast en måttlig framgång.[87]

---

83 Gonnard, *Les origines de la légende,* s. 172–178. Gonnard bygger på Colonial office records 32: Montholons samtal med sir Hudson Lowe 21.1.1821. Montholon var enligt Rosebery vänligt stämd mot Antommarchi. Rosebery, s. 25.

84 Francesco Antommarchi, *Les derniers moments de Napoléon (1819–1821)* (Paris 1898), vol. I, s. VIII.

85 Bertrand, 'Dernières conversations de Sainte-Hélène', *Revue de Deux Mondes*, 48/1928, s. 855, Bertrand, *Cahiers*, vol. III, s. 140.

86 Gonnard, *Les origines de la légende,* s. 172–178, Antommarchi, vol. II, s. 41–43.

87 Gonnard, *Les origines de la légende,* s. 173.

I flera arbeten som berör Napoleons tid på S:t Helena har Antommarchis dagbok också skarpt kritiserats eller så helt ignorerats. T.ex. Fleuriot de Langle (*Les Évangiles de Saint-Hélène*), Nils Forssell (*Napoleonlegenden*) och Jean Tulard (*Napoléon à Sainte-Hélène. Par les quatre évangélistes Las Cases, Montholon Gourgaud, Bertrand*) nämner inte över huvud taget Antommarchis dagbok, medan lord Rosebery för sin del tar avstånd ifrån Antommarchis "inbillningsrika utflyckter".[88] "Si vous me demandez ce que je pense des ouvrages écrits sur Sainte-Hélène", låter också tredje kammartjänaren på Longwood, Jean Noverraz, förstå, "je vous répondrai que le Mémorial de Las Cases est en général véridique; mais les Mémoires du docteur ... sont absurdes. Il prétend avoir eu une grande influence sur l'esprit de l'empereur; il n'en avait aucune, l'empereur ne pouvait pas le souffrir. Il n'en a fait aucune mention dans son testament..."[89] Med ovanstående anmärkningar rörande Antommarchis dagbok i åtanke har även jag begränsat min användning av doktorns arbete som källa till den napoleonska historieskrivningen på S:t Helena.

Efter Antommarhcis mindre lyckade verk utkom i Paris tjugo år senare (1847) greve Montholons *Récits de la captivité de l'empereur Napoléon à Sainte-Hélène* i två delar. Redan 1846 utkom emellertid i London en engelsk version under titeln *History of the Captivity of Napoleon at Saint Helena*. Själv har jag för min avhandling använt mig av Parisupplagan från 1847.

Charles-Tristan de Montholons (1783–1853) liv var på ett sällsamt vis knutet till den bonaparteska familjens. Som tioåring erhöll han på Korsika matematiklektioner av den unge artillerikaptenen Napoleon Bonaparte. Senare var han skolkamrat med Lucien och Jerôme Bonaparte samt med Eugène de Beauharnais. Under Napoleons tid vid makten gjorde Montholon en snabb karriär inom det militära och deltog i kejsardömets stora krigståg. Vid tiden för den första restaurationen förde han, trots att han utnämndes till generalmajor, ett tillbakadraget liv, för att under de hundra dagarna återvända till kejsarens sida. Vid Napoleons andra abdikation valde Montholon att följa den fallne kejsaren till S:t Helena för att där dela dennes fångenskap ända till Napoleons död 1821. Tillbaka i Europa utgav Montholon tillsammans med general Gourgaud i Paris 1822–1825 Napoleons memoarer. År 1840 återfinner man honom vid Louis-Napoleon Bonapartes, den blivande kejsaren Napoleon III, sida under dennes kuppförsök i Boulogne vars misslyckande ledde till en ny fångenskap (1840–1846) för greven, denna gång emellertid tillsammans med en framtida bonapartesk kejsare. Det var för övrigt just i

88 Rosebery, s. 24.
89 Noverraz, s. 13–14.

fångenskapen, tillsammans med Louis-Napoleon på Ham, som greven äntligen renskrev sina minnen från tiden på S:t Helena. Louis-Napoleon, kan här noteras, bekostade tryckningen. År 1849 satt Montholon som deputerad i lagstiftande församlingen och fick före sin död 1853 uppleva kejsardömets återupprättande.[90]

Även Montholon förde på S:t Helena anteckningar om Napoleons samtal och de dagliga händelserna på ön. Dessa anteckningar hade han med sig till Europa när han återvände 1821, men började alltså inte förbereda tryckningen före tjugo år senare. Med den långa tidsintervallen mellan nedskrivandet av anteckningarna och publiceringen ökar, såframt inte anteckningarna var mycket noggranna (vilket de tyvärr i Montholons fall inte tycks ha varit), naturligtvis risken för glömska och sammanblandning. För att överkomma detta problem vände sig Montholon stundtals till Las Cases' dagbok ur vilken han resumerar, omskriver eller ibland direkt kopierar långa stycken. Detta har bland annat fört med sig att Montholons redogörelse för åren 1815–1817 är betydligt mer uttömmande än för perioden 1818–1821, som Montholon fick redogöra för utan Las Cases' hjälp. Vidare kom Montholon efter Las Cases' och O'Mearas avfärd att ägna om möjligt ännu mer tid vid Napoleons sida för att arbeta för eller förströ honom, vilket naturligtvis gav mindre tid över för eget skriftställarskap.[91]

Förutom Las Cases' dagbok använde sig Montholon även ofta av kammartjänare Marchands minnesanteckningar, som han hade tillgång till i manuskriptform. Därtill låter Marchand också förstå att Montholon före den andra tryckningen av *Récits de la captivité* hade önskat att han (Marchand) skulle läsa igenom och rätta Montholons manuskript.[92] Vidare lånade Montholon också långa stycken från O'Meara, Gourgaud och mamluk Ali (Saint-Denis)[93] . Montholon, sammanfattar Jean Tulard sin uppfattning om greven och får medhåll av bl.a. litteraturvetaren Andy Martin samt historikerna Antoine Casanova och Fleuriot de Langle, var "l'évangéliste le plus suspect".[94]

Montholons arbete brister även ofta i dateringen, vilket gör det i det närmaste omöjligt att fastslå när de olika samtalen och händelserna ägt

90 Gonnard, *Les origines de la légende,* s. 149–153, Rosebery, s. 130–131, Frédéric Masson, *Napoléon à Sainte-Hélène 1815–1821* (Paris 1927), s. IX.

91 Gonnard, *Les origines de la légende,* s. 166–168.

92 de Langle, 'Les "Evangélistes" de Longwood', s. 132, Marchand, vol. II, s. 319, 437.

93 År 1799 följde två mamluker, Roustam och Ali, Napoleon från Egypten till Frankrike. Medan Roustam förblev vid sin herres sida ända till 1814, skiljdes Alis och Napoleons vägar rätt snart. Som kammartjänare levde titeln mamluk kvar vid det kejserliga hovet. Se vidare nedan.

94 Tulard, *Napoléon à Sainte-Hélène*, s. 555, Martin, s. 146, Casanova, s. 17, de Langle, 'Les "Evangélistes" de Longwood', s. 132.

rum. Vidare framhåller lord Rosebery att Montholon, precis som Las Cases, även av respekt för Napoleons minne och av hänsyn till hans brorsons politiska intressen ofta förtiger fakta. Dessa brister i Montholons arbete är desto förargligare när man betänker att *Récits de la captivité* är ett av de få verk som omfattar hela fångenskapen (21 juni 1815 – 5 maj 1821) och att författaren därtill verkar ha varit en av Napoleons, rätt få, nära förtrogna. Sitt förtroende för Montholon visade Napoleon bland annat genom att för honom diktera sina råd för sin son och gjorde sålunda greven till en direkt länk mellan sig själv och den i fångenskap levande sonen. För Montholon dikterade Napoleon även sitt testamente och gjorde honom, tillsammans med Bertrand och kammartjänaren Marchand, till sin testamentsexekutor.[95] I maj just före sin död, underströk Napoleon också i ett samtal med Bertrand sitt förtroende för Motholon:

> Ne vous étonnez pas, si j'ai placé toute ma confiance en Montholon: c'est un homme de qualité, et il me comprend; vous, je vous ai tiré de la boue pour vous faire grand seigneur. Je vous ai beaucoup donné, vous avez de la fortune et je l'augmenterai encore, mais ma confiance est en Montholon.[96]

Detta är ett omdöme som Montholon, om än i annan ordalydelse, upprepar i sin journal[97] och som kammartjänare Marchand bekräftar.[98]

Huruvida Napoleon var medveten om Montholons anteckningar på S:t Helena har inte kunnat fastslås. Den tystnad varmed han förbigår Montholons arbete tyder emellertid på att han, om han kände till det, inte skänkte det något större intresse. Den sena publiceringen, redogörelsens korthet och relativt torra stil, samt känslan av déjà vu ser Gonnard också som bidragande orsaker till att Montholons arbete inte heller kunde mäta sig med Las Cases' och O'Mearas dagböcker i popularitet.[99]

Montholon uppmuntrades däremot i sitt skriftställarskap av sin hustru, som också hon efterlämnade några i livlig stil hållna anteckningar om sin tid i exil på S:t Helena. Mme de Montholons minnen publicerades under titeln *Souvenirs de la comtesse de Montholon sur Sainte-Hélène* i Paris 1898. I sina minnen behandlar hon tiden 1815–1816. Upprepade gånger

95 Rosebery, s. 24, Monthlon, *Récits*, vol. II, s. 509–515, 517–528.

96 Gonnard, *Les origines de la légende*, s. 165. Gonnard bygger på Montchenus (den franske kommissarien på ön) rapport av den 19.5.1821, nr 128, s. 181.

97 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 546.

98 "Le comte de Montholon", noterar Marchand, "… il était beaucoup plus souvent avec l'Empereur dont il devenait un habitué." Marchand, vol. II, s. 152, 288.

99 Gonnard, *Les origines de la légende*, s. 171.

understryker hon Napoleons förmåga att charmera människor, och låter därtill klart förstå att det endast var tack vare honom som sällskapet överhuvudtaget kunde uthärda vistelsen i exil.[100]

Vidare påminner sig mme de Montholon att Napoleon uttryckligen önskade att man i diskussionerna kring hans regeringstid skulle uttrycka sig "franchement".[101] Men emedan hon själv mest ägnar sig åt amatörpsykologiska betraktelser rörande Napoleons karaktär, samt redogör för hans förhållande till olika människor på ön har jag i det här sammanhanget inte så ofta haft anledning att återkomma till hennes skrift.

Året därpå, 1899, utkom i Paris däremot general Gourgauds märkliga *Sainte-Hélène. Journal inédit (1815–1818)* i två delar. De flesta som bekantat sig med den anser att Gourgauds dagbok är skriven uteslutande för honom själv. Lord Rosebery menar också att författaren här beskriver de sanna, de verkliga förhållandena på S:t Helena och på Longwood, såsom han själv uppfattade dem, dvs. utan att låta sin text färgas av vad Montholon kallade 'la politique de Longwood'.[102] Gonnard instämmer i stort i Roseberys omdöme och påvisar i sin forskning hur Napoleons samtal, sådana som de nedtecknades av Las Cases, O'Meara och Montholon, skarpt kontrasterar mot de oförtäckta uttalanden som refereras av Gourgaud.[103] Även Nils Forssell konstaterar att Las Cases' och Montholons utläggningar inte alltid överensstämmer med Gourgauds oförblommerade uttalanden och sällar sig till dem som anser att man hos Gourgaud åtminstone närmar sig sanningen från S:t Helena.[104] "Il est vrai, il est sûr" skriver också Octave Aubry i sitt företal till Gourgauds dagbok, och påvisar sedan att abetet därtill vinner i trovärdighet på grund av det faktum att Gourgaud inte hade vare sig litterära eller politiska ambitioner, utan alltså reflektionslöst återgav vad han fått ta del av.[105] Här skulle jag emellertid vilja sälla mig till lord Rosebery som, trots det ovan sagda, ändå menar att inte en enda av dagboksförfattarna är fullt tillförlitlig.[106] Samtidigt vill jag dock återigen understryka att jag inte söker eller ens tror mig kunna utröna sanningen bakom den napoleonska historieskrivningen på S:t Helena.

Det som i mina ögon däremot kanske något minskar värdet av Gourgauds journal är att denne i exilen ofta uppvisade ett ytterst irriterat

100 Bertrand, *Cahiers*, vol. III, s. 69, Albine Montholon, *Souvenirs de la comtesse de Montolon sur Sainte-Hélène* (Paris 1898), t.ex. s. 18, 19, 33, 68.
101 Mme de Montholon, s. 58–59.
102 Rosebery, s. 6, Rose, s. 20, Jackson, s. 160, 172.
103 Gonnard, *Les origines de la légende*, s. 309–333.
104 Forssell, s. 29.
105 Gourgaud, vol. I, s. 6.
106 Rosebery, s. 7.

humör, något som Napoleon stundtals därtill medvetet provocerade fram. Detta är en omständighet som jag befarar kan ha färgat exempelvis de åsikter Napoleon sade sig ha haft i olika frågor. Så frånkände Napoleon t.ex. i samtal med just den djupt religiöse Gourgaud människan alla andliga egenskaper samt kom fram bl.a. till den märkliga slutsatsen att engelsmännen, på grund av en alltför intensiv läsning av Bibeln, i ovanligt hög grad var benägna för incest.[107] Omvänt försöker Napoleon vid andra tillfällen muntra upp Gourgaud, vilket på samma sätt kan ha påverkat de tankar och resonemang han gav uttryck för.

Själv förklarar å sin sida Gourgaud orsaken till misshälligheterna mellan honom själv och Napoleon, som stundtals utmynnade i regelrätta gräl, med att han (Gourgaud), till Napoleons förtret, alltid talade sanning.[108] För att styrka sin ståndpunkt lät han i sina minnesanteckningar citera Bertrand, som enligt uppgift också var av åsikten att felet låg hos Napoleon själv. 'L'Empereur est comme cela', skall Bertrand ha försökt trösta Gourgaud efter ännu ett gräl, '...nous ne pouvons changer son caractère ... C'est ce caractère-là qui est cause qu'il n'a pas d'amis, qu'il s'est fait tant d'ennemis, et qu'enfin nous sommes à Sainte Hélène.'[109] I sina egna anteckningar noterar däremot i sin tur Bertrand Napoleons lättnad över att Gourgaud äntligen (3.12.1818) hade lämnat ön: 'Je suis trois, quatre fois, dix fois heureux depuis que Gourgaud est parti. Quelle fatigue! Tous les jours, il voulait m'en... malgré moi.'[110] Att avgöra vem som talar 'sanning' låter sig igen inte göras.

Enligt Gourgaud uppmuntrade i varje fall Napoleon honom i hans skriftställarskap,[111] och hans dagbok kan naturligtvis, på sitt sätt, vara lika starkt redigerad som de övrigas. Mycket möjligt insåg Napoleon att den, med sina ofta bittra utfall mot allt och alla, utgjorde en intressant relief till de mera positivt hållna dagböckerna.

En omständighet som däremot kanske tyder på att Gourgaud ändå var rätt ärlig i sina känsloutbrott var att han i sina kontakter med de engelska myndigheterna på ön och senare i Europa, i stället för att arbeta för en förbättring av Napoleons situation i praktiken ofta bara förvärrade densamma. Exempelvis lät han sir Hudson Lowe förstå att Napoleons liv på Longwood inte alls var så besvärligt och så nedbrytande som sällskapet i övrigt lät påskina och tog således öppet avstånd från 'la politique de Longwood', som för de övriga skriftställarna alltid stod på

107 Marchand, vol. II, s. 183, Gourgaud, vol. I, s. 212, vol. II s. 74, 200, 314–315.
108 Gourgaud, vol. I, s. 15, 134–135.
109 Gourgaud, vol. I, s. 165.
110 Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 233.
111 Gourgaud, vol. II, s. 160. Av Bertrands anteckningar framgår det också att Napoleon var väl medveten om dagbokens existens. T.ex. Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 71.

dagordningen. "Un ange", sammanfattar Gourgaud i sin dagbok förhållandet mellan sällskapet på Longwood och sir Hudson, "serait gouverneur de Sainte-Hélène qu'on s'en plaindrait"! Så uttryckte Napoleon också senare en viss irritation över att Gourgaud tillbaka i Europa ingenting fick gjort för hans sak.[112]

"Certes, Gourgaud a mauvais caractère", sammanfattar Jean Tulard sin syn på den hetlevrade generalen, "il est jaloux, pas diplomate et son échine n'est pas très souple, mais il est droit, franc, intelligent, trop peut-être et il voit clair dans les intrigues qui se nouent à Longwood."[113] Å andra sidan konstaterar också Tulard att Gourgaud när han skrev sin dagbok, i motsats till Las Cases (och Montholon) som tänkte på dynastins framtid, enbart tänkte på sig själv och att Napoleon utan saknad såg honom lämna ön.[114]

Den tidsmässigt sista av S:t Helena-sällskapets publikationer kom sedan att bli stormarskalk Bertrands *Cahiers de Sainte-Hélène* I–III som nådde allmänheten så sent som 1949–1959.

Vid Napoleons sida redan under det första italienska fälttåget och i Egypten, följde Bertrand sin herre både till Elba och till S:t Helena, och har, tillsammans med kammartjänare Marchand, av flera sentida forskare setts som Napoleons kanske trognaste följeslagare i både med- och motgångar.[115] I dagbokslitteraturen finner man emellertid tendenser till att ifrågasätta hans lojalitet. När restaurationstiden gjorde upp med det napoleonska etablissemanget var alternativen för stormarskalken av naturliga skäl inte många. Bertrand skulle således, vilket bl.a. Montholon i sina minnesanteckningar insinuerar, ha följt Napoleon främst för att rädda sitt eget och familjens skinn.[116] Vidare låter Montholon också förstå att Bertrand högst ovilligt hade deltagit i arbetet med att motta dikteringar av Napoleon, en ovilja som Montholon förklarar med stormarskalkens ovana att prioritera sin familj, som alltså följde honom i exilen, framför sällskapets naturliga centralgestalt, Napoleon själv.[117]

---

112 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 484–485, de Langle, Les "Évangélistes" de Longwood', s. 130, de Mougins-Roquefort s. 147, Gourgaud, vol. I, s. 229.

113 Jean Tulard, *Napoléon ou la mythe de sauveur* (Paris 1987), s. 886. "De tous les compagnons de l'Empereur", skriver igen Fleuriot de Langle, "c'est [Gourgaud] le plus intelligent, mais aussi le plus difficile à vivre." de Langle, 'Les "Évangélistes" de Longwood', s. 129.

114 Tulard, *Napoléon à Sainte-Hélène*, s. 441.

115 Marcel Dunan, 'La véritable place de Napoléon dans l'histoire de l'Europe', *Napoléon et l'Europe* (Paris 1961), s.150, Martin, s.146.

116 Montholon, *Récits*, vol. I, s. 16, 342. Jämför med kapten Maitlands åsikt att Bertrand tog anmärkningsvärt lätt på den nya franska regeringens förhållningssätt gentemot honom själv. Frederick Maitland,'Relation', Henry Borjane, *Napoléon à bord du "Bellérophon"* (Paris 1933), s. 85.

117 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 162–163, 192, 194–196, 214, 249.

Med sitt ofta rätt tvära och något inbundna sätt kom Bertrand helt klart aldrig riktigt till sin rätt på S:t Helena och förvärrade därtill med sin föga diplomatiska framtoning bland annat relationerna mellan Longwood och de brittiska myndigheterna på ön.[118] Flera gånger lät Napoleon också förstå att han föredrog Montholons och Marchands sällskap framför Bertrands, något som stormarskalken i sina anteckningar också noterar. I sitt testamente prioriterade därtill Napoleon Montholon framför Bertrand,[119] allt medan han sade sig inte riktigt vara på det klara med var stormarskalkens politiska preferenser egentligen låg.[120]

Trots deras fel och brister måste man älska sina vänner, kan å andra sidan kammartjänare Marchand berätta att Napoleon hade förklarat för honom apropå just Bertrand. Och även om också Marchand noterar Bertrands engagemang för familjen, vilket kanske ibland gick ut över relationerna till Napoleon, så är Marchands omdöme om stormarskalken genomgående positivt:

> L'Empereur le [Bertrand] connaissait homme de bon conseil et savait qu'il pouvait compter sur lui; il le savait dévoué et incapable de sortir du sentier tracé par le devoir et l'honneur ... ce grand officier est resté ce qu'il a été toute sa vie, plein d'attachement, de respect et de dévouement.[121]

Åtminstone i vetenskapliga kretsar gjorde i varje fall Bertrands *Cahiers* succé emedan stormarskalken, som i sina minnesanteckningar för övrigt alltid talar om sig själv i tredje person, minitiuöst på ort och ställe hade nedtecknat Napoleons ord så snart han fick ta del av dem, och med hjälp av ett invecklat chiffer bevarat minsta detalj i samröret med den fallne kejsaren för eftervärlden. Inte den minsta suck, konstaterar Tulard, går oss tack vare Bertrands noggranna registrering förbi.[122] Bertrands anteckningar, menar också Casanova, är tack vare författarens distans till ämnet och precisa registrering i en klass för sig som källa till S:t Helena-tiden.[123] Felix Markham är helt av samma åsikt och förklarar också han Bertrands *Cahiers* vara av "outstanding importance" just på grund av verkets intimitet och författarens objektivitet.[124] Alla tre får i

118 Dunan, 'La véritable place de Napoléon dans l'histoire de l'Europe', s. 150, Masson, s. 413–414.
119 Bertrand, *Cahiers*, vol. III, s. 122–123, Testamentet, Las Cases, vol. II, s. 1805. Marchand låter igen förstå att det var Montholons sällskap Napoleon föredrog, inte hans eget. Marchand, vol. II, s. 288, 293.
120 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 516–517, Marchand, vol. II, s. 249. Se vidare kapitel 5.5.2 Fransmannnen.
121 Marchand, vol. II, s. 152–153, 436.
122 Tulard, *Napoléon à Sainte-Hélène*, s. 609.
123 Casanova, s. 17.
124 Felix Markham, *Napoleon* (London 1963), s. 261.

sin tur understöd av Marcel Dunan som även han understryker Bertrands neutrala ton och i det närmaste skrämmande objektivitet.[125] "Sans doute", skriver exempelvis stormarskalken den 23 april 1821 rörande sitt personliga förhållande till Napoleon som stundtals smärtade honom djupt, "le Grand Marechal a perdu de sa confiance et de son sentiment, il a des droits acquis; il est réservé par caractère, mais cela s'est encore augmenté par la réflexion."[126] Napoleon kontrollerade, kan här ännu noteras, aldrig själv Bertrands chiffrerade uppteckningar, men han var åtminstone den sista tiden medveten om deras existens och han uppmanade denne att fortsätta teckna ned de konversationer han åhörde eller själv deltog i.[127]

Tecknad av en man som låtit objektiviteten ersätta känslan, är den Napoleon, konstaterar vidare Marcel Dunan, som vi möter hos Bertrand inte heller 'le Titan foudroyé', utan en förvånansvärt klarsynt och av fatalism präglad man i kamp med sig själv och sin omgivning.[128] "Alors que Las Cases dépeint l'Empereur comme un orateur plein d'esprit", skriver också Andy Martin, "incisif, amateur d'aphorismes et maître de l'autojustification, Bertrand, bien malgré lui, en fait une véritable victime, un homme au bout du rouleau, au bord de l'effondrement total..."[129] Hos Bertrand, konkluderar Tulard, har helt enkelt den store kejsaren lyfts ned från sin piedestal, där de övriga dagboksförfattarna, förutom då kanske Gourgaud, tenderat ställa honom, och hans prometiska aura har bytts ut mot mera allmänmänskliga drag som förmår återge den sista kampen på Longwood något av dess universella dimensioner.[130]

Efter att ha bekantat mig med hela den omfattande litteraturen från S:t Helena, vill jag rörande stormarskalkens minnesanteckningar ansluta mig till Tulards åsikt, att vi här högst antagligen har den mest exakta och den mest kompletta källan till tiden på S:t Helena.[131] Samtidigt får man tillsammans med Tulard kanske också medge, att det ändå var Las Cases som bäst förmådde läsa av och uttnyttja tidens strömningar för sin herres sak.[132]

---

125 Dunan, 'La véritable place de Napoléon dans l'histoire de l'Europe', s. 150.
126 Bertrand, *Cahiers*, vol. III, s. 122, 150.
127 T.ex. Bertrand, *Cahiers*, vol. III, s. 162–170.
128 Dunan, 'La véritable place de Napoléon dans l'histoire de l'Europe', s. 151.
129 Martin, s. 142.
130 Tulard, *Napoléon à Sainte-Hélène*, s. 609.
131 Tulard, *Napoléon ou la mythe*, s. 453.
132 Tulard, *Napoléon à Sainte-Hélène*, s. 71. Las Cases, menar också Marcel Dunan, lyckades helt enkelt, i motsats till bl.a. Bertrand, förstå "le génie civile et la supériorité intellectuelle échappant trop à ses interlocuteurs militaires, [il] a su de même fixer tout le côté *d'avenir dans l'esprit* que recelaient les confidences de son maître". Dunan, 'La véritable place de Napoléon dans l'histoire de l'Europe', s. 151. Min kursivering för att urskilja citat i citat.

Innan jag lämnar den innersta kretsen på S:t Helena vill jag här ännu kort uppmärksamma kammartjänare Marchands minnesanteckningar samt mamluk Alis efterlämnade skrifter.

Engagerad i kejsarens tjänst 1811 tillträdde Louis Marchand posten som förste kammartjänare tre år senare, för att följa Napoleon i exil både till Elba och till S:t Helena. Trots "d'un dévouement absolu" och en god utbildning räknades Marchand i sin egenskap av kammartjänare till gruppen "tjänstefolk"[133] på Longwood och hörde således inte till de närmaste förtrogna när det gällde att formulera och sprida det napoleonska budskapet. Sin uppskattning och sitt förtroende visade Napoleon emellertid bl.a. genom att utse Marchand, vid sidan av Bertrand och Montholon, till sin testamentsexekutor. I sitt testamente refererar för övrigt Napoleon också till Marchand som 'un ami',[134] ett omdöme som Marchand i sina memoarer nogsamt upprepar,[135] och som bl.a. Bertrand och kapten Maitland[136] verkar ha varit beredda att skriva under.

Emedan Montholon, som vi sett, hade tagit Marchands dagliga anteckningar till hjälp i sitt eget skriftställarskap, kunde den f.d. kammartjänarens memoarer, med risk för att anklagas för plagiat(!), inte publiceras förrän långt senare och utkom först 1955.

I sina memoarer redogör Marchand närmast för det dagliga livet på ön och refererar, med ovan sagda som förklaring, oftare samtal som Napoleon fört med andra än sådana som han fört med Marchand själv. Som en källa för att verifiera innehållet i många av de övriga dagboksförfattarnas ihågkomna samtal är emellertid Marchands minnen en ovärderlig tillgång, varför jag ett flertal gånger har använt mig av kammartjänarens skrifter. I förordet poängteras också att memoarernas styrka ligger just i det faktum att Marchand, tack vare sina noggrant förda anteckningar, kunde rätta till misstag begångna av 'les mémorialistes'.[137] Vidare renskrev Marchand en del av Napoleons dikteringar, och med tiden tog han också emot dikteringar direkt av Napoleon själv. Han torde således ha varit rätt väl införstådd med de tankar exkejsaren ville (och inte ville) att skulle nå omvärlden.[138]

Själv son till en pikör vid det kungliga stallet fortsatte Louis-Tienne Saint-Denis familjetraditionen i det kejserliga stallet. År 1811 blev han

133 Tulard, *Napoléon à Sainte-Hélène*, s. 15.

134 Testamentet, Las Cases, vol. II, s. 1805.

135 Förutom 400 000 franc i testamentet erhöll Marchand som gåva även ett diamanthalsband som Napoleon hade fått av sin styvdotter Hortense innan han lämnade Paris 1815. Marchand, vol. II, s. 186, 307–308.

136 Maitland, s. 106.

137 Marchand, vol. II, s. IV–VI.

138 Speciellt sedan Gourgaud lämnat ön dikterade Napoleon även direkt för Marchand. Marchand, vol. II, s. 39, 59, 210, 235–243.

andre mamluk under namnet Ali, en pseudonym under vilken hans memoarer *Souvenirs du mameluck Ali sur l'empereur Napoléon* utgavs i Paris 1926. På S:t Helena fungerade mamluk Ali som andre kammartjänare, bibliotekarie och kopist. Han renskrev också tillsammans med Marchand många av Napoleons dikteringar.[139]

I motsats till de flesta andra som gjorde dagliga anteckningar, hade mamluk Ali när han skrev sina memoarer, påstår han åtminstone själv, bara sitt dåliga minnne att lita till,[140] ett minne som forskare däremot hävdar att det kanske inte var så illa ställt med.[141] Åtminstone en del av S:t Helena-sällskapet var tydligen av samma åsikt, emedan greve Montholon 1845, förutom till Marchand, också vände sig till mamluk Ali för att få hjälp med sina egna anteckningar. Detta önskemål avböjde Ali, just med hänvisning till sitt dåliga minne, att uppfylla. Efter en liknande förfrågan från Marchands sida började emellertid Ali, med sin familj i åtanke men också för sin vän Marchands del, som alltså åtagit sig att svara på Montholons skrifter, sammanställa sina minnen. Ända till slutet av sitt liv kompletterade han sina anteckningar som med tiden kom att omfatta mer än 300 sidor tätt skriven text, och hans dåliga minne torde närmast ha varit ett svepskäl för att inte behöva hjälpa Montholon som han inte litade på.[142] I sitt testamente uttryckte han också sin önskan att endast Marchand skulle få ta del av hans hågkomster,[143] en önskan som hans arvtagare alltså respekterade ända fram till början 1900-talet.

Precis som Marchand refererar Ali, som naturligtvis också räknades till gruppen "tjänstefolk", förutom det dagliga livet på ön närmast samtal som Napoleon hade fört med andra än med honom själv. På samma sätt som Marchands kan också Alis anteckningar närmast användas till att styrka eller ifrågasätta de samtal som andra i sällskapet redogör för.

Med hjälp av Las Cases', Montholons och O'Mearas skrifter, kan man kanske tillsammans med Felix Markham sammanfatta ovanstående presentation, lades grunden till det napoleonska budskapet med den franske kejsaren som bl.a. liberalismens och folkens försvarare gentemot Wienkongressens reaktionära politik. Tack vare Gourgaud, Bertrand, Marchand och mamluk Ali, vilkas skrifter kanske inte i huvudsak var

139 Ali (Louis-Étienne Saint-Denis), *Souvenirs du mameluck Ali sur l'empereur Napoléon* (Paris 1926), s. 249.
140 Ali, s. 130, 148–149, 268.
141 Tulard, *Napoléon à Sainte-Hélène*, s. 14.
142 Ali, s. 17–18, Tulard, *Napoléon à Sainte-Hélène*, s. 14.
143 Ali, s. 19.

ämnade för tryckning och som nådde omvärlden först långt efter att ridån även för det andra kejsardömet hade gått ned, får man däremot en glimt bakom kulisserna på Longwood.[144] Å andra sidan borde man inte rörande någon av dagböckerna underskatta Napoleons talanger på propagandans område, och faktum kvarstår att han torde ha uppmuntrat alla i skrivarstugan på S:t Helena.

2.3 Verk skrivna av andra bosatta eller genomresande på S:t Helena som kommit i personlig förbindelse med Napoleon

Förutom Napoleons egna och hans följeslagares bidrag har litteraturen från S:t Helena även utökats med en mängd verk skrivna av genomresande, tjänstemän bosatta på ön, arméofficerare och engelsk marinpersonal som förde Napoleon till eller skötte vakthållningen på S:t Helena. Även falska dagböcker och memoarer tillverkades av företagsamma personer i Europa som såg en möjlighet att göra snabba och stora pengar på allmänhetens intresse för den fallne kejsarens vidare öden (t.ex. *Manuscrit venu de Sainte-Hélène d'une manière inconnue*, London 1817 och *Mémorial de sir Hudson Lowe*, Paris 1830)

I den här gruppen gör jag också ett av de få undantagen till urvalet källor, när jag för min avhandling har valt att också uppmärksamma amiral sir Thomas Usshers arbete *Napoleon's Deportation to Elba* som ingår i litt. dr J Holland Rose's samlingsverk *Napoleon's Last Voyages*. Som befälhavare ombord på "Undaunted" fick kapten Ussher i uppdrag att efter den första abdikationen föra Napoleon i fängsligt förvar till Elba, och han verkar i ovanligt hög grad ha väckt Napoleons förtroende. En version av Usshers minnen publicerades i London 1840 och en i Dublin 1841, medan den version Rose använt sig av publicerades först 1893. Vidare har jag också använt mig av sir Thomas brev till en viss mrs M vilka ingår i ett annat samlingsverk *Napoleon Banished* (1955), där man i förordet också noterar att kapten Ussher av Napoleon uppfattades som en 'good friend'. Detta bestyrks av det faktum att Napoleon kom att döpa en av sina egna båtar "Ussher" efter kaptenen i fråga. "In short, his manners", noterar å sin sida Ussher rörande Napoleon, "is always most agreeable and polite..." varför uppskattningen kan antas ha varit ömsesidig.[145]

144 Felix Markham, *Napoleon and the Awakening of Europe* (London 1966), s. 170–171.

145 Thomas Ussher, 'Captain Ussher's Letter', *Napoleon Banished* (London 1955), s. 5, 16, Maitland, s. 63–64. I ett samtal med lord Lyttelton (se nedan) frågade Napoleon också på eget intiativ efter kapten Ussher som då av den f.d. kejsaren beskrevs som en 'très brave homme'. Detta gav i sin tur Lyttelton anledning att upplysa Napoleon

Det tidsmässigt första bland de engelska arbeten som berör tiden på S:t Helena, är den tidigare nämnda doktor Wardens *Letters Written on Board H.M.S. Northumberland and at Saint Helena* (London 1816). De åtta "breven" i vilka doktorn redogör för det dagliga livet i Napoleons närhet och sina samtal med honom, gjorde stor succé och trycktes i flera upplagor samt översattes till en mängd olika språk, exempelvis franska, danska, svenska och tyska.[146]

Som källa till Napoleons samtal på S:t Helena minskas emellertid verkets värde bl.a. av den enkla orsaken att doktor Warden inte behärskade franska och Napoleon inte talade engelska.[147] Diskuterande doktorns bok med O'Meara konstaterade också Napoleon:

> Grunden till den är sann, men han har illa förstått hvad man sagt honom; ty i boken finnas många misstag, som måste härleda sig från en dålig tolkning ... följaktligen har han lagt mig uttryck i munnen, som äro mig ovärdiga, och icke i min stil.[148]

Dessa feltolkningar i doktor Wardens brev såg Napoleon sig nödsakad att rätta till och lät, som tidigare nämnts, i London 1817 utge *Letters from the Cape of Good Hope, in Reply to Mr Warden*.[149] Genom att läsa Wardens brev parallellt med Kapbreven får man sålunda en bild av vilka delar av doktorns nedtecknade konversationer som har Napoleons godkännande och därmed kan tas med i en undersökning av dennes politiska och övriga uttalanden på S:t Helena. Ett störande inslag i doktorns brev är emellertid dennes ovana att presentera största delen av sina anteckningar som härrörande från personliga samtal med Napoleon själv, trots att doktorn i själva verket erhöll kanske det mesta av sina uppgifter från frågor till och samtal med de franska följeslagarna. "Il y a bien des sottises de Las Cases", noterar Gourgaud att Napoleon hade konstaterat om doktorns arbete, men understryker också att denne (Napoleon), som jag ovan låtit förstå, i Wardens arbete hade funnit mycket som han trodde att kunde gynna hans sak i England.[150]

En något annorlunda skildring av Napoleons tid på S:t Helena erhöll omvärlden 1843 då Betzy Balcombe, gift Abell, i *New Century Magazine* lät publicera sina barndomsminnen i vilka den franske kejsaren utgör

---

om att den engelske kaptenen alltid talade om honom själv (Napoleon) med största respekt. William Henry Lyttelton, 'Some Account of Napoleon Bonaparte's Coming on Board H.M.S. The Northumerland August 7, 1815', Clement Shorter, *Napoleon and his Fellow Travellers* (London 1908), s. 95.

146 Kircheisen, s. 15, de Mougins-Roquefort, s. 169.

147 Rosebery, s. 29.

148 O'Meara, vol. I, s. 362.

149 Bonaparte, 'Lettres du Cap de Bonne-Espérance', *Recueil.*

150 de Mougins-Roquefort, s. 167, 169, Gourgaud, vol. II, s. 24, 54, 152.

huvudpersonen. Lucia-Elisabeth Balcombe, allmänt kallad Betzy, var dotter till Napoleons överproviantmästare mr Balcombe, i vars hus (Briars) Napoleon bodde under sina tre första månader på ön. Den då trettonåriga Betzy utvecklade ett förtroligt förhållande till den fallne kejsaren, vars förklarade favorit hon blev.[151]

I London 1848 utkom en förlängd version av Betzys minnen, denna gång i bokform under titeln *Recollections of the Emperor Napoleon during the First Three Years of His Captivity on the Island of Saint Helena* (familjen Balcombe lämnade ön 27 mars 1818). Aimé le Gras som översatt Betzys verk till franska, *Napoléon à Sainte-Hélène*. *Souvenirs de Betzy Balcombe,* och skrivit en introduktion till arbetet poängterar att Betzys "minnen" omfattar tre olika kategorier. För det första är det upplevelser som outplånligt etsat sig fast i hennes minne som en följd av ett djupt första intryck, för det andra hågkomster som väckts till liv av andras vittnesmål och berättelser (bland andra hennes fars[152]), samt för det tredje händelser och samtal som hon inte personligen varit vittne till eller kommer ihåg, men som hon använt sig av för att dryga ut sin berättelse. Angående den sista kategorin menar Le Gras att O'Mearas, Las Cases' och doktor Wardens skrifter fått tjäna som underlag för Betzys minnen.[153]

Lord Rosebery klassificerar miss Betzys minnen som hörande till S:t Helena-litteraturens "lätta artilleri".[154] Philippe Gonnard instämmer genom att se Betzys verk som en romantiserad skildring av hennes barndomstid,[155] och Betzy medger även själv det vanskliga i att efter så lång tid teckna ned sina barndomshågkomster utan att ens ha några samtida anteckningar att ty sig till.[156] Betzys arbete skiljer sig också onekligen rätt mycket från den övriga memoarlitteraturen från S:t Helena. I hennes minnen möter vi en Napoleon som förutom att han för diskussioner rörande ekonomi, andliga och världsliga värden, politik och familjeförhållanden även fuskar i kortspel, leker blindbock med barnen och ordnar spökerier för den mörkrädda Betzy.[157]

---

151 Rosebery, s. 137–138.

152 Se exempelvis Napoleons diskussion med mr Balcombe rörande advokater och präster. Lucia-Elisabeth Abell (Betzy Balcombe), *Napoléon à Sainte-Hélène*. *Souvenirs de Betzy Balcombe* (Paris 1898), s. 93–94.

153 Abell, s. 30–31.

154 Rosebery, s. 5.

155 Gonnard, *Les origines de la légende,* s. 186.

156 Abell, s. 61–62.

157 Abell, s. 82–83, 103–107, 212–213. Det som ändå skänker miss Betzy och hennes minnesbilder ett speciellt värde är hennes senare nära vänskapsförhållande till prins Louis-Napoleon och till den bonaparteska familjen överhuvudtaget. Hon behöll i själva verket livet ut en nästan gudfruktig hänförelse för den fallne kejsaren, för sin 'ami Bony', och samma tillgivenhet visade hon senare den kejserlige brorsonen vars uppgång och fall hon fick bevittna före sin död i London 1871. Under sin första tid i exil i London besökte Louis-Napoleon ofta mrs Abell och tillbringade långa kvällar med henne samtalande om den store kejsaren. Abell, s. 25, 27–28, 31.

Till S:t Helena-litteraturens "lätta artilleri" räknar lord Rosebery även amiral Cockburns, som av den engelska regeringen utsågs till att ombord på "Northumberland" föra Napoleon till S:t Helena, och dennes sekreterare Richard Glovers skrifter. Amiral Cockburns *Buonaparte's Voyage to Saint Helena* utkom 1833,[158] medan Glovers *Narration d'un voyage à Saint-Hélène* första gången publicerades i *Journal des Débats* 1893. Philippe Gonnard har efter jämförelser mellan de båda dagböckerna dragit slutsatsen att den senare utgivna Richard Glovers dagbok har fått tjäna som förlaga till amiralens egen text. De flesta av Napoleons konversationer återges nämligen i identiska ordalag hos amiralen och hans sekreterare. Vidare har amiralen utelämnat en del mindre viktiga detaljer och resumerar ibland i en sammanhängande redogörelse sådant som Glover utförligt framställer dag för dag. Cockburn har å andra sidan tillfogat sin text en del personliga reflektioner.[159] Överensstämmelsen mellan amiralens och hans sekreterares arbeten förklarar J Holland Rose, som i sitt samlingsverk *Napoleon's Last Voyages* låtit utge sekreterare Glovers skrift, genom att se det som högst troligt att amiral Cockburn dikterade sin dagbok för sin sekreterare, vars minne också togs till hjälp vid nedtecknandet av de långa konversationerna vid middagsbordet på "Northumberland". Det faktum att amiral Cockburns dagbok återfanns bland Glovers papper styrker antagandet om en gemensam litterär produktion, som Glover sedan använt sig av vid sammanställandet av sin egen dagbok.[160] Som amiral stod emellertid Cockburn i en annan relation till Napoleon än vad hans sekreterare gjorde, varför amiralen helt klart får ses som "l'auteur principal" till samproduktionen.[161]

I sina samtal med den engelske amiralen, vilket för övrigt också gäller samtalen med kapten Ussher, diskuterade Napoleon ofta t.ex. de franska invasionsplanerna visavi England, planerna på att skapa en stark fransk flotta, samt allmänna militära och politiska spörsmål, dvs. ämnen som kunde antas intressera en engelsk amiral och den engelska hemmaopinionen. Emedan de nedteckande samtalen är talrika och, som det verkar, sanningsenligt refererade, karaktäriserar Gonnard, i motsats till Rosebery, Glover-Cockburns arbete som "une des plus sérieuses batteries".[162]

Även Rose ser Glovers dagbok som en anmärkningsvärd källa till Napoleons senare historia, emedan Glover enligt honom, till skillnad

158 Jag har i denna avhandling använt mig av en senare upplaga, nämligen *Extract from a Diary* (London 1888).
159 Gonnard, *Les origines de la légende,* s. 188–189, Rosebery, s. 5.
160 Rose, s. 20–21.
161 de Mougins-Roquefort, s. 115.
162 Gonnard, *Les origines de la légende,* s. 188–189.

från Napoleons franska följeslagare, nedtecknade Napoleons ord utan politisk eller personlig partiskhet.[163] I Glovers-Cockburns, liksom i andra engelsmäns skrifter, möter vi, framhåller Rose, inte heller en Prometheus fängslad vid en öde klippa av kungarna för att ha gynnat folken och stött den allmänna friheten, utan av en man som såg sig själv som politiskt död och därför kunde visa åtminstone glimtar av sitt rätta jag.[164]

En annan dagbok, som däremot också lord Rosebery har ansett kasta ett mera sanningsenligt ljus över Napoleon och hans tid på S:t Helena, är den i London 1899 av lady Malcolm utgivna *A Diary of Saint Helena (1816–1817).* Lady Malcom var hustru till amiral Pulteney Malcolm som efterträdde George Cockburn som flottkommendör på S:t Helena åren 1816–1817. Amiralen, förklarade Napoleon för Marchand efter ett av sina första möten med den nyanlände engelsmannen, har 'une physionomie franche et ouverte'. 'Cet homme ... doit avoir le cœur bon, il exprime franchement sa pensée et inspirerait la confiance à l'homme le plus soupçonneux.' Rätt snart blev sir Pulteney också en av favoriterna på Longwood.[165]

Lady Malcolms dagbok är egentligen dikterad av sir Pulteney som besökte Longwood ett tjugotal gånger och som efter respektive besök för sin hustru redogjorde för de långa samtalen med Napoleon. Även lady Malcolm togs emellertid hjärtligt emot på Longwood, och hennes personliga reflektioner bidrog mycket till att öka allmänhetens intresse för dagboken. I samband med sitt första besök hos Napoleon den 20 juni 1816 presenterade amiralen även några av sina underordnade, däribland kapten Henry Meynell, som sedan ett flertal gånger, tillsammans med sir Pulteney och lady Malcolm, besökte Longwood. Även Meynell gjorde anteckningar från de diskussioner som han där deltog i, bevittnade eller fick refererade för sig, samtidigt som lady Malcolm fick ta del av sin mans samtal med Napoleon. Mycket möjligt kan lady Malcolms dagbok och Meynells *Conversations with Napoleon at St Helena* (1911) ses som ett samprojekt av de tre inblandade parterna.[166]

163 När Glover ville meddela omvärlden sin egen åsikt om Napoleon som person valde han den franske författaren Miot de Milétos omdöme: 'He [Napoleon] understands enough of mankind to dazzle the weak, to dupe the vain, overawe the timid, and to make the wicked his instruments, but of all beyond this Bonaparte is grossly and totally ignorant.' Ändå kan man hos Glover skönja en viss beundran för den fallne kejsarens mentala förmåga att, åtminstone till det yttre, anpassa sig till den för honom nya rollen och de nya förhållandena. Glover, s. 121–122, 231.

164 Rose, s. 9–20.

165 Gonnard, *Les origines de la légende*, s. 187–188, Rosebery, s. 6, Clementine Malcolm, *A Diary of Saint Helena (1816–1817)* (London 1899), s. 2–5, de Mougins-Roquefort, s. 240, Marchand, vol. II, s. 96.

166 de Mougins-Roquefort, s. 258–259.

I lady Malcolms och kapten Meynells redogörelser framträder Napoleon med en ovanlig skärpa och rättframhet. T.ex. konstaterade han inför sir Pulteney angående den franska opinionen att bagateller utgör stora ting i Frankrike, förnuftet däremot ingenting.[167] Så framhåller också både Gonnard och Rose att det hos personer såsom lady Malcolm, kapten Meynell, amiral Cockburn och andra av 'Longwood-politiken' icke påverkade författare är Gourgauds Napoleonbild som dominerar: "Vrai, franc, brutal et non le héros de Las Cases, de Montholon, et de O'Meara, idéalisé par eux ou s'idéalisant lui-même."[168]

Trots att jag inte ämnar försöka presentera en uttömmande lista[169] över alla minnen som diverse engelska besökare låtit publicera från mer eller mindre korta besök på S:t Helena, vill jag här ytterligare uppmärksamma två skrifter som har visat sig vara av större intresse för min undersökning. Dessa är lord Lytteltons *Some Account of Napoleon Bonaparte's Coming on Board H.M.S. The Northumerland August 7, 1815* (ingår i Clement Shorters samlingsarbete *Napoleon and his Fellow Travellers*), ur vilken delar publicerats på franska under titeln *Le départ de Napoléon pour Sainte-Hélène* i *Revue bleu* 1894 samt överste Wilks' *Colonel Wilks and Napoleon. Three conversations held at St Helena 1816*, publicerad i *Monthly Review* 1901.

I sin egenskap av släkting till sir George Cockburn erbjöds parlamentsledamoten och whigpolitikern William Henry Lyttelton möjlighet att delta i mottagandet av Napoleon ombord på "Northumberland", skeppet som skulle föra den högt uppsatte fången vidare till S:t Helena. Lord Lyttelton lyckades i samband härmed få ett personligt samtal med den avsatte kejsaren som han, med hjälp av en annan parlamentsledamot, lord Lowether, som bevittnat stora delar av mötet, redan samma kväll tecknade ned. Sina iakttagelser lät han sedan ett tjugotal år senare trycka upp i femtiotvå kopior för den närmaste bekantskapskretsen.[170]

---

167 Malcolm, s. 6, 97, Henry Meynell, *Conversations with Napoleon at St Helena* (London 1911), s. 33.

168 Philippe Gonnard, 'Sainte-Hélène', *Revue des études napoléoniennes*, 2/1912, s. 137.

169 För min undersökning har jag också tagit del av J M Feillets (Rochefort), löjtnant John Bowerbanks (Bellérophon), aspirant G Homes (Bellérophon), kapten Frederick Maitlands (Bellérophon), mr John Smarts (Torby), lord Keiths (Plymouth), kapten Charles Ross' (Northumberland), löjtnant Nelson Mills' (Northumberland), sir George Binghams (S:t Helena), Catherine Younghusbands (S:t Helena), stabsofficer Basil Jacksons (S:t Helena), doktor Stokoes (S:t Helena), marinofficer Jean Monkhouses (S:t Helena), Basil Halls (en resa till Java), H Ellis' (en resa till Kina) minnesanteckningar, men eftersom jag bara sporadiskt använt mig av dessa källor kommer jag inte närmare att redogöra för dessa skrifter.

170 Lyttelton, s. 67–72, 108, de Mougins-Roquefort, s. 91–92.

Samtalet, berättar Lyttelton, tog runt två timmar och Napoleon verkade, åtminstone som Lyttelton tolkade det, vara beredd att diskutera i det närmaste vilka ämnen som helst. Uppfattande sig själv som politiskt död hade denne, enligt lordens bedömning, heller ingen större orsak att sticka under stol med sina åsikter. Således hade man diskuterat allt från följeslagarna som skulle följa den avsatte kejsaren i exilen till Napoleons planer för England och för Europa i stort. I sina minnesanteckningar låter lorden också förstå att hela sällskapet[171] stundtals hade glömt etiketten och brustit ut i öppna skratt: "...we could not help it, his [Napoleon's] manners was so remarkably dramatic and the things said, so pointed".[172]

Avslutningsvis vill jag fästa uppmärksamheten vid två konversationer (i januari och april 1816) nedtecknade av överste Wilks, som innehade posten som Ostindienkompaniets guvernör på S:t Helena fram till sir Hudson Lowes ankomst till ön i april 1816.

Också tillsammans med överste Wilks använde sig Napoleon av sin favoritmetod för att göra ett positivt intryck, dvs. att välja samtalsämne efter vad som kunde tänkas intressera motparten i fråga, men också översten tycks i sin tur ha lyckats fånga Napoleons intresse. I överste Wilks sällskap noterar nämligen lady Younghusband, som varit närvarande vid åtminstone ett av samtalen, att "Bonaparte became animated to excess, and appeared almost a supernatural being".[173] "De haute culture intellectuelle", konstaterar också de Mougins-Roquefort, "à la fois savant et lettré" kunde överste Wilks ha givit Napoleons tid på S:t Helena en annan inramning än vad den skulle komma att få under sir Hudsons ledning. Just därför, misstänker de Mougins-Roquefort, önskade den brittiska regeringen inte heller någon närmare bekantskap mellan översten och Napoleon, utan lät amiral Cockburn fram till sir

171 Sällskapet som Lyttelton här referar till omfattade förutom honom själv och lord Lowether också sir George Bingham som, i egenskap av kommendör för den andra bataljonen av det 53:e regementet som skulle ansvara för vakthållningen på ön, följde Napoleon till S:t Helena och där installerade honom på Longwood. Även Bingham gjorde anteckningar, som tillsammans med utdrag ur några brev skrivna av honom själv och hans hustru trycktes upp i *Blackwood's Magazine* (1896) under titeln 'Napoleon's Voyage to St Helena. Diary of sir George Bingham'.

172 Diskuterande exempelvis konflikten mellan Frankrike och England hade Napoleon, enligt Lyttelton, varit mycket frispråkig men sedan snabbt lagt sina ord till rätta. 'Je ne dis pas que ce ne me soit pas passé par le tête de conspirer la perte de l'Angleterre', skall Napoleon ha medgivit. "Then, suddenly checking himself, as if he had spoken his mind too freely," 'C'est-à-dire, votre perte. Non! mais votre abaissement, je voulois vous forcer à être justes, ou, du moins, moins injustes.' Lyttelton, s. 91–92, 95, 103.

173 Catherine Younghusband, 'Reminiscences of Napoleon Bonaparte, at St Helena', *Blackwood's Magazine*, 1834, s. 54, Maitland, s. 41, 82.

Hudsons ankomst sköta kontakterna mellan det franska S:t Helena-sällskapet och de engelska myndigheterna.[174] Därav de få mötena mellan Napoleon och översten.

De två samtalen med överste Wilks trycktes som nämnts i *Monthly Review* medan ett tredje, mig veterligen, ännu inte har nått den stora allmänheten. Vidare uppmärksammades samtalen också av Montholon och Las Cases, som båda i sina respektive journaler säger sig återge dem så gott de kan. Resultaten blev, kan redan här noteras, rätt olika. Själv har jag också ett flertal gånger haft anledning att återkomma till överstens minnen, både i original och i S:t Helena-sällskapets versioner, emedan Napoleon tillsammans med överste Wilks, som tidigare hade varit stationerad i Indien och som hade goda insikter i det engelska imperiets historia och förvaltning, kom att diskutera en mängd ämnen som är av största intresse för denna avhandling.

174 Det engelska valet föll, kan noteras, på amiral Cockburn just p.g.a. dennes omvittnade djupa antipati för Bonaparte, en antipati som Napoleon emellertid, tack vare sin charm med tiden verkar ha lyckats vända till en "détente salutaire". de Mougins-Roquefort, s. 92, 111, 113, 199–200.

3 Det ryska hotet

3.1 Mystiken och dramatiken kring fälttåget 1812

Till skillnad från det egyptiska fälttåget, som Napoleon mycket ingående behandlar i sin *Campagnes d'Égypte et de Syrie*, där han redogör för allt från ländernas topografi och religiösa förhållanden till sina egna strategiska beslut, resulterade åren i exil inte i något motsvarande verk för det ryska fälttåget. Flera gånger påbörjade han en omfattande genomgång av fälttåget 1812 tillsammans med främst general Gourgaud, men det enda som finns kvar, förutom några längre observationer i kommentarerna till Roginats *Considérations sur l'art de la guerre*, är en del strödda anmärkningar i de dagliga samtalen, som hans följeslagare registrerade. Själv beklagade också Napoleon att världen aldrig skulle komma att få veta sanningen om fälttåget 1812, emedan ryssarna, som var de enda som visste vad de hade fruktat, enligt honom inte skriver, eller om de gör det saknar respekt för sanningen, och fransmännen å sin sida har en tendens att diskreditera sin egen ära.[1]

Ändå får Bertrand vid ett annat tillfälle höra att fälttåget 1812 redan var så allmänt känt och att alla visste varför det misslyckats att Napoleon inte, trots att han ansåg det vara 'la plus glorieuse, la plus difficile et la plus honorable pour les Gaulois, dont l'histoire ancienne et moderne fasse mention', såg det som motiverat att utarbeta en egen version av krigståget.[2] När Gourgaud vid ett antal tillfällen mottog dikteringar rörande det ryska fälttåget, kunde han också konstatera att Napoleon inte ville gå in på några politiska förklaringar, utan föredrog en strikt militär genomgång av krigståget.[3] Eventuellt som ett svepskäl till att inte över huvud taget behöva bearbeta minnena från Ryssland förklarade Napoleon också för Gourgaud att han, emedan han inte hade tillgång till sina kartor, helt enkelt inte var kapabel att redogöra för fälttåget i fråga.[4] På samma sätt kunde också doktor Warden notera att Napoleon, när han själv ville föra in samtalet på 1812, slog dövörat till.[5]

Hela fälttåget 1812 omges i S:t Helena-litteraturen av en mängd frågetecken och allra tätast står de om man söker svar på frågan varför det över huvud taget genomfördes. Vad kunde den franske kejsaren

1 Las Cases, vol. II, s. 1370, 25.10.1816, Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 150.
2 Bertrand, *Cahiers*, vol. III, s. 38, Las Cases, vol. II, s. 1370, 25.10.1816.
3 Gourgaud, vol. II, s. 68–72.
4 Gourgaud, vol. II, s. 229.
5 William Warden, *Napoleon Buonaparte på St.Helena; eller Bref skrifna om bord på Engelska Linieskeppet Northumberland och från St.Helena* (Stockholm 1818), s. 144.

egentligen ha förväntat sig att uppnå genom att marschera till Moskva? Vad hade han krävt, om han kunnat diktera fredsvillkoren för Alexander i Kreml? Gourgaud medger att han personligen inte var säker på det verkliga motivet till det ryska fälttåget och spekulerar i om ens Napoleon själv var riktigt på det klara med vad han hade försökt uppnå 1812. Tälten som medfördes kunde eventuellt, funderar Gourgaud, tyda på att kejsaren efter att ha bytt ut den moskovitiska dynastin hade planer på att fortsätta till Indien. Montholon hade som ambassadör däremot erhållit instruktioner som igen, enligt honom, tydde på att slutmålet var en västeuropeisk kejsarkrona, vilket, menade han, hade överenskommits redan i Erfurt 1808.[6]

Själv är Napoleon på S:t Helena ofta mycket svävande rörande målet med fälttåget och låter exempelvis O'Meara förstå att han vid en seger inte skulle ha krossat Alexanders rike, utan endast tvingat honom till 'en sådan fred, som var i Frankrikes intresse'.[7] I ett samtal med Las Cases säger han igen på samma kryptiska sätt att man rörande överenskommelserna i Tilsit hade anklagat honom för att prisge Europa åt ryssarna, medan han, om han hade segrat i Moskva, skulle ha visat världen att det varit precis tvärtom.[8] Två konkreta orsaker till fälttåget pekade han emellertid genomgående på, när han upprepade gånger framhöll nödvändigheten av att återupprätta Polen samt att garantera Alexanders fortsatta samarbete i kontinentalsystemet mot England.[9] I april och oktober 1816 underströk han igen fälttågets stora betydelse för kontinenten som helhet. Det ryska fälttåget hade, hävdade han, varit det mest populära krigståget i modern tid:

> ...c'était celle du bon sens et des vrais intérêts; celle du repos et de la sécurité de tous: elle était purement pacifique et conservatrice, tout à fait européenne et continentale. Son succès allait consacrer une balance, des combinaisons nouvelles, qui eussent fait disparaître les périls du temps, pour les remplacer par un avenir tranquille; et l'ambition n'entrait pour rien dans mes vues.[10]

Det var således i Moskva som Europas framtid skulle avgöras och ett nytt europeiskt system grundläggas,[11] men för hur det i praktiken skulle utformas finner man i S:t Helena-litteraturen igen flera alternativ. I ett samtal med Las Cases låter Napoleon exempelvis förstå att han vid en

6 Gourgaud, vol. II, s. 179–180, Las Cases, vol. I, s. 173, 26–30.9.1815.
7 O'Meara, vol. I, s. 171.
8 Las Cases, vol. I, s. 834, 16.6.1816.
9 T.ex. Montholon, *Récits*, vol. II, s. 257–259, Malcolm, s. 112, Meynell, s. 58.
10 Las Cases, vol. I, s. 551, 28.4.1816, vol. II, s. 1369, 25.10.1816.
11 Las Cases, vol. I, s. 551, 28.4.1816.

seger i Moskva skulle ha utropat sin universaldiktatur, men att detta igen bara hade varit ett steg på vägen för att kunna styra Europa som en *'Washington couronné'*.[12] I sin ofta rätt kritiskt hållna journal förde Gourgaud, som ovan nämnts, t.o.m. fram misstanken att Napoleon inte själv hade varit helt säker på vad han eftersträvade när han gav sig av mot Moskva 1812. Själv underströk också Napoleon ofta att han i allmänhet i rätt stor utsträckning hade låtit omständigheterna påverka besluten.[13]

Om fälttåget 1812 i S:t Helena-litteraturen omges av rätt mycket mystik, så accentueras igen dess betydelse genom att det framställs som avgörande för hela den europeiska kontinentens framtid. Vidare finns där en dramatisk aspekt som byggs kring uppfattningen att hela fälttåget kunde ha undvikits, om inte ett intrigerande London hade hetsat kontinentens stormakter mot varandra. Under kejsar Pauls tid, berättar Napoleon bl.a. för amiral Cockburn, hade den franska republiken och det ryska självhärskardömet med tiden funnit varandra i en ömsesidig känsla av avsky mot just den dominerande sjöfartsnationen England. Ett verkligt närmande mellan de två nationerna, konstaterade han med beklagande, hade emellertid förhindrats av kejsar Pauls förtidiga död i S:t Petersburg.[14] Även om sonen Alexander med säkerhet kunde bindas till mordet på fadern, såg Napoleon också helt klart Englands och lord Whithworths roll som avgörande i sammanhanget, och i sin utrikespolitik hade den unge kejsaren nu kommit att gå Englands intressen på kontinenten.[15] Utan Englands motstånd, förklarade Napoleon gång på gång, kunde hela Europa genom hans försorg, utan omvälvningar, ha gått en strålande framtid till mötes, men för att kunna dominera kontinenten hade det legat i det 'trolösa' örikets intresse att, genom ett permanent krigstillstånd, hålla fastlandets nationer splittrade.[16] I stället för en fredlig utveckling hade han således tvingats ända till Moskva, Englands sista stöd på kontinenten, för att där, med hela Europas bästa för ögonen, genomdriva den nödvändiga moderniseringen av det gamla

12 Las Cases, vol. I, s, 274, 29–30.11.1815. Kursivering i originalet.

13 Montholon, *Recits*, vol. II, s. 493, Las Cases, vol. II, s. 1461–1462, 11.11.1816.

14 Glover, s. 189–190, Cockburn, s. 71.

15 Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 292, Napoleon Bonaparte, 'Neutraliteten', *Napoleons Memoirer. Anteckningar till Frankrikes historia under Napoleons regeringstid, skrifna på Sanct Helena efter Napoleons egen dictering, af de generaler som delat hans fångenskap* (Stockholm 1824), vol. II, s. 134–141. Förkortas i fortsättningen *Memoirer*. Rörande lord Whitworths roll i mordet på kejsar Paul har sentida forskning bekräftat Napoleons misstankar. Marie-Pierre Rey, 'Le projet européen d'Alexandre Ier', Thierry Lentz (coord.), *Napoléon et l'Europe. Regards sur une politique* (Paris 2005), s. 290.

16 Bonaparte, 'Politique du Directoire', *Mémoires* 1823–1825, vol. VI, s. 147–149, Las Cases, vol. I, s. 719, vol. II, s. 1461, 11.11.1816.

europeiska samhällssystemet.[17] Varken han själv eller Alexander, understryker han, hade emellertid önskat det olyckliga kriget 1812.[18]

I S:t Helena-litteraturen framställs uppgörelsen med Alexander 1812 helt klart som gallernas främsta och svåraste uppgift, en uppgift de åtagit sig inte bara för Frankrikes, utan för hela Europas skull. Europas framtid kunde på ett positivt sätt ha avgjorts av Napoleon i Moskva och ett centralt tema i S:t Helena-litteraturen blir sedan att visa att det franska misslyckandet 1812, som i förlängningen hade medfört det franska kejsardömets fall, skulle komma att få ödesdigra konsekvenser för kontinenten som helhet.

3.2 Ryssland: Europa eller Asien?

Europa – vad är det? Det är den minsta av våra fyra världsdelar, svarar utan närmare geografiska preciseringar Louis de Jaucourt, som i Diderots *Encyklopedi*[19] hade fått i uppdrag att skriva om den europeiska kontinenten. Emedan Europa geografiskt egentligen bara är en nordvästlig förlängning av Asien, har gränsen mellan vår största och minsta världsdel varit en under olika tider rätt godtyckligt vald naturformation, och i sin artikel låter Jaucourt helt enkelt bli att ange någon östlig gräns för den europeiska delen av kontinenten.[20]

Under antiken hade Ptolemaios pekat på floden Don (Tanais) som gräns mellan de två världsdelarna Sarmatia Asiatica och Sarmatia Europea. Detta Europa, som är mycket mindre än vårt eget, bygger på en världsbild som också var mycket mer begränsad än vår nutida. I renässanstidens Italien, då världen genom de många upptäcktsresorna så att säga växte, angav Fra Mauro i sin Mappamundi (1459) Volga som en alternativ gräns. Fram till 1600-talet höjdes också röster för att i floden Dnepr se den strategiska gränsen. Peter den store åter såg, liksom vi gör i dag, Ural som gränsen mellan sitt rikes europeiska och asiatiska delar. Detta var en gränsdragning som innefattade rikets tätast befolkade områden i den europeiska sfären. En tysk geograf, Johann Georg Gmelin, fortsatte emellertid längre österut in i Sibirien och pekade 1747 ut Jenisejfloden som skiljelinje mellan Europa och Asien. Gränsen uppe i norr förblev länge om möjligt ännu mer oklar. Under 1700- och 1800-talen, när de politiska gränserna på grund av det ryska rikets expansion

17 Las Cases, vol. II, s. 1130, 24.8.1816.
18 Gourgaud, vol. I, s. 148, Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 154, Las Cases, vol. II, s. 1467, 11.11.1816.
19 *L'Encykolpédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers* (1756).
20 Wolff, s. 193, Hay, s. XVII.

därtill hela tiden ändrades, var många beredda att hålla med Voltaire som i sin biografi över Peter den store (1759) menat att man helt enkelt inte längre visste var Europa slutade och Asien började.[21]

Ännu mer komplicerad blir situationen om man i stället för de konkreta, geografiska kartorna ser på de mentala. Om Europa till ytan är vår minsta världsdel, fortsätter Jaucourt, så är den ändå den största i anden, nämligen 'i sin handel, sin sjöfart, sin produktivitet, sin upplysning och flit, sin kännedom om konst, vetenskap och olika sorters yrkesverksamhet' och naturligtvis, som bärare av kristendomen.[22] Ryssland, som naturligt spelar en nyckelroll när det gäller gränsdragningen mellan Europa och Asien, markerades på geografiska kartor som åtminstone delvis tillhörande Europa. Politiker, författare och filosofer var däremot mindre säkra i denna gränsdragning. Det ortodoxa Ryssland med dess despotiska styrelsesätt upplevdes som bysantinskt till sin karaktär, och även om man såg landet som en del av kristenheten, var man mindre benägen att se det som en del av Europa. Också efter Peters stora reformprogram, som utpekats som den definitiva anslutningen av det ryska riket till den europeiska familjen, förblev landet i mångas ögon ett gränsland vars identitet man inte kunde vara riktigt säker på.[23]

Därtill kan man notera att en del gick ett steg längre och såg Ryssland inte bara som icke-europeiskt, utan också som ett direkt hot mot Europa. I den troligen redan på 1620-talet av hertigen av Sully författade *Grand dessein d'Henri IV* uppmanades européerna till ening uttryckligen både mot det ryska och det turkiska hotet. Genom att ifrågasätta den ortodoxa trons europeiska identitet accentuerade hertigen det främmande draget i den ryska kulturen, allt medan den i Moskva närda drömmen om ett tredje Rom bland européerna kunde tjäna som en bekräftelse för

21 Wolff, s. 152–155, Neumann, *Uses of the other*, s. 78, Neumann, *Russia and the Idea of Europe*, s. 12, Heikki Mikkeli, *Europe as an Idea and an Identity* (London 1998), s. 158. Hay, s. 2, 123, Duroselle, s. 116. I sin *Méthode pour enseigner la géographie* (1716) gav också Nicolas Lenglet-Dufresnoy Ural som gräns mellan Europa och Asien, allt medan Montesquieu i *De l'Esprit des lois* pekade på Volga. de Rougemont hävdar igen att Voltaire och hans samtida i allmänhet såg Don som gränsen mot 'la Moscovie', dvs. Asien. Py, s. 31–32, de Rougemont, *The Idea of Europe*, s. 293.

22 Ambjörnsson, s. 30, Wolff, s. 193, Py, s. 12. Samma tema återfinner vi också i Johann Heinrich Zedlers *Universal-Lexikon aller Wissenschaften und Küntze* (1734) men redan Sebastian Münster hade i sin *Cosmoqraphia Universalis* (1544) uppmärksammat Europas gynnsamma läge i den, sedan antiken kvarlevande, tredelning av världen som han utgick ifrån. 'Est itaque Europa' skriver Münster, 'regio reliquis orbis partibus minor, sed populosissima, fertilissima atque cultissima…' Klaus Malettke, 'Regards sur l'Europe à l'époque moderne', Klaus Malettke (sous le dir. de), *Imaginer l'Europe* (Bruxelles 1998), s. 124–125 Hay, s. 105–106, Glacken 363–365.

23 Ambjörnsson, s. 28–39, Rey, s. 292, Hay 124–125, Duroselle, s. 112–113, Chaix, 52.

nödvändigheten av en europeisk enhet mot de ryska ambitionerna.[24] Liknande uppfattningar om Ryssland som ett hot hittar man i speciellt Polen och Sverige, som i propagandistiskt syfte gärna utvecklade en fiendebild av sina ryska grannar. I en polsk skrift från 1500-talet jämfördes ryssarna med turkarna, medan Sigismund II hävdade att de moskovitiska tsarerna var fiender till alla friheter under himlen.[25] Under 1700-talet levde hotbilden kvar speciellt i tysk politisk litteratur.[26] Känslan av fiendskap var emellertid ömsesidig. Av det ortodoxa Ryssland uppfattades de katolska polackerna som avfällingar medan de protestantiska svenskarna närmast var att betraktas som avfälligarnas avfällingar, för att inte nämna de otrogna turkarna och tatarerna i syd. Sedan 1200-talets korståg och den Gyllene hordens välde var, sammanfattar Per-Arne Bodin, uppfattningen att vara omgiven av fiender den "ryska säkerhetspolitikens viktigaste doktrin".[27]

I det här kapitlet skall jag försöka besvara frågan huruvida Napoleon på S:t Helena beskrev Ryssland som en del av Europa eller inte, och om inte, var gränsen mellan Europa och det asiatiska Ryssland i så fall gick eller borde ha gått.

De två mest fängslande fälttågen under den napoleonska epoken var, konstaterade Las Cases, det till "les sables brûlants du Tropique" och det till "les steppes glacées du Nord".[28] Det ena ledde till Kairo på den afrikanska kontinenten och det andra till Moskva, i det som på 1700-talet allt oftare utpekades som 'Ryssland i Europa' till skillnad från det växande rikets asiatiska delar.[29] Båda städerna skiljde sig från den västeuropeiska civilisation den franska armén hade som sin naturliga referensram, och både i Kairo och i Moskva uppmärksammade man allt "det annorlunda" som av många uppfattades som österländska drag.[30]

Som vi sett resulterade åren i exil inte i någon omfattande skildring av det ryska fälttåget, som kunde ha gett oss åtminstone en fingervisning

24 Ambjörnsson, s. 28, Mikkeli, s. 48–49, 157, Kohn, 'Medeltidens andliga patriotism', s. 32, Rune Johansson, 'Idéer om Europa – Europa som idé', Sven Tägil (ed.), *Europa – historiens återkomst* (Hedemora 1998), s. 62, Neumann, *Uses of the other*, s. 76–77, Neumann, *Russia and the Idea of Europe*, s. 7–8, Duroselle, s. 97–98, Malettke, 'Regards sur l'Europe à l'époque moderne', s. 97.

25 Per Arne Bodin, *Ryssland och Europa. En kulturhistorisk studie* (Stockholm 1993), s. 75, Ambjörnsson, s. 28, Mikkeli, s. 48–49.

26 Ambjörnsson, s. 28.

27 Seton-Watson, s. 33, 36, Bodin, s. 53–56, Duroselle, s. 112, Münkler, s. 119.

28 Las Cases, vol. I, s. 173, 26–30.9.1815.

29 Wolff, s. 23.

30 Edward Said, *Orientalism* (Stockholm 1995), s. 3–5.

om Napoleons uppfattning av det ryska rikets identitet och geografiska hemvist. Mycket märkligt förklarar också Las Cases att han tyvärr inte har annat än korta anteckningar kvar från ett långt samtal, i samband med en diskussion kring fälttåget 1812, som Napoleon fört rörande det inre av Ryssland och Moskva. Emedan Las Cases inte litar på sitt minne låter han oss i sin dagbok i stället ta del av baron Larreys, chefkirurgen i la Grand Armée, betraktelser i sin *Mémoires de la Chirurgie militaire*.[31] Att han över huvud taget tar med det långa utdraget ur Larreys memoarer, motiverar Las Cases sedan med att "la ville de Moscou semble avoir été si différente de l'idée que nous nous en formions en général, dans notre Occident".[32] Försöker kartografen Las Cases, kan man fråga sig, här få oss att förstå att Moskva egentligen ligger i Asien?

En detaljerad genomgång av det ryska fälttåget skulle naturligtvis inte heller ha gett en så grundlig beskrivning av Ryssland som vi har av Egypten, emedan fälttåget 1812 var så att säga strikt militärt och saknade den vetenskapliga dimension som var så framträdande i det egyptiska krigståget. Med sitt vakna intresse för allt omkring sig skulle emellertid Napoleon mycket möjligt, eventuellt som ett inledande kapitel till den militära delen, ha redogjort för den ryska naturen, samhället och människorna, samt allt det märkliga han hade fäst sig vid på vägen till och från Moskva, men av någon anledning genomförde han alltså aldrig detta projekt. Jag skall här, som ett led i försöket att ringa in hur han valde att framställa 'sin vän' Alexanders[33] rike, emellertid bara behandla det som han beslöt att berätta om det ryska fälttåget och om övriga uppgörelser med den ryska ledningen.

Först kan man konstatera att Napoleon på S:t Helena egentligen rätt sällan diskuterar Asien och Europa som geografiska begrepp, och än mindre pekar på något som han uppfattar som en geografisk gräns mellan de två världsdelarna. Det närmaste man i S:t Helena-skrifterna kommer en geografisk avgränsning av Asien och därmed av Europa är när Napoleon, i sina kommentarer till Roginat och i sin *Campagne d'Égypte et de Syrie,* skriver att Asien på alla håll (de tous côtés) omges av öknar. Från dessa öknar, förklarar han, har de barbariska folkstammar utgått som genom historien givit de asiatiska imperierna en kortare livslängd än de europeiska. Nya statsbildningar har avlöst varandra

31 Las Cases, vol. II, s. 1131–1132, 24.8.1816.

32 Las Cases, vol. II, s. 1132, 24.8.1816. "Le soir, même amour encore de géographie", skriver också Las Cases angående ett annat samtal rörande den ryska frågan. "L'Empereur s'est arrêté spécialement sur l'Asie; la situation politique de la Russie, la facilité avec laquelle elle pourrait faire une entreprise sur l'Inde et même sur la Chine..." Las Cases, vol. II, s. 1434, 6.11.1816.

33 T.ex. Las Cases, vol. I, s. 201, 22–24.10.1815, vol. II, s. 980, 25.7.1816.

när parter, skyter, mongoler, tatarer, araber och turkar har sökt sig till mera fruktbara trakter.[34] Vidare konstaterar han att Polen, genom sin placering vid ingången till Europa (à l'entrée de l'Europe), genom historien har haft som sin uppgift att hindra att den europeiska kontinenten drabbas av samma öde som den asiatiska.[35] När Napoleon placerar Polen vid ingången till Europa ger detta otvetydigt intrycket av att han uppfattade, eller ville framställa, världen på andra sidan Polen som icke-europeisk, vilket han också klart säger under ett samtal med Montholon i februari 1818. Utan Polens återupprättande, understryker han, 'l'Europe occidentale serait sans frontières du côté de l'Asie'.[36] Rätt intressant rörde samtalet hur det franska sällskapet på S:t Helena skulle framställa Napoleons Rysslandspolitik inför eventuella ryska kontakter. I den skriftliga sammanfattning Napoleon låter göra, som skulle fungera som svar på en föregiven rysk agents frågor, framställs Polens geografi något annorlunda. Då talar han inte längre om Asien utan förklarar att Polen är 'la barrière naturelle de l'Europe occidentale contre la Russie'.[37] Asien som beteckning för Ryssland är tydligen något Napoleon naturligt använder i privata (!) samtal med sina följeslagare, men inget han skulle sätta till pappers för att etablera kontakt med den ryske självhärskaren. Kan "Asien" i Napoleons vokabulär, frågar jag mig, eventuellt definieras som negativt laddat?

Öknar och Polen, en gränslinje som svårligen låter sig gestaltas. Ingenstans nämner Napoleon vare sig Don, Volga eller Ural som eventuella gränser mellan Europa och Asien. Däremot pekar han i ett samtal rörande den militära strategin 1812 ut Dnepr som gränsen för 'la Moscovie'[38] och visar i ett annat sammanhang på en annan, för oss i dag kanske mer ovanlig gräns mellan Europa och Asien. För O'Meara förklarade han nämligen att de engelska ministrarna hade varit direkt '*imbecilla*' när de låtit ryssarna förvärva fyra provinser på 'andra sidan om bergen'.[39] Bergen i fråga kunde antingen vara Kaukasus eller Karpaterna, men antagligen är det den senare bergskedjan han hade i åtanke, emedan han för Montholon framhöll att man inte borde låta ryssarna tillvälla sig de fyra provinserna vid Donau.[40] Med Bertrand spekulerade han också över att ryssarna från sina provinser i Moldau

34 Bonaparte, 'Roginat', *Mémoires* 1823–1825, vol. II, s. 10, Bonaparte, 'Affaires religieuses', *Commentaires,* vol. II, s. 379. Se Montesquieus resonemang i samma fråga bl.a. i not 1 i kapitel 5 Från öst till väst, Inledning.

35 Bonaparte, 'Roginat', *Mémoires* 1823–1825, vol. II, s. 9.

36 Montholon, *Récit*s, vol. II, s. 254.

37 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 259.

38 Bonaparte, 'Roginat', *Mémoires* 1823–1825, vol. II, s. 97.

39 O'Meara, vol. I, s. 332. Kursivering i originalet

40 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 69.

och Valakiet kommer att fortsätta mot ännu en gammal gränsflod mellan Asien och Europa, nämligen just Donau.[41] Lämnar man emellertid för tillfället Napoleons ytterst vaga geografiska gränsdragningar och ser på hans politiska och övriga resonemang, får man kanske en klarare uppfattning om hans syn på Rysslands förhållande till Asien och Europa och därmed huruvida ryssarna, enligt honom, var att betrakta som européer eller inte.

Ett genomgående drag i Napoleons samtal rörande det ryska riket är att han inte ansåg dess geografiska expansion, som hade pågått i accelererande takt i 200–300 år, som avslutad.[42] Ett i sig expansivt rike med en ung dynasti som enligt Napoleons bedömning sökte sin plats och sin identitet mellan två kontinenter, Europa och Asien, kunde emellertid eventuellt påverkas i någon viss riktning. I sina samtal framhöll Napoleon också att han, medan han ännu haft makten i sin hand, antingen i samförstånd eller om nödvändigt eventuellt med maktspråk hade försökt vända ryssarnas intresse bort från Europa. Under kejsar Pauls tid, underströk han, kunde detta ha lyckats i samförstånd, emedan den ryske kejsaren alltså av avsky för England självmant hade riktat sina blickar österut. Som konsul hade Napoleon erhållit inte mindre än sju eller åtta brev skrivna av den ryske kejsaren själv, där denne hade bett om ett nära samarbete för att tillsammas motstå den gemensamma fienden. Konkret hade Paul föreslagit att han skulle sända en stor rysk armé mot de engelska intressena i Indien och den franske konsuln hade omgående dragit upp planerna för ett gemensamt krigståg. Uppskattningsvis 30.000 franska soldater plus lika många ryska, samt 40.000 kosacker skulle via Kaspiska havet ha sänts vidare österut. Fälttåget skulle enligt Napoleons bedömning inte ha varit desto mer komplicerat; både Gengis khan och Tamerlan, funderade han, hade lyckats med liknande expeditioner. Kungen av det persiska väldet hade också kontaktats för fri genomfart och emedan denne hade önskat dra nytta av fälttåget skulle tillståndet, enligt Napoleon, helt säkert ha beviljats. Det franska sändebudet han avsänt till Persien hade emellertid inte ännu avslutat förhandlingarna, när Paris nåddes av uppgifterna om kejsar Pauls förtidiga död i S:t Petersburg.[43]

41 Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 100, Maria Todorova, *Imagening the Balkans* (New York 1997), s. 83, Delanty, 'The Frontier and Identities of Exclusion', s. 97.

42 O'Meara, vol. II, s. 46.

43 Glover, s. 189–190, O'Meara, vol. I, s. 331–332, vol. II, s. 46, Bonaparte, 'L'Égypte sous Menou', *Commentaires*, vol. III, s. 222, Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 292, Las Cases, vol. II, s. 1041, 10.8.1816. Mycket riktigt stod en rysk armé beredd att marschera mot den persiska gränsen, när mordet på det ryska statsöverhuvudet omintetgjorde hela företaget. Rose, s. 190, Rey, s. 289–290.

I stället för genom samarbete hade de fransk–ryska relationerna, när Alexander med engelsmännens hjälp övertagit faderns tron,[44] fått avgöras på slagfälten och efter ett antal franska segrar hade den franske kejsaren lagt fram bland annat sin syn på Rysslands roll i Europa, först i Tilsit 1807 och sedan i Erfurt året därpå. Från de nordiska länderna till Balkanhalvön hade de två kejsarna åtminstone i teorin närmat sig en uppgörelse om gränsdragningen mellan sina respektive maktsfärer. Ingendera hade emellertid helhjärtat omfattat de på pappret uppskissade intresseområdena och 1812 hade Napoleon ansett det vara hög tid att eventuellt avgöra Rysslands framtida geografi i Moskva. Det är också oftast just i samband med diskussioner kring det ryska fälttåget 1812 som Napoleon, även om inte direkt, tar ställning till om Ryssland överhuvudtaget kan ses som en europeisk statsbildning.

Allra mest explicit är Napoleon i sin instruktion till abbé de Pradt den 18 april 1812 för dennes uppdrag som kejsarens sändebud i Warszawa inför fälttåget samma år. Instruktionen införs av Las Cases den 25 oktober 1816 i samband med en diskussion kring fälttåget, för att tjäna som ett bevis för sanningshalten i de på S:t Helena förda samtalen. Europa, hade de Pradt fått veta, består av tre delar:

> ...l'Empire français à l'ouest, les États d'Allemagne au centre, l'Empire russe à l'est ... Il faut empêcher, par une forte organisation du centre, que la Russie ou la France puisse un jour, en voulant s'étendre davantage, envahir la suzeraineté de l'Europe.[45]

Ofta drar Napoleon emellertid, som vi sett, ett likhetstecken mellan Västeuropa och Europa och konstaterar exempelvis i samma sammanhang att Europa står utan gräns mot det mäktigaste riket i världen om inte Polen, som Napoleon här placerar i mitten av Europa (au centre de l'Europe), återupprättas.[46]

Att Ryssland 1812 och vid tiden för Napoleons exil de facto både geografiskt och politiskt var en aktör på den europeiska scenen gick naturligtvis inte att bortse ifrån, men liksom många andra på 1700- och 1800-talen gjorde Napoleon skillnad mellan det gamla moskovitiska riket och det nya Ryssland, som Peter den store lagt grunden till och vars geografiska hemvist han hade markerat genom anläggandet av S:t Petersburg 1703. Frågan är emellertid om Ryssland av Napoleon fram-

44 Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 292, Bonaparte, 'Neutraliteten', *Memoirer*, vol. II, s. 134–141.

45 Las Cases, vol. II, s.1372, 25.10.1816. Rörande instruktionens autenticitet se kapitel 2.2 Skrifter tillkomna på initiativ av Napoleons franska följeslagare, samt den brittiske doktorn O'Mearas dagbok.

46 Las Cases, vol. II, s. 1372–1374, 25.10.1816.

ställs som en så att säga naturlig europeisk stat eller om den europeiska dimensionen förklaras vara en onaturlig följd av en aggressiv politik och nu de senaste överenskommelserna i Wien, dvs. om Ryssland, enligt hans uppfattning, egentligen var ett asiatiskt rike som genom den storpolitiska utvecklingen hade expanderat in på områden där det egentligen inte hörde hemma. Som ovan nämnts ansåg sig Las Cases inte ha tillräckligt utförliga anteckningar bevarade för att närmare redogöra för hur Napoleon hade uppfattat Ryssland och Moskva, varför jag här får bygga resonemanget på diverse spridda kommentarer – hade Napoleon 1812 upplevt sig vara i Asien eller Europa?

Ryssland, noterade Napoleon i en bisats i ett samtal med Bertrand, är ett 'enormt rike' (immense pays) och de 800 lieus[47] som enligt Gourgauds bedömning de båda hade avverkat mellan Paris och Moskva användes av S:t Helena-sällskapet i olika sammanhang ofta som ett mått på vad som var realistiskt att försöka genomföra med en armé, exempelvis att försöka sig på en marsch från Nilen till Indien. Slaget vid Moskva blir också, efter många diskussioner, i S:t Helena-sällskapet utpekat som den franske kejsarens kanske mest imponerande drabbning, bl.a. just på grund av att det utspelades så långt borta hemifrån.[48] Förutom dessa och liknande spridda anmärkningar[49] uppmärksammade Napoleon inte direkt de enorma avstånden inom det ryska riket eller mellan Frankrike och Ryssland. De stora skogarna[50] och speciellt de väldiga öknarna[51] han ofta refererade till ger dock vid handen att också han hade imponerats av, eller ville imponera med, det stora rikets väldiga dimensioner, där ryssarna vid behov kunde dra sig tillbaka 'au sein de la désolation'.[52]

I motsats till de asiatiska öknarna var det emellertid ett rike "assise sous le pôle, adossée à des glaces éternelles" som var Napoleons personliga erfarenhet av Ryssland,[53] och fastän S:t Helena enligt honom kunde ses som ett riktigt Sibirien var Napoleon mycket väl medveten om att värmen i Atlanten var att föredra framför kölden på nordligare

47 En lieu = 4 km.

48 Gourgaud, vol. II, s. 105–106, 128, 159, Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 240.

49 'Ce qui n'est pas moins remarquable', förklarade Napoleon också för Las Cases rörande maktkoncentrationen under sin egen regeringstid, 'c'est que Paul, qui a passé pour un fou, fut le premier qui, *du fond de sa Russie*, apprécia cette difference; tandis que le ministère anglais, réputé si habile et de tant d'expérience, fut le dernier.' Las Cases, vol II, s. 1460, 11.11.1816. Min kursivering.

50 Las Cases, vol. I, s. 835, 16.6.1816, Bonaparte, 'Roginat', *Mémoires* 1823-1825, vol. II, s. 91.

51 O'Meara, vol. II, s. 46–47, Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 100.

52 Las Cases, vol. II, s. 1435, 6.11.1816.

53 Las Cases, vol. II, s. 1435, 6.11.1816, Montholon, *Récits*, vol. I, s. 326.

breddgrader.[54] Trots det stränga klimatet är det ändå ett av naturen rikt land han beskriver och han förklarar för Bertrand och Las Cases att Ryssland ofta hade överträffat förväntningarna. Marschsträckan till Moskva kunde med lätthet, framhöll han, underhålla en armé på 300 000 man[55] och väl framkommen till Moskva kunde man räkna med stora sädestillgångar.[56] Landskapet kring Moskva var, drar han sig till minnes, förutom bördigt, också mycket intagande med en mängd vackra, nybyggda byar. Chefskirurg Larrey, som Las Cases citerar, hade däremot kring Moskva endast upplevt ödemarker, dvs. en torr, sandig och helt och hållet övergiven slätt. Eventuellt hade Napoleon på S:t Helena också en känsla av att i de nybyggda byarna ha rört sig bland Potemkins berömda kulisser emedan han drog sig till minnes att många av husen hade varit byggda av trä men vitkalkade, så att de gav intryck av att vara gjorda av sten.[57] Kanske var det Napoleon själv som i fantasin var byggmästaren?

Själva Moskva hade i varje fall, berättar Napoleon, varit enormt, närmare bestämt befolkat av 250–300 000 invånare och därmed nästan lika stort som Paris. Vid intåget hade fransmännen också kunnat räkna till 30 (300?) 'hôtels' som Elysée-Bourbon, visserligen 'autrement tenus qu'à Paris'. Där fanns inget jämförbart med Tuilerierna, Luxembourg eller Palais Royal men däremot 30 privata teatrar samt 500 välmöblerade adelspalats. Med allt detta och sina 300 kyrkor med förgyllda kyrktorn kunde Moskva, konstaterade han, utan att behöva skämmas jämföra sig med alla Europas huvudstäder och överträffade därtill största delen av dem.[58] Så hade Napoleon också funnit staden mycket vacker, och han berättar att han efter att ha återvänt till Paris hade gått upp till Montmartre för att jämföra den franska huvudstaden med sina minnen av Moskva.[59] Här håller Larrey helt och hållet med och noterar i sin tur stadens (Moskvas) sköna arkitektur, de regelbundna gatorna och den ofattbara lyxen som storligen hade förvånat de franska soldaterna.[60]

Om Moskva kunde mäta sig med alla Europas huvudstäder, så fanns i den ryska storstaden emellertid också drag som markant skiljde den

54 Las Cases, vol. I, s. 199, 22–24.10.1815, s. 402, 1.2.1816. Till Sibiren skulle Alexander, var Napoleon övertygad om, hur som helst inte ha sänt sin gamle vän. O'Meara, vol. I, s. 250.

55 Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 99, Las Cases, vol. II, s. 1131, 24.8.1816.

56 Malcolm, s. 112, Meynell, s. 58.

57 Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 240, Meynell, s. 58, Las Cases, vol. II, s. 1132, 24.8.1816. Att vitkalka väggar av trä för att ge intryck av en stenkonstruktion var ett sätt som vid tiden i Ryssland användes för att ge byggnader en fransk framtoning. Braudel, s. 542–543.

58 Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 99, vol. II, s. 240, Las Cases, vol. II, s 1131, 24.8.1816, Bonaparte, 'Roginat', *Mémoires* 1823–1825, vol. II, s. 102.

59 Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 240.

60 Las Cases, vol. II, s. 1133–1134, 24.8.1816.

från de stora städer den franska armén tidigare genomtågat. Emedan ryssarna alltid lagrade livsmedel för några månader innan kölden tog landet i sitt grepp, var staden, som Napoleon anmärkte, 'provianterad för ett år' när fransmännen anlände. Bland de otaliga sprit-, olje- och bränsleförråden återfann fransmännen också många kinesiska och indiska förråd av lagrade varor.[61] Många av husen i Moskva var också, precis som i byarna, byggda av trä[62] och Gourgaud kunde för den intresserade doktor O'Meara berätta att det i staden också fanns "myriader" av kråkor. Dessa hade av fransmännen upplevts som "ett elakt tecken" när de från tornen i Kreml hade flugit ned och "flaxande med vingarna och skriande" omringat de franska soldaterna.[63]

Det som kanske mest skiljde Moskva från Europas storstäder var emellertid den sociala strukturen. 'Les princes russes', förklarade Napoleon för Bertrand, 'sont vraiment des princes: habits magnifiques, grand train, pierreries, diamants, belles caves.' 'Les princes, ce sont les rois des provinces en cet immense pays, réunis dans la capitale.' Prins Kurakin, den ryske Parisambassadören, visste Napoleon också berätta, kom med sina två miljoner i räntor inte mer än på trettionde eller kanske fyrtionde plats i Moskvasocietetens hierarki. När en rysk storman gav sig ut på resande fot tömdes också mycket möjligt hela byn på folk: '...comme en Europe, on fait partir et qu'on emmène son écurie'.[64] När fransmännen tågade in i Moskva hade många av stormännen däremot i sina hus kvarlämnat allt från mat, möbler och diamanter till 'domestiker, för att passa upp på oss'. Därtill hade många lämnat en biljett där de bad de franska officerarna som tog deras hus i besittning att väl vårda deras tillgångar tills de själva, efter att Alexander hade bilagt striderna, kunde återvända och med glädje stifta bekantskap med fransmännen.[65] Många kvinnor hade också valt att stanna kvar i staden, emedan de hoppades på en snar fred och visste att invånarna i Berlin och Wien tidigare hade behandlats väl av de franska soldaterna.[66]

Gränslösa rikedomar fanns och en överklass som kunde förväntas känna sig hemma även i franska kretsar, men i staden fanns också, i motsats till vad fransmännen var vana vid, 40 000 borgare som 'på visst sätt voro slafvar; ty ... den Ryska adeln håller sina vasaller i ett slags

61 O'Meara, vol. I, s. 169, 172, Bonaparte, 'Roginat', *Mémoires* 1823–1825, vol. II, s. 103.
62 O'Meara, vol. I, s. 170, Las Cases, vol. II, s. 1129, 24.8.1816, Bonaparte, 'Roginat', *Mémoires* 1823–1825, vol. II, s. 103.
63 O'Meara, vol. I, s. 171.
64 Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 99, vol. II, s. 240.
65 O'Meara, vol. I, s. 168–170, Las Cases, vol. II, s. 1129, 24.8.1816, Bonaparte, 'Roginat', *Mémoires* 1823–1825, vol. II, s. 102–103.
66 O'Meara, vol. I, s. 170.

slafveri'.[67] I sina memorarer preciserar Napoleon närmare att de 40 000 borgarna var "affranchis, fils d'affranchis ou négociants".[68]

När Napoleon i Moskva fann borgare som 'på visst sätt voro slafvar', anknyter han till ett av upplysningstidens återkommande teman rörande Europa och dess särart, dvs. handeln och dess civilisatoriska roll. Just avsaknaden av en fri borgarklass och en därmed outvecklad handel gjorde i mångas ögon på 1700- och 1800-talen Rysslands europeiska status ytterst tvivelaktig.[69] Bland andra Napoleons läromästare i ungdomsåren, abbé Raynal, hade i sin mycket inflytelserika *Histoire philosophique et politique des établissements et du commerce des européens dans les deux Indes* (1770) pekat på just borgarklassen som en garant för, förutom en blomstrande handel, det fria ordet och en fri samhällsdebatt som i sin tur, enligt honom, utgjorde själva drivkraften i civilisationsprocessen.[70]

Under sina fälttåg genom Europas storstäder hade Napoleon också kunnat konstatera att 'alla rika nationers *canaille* är i det närmaste lika',[71] medan han däremot hade noterat att ryssarna, trots de stora rikedomarna i landet 'äro ... fattige',[72] så fattiga att det stora flertalet av bönderna inte ens äger sina liv. Den kvarlevande livegenskapen hade under upplysningstiden nästan kommit att framstå som ett varumärke[73] för världen öster om de, enligt Napoleons definition, 'rika nationerna' och i S:t Helena-litteraturen bara bekräftar Napoleon denna något stereotypa bild.

Liksom många andra västeuropéer under 1700- och 1800-talen beskrev Napoleon vidare ryssarna i allmänhet som en stor, passiv och trög massa, som befann sig i något slags dvalliknande tillstånd den största delen av året. Ett stort andligt mörker, konstaterade han igen helt i upplysningens anda, låg tungt över landet. "C'est bien mal connaître la Russie" konstaterade han således angående de ryska livegnas engagemang, eller egentligen brist på engagemang, under

67 O'Meara, vol. I, s. 169.

68 Bonaparte, 'Roginat', *Mémoires* 1823–1825, vol. II, s. 99–100, O'Meara, vol. I, s. 169.

69 Ambjörnsson, s. 48.

70 Abbé G. Th. Raynal, *Histoire philosophique et politique des établissements et du commerce des européens dans les deux Indes* (Paris 2001), s. 338–339, Ambjörnsson, s. 48, Martin, s. 18–23, Harold T Parker, 'Napoleon's Youth and Rise to Power', Philip G. Dwyer (ed.), *Napoleon and Europe* (Harlow 2001), s. 36, Las Cases, vol I. s. 692, 29.5.1816. Det var för övrigt samme abbé som i en pristävling, utlyst av l'Académie de Lyon, 1790 hade ställt tävlingsfrågan: 'Quels sont les principes et les institutions à inculquer aux hommes, pour les rendre les plus heureux possible', som hade lockat in den unge Bonaparte på skriftställarskapets bana. Svaret Bonaparte gav var, berättar Las Cases, "tout à fait dans les idées du temps". Något pris blev det, trots påståenden om motsatsen, inte. Las Cases, vol. I, s. 125, 27–31.8.1815.

71 O'Meara, vol. I, s. 307. Kursivering i originalet.

72 O'Meara, vol. I, s. 333.

73 Wolff, s. 82.

kriget 1812, "que de supposer que les habitants prennent part à la guerre; les paysans sont esclaves; les seigneurs craignant leur révolte, les conduisirent dans leurs terres de l'intérieur de l'empire, à peu près comme on conduit des chevaux ou des troupeaux de bœufs."[74] Sin nedlåtande inställning till denna stora, tröga massa avslöjade han sedan för amiral Cockburn, när han berättade att han under fälttåget mot Moskva hade sänt ut sina män på landsbygden "amongst the Russian peasantry to bias them in *his* favour and against their own Governmnet; to explain to them the miseries they suffered from the unjust state of slavery in which they were kept..."[75] De ryska bönderna, som kunde drivas som boskapshjordar, måste tydligen upplysas om sin situation för att de skulle kunna inse vilket uselt liv de egentligen levde.

Om alla 'rika nationers canaille' var så att säga lika, var alltså Alexanders undersåtar i Napoleons ögon, eller åtminstone i S:t Helena-litteraturen, något helt annat. När han, med Montesquieus idéer om starka och svaga folk i bakhuvudet, förklarade de europeiska rikenas stabilitet med att kontinenten, jämfört med Asien, omfattar endast civiliserade folk som balanserar varandra,[76] förpassade han, i motsats till upplysningsmannen, ryssarna utanför den europeiska familjen. Medan Montesquieu med klimatet som motivering såg ryssarna som européer, som av tatarerna erhållit en för dem onaturlig kultur, såg Napoleon, i likhet med Rousseau och Voltaire, Rysslands folk som ociviliserade och odisciplinerade folkstammar, i grunden helt olika fransmän, engelsmän och tyskar. "Il a d'abord voulu faire des Allemands, des Anglais", skrev exempelvis Rousseau i sin *Du contrat social* apropå Peters reformprogram, "quand il fallait commencer par faire des Russes: il a empêché ses sujets de devenir jamais ce qu'ils pourraient être, en leur persuadant qu'ils étaient ce qu'ils ne sont pas."[77] Detta medan Montesquieu konstaterade att den ryske kejsarens reformprogram egentligen hade varit rätt okomplicerat emedan det hade handlat om att sprida europeiska vanor och bruk till en i grunden europeisk nation.[78] Å andra sidan uppmärksamgjorde också Montesquieu sina läsare på den i Ryssland utbredda livegenskapen och den därmed nästan totala avsaknaden av ett tredje stånd av fria handelsmän och arbetare. Den

74 Las Cases, vol. II, s. 1129, 24.8.1816, s. 1435, 6.11.1816, Bonaparte, 'Roginat', *Mémoires* 1823–1825, vol. II, s. 99–100. "La servitude", skriver exempelvis Montesquieu, "commence toujours par le sommeil." Montesquieu, vol. I, s. 462.

75 Cockburn, s. 70–71, Glover, s. 188. Kursivering i originalet.

76 Bonaparte, 'Roginat', *Mémoires* 1823–1825, vol. II, s. 10–11, Glacken, s. 575. Se vidare kapitel 5.3 Gränstrakterna mellan civilisation och barbari, not 47.

77 Wolff, s. 199, 204, Rousseau, 'Du contrat social', s. 281–282, Neumann, *Uses of the other*, s. 78.

78 Montesquieu, vol. I, s. 577–578

ofria samhällsstrukturen, konkluderade även han, omintetgjorde per definition den fria handeln och tycktes döma landet, europeiskt eller inte, åtminstone under en överskådlig framtid, till ett despotiskt styrelsesystem.[79]

För att återgå till Napoleons tankar kring Moskva, så är det just i samband med diskussioner kring den gamla moskovitiska huvudstaden som han klarast uttrycker sina åsikter om vad han ansåg som rikets och dess invånares rätta hemvist. Hade Peter, föklarar Las Cases, när han med Napoleon diskuterade den ryske kejsarens motiv till att flytta sin huvudstad till Östersjön, låtit Moskva kvarstå som Rysslands centrum hade nationen förblivit moskovitisk, dvs. asiatisk. För att kunna omskapa nationen hade han förflyttat dess huvudstad till Östersjön och därigenom önskat besläkta det ryska folket med det europeiska samhället. Emedan Peters främsta erövringar låg i Baltikum, förklarar igen Bertrand, var det bästa sättet att garantera dessa och "se mettre en communication avec l'Europe" att grunda en ny huvudstad på det nyss erövrade området. Kontakten med Europa behövde han, både enligt Bertrand och Las Cases, för att lyckas med sitt stora reformprogram för landet, emedan Moskva utgjorde en effektiv broms mot alla Peters europeiska moderniseringsplaner. Genom att etablera sig i Baltikum kunde kejsaren därtill, framhöll vidare Las Cases, hålla sina naturliga fiender Sverige och Polen i schack med hjälp av skiftande allianser i området.[80]

Som synes låter Napoleon i bägge konversationerna motparten, dvs. Las Cases respektive Bertrand, förklara orsakerna till grundandet av den nya ryska huvudstaden, och när de förklarar S:t Petersburgs tillkomst som nödvändig för moderniseringen, dvs. europeiseringen, av Ryssland upprepar de i det närmaste helt engelsmannen William Coxes reflektioner från en resa i bl.a. Ryssland 1778–79. I sin *Travels into Poland, Russia, Sweden, and Denmark* (1784) förklarar Coxe att den ryske kejsaren hade önskat reformera Rysslands inre 'by approaching the capital to the more civilized parts of Europe' för att därigenom underlätta planerna på att civilisera sina undersåtar. Om hovet däremot valde att återvända till Moskva och bara upprätthålla 'a fainter connection with the European powers', skulle Ryssland befarade Coxe, '...soon relapse into her original barbarism'.[81] Mycket möjligt hade kartografen Las Cases exempelvis i

79 Montesquieu, vol. II, s. 732.

80 "Si Pierre fût resté à Moscou", skriver Las Cases, "sa nation fût demeurée Moscovite; un peuple tout à fait asiatique; il avait fallu la déplacer pour la réformer et la changer. Alors il s'était transporté sur les frontières mêmes enlevées à l'ennemi, et, en y asseyant sa capitale, en y accumulant toutes ses forces, il la rendait plus invulnérable; il s'affiliait à la société européenne..." Las Cases, vol. II, s. 1128, 24.8.1816, Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 208.

81 Wolff, s. 26, 37.

samband med sitt eget Atlasarbete stiftat bekantskap med Coxes bok, som utkom i flera engelska upplagor och översattes till franska före 1700-talets slut.[82] Hos Las Cases är däremot Moskva helt tydligt en asiatisk stad, medan Coxe mera vagt såg den som förknippad med det barbari som tydligen utmärkte de mindre civiliserade delarna av Europa.

Napoleon lät i sin tur förstå att han inte var nöjd med Las Cases' förklaring till att Peter, i stället för att satsa sina tillgångar på Moskva, hade valt att uppföra en helt ny huvudstad, men han utvecklade tyvärr inte sin kritik närmare.[83] Själv fortsatte han emellertid att ofta tala om Moskva som Rysslands huvudstad.[84] Men när amiral Malcolm undrade varför han hade valt Moskva som mål för sitt fälttåg och inte S:t Petersburg, pekade han endast undvikande på att han kring Moskva hade haft stora tillgångar på säd, vilket alltså enligt uppgift inte varit fallet vid S:t Petersburg.[85] I sina anmärkningar till Roginat förklarade han däremot att marschen från Smolensk till Moskva hade företagits därför att man bedömde att man kunde tvinga ryssarna till strid för att skydda denna huvudstad.[86] I ett samtal med Gourgaud, den ende som i sällskapet på S:t Helena tillsammans med den franske kejsaren hade så att säga besökt Moskva, lättar han äntligen på tungbanden och medger att han kanske borde ha gått mot S:t Petersburg, där den ryska regeringen hade sitt säte. Alexander, påstår han, hade också låtit förstå att han skulle ha slutit fred om fransmännen hade hotat S:t Petersburg. Men enligt Napoleons uppfattning var ändå Moskva, på grund av sitt geografiska läge 'au centre des possessions russes', 'la vrai capitale de l'empire russe'. S:t Petersburg som låg på 200 lieus avstånd från imperiets hjärta kunde enligt hans mening aldrig ses som rikets naturliga centrum.[87] Också tiden gav, menade han, Moskva en helt annan legitimitet som rikets huvudstad. Medan Moskva var "l'ouvrage des siècles",[88] var S:t Petersburg varken en historisk eller naturlig huvudstad, utan en konstgjord anläggning som Peter därtill hade lyckats uppföra på en anmärkningsvärt kort tid på sina nyligen erövrade europeiska marker.[89] Han visste

82 Wolff, s. 26. Också Napoleon hade, åtminstone i sin ungdom, tagit del av Coxes reseskildringar och läst hans *Voyage en Suisse*. Martin, s. 25.
83 Las Cases, vol. II, s. 1128, 24.8.1816.
84 T.ex. O'Meara, vol. I, s. 171, Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 367.
85 Malcolm, s. 112, Meynell, s. 58.
86 Bonaparte, 'Roginat', *Mémoires*, 1823–1825, vol. II, s. 101.
87 Gourgaud, vol. II, s. 49–50. 'Eh! ne sais-je pas', skall Napoleon 1812 också ha förklarat för sin adjutant Philippe-Paul de Ségur, 'que militairement Moscou vaut rien? Mais Moscou n'est point une position militaire, c'est une position politique.' Philippe-Paul de Ségur, *La Campagne de Russie. Mémoires du général comte de Ségur* (Paris 1910), s. 211.
88 Bonaparte, 'Roginat', *Mémoires* 1823–1825, vol. II, s. 91, Montholon, *Récits*, vol. II, s. 218.
89 Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 240.

därtill berätta att man i den nya europeiska huvudstaden, som tydligen också såg sin status som allt annat än säker, 1812 inte hade sörjt över att se den gamla konkurrenten gå upp i rök.[90] Vid den föregående stora fredskongressen, den i Westfalen 1648, när familjen Romanov just hade installerat sig på tronen i Moskva, påpekade han slutligen: "la Russie n'était point encore européenne".[91]

Om det ryska riket inte hade varit europeiskt 1648 måste det ha varit asiatiskt och den gamla moskovitiska huvudstaden därmed, enligt Napoleons resonemang, också asiatisk. Även det s.k. nya Ryssland med S:t Petersburg som centrum förde han emellertid stundtals in i den asiatiska världen. Till exempel frågade han sig i ett samtal rörande religioner varför religionen inte var densamma i London, Paris och Berlin, medan han samtidigt också undrade varför religionen i S:t Petersburg i sin tur skiljde sig från den som utövades i Konstantinopel, och denna åter skiljde sig från den i det persiska riket, vid Ganges och i Kina.[92] Själv hade han, uppskattade han, när han hade härskat över Frankrike, Italien, Spanien, Rhenkonfederationen och Polen hållit fem sjättedelar av det kristna Europa i sin hand.[93]

I sina beskrivningar av Ryssland och dess folk använder sig Napoleon ofta av uttrycket 'comme en Europe' och de jämförelser han gör, gör han naturligt nog oftast med västeuropeiska förhållanden. Mycket förvånar och imponerar; det han ser är Europa och ändå inte Europa. Det man slås av i hans beskrivningar av Ryssland, Moskva och landets invånare är också de stora kontrasterna: Ett land bestående av oändliga skogar och gränslösa öknar, i Moskva förgyllda kyrktorn med kråkor sittande i flockar ovanpå, 30/300 palats jämförbara med Elysée-Bourbon och hela kvarter byggda av trä, en aristokrati som levde sitt liv i ofattbar lyx och miljoner bönder som inte ens ägde sina egna liv. Kontrasten blir sedan i det närmaste absolut, när i detta land, tyngt av evig is, elden skulle komma att bli en avgörande faktor för det franska krigståget.

Moskvas brand och för övrigt också alla de byar som den ryska ledningen hade låtit bränna på den Stora Arméns väg till och från

90 Gourgaud, vol. II, s. 49–50. Att försöka peka ut den "rätta" huvudstaden för det ryska riket hörde till favoritsysselsättningarna bland intellektuella i Västeuropa under 1700- och mellanslag 1800-talen. T.ex. Herder tog också fasta på geografin när han beklagade att Peter, i stället för det kalla S:t Petersburg, inte hade valt det behagliga klimatet vid Donflodens mynning. Från Azov i mitten av sitt rike, kunde den ryske kejsaren, funderade han, ha använt sig av sin europeiska och sin asiatiska provins som av sin högra och vänstra hand. Wolff, s. 309–310. Sir Hudson Lowe var i frågan om Rysslands huvudstad av samma åsikt (för en gångs skull) som Napoleon. Gourgaud, vol. II, s. 158.

91 Bonaparte, 'Paix de Campo-Formio', *Mémoires* 1823–18125, vol. IV, s. 278.

92 Las Cases, vol. II, s. 1094, 17.8.1816, Montholon, *Récits*, vol. I, s. 354, Wolff, s. 129.

93 Bonaparte, 'Quatre concordats', *Mémoires* 1823–1825, vol. I, s. 141.

Moskva, är ett ämne Napoleon upprepade gånger återkommer till. Just att ryssarna lät bränna Moskva med alla dess oändliga rikedomar, tog Napoleon som det kanske främsta tecknet på att ryssarna inte var några européer, åtminstone inte västeuropeiska civiliserade sådana. 'Denna förskräckliga brand förstörde allt. Jag var förberedd på allt, utom detta. Det var oförutsedt, ty hvilken skulle väl trott, att en nation kunde vilja sätta sin hufvudstad i brand?'[94] Så skulle aldrig parisarna, trots försäkringar om motsatsen,[95] eller invånarna i Wien[96] ha agerat och säkert inte heller engelsmännen, om så London hade hotats av en fransk inmarsch. 'Nej, detta är stridande emot historien och den mensklig a naturen'. Varför tanken att bränna en europeisk storstad kunde uppfattas som stridande mot både historien och naturen, förklarar Napoleon också för O'Meara:

> I ären för rika ... Om I voren en nation af halfvildar, af fattiga ohyfsade bergsboer, af barbariska herdar, lika Scytherne, då skullen I, i sanning, kunnat förstöra eder hufvudstad och ödelägga edert land, för att hämma en fiendtlig armés framsteg ... Men I ären för rika och för egennyttiga. Finnes det någon ibland eder, som skulle säga: jag vill förstöra mitt hus, lemna min egendom till sköflings... Och hvarföre? För att bibehålla ... Lord Bathurst och Ärke-Biskopen af Canterbury vid deras beställningar med tjugu tusende Punds årlig inkomst.[97]

I Moskva var det emellertid just detta 'Rostopschins lejda uslingar' hade gjort. Uppskattningsvis 800–900 personer hade av stadens ledning engagerats för att igångsätta det makabra skådespelet:

> Man hade spektaclet af en sjö och böljor af eld, en himmel och moln af lågor; berg af röda framvältande flammor, lika omätliga vågor på sjön, ömsom uppblossande och höjande sig till eldskyarna, ömsom nedsänkande sig till den flammande oceanen. Ack! det var det största, det sublimaste och det förskräckligaste skådespel verlden någonsin sett!![98]

I detta skådespel hade vidare den franske kejsaren själv innehaft en av huvudrollerna när han, med risk för sitt liv (han hade fått håret och ögonbrynen svedda, berättar han, samt kläderna brända på ryggen), hade försökt stoppa lågornas framfart och rädda något av ryssarnas gamla huvudstad.[99] Inte ens dikterna om Trojas brand, funderade han, kunde mäta sig med de lågor som han själv hade fått beskåda i Moskva.[100]

---

94 O'Meara, vol. I, s. 171.
95 O'Meara, vol. I, s. 307.
96 Gourgaud, vol. I, s. 205.
97 O'Meara, vol. II, s. 327–330.
98 O'Meara, vol. I, s. 171–172, vol. II, s. 330, Bonaparte, 'Roginat', *Mémoires* 1823–1825, vol. II, s. 103, Las Cases, vol. II, s. 1128–1129, 24.8.1816.
99 O'Meara, vol. I, s. 170–171.
100 Las Cases, vol. II, s. 1128–1129, 24.8.1816.

Kölden blir hetta och elden blir hav. Imaginära förändringar präglar Napoleons bild av Ryssland, och liknandet av det ryska riket vid ett hav, av eld eller is, är ett genomgående drag i beskrivningarna. Också för amiral Cockburn berättar han hur han under reträtten från Moskva hade upplevt sig marschera "for several days ... through a sea of fire owing to the constant succession of villages in flames which arose in every direction as far as his eye could reach".[101] Dessa imaginära förändringar och betoningen av kontraster börjar allt mer påminna om en rätt typisk 1700-talsskildring av det som under upplysningen började ses som Österuropa. Det var varken Europa eller Asien, och kontrasterna kom sig av att området alltså präglades av två kontinenter och därmed två kulturer. Därtill gör Napoleon också en för upplysningstiden i förhållande till Österuropa typisk "backward projection" när han kommer fram till att det är Herodotos gamla barbarer, skyterna och inte civiliserade europeiska folk, som kunde tänkas bränna sin egen huvustad. Brigadgeneral och Napoleons adjutant under fälttåget 1812 Philippe-Paul de Ségur berättar också i sina memoarer att den franske kejsaren, när han såg Moskva slukas av lågorna, skall ha utropat: 'Quel effroyable spectacle! Ce sont eux-mêmes! Tant de palais! Quelle résolution extraordinaire! Quels hommes! Ce sont des Scythes!'[102] På 1700-talet hade skyterna alltmer fått börja beteckna alla de för Västeuropa okända folken i öst,[103] och när Napoleon förklarade Moskvas brand med att ryssarna var skyter, summerade han i stort upplysningstidens syn på Österuropa som en tummelplats för olika samtida och forntida östliga folkstammar. På samma sätt var det Trojas brand som han naturligt refererade till, trots att han under sina krigståg torde ha sett ett antal skövlade städer. I sina kommentarer till Vergilius' *Aeneiden* kom han också fram till att Vergilius inte visste vad han talade om när han ville få världen att tro att Troja hade förstörts på några timmar, då Moskva, som till största delen hade varit byggt av trä, hade tagit 11 dagar i anspråk.[104]

Också sättet att beskriva branden som ett skådespel var ett typiskt 1700-talssätt att närma sig Österuropa, som ofta beskrevs just som en

101 Cockburn, s. 7, Glover, s. 123–124.

102 Ségur, s. 185, Neumann, s. 68–69. Liksom flera av sina samtida intresserade sig Herodotos, som vi sett, för skyterna och i sin beskrivning av dessa drar han på samma sätt som Hippokrates paralleller mellan omgivningen och kulturen. På grund av miljön och skyternas därtill anpassade livsstil, är deras land i praktiken, varnade han, omöjligt att inta. Glacken, s. 89

103 Wolff, s. 11,113, 363.

104 Bonaparte, 'Note sur l'Énéide', *Commentaires*, vol. V, s. 371–372. För Bertrand förklarade Napoleon igen att det krävdes 14 dagar för att bränna Troja. Detta kunde han med säkerhet säga eftersom det tagit 14 dagar att bränna Moskva. 'Le sac et l'incendie de toutes les grands villes durent ce temps. Le pillage de Rome par les Barbares dura huit jours'. Bertrand, *Cahiers*, vol. III, s. 67.

scen, ett skådespel där fantasi och verklighet blandades och där därför allt kunde hända. Som civiliserad västeuropé kunde man, om man ville, t.o.m. själv få spela hjältens roll.[105] Så berättar också överste sir George Bingham att han, när han hade bevittnat ett samtal mellan Napoleon och amiral Cockburn rörande Ryssland, hade slagits av att Napoleon hade diskuterat "without seeming at all to feel the subject; he spoke as if he had been an actor only instead of the author of all those scenes which cost so much bloodshed".[106] Hade Napoleon verkligen själv fått regissera skådepelet, skulle han emellertid som hjälte ha mött döden i Kreml: 'Alors j'avais la plus grande gloire, la plus grande réputation qui eussent jamais existé ... Or on ne doit pas voir le terme où peut arriver un grand conquérant: il faut laisser le champ libre à l'imagination.' Efter att ha tågat genom Europas huvudstäder och i grunden besegrat 'les peuples les plus civilisés' borde han, för att säkra sitt rykte, alltså ha slutat sina dagar i det som för de flesta av hans landsmän i praktiken bara var fantasins domäner, dvs. i Rysslands gamla asiatiska huvudstad Moskva.[107]

Kölden och elden, det var naturen och dess krafter som hade blivit den Stora Arméns undergång: '...j'avais été pour combattre des hommes en armes, et non la nature en courroux; j'ai défait des armées, mais je n'ai pu vaincre les flammes, la gelée, l'engourdissement, la mort!'[108] Resonemanget påminner igen till en viss del om Montesquieus ibland nästan mekaniska hänvisningar till naturen för att förklara skillnaden mellan den europeiska och den asiatiska världen. Från de stora landmassorna och dvalan i vilken landet sänker sig under stora delar av året, något som Napoleon uppmärksammar, kan man dra en direkt parallell till upplysningsfilosofens resonemang kring de stora asiatiska slätterna och den tröghet som han ser som en naturlig följd av de stora asiatiska statsbildningarnas despotiska styre och vidhängande livegenskap.[109] För Napoleon är Ryssland, liksom Asien för Montesquieu, natur, medan Europa för båda är, mer eller mindre, civilisation.[110] I Ryssland hade naturen enligt Napoleons resonemang motstått den franska, dvs. den europeiska, civilisationen och detta kunde igen tas som ett bevis för att Ryssland inte, trots sin geografi och sin maktpolitiska ställning i

105 Wolff, s. 125, 130–137.
106 Bingham, s. 541.
107 Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 134–135, Warden, s. 71, Bingham, s. 545, Las Cases, vol. II, s. 1428, 4.11.1816, O'Meara, vol. II, s. 94: eller eventuellt Waterloo, 136–137, Montholon, *Récits*, vol. I, s. 214: Moskva, Waterloo eller Dresden.
108 Las Cases, vol. II, s. 958 , 20.7.1816, s. 1129–1130, 24.8.1816, s. 1466–1467, 11.11.1816.
109 Montesquieu, vol. I, s. 524–525, Ambjörnsson, s. 38–39, 51, Hay, s. 122.
110 Ambjörnsson, s. 39–40, Neumann, *Uses of the other*, s. 80–81.

Österuropa, kunde ses som en i grunden europeisk stat. Naturen, dvs. Ryssland, dvs. Asien, hade motstått provet från civilisationen, dvs. Frankrike, dvs. Europa. Den europeiska civilisationens tillkortakommanden i Ryssland hade i Napoleons ögon också illustrerats av den, enligt honom, smått fåfänga marskalk Murat och den omsorg varmed han gjort sin toalett, "même lorsqu'il bivouaquait sur les glaces de la Russie: *ce qui le faisait appeler par ses soldats le roi Franconi...*"[111]

När Napoleon sedan kommer in på frågan om det ryska styrelsesättets natur blir hans uttalanden anmärkningsvärt motstridiga. I många samtal var han beredd att se den ryska ledningen som en upplyst sådan, och för exempelvis Las Cases förklarade han att 'les lumières' styr Ryssland. Liksom Voltaire hade hyllat Peters och Katarinas styre, gratulerade också Napoleon ryssarna till att i Alexander ha fått en kejsare med 'de l'esprit, de la grâce, de l'instruction.' Utan tvekan var den ryske kejsaren, konstaterade han, helt i nivå med de mest älskvärda i salongerna i Paris.[112] 'Alexander [och kungen av Sachsen]', förklarade han också för O'Meara, 'äro de enda Monarker i Europa, som äga talenter'.[113] Att Alexander var en av nyckelspelarna i den europeiska storpolitiken efter 1815 stod naturligtvis helt klart för Napoleon i exilen.[114] Hans uttalanden om den ryske självhärskaren är därför också kanske något tillrättalagda, emedan han knöt sina främsta förhoppningar om att någonsin få lämna ön just till Ryssland och 'son ami Alexandre'.[115] Den ryske kommissarien på ön, Balmain, var måltavla för det franska sällskapets hemliga diplomati,[116] och de av Napoleons följeslagare som lämnade ön före 1821 hade i uppdrag att när de nådde Europa omgående sätta sig i förbindelse med Alexander och ledningen i S:t Petersburg. Exempelvis försökte Las Cases via bland andra La Harpe nå den ryske kejsarens öra till förmån för den franske kejsaren i exil.[117]

Studerar man emellertid Napoleons omdöme om Alexander lite närmare, men också beaktar den besvikelse han måste ha känt när denne inget gjorde för 'sin vän', framträder en del drag som i en europés ögon

111 Montholon, *Récits*, vol. I, s. 326. Min kursivering för att urskilja citat i citat. Se vidare kapitel 3.3 Den ryska naturen som vapen.

112 Duroselle, s. 116–117, Las Cases, vol. I, s. 225, 6.11.1815, s. 455, 10–12.3.1816, s. 834, 16.6.1816.

113 O'Meara, vol. I, s. 200.

114 Las Cases, vol. I, s. 455, 10–12.3.1816.

115 T.ex. Las Cases, vol. I, s. 201, 22–24.10.1815, vol. II, s. 980, 25.7.1816. 'La Russie', förklarade Napoleon exempelvis rörande den europeiska utvecklingen efter 1815, 'devrait ... faire cause commune avec notre pays; le gouvernement russe est bien plus grand et libéral que le gouvernement autrichien.' Gourgaud, vol. I, s. 260.

116 T.ex. Montholon, *Récits*, vol. I, s. 427.

117 Las Cases, vol. II, s. 1789–1791.

kanske mer påminner om en asiatisk självhärskare än om en av Voltaires upplysta despoter. Det är en "clever man" får exempelvis amiral Cockburn veta, men "extremely false".[118] Så förblev också den ryske kejsarens verkliga åsikter, åtminstone för Napoleon, höljda i dunkel, eftersom man om denna märkliga person, konstaterade han, inte kunde säga vad som var resultatet av en verklig övertygelse och vad som bara rörde sig om ytlig bildning, som en skicklig lärare hade lyckats bibringa sin elev. '[L]'empereur de Russie', förklarade han vidare för Las Cases, '...est facilement séduisant; mais on doit s'en défier: il est sans franchise ... il est fin, faux, adroit; il peut aller loin.'[119] I Tilsit och Dresden hade Napoleon visserligen själv, medgav han, med all den lyx som omgav honom och speciellt när Alexander hade valt att lägga sig till med småaktiga och borgerliga fasoner, kunnat misstas för *'le Roi des Rois'*, men till skillnad från en asiatisk despot agerade den franske kejsaren aldrig 'ni par faiblesse, ni par caprice; tout en moi était calcul'.[120] Det kalkylerande draget hade visserligen också varit rätt framträdande hos den slipade Alexander och som exempel härpå påminde Napoleon gärna om den vänskap Alexander hade svurit honom själv både i Tilsit och i Erfurt. Men mycket hade varit 'faiblesse' och 'caprice' och den franske kejsaren hade blivit vittne till hur hans ryske motpart hade låtit t.ex. sin svaghet för kvinnor påverka också viktiga förhandlingar och beslut.[121] Också den ryske kejsarens dragning till mysticim och ockulta föreställningar hade Napoleon fått bevittna, när Alexander både i Tilsit och i Erfurt hade önskat sätta honom i förbindelse med den famösa madame Krudener.[122] I den avgörande striden 1815, i vilken Alexander hade varit den ledande kraften, hade denne också, sammanfattade Napoleon, låtit känslorna ta överhanden och verkat vilja göra striden till en personlig uppgörelse, eventuellt förledd av en slugt kalkylerande Talleyrand.[123]

Till den västeuropeiska bilden av Asien hörde, kan noteras, under upplysningen just ett drag av stark sensualism.[124] I Asien härskade, uppfattade man, passionen, vilket Alexander, enligt Napoleon, hade varit ett talande exempel på. Han själv däremot, liksom Talleyrand, kunde anses representera den rationella, kalkylerande, västerländska civilisationen. I S:t Helena-litteraturen framstår den ryske kejsaren mellan

118 Cockburn, s. 39, Glover, s. 158.
119 Las Cases, vol. I, s. 455, 10–12.3.1816.
120 Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 215, Las Cases, vol I, s. 453, 10–12.3.1816, vol. II, s. 1236, 9–10.9.1816. Kursivering i originalet.
121 Gourgaud, vol. II, s. 92–93, 310, Las Cases, vol. I, s. 833, 835, 16.6.1816.
122 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 96.
123 Las Cases, vol. I, s. 239, 11–13.11.1815.
124 Ambjörnsson, s. 40–42.

raderna rätt tydligt som en asiatisk självhärskare med lite europeisk fernissa på. Och i sina betraktelser rörande kejsar Pauls samarbete med engelsmännen under revolutionskrigens första tid (andra koalitionskriget), talade Napoleon sedan klarspråk: "...ce fut un singulier spectacle que de voir un cabinet protestant se servir d'un Tartare pour rasseoir le Pape sur la chaire de Saint-Pierre."[125]

Det finns egentligen bara två folkslag, förklarade Napoleon för Las Cases, "les Orientaux et les Occidentaux". Västerlänningarna skiljer sig helt från österlänningarna speciellt på två områden, dvs. i behandlingen av kvinnor och av tjänstefolk. Medan tjänarna i väst är fria, håller österlänningarna sina tjänare i slaveri. Som vi sett hade också Napoleon i Ryssland uppmärksammat den utbredda livegenskapen, medan han däremot inte hade noterat några i harem inlåsta kvinnor eller familjeförhållanden byggda på polygami, vilket han däremot hade kunnat observera i Egypten och i Syrien.[126] Enligt detta resonemang var ryssarna varken västerlänningar eller österlänningar, varken européer eller asiater utan något mitt emellan. Här måste man observera att Napoleon när han talade om Orienten och orientaler inte automatiskt avsåg hela Asien men just i detta samtal gör han ingen skillnad på 'l'Orient' och 'l'Asie'. När han som exempel på orientaler nämner judar, assyrier, tatarer, perser och turkmener, närmar han sig sedan det ryska folket, utan att så att säga nå ända fram. Det Ryssland Napoleon hade upplevt, och som han beskrev, är något som tycks ligga mellan Europa och Asien eller kanske, som man under upplysningstiden upptäckte: i Östeuropa. Det kan kanske ses som symptomatiskt att Las Cases av Napoleon hade erhållit den felaktiga uppgiften att denne i Moskva skulle ha fått inspiration till att i Paris förgylla Invaliddomens kupol. Det var, rättar Las Cases i en fotnot, egentligen minareterna i Kairo som hade inspirerat honom. Med tiden kunde sådana misstag, konstaterar den berömde Atlasförfattaren, smyga sig in; sådant händer alla![127] Det kunde för övrigt också baron Larry intyga, som i Moskva hade trott sig förflyttad till det gamla Atens torg där man bland andra sevärdheter kunde beundra areopagen, Minervas tempel och en kolonn kallad Iwans torn, men som mest liknade en egyptisk minaret.[128]

Samtidigt beskrev Napoleon även rätt tydligt ett Ryssland som egentligen bestod av två delar, en europeisk och en asiatisk. En ny,

125 Bonaparte, 'Situation politique de l'Europe en 1798', *Mémoires* 1823–1825, vol. VI, s. 17. Se även Bonaparte, 'L'Égypte sous Kleber', *Commentaires*, vol. III, s. 154.

126 Las Cases, vol. II, s. 1278–1281, 23.9.1816, Montholon, *Récits*, vol. I, s. 399. Se vidare kapitel 6.3 Familjen Europa.

127 Las Cases, vol. II, s. 1131–1132, 24.10.1816.

128 Las Cases, vol. II, s. 1134, 24.10.1816.

europeisk del, täckt av skog, snö och is med S:t Petersburg som huvudstad och en gammal, asiatisk del med öknar och kameler[129] och med den gamla moskovitiska hvudstaden (trots att de stora skogarna förvisso sträckte sig också hit) som sitt centrum. Den europeiska delen hade man i Wienkongressen utökat med bl.a. Finland och Polen,[130] och frågan var om man i framtiden skulle låta den växa ännu mer. Hade Napoleon själv fått besvara den frågan, skulle han, avslöjar han för Montholon, med tvång om så krävdes ha begränsat Ryssland till dess asiatiska del och återställt Moskva som rikets huvudstad: 'Je poserais au Niémen les limites de cet empire... Alexandre ne serait plus que le czar de la Russie d'Asie.'[131]

Sammanfattningsvis får man i S:t Helena-litteraturen bilden av Ryssland som en i grunden asiatisk stat med en orientalisk självhärskare, som utvidgat sitt rike in i Europas nordöstliga delar. Bland annat de asiatiska rötterna, den bysantinska civilisationen och den nordliga kylan utgör i sin tur centrala byggstenar i Napoleons konstruktion av den ryske, hotande "Andre".

3.3 Den ryska naturen som vapen

Om ryssarna var inkräktande till sin natur[132] så gav också just naturen, låter Napoleon förstå, den ryska expansions- och försvarspolitiken dess kanske främsta vapen. Öknarna, det extrema klimatet och de stora människomassorna, allt kunde en företagsam härskare använda sig av för att hota omvärlden respektive skydda det egna territoriet.

"Il peignait cette puissance", skriver som vi ovan noterat Las Cases i sin journal apropå ett samtal rörande Ryssland, "assise sous le pôle, adossée à des glaces éternelles"[133] och i sina samtal återvände Napoleon gång på gång till ett av det ryska rikets, enligt honom, främsta vapen, dvs. klimatet. Detta var ett vapen som därtill, i det ryska riket som sträckte sig över två kontinenter, var tudelat.

Den ryska kylan, kunde Napoleon av egen erfarenhet för sin läsekrets bestämt hävda, trotsar all en fransmans fantasi. Fastän han själv hade gjort en beräkning av väderförhållandena under de senaste 50 åren, hade han och hela hans armé, berättar han, överraskats av kylan som

129 Se kapitel 3.3 Den ryska naturen som vapen.
130 Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 99.
131 Charles-François-Tristan de Montholon, 'Une soirée à Sainte-Hélène', *Carnet historique et litteraire* 15.3.1898, s. 174.
132 Se kapitel 3.5 Nordens barbarer.
133 Las Cases, vol. II, s. 1435, 6.11.1816, Montholon, *Récits*, vol. I, s. 326.

under återtåget från det brända Moskva hade fallit till ungefär 20 minusgrader. På en natt hade den franska armén, beräknade han, förlorat inte mindre än 30 000 hästar. Soldaterna hade förlorat mod och fattning; en del hade sökt eld och värme i stugorna medan andra hade dukat under i drivorna. Att se döden i den ryska vintern hade onekligen gjort ett starkt intryck på honom, och för doktor O'Meara berättade han hur han hade sett soldater som bara lade sig ned och somnade, 'litet blod kom ur deras näsborrar, och de dogo sofvande'. Till och med ryssarna, drog sig Napoleon till minnes, 'dogo som flugor'.[134]

Vad, frågade sig Napoleon som vi sett, kunde egentligen en västerländsk armé förväntas ställa upp med mot köld, förstelning och död?[135] Var det ryssarnas ansträngningar, frågade han sedan också retoriskt, som blivit hans undergång? Och svarade själv:

> Non, la chose n'est due qu'à de purs accidents, qu'à de véritables fatalités: c'est une capitale incendiée en dépit de ses habitants, et par intrigues étrangères; c'est un hiver, une congélation dont l'apparition subite et l'excès furent une espèce de phénomène...[136]

Samma sak dvs. att det var naturen som blivit hans överman, hade Napoleon förklarat inför senaten redan vid återkomsten från Ryssland och tanken på den ryska naturen som fransmännens besegrare kan således ses som den officiella förklaringen till nederlaget 1812.[137]

Hade Moskva däremot inte brunnit, skulle hela den franska armén ha övervintrat långt inne på fiendeterritorium, ett spektakel, konstaterade Napoleon, som närmast kunde jämföras med en båt fastfrusen i is. Med våren skulle emellertid islossningen ha kommit, hela Ryssland och fransmännen skulle ha vaknat ur sin vinterdvala och då skulle Alexander ha fått se vem som var herre i hans rike.[138]

---

134 O'Meara, vol. I, s. 168, vol. II, s. 14, Bertrand, *Cahiers*, vol. III, s. 38, Bonaparte, 'Roginat', *Mémoires* 1823–1825, vol. II, s. 112–113.

135 Las Cases, vol. II, s. 1129–1130, 24.8.1816.

136 Las Cases, vol. II, s. 1466, 11.11.1816, Montholon, vol. II, s. 492. Upprepade gånger återkom Napoleon till nederlaget 1812 och den 3 mars 1816 förklarade han på samma sätt för Las Cases: 'Et, chose bien remarquable, les obstacles qui m'ont fait échouer ne sont point venus des hommes; ils sont tous venus des éléments: dans le Midi, c'est la mer qui m'a perdu; et c'est l'incendie de Moscou, les glaces de l'hiver qui m'ont perdu dans le Nord; ainsi, l'eau, l'air et le feu, toute la nature, et rien que la nature, voilà quels ont été les ennemis d'une régénération universelle, commandée par la nature même! Les problèmes de la Providence sont insolubles!' Las Cases, vol. I, s. 434.

137 Tulard, Jean, *Napoléon, le pouvoir, la nation, la légende* (Paris 1997), s. 134–135.

138 O'Meara, vol. I, s. 168, vol. II, s. 14, Bertrand, *Cahiers*, vol. III, s. 38, Bonaparte, 'Roginat', *Mémoires* 1823–1825, vol. II, s. 112–113.

Medan Ryssland på grund av de extrema förhållandena således inte kunde attackeras under mer än tre, maximalt fyra, månader av året, kunde ryssarna, funderade Napoleon vidare, däremot utnyttja årets alla tolv månader för ett krigståg mot exempelvis Europa. En invasionsarmé i det ryska riket måste därtill räkna med stora umbäranden i de vidsträckta ödemarkerna, medan en rysk invasionsarmé i Europa kunde, liksom han själv i tiden, stifta bekantskap med de fruktbaraste trakter. Vad ett misslyckat fälttåg till Ryssland kunde leda till, hade han också själv, och före honom Karl XII, visat världen, medan ryssarna om de misslyckades kunde sätta sig i säkerhet bland ismassorna vid polcirkelns rand. Där, i skötet av en ödslig och död natur, kunde de sedan helt lugnt invänta ett bättre tillfälle.[139] I S:t Helena-litteraturen beskrivs det Ryssland som Napoleon personligen stiftat bekantskap med, i hög grad som en i det närmaste ointaglig försvarsborg av is, där general Vinter med stor framgång innehade kommandot.

Sitt effektivaste offensiva vapen hade det ryska riket däremot i de väldiga öknarna, där naturen själv erbjöd en företagsam kejsare hur stora tillgångar på vapen och mannar som helst. Öknen var, visste Napoleon berätta, full av villiga, tappra och plundringslystna soldater, som bara väntade på att få delta i eventuella plundringståg organiserade av den ryske självhärskaren. Därtill smidde, noterade han flera gånger, dessa öknens folkstammar, eftersom deras främsta inkomstkälla bestod av uppfödning av hästar och kameler, ett mäktigt vapen som kunde sättas in i vilket väderstreck som helst.[140] Speciellt för Europa kunde det ryska kavalleriet, enligt Napoleons bedömning, komma att få ödesdigra konsekvenser. Ryssland, funderade han tillsammans med Bertrand, kunde utan problem, med hjälp av sina kosacker och tatarer samt nu också polacker, sätta upp runt en miljon ryttare. När detta kavalleri, som ryssarna behärskar 'à merveille', sätter sig i rörelse är det mycket möjligt, varnade han, att Europa inte ens kan uppbåda tillräckligt med hästar för att emotstå anstormningen.[141]

För både försvar och offensiv krigföring beväpnade vidare naturen också den ryske kejsaren med i det närmaste gränslösa människomassor,[142] vilket fick Napoleon att konstatera att Ryssland är så fruktansvärt eftersom det egentligen aldrig kan avväpnas. I Ryssland gällde därtill tanken 'en gång soldat, alltid soldat'.[143]

139 Las Cases, vol. II, s. 1435, 6.11.1816.
140 Bonaparte, 'Affaires religieuses', *Commentaires*, vol. II, s. 379, Bonaparte, 'Roginat', *Mémoires* 1823–1825, vol. II, s. 10.
141 Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 100, 208–209, 290, Gourgaud, vol. II, s. 287, Montholon, vol. I, s. 436.
142 Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 100.
143 O'Meara, vol. I, s. 333.

Om man för tillfället bortser från de icke-ryska folkslagen och kosackerna, beskrev Napoleon ryssarna, deras tröghet till trots, som ett nyckfullt folk som man hade allt skäl att se upp med. Ty varje år kommer våren också till Ryssland. Folket vaknar ur sin dvala och precis som andra mindre utvecklade folk var ryssarna, menade han, benägna att låta sig styras av sina känslor, vilket gjorde dem ytterst oberäkneliga och svårhanterliga. Exempelvis, visste han berätta, var det för en rysk kejsare omöjligt att inför sitt folk medge ett nederlag. När Alexander hade glömt detta faktum eller mot bättre vetande medgett ett militärt misslyckande, hade adeln och med den folket omedelbart ifrågasatt hans kapacitet att styra landet: 'Il faut toujours leur dire qu'on est victorieux, sans cela les populations se révolteraient.'[144] Fyra femtedelar av det ryska rikets befolkning stämplade Napoleon på S:t Helena som ociviliserade nyckfulla undersåtar, som Alexander enligt hans bedömning hade all orsak att se upp med.[145] Redan 1813 hade Napoleon för övrigt också skrivit till sin bror Jêrome, för att förklara varför han hade avstått från att försöka åstadkomma en resning bland ryska livegna 1812:

> ...dans ce pays, où la classe moyenne est peu nombreuse, lorsque, effrayés par la ruine de Moscou, les hommes de cette classe (sans lesquels il était impossible de diriger et de contenir dans de justes bornes, le mouvement imprimé à de grandes masses), se furent éloignés, je sentis qu'armer une population d'esclaves, c'était vouer le pays à d'effroyables maux, je n'en eus pas même l'idée.[146]

Om man på grund av dess nyckfullhet aldrig kunde lita på det ryska folket, förstärks i S:t Helena-litteraturen osäkerheten också av att just de ryska soldaterna, men även ryssarna i allmänhet, av Napoleon beskrivs som "très braves".[147] För sina engelska besökare förklarade han, att ryssarna (och polackerna) till och med utgör en modigare ras än andra europeiska folk, engelsmän och fransmän undantagna.[148] De är, underströk han, härdade och hängivna, tappra och tåliga.[149] Vidare

144 Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 210. I sin *Anecdotes of the Russian Empire* (1784) uppmärksammar också engelsmannen William Richardson, som besökt landet 1768–1772, under rubriken "National Character of the Russians" ryssarnas oförmåga att kontrollera sina känslor och därmed sammanhängande oförmåga till rationellt handlande och samhällelig utveckling. I sina betraktelser beskriver han dem som 'bearded children; ...creatures of the present hour'. Wolff, s. 84–87.

145 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 69.

146 Casanova, s. 117–119.

147 Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 210, Bonaparte, 'Roginat', *Mémoires* 1823–1825, vol. II, s. 94, Malcolm, s. 73.

148 Glover, s. 158, Cockburn, s. 38, Meynell, s. 15, O'Meara, vol. II, s. 61.

149 O'Meara, vol. I, s. 333, Las Cases, vol. II, s. 1435, 6.11.1816.

framhöll han, som ett mothugg till Roginats resonemang kring klimatets betydelse för truppernas karaktär, att ryssarna under Suwarow, liksom också svenskarna under Gustav II Adolf, i sin krigföring, tvärtemot vad Roginat påstått, hade varit snabba, intelligenta och häftiga (agiles, intelligents, impétueux). Roginat hade nämligen i sin *Considerations sur l'art de la guerre* hävdat, att man av nordens inbyggare, förslöade och feta som de var av rimfrost och öl, inte kunde vänta sig samma snabba och djärva attacker, som var så utmärkande för soldater från sydliga länder, som tack vare värmen och vinet hade utvecklat en helt annan kroppsbyggnad och en helt annan läggning.[150] Landets territoriella förhållanden, förekomsten av berg respektive slättland, utbildning och disciplin, hävdade å sin sida Napoleon och tog således i detta sammanhang implicit delvis ställning emot "klimatlärans" deterministiska drag, har större betydelse för truppernas karaktär än klimatet.[151] Det var således, skulle man förstå, inga feta och förslöade nordbor som hade stoppat de franska planerna 1812, och på samma sätt borde man inte i Europa efter 1815 undervärdera de ryska soldaterna, och därmed det ryska hotet, på basis av någon förvrängd uppfattning om ryssarnas fysiska och mentala konstitution.[152]

Att de modiga och hängivna ryska soldaterna inte heller i längden skulle komma att nöja sig med att passivt framleva sina liv på den frostbitna tundran, utan tvärtom mer än gärna åter skulle dra ut i fält, framgår sedan av hur de ryssar som upplevt något annat än sitt eget miserabla land, såg på sina hemtrakter. Enligt Napoleon var det helt klart att ryska krigsfångar hade föredragit fångenskapen i Frankrike framför tillvaron i hemlandet. '[L]es Russes', förklarade han för både O'Meara och Las Cases, 'nous demeuraient volontiers; ils nous quittaient avec peine et nous revenaient avec plaisir.'[153] Utsikten att återvända

150 Bonaparte, 'Roginat', *Mémoires* 1823–1825, vol. I, s. 225–226.

151 Bonaparte, 'Roginat', *Mémoires* 1823–1825, vol. I, s. 231.

152 I andra sammanhang hade Napoleon ändå kanske tänkt mera i Roginats banor än vad som här framkommer. Exempelvis rörande fälttåget 1799 noterade han att ryssarna inte borde ha satts in på den italienska halvön utan i stället placerats vid Rhenfloden. "Les Russes", förklarade han, "ne sont pas propres à l'Italie." Bonaparte, 'Événements des six derniers mois de 1799', *Commentaires*, vol. III, s. 501, 507.

153 O'Meara, vol. II, s. 25, Las Cases, vol. II, s. 1408, 1.11.1816. Man kan vidare notera att Napoleon förklarar ryssarnas önskan om att få stanna i Frankrike inte bara med det humana sätt varmed fransmännen behandlade sina krigsfångar, utan också hävdar att ryssarna helt enkelt saknade känsla för friheten. I motsats till en del andra samtida iakttagare av den ryska folkkaraktären gick Napoleon emellertid inte så långt att han skulle ha stämplat ryssarna som behäftade med någon form av slavnatur eller -mentalitet, som han däremot hade tyckt sig skönja i egyptiernas förhållande till den ottomanska övermakten. Las Cases, vol. II, s. 1408, 1.11.1806, Bonaparte, 'L'Égypte sous Kleber', *Commentaires*, vol. III, s. 182, Wolff, s. 56.

som segrare i stället för som krigsfångar, torde inte, kan man anta, ha minskat deras önskan att återse Europas bördiga trakter.

Om Napoleon i S:t Helena-litteraturen för att understryka det ryska hotet framhöll den ryske soldatens tapperhet, hade Fredrik den store i sin *L'Histoire de mon temps* (skriven 1746 men reviderad inför publiceringen 1775) däremot hävdat att ryssarnas styrka beror på den mängd tatarer, kosacker och kalmucker den ryska ledningen lyckas fylla sina arméer med. Rysslands grannar hade, menade Fredrik som talade av erfarenhet, all orsak att känna skräck för dessa kringdragande horder av mordbrännare och plundrare.[154] Orden kunde emellertid också ha varit Napoleons egna, och i sina samtal på S:t Helena gjorde han en klar skillnad mellan 'verkliga ryssar' och horderna av tatarer, kosacker och kalmucker, som alltså också kunde förväntas låta sig engageras av den ryska ledningen.[155]

Av dessa icke-ryska folkstammar, som Napoleon i allmänhet alla förpassade till en tillvaro i vad han kallade 'le désert',[156] hade naturen i form av det extrema ökenklimatet, konstaterade han ett flertal gånger, skapat den ryska arméns spjutspetsar. 'Tous ces peuples ont ce qu'il faut pour être conquérants; ils sont braves, actifs, infatigables, insensibles aux atteintes du climat, vivent de peu et ont une discipline de brutes.'[157] De var ingen stor, trög massa utan grymma, vilda och krigiska samt framför allt fattiga. Dessa kringirrande folkstammar beskrev Napoleon som så fattiga, att man kunde säga att de helt och hållet saknade land och för dem var 'hvarje land ... bättre än det, som såg dem födas'.[158] Så skulle också alla kosacker, tatarer och kalmucker, nu när Alexander hade visat dem vägen till Europa och Paris, med största sannolikhet fatta avsmak för sina 'barbariska och ofruktbara nejder' och på nytt söka sig mot härligare länder, där ett liv i lyx och överflöd samt inte minst vackra kvinnor väntade. Ryktet skulle därtill sprida sig till grannfolken och Alexander, menade Napoleon, skulle i det närmaste vara tvungen att antingen gå mot Indien eller mot Europa, för att 'förvärfva rikedomar och sysselsätta folket' för att därigenom förekomma en revolution i sitt rike.[159]

Av alla dessa 'öknens barbarer' är det kosackerna som i S:t Helena-litteraturen erhåller mest uppmärksamhet, och i alla sina samtal kring

154 Wolff, s. 171.
155 O'Meara, vol. II, s. 46, 61.
156 Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 100, O'Meara, vol. II, s. 46–48.
157 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 69, Bonaparte, 'Roginat', *Mémoires* 1823–1825, vol. II, s. 10, Bonaparte, 'Affaires religieuses', *Commentaires*, vol. II, s. 379.
158 O'Meara, vol. I, s. 333.
159 O'Meara, vol. II, s. 46–48, Montholon, *Récits*, vol. II, s. 69, Gourgaud, vol. II, s. 49.

dessa blodtörstiga varelser eftersträvar Napoleon att få sina läsare att inse vilket hot de utgjorde mot Europas civiliserade folk och kultur.

Kosackerna kan, i motsats till de flesta européer (här gör han ett undantag för korsikanerna), menade Napoleon, karakteriseras som ett naturfolk. Uppväxta under krigiska förhållanden, som i allmänhet rör sig om inbördes konflikter, har de sedan barnsben levt i en 'sorte de désorganisation de la société', som tillsammans med naturen har skapat dem till vad de är, dvs. fyllda av mod och vana vid krig.[160] "[L]e cosaque lui-même", får vi vidare veta, "...est un bel homme, fort, adroit, fin, bon cavalier infatigable; il est né à cheval et nourri dans les guerres civiles, il est, dans la plaine, ce qu'est le bédouin dans le désert, le barbet dans les Alpes..."[161] Däremot, medgav han, är det en milsvid skillnad mellan organiserade enheter och oorganiserade kosackhopar. 'Le désordre n'est bon à rien ... Civilisés à la Russe, ils [les cosaques] couchent dans les bois, mais avec de l'ordre, ils seraient plus redoutables.'[162] Med ordning och disciplin, menade han i bästa upplysningsanda, kunde Alexander organisera dessa kosackvildar, som Napoleon inte drar sig för att jämföra med hundar, och med tiden kunde de mycket möjligt komma att utgöra stommen i en elitarmé.[163] Och allt detta gav naturen den ryske kejsaren helt gratis. Kosackerna kostar nämligen, betonade han, den ryska ledningen ingenting, varken i fredstid eller i krig.[164]

Också för sina engelska besökare underströk Napoleon sin respekt för kosackerna som han, förklarade han gärna, hade upplevt som mycket företagsamma och intelligenta. De kunde ta sig fram i princip var som helst, men lika lite som mamlukerna behärskade de än så länge den moderna krigskonsten, en omständighet som emellertid Alexander, om han önskade, alltså kunde åtgärda. Efter en reguljär drabbning kunde de i varje fall ställa till stora problem för fienden och sällan lyckades man exempelvis ta en kosack levande. De var helt enkelt sedan barnsben, förklarade han, tränade 'to their particular mode of warfare'.[165] Till deras speciella sätt att föra krig hörde att sätta skräck i fienden, och t.ex. mrs Abell minns hur Napoleon, i ett försök att skrämmas, hade låtit undslippa ett formidabelt vrål, som han hade försäkrat henne att var en exakt imitation av kosackernas skrik. "Et je le crus sans peine", konstaterade den engelska damen långt senare, "tant il était sauvage."[166]

160 Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 205, 350–351.
161 Bonaparte, 'Roginat', *Mémoires* 1823–1825, vol. I, s. 261–262.
162 Bonaparte, 'Roginat', *Mémoires* 1823–1825, vol. I, s. 261–262, Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 205.
163 Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 335, Gourgaud, vol. II, s. 331, Wolff, s. 93–94.
164 Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 100.
165 Malcolm, s. 73–74, Meynell, s.15–16, O'Meara, vol. I, s. 178, Bonaparte, 'Roginat', *Mémoires* 1823–1825, vol. I, s. 261.
166 Abell, s. 64.

Medan ms Betzy (sedermera mrs Abell) väl ändå mest hade låtit sig roas av Napoleons kosackimitationer, lät han emellertid själv förstå att han inte hade undervärderat kosackernas grymhet, utan sedan reträtten från Moskva ständigt burit en sidenpåse fylld med gift runt halsen för att inte riskera att falla levande i de blodtörstiga vildarnas händer.[167] Något av hur Napoleon önskade framställa kosackerna framgår eventuellt också av att dessa, enligt honom, storligen hade beundrat Murat, denne 'forntidens riddare', som aldrig återvände från en strid mot de vilda barbarerna utan att ha sin sabel nedsölad av deras blod.[168]

Att också fransmannen i gemen, och kanske speciellt kvinnorna, hade orsak att frukta en ny rysk invasion med kosacker i släptåg, torde för läsare av S:t Helena-litteraturen sedan framgå rätt klart när Napoleon beskriver hur kosackerna, när de senast gick in på fransk mark, behandlade de franska kvinnorna. Det var, drar han sig till minnes, 'likgiltigt för dem, hvilka qvinnor de våldförde, gammal eller ung, var detsamma för dem, då de alla ägde företräde för dem, som de lemnat efter sig'.[169] Dessa blodtörstiga, vederstyggliga kosackvildar hade Alexander vidare alltså också använt sig av mot sitt eget folk.[170] Kosackerna hade exempelvis, drog sig Napoleon till minnes, varit aktivt inblandade i Moskvas brand[171] och torde därmed ha deltagit i den plundring som förvandlade den stora staden till "un cloaque, un séjour de désolation et de crime".[172] Samma öde som Moskva kunde naturligtvis vänta Paris, om Alexander valde att 'sysselsätta' sina barbariska horder utanför det egna rikets gränser.[173]

Medan Napoleon i S:t Helena-litteraturen beskriver kosacken 'lui-même', framställs tatarerna däremot alltid som 'horder'; de kommer i tusental om inte miljontal,[174] de 'översvämmar' Europa som en 'syndaflod'[175] tillsammans med kosackerna och kalmuckerna och är, enligt Napoleons smak, tydligen lika fula som dessa.[176] Genom att använda uttryck som 'horder' och 'syndafloder' understryker Napoleon tatarernas och kalmuckernas drag av lägrestående varelser, en

167 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 418.
168 O'Meara, vol. II, s. 85, 315. Också greve de Ségur noterar i sina memoarer kosackernas stora beundran av Murat. Ségur, s. 172, 208.
169 O'Meara, vol. I, s. 333.
170 Bonaparte, 'Roginat', *Mémoires* 1823–1825, vol. II, s. 100, O'Meara, vol. I, s. 38.
171 Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 240.
172 Bonaparte, 'Roginat', *Mémoires* 1823–1825, vol. II, s. 103.
173 O'Meara, vol. II, s. 47, Montholon, *Récits*, vol. II, s. 69.
174 Gourgaud, vol. II, s. 49, Bertrand, *Cahiers, vol.* II, s. 208.
175 Las Cases, vol. I, s. 455, 10–12.3.1816, vol. II, s. 1157, 27.8.1816.
176 O'Meara, vol. II, s. 46, Bonaparte, 'Manuscrit venu de Sainte-Hélène', *Mémoires* 1823–1825, vol. II, s. 241, Bonaparte, 'L'Égypte sous Kleber', *Commentaires*, vol. III, s. 154.

tendens som vi också finner i hans syn på turkarna som 'kreatur'.[177] Men i S:t Helena-litteraturen framställs dessa 'horder' inte bara som lägrestående. Liksom parterna, skyterna, mongolerna och just turkarna framställs tatarerna därtill som vetenskapernas och de sköna konsternas fiender,[178] och det är just dessa öknens barbarer, får vi veta, som tillsammans med araberna genom upprepade invasioner under kaliferna, 'les Gengis-Kan' och 'les Tamerlan' har gjort rikena i Asien kortvarigare än de i Europa.[179]

När man tar del av Napoleons betraktelser rörande dessa 'barbarer' får man ofta känslan av att tatarerna och kanske i ännu högre grad kalmuckerna så att säga följer med på köpet, då han genomgående pekar på samma barbariska horder som den store Fredrik, när han skall övertyga sin läsekrets om det ryska hotet mot Europa. Genom att peka på det ryska rikets stora inslag av icke-ryska folkslag betonar han emellertid också, liksom många före honom, rikets icke-europeiska och därmed i grunden asiatiska karaktär.[180]

'Ryssland är så mycket mera fruktansvärdt, som det aldrig kan afväpnas' hade Napoleon alltså förklarat för O'Meara.[181] Förutom sin stora, fast bosatta, ryska befolkning som var tapper, passiv, härdad och villig att dö för sitt land, hade naturen därtill beväpnat landet med omätliga folkstammar för vilka torftigheten och ett kringstrykande liv hörde till deras naturliga tillstånd. 'N'est-ce pas là', frågar sig Napoleon och sina läsare, 'la tête de l'hydre, l'Antée de la fable ... mais où trouver l'Hercule?'[182]

Tyvärr hade Voltaire, påpekade Napoleon slutligen också, helt klart misstagit sig när han hade dragit slutsatsen att de barbariska folken, på grund av den moderna krigskonstens utveckling i Europa, inte längre utgjorde något hot mot kontinenten. 'Les Barbares', konstaterade Napoleon tvärtom, 'sauront bientôt toute l'importance de l'artillerie. Un Arménien, pendant le siège du Caire, a fondu des canons en vingt jours. Un officier d'Europe l'eût-il fait?'[183]

177 Burke, s. 24–25. Se kapitel 6.4 Klubb Europa .

178 Bonaparte, 'Affaires religieuses', *Commentaires*, vol. II, s. 379.

179 Bonaparte, 'Roginat', *Mémoires* 1823–1825, vol. II, s. 9–10, Bonaparte, 'Affaires religieuses', *Commentaires*, vol. II, s. 379. Napoleon, menar Jean Tulard, likställer i allmänhet tatarerna med de mongoler som tjänade i den ryska armén. I sina memoarer verkar Napoleon emellertid se tatarerna och mongolerna som två skilda folk. Tatar var i själva verket den ryska benämningen för de mongoler som invaderade Kievriket på 1200-talet. Bonaparte, 'Affaires religieuses', *Commentaires*, vol. II, s. 379, Las Cases, vol. I, s. 455, Braudel, s. 537.

180 Neumann, *Uses of the other*, s. 68–69.

181 O'Meara, vol. I, s. 333.

182 Las Cases, vol. II, s. 1435, 6.11.1816.

183 Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 146.

3.4 Rysk civilisation som vapen

Övervägande de tillbudsstående alternativen efter nederlaget vid Waterloo, hade Napoleon för sin styvdotter drottning Hortense i Malmaison förklarat att skillnaden mellan att ge sig till Ryssland och att ge sig till England var att man i det förra fallet gav sig till en man, medan man i det senare gav sig till ett folk.[184] I Ryssland levde den oinskränkta härskarmakten kvar; härskaren och landet var så att säga ett. Härskarens vilja var lag och om slutmålet för det reformprogram som påbörjats under kejsar Peters tid var en liberal och fri nation, så hade man, konstaterade Napoleon på S:t Helena, långt kvar att gå.[185] Från sin obestridda maktposition kunde den ryske självhärskaren, löd Napoleons resonemang, använda sina obegränsade resurser enligt eget gottfinnande och för den europeiska kontinentens framtid var det livsnödvändigt att rikta den gamla moskovitiska statsbildningens uppmärksamhet åt ett annat håll.

Han är klyftig och förslagen; han kan gå långt, hade Napoleon alltså konstaterat i ett samtal med Las Cases i mars 1816 rörande sin vän Alexander, och därtill dragit slutsatsen att han själv var den ende som kunde hejda dennes syndaflod av tatarer.[186] Bejakande sitt asiatiska ursprung, underströk Napoleon vidare, fanns det egentligen inga gränser för vad en företagsam rysk kejsare kunde företa sig, och i allmänhet var det Asiens gamla härskardynastier han naturligt jämförde den romanovska släkten med. 'Gengis (Khan) avait', konstaterade han exempelvis, '700.000 hommes de cavallerie. La puissance des Russes est aujourd'hui immense. Si un Empereur ambitieux et de quelque talent succédait à l'empereur Alexandre, on ne sait le terme où il arriverait.'[187]

Med sina obegränsade resurser i form av rikedomar och människor, som han kunde utnyttja som han själv önskade, kunde en rysk självhärskare onekligen genomföra vilka projekt som helst. Sålunda hade Peter, "le plus despotique des hommes"[188], påminde Napoleon sina läsare om, i tiden ålagt sitt folk att uppföra en hel stad, medan Ludvig XIV i Versailles bara hade lyckats åstadkomma en borg.[189] På samma sätt kunde en rysk kejsare å andra sidan också låta bränna hela samhällen, om han exempelvis ansåg det militärt befogat. När de ryska byarna och städerna hade skövlats på den Stora Arméns marschväg

184 Montholon, *Récits*, vol. I, s. 88.
185 O'Meara, vol. II, s. 52.
186 Las Cases, vol. I, s. 455, 10–12.3.1816.
187 Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 56.
188 Bonaparte, 'Roginat', *Mémoires* 1823–1825, vol. II, s. 193.
189 Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 240.

mot Moskva, hade nämligen Alexander, som vi sett, kunnat utnyttja sina blodtörstiga, vederstyggliga kosackvildar för att utföra denna barbariska handling mot sitt eget folk.[190]

Metoder som för en västerländsk betraktare kunde te sig som fullständigt oacceptabla, kunde således en asiatisk självhärskare, underströk Napoleon, utan hinder använda sig av i egna syften. Speciellt i krig var barbari, konstaterade han också, ofta en fördel framför civilisation. Helt klart var det 'le patriotisme sauvage de Rostopschin' som hade räddat hela Ryssland 1812,[191] och hade den franske kejsaren själv valt att exempelvis bränna Wien och massakrera befolkningen skulle ryssarna, funderade han, kanske aldrig ha kommit på tanken att gå mot Paris.[192] 'Om vi hade fört krig som fordomdags, då alla karlar, som togos till fånga, nedsablades eller gjordes till slafvar, och qvinnorna blefvo segervinnarnes frillor, då skulle det i sanning blifvit omöjligt att besegra nationen.'[193] Diskuterande septembermordens inverkan på utvecklingen i Frankrike 1789, konstaterade han också att liknande metoder, om de hade varit möjliga under hans egen tid, hade kunnat ge historien en annan vändning 1815:

> Je crois que les massacres de Septembre ont fait un bon effet sur l'esprit des envahisseurs. Ils n'ont plus vu qu'une population entière soulevée contre eux; partout du sang, des assassinats.[194] Qui doute que dans les derniers temps, lorsque les étrangers approchaient, si on eût renouvelé de telles horreurs sur leurs amis, ils eussent jamais dominé la France?[195]

I sin egenskap av asiatisk självhärskare kunde en rysk kejsare med sin syndaflod av tatarer, kosacker och kalmucker otvivelaktigt, lät Napoleon förstå, enkelt krossa en förvekligad västeuropeisk civilisation, men

190 Bonaparte, 'Roginat', *Mémoires* 1823–1825, vol. II, s. 100.
191 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 218, Las Cases, vol. II, s. 1475, 12.11.1816.
192 Gourgaud, vol. II, s. 330.
193 O'Meara, vol. II, s. 331.
194 Gourgaud, vol. I, s. 231, Meynell, s. 27.
195 Las Cases, vol. II, s. 1198, 3.9.1816. Jämfört med romarnas efter Cannae hade emellertid fransmännens beteende efter nederlaget vid Waterloo, konkluderade Napoleon dystert, varit under all kritik: 'Les Romains ... ont redoublé d'efforts, mais c'est qu'alors tout le monde avait peur pour soi d'être violé, égorgé, pillé. C'est faire la guerre, tandis que, dans les campagnes modernes, tout se passe à l'eau de rose.' Enligt Montesquieu, som också han resonerade kring romarnas agerande efter Cannae, kunde romarnas fortsatta kampvilja tvärtom bäst förklaras med det romerska samhällets höga civilisationsnivå där befolkningens respekt för avgivna löften, religionen och goda seder hade hindrat dem ifrån att följa en naturlig inklination att fly undan fienden. Gourgaud, vol. II, s. 222, Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 344–345, Montesquieu, vol. I, s. 274.

det som i S:t Helena-litteraturen gjorde Alexander kanske ännu mer skrämmande var hans, genom en aggressiv expansion förvärvade, europeiska bakgrund. Sålunda hade Ryssland, förklarade Napoleon för Las Cases, ytterligare den sällsynta fördelen att äga en civiliserad styrelse i kombination med barbariska folkslag. Medan ljuset styr och leder, verkställer och ödelägger okunnigheten. Just p.g.a. sin civilisationsgrad utgjorde alltså Ryssland, i motsats till exempelvis Turkiet, ett hot mot de europeiska folken. Medan en turkisk sultan, resonerade Napoleon vidare, inte längre skulle kunna härska över någon av Europas upplysta nationer, kunde däremot en upplyst rysk självhärskare förväntas möta de europeiska staterna på jämbördig fot, och med sina barbariska horder enkelt krossa dem.[196]

Därtill rör sig det ryska ljuset, preciserade Napoleon, om en från den västeuropeiska avvikande civilisationsform: 'Pour l'empereur de Russie ... il a de l'esprit, de la grâce, de l'instruction; est facilement séduisant; mais on doit s'en défier: il est sans franchise; c'est un vrai *Grec de Bas-Empire*.'[197]

Alexanders civilisatoriska arv stod således att finna i öster, i Bysans, och som en röd tråd går genom S:t Helena-litteraturen Napoleons övertygelse att den gamla moskovitiska tanken på ett tredje Rom fortfarande var aktuell, och förr eller senare skulle rikta alla de ryska kejsarnas blickar mot Konstantinopel.[198] Ryssarnas framtida inmarsch i det ottomanska imperiets hjärta skulle, bedömde Napoleon, också mycket komma att underlättas av den stora grekiska minoriteten i riket, som i ryssarna, menade han, såg sina trosbröder, befriare och beskyddare. Som belägg för sin sak drar han sig till minnes att han i tiden hade hört berättas att grekerna i Konstantinopel när de fått underrättelse om Moskvas brand hade försänkts i djupaste sorg.[199] Just den stora mängden greker i Konstantinopel och på Balkanhalvön

196 Las Cases, vol. I, s. 225, 6.11.1815.

197 Las Cases, vol. I, s. 455, 10–12.3.1816. Kursivering i originalet.

198 Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 209, vol. II, s. 291, 335, O'Meara, vol. II, s. 60, Las Cases, vol. I, s. 455–456, 10–12.3.1816.

199 Gourgaud, vol. I, s. 127, vol. II, s. 49–50, 331, Malcolm, s. 87. När fransmännen 1797 hade intagit de joniska öarna hade den i huvudsak ortodoxa befolkningen, kan här noteras, ställt sig negativ till den franska ledningen och mycket riktigt mottagit ryssarna som befriare två år senare. Bland det grekiska folket fanns å andra sidan också ett visst intresse för den franska revolutionära utvecklingen från vilken man drog paralleller till den egna historien och på 1790-talet skakades landet av en nationell resning i fransk anda. På det stora hela ställde emellertid Balkanhalvön, sammanfattar Jacques Godechot, sina förhoppningar om en befrielse från turkarna till Ryssland och inte till Frankrike. Godechot, *La Grande Nation*, vol. I, s. 197–198, vol. II, s. 531, 685, 691, Duroselle, s. 148–149.

(Roumélie) hade, hävdade han, i sista stund också hindrat honom själv från att underteckna Erfurtkonferensens överenskommelser i Orientfrågan: 'J'avais réfléchi que les Grecs ... sont comme les Moscovites, et qu'en les armant, la Russie aurait assez d'un ou deux de ses régiments pour contenir Constantinople.'[200] Med ordet 'grek', bör understrykas, syftade Napoleon i sammanhanget på den grekisk-ortodoxa tron (la foi grecque),[201] vilket gjorde den ryska civilisationen ännu mer skrämmande för S:t Helena-litteraturens potentiella läsekrets i väst. Om, eller rättare sagt när, den ryske kejsaren sedan från Konstantinopel fortsatte landets expansion in i Europa skulle han väl att märka på samma sätt, bedömde Napoleon, ha stort stöd av 'des sectaires de l'Église grecque'. Av dessa fanns, visste han, förutom i det ottomanska imperiet också många i de österrikiska områdena Ungern och Galicien. 'La Russie', lyder Napoleons dystra förutsägelser, 'inondera un jour l'Europe avec ses cosaques: elle a pour elle les Grecs.'[202]

Trots att Napoleon på S:t Helena, jämfört med det stora intresse han visade islam, inte desto mera uppmärksammade den ortodoxa tron, framgår det ändå rätt klart av texterna att han gjorde, eller önskade göra, en klar åtskillnad mellan den väst- och den östeuropeiska kristenheten. För O'Meara förklarade han sin kyrkopolitik på följande vis:

> Mitt system var, att icke hafva någon rådande religion, men att medgifva en fullkomlig samvets- och tanke-frihet, att göra alla menniskor jemnlika, det vare sig Protestanter, Catholiker, Mahomedaner, Deister, eller andra; så att religionen icke skulle hafva något inflytande på deras användande i statens tjenst.[203]

Emedan Napoleons, av statsnyttan dikterade, judevänliga politik är väldokumenterad i S:t Helena-litteraturen (se exempelvis kapitel 6.2 Konstruktionen Europa), blir det endast den ortodoxa religionen, om den inte skall räknas in i gruppen 'eller andra', som av honom inte tycks vara välkommen i maktens korridorer i Paris.

I samband med diskussioner rörande sitt andra äktenskap, som hade framtvingats av behovet av att garantera dynastins fortbestånd, hade också just den ortodoxa tron, underströk Napoleon, trots hans eget intresse att bygga personliga och maktpolitiska relationer till den ryska kejsarfamiljen, visat sig vara ett oöverkomligt hinder. Både han själv och många med honom, får vi veta, hade upplevt den ryska tron som något ytterst främmande för den katolska världen, vilket i hög grad

200 Gourgaud, vol. II, s. 49–50, Malcolm, s. 87.
201 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 104, 246, Malcolm, s. 87.
202 O'Meara, vol. II, s. 348, Montholon, *Récits*, vol. II, s. 69, 246.
203 O'Meara, vol. I, s. 161–162, Montholon, *Récits*, vol. II, s. 296.

hade komplicerat och med tiden helt omöjliggjort äktenskaps underhandlingarna:

> On voulait que la (future) impératrice eût dans sa chambre à coucher une Madone avec une bougie allumée. La plus petite difficulté effarouchait. On était loin de Saint-Pétersbourg ... La religion ... occasionnait quelque répugnance chez tout le monde, plus ou moins, même chez l'Empereur; une protestante était à peu près de la même religion.[204]

Medan protestantismen och katolicismen i S:t Helena-litteraturen stundtals framställs som i det närmaste samma religion, beskrivs den ortodoxa tron som i grunden annorlunda och därtill som ett mäktigt vapen i den ryske självhärskarens aggressiva expansionspolitik.

Rörande diskussionerna kring en eventuell rysk familjeförbindelse, framhöll Napoleon också att Cambacérès, Murat och 'tous les hommes de la Révolution' hade förespråkat ett ryskt äktenskap, medan Talleyrand och Fouché hade talat för en förbindelse med det österrikiska hovet. Hade det ryska partiet segrat hade världen, menade Napoleon, sett annorlunda ut, eftersom det ryska fälttåget då, enligt honom, aldrig hade ägt rum. Motiveringen till detta resonemang gav han också: i Ryssland betyder nämligen familjen fortfarande allt. '[C]'est la seule cour où les liens de famille dominent la politique.'[205] 'Les Romanoff sont une famille nouvelle et ils ont besoin d'avoir des égards pour leur sang.'[206] Blodsbanden spelade alltså, i motsats till i den moderna, civiliserade, västeuropeiska delen av kontinenten, fortfarande, enligt Napoleon, en framträdande roll i den ryska politiken och med fadermord och mysticism framstod denna familjecentrerade politik som något i grunden ytterst främmande och skrämmande, läs asiatiskt/bysantinskt, jämfört med de alldagliga intrigerna, orkestrerade av främst Talleyrand, i maktens korridorer i Paris. När fransmännen befann sig i Moskva hade Alexander, kunde Napoleon också avslöja, varit beredd att förhandla men inte vågat på grund av anhängarna vid hovet av den engelska politiken. Den ryske självhärskaren hade helt enkelt fruktat att gå sin fars öde till mötes.[207]

'Le premier besoin de cet empire' ansåg sig Napoleon på S:t Helena kunna fastslå diskuterande det ryska riket, 'est la civilisation.' Själv hade han, berättar han, också föreslagit Alexander att denne kunde höja

204 O'Meara, vol. II, s. 320, Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 259.
205 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 519.
206 Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 259–260.
207 Gourgaud, vol. I, s. 149.

civilisationsnivån i sitt barbariska rike genom att öppna gränserna för jesuiterna. Emedan den ortodoxa och den katolska tron skiljer sig så mycket från varandra, påpekade han, skulle jesuiterna i Ryssland inte utgöra samma politiska hot mot rikets styrelse som exempelvis i Frankrike.[208]

Det behövdes således, enligt Napoleon, katoliker för att civilisera det ortodoxa ryska folket. Men tanken på Bysans som en hämsko för den ryska civilisationsprocessen skulle få söka sitt språkrör på annat håll, närmare bestämt bland ryska intellektuella, som på 1800-talet i den västeuropeiska katolicismen såg civilisationens naturliga källa.[209] I S:t Helena-litteraturen blev den ryska förmenta bristen på civilisation i stället ett mäktigt vapen i handen på den slipade och falske, bysantinske självhärskaren med rötter i Djingis khans mörka århundraden.

Till syvende och sist bedömde Napoleon situationen likadant som Herder, som liksom Rousseau hade ställt sig ytterst negativ till alla försök att närma ryssarna till den europeiska civilisationen. Att röra om i det ryska riket med alla dess olika folkgrupper kunde mycket väl, varnade Herder, leda till en 'inondation de peuples', vilket naturligtvis inte var i Europas intresse.[210] I överensstämmelse med Herders resonemang spekulerade också Napoleon i ett samtal med Las Cases kring vad den ökande kontakten med Europa, som Napoleontidens krig de facto hade fört med sig, skulle komma att leda till, inte bara för européerna utan också för ryssarna själva:

> Il [Alexandre] a acquis la Pologne; mais quelles seront les suites de l'ébranlement donné à tout le système européen, de l'agitation donnée à tous les peuples, de l'accroissement de l'influence européenne sur le reste de la Russie, par l'agglomération des acquisitions nouvelles, par les courses lointaines des soldats russes, par l'influence des hommes et des lumières hétérogènes qui viennent s'y réfugier de toutes parts! etc., etc.[211]

208 O'Meara, vol. I, s. 163, Montholon, *Récits*, vol. II, s. 295. Här var emellertid Napoleon lite sent ute. Redan kejsarinnan Katarina hade, efter att jesuiterna utvisats från Frankrike 1764, öppnat sitt rikes gränser för den katolska orden och Ryssland hade de facto utgjort jesuiternas huvudsäte i 40 år (fram till 1814) när Napoleon kom med sitt förslag. André Ratchinski, *Napoléon et Alexandre Ier. La guerre des idées* (Paris 2002), s. 23.

209 Den på 1800-talet aktiva dekabriströrelsen, som drömde om att störta det tsaristiska oket och sedan genom ett paneuropeiskt krig underställa det från monarkin befriade Europa ett revolutionärt Ryssland, var mycket påverkad av just den jesuitiska undervisningen i landet. Ratchinski, s. 23, 241, 369.

210 Wolff, s. 204, 308.

211 Las Cases, vol. I, s. 552, 28.4.1816.

Både ryssarna, eller åtminstone den ryska ledningen, och européerna mådde enligt Napoleons uppfattning bäst, om de hade så lite kontakt med varandra som möjligt.

Hos Napoleon, liksom hos Rousseau och Herder, kan man slutligen också skönja en viss misstro mot civilisationens välgärningar och just denna skepticism, menar Larry Wolff, bidrog kanske till övertygelsen att det västeuropeiska samhället kunde kullstörtas av olika vilda folkslag som på spillrorna av en krossad civilisation bygger sitt eget samhällssystem.[212] Lite (rysk) barbarisk mentalitet, kan man läsa mellan raderna, kunde enligt Napoleon eventuellt t.o.m. ha varit att rekommendera för den europeiska kontinentens folk, en tanke som hade skymtat i debatten rörande de europeisk–ryska relationerna också på 1700-talet.[213]

3.5 Nordens barbarer

Ryssland, vars expansion Napoleon alltså inte såg som avslutad, måste, hävdade han, 'antingen falla eller tillväxa, och det är naturligt att förmoda att det sednare skall inträffa'.[214] För Montholon låter han förstå att landet helt enkelt var 'envahissante de sa nature',[215] medan man i hans kommentarer till *Manuscrit venu de Sainte-Hélène d'une manière inconnue* och hos O'Meara får läsa att landet måste expandera för att undvika en revolutionär omstörtning. Under krigstågen i Frankrike och på tysk mark hade nämligen kejsar Alexander från sitt fattiga land medfört ett antal av öknens folkstammar, vilkas lojalitet nu när de fattat smak för ett liv i rikedom och lyx, enligt Napoleons bedömning, endast kunde köpas med hjälp av pengar. Genom att utvidga sitt rike kunde Alexander både 'sysselsätta' dessa nomadfolk och skaffa sig de pengar han behövde för att köpa deras vänskap.[216] Ett vinstbringade krigståg kunde också, funderade Napoleon vidare, locka till sig flera folkslag som bodde vid de ryska gränserna och sålunda kraftigt utöka den ryska armén och kanske med tiden även det ryska territoriet.[217]

Detta resonemang ansåg sig Napoleon ha belägg för i historien, när man gång efter annan hade fått bevittna hur barbariska folkslag, som fattat smak för södra Europa, alltid återvände för nya erövringar och härjningar, tills de slutligen lyckades göra sig till herrar över området. Också naturen, poängterade han och upprepade i det närmaste

212 Wolff, s. 199, 309, Laurens, s. 371, Liedman, *I skuggan av framtiden*, s. 144.
213 Neumann, *Uses of the other*, s. 86.
214 O'Meara, vol. II, s. 46.
215 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 69.
216 Bonaparte, 'Manuscrit venu de Sainte-Hélène', *Mémoires* 1823–1825, vol. II, s. 241, O'Meara, vol. I, s. 332–333, vol. II, s. 46–47.
217 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 69, O'Meara, vol. II, s. 47.

Montesquieus resonemang i frågan, gav honom rätt, emedan det för människan är naturligt 'att önska förbättra sitt tillstånd, och denna *canaille*, då den jemför sina egna öknar med de härliga länder den lemnat', alltid skall 'känna ett häftigt begär till de sednare, väl vetande för öfrigt, att ingen nation skall nyttja repressalier, eller försöka att fråntaga dem deras öknar'.[218] Frågan var alltså egentligen bara åt vilket håll den ryske kejsaren skulle välja att gå och den frågan besvarade Napoleon på S:t Helena i allmänhet med två alternativ: antingen mot Indien eller mot Europa.[219] Ett tredje alternativ var att Ryssland engagerade sig i båda riktningarna, och stundtals spekulerade Napoleon kring ryssarnas möjligheter att utveckla ett världsvälde (conquérir le monde).[220]

I sin *Du contrat social* hade Rousseau rörande förhållandet mellan Europa och Ryssland konstaterat:

> L'empire de Russie voudra subjuger l'Europe, et sera subjugué lui-même. Les Tartares, ses sujets ou ses voisins, deviendront ses maîtres et les nôtres, cette révolution me paraît infaillible. Tous les rois de l'Europe travaillent de concert à l'accélérer.[221]

Napoleon delade igen helt klart upplysningsmannens ovan anförda uppfattning, förutom att ryssarna själva enligt honom skulle komma att spela en mer aktiv roll när barbarerna övertog kontinenten, och han kunde inte nog understryka åsikten att de europeiska kungarna själva bar skulden för denna dystra framtidsvision. 'De som samtyckte till Polens förening med Ryssland', förklarade han upprepade gånger, 'skola

218 O'Meara, vol. II, s. 46–48. Kursivering i originalet. Montholon, *Récits*, vol. II, s. 69, Gourgaud, vol. II, s. 49. "Il est naturel", skriver Montesquieu, "qu'un peuple quitte un mauvais pays pour en chercher un meilleur, et non pas qu'il quitte un bon pays pour en chercher un pire. La plupart des invasion se font donc dans les pays que la nature avait faits pour être heureux; et, comme rien n'est plus près de la dévastation que l'invasion, les meilleurs pays sont le plus souvent dépeuplés, tandis que l'affreux pays du Nord reste toujours habité, par la raison qu'il est presque inhabitable." Montesquieu, vol. I, s. 529–530.

219 O'Meara, vol. II, s. 46.

220 Gourgaud, vol. II, s. 106, 255, 331, Montholon, *Récits*, vol. II, s. 200, O'Meara, vol. II, s. 61–62.

221 Rousseau, 'Du contrat social', s. 282. "Qu'on ne nous menace pas d'une invasion subite", skriver Rousseau (mera i överensstämmelse med Voltaires åsikt i frågan) emellertid också, vilket Napoleon underlåter att uppmärksamma, "on sait bien que l'Europe n'en a point à craindre, et que ce premier venu ne viendra jamais. Ce n'est plus le temps de ces éruptions de barbares qui semblaient tomber des nues. Depuis que nous parcourons d'un œil curieux toute la surface de la terre, il ne peut plus rien venir jusqu'à nous qui ne soit prévu de très loin." Jean-Jacques Rousseau, 'Extrait du projet de paix perpétuelle de M. l'abbé de Saint-Pierre', *Œuvres politiques* (Paris 1989), s. 181.

blifva efterverldens förbannelse, medan mitt namn skall nämnas med vördnad, då Europas härliga sydliga länder äro ett rof för nordens barbarer.'[222]

Allt, förklarade Napoleon, beror just på Polen.[223] Lyckades ryssarna kuva eller vinna den polska nationen för sig, stod de nämligen efter uppgörelserna 1815 utan rival mitt i Europa. Medan Frankrike efter 1815 inte kunde bjuda något som helst motstånd, kunde ryssarna också, bedömde Napoleon situationen, hålla engelsmännen stången genom att hota deras besittningar i Indien.[224] Sina operationer på kontinenten kunde den ryske kejsaren sedan i praktiken börja på tysk mark, 100 lieus från Berlin och Wien. Wien kunde han dominera antingen genom militär övermakt eller genom att köpa dess vänskap med löften om del i det ottomanska arvet på Balkan. Berlin igen skulle antagligen inte ensamt våga sig på något motstånd, utan i stället försöka dra så stor fördel som möjligt av den ryska expansionspolitiken. Efter att ha säkrat Berlin och Wien skulle han befinna sig i den tyska världens hjärta och bland furstar av andra rangen, av vilka de flesta var hans vänner och av honom 'vänta allt'. Sedan var det bara att i förbigående kasta eldfacklan över Alperna in på italiensk mark, där allt redan pyrde och väntade ett utbrott, och så i triumf tåga mot Frankrike och Paris, där han ånyo kunde utropa sig till fransmännens befriare.[225] Allt detta hade Napoleon förutsett, men i Wien hade lord Castlereagh, förblindad av hat mot den franske kejsaren, glömt vem som var Englands naturliga fiende på kontinenten. Hade det engelska kabinettet förpassat Polen under preussisk eller österrikisk dominans, kunde politiken, menade Napoleon, eventuellt ha försvarats, men när man hade valt att förstora Ryssland, hade man satt Konstantinopel i fara, blottställt hela den europeiska kontinenten och berett sitt eget rike tusentals bryderier.[226]

Hade lord Castlereagh gjort ett gruvligt misstag i fråga om Polen, så gällde, noterade Napoleon, således samma sak rörande Preussen. Det hade varit en grov missbedömning av 'Lord C...', underströk han, att utplundra kungen av Sachsen till förmån för kungen av Preussen.[227] Ty det nya Preussen, som satt mitt emellan Frankrike och Ryssland och som nu hade all anledning att önska bevara alla Wienkongressens mot folkens vilja ingångna överenskommelser, skulle i sitt trängda läge antagligen komma att ta ryssarnas parti, när dessa strävade vidare in

222 O'Meara, vol. I, s. 354.
223 O'Meara, vol. II, s. 47.
224 O'Meara, vol. II, s. 348, Montholon, *Récits*, vol. II, s. 69, Bonaparte, 'Manuscrit venu de Sainte-Hélène', *Mémoires* 1823–1825, vol. II, s. 240–241.
225 Las Cases, vol. II, s. 1435–1436, 6.11.1816.
226 Las Cases, vol. II, s. 1510, 16.11.1816, Montholon, *Récits*, vol. II, s. 69.
227 Las Cases, vol. II, s. 1509–1510 , 16.11.1816.

mot Europa.[228] Både ryssarna och preussarna hade redan, noterade Napoleon, påbörjat en handelsbojkott mot engelska varor[229] och detta var bara början. 'Ryssland och Preussen förenade, faller Österrike, och England kan icke hindra det ... Efter min död skall mitt minne blifva aktadt ... Det skall blifva äradt, då nordens barbarer innehafva Europa...'[230]

Genom en skicklig politik från Alexanders sida, en igen helt bakvänd politik av Castlereagh och svenskarnas tillkortakommanden, hade också både Sverige och Danmark, kunde Napoleon bara dystert konstatera, neutraliserats uppe i norr. Ty i det som av Frankrikes fiender utmålats som nationernas befrielsekrig hade några politiska äventyrare (intrigants à épée) passat på att frånta den danske kungen, som konsekvent hade utgjort den franska statens främsta stöd i området, en av hans kronor.[231] Mycket märkligt hade sedan det engelska kabinettet helt spelat ryssarna i händerna. I uppgörelserna i Wien hade nämligen England givit ifrån sig den nyckel till Östersjön som ett starkt, av Ryssland oberoende Danmark kunde ha tillhandhållit och i stället stött ett försvagat Sverige, som efter förlusten av Finland och Åland, oberoende av sina norska landvinningar, helt stod under ryskt inflytande.[232] Ryssarna skulle eventuellt, spekulerade Napoleon vidare, i framtiden ytterligare stärka sitt inflytande i regionen genom att förespråka en splittring av de två skandinaviska kronorna, varvid den bernadotteska prinsen Oscar skulle erhålla Norge och Sverige skulle återbördas till den gustavianska familjen.[233] Den svenska rollen att tillsammans med Polen bilda en barriär mot det ryska väldet i norr, vilket efter Alexanders trontilltäde hade blivit av största vikt, var således på grund av Bernadottes uppgörelser med ryssarna och Wienkongressens beslut, enligt Napoleons bedömning, slutspelad. Genom Åboöverenskommelsen (1812) kunde tvärtom Bernadotte och svenskarna, enligt Napoleons bedömning, sägas ha räddat hela det ryska riket.[234]

Sin egen syn på den för Frankrike och därmed, enligt Napoleons sätt att se, för hela kontinenten bästa politiska balansen i Östersjöområdet utvecklar Napoleon sedan i samband med diskussioner rörande den

228 Bonaparte, 'L'île d'Elbe et les cent jours', *Correspondance*, vol. XXXI, s. 112–113, Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 291, Las Cases, vol. II, s. 1374, 25.10.1816, s. 1436, 6.11.1816.
229 O'Meara, vol. II, s. 61–62.
230 O'Meara, vol. I, s. 333.
231 Bonaparte, 'Politique de Directoire', *Mémoires* 1823–1825, vol. VI, s. 147, Las Cases, vol. II. s. 1170–1171, 2.9.1816.
232 Las Cases, vol. II, s. 1510, 16.11.1816.
233 Bertrand, *Cahiers*, vol. III, s. 54.
234 Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 209, 239, Gourgaud, vol. II, s. 49, Montholon, *Récits*, vol. II, s. 259.

svenska tronföljdsfrågan 1809. När svenskarna efter statskuppen 1809 hade kontaktat honom rörande det svenska kungahusets framtid hade han från första början, förklarade han upprepade gånger, rekommenderat ett legitimt tronskifte till Gustav IV:s son under hertigen av Södermanlands regentskap. Vidare hade han understrukit behovet av en enad nordisk front och uppmanat svenskarna att närma sig Danmark för att med sin granne bilda en effektiv barriär mot Ryssland i Östersjöområdet. I ett samtal med Las Cases går han emellertid ett steg längre, och konstaterar att den danske kungen hade varit den ur franskt perspektiv bäste kandidaten för den svenska tronen. Med en dansk på tronen i Stockholm kunde nämligen Napoleon själv genom sin beröring med de danska provinserna ha regerat även Sverige.[235] I S:t Helena-litteraturen gör sig Napoleon som synes till förspråkare för en franskledd skandinavisk enhet, som han framställer som ett effektivt skydd mot både engelsk ekonomisk utsugning (se vidare kapitel 6.4.5 En broderlig delning mellan land och hav) och rysk makthunger.

I Wien hade man emellertid valt en annan väg och Europa skulle helt säkert en dag dyrt få betala för sitt misstag att på detta vis ge Ryssland fria händer i norra Europa. När Ryssland i framtiden, säkert på sin norra front, tar Konstantinopel och hotar både Indien och Europa kommer, funderade Napoleon, eventuellt till och med England att inse det dumdristiga i den förda politiken och sätta en flotta i Östersjön och en i Svarta havet.[236]

Alla konferenser mellan Napoleon och Alexander hade, kunde Napoleon nu berätta, handlat just om Konstantinopel. I Tilsit hade Napoleon enligt uppgift verkligen övervägt att bifalla Alexanders ambitioner i östra Medelhavsområdet. En snabb blick på kartan hade emellertid fått honom att ändra sig, emedan den ryska expansionen på turkarnas bekostnad, i synnerhet som Alexander hett åstundade just Konstantinopel, radikalt skulle ha rubbat jämvikten i Europa. Varje gång den ryske kejsaren hade fört staden på tal hade Napoleon därför valt att spela den döves roll.[237] Frågan om en delning av det turkiska imperiet hade emellertid varit ett ständigt återkommande diskussionsämne mellan den ryska och den franska ledningen och i Erfurt hade man enligt Napoleon varit mycket nära en uppgörelse. Priset Alexander hade varit beredd att betala för en för Ryssland fördelaktig lösning av Orientfrågan hade enligt Napoleon inte varit mindre än ett erkännande av den franske

235 Las Cases, vol. II, s. 1031, 7.8.1816, Bertrand, *Cahiers*, vol. III, s. 41, 53–54, 82.
236 Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 291.
237 O'Meara, vol. I, s. 332, vol. II, s. 60, Las Cases, vol. I, s. 455–456, 10–12.3.1816, Malcolm, s. 87, Meynell, s. 27.

kejsaren som hela Västvärldens ledare.[238] Att Alexander nu, när Frankrike inte kunde bjuda något motstånd och den turkiska regeringen närmast kunde definieras som en papperstiger, skulle förverkliga den gamla tsardrömmen och inta Konstantinopel, ansåg han 'för lika så säkert, som om det redan hade inträffat'.[239] Som herrar över Konstantinopel skulle ryssarna förutom Kaspiska havet och Svarta havet helt komma att dominera också Medelhavet,[240] och sedan vore det alltså bara för den ryske kejsaren att välja om han ville fortsätta in mot Europa eller koncentrera sig på att erövra Indien.

Emedan Napoleon ofta, eventuellt för att fånga sina engelska besökares och läsares intresse, underströk att ryssarna från Konstantinopel med all sannolikhet skulle komma att fortsätta vidare mot just Indien[241] och när han därtill menade att ryssarna, för att underlätta övertagandet av Konstantinopel, var beredda att till Österrike överlämna stora delar av Balkan,[242] kunde man eventuellt dra slutsatsen att ryssarnas intressen ändå, enligt Napoleons uppfattning, när allt kom omkring inte låg i väster. Å andra sidan varnade han, som vi sett, för att ryssarna från sina provinser Moldau och Valakiet skulle komma att fortsätta mot Donau,[243] vilket gav ett rätt stort spelrum, samt framhöll att det ryska samarbetet med Österrike bara skulle vara tillfälligt och av ren taktisk natur.[244] Med tiden, förklarade han bestämt, kommer Ryssland att sluka hela Österrike, 'c'est un mal inévitable'.[245] Wien, visste han, stod redan helt under S:t Petersburgs dominans, och ingen kunde väl längre med bästa vilja i världen uppfatta riket som annat än en andra rangens stat på kontinenten.[246] När Ryssland slukade Österrike skulle ryssarna förutom 'sina troppars stora moraliska övervigt' också, framhöll han som vi sett, kunna stödja sig på den grekisk-ortodoxa befolkningsgruppen (des sectaires de l'Église grecque), som väntade dem som sin befriare i både Ungern och Galicien.[247] Slutsatsen att Europa kanske ändå inte hotades från sydöst var alltså något förhastad. När ryssarna tar Indien,

238 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 252, 259, 304–305, Gourgaud, vol. I, s. 127, vol. II, s. 49–50, 179–182, O'Meara, vol. I, s. 332.
239 Bertrand, *Cahiers*, vol, I, s. 209, vol. II, s. 291, 335, O'Meara, vol. II, s. 60, Las Cases, vol. I, s. 455–456, 10–12.3.1816.
240 Bertrand, *Cahiers*, vol, II, s. 291–292, Bonaparte, 'Roginat', *Mémoires* 1823–1825, vol. II, s. 9, O'Meara, vol. II, s. 61.
241 Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 291–292, O'Meara, vol. II, s. 60.
242 Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 291.
243 Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 100, Montholon, *Récits*, vol. II, s. 69.
244 Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 292.
245 Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 14.
246 Bertrand, *Cahiers*, vol. III, s. 97.
247 O'Meara, vol. II, s. 348, Montholon, *Récits*, vol. II, s. 69.

eller om de nöjer sig med att endast hota därmed, är också Englands makt, underströk han, bruten. Med Berlins stöd därtill är saken sedan klar, och England står tillsammans med Frankrike hjälplösa vid sidan och betraktar hur ryssarna lägger under sig hela Europa.[248] Får Ryssland bara åter, vidhöll sålunda Napoleon, 'un empereur ... vaillant, impétueux, capable, en un mot un czar qui ait de la barbe au menton, et l'Europe est à lui'.[249]

Vad som väntade Europa om den ryske 'tsaren' valde att gå västerut (läs: söderut), blir också helt klart i S:t Helena-litteraturen: 'Selon toute apparence un patriarche grec officiera un jour à Sainte-Sophie, et de ce jour l'Angleterre perdra les Indes, et l'Europe sera soumise au knout d'un czar.'[250] Det var själva symbolen för det ryska barbariet, knutpiskan,[251] som européerna skulle komma att få bekanta sig med, om de inte förstod att med alla medel förhindra en rysk invasion av kontinenten. Redan hotet om att förpassas in under det 'ryska oket' borde, menade Napoleon, ha fått européerna att inse situationens allvar.[252]

I S:t Helena-litteraturen kommer således den ryske 'tsaren' med sina barbariska folkstammar från sina öknar och hotar översvämma Europa på bred front från Preussen i norr till Konstantinopel i söder. Hotet accentueras även av de hjälptrupper som Napoleon hävdar att den moskovitiske självhärskaren kunde vänta bland sina grekisk-ortodoxa trosbröder i Östeuropa. Genom sina funderingar kring de tatariska öknarna som hemtrakter för de icke-ryska barbarer som Alexander samlar under sina baner och genom att identifiera ryssarna med skyter, kopplar han också sina dystra framtidsvisioner till historiens lärdomar. "Tatariet" (la Tartarie) hade, kan noteras, på 1700-talet kommit att beteckna ett vagt definierat jätteområde som sträckte sig från Krim i söder till Sibirien i norr,[253] medan antikens barbariska folk, skyterna, också av Voltaire hade kopplats ihop med det ryska folket.[254] Den, vad Wolff kallar, "etnografiska nyckeln" till vår moderna uppfattning om Östeuropa,

248 O'Meara, vol. I, s. 333.

249 Las Cases, vol. II, s. 1435, 6.11.1816.

250 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 69–70, 246. Här kan man också notera att Napoleon när han önskade understryka det ryska hotet mot Europa i en del samtal använde sig av den gamla bysantinska termen tsar i stället för den västerländska benämningen kejsare som Peter I antagit 1721. Duroselle, s. 114.

251 Wolff, s. 76–79.

252 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 75, 497.

253 Wolff, s. 39–40.

254 Wolff, s. 222. När Napoleon inte var i närheten hade man i Paris' salonger, drog sig Las Cases också till minnes, talat om honom som *"notre Ostrogoth"*, ett avslöjande som på S:t Helena storligen roade den före detta kejsaren. Las Cases, vol. II, s. 1114, 21.8.1816. Kursivering i originalet.

dvs. slaverna,[255] var däremot för Napoleon ett rätt vagt begrepp, som han sällan använde sig av.

Hotet från ryssarna var därtill, summerade Napoleon, så mycket större nu, när de tre gamla bålverken mot den ryska jätten, bl.a. genom Wienkongressens försorg, inte längre existerade: '...la Suède, (elle ne peut plus rien depuis la perte de la Finlande), la Pologne (elle fait partie de l'empire russe), les Turcs (ils sont nuls).'[256]

Tanken att Europa hotades av en rysk invasion var emellertid, som vi sett, inte ny utan går i Frankrike tillbaka åtminstone till 1600-talet. Redan 1807 hade också den napoleonska regeringen, som en förberedelse inför den kommande uppgörelsen med Ryssland, i Paris låtit utge en skrift, *De la politique et des progrès de la puissance russe*, där samma tema som kan skönjas i S:t Helena-litteraturen utgör huvudbudskapet. Ryssland hotade Europa, medan den franska politikens ambitioner låg i att säkra självständigheten och säkerheten på kontinenten.[257] Detta är ett tema som också Napoleons före detta ambassadör abbé de Pradt kom att bli en vältalig förespråkare för när han i ett flertal skrifter, efter Napoleonregimens fall, kom att uppmana européerna att sluta sig samman mot det ryska hotet. 'L'Angleterre règne sur la mer', skriver de Pradt och på S:t Helena spinner Napoleon vidare på liknande tankegångar, 'la Russie sur la terre: tel est la partage actuel du monde'.[258]

Faran var vidare nu, efter Frankrikes fall, speciellt överhängande och nästan som ett mantra upprepas genom S:t Helena-litteraturen varningen för det ryska hotet. 'Si, ... le Nord s'avance contre la civilisation ... les coups seront plus funestes. Le bien-être des peuples, tous les résultats obtenus depuis tant d'années seront perdus, et nul ne peut prévoir quels en seront les résultats désastreux.'[259] 'L'appât du pillage d'une ville comme Paris et plus qu'il ne faut pour que tous les barbares du Nord se ruent sur l'Europe.'[260] 'När man får se Europas härligaste länder öfversvämmade och ett rof för nordens barbarer, skall man säga: Napoleon hade rätt.'[261] För vad annat hade egentligen den franske kejsarens politik syftat till än att organisera hela Sydeuropa till en ogenomtränglig barriär mot det nordliga hotet: 'Dans cet état de choses, que nous eût fait le poids de toutes les nations du Nord? Quels effort

255 Wolff, s. 286.
256 Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 209.
257 Ratchinski, s. 265, Neumann, *Uses of the other*, s. 89–90.
258 Neumann, *Uses of the other*, s. 91–92. Se vidare kapitel 6.5.3 En röst i tiden.
259 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 525.
260 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 69.
261 O'Meara, vol. II, s. 61, se också vol. I, s. 354, 332–333, vol. II, s. 105, Bonaparte, 'Roginat', *Mémoires* 1823–1825, vol. II, s. 9, Montholon, 'Une soirée', s. 174.

humains ne fussent pas venus se briser contre une telle barrière?...'[262] Som synes av dessa plock i Napoleons hotpropaganda kommer faran alltid, trots att Napoleon bl.a. i samband med redogörelser för sina egna uppgörelser med Alexander låter påskina att man hade planerat en delning av kontinenten i en östlig och en västlig del,[263] om den får en geografisk markering, norrifrån.

Om hotet alltid kommer norrifrån, hittar man tre alternativ till vilken riktning hotet kommer att ta. Den mest logiska riktningen, som Napoleon ofta använder sig av i sitt språkbruk, är söderut. När ryssarna i Wienkongressen eftersträvade att underlägga sig hela Polen, var den bakomliggande målsättningen, varnade han, att ta ett stort steg in mot "midi de l'Europe".[264] Södra Europa kopplar han vidare ofta ihop med uttryck som kan förknippas med överflöd och välstånd, vilket ställs som en skarp kontrast mot ryssarnas miserabla hemtrakter. Eftersom Alexanders barbarer under tidigare fälttåg i Europa hade skaffat sig "le goût du luxe, il sera contraint ... de faire une irruption dans le midi de l'Europe".[265] Också t.ex. för O'Meara upprepar han ett flertal gånger att det är 'Europas härliga, sydliga länder', 'söderns öfverflöd' som 'desse barbarer ... fattat smak för'.[266]

I en del samtal riktas hotet i stället mot Västeuropa, 'l'Europe occidentale', och i dessa sammanhang redogör Napoleon i allmänhet för vilka åtgärder han försökt vidta för att skydda denna del av kontinenten. Polen var, som vi sett, den naturliga barriären för att skydda Västeuropa mot Ryssland, alternativt Asien,[267] trots att barbarerna hotade ta sig in i Europa norrifrån genom just Polen.[268] 'Europe occidentale' kan, bör noteras, emellertid också översättas med Västerlandet, vilket i S:t Helena-litteraturen åter är ägnat att understryka Rysslands asiatiska karaktär. I väst, dvs. närmare bestämt i Frankrike, England och USA, återfann Napoleon också 'civilisationens trefot',[269] som igen kontrasteras mot det ryska barbariet. När Napoleon talar mer fritt och försöker förklara vad han eftersträvat, är det emellertid oftast 'södra Europa'[270] han hade velat organisera för att skydda det från 'nordens barbarer'.

---

262 Las Cases, vol. II, s. 1464, 11.11.1816.
263 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 104, 252: 'partager le monde', Gourgaud, vol. II, s. 179–180.
264 Bonaparte, 'L'île d'Elbe et les cent jours', *Correspondance*, vol. XXXI, s. 113.
265 Bonaparte, 'Manuscrit venu de Sainte-Hélène', *Mémoires* 1823–1825, vol. II, s. 241.
266 O'Meara, vol. I, s. 354, vol. II, s. 46–47, se även Las Cases, vol. II, s. 1435, 6.11.1816: '... les délices de notre Midi'.
267 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 254, 259.
268 Bonaparte, 'Roginat', *Mémoires* 1823–1825, vol. II, s. 9.
269 Las Cases, vol. I, s. 511, 9–10.4.1816. Se vidare kapitel 5.5 Civilisationens trefot.
270 Se exempelvis Montholon, *Récits*, vol. II, s. 457.

Det tredje alternativet för vad som hotas norrifrån är Europa som helhet, vilket igen ger intrycket av att barbarerna som kommer, trots att Napoleon uppfattar att åtminstone en del av Ryssland ligger i Europa, inte är européer. 'La Russie inondera un jour l'Europe...'[271] 'Elle fera une irruption en Europe…'[272] 'Elle menace l'Europe d'une prochaine invasion.'[273] 'Moi seul pouvais l'arrêter ... La crise est grande et permanente pour le continent européen...'[274] Samma sätt att uttrycka sig använde för övrigt också bl.a. Voltaire när han, som också var medveten om Rysslands europeiska del, menade att Ryssland på hans tid var rätt okänt i Europa.[275]

I S:t Helena-litteraturen hotas således Sydeuropa/Västeuropa/Västvärlden/Europa av nordens asiatiska barbarer, barbarer som Napoleon inte hade varit den förste att försöka betvinga. I bagaget som han förde med sig till Moskva 1812 fanns, kan noteras, bland kröningsrekvisita och tält som givit upphov till spekulationer rörande målet för fälttåget,[276] också Voltaires *Histoire de Charles XII*. I sina memoarer vittnar mamluk Ali om att kejsaren under de dramatiska dygnen i Kreml nästan hela tiden hade biografin över den svenske kungen, som också försökt sig på ett krigståg in i det ryska riket, inom räckhåll.[277] Också på S:t Helena återvände Napoleon ett flertal gånger till Voltaires stora succébiografi, och de gånger han inte irriterade sig över folks ovana att jämföra hans eget krigståg med den svenske monarkens,[278] gav läsningen i allmänhet upphov till muntra kommentarer rörande den unge kungens många bravader.[279]

---

271 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 246.

272 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 69–70, se även Gourgaud, vol. II, s. 49, 331.

273 Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 99, se även s. 208.

274 Las Cases, vol. I, s. 455, 10–12.3.1816.

275 Wolff, s. 90. "La Moscovie", noterar också Montesquieu rörande den geografiska kännedomen under Ludvig XIV:s tid, "n'était pas plus connue en Europe que la Crimée". Montesquieu, vol. I, s. 297.

276 Ratchinski, s. 294–295.

277 Ali, s. 42.

278 Las Cases, vol. II, s. 1377, 25.10.1816, Bonaparte, 'Roginat', *Mémoires* 1823–1825, vol. II, s. 101.

279 Las Cases, vol. I, s. 357, 22–26.1.1816, 538, 21.4.1816, vol. II, s. 1240, 12.9.1816, Marchand, vol. II, s. 212. Bilden som Voltaire gav av Karl XII och hans fälttåg var Napoleon emellertid inte beredd att helhjärtat omfatta: 'Charles XII passe pour un fou, et sa campagne en Russie pour une folie. On a tort. Il a échoué, soit. Il a commis des fautes, cela est différent, et tout le monde en fait.' Allra mest irriterade han sig på Voltaires insinuationer att den svenske krigarkungen inte kunde läsa kartor, att han kanske inte ens hade några. Kartan var nyckeln till militär framgång och med kartor och disciplin, var också Napoleon övertygad om, kunde de mest okända, barbariska områden utforskas, kuvas, domineras och civiliseras. Tanken att Karl XII, 'un grand homme de guerre', inte skulle ha behärskat konsten att läsa kartor, vilket också Montesquieu mellan raderna låter förstå, och därmed misslyckats i sitt fälttåg på rysk mark fann han fullständigt befängd. Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 44–45, 339, Wolff, s. 93, 144–145, 149, Montesquieu, vol. I, s. 313.

I sin *Inventing Eastern Europe* understryker Larry Wolff den betydelse just Voltaires *Histoire de Charles XII* hade för upplysningskretsarnas upptäckt av Östeuropa på 1700-talet. Genom att följa den svenske kungens krigståg genom Polen, Ryssland, Ukraina och Krim blev Voltaire, menar Wolff, upplysningens första resenär i Östeuropa, om än bara i fantasin. När han i sitt verk beskriver länder, som egentligen inte tidigare i högre grad hade upplevts som sinsemellan relaterade, skisserar han, utan att säga det rakt ut, upp konturerna för Östeuropa.[280] Genom att så att säga skapa Östeuropa beredde upplysningen, fortsätter Wolff, marken för en senare konkret västeuropeisk maktpolitik i området.[281] Voltaire kom emellertid inte själv att explicit använda sig av sin egen s.k. upptäckt. I sin betoning av Rysslands geografiska utsträckning över två kontinenter, Europa och Asien, upplevde han genomgående den europeiska delen som liggande i norr – detta trots att just det Stora nordiska kriget, när Sverige genom sina förluster i Baltikum klart separerades från Ryssland och Polen, i hög grad bidrog till en förändrad uppfattning om vad norr egentligen innebar.[282]

På samma sätt som Voltaire, upplevde också Napoleon en klar skillnad mellan Rysslands europeiska och asiatiska del, av vilka han därtill hade personlig erfarenhet av åtminstone den förra. Precis som Voltaire kom han på S:t Helena också att i en del valda sammanhang, speciellt när han ville understryka det ryska hotet, konsekvent beteckna Ryssland, oberoende av geografiska fakta, som en 'puissance du Nord'.

Redogörande för de barbariska folkslag som hotade Europa hade Napoleon emellertid, som vi sett, uppmärksammat samma barbarhopar som Fredrik den store. Spåren efter kosackerna, tatarerna och kalmuckerna ledde, enligt Napoleon, utan undantag till 'le désert'. Nordens barbarer i öknen kan tyckas vara en paradox, men här bör man observera att Napoleon när han talade om 'le désert' inte nödvändigtvis behövde associera till "les déserts arides et nus" han hade upplevt under sitt krigståg i Egypten och i Syrien, dvs. i Afrika och i arabvärlden. Tvärtom vet han berätta att man i "les déserts de la Tartarie" har tillgång till både vatten och gräsmarker.[283]

280 "Voltaire's *Charles XII*", skriver Wolff, "surveyed the lands and peoples of Eastern Europe, and articulated their relation of backwardness to Western Europe, their relation of resemblance to each other, and their relation of identity to their own ancient ancestors. These relations constituted the philosophical foundation for the eighteenth-century construction of Eastern Europe." Wolff, s. 89–94.

281 Wolff, s. 8, 89–94, 362.

282 Wolff, s. 90, 156.

283 Bonaparte, 'Description de l'Égypte', *Commentaires*, vol. II, s. 224. För Bertrand förklarade Napoleon också att öknen, vid ett eventuellt ryskt fälttåg mot Indien, inte skulle utgöra något oöverstigligt hinder eftersom den inte är 'aussi aride que ceux de l'Égypte'. Där finns allt från vattentillgångar till bosättningar och det torde inte ens vara nödvändigt att utrusta ett kamelkompani. Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 292.

Oberoende av om kosackerna, kalmuckerna och tatarerna kom från öknar, i den bemärkelse vi i dagligt tal nu använder ordet, eller från vad man kanske närmare skulle definiera som stäpper, savanner eller helt enkelt ödemarker,[284] är det ett faktum att flera av dessa folkstammar, inklusive de 'verkliga ryssarna', levde i områden som sträckte sig både norr och söder om exempelvis Paris. Själv redogjorde Napoleon också bl.a. för Mazeppas kosacker i Ukraina, som Karl XII hade knutit en del förhoppningar till och därför marscherat söderut.[285] Också de barbarer Fredrik refererar till hade emellertid, kan noteras, enligt den store krigarkungen nått hans rike norrifrån. När Berlin 1760 hade intagits av ryssar och kosacker frågade nämligen Fredrik brevledes misslynt Voltaire, apropå publikationen av *Histoire de l'empire de Russie sous Pierre le Grand* (1759), varför denne hade kommit på den befängda idén att skriva en historia om Sibiriens vargar och björnar.[286]

När Napoleon i sin tur, trots att han rätt tydligt beskrev ett hot som kom österifrån: från Tatariets öknar hotades Europa från Preussen i norr till Konstantinopel i söder, väljer att definiera ryssarna och deras anhang som 'nordens barbarer' gör han detta väl medveten om att det nordliga väderstrecket i Europa genom tiderna upprepade gånger har tillskrivts en negativ laddning. Den huvudsakliga dikotomin i Europa under antiken, menar Maria Todorova, gick just mellan ett kulturellt utvecklat Sydeuropa och ett barbariskt Nordeuropa.[287] Både under antiken och medeltiden beskrevs Nordeuropa (främst den skandinaviska halvön och Nordtyskland) som ett överbefolket hemland för, av klimatet härdade och fruktsamma, barbariska folkstammar som den karga naturen upprepade gånger hade drivit söderut.[288] Den romerske skribenten Tacitus betraktelser över det germanska hotet är kanske det mest välkända belägget för denna uppfattning. Även om Tacitus också kände till barbariska folkstammar längre österut, såsom sarmater och daker, upplevde han att det huvudsakliga hotet mot hans egen civilisation kom från germanerna i norr.[289]

Under renässansen levde nord–syd-perspektivet, stärkt av reformationen, naturligt kvar med de italienska stadsstaterna som civilisationens representanter. Halvön som upplevt goternas invasion på 400-talet, hade

284 För 'le désert', om man konsulterar *Le Littré* över 1800-talsfranskan, får man som definition: "Lieu, pays sauvage et désert. Lieu, pays peu habité, retiré." Bouvet François, Andler Pierre, *Le Littré en 1018* (Paris 1984) s. 169.

285 Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 339–340.

286 Wolff, s.170–171, Seton-Watson, s. 34.

287 Todorova, s. 11, Delanty, 'The Frontier and Identities of Exclusion', s. 97, Hay 5, Duroselle, s. 41.

288 Glacken, s. 259–260.

289 Wolff, s. 5, 11.

fått se historien upprepa sig, och i sista kapitlet av *Il Principe* kunde Machiavelli se tillbaka på de franska 'barbarernas', under sin kung Karl VIII, inmarsch på halvön 1494. Fransmännen kunde sägas ha påbörjat en ny era av invasioner norrifrån, som kulminerade med de tyska soldaternas framfart i Rom 1527, när staden plundrades och påven, som flytt till borgen Sant Angelo, slöt fred med de "vilda horderna" mot 400 000 dukater.[290] För de klassiskt inspirerade italienska humanisterna visade tidsperioden 476–1527 helt klart från vilket väderstreck barbarerna fortsättningsvis kom.

Efter att tyngdpunkten i europeisk politik, kultur och ekonomi sedan renässansen förskjutits mot nordväst (närmare bestämt till Amsterdam, Paris och London), hade under upplysningen ett öst–väst-perspektiv alltmer börjat ersätta det då något förlegade nord–syd-perspektivet. Under hela upplysningstiden kom emellertid Montesquieus mycket inflytelserika "klimatlära" att understryka nord–syd-axeln på den europeiska kontinenten och därmed grumla det på 1700-talet framväxande öst–väst-perspektivet. Med sin klimatlära betonade Montesquieu skillnaderna mellan Europa och Asien, och till Europa, dvs. Nordeuropa räknade han, som vi ovan noterat, naturligt också Ryssland.[291] Så kan också Voltaires vana att, efter att i fantasin ha följt den ryske kejsaren ända ned till Ukraina, fortsättningsvis tala om Ryssland som ett land i norr ses som symptomatiskt för hela tidsperioden. I själva verket föreslog Voltaire, en namnändring för området ifråga: 'Il sérait convenable d'appeler terres artiques ou terres du Nord tout le pays qui s'étend depuis la mer Baltique jusqu'aux confins de la Chine'.[292]

Också Napoleons uppfattning om Europa och hans syn på förhållandet mellan Europa och Asien påverkades stort av Montesquieus tankar om politikens yttre villkor. I sina egna resonemang använde han sig ofta av de verktyg Montesquieu tillhandahållit,[293] även om hans slutsatser inte alltid överensstämde med upplysningsmannens, och med denna förklaringsmodell stärktes, mycket möjligt, hans egen mentala kartas naturliga nord–syd- perspektiv. Vidare, bör noteras, levde nord–syd-

290 Wolff, s. 4–5, Bodin, s. 72–73, Hay, s. 32–33, Pim den Boer, 'Europe to 1914: The making of an idea', Kevin Wilson, Jan van der Dussen (eds.) *The History of the Idea of Europe* (London 1995), s. 28, Niccolò Machiavelli, *Fursten* (Stockholm 2004), s. 128–132.

291 Glacken, s. 581, Wolff, s. 5, 204.

292 Duroselle, s. 116–117.

293 Montesquieu är, som ovan antytts, en av de få, kanske den enda, inom den franska upplysningsintelligentian, som Napoleon på S:t Helena uttalade sin odelade beundran för:'…c'était vraiment un beau génie'. Hans uppfattning om exempelvis Voltaire, Rousseau och Diderot växlade efter dagen och humöret. Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 301.

perspektivet kvar som ett retoriskt uttryck, som en litterär konvention utan någon specifik mening, under hela 1700-talet och först i samband med Krimkriget på 1850-talet kom Ryssland att mer allmänt definieras som en östlig statsbildning.[294] I sin sista stora propagandaoffensiv ville Napoleon naturligtvis nå ut med sitt budskap och uttryckte sig därför, för att säkert bli förstådd och tagen på orden, som folk i allmänhet gjorde. Hade han resonerat kring sin 'campagne d'Est' kunde läsaren ha trott sig ha att göra med en omskrivning för Orientfälttåget i Egypten, medan det torde ha stått fullständigt klart att 'la campagne du Nord' rörde sig om det ryska fälttåget. För att skapa den dramatiska effekten, som utgör en central faktor i S:t Helena-litteraturen, fungerade också nord–syd-perspektivet bättre, speciellt när Napoleon valde att förklara så mycket av sitt misslyckande 1812 och ryssarnas militära fördel i förhållande till Europa just med landets exceptionella klimat: '...c'est le froid et non l'ennemi qui nous a détruits.'[295]

3.6 Sammanfattning

Sammanfattningsvis kan man konstatera att Napoleon när han talade om Ryssland i öster, 'à l'est', använde sig av ett rätt neutralt språk, som t.ex. när han konstaterade att Europa består av tre delar med Frankrike i väster, Tyskland i mitten och Ryssland i öster. När begreppsparet Ryssland–öster inte används neutralt, för det emellertid i allmänhet in resonemanget på tanken om Ryssland som en i grunden asiatisk stat som vänder, eller rättare sagt borde fås att vända, ryggen mot Europa. Hade Napoleon fått behålla sin maktställning, skulle han, låter han förstå, ha neutraliserat det ryska hotet genom att begränsa Ryssland till dess asiatiska delar och återställa Moskva som rikets naturliga och historiska huvudstad.

Som en i grunden asiatisk stat kunde å andra sidan Ryssland av Napoleon ha framställts som en del av Österlandet, 'l'Orient', ett begrepp som i hans språkbruk inte alls framstår som speciellt negativt laddat. Österlandet, som under 1700-talet hade upphört att upplevas som ett hot i Europa, hade under upplysningen ägnats mycket uppmärksamhet

294 Glacken, 133, Wolff, s. 5, 142, Hendriette Kliemann (Humboldt universitet), Seminarium: Platsens dimensioner 12.11.2005. 'I am at length going to give you some account' skriver exempelvis Voltaires vän greve Francesco Algarotti symptomatiskt för sin tid (1739) till lord Hervey apropå grundandet av S:t Petesburg, 'of this new city, of this great window lately opened in the north, thro' which Russia looks into Europe'. Först på 1800-talet ändrades perspektivet, hävdar också Iver B. Neumann, och man började allmänt tala om S:t Petersburg som ett "fönster mot väst". Neumann, *Uses of the other*, s. 76.

295 Gourgaud, vol. I, s. 149, Glover, s. 139.

och sagosamlingens *Tusen och en natt* berättelser om det mirakulösa Östern utgjorde populär läsning i vida kretsar,[296] så också i S:t Helena-sällskapet. Egypten såg Napoleon helt i tidens anda som "le berceau des arts et des sciences"[297] och diskuterande om han verkligen, som ryktet påstod, under Egyptenfälttåget hade varit beredd att konvertera till islam för att nå framgång, konstaterade han torrt: 'Croit-on que l'empire d'Orient et peut-être la sujétion de toute l'Asie n'eussent pas valu un turban et des pantalons...'[298] De asiatiska folkslag Napoleon förknippade med Ryssland, om inte så tydligt de 'verkliga ryssarna', dvs. kosackerna, tatarerna och kalmuckerna, såg han däremot som vetenskapernas och de sköna konsternas fiender och inte heller som några bärare av Orientens mystik, utan enbart som hotfulla och skrämmande. Det som i S:t Helena-litteraturen framställs som Rysslands asiatiska arv kan här sammanfattas med "kringstrykande barbariska folkstammar", "despotism", "slaveri" och en "falsk karaktär". Man kan kanske säga att Napoleon gjorde skillnad mellan den antika 'goda Orienten'[299] och samtidens s.k. onda Asien och relaterade Ryssland i det närmaste helt till det senare.

För att få gehör för sitt budskap att den europeiska kontinenten hotades och att behovet av en Bonaparte för att mota ryssarna var överhängande, tycks Napoleon å andra sidan ha upplevt ett nord–syd-perspektiv som mer fruktbart än ett öst–väst-perspektiv. När han talade om Ryssland i norr, likställdes Ryssland med "evig is", "köld" och "död natur" men också med "mörker", "tröghet", "barbari" och "fattigdom". Genom dylika, ofta upprepade, ekvivalenskedjor blir Ryssland–norr i S:t Helena-litteraturen en ytterst hotfull konstruktion, som européerna uppmanas beakta:

> La Russie est envahissante de sa nature, tôt ou tard elle fera une irruption en Europe; elle le doit dans l'intérêt du progrès de civilisation des quatre cinquièmes de sa population ... L'appât du pillage d'une ville comme Paris est plus qu'il ne faut pour que tous les barbares du Nord se ruent sur l'Europe.[300]

Definitionen av Ryssland, som de facto sträckte sig ända ned till Svarta havet och vars huvudstad låg vid Östersjön, som en asiatisk stat i norr, kan således tas som ett uttryck för Napoleons textuella strategi att i eget intresse demonisera Ryssland. Emedan Orienten i S:t Helena-litteraturen

296 Delanty, *Europa*, s. 124, Ambjörnsson, s. 26, Py, s. 56.
297 Bonaparte, 'Description de l'Égypte', *Commentaire*s, vol. II, s. 210.
298 Las Cases, vol. I, s. 545, 26.4.1816.
299 Said, s. 100.
300 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 69.

framställs som "den Andre", som Napoleon själv hade mött och fascinerats av,[301] görs Ryssland till så att säga "den Relevante Andre", dvs. den som kunde motivera behovet av en Bonaparte och en napoleonskt inspirerad europeisk politik, bland annat genom att framställas som en asiatisk stat i norr.

Till och med sådant som kunde uppfattas som Rysslands europeiska drag vändes, kan noteras, i S:t Helena-litteraturen till något negativt:

> ...la Russie encore possède un avantage immense sur le reste de l'Europe; elle a le rare avantage d'avoir un gouvernement civilisé et des peuples barbares: chez eux les lumières dirigent et commandent; l'ignorance exécute et dévaste.[302]

Just på grund av sin civilisationsgrad utgjorde Ryssland, i motsats till andra barbariska länder, ett hot mot de europeiska folken. Ryssland blir som gränsland mellan upplysning och barbari speciellt farligt, emedan man inte vet var man har det. Därtill rör det sig om en civilisationsform som genom sina rötter förklarades avvika från den västeuropeiska: 'Pour l'empereur de Russie ... c'est un vrai *Grec de Bas-Empire*.'[303] I Napoleons funderingar kring den europeiska kontinentens framtid kan man också skönja en religiös uppgörelse mellan det katolska Sydeuropa och ett, som han framställde det, ortodoxt Nordeuropa. Protestanterna förpassar han (när han inte likställer dem med katolikerna), med undantag för Preussen som eventuellt drar nytta av situationen, i allmänhet till åskådarnas roll. Själva började ryssarna egentligen först på 1830-talet aktivt legitimera sin expansionspolitik med försvaret av förtryckta trosbröder, och då var det i första hand bulgarerna med sin slaviska bakgrund, vilket Napoleon i allmänhet inte uppmärksammar, som intresserade dem.[304]

Genom att eliminera de gamla gränsvakterna Sverige och Polen, samt därmed med tiden även Konstantinopel, hade Wienkongressens män skickligt manipulerade av Alexander, lät Napoleon också förstå, själva öppnat expansionsvägarna för de barbariska horderna in i Europa. Endast Napoleon hade inte låtit sig luras av den slipade, ryske självhärskarens falska natur. Själv hade han alltid förstått att sätta den

301 Napoleons intressse för Orienten är väl dokumenterat. Redan i sin ungdom hade han ingående studerat exempelvis abbé de Marignys arabiska historia och före fälttåget 1798 tog han också del av bl.a. greve Volneys verk rörande Egypten. Han hade, sammanfattar Said, genomgående en "välvillig förståelse" för Orienten. Laurens, s. 369, Said, s. 120.

302 Las Cases, vol. I, s. 225, 6.11.1815.

303 Las Cases, vol. I, s. 455, 10–12.3.1816. Kursivering i originalet.

304 Todorova, s. 82–84.

europeiska säkerheten främst, ofta till och med (liksom romarna i tiden[305]) på bekostnad av sina personliga intressen. I stället för att aktivt förespråka en fransman på Sveriges tron hade han understrukit behovet av ett svensk-danskt samarbete mot Ryssland i Östersjöområdet. Han hade för att garantera det turkiska låset vid Bosporen givit upp Västerlandets kejsarkrona, som Alexander, i utbyte mot Konstantinopel, hade bjudit honom på silverfat. Han hade slutligen marscherat ända till Moskva för att, trots både vänners och fienders motstånd, återupprätta den polska barriären mot nordens barbarer.

305 Se närmare kapitel 6.5.2 Planer för Europas framtid, not 356.

4 Napoleon – nationalitetsprincipens banerförare?

4.1 Inledning

> Une de mes plus grandes pensées avait été l'agglomération, la concentration des mêmes peuples géographiques qu'ont dissous, morcelés les révolutions et la politique. Ainsi, l'on compte en Europe, bien qu'épars, plus de trente millions de Français, quinze millions d'Espagnols, quinze millions d'Italiens, trente millions d'Allemands: j'eusse voulu faire de chacun de ces peuples un seul et même corps de nation.[1]

Få av Napoleons uttalanden på S:t Helena har väl blivit lika mycket kritiserade som just detta. Det sista den franske envåldshärskaren eftersträvade var ett på självständiga nationalstater vilande Europa, har kritikerna slagit fast. Tvärtom vaknade den nationalistiska känslan just som en reaktion på det franska förtrycket, som efter de franska soldaternas framfart på besegrade områden främst tog sig uttryck i form av utskrivningar och kontributioner till den franska ockupationsmakten – fransmännens nedlåtande syn på 'barbarerna' och 'vildarna' som de blivit satta att styra över inte att förglömma.[2] Enligt mångas uppfattning blev också just den av Napoleonförtrycket framkallade nationella rörelsen en direkt orsak till hela det napoleonska systemets fall. "Napoleon was defeated not only by his overbearing ambitions but also by the new force which his wars aroused abroad and which he did not understand – the nationalism of the European peoples...", sammanfattar Hans Kohn på klassiskt manér Napoleons förhållande till den nationella rörelsen.[3]

Ovanstående resonemang har rätt allmänt accepterats och kritiken som framförts har närmast rört sig om arten av den nationella väckelse Napoleonförtrycket anses ha givit upphov till. Enligt exempelvis Stuart Woolf kan reaktionen på den franska dominansen inte definieras som ett folkligt fenomen, utan det rörde sig närmast om samhällselitens

1 Las Cases, vol. II, s. 1462, 11.11.1816.

2 Godechot, *L'Europe et l'Amérique*, s. 180–200, Jourdan, s. 135, Suratteau, s. 81, Michael Broers, *Europe under Napoleon 1799–1815* (London 1996), s. 265, Geoffrey Bruun, *Europe and the French Imperium 1799–1814* (New York 1934), s. 157–158, Duroselle, s. 160.

3 Hans Kohn, *Nationalism: It's Meaning and History* (Princeton 1955), s. 29, Suratteau, s. 72–73, Réau, s. 48.

reaktion mot det utländska styret. Samhällseliten, som enligt Woolf kände samma skräck för "folket" som Napoleon själv, tog sedan det effektiva franska styrelsesättet som modell när den byggde upp sina egna samhällssystem runt om i Europa. "The European nation state of the nineteenth century", skriver Woolf, "is intimately related to the Napoleonic experience, not through popular nationalism, but because of the élites' concern to harness and ultimately re-educate popular loyalties through a strong state."[4]

'Je veux tout ce que veulent les Français', hävdade Napoleon emellertid också i ett samtal med stormarskalk Bertrand i januari 1821:

> Tous les Français voudront la guerre pour avoir le Rhin et la Belgique; ils la voudront aussi pour avoir l'indépendance de l'Italie, parce qu'ils attacheront à cela leur gloire. Ils la voudront pour reprendre leur influence sur l'Allemagne, etc.[5]

Detta är ett konstaterande som onekligen ställer det ovan citerade 'nationalitetsprogrammet' i en rätt märklig dager. Själv har jag känslan av att bilden av Napoleon som "défenseur du principe des nationalités" som man har tyckt sig kunna utläsa ur S:t Helena-litteraturen[6] borde granskas lite närmare, och vill därför gå tillbaka till källmaterialet som helhet för att se vad han egentligen sade sig ha haft för planer för Frankrikes grannfolk: tyskarna, italienarna och spanjorerna.

4.2 Tysk enhet?

När det kommer till de 30 miljoner tyskar som Napoleon säger sig ha önskat förena har, speciellt i franska kretsar, kritiken mot hans s.k. nationella program naturligt nog fått en något annorlunda klang. Var det verkligen en god idé, har man frågat sig, av en fransk kejsare att ens så att säga på pappret, för att inte nämna i praktiken, uppmuntra tyska enhetssträvanden? Gjorde Napoleon sig inte skyldig till ett oförlåtligt misstag, när han i sin iver att framstå som 'nationernas man' bidrog till den tyska nationalstatens födelse 1871? Tydligast har denna tanke kanske uttryckts av "L'Action française", som i april 1921 kritiserade Napoleon 'd'avoir uni ce qu'il fallait diviser, éveillé ce qu'il eût mieux valu laisser dormir'.[7]

---

4 Stuart Woolf, 'The construction of a European world-view in the Revolutionary-Napoleonic years', *Past and Present*, 137/1992, s. 72–101.

5 Bertrand, *Cahiers*, vol. III, s. 34.

6 Se exempelvis Gonnard, *Les origines de la légende*, s. 219–232, Petiteau, s. 285, Le Gall, s. 202–203, Masson, s. 494.

7 Petiteau, s. 158, Jacques Bainville, *Histoire de trois générations 1815–1918* (Paris 1927), s. 19, 26–28.

Hans Kohn låter i sin tur förstå att den franske kejsaren grovt hade underskattat just den tyska nationalismen, som för honom, enligt Kohn, till slutet förblev ett mysterium. Som belägg för detta påstående tar Kohn ett brev från Napoleon till marskalk Davout (kommendör i Hamburg), när denne i slutet av 1811 hade varnat den franska ledningen för ett spirande nationellt motstånd i landet. I sitt svar till den orolige kommendören skriver nämligen Napoleon: "S'il y avait un mouvement en Allemagne il finira par être pour nous et contre les petits princes."[8] "Whatever understanding of nationalism", konkluderar Kohn, "there was in Napoleon's mind applied to Italy."[9]

I sin *Les Origines de la légende napoléonienne* konstaterar å sin sida Philippe Gonnard, rörande det nationella elementet i legendbildningen kring Napoleon, att denne på S:t Helena inte så ofta uppmärksammade den tyska frågan.[10] Samma fåordighet kunde jag i min avhandling pro gradu konstatera att också gällde brorsonen, den blivande Napoleon III, som före sitt makttillträde hade tagit som sin uppgift att tolka och vidare utveckla de s.k. napoleonska idéerna, bland vilka just nationalitetsfrågorna spelade en central roll för prinsen.[11] Medan de båda Bonaparterna skriver ingående om den napoleonska Italienpolitiken, blir resonemangen onekligen knapphändigare och mycket luddigare när det kommer till den tyska världen. Dilemmat är, som reaktionen från "L'Action française" tydligt visar, uppenbart. När Napoleon önskade framstå som de 'civiliserade folkens polstjärna'[12] inbegrep detta naturligtvis också tyskarna. Frågan var hur man skulle kunna framställa den franske kejsaren som en trovärdig föregångsman inom den tyska världen, utan att i Paris skapa känslan av en övermäktig granne öster om Rhen. Men i hur hög grad önskade då Napoleon över huvud taget, frågar jag mig, i S:t Helena-litteraturen, förutom eventuellt just den 11 november 1816, framstå som den tyska nationalstatens banerförare?

I sina samtal på S:t Helena framhöll Napoleon gärna att han hyst en alldeles speciell aktning just för det tyska folket. Förvisso hade han av nödvändighet, medgav han, pålagt landet miljoner i kontributioner, men

8 Kohn, 'Napoleon and the age of nationalism', s. 30, Bonaparte, *Correspondance*, vol. XXIII, Dec. 2. 1811, No 18300.

9 Kohn, 'Napoleon and the age of nationalism', s. 30. Samma slutsats drog tidigare också John Holland Rose och skriver: "Except in regard to his Italien kindred, none of the nationalist aspirations that were to mould the history of the century touched a responsive chord in his nature." *The Life of Napoleon I* (London 1935), vol. II, s. 119.

10 Gonnard, *Les origines de la légende*, s. 222.

11 Juselius, s. 182–183, 189.

12 Las Cases, vol. II, s. 1106, 18.8.1816.

han hade noga aktat sig för att genom visat förakt såra nationen. Tvärtom hade han alltid högaktat den.[13] Sin högaktning hade han också, berättar han, konkret visat bl.a. genom att vid furstemötet i Dresden entlediga sin franska livvakt och omge sig med endast den sachsiske kungens drabanter: '[J]'étais là dans une si bonne famille, avec de si braves gens, que j'étais sans risque...'[14] Att tyskarna inte hade närt samma varma känslor för honom själv, såg han igen som en naturlig följd av att tio år av krig hade rasat på tysk mark, samt att tyskarna aldrig hade fått lära känna hans verkliga tänkesätt, hans stora planer för den tyska världen.[15]

Den stora planen hade alltså enligt Las Cases' anteckningar i november 1816 varit en sammansmältning av det tyska området, liksom tidigare det franska, men i tyskarnas fall krävde förverkligandet, får vi också veta, ett långsammare genomförande. Inte på grund av att tyskarna inte skulle ha varit redo för en sammanslutning, tvärtom: 'ils l'étaient trop ... ils eussent pu réagir aveuglément sur nous avant de nous comprendre.'[16] Därtill frågade sig Napoleon också, liksom senare "L'Action française", om detta över huvud taget hade varit en uppgift för en fransk kejsare. Varför hade ingen tysk furste förstått att bedöma nationens sinnesstämning och begagnat sig därav? Född tysk prins skulle Napoleon själv, förklarade han, med säkerhet ha kommit att styra över 30 miljoner förenade tyskar. Hade tyskarna en gång accepterat honom var han därtill också övertygad om att de aldrig skulle ha övergett honom; så väl kände han dem.[17]

Ett enat Italien och i synnerhet ett enat Tyskland skulle, som han medgav för Bertrand, emellertid otvivelaktigt ha varit ett brott mot Frankrikes traditionella utrikespolitik att hålla sina grannar splittrade, och medan han trodde sig ha fransmännens stöd för en italiensk enhetspolitik, gjorde han sig däremot inga illusioner rörande fransmännens inställning till den tyska världen.[18] Således hade Napoleon, får vi läsa hos Las Cases, till en början också nöjt sig med att ge impulsen till det tyska enhetsverket genom att 1806 instifta Rhenförbundet, som i hög grad, trots att det varit en provisorisk lösning, hade rensat upp i det dåvarande gyttret av tyska stater.[19]

13 Las Cases, vol. II, s.1528, 18–19.11.1816.
14 Las Cases, vol. I, s. 454, 10–12.3.1816.
15 Las Cases, vol. II, s. 1528, 18–19.11.1816.
16 Las Cases, vol. II, s. 1464–1465, 11.11.1816.
17 Las Cases, vol. II, s. 1465, 11.11.1816.
18 Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 185, vol. III, s. 34.
19 Las Cases, vol. II, s. 1373, 25.10.1816, s. 1464, 11.11.1816. Rhenförbundet kom med tiden att omfatta hela Tyskland med undantag av Österrike, Preussen, Braunschweig och Kur-Hessen.

Så långt samtalet med Las Cases den 11 november 1816 rörande den tyska politiken. I andra sammanhang låter Napoleon igen förstå att skapandet av Rhenförbundet hade varit en del av hans program att på kontinenten göra upp med resterna av den s.k. gamla världen, i vilken Det heliga romerska riket av tysk nation hade varit en central maktfaktor.[20] Montholon och Gourgaud spekulerade å sin sida över huruvida Napoleon hade fikat efter den tyska kejsarkronan och därmed Västvärldens ledarskap för egen räkning, en tanke som för övrigt också Napoleon själv medger att hade varit på tapeten i Erfurt 1808.[21]

Vad Napoleon hade tänkt sig, om Rhenförbundet endast hade varit en provisorisk lösning, förblir emellertid rätt oklart och alternativen är många. I instruktionerna till abbé de Pradt i samband med dennes uppdrag som sändebud i Warszawa inför det stora fälltåget 1812, skriver Napoleon:

> L'Empereur pense qu'à une époque finale, qui ne peut tarder à se reproduire, il conviendra de rendre la confédédaration des puissances de l'Europe à toute leur indépendance. La maison d'Autriche, qui possède trois vastes royaumes, doit être l'âme de cette indépendance, à cause de la situation topographique de ses États; mais elle n'en doit pas être la dominatrice...[22]

Österrike borde alltså enligt detta resonemang ges en central roll i den framtida tyska politiken. När Napoleon, som han själv uttryckte det, sopade bort resterna av den gamla världen, hade emellertid just den tyske kejsaren, i sin egenskap av det romerska imperiets arvtagare, betalat ett högt pris. Efter den lysande franska segern i Austerlitz hade kejsaren av Det heliga romerska riket av tysk nation dragit konsekvenserna och nedlagt den tyska kejsarkronan. Som kejsare av Österrike hade Frans I också ansett sig ha orsak att med oro invänta Napoleons nästa drag, men att fullständigt krossa Österrike hade aldrig, förklarade Napoleon för Las Cases, ingått i hans planer, för vilka Österrikes bevarande tvärtom hade varit nödvändigt.[23] Visserligen hade Napoleon lekt med tanken att låta Frans' bror, hertigen av Würtzburg, överta den österrikiska tronen,[24] men i stället hade han hoppats garantera det österrikiska hovets lojalitet med äktenskapets band, något som han på S:t Helena bittert

20 Gourgaud, vol. II, s. 159, Montholon, *Récits*, vol. II, s. 269–270.

21 "On travaillait", skriver Gourgaud, "la Confédération dans ce but." Gourgaud, vol. II, s. 179–180.

22 Las Cases, vol. II, s. 1373, 25.10.1816. Rörande instruktionens autenticitet se kapitel 2.2 Skrifter tillkomna på initiativ av Napoleons franska följeslagare, samt den brittiske doktorn O'Merars dagbok.

23 Las Cases, vol. II, s. 957, 20.7.1816.

24 Las Cases, vol. I, s. 554–555, 28.4.1816, O'Meara, vol. II, s. 181.

ångrade.[25] Utan det österrikiska äktenskapet, upprepade Napoleon ett flertal gånger, skulle han nämligen aldrig ha gått mot Moskva. Förbindelsen med Wien kunde därmed enligt hans uppfattning sägas ha kostat honom det franska kejsardömet. Så är också Österrike, slår han fast i ett samtal med Gourgaud, att betrakta som Frankrikes verkliga fiende (la vraie ennemie de la France).[26] Med facit i hand kunde Napoleon bara konstatera att han under fälttåget 1809 borde ha gjort slag i saken och verkställt en plan som, påstår han, då länge hade grott i hans bakhuvud, nämligen att helt enkelt splittra det österrikiska området i tre skilda kungakronor (trois royaumes distincts), dvs. Ungern, Böhmen och Österrike. Det enda som hade hindrat honom från att genomföra planen, som naturligtvis också kunde tolkas som en strävan att befria två folk från främmande förtryck, var, låter han igen förstå, hotet från Ryssland: '...c'était ôter une barrière à la Russie, qui devenait bien puissante.'[27]

Napoleons åsikt att Österrike borde spela en ledande roll i den tyska världen hänför sig alltså till tiden före 1812, när han ännu hyste förhoppningar om att familjebanden skulle garantera Wiens vänskap. Också då var han emellertid noga med att poängtera att Österrike inte helt borde dominera området, och för de Pradt förklarade han vidare:

> Le centre de l'Europe doit se composer d'États inégaux en puissance, qui auront chacun une politique qui lui sera propre; qui, par leur situation et leurs rapports politiques, chercheront un appui dans le protectorat des puissances prépondérantes. Ces États sont intéressés au maintien de la paix, parce qu'ils seront toujours victimes de la guerre.[28]

När allt kom omkring önskade han tydligen på samma sätt också av det habsburgska området skapa maktpolitiskt ojämlika stater, och tanken på Österrikes ledande roll i den tyska världen är glömd och begraven.

Ett alternativ till ett österrikiskt ledarskap hade varit att ge det habsburgska kejsardömets rival Preussen denna roll, men för O'Meara förklarade Napoleon att han ansåg 'att Preussen aldrig borde spela den första rolen ... i fasta landets affairer; att det endast var en magt af andra rangen, och borde handla såsom en sådan'.[29] Omringat av mäktiga

25 Gourgaud, vol. II, s. 230, Las Cases, vol. I, s. 555, 28.4.1816.

26 Gourgaud, vol. II, s. 230, Bonaparte, 'Manuscrit venu de Sainte-Hélène', *Mémoires* 1823–1825, vol. II, s. 259, Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 229, Montholon, *Récit*s, vol. I, s. 306.

27 Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 230, Gourgaud, vol. I, s. 150, vol. II, s. 129, Las Cases, vol. I, s. 554, 28.4.1816, vol. II, s 1086, 12.8.1816.

28 Las Cases, vol. II, s. 1373, 25.10.1816.

29 O'Meara, vol. I, s. 199, Montholon, *Récits*, vol. II, s. 426.

grannar, Ryssland, Österrike och Frankrike, kände Preussen, menade han, nämligen alltid sin ställning hotad och den preussiska utrikespolitiken hade därför ofta följt principen att gå med den som man för tillfället upplevde som den starkaste parten.[30] En sådan, vad åtminstone utrikespolitiken anbelangade, opålitlig statsbildning som därtill i så hög grad präglades av det gamla militäristiska arvet från Fredriks dagar kunde, enligt Napoleons bedömning, inte leda den tyska världen in i den moderna tiden, och på S:t Helena ångrade han stundtals att han, när han hade haft möjlighet, inte hade krossat Fredriks rike helt och hållet. Han borde helt enkelt när han hade haft tillfälle, förklarade han för Bertrand, ha gjort processen kort med det preussiska kungahuset, låtit Fredrik Vilhelm behålla endast Köningsberg, givit Schlesien till kungen av Sachsen och placerat sin bror Jérôme eller någon annan hugad kandidat på tronen i Berlin.[31] För till syvende och sist, visst hade också Napoleon insett det preussiska hotet mot den franska maktställningen på kontinenten:

> ...le trône de Berlin renversé, j'aurai fait un pas immense pour la puissance française ... La Prusse est et a toujours été depuis Frédéric et serait toujours le plus grand obstacle à l'accomplissemant de mes grands projets pour la France.[32]

I sina kommentarer till marskalk Turennes fälttåg på 1600-talet låter Napoleon sedan helt andra planer, som mera börjar påminna om hans de facto förda politik, för den tyska världens framtid skymta fram. Han hade, låter han förstå, övervägt att skapa ett Tyskland bestående av tre monarkier, exklusive både Österrike och Preussen:

> Les armées françaises ont toujours été jouées par ces petits princes du corps germanique. Il aurait été plus utile à la France que l'Allemagne, outre l'Autriche et la Prusse, eût été partagée en trois autres monarchies assez puissantes pour défendre leur territoire, faire respecter la neutralité, et contenir l'ambition de l'Autriche, de la Prusse et de la France même...[33]

30 Bonaparte, 'Politique du Directoire', *Mémoires* 1823–1825, vol. VI, s. 158–160.

31 Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 210–211, 229–230, O'Meara, vol. I, s. 354, vol. II, s. 178. 'Là où j'ai eu le plus grand tort', förklarade Napoleon för Gourgaud, 'c'est à Tilsit; je pouvais ôter le roi de Prusse du trône, j'ai hesité...' Gourgaud, vol. II, s. 128–129, 310.

32 Montholon, 'Une soirée', s. 174.

33 Bonaparte, 'Précis des guerres du Maréchal Turenne', *Mémoires* 1823–1825, vol. V, s. 33–34. Förkortas i fortsättningen 'Turenne'. En liknande tanke på en tredelning av den tyska världen finner vi samtidigt också hos den ryske kejsaren Alexander I. Rey, s. 301–302.

Redan i freden i Campo-Formio hade han, får vi veta, börjat lägga grunderna till en tysk lösning enligt denna modell. När Österrike i fredsförhandlingarna hade krävt kompensation för bl.a. Belgien, hade Napoleon medvetet valt att i stället för att med tre miljoner nya tyska undersåtar fördjupa Wiens engagemang på tysk mark, söka den nödvändiga kompensationen i form av de venetianska områdena på den italienska halvön (och Dalmatien). Därtill hade han, när han utverkat ett erkännande av den franska ockupationen av västra Rhenstranden, kraftigt minskat den österrikiske kejsarens inflytande i den germanska världen och därmed tagit ett stort steg på vägen mot det tyska, tydligen tredelade, enhetsverket. Genom sin politik hade den franske generalen i praktiken därtill, åtminstone enligt honom själv, förutom det tyska också befrämjat det italienska enhetsverket (se vidare kapitel 4.3 Ett självständigt Italien?).[34]

Av de tre tyska kungadömena (exklusive Österrike och Preussen) hade Napoleon, enligt vad Gonnard funnit i den engelska versionen av Motholons *Récits de la captivité,* önskat göra en federation, en nationell union med gemensam flagga, gemensamma skatter och intressen. De avpolleterade tyska prinsarna skulle i sin tur, lite märkligt, enligt uppgift ha kompenserats på Balkanhalvön.[35] I den franska versionen av Montholons minnen har jag däremot inte funnit några visioner för en tysk federation såsom Gonnard beskriver den. Tanken att kompensera tyska prinsar på Balkan har jag heller inte stött på, förutom ett lydigt Österrikes kompensation på illyriskt område, och den rimmar rätt illa med Napoleons funderingar kring Balkan i övrigt. Den engelska versionen *History of the captivity of Napoleon at St Helena* (1846) publicerades i själva verket ett år före den franska, och man kan fråga sig om detta påstående var ett misstag som Montholon sedan rensade bort.

Planen på en tysk federativ statsbildning, exklusive Preussen och Österrike, kunde å andra sidan rätt väl ha svarat mot Napoleons behov av att kunna framställa sig själv som den tyska nationens man (för tysk publik). Alla tyskar, förutom just preussarna och österrikarna, hade han fått klart för sig via dagspressen, ställde sig ytterst kritiska till uppgörelserna i Wien, som delvis återupprättade, och i Berlins fall förstärkte, de gamla statsbildningarnas dominans i området.[36] Vidare skulle den nya, av

34 Bonaparte, 'Paix de Campo-Formio', *Mémoires* 1823–1825, vol. IV, s. 260, Bonaparte, 'Situation politique de l'Europe en 1798', *Mémoires* 1823–1825, vol. VI, s. 1, Bertrand, *Récits*, vol. II, s. 304.

35 'C'eût été la réalisation', citerar Montholon Napoleon i den engelska upplagan av *Récits de la captivité* (vol. III, kap. VIII), 'de la nationalité germanique sans qu'aucun intérêt local ou aucun droit acquis eût été lésé.' Gonnard, *Les origines de la légende*, s. 223.

36 Bonaparte, 'L'île d'Elbe et les cent-jours', *Correspondance,* vol. XXXI, s. 112.

Napoleon organiserade, tyska statsbildningen, förklarade han nu också för den franska publiken, naturligtvis ha byggts på de franska revolutionsprinciperna. Tyskland, skriver han utan att definiera begreppet närmare, skulle helt enkelt liksom andra av honom organiserade områden ha följt den franska civilkoden.[37] En franskt inspirerad tysk federation som kunde balansera Preussen och Österrike,[38] var ett budskap som han mycket möjligt trodde att, förutom bland tyskarna, också kunde vinna gehör på fransk mark.

Det här är ungefär så långt man kommer, om man ur S:t Helena-litteraturen försöker utläsa Napoleons planer för tyskarnas framtid. Många (och motstridiga) och stora planer hade han haft; 'mais j'ai échoué, et, partant, j'ai eu tort: cela est de toute justice...'[39]

Det tyska "enhetsverket" blir således, när man sammanfattar det, en splittring i tre, eller om man så vill fem, delar: en, får man kanske anta, löst sammanhängande av Napoleon organiserad tysk federation (vilket inte heller framgår helt klart), Preussen, som han eventuellt helt borde ha krossat, och Österrike, som borde ha fråntagits stora delar av sina områden. Om man emellertid i stället försöker motivera Napoleons eventuella anspråk på att ses som nationalstatsprincipens banerförare med de två nya/nygamla statsbildningarna Ungern och Böhmen, som han ångrade att han inte hade låtit födas, så bör man notera, att hans funderingar mera kretsar kring att straffa Österrike än att försöka framstå som en förespråkare för de europeiska, som Napoleon framställer det, gränsfolkens rätt att själva välja sina statsbildningar. Med Ryssland som granne borde, enligt hans bedömning, tvärtom alla former av territoriell splittring i så stor utsträckning som möjligt undvikas. Men hans avsky mot Wien, som han upplevde att grymt hade svikit honom, känner på S:t Helena inga gränser. Om han bara lyckades ta sig tillbaka till maktspelet i Europa, kunde både Böhmen och Ungern, låter han förstå, omgående börja planera för sin framtid som, om inte av Frankrike så av Österrike, oberoende kungadömen.[40] Genom hela S:t Helena-litteraturen upprepar han emellertid bara rätt mekaniskt att han borde ha splittrat Österrike, och man kan fråga sig om det över huvud taget låg något annat än besvikelse och bitterhet bakom orden.

37 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 439.

38 Tanken på en tredelning av den tyska världen kan på fransk mark i första hand spåras tillbaka till abbé Sieyes och Talleyrand som under direktoriets tid hade förespråkat främjandet av en fransk vänlig statsbildning i det tyska rikets centrala och sydliga delar. Redan kardinal Mazarin hade emellertid under maktkampen mot Habsburgarna tänkt i liknande banor.Woolf, *Napoleon's Integration*, s. 26, Bruun, s. 129.

39 Las Cases, vol. I, s. 834, 16.6.1816.

40 Montholon, 'Une soirée', s. 174.

Napoleon var emellertid helt klart medveten om det motstånd mot det habsburgska huset som levde kvar i Ungern och Böhmen[41] och hade 1809 med löften till ungrarna om frihet, en egen kung och en egen konstitution samt garantier för de nationella traditionerna och språket, försökt väcka deras potentiella nationella medvetande. Hans uppmaning: 'Reprenez donc votre existence comme nation!' hade dock klingat för döva öron när ryktet samtidigt visste berätta att Lucien Bonaparte var påtänkt som blivande kung för den nygamla statsbildningen. Magyarerna missade, konstaterar i varje fall Jean Tulard, en gyllene chans när de inte lyssnade till den franske kejsarens locktoner 1809.[42]

För Napoleon var "magyar" emellertid ett rätt vagt begrepp. Han var visserligen medveten om att ungrarna talade ett för tyskarna främmande språk,[43] men tycks ha trott att det rörde sig om en slavisk folkgrupp. 'J'aurais dû rendre la Hongrie', förklarade han nämligen för Montholon, 'indépendante aussi; c'eût été d'une immense importance pour l'avenir de la race slave.'[44] Misstaget att uppfatta magyarerna som slaver var han å andra sidan inte ensam om. Exempelvis i den stora *Encyklopedin* beskrivs Ungern som ett land liggande på gränsen mellan Asien och Europa, medan språket förklaras vara en slavisk dialekt och därmed besläktat med språken i Böhmen, Polen och i Ryssland.[45] Vidare kände Napoleon också till att det fanns katoliker i Ungern[46] men hävdade, som vi sett, att många, kanske majoriteten, bekände sig till den grekisk-ortodoxa tron.[47]

I Böhmen, där det franska inflytandet egentligen varit rätt litet, hade däremot, noterar Tulard, en nationell rörelse riktad mot Wien de facto vaknat under Napoleonkrigen. Mycket möjligt hade den inspirerat Napoleon till tanken att upprätta en tjeckisk stat, eventuellt i anslutning till Bajern, på Österrikes bekostnad.[48] Men detta är en tankegång han inte spinner vidare på, när han på S:t Helena "avslöjar" sina planer för kontinentens folk. De få gånger han över huvud taget nämner området handlar det just om den splittring han borde ha åstadkommit mellan Wiens tre kronor.[49] Att han gav Gourgaud i uppdrag att göra en del

41 Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 338.
42 Jean Tulard (sous la dir. de), *Dictionnaire Napoléon* (Paris 1999), vol. I, s. 965, Suratteau, s. 68–69, Schroeder, s. 366.
43 Las Cases, vol. I, s. 577.
44 Montholon, *Récits*, vol. I, s. 306.
45 Wolff, s. 184–186.
46 Bonaparte, 'Quatre concordats', *Mémoires* 1823–1825, vol. I, s. 160.
47 O'Meara, vol. II, s. 348, Montholon, *Récits*, vol. II, s. 69.
48 Tulard (sous la dir. de), *Dictionnaire*, vol. I, s. 252.
49 Samt att Napoleons son av sin morfar just i Böhmen hade beviljats ett apanage. Montholon, *Récits*, vol. II, s. 220.

geografiska efterforskningar rörande Böhmen, tyder eventuellt på att han planerade diktera ett längre avsnitt om området,[50] men av någon anledning stannade tanken på planeringsstadiet.

4.3 Ett självständigt Italien?

Medan Napoleon ofta blev rätt fåordig och gärna bytte ämne när samtalet kom in på hans planer för den tyska världen, diskuterade han däremot gärna *'ce beau théâtre d'Italie'*.[51] Både i de dagliga samtalen och de mera bearbetade och genomtänkta dikteringarna låter han oss ta del av sina ambitiösa planer för Italiens framtid, samt vilka problem han hade haft att ta ställning till för att med framgång kunna förverkliga dem. I fråga om Italien räknade han, som vi sett, nämligen med fullt stöd från den franska hemmapubliken,[52] varför han gärna uppehöll sig vid sin italienska politik. De allra försiktigaste på hemmaplan, som hade föredragit att se alla Frankrikes grannstater splittrade, ansåg han sig också kunna lugna med att Italiens säkerhetsmässigt svaga punkt låg vid gränsen mot Österrike, varför italienarna, enligt honom, alltid skulle känna sig mest hotade därifrån. Det österrikiska hotet skulle i sin tur automatiskt, resonerade han, driva landet i armarna på Frankrike, varför Paris alltid kunde räkna med det italienska folkets lojalitet. Högst antagligen skulle däremot ett enat Italien, medgav han, ha blivit en allvarlig konkurrent i Medelhavet,[53] men alla dessa farhågor kunde den franska läsaren lägga bakom sig, när han hade tagit del av Napoleons italienska program, såsom det utformades på S:t Helena.

Att hans budskap skulle få ett positivt mottagande bland italienarna som, enligt Napoleon, sedan romarrikets dagar närt hoppet om frihet och nationell självständighet betvivlade 'le libérateur de l'Italie' inte.[54] När det kom till den italienska publiken gällde det således närmast att förklara den strategi och de metoder han använt, emedan dessa hade väckt ett visst uppseende – förklaringar som för övrigt också fransmän och det övriga Europa väntade på att få ta del av.

Italien, genom hav och berg skiljt från det övriga Europa, tycktes, framhöll Napoleon ofta, vara skapat att bilda en stor och mäktig nation. Landets geografiska sträckning, med en längd som inte står i proportion

50 Gourgaud, vol. II, s. 73.
51 Las Cases, vol. II, s. 1261, 20.9.1816. Kursivering i originalet.
52 Bertrand, *Cahiers*, vol. III, s. 34.
53 Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 185, Gourgaud, vol. II, s. 108.
54 Bonaparte, 'Negociations de 1796', *Mémoires* 1823–1825, vol. III, s. 439, Gourgaud, vol. II, s. 94, Montholon, *Récits*, vol. II, s. 126.

till dess bredd, tillsammans med de bergskedjor och stora floder som genomskär halvön, hade emellertid givit upphov till en delning i tre naturliga landmassor, dvs. Podalen i norr, Neapel i söder och däremellan den centrala delen av halvön. Hade halvön, konstaterade han, däremot varit dubbelt så bred och bara hälften så lång, skulle medelpunkten ha legat närmare alla de yttersta gränserna. Nationen hade då varit mera enhetlig och kunde med större framgång också ha bekämpat de utländska invasioner som genom historien splittrat landet; 'la force d'adhérence qui a constitué la France, l'Angleterre, l'Espagne, eût également agi sur l'Italie'.[55]

Redan före Roms storhetstid hade exempelvis gallerna gått över Alperna och slagit sig ned i norr, grekerna hade grundat kolonier i söder, medan "les Italiens proprement dits" hade varit förpassade till den mellersta delen av halvön.[56] De fruktbara slätterna hade sedan genom tiderna fortsatt att utöva en oemotståndlig lockelse på utländska erövrare och när Napoleon själv med sina franska enheter anlände till halvön, var den i praktiken splittrad i ett tiotal republiker, monarkier och hertigdömen, i hög grad delade mellan det bourbonska och det österrikiska fustehuset.[57]

Trots den geografiska och politiska splittringen, bekände sig, underströk Napoleon, alla italienare till samma religion, hade samma vanor, språk och litteratur, samt levde i samma tempererade klimat. Hela området borde därför, menade han, liksom det brittiska, det franska och det spanska, förena sig till en enda kropp. Egentligen hade italienarna, sammanfattade han, sinsemellan mera gemensamt än de tre andra nationerna han uppmärksammade och i sina memoarer konstaterade han att Italien trots splittringen de facto utgjorde en enda nation.[58] Både naturen, i form av klimatet samt havets och bergens naturliga gränser[59] ,

55 Las Cases, vol. II, s. 1261–1266, 20.9.1816, Bonaparte, 'Description de l'Italie', *Mémoires* 1823–1825, vol. III, s. 136, 158–159.

56 Bonaparte, 'Description de l'Italie', *Mémoires* 1823–1825, vol. III, s. 130–131, 159, Bonaparte, 'Roginat', *Mémoires* 1823–1825, vol. II, s. 162, Bonaparte, 'Quatre Concordats, *Mémoires* 1823–1825, vol. I, s. 138, Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 352.

57 Las Cases, vol. II, s. 1267–1270, 20.9.1816.

58 Las Cases, vol. II, s. 1266, 20.9.1816, Bonaparte, 'Description de l'Italie', *Mémoires* 1823–1825, vol. III, s. 159–160.

59 Förutom Montesquieu och Napoleon uppmärksammade också Rousseau de geografiska gränsernas betydelse för framväxten av statsbildningar i Europa. "La situation des montagnes, des mers et des fleuves,", skriver Rousseau, "qui servent de bornes aux nations qui l'habitent, semble avoir décidé du nombre et de la grandeur de ces nations; et l'on peut dire que l'ordre politique de cette partie du monde est, à certain égards, l'ouvrage de la nature." Upprepade gånger återkom Napoleon på S:t Helena till ämnet och modern forskning har också betonat de geografiska gränsernas avgörande betydelse för den nationella tankens framväxt i Europa. Rousseau, 'Extrait du projet de paix perpétuelle de M. l'abbé de Saint-Pierre', s. 165, Suratteau, s. 27.

och språket samt kulturen sammanband alltså italienarna till det som Napoleon uppfattade som ett folk. Mycket närmare än så kommer man via S:t Helena-litteraturen inte de kriterier Napoleon ställde för definitionen av en nation (se även Napoleons resonemang nedan rörande folket i Valtelino).

För att kunna återupprätta det italienska fäderneslandet (la patrie italienne), dvs. en enad nation från Alperna till Joniska havet och från Medelhavet till Adriatiska havet, måste, föklarade Napoleon, emellertid tre hinder övervinnas. Det första hindret såg han i de främmande makternas besittningar i området. För det andra måste man omintetgöra den djupt rotade regionalismen i området, eller vad Napoleon kallade "l'esprit des localités". "Les Vénitiens, les Lombards, les Piémontais, les Génois, les Parmesans, les Bolonais, les Romagnols, les Ferrarais, les Toscans, les Romains, les Napolitains", skriver han i sina memoarer, "avaient besoin, pour devenir Italiens, d'être décomposés et réduits en éléments; il fallait, pour ainsi dire, les refondre." Det tredje hindret för det italienska enhetsverket utgjordes av påvens välde i Rom.[60]

Det första hindret hade Napoleon, förklarade han, börjat undanröja redan i samband med underhandlingarna med Wien 1796, när han, i motsats till direktoriet i Paris som ville återlämna milaneserna till Österrike, hade krävt att en av Österrike oberoende republik som genomsyrades av de nya franska idéerna, dvs. en demokratisk republik, upprättades på halvön. År 1797 föddes sålunda, på Napoleons intitaitiv, den Cispandanska republiken, i vilken italienarna hade sett en början på den italienska friheten. Tillsammans med den Transpandanska republiken (de f.d. påvliga provinserna Romagna, Ferrara och Bologna) bildade den Cispandanska året därpå den Cisalpinska republiken, som i sin tur kunde ses som det första, stora, avgörande steget mot ett enande av hela halvön. Betydelsen av detta första konkreta steg, med Napoleon som ensam arkitekt, på väg mot ett enande av det italienska folket och hur det uppfattades på båda sidorna av Alperna framgår för övrigt, menar Napoleon, tydligt i meningsutbytet mellan Milano och Paris om den nya republikens namn. Medan man i Paris hade föreslagit den Transalpinska republiken hade italienarna och med dem Napoleon, med blicken fäst på Rom och det framtida enandet av halvön, insisterat på att få anta namnet den Cisalpinska republiken.[61]

60 Bonaparte, 'Quatre Concordats', *Mémoires* 1823–1825, vol. I, s. 137–139, Bonaparte, 'Paix de Campo-Formio', *Mémoires* 1823–1825, vol. IV, s. 260–261.

61 Bonaparte, 'Négociations en 1796', *Mémoires* 1823–1825, vol. III, s. 433–443, Bonaparte, 'Négociations en 1797', *Mémoires* 1823–1825, vol. IV, s. 191–197. 1802 döptes statsbildningen om till den Italienska republiken, ett namn som i sig uppfattades föra med sig stora löften för framtiden. Suratteau, s. 78.

Just i samband med skapandet av den Cisalpinska republiken hade Napoleon också givit omvärlden ett första prov på sin övertygelse att varje folk (åtminstone när det passade hans planer) måste ha rätt att fritt välja sin nationsbyggnad. I sin medling 1797 mellan den Graubündiska republikens regering och folket i landskapet Valtelino, som önskade bryta sig loss och ansluta sig till den nya italienska statsbildningen, hade han nämligen valt att stöda folket mot regeringen. Emedan folket i Valtelino var romersk-katolskt, talade italienska och området geografiskt kunde anses höra till Italien, hade han i sitt beslut bara följt de nationella principerna och i sin motivering till beslutet slagit fast:

> Qu'un peuple ne peut être sujet d'un autre peuple, sans violer les principes du droit public et naturel; Que le vœu des habitants de la Valteline, Chiavenna et Bormio, est bien prononcé pour leur réunion à la république cisalpine; Que la conformité des religions et des langues, la nature des localités, des communications et du commerce, autorise également cette réunion ... à la république cisalpine, de laquelle d'ailleurs ces trois pays ont été autrefois démembrés.[62]

Förutom geografi och kultur får här som synes även handel, kommunikationer och därtill även folkets uttalade vilja samt historien motivera Napoleons nationellt inspirerade lösningar för området i fråga. Den rättvisa han visat det lilla folket, drog han sig vidare på S:t Helena till minnes, hade gjort ett djupt intryck på samtidens upplysta krestar. De idéer på vilka han byggt sitt beslut genljöd i Europa, och även aristokraterna i Bern hade insett sanningen: "...le moment de faire quelques concessions aux lumières du siècle, à l'influence de la France et à la justice, était arrivé."[63]

Efter sina första beslut som ung general på den italienska scenen hade Napoleon sedan med tiden utsträckt sin egen maktsfär över hela halvön och hade därmed i praktiken omintetgjort de främmande makternas inflytande i området(!).[64] Att italienarna inte själva hade kommit på tanken att frigöra sig från de utländska makternas förtryck tillskrev han, med sin ambivalenta inställning till en långtdriven civilisation, bl.a. den höga civilisationsgraden på halvön. Emedan livet är kort och den italienska halvön har mycket erbjuda hade italienarna, 'peuple si spirituel', förklarade han, helt enkelt föredragit ofriheten framför revolutionen (préfèren l'esclavage à la rèvolte).[65]

62 Bonaparte, 'Négociations en 1797', *Mémoires* 1823–1825, vol. IV, s. 203–204.
63 Bonaparte, 'Négociations en 1797', *Mémoires* 1823–1825, vol. IV, s. 205.
64 Bonaparte, 'Quatre Concordats', *Mémoires* 1823–1825, vol. I, s. 139, Bonaparte, 'Paix de Campo-Formio', *Mémoires* 1823–1825, vol. IV, s. 260–261.
65 Gourgaud, vol. II, s. 295, Montholon, *Récits*, vol. II, s. 224.

Det andra hindret, dvs. den regionala splittringen, hade igen övervunnits genom republiken Venedigs, det sardinska kungarikets och storhertigdömet Toscanas förstörande samt den romerska arvedelens förening med Frankrike. Genom en tillfällig förening med Frankrike eller Österrike, förklarade Napoleon, förlorade dessa områden sina regenter och sina anspråk och förbereddes sålunda för den kommande sammansmältningens ögonblick.[66] Det som omvärlden kanske hade upplevt som ett från Napoleons sida egenmäktigt spel med de europeiska folken, varom man menade att bl.a. italienarna i Venedig kunde vittna, hade således enligt hans eget resonemang tvärtom varit ett nödvändigt medel för att nå ett av hans stora utrikespolitiska mål, dvs. ett enat Italien. Att kritisera dessa tillfälliga transaktioner med människor och områden var sålunda att förväxla medlen med målet.

Som en illustration till detta resonemang för Napoleon gärna fram just fallet Venedig, som Pieter Geyl i sin *Napoleon – for and against* betecknar som en "i sannning ... skandalös historia".[67] Republiken Venedig, konstaterade Napoleon, hade under de århundraden halvön upplevt utländska makters intrång, ensam lyckats bevara sitt oberoende och sin frihet. Vid fransmännens ankomst låg styrelsen emellertid i praktiken i några hundra aristokratiska familjers händer, som misstänksamt slog vakt om sin egen ställning (gentemot de franska jämlikhetsprinciperna) och republikens fortsatta oberoende.[68] För att kunna införlivas i det nya, självständiga och demokratiska Italien måste den gamla lysande statsbildningen således både enas inom sig (aristokraterna och det av de nya demokratiska idéerna influerade folket) och fås att ge upp sin ställning som en självständig stat. Genom att tillfälligt införliva området med Österrike hade Napoleon, menade han, löst båda problemen:

> Les divers partis qui divisaient Venise s'éteindraient: aristocrates et démocrates se réuniraient contre le sceptre d'une nation étrangère. Il n'y avait pas à craindre qu'un peuple de mœurs aussi douces pût jamais prendre de l'affection pour un gouvernement allemand, et qu'une grande ville de commerce, puissance maritime depuis des siècles, s'attachât sincèrement à une monarchie étrangère à la mer et sans colonies; et si jamais le moment de créer la nation italienne arrivait, cette cession ne serait point un obstacle. Les années que les Vénitiens auraient passées sous le joug de la maison d'Autriche leur feraient recevoir avec enthousiasme un gouvernement national quel qu'il fût,

66 Bonaparte, 'Quatre Concordats', *Mémoires* 1823–1825, vol. I, s.139.
67 Geyl , s. 181.
68 Las Cases, vol. I, s. 721, Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 180, Montholon, *Récits*, vol. II, s. 424, Bonaparte, 'Venise', *Mémoires* 1823–1825, vol. IV, s. 119.

> un peu plus ou un peu moins aristocratique, soit que la capitale fût ou non fixée à Venise.[69]

När general Bonaparte 1797 i freden i Campo-Formio överlämnade Venedig till Österrike, hade han således haft det framtida, enade Italien i åtanke.

En liknande, men motsatt, revolution i tankesätt hade också, förklarade Napoleon, de delar av den italienska halvön som tillfälligt införlivats med Frankrike fått uppleva. Annekteringarna av Toscana, Piemont, Genua och Rom, som hade kritiserats som en utländsk makts kränkande erövringspolitik, hade i grunden alltså, som Napoleon framställde det, handlat om att trygga och befrämja italienarnas nationella fostran.[70] Genom att ansluta områdena till Frankrike, förklarade han närmare för doktor Antommarchi, hade han önskat rycka upp de lokala vanorna och de inskränkta betraktelsesätten med rötterna för att i stället anpassa invånarna till franska sedvanor (modeler les habitants sur nos mœurs) och vänja dem vid den franska lagstiftningen – allt för att sedan kunna ena och konstituera dem och därigenom återuppväcka den gamla italienska äran på halvön.[71] Hur den nationella fostran i de till Frankrike tillfälligt anslutna områdena i praktiken hade gått till ger han också en liten inblick i, när han berättar att anslutningen hade varit ett sätt att kalla ett stort antal invånare från dessa områden till Frankrike, i utbyte mot en fransk immigration i samma proportion. Från de anslutna områdena hade han också, noterade han förnöjt, fått en mängd rekryter till sina enheter och matroser till flottan i Toulon.[72] I Lombardiet hade man efter upproret i Pavia, i avskräckande men även i fostrande syfte, därtill bland de förnämsta familjerna tagit gisslan (ôtages) som sänts vidare till Frankrike: "On jugea que le voyage en France des personnes les plus influentes, serait utile. Elles revinrent en effet peu de mois après; plusieurs avaient voyagé dans toutes nos provinces, elles s'y étaient francisées."[73] För att med fast hand kunna leda det italienska folkets utveckling hade den franske kejsaren därtill också, förklarade han, reserverat järnkronan för sig själv.[74] Genom österrikiskt förtryck och fransk fostran hade således bl.a. venetianerna, piemonteserna och

69 Bonaparte, 'Paix de Campo-Formio', *Mémoires* 1823–1825, vol. IV, s. 261, Bonaparte, 'Quatre concordats', *Mémoires* 1823–1825, vol. I, s. 139–140, Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 304.

70 Las Cases, vol. II, s. 1463–1464, 11.11.1816.

71 Antommarchi, vol. I, s. 329, Bonaparte, 'Manuscrit venu de Sainte-Hélène', *Mémoires* 1823–1825, vol. II, s. 243–244.

72 Bonaparte, 'Manuscrit venu de Sainte-Hélène', *Mémoires* 1823–1825, vol. II, s. 244.

73 Bonaparte, 'Révolte de Pavie', *Mémoires* 1823–1825, vol. III, s. 237.

74 Bonaparte, 'Manuscrit venu de Sainte-Hélène', *Mémoires* 1823–1825, vol. II, s. 243.

toscanarna förvandlats till italienare och allt hade varit klart för att återskapa det italienska fäderneslandet.[75] Vägen till en italiensk nationell enhet gick, enligt Napoleons synsätt, således oundvikligen direkt eller indirekt via den av det moderna Frankrike utstakade rutten.

Rörande det tredje hindret kunde Napoleon konstatera att italienarna, 'un peuple éclairé et passioné', utan den politik påvarna fört mycket möjligt själva, utan hjälp utifrån, skulle ha lyckats överbrygga den regionala och lokala splittringen. Emedan Vatikanen inte hade tillräcklig styrka för att själv axla rollen som hela Italiens ledare, men var tillräckligt starkt för att förhindra att någon annan gjorde det, hade påvemakten i generationer hållit halvön i fortsatt politisk splittring och motsatt sig alla försök till ett enande av landet. Under Napoleons regering hade emellertid påven sedan 1812 vistats i Fontainebleau och kunde således inte aktivt motarbeta den av Napoleon orkestrerade enhetspolitiken. Eftersom det franska kejsardömet vid den här tiden omfattade fem sjättedelar av det, enligt Napoleons definition, kristna Europa (dvs. förutom Frankrike även Italien, Rhenfederationen och, med modifikation, även Spanien och Polen) hade det, enligt den franske kejsaren, varit helt naturligt och även till religionens fördel, om påven flyttade sitt residens till Paris.[76]

De 'tre hindren' för Italiens enande, som Napoleon undanröjt, överensstämmer, kan man notera, i rätt hög grad med den kritik som riktats, eller som han kunde misstänka att skulle komma att riktas, mot hans politik på den italienska halvön och annorstädes. Att hans italienska enhetspolitik hade väckt negativ respons i Österrike var väl bara allt för uppenbart, och med sitt svar, att det inte var förenligt med modern politik att tvinga ett folk att underkasta sig ett för dem så främmande och annorlunda styre, kunde han onekligen räkna med många minoritetsfolks sympatier. Anslutningen av nya områden till det franska kejsardömet hade ådragit honom och skulle även i framtiden, räknade han med, ådra honom beskyllningar för att ha önskat utveckla ett världsvälde, något han igen tillbakavisar genom att peka på att

75 Bonaparte, 'Quatre concordats', *Mémoires* 1823–1825, vol. I, s. 140.

76 Napoleon var också noga med att understryka att initiativet till påvens bortförande från Rom inte hade tagits av honom själv, utan på eget bevåg av general Miolis. Efter att den första ilskan över det inträffade hade lagt sig hade han emellertid insett vilken positiv effekt påvens enlevering kunde få för det italienska enhetsverket, varför han inte hade beordrat att denne skulle återföras till Rom. Bonaparte, 'Quatre concordats', *Mémoires* 1823–1825, vol. I, s. 139–141, Bonaparte, 'Tolentino', *Mémoires* 1823–1825, vol. IV, s. 18, Montholon, *Recits*, vol. II, s. 280–283, Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 185. Ett liknande resonemang rörande påvemaktens relation till en eventuell italiensk enhetspolitik hade tidigare bland andra Machiavelli fört. Liedman, *Från Platon*, s. 86–87.

annekteringarna hade varit tillfälliga och gjorda med italienarnas eget bästa för ögonen. Få av Napoleons aktiviteter hade väl heller väckt en sådan indignation bland allmänheten som påvens tvångsförflyttning till Frankrike, varför detta övergrepp på den katolska världens överhuvud naturligtvis måste få en förklaring – det cyniska schackrandet med folk i allmänhet inte att förglömma. Allt, får vi veta, hade i grunden bara handlat om att uppfylla italienarnas önskan om att få förenas i en enhetlig statsbildning.

Vidare hade Napoleon också ett svar till dem som invände att italienarna inte alltid hade visat en odelad entusiasm över att få "befrias" av de franska arméenheterna. På grund av en usel administration hade direktoriet, förklarade han, försatt Frankrike i ett som det tycktes permanent ekonomiskt trångmål och krävt att den segerrika italienska armén inte bara försörjde sig själv utan också fäderneslandet. Detta var en omständighet som naturligtvis i hög grad hade påverkat opinionen på halvön:

> Cette circonstance d'être obligé de vivre des ressources locales, retarda beaucoup l'esprit public d'Italie ... vouloir appeler une nation à la liberté, à l'indépendance, vouloir que l'esprit se forme au milieu d'elle, qu'elle lève des troupes, et lui enlever en même temps ses principales ressources, sont deux idées contradictoires, et c'est dans leur conciliation que consiste le talent.[77]

Genom Napoleons försorg hade sammansmältningen av Italiens 15 miljoner invånare i varje fall, trots alla hinder, i det närmaste slutförts. Nu behövdes endast tid. Bara tiden kunde ge stadga åt verket, men för var dag, hade han kunnat notera, mognade hos halvöns invånare enheten i grundsatser och lagstiftning, tänkesätt och allmän anda.[78] År 1805 hade Napoleon också i ett tal i rådsförsamlingen i Lyon låtit förstå att han behövde tjugo år för att av Italien skapa en enad nation. Efter femton år var hela det omfattande verket emellertid så gott som avslutat. Det enda som nu saknades var en ledare för det pånyttfödda italienska folket. Så hade han också, berättar han, otåligt inväntat sin andra sons födelse för att kunna föra honom till Rom och där kröna honom till kung över ett självständigt Italien.[79] 'Jag ämnade, i fall jag fick en son till ... att göra honom till Konung i Italien, med Rom till hufvudstad',

77 Bonaparte, 'Révolt de Pavie', *Mémoires* 1823–1825, vol. III, s. 239, Las Cases, vol. I, s. 145, 1–6.9.1815.

78 Las Cases, vol. II, s. 1463, 11.11.1816.

79 Bonaparte, 'Quatre concordats', *Mémoires* 1823–1825, vol. I, s. 138–140, Bonaparte, 'Paix de Campo-Formio', *Mémoires* 1823–1825, vol. IV, s. 261, Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 370.

förklarade han för O'Meara[80] och upprepade samma planer rörande sin andra son på Italiens tron också för Montholon,[81] Gourgaud,[82] Bertrand[83] och Antommarchi[84]. Hade han mot förmodan inte fått en son till skulle adoptivsonen Eugène de Beauharnais, låter han förstå, ha fått överta den italienska tronen.[85] Under S:t Helena-tiden fanns det emellertid bara en potentiell kandidat kvar och när de mentala krafterna på slutet redan börjat svika honom testamenterade han, i en nattlig diktering för Montholon, både Frankrikes och Italiens kronor till sin son Napoleon II.[86]

I alla samtal lyser, som synes, en infödd italiensk tronpretendent med sin frånvaro. Till och med Eugène, trots att han som vicekung av Italien till Napoleons sorg inte hade lyckats vinna sina undersåtares bevågenhet, var tydligen ett bättre alternativ än en italiensk kandidat. Eugènes oförmåga att vinna italienarnas stöd, tillskriver Napoleon, betecknande nog, dennes allt för franska framtoning: 'Il est resté parmi eux intégralement français, français dans l'âme par son éducation, ses goûts et ses habitudes.'[87] Samma brister kunde man emellertid inte anklaga honom själv eller hans närmaste familj för. Härstammande från Toscana, uppfödd på Korsika och utbildad i Frankrike uppfattades Napoleon, menade han själv, som lika italiensk av italienarna, som han upplevdes som fransk av fransmännen. Hade inte italienarna själva, när diskussionerna gått höga huruvida påven borde gå med på att smörja Napoleon till Frankrikes kejsare eller inte, med stolthet konstaterat: *'Après tout, c'est une famille italienne que nous imposons aux barbares pour les gouverner: nous serons vengés des Gaulois.'*[88] Korsika, förklarade han också för Gourgaud, var egentligen den perfekta födelseorten för en som var kallad att härska över både Frankrike och Italien.[89]

I stället för det 'självständiga'[90] Italien Napoleon sade sig ha eftersträvat, tycks målet han på S:t Helena beskriver närmast ha varit någon form av union mellan Frankrike och Italien där den italienska delen

80 O'Meara, vol. I, s. 310.
81 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 277.
82 Gourgaud, vol. II, s. 97, 273.
83 Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 193.
84 Antommarchi, vol. I, s. 330.
85 Bonaparte, 'Lettres du Cap de Bonne-Espérance', *Recueil*, s. 368.
86 Bertrand, *Cahiers*, vol. III, s. 176.
87 Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 271. 'Le prince Eugène a une vraie tête carrée', förklarade Napoleon emellertid också för Gourgaud, 'les Italiens ne l'aimaient pas, parce qu'il était avare.' Gourgaud, vol. II, s. 116.
88 Gourgaud, vol. II, s. 273, Las Cases, vol. I, s. 619–620, 6.5.1816. Kursivering i originalet.
89 Gourgaud, vol. II, s. 164.
90 T.ex. Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 193, Meynell , s. 73, O'Meara, vol. I, s. 401.

genom en fransk kung, fransk lagstiftning[91] och fransk immigration knöts allt närmare Paris. Vidare låter han förstå att det egentligen var så italienarna också själva ville ha det. Hade de bara pressat honom lite, kunde han efter slaget i Leipzig ha givit dem deras frihet, men de hade, hävdade han bestämt, varit nöjda med den form av självstyre som de i sjäva verket redan åtnjöt.[92] För Gourgaud avslöjade han också att han stundtals hade lekt med tanken att flytta den franska huvudstaden till Lyon, dvs. nämare den italienska eventuella rikshalvan: 'J'aime fort les Lyonnais: ils me le rendent bien. Voisins de l'Italie, ils savaient que j'en avais éloigné les frontières de plus de 500 lieues.'[93]

Italiens roll i den framtida statsbildningen låter Napoleon i sina dikteringar också skymta fram när han flera gånger framhåller halvöns möjlighet att åter bli Medelhavets härskarinna, dvs. en sjömakt av första rangen. Förutom sina vidsträckta kuster och många, åtminstone potentiellt, goda hamnar hade halvön stora tillgångar på hampa, järn och virke, dvs. råvaror som var nödvändiga för att upprätthålla en stor marinmakt. Med därtill en folkmängd, inklusive öarna, på 17–18 miljoner kunde flottan också utan större problem utrustas med det manskap som behövdes.[94] Med den franska flottan i Toulon skulle den italienska helt ha dominerat Medelhavet och tillsammans skulle de ha skyddat den gamla handelsvägen till Indien via Röda havet, närmare bestämt den handelsväg som Napoleon, genom att låta gräva ut den gamla kanalen över Sueznäset, hade planerat att återuppliva.[95]

Av S:t Helena-litteraturen framgår det också rätt klart att Napoleon i Italien hade sett, förutom en stor råvaruproducent, ett lämpligt avsättningsområde för den franska produktionen. T.ex. handeln i Lyon, Provence och Dauphiné, påpekade han, hade fått ett rejält uppsving, när de stora marknaderna på andra sidan Alperna hade öppnats för dem. Den industriproduktion som Napoleon menar att tack vare kontinentalblockaden snabbt hade utvecklats på fransk och även på tysk mark, lyser också stundtals nästan helt med sin frånvaro när det blir tal om den italienska ekonomin. Visserligen hade även den italienska industrin, som under kejsardömets tid hade uppmuntrats och befriats från gamla band, utvecklats i en högst gynnsam riktning, men det var för den franska produktionen Napoleon förutspådde en strålande

91 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 439.
92 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 139, Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 193, 271.
93 Gourgaud, vol. II, s. 21. Se även Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 175: 'Elle [Lyon] s'intéresse particulièrement aux affaires d'Italie et se regarde comme la métropole du Midi.'
94 Las Cases, vol. II, s. 1265–1266, 20.9.1816, Bonaparte, 'Description de l'Italie', *Mémoires* 1823–1825, vol. III, s. 163–165.
95 Bonaparte, 'Quatre concordats', *Mémoires* 1823–1825, vol. I, s. 137–138.

framtid: "De beaux jours paraissaient assurés à la France; et c'était aux vainqueurs d'Italie qu'elle se plaisait à les devoir."[96]

Förutom ekonomiska såg Napoleon också stora maktpolitiska fördelar med ett italienskt enande på franska villkor. Som herre över Italien skulle han också, som han framhöll, ha varit herre över Rom och via påvestolen kunde han med tiden kanske ha påverkat hela den katolska världen. Både det engelska inflytandet på kontinenten och mycket av den gamla världens motstånd mot den nya franska regimen kunde, menade han, ha neutraliserats med denna 'mäktiga opinionernas hävstång', dvs. påven under den franske kejsarens kontroll.[97] Vidare skedde, bör understrykas, hela det italienska enhetsverket i stor utsträckning på Österrikes (och Bourbonernas) bekostnad, vilket i sig ensamt kunde ha motiverat att en italiensk enhetspolitik åtminstone för fången på S:t Helena framstod som ett av de viktigaste utrikespolitiska projekt han under sin tid vid makten hade åtagit sig.

Efter den stora katastrofen i Moskva 1812 hade de långa krigsåren och den ekonomiska blockaden, som kraftigt försämrade speciellt de italienska kuststädernas ekonomi, börjat påverka den italienska allmänhetens stöd för den franske kejsarens politik. Självständighetsanhängarna såg med besvikelse på den fortsatta franska dominansen och de katolska italienarna förfasade sig över den behandling Pius VII fått utstå.[98] 'Patrioterna' hade börjat vända sin 'befriare' ryggen när emellertid Wienkongressen så att säga återställde ordningen, vilket gav Napoleon på S:t Helena en ypperlig möjlighet att återta sin ställning som italienarnas man. I stället för att uppnå enhet och självständighet hade italienarna, kunde Napoleon konstatera, genom Wienkongressens försorg förpassats tillbaka under den österrikiska regeringens och de 'små italienska tyrannernas' ok.[99] När nu också ryssarna, enligt honom,

96 Bonaparte, 'Paris', *Mémoires* 1823–1825, vol. IV, s. 284, Motholon, *Récits*, vol. II, s. 68, Bonaparte, 'L'île d'Elbe et les cent-jours', *Correspondance*, vol. XXXI, s. 29–30. Alldeles speciellt framhålls Provences behov av proviant från Genua. Bonaparte, 'Guerre d'Italie', *Mémoires* 1823–1825, vol. III, s. 6–7.

97 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 276, Bonaparte, 'Quatre concordats', *Mémoires* 1823–1825, vol. I, s. 117, 160, Gourgaud, vol. II, s. 97, Las Cases, vol. II, s. 1095, 17.8.1816.

98 Godechot, *L'Europe et l'Amérique*, s. 238–239, Suratteau, s. 79, Max Tacel, 'La place de l'Italie dans l'économie impériale de 1806 à 1814', *Napoléon et l'Europe* (Paris 1961), s. 23, 39.

99 O'Meara, vol. II, s. 115, Marchand, vol. II, s. 174, Bonaparte, 'L'île d'Elbe et les cent-jours', *Correspondance*, vol. XXXI, s. 29–30, 113, Las Cases, vol. II, s. 1019, 4.8.1816, Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 180. Att Napoleon själv, för att undvika att Österrike anslöt sig till koalitionen mot Frankrike, efter återkomsten från Elba hade lovat Wien hela den italienska halvön fick bara O'Meara höra, men uppgiften var antagligen menad att uppfattas som ett desperat beslut i en desperat situation. O'Meara, vol. I, s. 181.

hotade att ta för sig av vad de härliga italienska slätterna hade att erbjuda,[100] var det ganska klart att namnet Bonaparte, skulle hans son komma ihåg, ägde och alltid skulle komma att äga en omåttlig popularitet just på den italienska halvön:

> ...les Italiens regarderont toujours comme une occasion manquée le temps où l'Empereur avait voulu établir leur indépendance. Il avait parlé à toutes les imaginations en Italie, il y avait réveillé le nom et les souvenirs de la patrie, sa mémoire serait toujours chère aux Italiens.[101]

Inte heller påven, förklarade han för Bertrand, hade glömt vem han hade smort till kejsare, utan i Rom, var Napoleon övertygad om, skulle han alltid komma att betraktas som Kejsar Napoleon.[102]

I sin skrift *Napoléon ou la mythe de sauveur* hävdar å sin sida Jean Tulard att Napoleons önskan att ena Italien starkt överdrevs på S:t Helena. Det allt överskuggande målet i den franske kejsarens Italienpolitik var, enligt Tulard, att av halvön göra en råvaruproducent och en marknad för den franska ekonomin.[103] För att sammanfatta de fördelar som Napoleon själv, enligt S:t Helena-litteraturen, såg med ett enat, om än inte självständigt Italien, hade det handlat om att med hjälp av den italienska flottan utmana engelsmännens välde till havs. Genom en förening av den italienska och den franska flottan kunde man ha dominerat Medelhavet och via Suez öppnat en alternativ handelsrutt till Indien. Med tillgång till italienska råvaror och ett stort italienskt marknadsområde kunde den franska industriella utvecklingen ha effektiverats, och med tiden kunde den franska produktionen med ny kraft ha tagit upp konkurrensen med den engelska. På samma sätt som Italien skulle ha hjälpt till att hålla engelsmännen i schack till havs skulle landet också ha fungerat som en effektiv barriär och ett stöd mot det österrikiska hotet till lands.[104] Med påven i Paris kunde Napoleon därtill ha gjort sin vilja gällande i stora delar av Europa.

Fastän Napoleon på S:t Helena inte uttrycker sig lika krasst och rakt på sak som Tulard, skulle han på basis av sina egna uttalanden inte ha haft mycket att invända mot dennes bedömning att relationerna mellan Frankrike och Napoleons Italien, åtminstone vad ekonomin beträffar, närmast påminner om förhållandet moderland kontra koloni. Däremot

100 Las Cases, vol. II, s. 1436, 6.11.1816, Montholon, 'Une soirée', s. 174.

101 Bertrand, *Cahiers*, vol. III, s.159. Se även Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 420.

102 Ali, s. 213, Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 419–420. I en del samtal håller Napoleon det inte heller för omöjligt att världen en dag kommer att få se en Bonaparte beträda påvestolen. Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 308, 419.

103 Tulard, *Napoléon ou la mythe*, s. 231–232.

104 Bonaparte, 'Turenne', *Mémoires* 1823–1825, vol. V, s. 34.

pekar Napoleon själv, i jämförelse med Tulard, på flera politiska fördelar för Frankrike (och för den franske kejsaren personligen) med ett enat, om inte självständigt, Italien vid sin sida.

4.4 Den spanska frågan

I motsats till det italienska enhetsprogrammet som, förutom ett inre enande av ett splittrat folk, i hög grad hade handlat om en frigörelse från utländska makter, hade det spanska fallet, förklarade Napoleon bl.a. i samtalet med Las Cases den 11 november 1816, i det närmaste helt rört sig om ett inre enande inom redan erkända och väletablerade yttre gränser. Spanjorerna, menade han, befann sig i stort sett i samma situation som fransmännen före 1789: en tyrannisk oligarkis förlegade privilegier förhindrade en social sammansmältning av de olika samhällsklasserna till en fast nationell enhet, vilket i sin tur förhindrade folksuveräniteten att göra sig gällande på halvön.[105] Avsaknaden av inre enhet och frihet beklagades, enligt Napoleon, också allmänt i upplysta kretsar på halvön: 'La nation espagnole méprisait son gouvernement elle appelait à grands cris le bienfait de la régénération.'[106] Kunde då han, 'de civiliserade folkens polstjärna',[107] lyder den underliggande retoriska frågan, när han hade haft möjlighet, ha underlåtit att åtminstone försöka förverkliga den spanska drömmen om en förnyelse av den gamla statsbildningen?

Territoriell splittring, inre barriärer, lokal stolthet, gamla vanor och traditioner, vidskepelse och fanatism var hinder, förklarade Napoleon, som måste övervinnas innan man kunde skänka det spanska riket en konstitutionell regerings alla fördelar.[108] Hade han lyckats med sina spanska planer skulle emellertid den sociala och därmed den politiska enheten på halvön ha varit ett faktum. Hade han bara fått lite mer tid på sig skulle allt ha fullbordats. Den spanska regeringen hade funnit sina former, de politiska passionerna hade lagt sig, de splittrade partierna hade återförenats och man skulle ha sett landet sammanfogat till en nation. När därmed samhällsfreden och en lysande välmåga hade varit ett faktum skulle också spanjorerna, var han övertygad om, ha vetat vem de hade att tacka för allt.[109] Precis som i Frankrike skulle man

105 Las Cases, vol. II, s. 1264, 20.9.1816, s. 1462–1463, 11.11.1816, O'Meara, vol. II, s. 303.

106 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 438.

107 Las Cases, vol. II, s. 1106, 18.8.1816.

108 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 437, Bonaparte, 'Manuscrit venu de Sainte-Hélène d'une manière inconnue', *Mémoires* 1823–1825, vol. II, s. 238.

109 Las Cases, vol. II, s. 1463, 11.11.1816, O'Meara, vol. I, s. 184–185.

alltså i Spanien, om man hade antagit Napoleons refomprogram, ha fått uppleva inre ordning och enhet, vilket i sin tur var en förutsättning för anseende och makt utanför rikets gränser.[110]

Så här långt talade Napoleon både till fransmän och spanjorer, samt naturligtvis till alla som uppskattade den moderna, dvs. franska, tidens framsteg på kontinenten. Sedan vände han sig emellertid mera direkt till spanjorerna, när han ett flertal gånger poängterade att han aldrig hade eftersträvat någon förfranskning av deras 'stora och tappra kungadöme'[111]:

> Je respectai l'intégrité de leur territoire, leur indépendance, leurs mœurs, le reste de leurs lois. Le nouveau monarque [Joseph] gagna la capitale, n'ayant d'autres ministres, d'autres conseillers, d'autres courtisans que ceux de la dernière cour. Mes troupes allaient se retirer...[112]

Varje dag hade Joseph därtill, påstod åtminstone Napoleon, utökat sitt understöd bland det spanska folket[113] och flera gånger underströk han att denne hade varit den ende fransmannen i den spanska ledningen. Spanjorerna hade å sin sida, resonerade han vidare, helt naturligt varit stolta över den respekt den franske kejsaren på detta sätt hade visat deras nation.[114] I ett brev den 29 mars 1808 till storhertigen av Berg, som både Las Cases och Montholon i sin helhet infört i sina respektive journaler, får man också läsa att den franske kejsaren i tiden hade uppmanat sina män att visa de spanska invånarna den största aktning, och att man i synnerhet måste respektera landets kyrkor och kloster. Fransmännens uppgift på halvön, skulle man låta spanjorerna förstå, var att fullkomna landets politiska inrättningar för att på så vis sätta riket på jämbördig fot med det civiliserade Europa – inte, underförstått, att göra fransmän av spanjorerna.[115]

Därtill beklagade Napoleon också djupt, men nu vänder han sig gradvis igen alltmer också till den franska och den övriga europeiska publiken, att han hade fäst så stor vikt vid den bourbonska dynastins detronisering och genom att insätta en främmande kung på den spanska tronen, mot sin vilja ändå hade kommit att såra den spanska stoltheten. Den spanska frågan och hur han slutligen hade handlat var nämligen,

110 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 455.
111 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 462.
112 Las Cases, vol. I, s. 622, 6.5.1816.
113 Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 263.
114 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 438–439.
115 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 451–456, Las Cases, vol. I, s. 825–829, 14.6.1816: 'Vous leur direz que l'Empereur désire le perfectionnement des institutions politiques de l'Espagne, pour la mettre en rapport avec l'état de civilisation de l'Europe...'

visste Napoleon, ett mycket känsligt ämne, som hade vänt stora delar av den europeiska opinionen emot honom. 'Cette malheureuse guerre m'a perdu; elle a divisé mes forces, multiplié mes efforts, attaqué ma moralité...'[116] Han fäster sig speciellt vid den moraliska aspekten och upprepar ett flertal gånger att han ända fram till den olyckliga spanska affären hade varit moraliskt oantastlig.[117]

Det spanska folkets resning mot de franska styrkorna förklarar i stor utsträckning den moraliska aspekt Napoleon lägger på resonemanget och inför Las Cases beklagar han att han i Spanien hade missat en gyllene chans att visa sig som den förmedlande länk mellan folken och kungarna som han hade önskat vara (se vidare kapitel 4.5 De europeiska folken – kungarna: en nationell diskurs?). Emedan den spanska ledningen, som i det längsta hade fruktat de nya demokratiska idéerna Frankrike stod för, i honom själv hade sett ett mäktigt försvar för den rojalistiska principen, skulle han just i Spanien ha kunnat agera medlare mellan folkets och kungahusets önskningar.[118] 'Un prince de la maison impériale occupant le trône d'Espagne', skall emellertid Talleyrand ha skrivit i ett memorandum till kejsaren 1807 som Montholon citerar, 'le système de l'empire sera complet ... L'Espagne surprise n'y mettra aucun obstacle sérieux; dégoûtée de son gouvernement, préparée à des innovations nécessaires, elle recevra en libérateurs les troupes de Votre Majesté.'[119] För läsaren av S:t Helena-litteraturen skall det stå helt klart, att det var Talleyrand som lurat sin herre till detta ödesdigra steg, som Napoleon i efterskott alltså djupt ångrade. Hade han bara varit säker på att Frankrike inte längre intresserade sig för eller hotades av den bourbonska familjen skulle han aldrig, förklarade han för Bertrand, ha låtit sig dras in i det olyckliga spanska äventyret.[120]

Även utan Talleyrands intriger hade den franska ledningen, låter Napoleon emellertid i andra sammanhang förstå, dragits in i den spanska politiken, emedan både den spanske kungen och dennes son på eget initiativ hade vänt sig till honom själv för att söka stöd i den pågående maktkampen på halvön. Kung Karl hade bett honom intervenera mot sonen, medan sonen upprepade gånger hade bett om en gemål från den franske kejsarens hand.[121] När Napoleon sedan vid mötet med den spanska kungafamiljen i Bayonne med egna ögon hade fått se far och son, tillsammans med respektive favoriter, helt öppet

116 Las Cases, vol. I, s. 621–623, 6.5.1816.
117 Las Cases, vol. I, s. 800, 10.6.1816, Montholon, vol. II, s. 436, Lyttelton, s. 97.
118 Malcolm, s. 141.
119 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 441–442, Las Cases, vol. I, s. 820, 14.6.1816.
120 Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 148.
121 Lyttelton, s. 97.

kämpa om makten hade han, får vi också veta, känt en djup medömkan med det spanska folket som syntes vara dömt till en mörk framtid under den inkompetenta bourbonska familjens spira:

> ...je saisis aux cheveux l'occasion unique que me présentait la fortune pour régénérer l'Espagne, l'enlever à l'Angleterre et l'unir intimement à notre système. Dans ma pensée, c'était poser une des bases fondamentales du repos et de la sécurité de l'Europe.[122]

I maktkampen som pågick mellan de nya franska idéerna och det gamla Europa kunde Napoleon helt enkelt inte lämna ett efterblivet spanskt samhällssystem, som Bourbonerna visat sig både totalt oförmögna och ovilliga att modernisera, som ett ständigt hot i Frankrikes rygg. Med eller mot sin vilja måste därför spanjorerna, skall läsaren inse, för sitt eget bästa och speciellt för Frankrikes – ja hela kontinentens – säkerhet, föras in i det franska systemet.[123] Konstitutionen han givit spanjorerna i Bayonne skulle emellertid inte, framhöll han noga, uppfattas som annat än en provisorisk lösning under en instabil tidsperiod. Med tiden skulle de stora massorna, som lämnat sitt gamla liv bakom sig, ha insett det franska systemets fördelar och då skulle Spanien, liksom det övriga civiliserade Europa, ha styrts i enlighet med den franska civillagens principer.[124] 'Med dem som regerade var Spanien', sammanfattade han för O'Meara sin syn på den spanska frågan, 'nästan utan all nytta för mig... Under en kraftfull regering hade man kunnat begagna sig af de stora tillgångar Spanien äger, på ett sätt att England blifvit tvunget att ingå fred i öfverenstämmelse med liberala sjölagar.'[125]

Vidare dristade sig Las Cases också till att för Napoleon påpeka att spanjorerna själva hade försäkrat honom att det spanska folket, om den franske kejsaren till fullo hade respekterat spanjorernas nationalstolthet (l'orgueil national), om den spanska juntan hade samlats i Madrid i stället för i Bayonne, eller ännu hellre om man hade gjort sig av med Karl IV men behållit Ferdinand, helhjärtat skulle ha omfattat den civilisatoriska revolution fransmännen påbörjat i deras land.[126] Napoleon är helt av samma åsikt men beklagar å sin sida att spanjorerna, emedan de tydligen var känsligare för yttre intrång än för inrikespolitiska problem, hade försmått sina egna intressen bara för att hämnas sin, som man upplevde det, sårade stolthet. Men visst förstod Napoleon dem, han som just förtvivlat hade försvarat den franska jorden mot främmande makters intrång:

122 Las Cases, vol. I, s. 821, 14.6.1816.
123 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 457, Las Cases, vol. I, s. 818, 821, 14.6.1816.
124 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 439.
125 O'Meara, vol. II, s. 105–106.
126 Las Cases, vol. I, s. 820, 14.6.1816.

> Ils [les Espagnols] s'indignèrent à l'idée de l'offence, se révoltèrent à la vue de la force, tous coururent aux armes. Les Espagnols en masse se conduisirent comme un homme d'honneur. Je n'ai rien à dire à cela, sinon qu'ils en ont été cruellement punis! qu'ils en sont peut-être à regretter!... Ils méritaient mieux!...[127]

Under den sista tiden vid makten, får vi veta, hade också Napoleon, som alltid smidig i sina politiska linjeval och redo att erkänna begångna misstag, kommit till insikt i den spanska affären och beslutat sig för den strategi han borde ha följt från början. I stället för att tillsätta en ny regent, förklarade han för Las Cases, borde han ha givit den spanska nationen en liberal konstitution och givit Ferdinand i uppdrag att verkställa den. Hade den spanska ledningen accepterat en sådan utveckling skulle landet ha bragts i överensstämmelse med de nya franska idéerna, spanjorerna hade varit nöjda och det stora målet således vunnet; dvs. Frankrike hade erhållit en nära bundsförvant och därmed i hög grad stärkt sin maktställning. Hade Ferdinand däremot brutit mot sina nya åtaganden skulle spanjorerna själva helt säkert ha gjort sig av med honom och åter hos Napoleon anhållit om att få en ny regent.[128] Ett sådant drag kunde, framhöll han, förutom att ha garanterat den spanska revolutionen också ha räddat det franska kejsardömet. Genom att lösgöra enheterna i syd kunde han nämligen ha avgjort den kamp på liv och död som pågick i norr. Den fraktion, tydligen igen med (enligt Napoleon) Talleyrand i spetsen, som motarbetade det franska kejsardömet hade emellertid, genom att fördröja Ferdinands avfärd till sitt rike, effektivt kullkastat kejsarens både spanska och franska målsättningar. Den 6 april 1814 hade så Napoleon, till förmån för sin son, tvingats abdikera och lämna fransk mark, medan Ferdinand samtidigt som 'roi absolu' återinsattes i alla sina maktbefogenheter på den spanska halvön. Med Bourbonernas återintåg också i Paris hade kontrarevolutionen segrat både i Spanien och i Frankrike.[129]

I S:t Helena-litteraturen söker Napoleon skapa en form av ödesgemenskap mellan det franska och det spanska folket. Befriade från den förkvävande bourbonska familjen hade fransmännen, efter bästa förmåga, försökt öppna dörren till den civiliserade, moderna världen också för spanjorerna. Bourbonerna hade i sin tur emellertid åter effektivt stängt den på båda sidor om Pyrenéerna. Bourbonerna var i bägge fallen orsaken till de två folkens olyckliga situation.

127 Las Cases, vol. I, s. 622–623, 6.5.1816.

128 Las Cases, vol. I, s. 820–821, 14.6.1816.

129 Bonaparte, 'Manuscrit venu de Sainte-Hélène', *Mémoires* 1823–1825, vol. II, s. 238–239, Montholon, *Récits*, vol. II, s. 464–468.

I exilen frånkänner Napoleon således också den spanska resningen nästan alla drag av vad som kunde definieras som någon form av modernt, nationellt medvetande. Samma motstånd hade spanjorerna, framåller han, i tiderna bjudit romarna och gerillakriget som föddes under den franska invasionen hade inte, menade han, rört sig om någon samling för folkets sak, utan var en direkt, ofta lokal, reaktion på den franska arméns, trots Napoleons stränga föreskrifter, odisciplinerade framfart och plundringar i landet.[130] Vidare leddes folkresningen, betonade han, av artistokrater och präster, som för att skydda sin ställning och sina privilegier hade hetsat det i djupaste okunnighet levande folket till att resa sig 'en masse', för att gå i döden för sin egen förtryckares skull.[131] Det var för tronen och altaret spanjorerna stridit, inte för det spanska folkets, dvs. den spanska nationens, framtid. Om Ferdinand och hans familj hade röjts ur vägen skulle spanjorerna, förklarade Napoleon för O'Meara, inte längre ha haft något att kämpa för och skulle med största sannolikhet ha underkastat sig fransmännen.[132] Även eventuellt mera objektiva iakttagare av det spanska kriget hade, framhöll Napoleon, gjort samma bedömning som han själv och tillsammans med Bertrand diskuterade han en engelsk undersökning som visade att gerillakriget hade varit lika förhatligt för spanjorerna själva som för de franska arméenheterna. Exempelvis i Madrid hade man enligt uppgift önskat förena sig med fransmännen för att tillsammans göra slut på gerillans förödande framfart i området.[133]

Då man studerar S:t Helena-litteraturen slås man av i hur hög grad Napoleons analys (även om den är gjord i eget intresse) av den spanska resningen åtminstone på en del punkter överensstämmer med mera sentida forskning på området. Visst medgav Napoleon att det var det franska förtycket som hade väckt spanjorernas frihetskänsla,[134] men att se det hela som någon form av nationell resning uttryckligen riktad mot Frankrike, ville han alltså inte gå med på. Det var prästerna och aristokraterna som enligt honom hade förmått massorna att slåss för det gamla samhället, ett samhälle som utmärktes av religiös intolerans, feodal splittring och en därav långt driven regionalism. Gerillakriget var, menade han, i grunden endast en reaktion mot fransmännens egen framfart och den utifrån kommande gerillagruppen kunde, vidhöll han, ställa till med lika stora problem i grannbyn som bland de franska

130 Bonaparte, 'Roginat', *Mémoires* 1823–1825, vol. II, s. 88–89, Montholon, *Récits*, vol. II, s. 462.
131 Las Cases, vol. I, s. 826, 14.6.1816, Montholon, *Récits*, vol. II, s. 451.
132 O'Meara, vol. I, s. 353.
133 Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 365–366.
134 Las Cases, vol. II, s. 1211, 1.9.1816.

enheterna. Samma gerillamän hade också, hävdar han vidare, när de insett sitt misstag vänt sig till honom själv och anropat honom, nu inte som en främmande tyrann, utan som en befriare från det verkliga oket, dvs. munkarna och den i Ferdinands person återupprättade absoluta kungamakten.[135]

I sin skrift *Napoleon and the Awakening of Europe* resonerar i sin tur Felix Markham kring den spanska resningen enligt följande*:*

> The Spanish rising of 1808 was primarily religious, a sort of La Vendée on a large scale, it certainly has little in common with the awakening of national consciousness in Europe of the nineteenth century, which was the work of the liberal middle class, stimulated by the principles of the French Revolution. The Spanish affair cannot, therefore, be regarded as a typical example of national opposition to Napoleon...[136]

John Lawrence Tone gör å sin sida en klar skillnad mellan de urbana resningarna 1808 och gerillakampanjen som följde därpå. Religiösa och dynastiska lojaliteter spelade en framträdande roll, menar han, i motståndet (ofta organiserat av Ferdinands supportrar) som väcktes i städerna mot fransmännens antiklerikala och antibourbonska politik, medan gerillan hade andra prioriteringar. Gerillamannen kämpade för sin familj, sitt hem, sin by och sin dal samt i bästa fall för sin region, inte för den spanska nationen. För att belysa detta resonemang tar Tone som exempel konsuln i Galicien, som uppmanade folket att resa sig om deras land åter invaderades av fransmännen. Emedan halvön, när uppmaningen gjordes, redan var så gott som helt ockuperad var "landet" han refererade till inte Spanien utan 'patria chica', dvs. Galicien.[137] Gud, kungen och byn var, menar alltså Tone och får medhåll av Annie Jourdan[138], de centrala faktorerna i det spanska motståndet, och hans resonemang påminner sålunda i hög grad om Napoleons med den skillnaden att Napoleon, åtminstone stundtals, blandande ihop två olika former av motsåndsrörelser, dvs. en urban och en mera lantlig, som enligt Tone hade olika drivkrafter.

"It seems likely that the peasant insurgents of ... Spain ... were motivated above all by a combination of long-standing socio-economic grievances and a determination to preserve traditional ways of life ... As for any sense of modern nationalism, this was non-existent",

135 Las Cases, vol. I, s. 412, 9.2.1816, O'Meara, vol. I, s. 185, Montholon, *Récits*, vol. II, s. 436, 467, Bonaparte, 'L'île d'Elbe et les cent jours', *Correspondance*, vol. XXXI, s. 126–127, Bonaparte, 'Lettres du Cap de Bonne-Espérance', *Recueil*, s. 362.

136 Felix Markham, *Napoleon and the Awakening of Europe* (London 1966), s. 113.

137 John Lawrence Tone, 'The Peninsular War', Philip G. Dwyer (ed.), *Napoleon and Europe* (Harlow 2001), s. 225–242.

138 Jourdan, s. 138.

sammanfattar igen Charles J. Esdaile sina studier i ämnet. "[I]t is clear that the whole subject" [frågan om folkligt motstånd under Napoleontiden], konstaterar han, "is open to revision."[139]

Napoleon önskade emellertid också förringa det spanska motståndets kvalitet och han förargade sig stort på Gourgaud som, med hänvisning just till spanjorerna, påpekade att folken, tack vare den jämlikhet eldvapnen skapat, numera inte kunde kuvas lika enkelt som tidigare. Hade han bara personligen kunnat stanna kvar på halvön, skulle motståndet i grunden ha krossats, förklarade Napoleon misslynt: en månad till så hade också engelsmännen fått se sig förpassade till havet.[140] Bertrand får i sin tur veta att spanjorerna hade visat sig ytterst grymma och envisa, men inte speciellt tappra.[141] Som i andra mindre civiliserade samhällen var det igen disciplinen som brustit, och de spanska gerillamännen kunde på intet sätt, menade han, mäta sig med de gamla, disciplinerade spanska arméenheterna.[142] Kort sagt var det varken fransmännen eller den spanska gerillan som hade avgjort kriget på den spanska halvön, utan engelsmännen.[143] Det var engelsmännen, förklarade Napoleon, som hade räddat Spanien, inte spanjorerna själva. Napoleon använder uttryckligen verbet 'sauver'[144] och man kan fråga sig vad engelsmännen egentligen hade räddat spanjorerna från. Visserligen med adress Portugal men diskuterande Englands förhållande till de båda statsbildningarna på den pyreneiska halvön, förklarade Napoleon också för doktor O'Meara att britterna hade frälst deras 'tillvarelse såsom nation'.[145] Hur det egentligen hade gått med Spaniens och Portugals nationella framtid om fransmännen hade segrat, kan man, speciellt när man läser Napoleons uppfattning om en lämplig styrelse för Spanien, också fråga sig.

Korsikanerna, som i S:t Helena-litteraturen ett flertal gånger jämförs med spanjorerna,[146] berättade Napoleon för Bertrand, hade lärt honom mycket om besegrade folk, och barbarer är ju, menade han, överallt rätt lika: '...je n'ai pas été étonné de la haine qui pousse aux pires folies

139 Charles J. Esdaile, 'Popular Resistance to the Napoleonic Empire', Philip G. Dwyer (ed.), *Napoleon and Europe* (Harlow 2001), s. 152.

140 Gourgaud, vol. II, s. 330–331 Samma samtal återger Montholon i en något annorlunda version. Här är det Napoleon som understryker svårigheten att underkuva ett folk som har tillgång till eldvapen, medan man däremot i båda versionerna får helt klart för sig att den spanska halvön skulle ha kuvats om Napoleon själv bara haft tid att rensa upp på andra sidan Pyrenéerna. Monholon, *Récits*, vol. II, s. 245–246.

141 Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 54.

142 Bonaparte, 'Roginat', *Mémoires* 1823–1825, vol. I, s. 231.

143 O'Meara, vol. I, s. 228, Malcolm, s.101, Meynell, s. 95, Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 149, vol. II, s. 54, Las Cases, vol. II, s. 1209, 7.9.1816.

144 Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 149.

145 O'Meara, vol. I, s. 228, Meynell, s. 45.

146 T.ex. Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 149.

certains fanatiques et de la difficulté qu'il y a à obtenir leur soumission.'[147] För att göra ett erövrat folk till undersåtar (sujets) krävdes, hade erfarenheten lärt honom, en blandning av politik och hårdhet (sévérité) samt en sammansmältning (amalgame) av folket och den erövrande armén. Just detta, får vi veta, hade misslyckats i Spanien.[148] Regeringssystemet måste därtill alltid anpassas efter *'l'esprit de la nation'* och omständigheterna,[149] och vad Spanien behövde var sålunda en i dubbel bemärkelse fast och helst militär ledning.[150] '[I]l fallait un homme', ja kanske till och med 'un homme trois fois plus ferme que moi', kunde Napoleon konstatera.[151] Helt klart hade hans bror varit fel man på fel plats: 'Joseph, homme instruit, ... cependant le plus incapable de gouverner...'[152] Hade Napoleon själv eller eventuellt Murat, som under "los dos Mayos" (1808) hade visat sin kapacitet att pacificera underkuvade folk,[153] tagit över i Spanien skulle däremot den 'spanska kräftan', får vi veta, ha fått ett effektivt botemedel.[154] Detta i det närmaste militära styre som Napoleon rekommenderade för det spanska folket skulle, menade han eventuellt, tas som ett nödvändigt mellanspel innan landet stabiliserats och efter moderniseringen kunde styras enligt moderna, något mindre auktoritära, franska principer.

Till och med när han inte hunnit slutföra sina projekt eller när han hade begått misstag hade han, konstaterade Napoleon slutligen muntert, i varje fall varit en tillgång för folken, spanjorerna inget undantag. För vem var det, om inte han själv, som hade skapat känslan för frihet på den spanska halvön? Och att spanjorerna nu inte heller stillatigande skulle låta sig förpassas in under det gamla bourbonska oket hade de redan, visste Napoleon på S:t Helena, visat både Ferdinand och omvärlden.[155] Hade emellertid spanjorerna, skall S:t Helena-litteraturens läsekrets förstå, bara följt Napoleons planer skulle han ha besparat dem det förskräckliga tyranni som nu tryckte dem och de fruktansvärda omvälvningar som ännu väntade dem.[156]

147 Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 218, 315, 351.
148 Bonaparte, 'Roginat', *Mémoires* 1823–1825, vol. II, s. 89, Montholon, *Récits*, vol. II, s. 463.
149 O'Meara, vol. II, s. 331. Kursivering i originalet.
150 Gourgaud, vol. II, s. 249, Montholon, *Récits*, vol. II, s. 193, Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 227: 'un souverain ferme et militaire'.
151 Gourgaud, vol. I, s. 113, Bertrand, *Cahiers*, vol. III, s. 83.
152 Bertrand, *Cahiers*, vol. III, s. 83, Montholon, *Récits*, vol. II, s. 193.
153 Detta inom parentes sagt, eftersom Napoleon säkert medvetet undviker frågan om upproret (los dos Mayos) i den spanska huvudstaden. Markham, *Napoleon and the Awakening of Europe*, s. 111.
154 Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 227, vol. III, s. 37, O'Meara, vol. II, s. 315, Las Cases, vol. II, s. 957, 20.7. 1816.
155 Las Cases, vol. II, s. 1211, 7.9.1816.
156 Las Cases, vol. II, s. 1463, 11.11.1816.

Hade fransmännen, enligt Napoleons bedömning, accepterat ett självständigt Italien men ryggat inför tanken på ett enat Tyskland,[157] så tycks de vad Spaniens nationella framtid anbelangar, enligt Napoleons uppfattning, inte ha haft några åsikter över huvud taget. Själv betonar han i S:t Helena-litteraturen närmast behovet av en modernisering av halvön, medan den nationella enhet moderniseringen enligt franskt mönster också kunde ha fört med sig ofta tonas ned eller förbigås med tystnad. 'Jag skulle hafva gifvit Spaniorerna ett nytt lif; jag skulle hafva gjort dem till en stor nation', förklarade han för O'Meara, för att i nästa andetag anmärka att det kanske var bättre för Frankrike 'att det icke lyckades mig, emedan Spanien kunnat blifva en farlig rival'.[158]

Hur den spanska resningen skulle tolkas var också något som Napoleon på S:t Helena måste ta ställning till. Hade eventuellt fransmännen så att säga mot sin vilja bidragit till att skapa en modern, slagkraftig spansk nationalstat som kunde förväntas gå sina egna vägar, skulle med stor sannolikhet många fransmän komma att helt underkänna den av Napoleon förda Spanienpolitiken. En militär styrelse åtföljd av en franskt inspirerad modernisering, Code Napoléon och en nära bindning till 'notre système' är emellertid Napoleons på S:t Helena framförda vision för det spanska rikets framtid. Detta är en vision som mera präglas av Frankrikes, och därmed hela kontinentens, säkerhetsintressen än spanjorernas eventuella önskningar – eller som han också hade förklarat för storhertigen av Berg: 'Dans l'intérêt de mon empire, je puis faire beaucoup de bien à l'Espagne.'[159] Förutom hotet från den gamla världen, som Spanien representerade, förklarade Napoleon också nödvändigheten av det spanska kriget med den engelska närvaron på halvön. Engelsmännen hotade, underströk han, hela tiden Frankrikes säkerhet och utan Spaniens kuster kunde hans eget vapen i maktkampen mot London, kontinentalblockaden, i praktiken skrinläggas.[160]

4.5 De europeiska folken – kungarna: en nationell diskurs?

Tillfrågad vilken som varit den lyckligaste stunden i hans liv, funderade Napoleon att mötet i Tilsit mycket möjligt hade varit höjdpunkten på hans karriär: 'Je venais d'éprouver des vicissitudes, des soucis, à Eylau, entre autres, et je me trouvais victorieux, dictant des lois, ayant des

157 Bertrand, *Cahiers*, vol. III, s. 34.
158 O'Meara, vol. I, s. 184–185.
159 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 452.
160 Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 148–149, Lyttelton, s. 97–98, Las Cases, vol. I, s. 621, 6.5.1816, vol. II, s. 1288, 24.9.1816.

empereurs, des rois pour me faire la cour!' Men kanske var det vid närmare eftertanke ändå segrarna i Italien, som hade berett honom den största glädjen:

> Quel enthousiasme, que de cris de: *Vive le libérateur de l'Italie*! A vingt-cinq ans! Dès lors, j'ai prévu ce que je pourrais devenir! Je voyais déjà le monde fuir sous moi, comme si j'étais emporté dans les airs...[161]

Det var kanske inte heller någon tillfällighet att Napoleon tvekade mellan scenen med kungarna och kejsarna på knä och det italienska folkets glädje över den nyvunna friheten, emedan det var just så han önskade framställa sig i S:t Helena-litteraturen, dvs. som folkens befriare från överhetens förtryck. Här kommer vi in på ett huvudtema i S:t Helena-litteraturen. Dvs. Napoleon såsom skiljedomare mellan folkens och kungarnas sak eller, som han ofta uttryckte det, mellan det moderna och det föråldrade samhällssystemet:

> ...dans cette immense lutte du présent contre le passé, je suis l'arbitre et le médiateur naturel; j'avais aspiré à en être le juge suprême; toute mon administration au-dedans, toute ma diplomatie au-dehors roulaient vers ce grand but.[162]

Emedan det gamla politiska systemet var ohjälpligt föråldrat, hade en ny samhällsinrättning (une nouvelle société) varit av nöden. Europa både väntade och krävde, får vi veta, förändringar. Napoleon, skall S:t Helena-litteraturens läsekrets förstå, kunde ha genomfört dem utan samhälleliga konvulsioner. Nu väntade däremot, förutspådde han, många och långa svåra slitningar innan det nya systemet kunde stadga sig på kontinenten.[163]

En medlare och skiljedomare behöver uppenbarligen två parter att medla mellan och i S:t Helena-litteraturen understryker Napoleon att han inte hade haft som mål att fullständigt sopa bort de gamla kungahusen. Vad hade det blivit av det preussiska och det österrikiska kungahuset, låter Las Cases i sin journal en icke-namngiven ledamot av det brittiska överhuset retoriskt fråga, om den franske revolutionshärskaren hade låtit folken resa sig? Tvärtom hade Napoleon förstått att i sin linda kväva de försök till uppror som otvivelaktigt hade förekommit och därigenom t.o.m. kommit att betraktas som en avfälling i en del revolutionära kretsar.[164]

---

161 Gourgaud, vol. II, s. 94, Montholon, *Récits*, vol. II, s. 126. Min kursivering för att urskilja citat i citat.

162 Las Cases, vol. I, s. 530, 18.4.1816.

163 Las Cases, vol. II, s. 1436, 6.11.1816.

164 Las Cases, vol. I, s. 99, 10.8.1815.

Folken, i det här fallet österrikarna och preussarna, hade således varit beredda att med våld kullkasta de föråldrade strukturerna, men den före detta revolutionsgeneralen hade emellertid, avslöjar han själv, tänkt sig en annan taktik. Att en samhällsomvandling var nödvändig stod helt klart, men det fanns, förklarade Napoleon, två alternativa vägar att nå målet: antingen tvingade man med hjälp av folken regenterna att ta reson eller så använde man sig av regenterna för att genomdriva folkens sak. För Napoleon, som hade upplevt den revolutionära omvälvningen på fransk mark, hade valet varit rätt enkelt:

> ...on sait s'il est facile d'arrêter les peuples quand une fois ils sont lancés; il était plus naturel de compter un peu sur la sagesse et l'intelligence des rois; j'ai dû leur supposer toujours assez d'esprit pour de si clairs intérêts, je me suis trompé...[165]

Napoleon hade alltså räknat med att kungarna skulle inse sitt eget bästa och kunna fås att acceptera rollen som lydiga redskap i den nödvändiga samhällsomvandling som han hade planerat låta Europa genomgå.

Resonemanget att den franske kejsaren var den naturlige skiljemannen och medlaren mellan folkens och kungarnas sak baserade Napoleon sedan i stor utsträckning på sin egen, som han gärna framställde det, bakgrund i folkets djupa led. Härstammande från folket, upprepade han ett flertal gånger, hade han helt naturligt ägt folkets helhjärtade stöd:

> La fibre populaire répond à la mienne; je suis sorti des rangs du peuple, ma voix agit sur lui ... entre eux et moi il y a même nature; ils me regardent comme leur soutien, leur sauveur contre les nobles...[166]

Även om Napoleon i det här sammanhanget närmast åsyftade de franska bönderna, var det en central del av S:t Helena-budskapet, att han inte hade åtnjutit endast fransmännens, utan i stort sett alla de europeiska folkens förtroende.

Att italienarna, liksom fransmännen, redan beklagade hans fall ställde Napoleon utom allt tvivel men också spanjorerna, var han övertygad om, skulle i sinom tid bittert begråta hans öde.[167] Nederländarna sörjde, visste han också, det franska nederlaget i Waterloo,[168] medan tyskarna modfällda nu betraktade hur Preussen och Österrike, genom Wienkongressens försorg, krossade allt Napoleon hade haft i åtanke för dem.[169] Men inte

165 Las Cases, vol. I, s. 459, 10–12.3.1816, Montholon, *Récits*, vol. II, s. 253.
166 Las Cases, vol. I, s. 464, 10–12.3.1816, Montholon, *Récits*, vol. II, s. 375–376.
167 Montholon, *Récits*, vol. I, s. 374.
168 O'Meara, vol. I, s. 369, Meynell, s. 58–59: belgarna.
169 Bonaparte, 'L'île d'Elbe et les cent-jours', *Correspondance*, vol. XXXI, s. 112–113, Lyttelton, s. 102.

heller Österrike och Preussen var alltså besparade den revolutionära andan,[170] som Napoleon i allmänhet identifierade med sig själv, och speciellt i det preussiska samhället spreds, visste han, de jakobinska lärorna via hemliga sällskap vida omkring.[171]

Polackernas speciella förhållande till revolutionskejsaren är mer än väl dokumenterat i S:t Helena-litteraturen,[172] och till och med engelsmännen skulle, om han bara hade nått deras kuster, ha följt honom; därom var Napoleon övertygad. 'Eder canaille', förklarade han för O'Meara, 'skulle varit mig bevågen, väl vetande *que je suis l'homme de peuple, que je sors de la canaille moi-même...*' Och med Napoleons hjälp skulle den engelska allmänheten ha befriats från 'det aristocratiska ok, hvarunder den suckar'.[173] En dag, förutspådde han, kommer också det engelska folket att resa sig och landet få se en omstörtning, mycket våldsammare än någonsin den franska, äga rum. Gjorde den engelske prinsregenten, varnade han, därtill misstaget att begrava Napoleons kvarlevor i engelsk jord eller reste ett monument över honom skulle han få se 'John Bull, un jour, [jurer] sur ce monument la destruction de son trône et la ruine de l'oligarchie'.[174] Också för engelsmännen var Napoleon, enligt sin egen bedömning, levande eller död, den naturliga ledaren i kampen mot oligarkernas tyranni.

Bland folken i norr hade det republikanska Frankrike alltid också kunnat räkna med danskarnas stöd,[175] medan svenskarna däremot av någon outgrundlig anledning, men antagligen som en följd av ledningens (läs kungens) bristande omdöme, hade accepterat rollen som den engelska oligarkins välmanipulerade springpojkar.[176] Efter statskuppen 1809 hade emellertid också svenskarna genom att söka en tronföljare i den, som de uppfattade det, innersta kretsen önskat försäkra sig om den franske kejsarens stöd.[177] Detta var ett val som visade att också svenskarna, när de väl hade gjort sig av med sin mentalt förvirrade kung, visste var deras egentliga intressen låg. Att Bernadotte sedan inte hade förstått sin uppgift var ett faktum som både Napoleon och

170 Glover, s. 166–167, Cockburn, s. 50.
171 Gourgaud, vol. I, s. 72.
172 T.ex. Montholon, *Récits*, vol. I, s. 26, Ali, s. 150, Bonaparte, 'Négociations de 1796', *Mémoires* 1823–1825, vol. III, s. 440, sir Thomas Ussher, 'Napoleon's Deportation to Elba', J. Hollande Rose, *Napoleon's Last Voyages* (London 1906), s. 100–101, Lyttelton, s. 81–83, Bonaparte, 'L'île d'Elbe et les cent-jours', *Correspondance*, vol. XXXI, s. 113.
173 O'Meara, vol. II, s. 327–328. Kursivering i originalet.
174 Bertrand, *Cahiers*, vol. III, s. 116–117, O'Meara, vol. II, s. 329, Marchand, vol. II, s. 300.
175 Bonaparte, 'Politique du Directoire', *Mémoires* 1823–1824, vol. VI, s. 147.
176 Las Cases, vol. II, s. 1029–1030, 7. 8. 1816, s. 1510, 16.11.1816.
177 Bertrand, *Cahiers*, vol. III, s. 76, Las Cases, vol. II, s. 1031, 7.8.1816.

svenskarna, för att inte nämna alla de europeiska folken, hade all anledning att beklaga. När Bernadotte i sina händer hade haft världens öde, när han kunde ha gått mot S:t Petersburg och återupprättat sitt nya hemlands ära och makt genom att återta Finland, hade han givit efter för personlig förtrytelse och omdömeslös fåfänga. 'Dans son enivrement', sammanfattade Napoleon sin syn på Bernadottes förehavaden under de slutliga uppgörelserna, 'il sacrifia sa nouvelle patrie et l'ancienne, sa propre gloire, sa véritable puissance, la cause des peuples, le sort du monde!'[178]

I S:t Helena-litteraturen går Napoleon emellertid ett steg längre; han hade inte bara ägt de europeiska folkens stöd, utan inför hans person hade helt enkelt nationsgränser förlorat all relevans. "L'Empereur disait", berättar Las Cases, "qu'il ne pouvait désormais se trouver simple particulier sur le continent de l'Europe, son nom y était trop populaire; il tenait trop maintenant par quelque côté à chaque peuple; *il était devenu de tous les pays*."[179] Själv talade också Las Cases gärna, som vi sett, om den franske kejsaren som 'de civiliserade folkens polstjärna',[180] medan Napoleon inte sällan drog den klassiska parallellen mellan sin regering och den gamla samlingssymbolen solen.[181] Strålarna från det napoleonska Frankrike hade, oberoende om de hade sitt ursprung i polstjärnan eller solen, genombrutit alla nationsgränser, och det var således på goda grunder han ansåg sig kunna fastslå att miljoner människor både på kontinenten och i England efter Waterloo begrät hans öde.[182]

Ägande folkens naturliga stöd, eftersom han var en av dem och representerade deras intressen, hade Napoleon, förklarar han sedan, för att kunna utnyttja kungarna i förnyelsen av kontinentens samhällssystem, varit tvungen att aktivt söka också deras vänskap. I motsats till exempelvis Bernadotte, som hade låtit sitt huvud förvridas av de gamla kungarnas och kejsarnas uppmärksamhet, hade Napoleon alltså inte, skall läsaren förstå, låtit sig förföras av det gamla etablissemanget, vilket exempelvis giftermålet in i det österrikiska kejsarhuset eventuellt kunde indikera, utan i stället planerat utnyttja det för att tillgodose folkens önskningar.[183]

När Napoleon verkställde sin plan att med hjälp av kungarna uppfylla folkens berättigade krav på förändringar, skulle båda parter emellertid, poängterade han, vinna på arrangemanget:

178 Las Cases, vol. II, s. 1467, 11.11.1816, Antommarchi, vol. I, s. 182.
179 Las Cases, vol. I, s. 685, 26.5.1816. Min kursivering.
180 Las Cases, vol. II, s. 1106, 18.8.1816.
181 Las Cases, vol. II, s. 1161, 29.8.1816, O'Meara, vol. I, s. 385, Martin Bernal, *Black Athena. The Afroasiatic Roots of Classical Civilisation* (London 1987), vol. I, s. 177–178.
182 O'Meara, vol. I, s. 369, 385, Meynell, s. 59.
183 Las Cases, vol. I, s. 554, 28.4.1816, Bonaparte, 'Quatre concordats', *Mémoires* 1823–1825, vol. I, s. 115.

> Ce système, exécuté avec fermeté, modération et bonne foi, devait avoir pour résultat infaillible d'accroître la splendeur et la sécurité de la royauté, tout en donnant aux libertés publiques toute satisfaction ... Jamais pensée plus vaste, et tout à la fois plus royale et plus populaire, ne fut conçue pour la réconciliation de deux intérêts devenus ennemis par les effets de la révolution française: les vieilles royautés et les peuples.[184]

Hade inte England i eget syfte tömt sitt guldförråd för att uppegga de kontinentala makterna mot det revolutionära Frankrike, hade kungarna, trodde Napoleon, också själva insett nödvändigheten av en modernisering och tillsammans kunde man ha byggt ett konstitutionellt och fritt Europa. Utan Londons inblandning skulle man helt enkelt ha fått se abbé de Saint-Pierres plan för en evig fred förverkligad.[185] För att hålla alla kontinentens nationer splittrade och därigenom bemäktiga sig deras handel, hade emellertid England tvingat ut Frankrike på slagfälten för att där utkämpa den oundvikliga striden för 'mensklighetens och frihetens heliga intressen'.[186]

Hade Napoleon således tänkt uttnyttja kungarna och därmed ge dem en plats också i det napoleonska Europa, så hade däremot den gamla adeln, eller oligarkerna som han gärna kallade dem, inte haft någon pardon att vänta. Aristokraterna, hade han själv fått erfara, är sig lika överallt, oberoende av om man fann dem i London, Wien eller Berlin: '...importants et insolents tant qu'ils commandent, lâches dès que le danger est arrivé.'[187] 'Malheur aux nobles de Berlin, si je rentrais au pouvoir! ... Je ferais brûler et raser leurs châteaux.'[188] Betecknande i sammanhanget är vidare Napoleons syn på adelsklassen som en övergripande, enhetlig, europeisk struktur, 'l'oligarchie européenne',[189] som tjänade som upprätthållare av den gamla samhällsordningen på kontinenten. Den franska adeln, förklarade han närmare, liksom den i hela Europa, härstammade egentligen från barbarernas infall i och delning av det romerska riket. I Frankrike bestod adeln av franker och

184 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 139, 253–254.

185 Bonaparte, 'Politique du Directoire', *Mémoires* 1823–1825, vol. VI, s. 148–149. Se närmare kapitel 6.5.2 Planer för Europas framtid.

186 Bonaparte, 'Handlingar–De provisoriska consulerne', *Memoirer*, vol. I, s. 313–314, Bonaparte, 'Politique de Dirctoire', *Mémoires* 1823–1825, vol. IV, s. 147.

187 Bertrand, *Cahiers*, vol. III, s. 116–117.

188 'Rien de plus lâche', förklarade Napoleon vidare för Bertrand, 'que l'aristocratie quand elle a peur, de plus terrible dès qu'elle n'a rien à craindre. J'ai vu les oligarches de Venise et de Berlin. Rien n'était plus insolent qu'eux dans leur propriété, et lorsque les nobles de Berlin craignaient les fureurs populaires, ils m'invoquaient, m'envoyaient courrier sur courrier...' Bertrand, *Cahiers*, vol. III, s. 84–85.

189 Bonaparte, 'Paix de Campo-Formio', *Mémoires* 1823–1825, vol. IV, s. 259, Montholon, *Récits*, vol. I, s. 142.

bourgogner medan den övriga nationen utgjordes av galler. I Frankrike hade folket, dvs. gallerna, 1789 med våld lyckats befria sig från det frankiska oket, men vid Napoleons makttillträde höll fortsättningsvis den gamla germanska ligan (*la ligue germanique*) genom det feodala väldet, vars grundsatser den infört, stora delar av Europas folk i sitt kvävande grepp.[190] Således hade alla de europeiska folken, oberoende av nationsgränser, en gemensam fiende att bekämpa och i den kampen hade revolutionens Frankrike med Napoleon i spetsen tagit den naturliga ledningen. Det var oligarkin, dvs. den europeiska artistokratin, upprepade Napoleon ett flertal gånger, som hade varit hans verkliga fiende i kampen för folkens rättigheter.[191]

På samma sätt som adeln utgjorde en i grunden enhetlig grupp, kunde Napoleon konstatera att man i det franska tredje ståndets långa engagemang i samhällets tjänst kunde se 'ce qu'il y avait de plus recommendable en France ... c'étaient vraiment les pères du peuple'. Och vad mera: 'Dans tous les pays, c'est ce qu'il y a de plus respectable.'[192] 'Hvilka utgöra nationen?', frågade han också retoriskt O'Meara och svarade själv: 'Icke edra Lorder, icke edra frodige Prelater (*panciuti*) och andelige, icke edra *gentlemen*, icke eder oligarki. Oh! en dag skall folket

190 Bonaparte, *Manuscrit de l'île d'Elbe*, s. 13–18. Rörande skriftens autenticitet se kapitel 2.1. Skrifter dikterade av Napoleon, Las Cases, vol. I, s. 245, 16.11.1815. Kursivering i originalet. Tanken att den franska adeln härstammade från frankerna och folket från gallerna, som kom att spela en central roll även under revolutionen 1830, återfinner man redan i greve de Boulainvilliers *Histoire de l'ancien gouvernement de la France* (1727) och i Montesquieus *De l'Esprit des lois*. Både Boulainvillier och Montesquieu tog i sitt skriftställarskap ställning för den s.k. adelstesen rörande frågan om Frankrikes egentliga konstitution. Enligt denna var den franske kungen arvtagare till frankernas hövdingar som hade erövrat Gallien. Dessa hade inte varit enväldiga utan utövade makten i samråd med sina män. Emedan kungen och adeln gemensamt styrt över de kuvade gallerna var enväldet för Frankrikes vidkommande en usurpation. Mot adelstesen stod en "monarkisk tes" som hävdade att frankerkungen hade trätt i den romerske kejsarens ställe och härskade enväldigt över både franker och galler varför adelsmakten var en usurpation. I motsats till de Boulainvillier hävdade däremot Montesquieu att frankerna, emedan dessa i allmänhet inte livnärde sig på jordbruk utan på boskap, inte hade erövrat Gallien för att dela marken sinsemellan i förläningar. Montesquieu, vol. I, s. 344, vol. II, s. 1042–1049, 1100–1105, Le Gall, s. 146, Bernal, vol. I, s. 303.

191 Bonaparte, t.ex. 'Quatre Concordats', *Mémoires* 1823–1825, vol. I, s. 115, Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 301.

192 Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 154–155. "He then paid a compliment to the lower order of the people in France", skriver också amiral Cockburn i sina minnesanteckningar, "at the expense of the higher orders. He said the former were the most sincere, the most firm, and at the same time the best dispositioned people in the world; but in proportion as you rose in class of people in France, the character became worse, and above the bourgeois they were too fickle and too volatile to be at all depended upon..." Cockburn, s. 27, Glover, s. 147.

hämna sig, och man skall få se förskräckliga uppträdanden.'[193] 'Voilà les nobles', får vi även hos Bertrand läsa, 'dans toutes les révolutions: constamment opposés à toutes les lois avantageuses au peuple, en opposition au Roi et à la Nation sur ces questions [la loi sur les élections].'[194] Om ryssarna i S:t Helena-litteraturen, genom att agera motpol, får definiera européerna, så får adeln i förhållande till folket en motsvarande roll. Helt i revolutionsmännens efterföljd definierar Napoleon, som redan i inledningen antytts, 'folket' eller 'nationen' genom att ställa det/den mot den andliga och den världsliga aristokratin.[195] I båda fallen är den utpekade fienden som definierar 'oss', kan noteras, en fiende som ställs mot de europeiska folken, oberoende av nationalitet.

Emedan den gamla förtryckande överklassen aldrig godvilligt släpper sitt grepp om folkets breda lager måste 'folket', framhöll Napoleon vidare, i allmänhet eftersträva de nödvändiga reformerna på revolutionär väg, en väg som riskerar att bli ytterst blodig emedan det bara är segern som räknas:

> Car, quand la canaille prend le dessus, elle change de nom et s'appelle nation. Si elle est vaincue, on fait pendre quelques misérables, on les nomme rebelles ou brigands. C'est ainsi que va le monde.[196]

På samma sätt var det en revolutionär omvälvning där folket ställts mot de privilegierade stånden, kunde han konstatera, som hade skapat en ny nation av Frankrikes splittrade folk och regioner. Efter 1789 framstod landet som en enhetlig kropp med mer än 30 miljoner invånare, boende inom naturliga gränser, inte utgörande mer än en enda klass medborgare styrda enligt samma lagar, samma reglementen och samma ordning. Denna utveckling överensstämde, underströk han, helt med nationens väl, med dess rättigheter, med rättvisan och med tidevarvets upplysning.[197] Att de övriga europeiska folken på samma sätt ville avskaffa gamla privilegier och, liksom fransmännen, bilda moderna, jämlika nationer såg han som en naturlig följd av tidens nya idéer, och själv kunde han alltså ha åstadkommit denna förnyelse utan de sedvanliga blodiga uppgörelserna.

Fälttåget 1813–1814 hade emellertid, kunde Napoleon nu bara beklaga, omintetgjort alla möjligheter till en fredlig uppgörelse mellan kungarnas och folkens sak. Vad man i stället hade fått bevittna var de europeiska samhällenas upplösning och den stora söndringen mellan

193 O'Meara, vol. II, s. 329. Kursivering i originalet.
194 Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 346.
195 Eric J. Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780* (New York 1990), s. 19–20.
196 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 77.
197 Bonaparte, *Manuscrit de l'île d'Elbe*, s. 13–18.

folken och deras härskare. Det som därtill gjorde situationen ännu mer beklagansvärd, betonade han, var att både folken och kungarna i de slutliga uppgörelserna med Napoleons Frankrike hade förts bakom ljuset och således kommit att motarbeta sina egna intressen. Under den skenbara förevändningen att avskudda sig ett främmande ok och återta det nationella oberoendet hade några politiska äventyrare sålt och med berått mod utlämnat sina härskare till rivaliserande och lystna regeringar. Så hade exempelvis kungen av Sachsen förlorat hälften av sina stater medan också den danske kungen hade tvingats avstå en krona. Men vad rörde detta förrädarna, som redan hade fått sin vedergällning och inhöstat sina belöningar? 'Voilà pourtant ce qu'ils ont prétendu le retour à la morale, son triomphe!... Et voilà la justice distributive d'ici-bas!'[198]

I stället för en modernisering à la française hade sedan de europeiska folken, genom oligarkernas försorg, beslagits med reaktionens bojor. Men Napoleon var helt övertygad om att folken, vilkas sak gått förlorad i Waterloo, skulle komma att resa sig mot Wienkongressens beslut, som ju stod i strid med tidens anda och folkens önskningar.[199] Vilken form han trodde att resningen skulle komma att ta, blir emellertid rätt intressant i sammanhanget. Hade Wienkongressens män slutit fred med Napoleons Frankrike, skulle Europa, förklarade han, nu vara lugnt och de kungliga tronerna, genom hans försorg, inte vara underminerade av de revolutionära idéerna.[200] 'Triumvirerna' hade emellertid trott sig vara tillräckligt starka för att på egen hand kväva den revolutionära andan; ett misstag de snart skulle få betala dyrt för: 'La guerre, et une guerre terrible, couve sous les cendres de l'empire. Tôt ou tard, les peuples me vengeront cruellement de l'ingratitude des rois que j'ai couronnés ou que j'ai pardonnés.' Folken kommer således, enligt Napoleons sätt att framställa saken, att ta ut sin hämnd på kungarna som inte tillåtit honom – den naturlige medlaren mellan folkens och kungarnas sak – att på fredlig väg genomföra 'la réorganisation sociale de l'Europe'.[201] 'L'Europe', förutspådde han vidare, när hämndens tid var inne 'ne formera bientôt plus que deux partis ennemis: on ne s'y divisera plus par peuples et par territoires; mais par couleur et par opinion. Et qui peut dire les crises, la durée, les détails de tant d'orages! car l'issue n'en saurait être douteuse, les lumières et le siècle ne rétrograderont pas!...'[202]

198 Las Cases, vol. II, s. 1170–1171, 18.9.1816.

199 O'Meara, vol. II, s. 253, Montholon, *Récits*, vol. I, s. 274–276, Las Cases, vol. I, s. 419, 17.2.1816, vol. II, s. 1156, 26.8.1816, Bonaparte, 'Campagne de 1815', *Commentaires*, vol. V, s. 212.

200 Bonaparte, 'Manuscrit venu de Sainte-Hélène', *Mémoires* 1823–1825, vol. II, s. 242.

201 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 139, Marchand, vol. II, s. 86.

202 Las Cases, vol. I, s. 519, 13.4.1816.

Samma förutsägelse får också Montholon ta del av i en lite annorlunda ordalydelse: 'Que résultera-t-il des œuvres de la Sainte-Alliance? L'Europe ne formera tôt ou tard que deux camps: les rois et leurs cortéges d'un côté, les peuples et leurs intérêts de l'autre. *Elle ne se divisera plus par nationalité en royaumes*, mais bien par couleur, par opinion.'[203] Och för att säkert nå fram med budskapet låter han också den icke-namngivne brittiske överhusledamoten tolka samma tankegångar med egna(!) ord: 'Les souverains, en exaltant leurs prérogatives, en favorisant à l'excès la faction de l'aristocratie, ont réveillé la jalousie et les passions des peuples. L'Europe sera bientôt divisée partout, dans les deux partis extrêmes de Marius et de Sylla.'[204]

När folken reste sig skulle det alltså enligt Napoleons bedömning komma att röra sig om 'opinioner och färger', inte vad vi i dag definierar som nationella självständighetssträvanden. Med opinioner och färger torde han nämligen ha åsyftat de gamla monarkierna kontra det revolutionära Frankrikes, som Napoleon definierade det, republikanska samhällssystem, eller vitt mot blått, som han också gärna uttryckte det. Samma åsikt, dvs. att folken hade rest sig eller skulle komma att resa sig för, eller emot, en förnyelse enligt franskt mönster hade han, som vi sett, också uttryckt rörande tyskarna redan 1811 (se ovan kapitel 4.2 Tysk enhet), och upprepat på S:t Helena rörande den spanska resningen. Den tyska resning han 1811 bedömde att kunde vara i antågande var blå, dvs. enligt honom idémässigt egentligen profransk, medan den spanska, genom det gamla etablissemangets försorg, hade blivit vit, dvs. antimodern; ingendera i modern mening så att säga 'nationell'. Det var således en social omvandling, som med hans språkbruk väl närmast skall förstås som en strävan efter en ståndsnivellerings- och jämlikhets-politik likt den Frankrike i och med 1789 hade påbörjat (se närmare kapitel 5.5.2 Fransmannen), han på S:t Helena bedömde att skulle kunna engagera massorna för en resning, inte deras eventuella önskan om nationellt självbestämmande.

Emedan kungarna och oligarkerna efter 1815 tävlade om att förtrycka de europeiska folken och inte heller England verkade intresserat av att ta ledningen för den modernisering (régénération moderne) som folken krävde,[205] såg Napoleon i exilen bara en utväg för att undvika ett blodbad på kontinenten:

203 Montolon, *Récits*, vol. II, s. 379. Min kursivering.
204 Las Cases, vol. I, s. 98–99, 10.8.1815.
205 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 75, 510, 524, O'Meara, vol. II, s. 332: 'förtrycka menniskoslägtet'.

> Avec mon fils, les intérêts opposés peuvent vivre en paix, et les idées nouvelles s'étendre, se fortifier sans secousses et sans victimes; d'immenses malheurs seraient épargnés à l'humanité. Mais si la haine aveugle des rois poursuit mon sang après ma mort, alors, je serai vengé, mais cruellement vengé. La civilisation y perdra de toutes les manières, si les peuples se déchaînent; des flots de sang seront répandus dans toute l'Europe; les lumières disparaîtront au milieu des guerres civiles et des guerres étrangères; il faudra plus de trois cents ans de troubles pour détruire en Europe l'autorité royale, qui, d'hier seulement, représente les intérêts de tous, mais qui a mis plusieurs siècles à sortir des étreintes du moyen âge.[206]

Att motarbeta den napoleonska politiken var således att motarbeta de moderna idéerna, men om folken nu lösgjorde sig från Wienkongressens ok och tog intitativet i egna händer, hotades hela den europeiska civilisationen av undergång. Endast en Bonaparte, löd Napoleons budskap från S:t Helena, kunde garantera de motstridiga intressenas samlevnad och de nya idéernas fredliga utbredning på kontinenten.

I S:t Helena-litteraturen talar Napoleon egentligen ofta mera till kungarna, vilkas välvilja han på S:t Helena var beroende av, än till folken. Det är de gamla kungatronernas ragnarök och i samband härmed den europeiska civilisationens åtminstone tillfälliga nedgång han genom användandet av en klassdiskurs varnar för, inte nationalstatssystemets välsignelser han propagerar för. I stället för att förespråka ett Europa byggt på ett system av självständiga nationalstater varnade han uttryckligen för att kontinenten, nu när folken på eget initiativ utan honom själv som en ledande, samlande och modererande kraft, reste sig mot de gamla motsträviga kungarna, skulle komma att falla sönder politiskt, vilket inte var att rekommendera när därtill ryssarna lystet blickade söderut över Polens gränser.[207] Många av sina utrikespolitiska beslut förklarade han också, som vi sett, just med målsättningen att förekomma en splittring av kontinentens statsbildningar. Till och med Österrikes regering, 'le plus sot des gouvernements',[208] hade han valt att hålla under armarna i stället för att följa en naturlig inklination att dela området i tre separata kronor.

Tyvärr, konstaterade Napoleon vidare, hade han å sin sida själv i många fall varit i det närmaste tvungen att skapa nya stater, emedan varje ny stats förening med Frankrike bara hade skapat oro och väckt ljudliga protester. Den europeiska opinionen hade helt enkelt inte

206 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 524–525.
207 Las Cases, vol. I, s. 530, 18.4.1816, Montholon, *Récits*, vol. II, s. 497.
208 Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 180.

accepterat några andra lösningar.[209] I själva verket var Europa, enligt Napoleons bedömning, så bundet av sin historia och sina traditioner att man inte förmådde att tänka i nya banor, en uppfattning som för övrigt också återfinns i Alexis de Tocquevilles betraktelser över kontinentens tillstånd.[210] Utnämnda till kungar i de nya statsbildningarna hade sedan inte ens hans bröder, konstaterade han besviket, insett sin uppgift, utan alla hade uppfattat sig som tillsatta 'par la grâce de Dieu' och omgående sett sina intressen, på det gemensamma fäderneslandets bekostnad, förenade med det folk som de endast tillfälligt varit satta att styra över. Detta var förvisso ett i grunden aktningsvärt tänkesätt, medgav han, men det hade fått dem att glömma att de egentligen bara utgjorde delar av en helhet i vardande som de borde ha understött i stället för att aktivt ha motarbetat. Hade bröderna bara förstått att styra de folkmassor de anförtroddes i en gemensam riktning kunde man tillsammans ha förändrat världens utseende: 'l'Europe jouirait d'un système nouveau, nous serions bénis!'[211] Såsom den politiska kartan hade utkristalliserats i Wien, kunde en rysk kejsare, som Napoleon påpekade, emellertid nu börja sina operationer långt inne i Centraleuropa, bland prinsar av andra rangen, varefter vägen låg öppen även till Frankrikes huvudstad.[212] Ett under Frankrike enat Europa, ville han få läsaren att inse, kunde däremot ha garanterat Niemen som en effektiv gräns mot den ryska expansionen.[213]

Betecknande i sammanhanget är slutligen också den öppning till att hävda en roll som nationalstatens tillskyndare, som Napoleon i exilen helt kallt ignorerar. I ett brev 1813, som ingår i Napoleons memoarer, skriver den svenske kronprinsen Bernadotte till sin före detta herre:

> Votre système, sire, veut interdire aux nations l'exercice des droits qu'elles ont reçus de la nature ... les leçons de l'histoire rejettent l'idée d'une monarchie universelle, et le sentiment de l'indépendance peut être amorti, mais non effacé du cœur des nations ... je défendrai de toutes les facultés de mon âme, et les droits du peuple qui m'a appelé, et l'honneur du souverain qui a daigné me nommer son fils. Dans cette lutte entre liberté du monde et l'oppression, je dirai aux Suédois: *Je combats pour vous et avec vous, et les vœux des nations libres accompagnent nos efforts*.[214]

209 Las Cases, vol. II, s. 1284, 24.9.1816.
210 Ambjörnsson, s. 86.
211 Las Cases, vol. II, s. 1283, 24.9.1816, s. 1429, 4.11.1816, Montholon, *Récits*, vol. I, s. 14, vol. II, s. 277.
212 Las Cases, vol. II, s. 1436, 6.11.1816.
213 Montholon, 'Une soirée', s. 174.
214 Bonaparte, 'Notes sur l'ouvrage intitulé Mémoires pour servir à l'historie de Charles XIV Jean, roi de Suède', *Mémoires* 1823–1825, vol. I, s. 356–357. Förkortas i fortsättningen 'Charles XIV Jean'. Kursivering i originalet.

"Le style de cette lettre dit assez que c'est un libelle; elle n'a jamais été reçue", kvitterar Napoleon och går utan detso närmare resonemang vidare i sina kommentarer till Bernadottes memoarer.[215]

Uttalanden, förutom eventuellt i Las Cases' journal den 11 november 1816, som tyder på att Napoleon önskade framstå som den som uppmuntrat folkens eventuella strävanden efter att bilda självständiga nationalstater får man söka efter i S:t Helena-litteraturen. Vad han däremot upprepade gånger säger sig ha eftersträvat var en förlikning mellan två intressen som den franska revolutionen hade ställt mot varandra, dvs. de gamla kungamakternas och folkens.[216] I stället för en nationell splittring hade han sökt åstadkomma en 'fusion des grands intérêts européens'[217] med både folken och kungarna som intressenter.

Kungarnas roll i det nya Europa som Napoleon visionerade skulle emellertid i hög grad, skulle folken förstå, ha skiljt sig från den ställning de krönta suveränerna hade vant sig vid i det förrevolutionära samhället:

> Ceux qui pensent que les nations sont des troupeaux qui, de droit divin, appartiennent à quelques familles, ne sont ... du siècle ... les rois ne sont que des magistrats héréditaires, qui n'existent que pour le bonheur des nations, et non les nations pour la satisfaction des rois.[218]

Mot ovan beskrivna bakgrund framstår i S:t Helena-litteraturen krigen 1813–1815 som ett gruvligt misstag från både kungarnas och folkens sida. Man hade utropat Napoleon, som hade önskat vitalisera kungamakten, till kungarnas tyrann samtidigt som man i honom också hade sett folkens förtryckare – han som hade gjort och ännu önskat göra så mycket för dem. Och folken och kungarna, dessa oförsonliga fiender, hade förblindade sammansvurit sig mot honom. Men både kungarna och folken, ja kanske båda två samtidigt, skulle en dag, var han övertygad om, inse sitt misstag och begråta hans öde.[219] 'Ils [les rois] ont déchaîné contre moi ce que j'avais retenu contre eux. Ils verront!!!'[220]

215 Bonaparte, 'Charles XIV Jean', *Mémoires* 1823–1825, vol. I, s. 222.
216 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 254.
217 Las Cases, vol. I, s. 554, 28.4.1816, Montholon, *Récits*, vol. II, s. 253.
218 Marchand, vol. II, s. 106–107, Bonaparte, 'Observations sur le discours prononcé par lord Bathurst', *Correspondance*, vol. XXXII, s. 442. Förkortas i fortsättningen 'Bathurst'.
219 Las Cases, vol. II, s. 1369–1370, 25.10.1816.
220 Las Cases, vol. I, s. 459, 10–12.3.1816.

4.6 Budskapet den 11 november 1816

Den 11 november 1816 inleds i Las Cases' minnesteckningar undantagsvis med en förklaring till läsaren som kan betraktas som en ursäkt, men också som en varning att han i sina anteckningar just denna dag kanske inte riktigt hade kunnat följa Napoleons tankegångar:

> Les conversations du jour ont été longues, pleines et des plus intéressantes; l'Empereur se trouvait fort causant, et ses paroles étaient riches, rapides. Il a parcouru une foule d'objets souvent fort étrangers, bien qu'ils fussent amenés naturellement les uns par les autres. Ils étincelaient d'idées et de faits nouveaux pour moi; malheureusement leur nombre et leur importance même m'en ont fait perdre une partie, et *je voudrais pouvoir* affirmer que je suis littéral dans ce qui reste, car ma grande occupation à retenir ce qui était passé, m'a souvent rendu distrait pour ce qui arrivait.[221]

Ett av de ämnen Napoleon behandlade denna dag var just hans tanke att förena de kringspridda, splittrade europeiska folken till nationella enheter. Just denna den 11 november, när Las Cases inte är riktigt säker på att han fått med allt, men försäkrar att han i övrigt bokstavligen (littéral) har försökt återge Napoleons ord, är faktiskt den enda gång man i S:t Helena-skrifterna återfinner Napoleons ambitiösa, nationella program för Europas folk. Ämnet tangeras av flera dagboksförfattare, men det är uppenbarligen bara Las Cases som har fått ta del av en klart(?) uttalad programförklaring. Också för Las Cases rörde det sig emellertid, kan noteras, tydligen om 'objets souvent fort étrangers' och 'faits nouveaux'.

Tydligast finner vi nationella målsättningar, förutom hos Las Cases, uttryckta hos Montholon, när Napoleon i råden till sin son, dikterade i april 1821, uppmanar denne att lyssna till folkens röst: 'Il y a des désirs de nationalité qu'il faut satisfaire tôt ou tard, et c'est vers ce but qu'on doit marcher.' Men man kan notera att Napoleon lite tidigare i samma samtal också hade uppmanat sonen att ena Europa med oupplösliga federativa band.[222] Diskuterande varför han inte hade kommit till en uppgörelse med kejsar Alexander förklarade han också för Montholon att han, om han hade haft andra ambitioner än att i nationernas intresse omorganisera Europa, kunde ha accepterat den delning av världen i Öst och Väst som den ryske kejsaren enligt honom i tiden hade föreslagit.[223]

Här gör man dock kanske ett misstag om man i nationernas intresse automatiskt inläser en strävan efter att bilda självständiga nationalstater.

221 Las Cases, vol. II, s. 1458, 11.11.1816. Min kursivering.
222 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 524–526.
223 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 252.

Den franska revolutionen, där nationen-folket sågs som en motpol till privilegierade enskilda intressen, stod, bör noteras, fullständigt främmande för den nationella känslan i modern mening.[224] Mellan revolutionen 1789 och revolutionen 1848 förknippades 'nationalism' i allmänhet med republikanism och liberalism[225] och analogt härmed var en 'patriot' med tidens språkbruk närmast att betecknas som en anhängare av det rådande frihetsidealet.[226] Frågan, som Montesquieu i *De l'Esprit de lois* också ställde, om man med frihet menade inre, dvs. frihet från "tyrannen", eller yttre frihet, dvs. självständighet visavi utländska makter,[227] besvarade Napoleon i ett flertal sammanhang liksom flera av sina samtida, med det första alternativet. Nationernas intresse, såsom han framställde det, innebar således motstånd mot den gamla ordningen och en längtan efter en modernisering av samhället enligt franskt mönster, precis som han hade hävdat för den orolige kommendören i Hamburg 1811. I den bemärkelsen kan Napoleons budskap från S:t Helena betecknas som 'nationellt', men kanske inte alltid med den innebörd som vi i dag tillskriver begreppet.

En av de få gånger Napoleon uttryckligen talar om nationernas självständighet är, betecknande nog, då han diskuterar en tänkbar följd av ett eventuellt engelskt nederlag i Waterloo:

> La défaite de l'armée anglaise entraînerait la chute du ministère anglais, qui serait remplacé par des amis de la paix, de la liberté et de l'indépendance des nations: cette seule circonstance terminerait la guerre.[228]

Att framställa den engelska ministären som motståndare till 'nationernas självständighet' kan emellertid också ses som ytterligare ett försök att, utan direkt koppling till den egna politiken, svartmåla engelsmännen inför folken på kontinenten. För trots att Napoleon var väl medveten om det missnöje folken kände med Wienkongressens politiska/geografiska gränsdragningar på den europeiska kartan var han egentligen, förutom när det gällde Italien (och med viss modifikation Polen) där det folkliga missnöjet de facto i hög grad riktades mot det franska kejsardömets

224 Hobsbawm, *Nations and Nationalism*, s. 19–20, Woolf, *Napoleon's Integration*, s. 236–237.

225 Delanty, *Europa*, s. 104, Duroselle, 198.

226 Duroselle, s. 138.

227 Montesquieu, vol. I, s. 323–325.

228 Bonaparte, 'Campagne de 1815', *Commentaires*, vol. V, s. 117. Se även ett samtal i Las Cases' journal den 10 augusti 1815 där en icke namngiven brittisk överhusledamot får uttrycka sin förvåning över sitt hemlands deltagande i en kongress vars syfte tycktes vara att omintetgöra 'le droit sacré de l'indépendance des peuples'. Las Cases, vol. I, s. 98, 10.8.1815.

fiende Östterrike (och Polen visavi Ryssland), ganska försiktig med att spela på de nationella strängarna. Tvärtom låter han stundtals påskina att hans egen politik inte i högre grad hade skiljt sig från den som för tillfället bedrevs i Wien. Medan man 1815 genom en sammanslagning av Belgien och Holland hade önskat skapa en säkerhetsbarriär mot Frankrike, hade han själv, påpekade han, i både Polen och Konstantinopel sett i första hand just säkerhetsbarriärer mot det ryska riket. Detta var ett faktum som han menade att också Wienkongressens män kunde ha noterat innan de uttalade sin förkastelsedom över den napoleonska politiken.[229]

För att återgå till novemberdagen 1816 berättar Las Cases också att Napoleon den dagen inte över huvud taget hade lämnat sin kammare, utan tillbringat den genom intensivt arbete tillsammans med honom själv. Själv hade Las Cases också lämnat sin herre enbart för att inta sin middag.[230] Samma dag skriver emellertid Bertrand att Napoleon arbetade tillsammans med Gourgaud, läste tidningar (*des Moniteurs*) samt dikterade en del avsnitt rörande de neutrala staterna och Berlindekreten.[231] Detta bekräftas av Gourgaud, som minns att han kallats till Napoleon klockan 11 "à une besogne ennuyeuse sur les Neutres". Vid middagen hade kejsaren enligt Gourgaud sedan varit rätt munter och talat om revolutionsgeneralen Dumouriez' fälttåg mot preussarna.[232] O'Meara har inga anteckningar över huvud taget från denna novemberdag, medan Montholon berättar att kejsaren klädde sig klockan fem (à cinq heures) för att sedan i salongen fram till middagen genomgå en mängd *Moniteurs* samlande uppgifter rörande Dumouriez' fälttåg. Samtalet vid middagsbordet hade också enligt honom rört sig om Dumouriez' fälttåg.[233] Bertrands och Gourgauds minnesbilder stämmer sålunda rätt väl överens och ger ingen tid för en intensiv arbetsdag med Las Cases, medan Montholon, om han med 'cinq heures' menade eftermiddagen, vilket är osäkert men troligt, ger en möjlighet för att Napoleon före klockan fem kunde ha suttit instängd med Las Cases och utvecklat sitt program.

Mycket möjligt misstar sig Las Cases på datumet, men om det var så viktiga ämnen som avhandlades kunde man kanske ha väntat sig att han hade varit lite mera omsorgsfull med dateringen av dokumentationen. Med observationen rörande Las Cases' tillförlitlighet, som redan tidigare framförts i denna avhandling, i gott minne, kan man emellertid också

229 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 254.
230 Las Cases, vol. II, s. 1458, 11.11.1816.
231 Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 145.
232 Gourgaud, vol. I, s. 190.
233 Montholon, *Récits*, vol. I, s. 434.

fråga sig om vi här eventuellt har ett intressant exempel på hur Las Cases "hjälpte" Napoleon att formulera en kanske inte så klart uttalad tankegång. I sina kritiska kommentarer till sin utgåva av Las Cases' *Mémorial* hävdar också Marcel Dunan, att Las Cases den 11 november helt enkelt förvrängde ett samtal han hade haft med Napoleon rörande dennes strävan att skapa ett enat Italien för sin sons räkning.[234] Men varken Dunan eller någon annan har sedan kommit att närmare ifrågasätta hela det 'nationella budskapet' i S:t Helena-litteraturen.

Någon gång mellan den 21 och den 24 november 1816 började sedan de intriger som skulle få Las Cases förvisad från ön, alltså bara några dagar efter att han med Napoleon, enligt uppgift, hade diskuterat det ambitiösa programmet för Europas folk. Återkommen till Europa kunde Las Cases på grund av myndigheternas förbud emellertid inte publicera sina minnesanteckningar före 1823, dvs. två år efter Napoleons död på S:t Helena. Tid fanns således att fundera över vad Napoleon egentligen hade sagt, och tillbaka i Europa kände Las Cases mycket möjligt av tidens framväxande nationella strömningar. Att Las Cases i sina anteckningar, också de av den 11 november, åtminstone trodde sig ha Napoleons stöd, kan vi emellertid vara rätt säkra på, emedan Las Cases knappast skulle ha vågat sig på några från sin herres tankegångar klart avvikande resonemang. Om det var Napoleons egna formuleringar, och hur bokstavligt Las Cases bara skrev ned hans ord, kan däremot ifrågasättas – speciellt som Las Cases efter Napoleons död inte behövde ta samma hänsyn till kungarna och kunde, utan risk för repressalier för fången på S:t Helena, tala mera direkt till folken.

Förutom dess bakgrund väcker emellertid också budskapet i sig frågor. 'Ainsi, l'on compte en Europe, bien qu'épars, plus de trente millions de Français, quinze millions d'Espagnols, quinze millions d'Italiens, trente millions d'Allemands: j'eusse voulu faire de chacun de ces peuples un seul et même corps de nation.'[235] Formuleringen inbjuder onekligen till olika tolkningar. Vad säger Napoleon egentligen här att han ville: ena tyskar, italienare och spanjorer skilt från varandra eller ena vart och ett av dessa folkslag till en och samma nation? Fortsättningen tyder faktiskt på det senare alternativet:

> Après cette simplification sommaire ... il eût été plus possible de se livrer à la chimère du bel idéal de la civilisation: c'est dans cet état de choses qu'on eût trouvé plus de chances d'amener partout l'unité des codes, celle des principes, des opinions, des sentiments, des vues et des intérêts. Alors peut-être à la faveur des lumières universellement

234 Le Gall, s. 139.
235 Las Cases, vol. II, s. 1462, 11.11.1816.

> répandues, devenait-il permis de rêver, pour la grande famille européenne, l'application du Congrès américain, ou celle des Amphictyons de la Grèce; et quelle perspective alors de force, de grandeur, de jouissance, de prospérité.[236]

I samband med den korta redogörelse han den 11 november gav för vilka åtgärder han konkret hade vidtagit för att ena de olika folken förklarade Napoleon också varför han hade sett det som nödvändigt att skapa ett så enhetligt Europa som möjligt:

> Tout le midi de l'Europe eût donc bientôt été compact de localités, de vues, d'opinions, de sentiments et d'intérêts. Dans cet état de choses, que nous eût fait le poids de toutes les nations du Nord? Quels efforts humains ne fussent pas venus se briser contre une telle barrière?...[237]

Inte ens den 11 november talar Napoleon om några 'självständiga' nationella enheter. Det var en 'agglomération', en 'concentration des mêmes peuples géographiques' som han säger sig ha eftersträvat, inte politiskt självständiga stater. Detta var en utveckling som i sig inte stred mot hans förkärlek för likformiga enheter utan lokala variationer,[238] men som däremot inte bar mycket spår av den av etnicitet influerade nationella rörelse som kom att breda ut sig i Centraleuropa under 1800-talet.[239] Vidare är det de enande banden och inte de nationella skillnaderna mellan de europeiska folken som understryks. Det är enheten framför uppdelningen i olika stater, dvs. den stora europeiska familjen och inte självständiga nationalstater som framstår som det eftersträvansvärda slutmålet – eller som Napoleon i ett annat sammanhang alltså uttryckte det: hade inte engelsmännen satt käppar i hjulet, skulle Europas folk äntligen ha fått se abbé de Saint-Pierres plan för ett förenat Europa förverkligad.[240]

236 Las Cases, vol. II, s. 1462, 11.11.1816. Även hertigen av Sully förde i sin fredsplan för kontinenten på 1600-talet fram de grekiska amfiktyonerna som en förebild för ett eventuellt europeiskt samarbete över gränserna. Réau, s. 39, Malettke, 'Regards sur l'Europe à l'époque moderne', s. 98.

237 Las Cases, vol. II, s. 1464, 11.11.1816.

238 Jourdan, s. 125.

239 Georges-Henri Soutou, 'L'héritage sous bénéfice d'inventaire? La politique extérieure de Napoléon III', Thierry Lentz (coord.), *Napoléon et l'Europe. Regards sur une politique* (Paris 2005), s. 405, Anthony D. Smith, 'Från folk till nation', Sverker Sörlin (red.), *Nationens röst – texter om nationalismens teori och praktik* (Stockholm 2001), s. 168, 190.

240 Bonaparte, 'Politique du Directoire', *Mémoires* 1823–1825, vol. VI, s. 148, Wolff, s. 252–253, Ambjörnsson, s. 49.

4.7 Sammanfattning

Studerande läget i Europa drog Napoleon slutsatsen att det nationella och folkliga motståndet mot Wienkongressens beslut skulle få en avgörande betydelse för utvecklingen på kontinenten. Allt från tyskar till belgare, polacker, italienare och fransmän hade anledning, visste han, att beklaga sig över kongressens nationella och maktpolitiska lösningar.[241] Vidare framställde han, om än rätt vagt, också situationen som sådan att tiden, åtminstone efter 1815, talade för en utveckling mot nationalstater. 'Toute cette grande population', hade han förklarat rörande det italienska folket, '...doit s'influencer réciproquement, et finir par s'agglomérer, comme l'ont fait les divers royaumes britanniques, les diverses provinces de l'Espagne, celles de la France; comme le feront peut-être un jour celles d'Allemagne.'[242] Och om, eller när, folken nu reste sig mot den i Wien återetablerade gamla samhällsordningen skulle med största sannolikhet, lät han förstå, både inhemska och utländska 'tyranner' få betala ett högt pris för de mot folkens önskningar ingångna besluten.

Som en följd härav och för att accentuera sin egen ställning som den stora revolutionens arvtagare gjorde Napoleon sig på S:t Helena till språkrör för, som han framställde det, folkens legitima krav på förändringar. Samtidigt gällde det att påvisa att det program han på S:t Helena drog upp för sin framtida politik var det som han följt också under sin regeringstid och i detta resonemang kom den italienska frågan att spela en central roll. Väl medveten om italienarnas avoghet mot den österrikiska övermakten, som i och med Wienkongressens beslut åter hade blivit en realitet på halvön, framställde han sin egen italienska politik som ett medvetet program inriktat på ett enande av de italienska folken till en, av Wien oberoende, italiensk nation. Napoleon torde vidare klart ha insett hur hans 'nationella' program för ett framtida, enat Italien skulle komma att uppfattas: i dag Italien, i morgon Tyskland och i framtiden kanske stora delar av det habsburgska imperiets gamla kungakronor. Som den skicklige propagandamakare han var sådde han ett frö, som läsaren med hjälp av Las Cases' för tiden väl funna formuleringar sedan själv kunde tolka enligt tidens strömningar.[243]

241 Bonaparte, 'L'île d'Elbe et les cents-jours', *Correspondance*, vol. XXXI, s. 112.

242 Las Cases, vol. II, s. 1266, 20.9.1816.

243 Rörande Napoleons syn på nationalitetsfrågorna tar jag således ett visst avstånd från dem som hävdat att han "inget förstod" av den nationella rörelse som tog sin början i Europa på 1800-talet. (Se exempelvis Tulard, *Le grand empire 1804–1815*, s. 159, Tulard, *Napoléon, le pouvoir, la nation, la légende*, s. 71, Kohn, 'Napoleon and the age of nationalism', s. 22.) I sina samtal på S:t Helena uttryckte han en känsla för de nationella strömningarna och speciellt för massornas betydelse för samhällsutvecklingen, men han utnyttjade dem inte speciellt aktivt, förutom som ett hot mot

Härmed emellertid inte sagt att Napoleon definierade den gryende nationella rörelse som han själv fått bevittna som speciellt 'folkligt' förankrad. På samma sätt som den gamla spanska aristokratin med kyrkan i spetsen hade utnyttjat 'folket' för att säkra sin egen maktposition hade också 'de politiska intriganterna' i Leipzig, hävdade han, när de påstod sig ha stridit för folkens frihet, egentligen endast eftersträvat att stärka de egna maktpositionerna och privilegierna[244] – allt medan 'folken' själva, som han bedömde situationen, drömde om radikalare förändringar än så. Ty Napoleon var, bör noteras, naturligtvis också väl medveten om att hans hopp att någonsin få lämna sin fängelseö i hög grad stod till de krönta suveränernas inställning, varför ett (i modern mening) nationellt program inte kunde accentueras alltför mycket. Kalish-manifestet[245] hade chockerat de konservativa kretsarna i Europa. Folkens entusiasm hade fyllt både Metternich och Frans I med olust,[246] varför Napoleon på S:t Helena häri såg en möjlighet att framställa sig själv som lösningen också på de gamla monarkiernas trängda situation.

För att definiera de folkliga kraven utgick Napoleon således i flertalet av sina resonemang från revolutionsteoretikernas dualistiska åtskillnad mellan 'folket' och den privilegierade överheten,[247] varefter han kunde definiera 'folkens önskningar' i kontrast mot överhetens. Så tyckte han sig i folkens krav i första hand kunna utläsa en förhoppning att bryta med de gamla feodala strukturerna på kontinenten; strukturer, vilka lika litet som folken, dvs. enligt fransk definition 'det tredje ståndet', satte nationella gränser i första rummet. 'L'Europe', förklarade han för

---

den efter 1815 etablerade ordningen, för egna syften. Att han trodde att exempelvis italienarna när de vände sig mot besluten 1815 också skulle komma att göra upp med den utländska överheten låter Napoleon i exilen rätt klart förstå. Precis som i Ungern hade han för övrigt också i arabvärlden under sin tid vid makten spelat på nationella strängar och han torde ha varit av en de första som använt sig av begrepp som 'patriotisme arabe' och 'nation arabe' när han ville vinna understöd för sin politik i Nildalen. Laurens, s. 372. Hans egen lösning på den nationella problematiken finner vi däremot inom ramarna för 'la grande nation' som var beredd att välkomna allt från egyptier till italienare i den stora europeiska familj som Napoleon framställde som målet för sin politik. Se vidare kapitel 6. Napoleons Europa.

244 Las Cases, vol. II, s. 1170–1171, 2.9.1816.

245 Alliansen mellan Preussen och Ryssland sluten i Kalish 1813 där Ryssland också utfäste sig att återupprätta de preussiska gränserna av 1806. Följdes av Fredrik Vilhelms appeller till den tyska nationen: "Till mitt folk" och "Till min här". Geyl, s. 214–216.

246 Suratteau, s. 93, Jean-Paul Bled,'Metternich et l'alliance franco-autrichienne', Thierry Lentz (coord), *Napoléon et l'Europe. Regards sur une politque* (Paris 2005), s. 322, Jacques-Alain de Sédouy, 'Le congrès de Vienne et la fin de l'Europe napoléonienne', Thierry Lentz (coord.), *Napoléon et l'Europe. Regards sur une politque* (Paris 2005), s. 381.

247 Hobsbawm, *Nations and Nationalism,* s. 19–20.

både Montholon och Las Cases, 'ne formera tôt ou tard que deux camps: les rois et leurs cortèges d'un côté, les peuples et leurs intérêts de l'autre. Elle ne se divisera plus par nationalité en royaumes, mais bien par couleur, par opinion.'[248] Det var, som Napoleon framställde det, hela den gamla samhällsordningen som folken med sina krav på republikanism och liberalism i fransk anda hotade i sina grundvalar, och 'nationella' inhemska regeringar utgjorde således inget svar på folkens önskningar. Det var också betecknande nog inom ramen för fransk överhöghet som även hans mest långtgående s.k. nationella program, dvs. det italienska, skulle förstås.

Så var det, som Napoleon definierade det, inte heller en nationell utan en 'social omvandling' (une réorganisation sociale)[249] av Europas folk han själv hade eftersträvat – en omvandling som låg lika mycket i kungarnas som i folkens intressen, emedan de folkliga kraven inte stod att stoppa. Under Frankrikes och hans egen ledning kunde emellertid den nödvändiga samhällsomvandlingen ha genomförts på fredlig väg: Frankrike emedan landet i motsats till de feodala samhällsstrukturerna på kontinenten redan hade förverkligat den moderna medborgarstaten[250], och han själv emedan han som 'le roi du peuple' var den naturliga länken mellan folkens och kungarnas sak. Liksom under sin tid makten är det alltså närmast med hjälp av en klassdiskurs han försöker vinna gehör för sin sak[251] men i S:t Helena-litteraturen används denna diskurs i stor utsträckning för att fånga kungarnas uppmärksamhet. Under den franske kejsarens överhöghet, lyder Napoleons nationella budskap från S:t Helena, kunde folkens och kungarnas intressen ha förenats och kontinenten, i stället för att skakas av folkens resningar, ha utgått som starkare och mera enad än någonsin tidigare.

248 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 379.
249 Montholon, *Récits*, vol. I, s. 275, Marchand, vol. II, s. 86.
250 Hobsbawm, *Nations and Nationalism*, s. 87.
251 Bruun, s. 158, Robert B. Holtman, *Napoleonic Propaganda* (Batton Rouge 1950), s. 25.

5 Från öst till väst

5.1 Inledning

På 1760-talet införde franska upplysningtänkare såsom Mirabeau, Linguet och d'Holbach begreppet "civilisation" i det franska språket, vilket för dem betecknade förnuftets framåtskridande. Civilisation kom också allmänt att uppfattas just som samhälleligt, moraliskt och intellektuellt framåtskridande, och med tiden gav den franska revolutionen uttryck för föreställningen om ett civiliserande samhälle byggt på förnuftets grund. I "naturen" fann upplysningstidens filosofer civilisationens motsats och civilisationsbegreppet blev snart en måttstock enligt vilken alla länder kunde rangordnas, från de civiliserade över de halvciviliserade och barbariska till vildarna.[1] De civiliserade samhällena framställdes vidare som utvecklingsmodeller för de s.k. mindre civiliserade. Många, som exempelvis den franske auktoriteten inom orientalisk forskning, greve Volney, som förutom resor i Egypten, Syrien och Turkiet också hade stiftat bekantskap med den Nya världen, uppfattade helt enkelt framsteg och utveckling som imitation av mera högtstående civilisationer.[2]

Under upplysningstiden växte i den europeiska geopolitiska diskussionen också den tanke fram, som har sina rötter i korsfararnas möten med de gamla civilisationerna i Österlandet och som fann ny näring under de stora upptäcktsresornas tid, att historien så att säga rör sig, dvs. under olika tider flyttar sin tyngdpunkt från vissa delar av jordklotet till andra. Civilisationens historia beskrevs således som en global civilisationsprocess, vars riktning angavs av den som då upplevdes som huvudaktören, dvs. Europa. Från sitt ursprung i öst hade civilisationen, menade man enligt logiken 'later is better', flyttat sig västerut och under upplysningstiden var denna historiens västliga

1 Fomerna "civilisera" och "civiliserad" fanns däremot från tidigare och användes allmänt redan på 1500-talet, allt medan fransmännens tro på sin egen civilisations överlägsenhet jämfört med andras i första hand går tillbaka till Ludvig XIV:s tider. Barbarer, förklarar Montesquieu å sin sida närmare, är ofta herdefolk som tillfälligt kan bilda större samhällen medan vildarna däremot livnär sig som jägare vilket medför att de inte organiserar fasta samhällsstrukturer. Som exempel på vildar tar han olika folkstammar i Sibirien medan tatarerna får representera barbarerna. De barbariska samhällena, fortsätter han, tenderar med tiden att upplösas såvida de inte besluter sig för erövringståg söderut för att därigenom säkra gruppens existensmöjligheter. Braudel, s. 3–7, Delanty, s. 93, 128–131, Woolf, 'French civilization' s. 96, Glacken s. 96, Montesquieu, vol. I, s. 536.

2 Said, s. 41, 82, Wolff, 12, Jack Lively, 'The Europe of the Enlightenment', *History of European Ideas* (2/1981) s. 93, 101–103, de Rougemont, *The Idea of Europe*, s. 169.

rörelseriktning allmänt accpeterad. Medan Asien en gång hade varit platsen för blomstrande civilisationer hade utvecklingen där nu stagnerat och Europa övertagit rollen som historiens främsta aktör.[3]

I nära samband med uppfattningen att civilisationen så att säga förflyttar sig över jordklotet i en viss riktning, återuppväcktes också den gamla tanken att samhället i sig utgjorde en levande organism som utvecklades enligt organiska, 'dialektiska' lagar ungefär på samma sätt som den mänskliga organismen. Efter födseln genomlevde, tänkte man sig, samhället en barndom för att nå höjden av sin kraft i vuxen ålder, varefter ålderdomen väntade. Åldringen med sin konservativa läggning och sina förstelnade tankebanor kunde emellertid ibland även framställas som underkastad en motsatt process och beskrivas som återgången till barnets naiva utvecklingsnivå, varefter cirkeln var sluten.[4] Längst ned på utvecklingsskalan stod emellertid "naturen" med vilken allt som uppfattades som främmande gärna identifierades. Ett alternativ till att se en civilisation som föråldrad eller som genomlevande sitt barnstadium var således att förklara att naturen helt enkelt hade återvunnit sin makt över den civilisation som tidigare fötts ur dess sköte, eller att uppfatta ett samhälle som alltjämt fånget i naturens grepp. På samma sätt beskrevs främmande folk också allmänt som "barbariska" och "primitiva", vilket ofta likställdes med aggressivitet, lättja, ett promiskuöst levnadssätt och allmänt dålig impulskontroll, och jämfördes ofta, analogt med tanken om civilisation kontra natur, med djur. De kunde emellertid alltså också beskrivas som barn, vilket i sin tur kunde rättfärdiga att man, som representanter för en s.k. högre stående civilisation, för deras eget bästa var tvungen att ingripa i deras förehavanden. Analogt med dessa tankegångar beskrevs således exempelvis Asien med sina forna högkulturer som en gammal kontinent, alternativt en civilisation som återvänt till barnets naiva livsinställning, eller rätt och slätt som natur, medan Europa framställdes såsom genomlevande sin ungdom eller vuxna tidsperiod eller helt enkelt inkarnerande civilisationen.[5]

Det hördes emellertid också, bör här noteras, mer pessimistiska röster i den upplysta debatten. I sina betraktelser över de europeiska folkens utveckling konstaterade exempelvis Rousseau, något modfälld, att det egentligen inte längre fanns vare sig fransmän, tyskar, spanjorer eller ens engelsmän. Genom att smak, seder och passioner hade förenhetligats, hade alla så att säga blivit européer. Och dessa, kunde han bara beklaga, känner sig i allmänhet hemma överallt där det finns pengar att stjäla och

3 Glacken, s. 276–277, Ambjörnsson, s. 34, 43, 54, Bernal, vol. I, s. 27, 177, 256.

4 de Rougemont, *The Idea of Europe,* s. 160–161, Ambjörnsson, s. 34, 59, Liedman, *I skuggan av framtiden*, s. 145, Glacken, s. 7.

5 Ambjörnsson, s. 34–35, 40, 43.

kvinnor att förföra. Helt i enlighet med samhällets utvecklingslagar hade den europeiska kontinenten, konkluderade Rousseau, börjat visa tydliga tecken på ett oundvikligt, framtida förfall. Samma pessimistiska framtidsperspektiv återfinns också exempelvis hos greve Volney när han bl.a. i sin *Les Ruines* (1791) resonerar kring den europeiska storhetstidens slut.[6]

Orsaken till att ett folk kunde uppfattas, som Rousseau uttryckte det, "bli européer", trots att det redan under långa tider hade haft sin boplats i Europa, hänger igen samman med att "Europa" i upplysningskretsar mer än som ett geografiskt begrepp ofta uppfattades just som ett ideal, som ett projekt för att skapa rationella och rättvisa samhällen. Med teknikens och vetenskapens hjälp hade européerna, eller åtminstone en del av dem, menade man, lyckats befria sig från naturens grepp och uppnått en frihet inget annat samhällssystem tidigare hade lyckats förverkliga. Trots att exempelvis både den arabiska och den kinesiska forskningen redan tidigt hade nått en hög utvecklingsnivå, hade vetenskapen i den delen av världen, hävdade man, aldrig blivit den emancipperande kraft från naturens bojor som den blivit på den europeiska kontinenten.[7] Ur denna synvinkel sett framställdes Europa ungefär som ett moderniseringsprogram, där vissa nationer hade hunnit längre än andra och därmed också gjorde anspråk på att uppfattas som mer europeiska än andra. I de västliga länderna hade civilisationen, menade man, på sin västliga rutt nått längst, medan de nationer som låg längre österut, dvs. närmare 'naturen', följaktligen sågs som mindre europeiska.[8]

Dock fanns det, uppfattade man, stora "kulturfickor" kvar även i den västra delen av Europa, eller som Iver B. Neumann uttrycker det, "internal others" som ofta påminde om den lägre civilisationsnivå världsdelen som helhet tidigare hade befunnit sig på. Emedan civilisation allmänt förknippades med den bildade, välbärgade samhällseliten och det urbana samhället framställdes exempelvis landsbygden och dess befolkning ofta som "mindre europeiska" och exempelvis Voltaire talade om bönderna i mer avlägsna trakter som 'djur på två ben'. Också Rousseau såg, dock med andra värderingar, Europa som en urban formation i vilken landsbygden inte hade någon del. Emedan "asiater" rent allmänt ofta fick beteckna människor som ännu inte tagit sin rationella tanke-

6 Wolff, s. 239–241, Ambjörnsson, s. 49, de Rougemont, *The Idea of Europe,* s. 161, 169–171, Liedman, *I skuggan av framtiden,* s. 144–145. "Je vois", skriver Rousseau i sin *Considérations sur le gouvernement de Pologne*, "tous les États de l'Europe courir à leur ruine. Monarchies, républiques, toutes ces nations si magnifiquement instituées, tous ces beaux gouvernements si sagement pondérés, tombés en décrépitude, menacent d'une mort prochaine…" *Œuvres politiques* (Paris 1989), s. 424, 430.

7 Ambjörnsson, s. 35, 40, Py, s. 31, Lively, s. 93, Denis de Rougemont, 'L'Europe, Invention Culturelle', *History of European Ideas* (1/1980), 33, Bernal, vol. I, s. 198.

8 Delanty, *Europa*, s. 93, Ambjörnsson, s. 96–97, Woolf, 'French civilization' s. 97.

förmåga i bruk, kunde bönder i upplysningskretsar också beskrivas som asiater på den europeiska landsbygden. En annan s.k. asiatisk rest i den europeiska familjen fann många av tidens samhällsdebattörer även i det judiska folket, en folkgrupp som exempelvis Voltaire och baron d'Holbach stämplade som oemottaglig för förnuft.[9]

I upplysningskretsar var bör noteras, när man ivrigt förkunnade 'den europeiska religionens, den vita rasens och det franska språkets överlägsenhet', uppfattningen om Europa i rätt hög grad en specifikt fransk angelägenhet. Under hela 1700-talet och delar av 1800-talet, när franskan ersatte latinet som de bildades och diplomaternas språk, var man "europeisk" eller "kosmopolit" helt enkelt om man behärskade det franska språket och omfattade den franska kulturen. Uttrycket 'la civilisation européenne' finner vi första gången 1766 i ett verk rörande de franska kolonierna i Nordamerika, antagligen skrivet av den franske fysiokraten abbé Baudeau. I sin skrift rekommenderar abbén att man, betecknande nog, förutom kristnar de amerikanska urinvånarna, även låter dem ta del av den europeiska civilisationen för att den vägen göra dem till goda fransmän.[10]

I praktiken var tanken på civilisationens framåtskridande också ofta nära förbunden med fransmännens strävan efter att uppnå hegemoni över sina europeiska grannar. Rätt allmänt uppfattades Frankrike som det 'Nya Rom' som med tiden, precis som man redan hade införlivat exempelvis bretoner och gascogner, kunde förväntas lägga under sig hela Europa.[11] Resonemanget relaterar i förlängningen även till en vida spridd uppfattning om Europa som en enhet, med det franska språkets dominans i bildade kretsar som grund. Enhetstänkandet återfinns bl.a. hos, Turgot, Voltaire, och Montesquieu av vilka den sist nämnde formulerade tanken som att 'Europa är en stat sammansatt av olika provinser'. Samma tanke återfinns, som vi sett, också hos Rousseau, som emellertid gjorde sig till språkrör för utvecklandet av nationer med specifika särdrag och därmed förebådade den vaknande patriotismen och nationalismen på 1700- och 1800-talen.[12]

---

9 Ambjörnsson, s. 35–36, 44–45, Hettne m.fl., s. 315, Neumann, *Uses of the other*, s. 39, Woolf, 'French civilization', s. 97, Hobsbawm, *On History*, s. 294–295, Sörlin, *Mörkret i människan*, s. 47, Réau, s. 36–37.

10 de Rougemont, *The Idea of Europe*, s. 157, Delanty, *Europa*, s. 101, Py, s. 32, Tulard, *Napoléon, le pouvoir, la nation, la lègende*, s. 39, Martyn P. Thompson 'Ideas of Europe during the French Revolution and Napoleonic Wars', *Journal of the History of Ideas* (1/1994), s. 38–39, den Boer, s. 64.

11 Delanty, *Europa*, s. 130, Bernal, vol. I, s. 205, Glacken, s. 452.

12 Johansson, s. 64–65, Duroselle, s. 110–111, 121, Py, s. 12, Thompson, s. 45, Hay, s. 122–123, Gruner, 'Les idées de l'Europe poltique au XVIIIe siècle', s. 157. Se exempelvis Rousseaus resonemang rörande behovet av en nationell klädedräkt och en nationellt inriktad undervisning för att bevara nationalkänslan hos de av grannfolken hotade polackerna. 'Considérations sur le gouvernement de Pologne', s. 431–432, 435–436 .

Vid sekelskiftet 1800 reste emellertid också en mängd européer över Atlanten för att personligen ta del av det väldiga amerikanska samhällsexperimentet, där revolutionen hade visat att 'allt är möjligt'. Långt fler valde att betrakta utvecklingen från en europeisk horisont och åsikterna gick isär. Många var entusiastiska, medan andra var mer kritiska eller direkt nedlåtande. Flertalet engelsmän hörde, naturligt nog, till den senare kategorin, medan fransmännen, lika naturligt, i större utsträckning lät sig hänföras av USA:s tillkomst, vilket uppfattades som ett stort bakslag för arvfienden England, samtidigt som man i det revolutionära Amerika såg den egna revolutionens stora banbrytare.

För entusiasterna var USA med sin konstitutionalism, tolerans och medborgerlighet framtidslandet som, ur detta perspektiv sett, det gamla Europa borde ta som modell för sin egen utveckling. Speciellt det politiska beslutsfattandet, som man uppfattade att hade allmänhetens bästa och inte personlig vinning för ögonen, sågs som eftersträvansvärt. I USA fanns, menade man, en allmän medborgaranda, som man i Europa ännu saknade. För många framstod också den amerikanska federativa modellen som en lösning på den europeiska kontinentens krigiska historia och ett Europas förenta stater dryftades i debatten. Kontrasterna mellan USA och Europa kom, till mångas besvikelse, emellertid bara att öka, när Wienkongressens beslut garanterade de gamla självhärskarna deras möjligheter att vaka över nationerna och förpassade folken tillbaka till åskådarnas roll på den politiska arenan.[13]

En av de tidiga entusiasterna för den amerikanska modellen med folksuveränitet och medborgarinflytande var Napoleons läromästare, abbé Raynal. I sin bok om 'de båda Indierna', dvs. Indien i öst och Indien i väst, förutspådde han den nordamerikanska samhällsbildningen (och kanske främst New England) en lysande framtid när de europeiska kolonisterna förvandlat den, som man ofta framställde det, orörda kontinenten till en modern civilisation. I revolutionens hjältar, som redan hade befriat halva världen, såg han vidare pionjärer för kommande tidevarv. Även om den nya kontinenten när det gällde konst, vetenskap och litteratur, ännu inte hade visat prov på något som kunde jämföras med de europeiska kulturalstren, siade Raynal att den unga republiken också snart skulle komma att få se stora skalder och vetenskapsmän födas.[14]

13 Wolff, s.17, Ambjörnsson, s. 72–78, Mikkeli, s. 141–142, Réau, 44–47.

14 Raynal, s. 335, 368, Glacken, s. 683–684, Ambjörnsson, s. 69, 72, Sörlin, *Världens gång*, s. 308. Samtidigt kan man hos Raynal också skönja en viss kritik mot Europa och det västerländska upplysningsprojektet när han frågar sig om alla de stora förändringarna i framtiden verkligen kommer att göra människan lyckligare. Frågan kan i förlängningen relateras till abbéns förkärlek för "le bon sauvage" som ett flertal européer tycket sig finna i det s.k. orörda Amerika. Sörlin, *Mörkret i människan*, s. 39, Duroselle 108, 111. Se vidare kapitel 6.5.3 En röst i tiden.

Som framtidslandet visade Amerika, menade också den tyske historikern och geografen Mathias Sprengel, helt enkelt vägen, även för européerna, mot demokrati, jämlikhet, kompetens och kunnande.[15]

Det hördes, som nämnts, emellertid också mera försiktiga eller direkt negativa omdömen i diskussionen. I sitt verk *Der Freistaat von Nordamerika in seinem neuesten Zustand* (1797) gav Dietrich von Bülow en företrädelsevis negativ bild av Amerika och amerikanen. I hans ögon framstod det amerikanska samhället som en ung, 'av sinnlig lust neurotiserad och depraverad människa' som behövde all den uppfostran hon kunde få. Inte heller i romantikernas antirevolutionära tankevärld stod det amerikanska samhället högt i kurs, och exempelvis Heinrich Heine såg amerikanernas enda verkliga gud i penningen. Därborta på andra sidan havet, menade han, är det pengarna som styr. Många var av samma åsikt och fortsatte resonemanget genom att påvisa att Amerika, medan Europa hade finess och kultur att ståta med, endast hade ett pöbelvälde att visa fram.[16] Just den allmänna opinionens makt, som bl.a. många av upplysningsförfattarna hade hyllat, skulle med tiden också finna allt fler kritiker och i många 1800-talsverk om det amerikanska samhällssystemet varnas speciellt för "majoritetens tyranni". Detta ämne fick stort utrymme i exempelvis Alexis de Tocquevilles klassiska verk *De la démocratie en Amérique* (1835–40). Trycket från den allmänna opinionen, skriver Tocqueville, blir så stort att alla helt enkelt tenderar att tycka lika.[17]

Många uppfattade således att historiens öst–västliga vandring hade gjort halt i Europa, där civilisationen hade uppnått sin absoluta fulländning, dvs. att civilisationen hade nått sin ändhållplats vid Atlantens östra kuster. Den kanske mest kända representanten för denna ståndpunkt blev Friedrich Hegel, i vars eurocentrerade historiefilosofi Europa representerade världsanden, som blivit medveten om sin egen existens vid, vad Hegel uppfattade som, 'historiens slut'. I Amerika, menade han, hade samhället, på grund av kontinentens väldiga dimensioner, däremot förblivit primitivt och statsmakten svag, vilket innebar att Amerika, som Hegel uttryckte det, inte hade blivit 'skådeplats för historien'. Enligt Hegels sätt att se hörde Amerika framtiden till, som man helt enkelt inte kunde säga något om.[18] Andra, bl.a. framstegstankens store man markis de Condorcet, menade igen att civilisationen hade fortsatt eller skulle komma att fortsätta sin västliga vandring och

15 Ambjörnsson, s. 76.
16 Mikkeli, s.145, Ambjörnsson, s. 78–79.
17 Sörlin, *Mörkret i människan*, s. 469–470, Ambjörnsson, s. 83–88, Mikkeli, s.148.
18 Delanty, *Europa*, s. 111, Ambjörnsson, s. 79–80, de Rougemont, 'L'Europe, Invention Culturelle', s. 31, Bernal, vol. I, s. 256.

ta ett kliv över Atlanten till den nya världen, som redan kunde tjäna som en inspirerande modell också för de europeiska folken.[19]

Asien, Europa och Nordamerika utgjorde under upplysningen och fortsättningsvis under 1800-talet begrepp i en diskussion om civilisation och civilisationshistoria, i vilken Napoleon på S:t Helena, med egna intressen för ögonen, också aktivt deltog. I mångt och mycket kan man härleda hans resonemang till tidens förhärskande idéer, men bland annat för att motivera sin egen förda och eventuella framtida politik låter han Ryssland spela en framträdande roll när han skall definiera Europa och dess roll i den globala utvecklingsprocessen.

5.2 Asien, Europa och USA i debatten

"Les peuples", får man helt i tidens anda läsa i Napoleons kommentarer till Roginats militärhistoria, "comme les hommes, ont leurs divers âges: l'enfance, la force, et la vieillesse", men med denna korta kommentar lämnar han sedan ämnet för att i stället diskutera vilka regeringar som kunde anses vara "nationella".[20]

Innan den avskydde fångvaktaren sir Hudson Lowe anlände till S:t Helena i april 1816, innehades posten som Ostindienkompaniets guvernör på ön av överste Mark Wilks, som i sina efterlämnade papper återger två samtal med den högt uppsatte fången, som till innehållet i rätt hög grad skiljer sig från andra på ön nedtecknade konversationer. Emedan Indien, där överste Wilks tidigare hade varit stationerad, hörde till överstens favoritämnen, valde Napoleon, som gärna ville göra ett gott intryck, att föra in konversationen på Englands Indienpolitik. Han tog emellertid avstamp i det av London nyligen förlorade Nordamerika och kom därigenom att ge läsaren en närmare inblick i sin syn på

19 Wolff, s. 12–13, Liedman, *I skuggan av framtiden*, s. 15–16. Synbarligen påverkad av Buffons *Des époques de la nature* (1778) gav markis de Condorcet i sin *Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain* (1795) kanske det berömdaste uttrycket för tidens utvecklingsoptimistiska anda. Grundtanken i Condorcets filosofiska resonemang är att människan har förmåga till oändlig fullkomning. Genom att utveckla denna förmåga kommer hon att göra slut på det mänskliga eländet som Condorcet tillskrev prästernas och furstarnas sammansvärjning mot folken. Under nio olika utecklingsstadier hade man lyckats uppnå herraväldet över naturkrafterna och tack vare vetenskapen låg vägen nu öppen för en gränslös utveckling av kulturen och den andliga friheten. Den stora revolutionen utgjorde tröskeln till det tionde och högsta stadiet när man, siade markisen, skulle få se olikheterna mellan folken och klasserna försvinna och i stället få bevittna den fria och rationella människans triumf. Sörlin, *Världens gång*, s. 328–329, Glacken, s. 634–636, 655, Ford, s. 333, de Rougemont, *The Idea of Europe*, s. 167–169.

20 Bonaparte, 'Roginat,' *Mémoires* 1823–1825, vol. II, s. 8.

civilisationshistorien. Detta tar jag här som utgångspunkt för mitt resonemang kring Napoleons bild av det samtida och det framtida Europa.

Diskuterande tidens snabba, tekniska utveckling kunde både Napoleon och överste Wilks redan i sitt första samtal i gott samförstånd konstatera att deras respektive hemländer stod inför stora utmaningar från den nybildade amerikanska republikens sida. Speciellt dess växande dragningskraft på händiga och företagsamma individer väckte uppenbara betänkligheter hos de båda iakttagarna. I växande skaror lämnade både engelsmän och fransmän sina hemtrakter för att finna lyckan i väst, och det var med eftertryck Napoleon konstaterade att USA hade dragit den största nytta av galenskaperna i Europa. Översten delade helt hans uppfattning.[21]

När London, på grund av sina ministeriella felsteg, förlorade sina kolonier på andra sidan Atlanten, hade den engelska regeringen, fortsatte i sin tur överste Wilks resonemanget, bara haft sig själv att skylla. Här var Napoleon däremot av annan åsikt och hävdade att brytningen mellan moderland och koloni i just detta fall, oberoende av Londons politik, hade varit oundviklig. "It might have been postponed for a time", förklarade han sin syn på saken, "but sooner or later it would have happened. The boy must in time become a man. He must some time or other cease to sleep with his mother"[22] "[C]ette émancipation", översätter Las Cases, och upprepar samtidigt i det närmaste också abbé Raynals resonemang i frågan, "...avait dû être inévitable; que quand les enfants sont devenus plus grands que leurs pères, il est difficile qu'ils obéissent longtemps."[23]

Var då samma utveckling, frågade Napoleon vidare överste Wilks, att vänta också för Indiens vidkommande? Knappast, menade översten, emedan engelsmännen, i motsats till vad fallet var i Amerika, inte i högre grad hade koloniserat den indiska halvön. Ingen europeisk invandring, ingen civilisation och ingen självständighet för Indiens del, lyder Wilks' resonemang. "But", fortsätter Napoleon diskussionen, "how does it happen that the Indians are so *lache* as to allow you to remain; are they in intellect and physical powers no better than Africans?" Här fastnar

21 *"It [USA] has thriven upon our follies."* Mark Wilks, 'Three conversations held at St. Helena 1816', *Monthly Review* 1901, s. 76. Kursivering i originalet.

22 Wilks, s. 77.

23 Las Cases, vol. I, s. 352, 18–20.1.1816. "[I]l y a un temps", skriver abbé Raynal rörande de nordamerikanska koloniernas frigörelse, "où l'autorité des pères et des mères sur leurs enfants cesse, et ce temps est celui où les enfants peuvent se pourvoir par eux-mêmes." Raynal, s. 331.

översten i en lång redogörelse för indierns psykiska och fysiska förmögenheter, som han avslutar med att konstatera att indierna, efter att ha njutit den välorganiserade engelska styrelsen, kanske i framtiden när de glömt det tyranni från vilket London befriat dem, skulle önska se sitt rike styras av inhemska krafter.[24]

I sin sammanfattning av samtalet gav Las Cases emellertid två versioner av hur överste Wilks och Napoleon såg på Indiens framtid. Enligt Las Cases hade Wilks konstaterat att blandningen av europeiskt och indiskt blod skulle komma att ge upphov till en blandad folkstam, som genom sin talrikhet och sin natur mycket möjligt någon gång i en avlägsen framtid skulle komma att genomgå en liknande revolution som amerikanerna.[25] I en annan sammanfattning av samma ämne påstår emellertid Las Cases att Napoleon i sammanhanget skulle ha konstaterat att det enda som, enligt honom, kunde hota Englands ställning i Indien var ett fientligt infall utifrån:

> Vous avez perdu l'Amérique par l'affranchissement; vous perdrez l'Inde par l'invasion. La première perte était toute naturelle; quand les enfants deviennent grands, ils font bande à part; mais pour les Indous, ils ne grandissent pas, ils demeurent toujours enfants; aussi la catastrophe ne viendra que du dehors.[26]

I samtalen med överste Wilks, om man också beaktar Las Cases' versioner som man kanske kan anta att hade Napoleons, åtminstone outtalade, stöd, framstår USA som ett barn av Europa – ett barn som, tack vare en långvarig och fortgående invandring av européer och därmed i stor utsträckning påverkat av den europeiska civilisationen, hade vuxit upp och nu som en ung man kunde ta utvecklingen i egna händer och föra den vidare. Indien beskrivs däremot som ett barn som antingen har stannat i utvecklingen eller, om man beaktar halvöns historia, som en åldring som degenererat till barnstadiet, som landet kanske aldrig på egen hand skulle lyckas lämna. 'L'Orient, n'attend qu'un homme', var också Napoleons ofta upprepade kommentar när han i olika sammanhang diskuterade sina egna stora planer för Orientens framtid.[27] I sig var Orienten, enligt Napoleons bedömning, oförmöget till framsteg; det hade stagnerat och saknade både rationalitet och förmåga till förnyelse. Räddningen såg han, liksom stora delar av upplysningsintelligentian som gärna talade i hela mänsklighetens namn, i européernas engagemang i området.[28]

24 Wilks, s. 77–78. Kursivering i originalet.
25 Las Cases, vol. I, s. 352–353, 18–20.1.1816.
26 Las Cases, vol. I, s. 532–533, 20.4.1816.
27 T.ex. Montholon, *Récits*, vol. II, s. 200, Gourgaud, vol. I, s. 126.
28 Ambjörnsson, s. 46–47.

I frågan huruvida Indien skulle ses som ett barn eller en åldring som degenerat till barnstadiet, en fråga som för övrigt i hög grad sysselsatte upplysningstänkarna, tycks Napoleon ha lutat mot det senare alternativet. Helt i enlighet med den expansiva stämning som präglade Frankrike i slutet av 1700-talet var Napoleon, i motsats till många fransmän som påverkats av forskningsresultaten från det egyptiska fälttåget,[29] benägen att förlägga civilisationens ursprung till just Indien, eller eventuellt Kina,[30] där det i motsats till exempelvis Egypten, som han förklarade för Gourgaud, levde väldiga folkmängder.[31] Som representanter för en gammal högkultur beskrivs vidare också kineserna stundtals i S:t Helena-litteraturen som 'tölpar', 'barbarer' och 'små monster', som borde behandlas just som de barn de är.[32] När Napoleon beskriver de gamla asiatiska högkulturerna som barn, eller som åldringar som degenererat till barnets naiva livsinställning, ger tankegången i sin förlängning i varje fall så att säga hopp för framtiden. Med rätt (europeisk) uppfostran kunde barnet, som har livet framför sig, växa som människa och kanske en dag (åter-)ta sin plats i de vuxnas sällskap.[33] Detta resonemang kommer hos Napoleon kanske tydligast till uttryck i hans syn på Egypten, där fransmännen enligt honom 1798 bokstavligen hade återvänt till civilisationens, även om kanske inte ursprungliga, vagga.[34]

29 Said, s.137–138.

30 Här närmade sig Napoleon fysiokraternas och bl.a. Voltaires ståndpunkt. Dessa visade, som vi tidigare noterat, stort intresse för Kina, vars centraliserade samhällssystem i hög grad påverkade de politiska och ekonomiska reformer som genomfördes i Frankrike på 1700-talet. Under Napoleontiden utvecklades också den strikta hierarkiska byråkrati som länge hade präglat det kinesiska samhället. Bernal, vol. I, s. 172–173, den Boer, s. 60, Liedman, *I skuggan av framtiden*, s. 487.

31 Gourgaud, vol. II, s. 226. Eventuellt resonerar Napoleon här analogt med tanken, som återfinns hos bl.a. Montesquieu, att också jorden genomgått en levnadscykel från barn till åldring vilket innebar att befolkningen hade varit som störst i dess ungdom för att med åldern och minskande fruktsamhet uppvisa en minskande befolkningstillväxt. Glacken 96, 626–629.

32 O'Meara, vol. I, s. 443, vol. II, s. 60, Las Cases, vol. II, s. 971, 21.7.1816. I ett samtal med Bertrand ifrågasätter Napoleon å andra sidan den kinesiska kulturens höga ålder: 'On paraît avoir renoncé à l'idée que les Chinois soient beaucoup plus anciens que nous: ils n'ont pas calculé les écliptiques aussi anciennement qu'on le disait.' Bertrand, *Cahiers*, vol. III, s. 60–61.

33 'Les Chinois', förklarade Napoleon exempelvis för Bertrand, 'sont instruits … Il paraît qu'ils ne rejettent pas les améliorations des Européens pour la guerre.' Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 90.

34 Enligt Herodotos, påminde sig Napoleon emellertid också, hade även Nilens gyttja givit upphov till liv i form av råttor och själv var han mer eller mindre seriöst beredd att ge den antike skriftställaren (liksom flera andra antika tänkare) rätt när han för Gourgaud lät förstå att han trodde att människan skapats just genom solens inverkan på lera. Gourgaud, vol. II. s. 226.

"L'Égypte est un des plus beaux, des plus productifs et des plus intéressants pays du monde;" skriver Napoleon i sina memorarer, "c'est le berceau des arts et des sciences. On y voit les plus grands et les plus anciens monuments qui soient sortis de la main des hommes."[35] Det Egypten han sedan beskriver, och som fransmännen enligt honom hade mött, är däremot ett rike i yttersta förfall. Nedgången i Nildalen hade enligt Napoleons bedömning börjat redan efter Ptoleméernas glansperiod, när man under romarna kunde skönja ett begynnade förfall som sedan bara hade förvärrats, för att under turkarnas vanstyre nå ruinens brant.[36] Så hade de franska soldaternas möte med den egyptiska lolkalbefolkningen, drar han sig till minnes, också blivit en sällan skådad kulturkrock:

> ...ils [les Français] comparaient ce peuple barbare qu'ils ne pouvaient pas entendre, les demeures de ces misérables fellahs, aussi abrutis que leurs buffles, ces arides plaines découvertes et sans ombre, ce Nil, chétif ruisseau qui charriait une eau sale et bourbeuse, enfin ces horribles hommes du désert, si laids, si féroces, et leurs femmes, plus sales encore, aux plaines fleuries et abondantes de la Lombardie, au peuple sociable, doux et éclairé des États vénetiens.[37]

Fula, smutsiga och förslöade egyptier ställs mot upplysta och behagliga venetianer, och minnet av Lombardiets blomstrande slätter fick Nilens vatten att, i fransmannens ögon, te sig kanske ännu smutsigare och dyigare än det egentligen var.

Rätt ofta var man i det franska sällskapet på S:t Helena, präglat som det var av upplysningens nytto- och förnuftsinriktade tidsålder, också beredd att underkänna värdet även av det forntida Egyptens historiska arv. I stället för att exempelvis bygga de väldiga pyramiderna, kunde "ces sots de rois pharaons", funderade exempelvis Gourgaud, ha anlagt ett kanal-, sluss- och dammsystem, vilket förutom att skydda faraonernas kroppar från översvämningarnas förödande verkan, även kunde ha tillvaratagit Nilens näringsrika vatten.[38] Trots sin glansfulla historia hade

35 Bonaparte, 'Description de l'Égypte', *Commentaires*, vol. II, s. 210.

36 Bonaparte, 'Description de l'Égypte', *Commentaires*, vol. II, s. 217, 221.

37 Bonaparte, 'Conquête de la basse Égypte', *Commentaires*, vol. II, s. 310–311, Bonaparte, 'Slaget vid Pyramiderna', *Memoirer,* vol. II, s. 211–212, Las Cases, vol. I, s. 170, 26–30.9.1815.

38 Gourgaud, vol. II, s. 84. Napoleon uttryckte å sin sida i ett samtal med Las Cases uppfattningen att Egyptens fornlämningar kanske var något övervärderade. När det kom till kritan kunde de ju på intet sätt mäta sig med allt vad som fanns att beskåda i Paris. Egentligen var det bara materialets beskaffenhet och klimatet, hävdade han, som gjorde att världen ännu flera tusen år senare kände Egyptens forna storhet medan klimatet vid Seines stränder med tiden effektivt utplånade allt man där hade åstadkommit. Las Cases, vol. II, s. 1313–1314, 3.10.1816.

Egypten, åtminstone enligt S:t Helena-sällskapets bedömning, helt tydligt misslyckats med konststycket att befria sitt folk från naturens bojor.

Med fransk hjälp, låter Napoleon emellertid också förstå, kunde egyptierna ha lämnat både naturens sköte och vaggan bakom sig. Under franskt inflytande kunde landet, med Alexandria som centrum, en dag, spekulerade han, ha gått en, även med europeiska mått mätt, strålande framtid till mötes.[39] Men i Nildalen, konstaterade han besviket i slutet av sina betraktelser över den egyptiska expeditionen, hade civilisationens ljus varat endast lika länge som den franska arméns segertåg. I och med de franska motgångarna hade egyptierna återtagit sin tidigare underkastelsementalitet och åter accepterat den turkiska överhögheten, "désormais plus d'espérance".[40]

Den besvikelse Napoleon gav uttryck för både i frågan om Egypten och Orienten i stort var, menar bl.a. Edward Said och Maria Todorova, för övrigt rätt vanlig bland tidens resenärer. Dessa hade ofta skapat sig en textuell bild av områden, som sedan inte överensstämde med verkligheten de möttes av. Emedan texterna man hade stiftat bekantskap med ofta var, eller baserade sig på, historiska källor, var risken naturligtvis stor att bilden man gjort sig inte motsvarade samtiden. Så återfann exempelvis resande (inklusive, i detta fall, skrivbordsresenären Voltaire) i 1700-talets Grekland inte antikens hjältar, medan Napoleon i Orienten, trots en enligt Said "välvillig förståelse", inte heller återupptäckte Egyptens forna storhet.[41]

Samma utvecklingsmöjligheter som Napoleon ändå såg i Egypten, lyser däremot helt med sin frånvaro när det i S:t Helena-litteraturen kommer till det ryska riket. Om den indiska och den egyptiska civilisationen stod på barnets nivå, så hade den ryska, enligt denna tankegång, ännu inte över huvud taget sett dagens ljus. 'Si, … le Nord s'avance contre la civilisation ... les coups seront plus funestes',[42] hade Napoleon konstaterat i ett samtal med Montholon när han i slutet av sin tid på S:t Helena samlade sina tankar för att sätta till pappers en del råd för sin sons framtida agerande. Om 'norden' avancerar mot 'civilisationen'... Norden var således inte civilisation utan dess motsats 'natur', och kunde därmed inte heller uppfattas ens som ett barn i civilisationshistorisk bemärkelse. På de vidsträckta ryska stäpperna, såsom Napoleon

39 Bonaparte, 'Retour de Napoléon en France', *Commentaires*, vol. III, s. 133, Bonaparte, 'Description de l'Égypte', *Commentaires*, vol. II, s. 284–285, Bonaparte, 'Egypten', *Memoirer*, vol. II, s. 192. Se vidare kapitel 6.4.3 Ett franskt Medelhavsimperium.

40 Bonaparte, 'L'Égypte sous Kleber', *Commentaires*, vol. III, s. 182.

41 Said, s. 81–82, 101, 120, 152, Todorova, s. 92–93, Bernal, vol. I, s. 292.

42 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 525.

beskriver dem, håller naturen fortfarande ryssarna i sitt fasta grepp, och den implicita fråga han ställer är, om ett rike täckt av evig is, mörker och snö över huvud taget kan ge upphov till moderna, civiliserade samhällen. Ett flertal gånger hade ryssarna själva, enligt Napoleons bedömning, genom sitt agerande visat att så inte var fallet.

Själv låter Napoleon inte heller påskina att fälttåget 1812, i motsats till det egyptiska, hade haft några som helst civilisatoriska målsättningar. Hade han exempelvis (mer eller mindre seriöst) övervägt att frige de förslavade ryska folkmassorna, hade det enbart varit för att med dem som vapen rikta ett dödligt slag mot den ryska ledningens hjärta.[43] Att i civilisatoriskt syfte röra om i det ryska riket var däremot inget han, som vi sett, rekommenderade. Tvärtom kunde i Ryssland, enligt Napoleons uppfattning, tydligen också en civilisationens representant utan skrupler sänka sig till barbarernas nivå. I ett samtal med Gourgaud noterade han nämligen förnöjt att fransmännen, om de inte hade lyckats med sin uppgift 1812, i varje fall genom Moskvas brand och genom de illdåd de själva hade begått i riket, mycket hade försinkat den tydligen nästan obefintliga ryska utvecklingen: '...notre marche sur Moscou a pourtant fait bien du mal aux Russes!'[44]

Emedan Ryssland genomgående framställs som natur, och därtill en natur som ofta likställs med 'köld', 'förstelning' och 'död',[45] förbättras på intet sätt heller förutsättningarna för en rysk civilisations födelse av att riket också beskrivs som omgivet av öknar, befolkade av en mängd kringstrykande barbariska folkstammar som genom historien upprepade gånger, under sin blotta tyngd, hade krossat ett antal asiatiska statsbildningar.[46] Samma 'horder' och 'syndafloder' hotade, enligt Napoleons framställning, naturligtvis också en eventuell spirande rysk civilisation om en sådan, mot förmodan, någonsin lyckades trotsa naturens makter och bryta igenom den eviga isen. Medan Napoleon poängterade möjligheten att med hjälp av en upplyst ledning civilisera egyptierna tog han däremot i fallet med ryssarna ofta till "klimatlärans" mest deterministiska variant. Ryssarna var helt enkelt av naturen dömda.

43 Bonaparte, 'Roginat', *Mémoires* 1823–1825, vol. II, s. 100–102.
44 Gourgaud, vol. II, s. 49.
45 Las Cases, vol. II, s. 1129–1130, 24.8.1816.
46 Bonaparte, 'Roginat', *Mémoires* 1823–1825, vol. II, s. 10–11, Bonaparte, 'Affaires religiuses', *Commentaires*, vol. II, s. 379.

5.3 Gränstrakterna mellan civilisation och natur

> L'Asie et l'Europe ont des circonstances territoriales différentes. Les déserts qui ferment l'Asie de tous côtés, sont habités par de nombreuses populations de barbares qui élèvent une grande quantité de chevaux et de chameaux. Les Scythes, les Arabes, les Tartares ... sortirent de ces immenses solitudes; ils inondèrent, avec des millions de cavaliers, les plaines ... Ces conquêtes furent rapides, parce qu'elles furent entreprises par des populations tout entières, aguerries, accoutumées à la vie sobre et pénible du désert. Mais l'Europe, habitée du nord au midi, de l'orient à l'occident, par des peuples civilisés, n'est point exposée à de pareilles révolutions.[47]

De asiatiska rikena, konstaterar alltså Napoleon vidare i sina memoarer – helt tydligt igen påverkad av Montesquieus vid tiden ytterst populära "klimatlära"– hade på grund av ökenfolkens upprepade invasioner oftast varit mera kortlivade än de i Europa, där civiliserade folk, enligt Napoleons uppfattning, balanserade varandra.

Själv hade Napoleon emellertid också, avslöjar han på S:t Helena, tänkt utnyttja de asiatiska statsbildningarnas inbyggda svaghet och planerat att med europeiska krafter upprätta ett Orientimperium à la Alexandre le Grand. Vägen till Indien, förklarade han för en intresserat lyssnande men kanske lite skeptiskt inställd Las Cases, skulle ha gått via Eufrat. Betvivlade sedan Las Cases eller någon annan värdet av eller det seriösa i det stora projektet, trodde han sig nog kunna ta udden av all kritik genom att peka på de fantastiska möjligheter ett franskt fotfäste i Orienten kunde medföra:

> Cependant voyez les conséquences! *je prenais l'Europe à revers*, la vieille civilisation européenne demeurait cernée, et qui eût songé alors à inquiéter le cours des destinées de notre France, ni celui de la régénération du siècle![48]

Trots att Europa enligt Napoleon från norr till söder och från öster till väster beboddes av civiliserade folkslag, uppfattade han tydligen också att den europeiska civilisationen hade så att säga en baksida och därmed även en framsida – eller som han i ett annat samtal utryckte det: Det fanns 'une partie principale de l'Europe'[49] och således också, får man anta, en enligt hans uppfattning mindre viktig del. Denna omständighet och hur den tar sig uttryck i S:t Helena-litteraturen skall jag i detta kapitel se närmare på.

---

47 Bonaparte, 'Roginat', *Memoires* 1823–1825, vol. II, s. 10–11, Bonaparte, 'Affaires religieuses', *Commentaires*, vol. II, s. 379.

48 Las Cases, vol. I, s. 545, 26.4.1816. Min kursivering. Montholon, *Récits*, vol. II, s. 246.

49 Ali, s. 243.

Ungefär samtidigt som den unge artillerikaptenen Bonapartes stjärna i början av 1790-talet började lysa allt klarare, gick det polska riket mot sin mörkaste natt. År 1795 beslöt Katarina II av Ryssland och Fredrik Vilhelm av Preussen, med Wiens godkännande, om Polens definitiva undergång i och med den tredje delningen av området. Polska patrioter och den franska revolutionsarmén fann emellertid en gemensam fiende i Österrike och ännu efter Waterloo kunde Napoleon vid sin sida räkna ett antal trogna polska anhängare, som alltjämt ställde hoppet för sitt fosterland till den besegrade franske kejsaren.[50]

Vid förvisningen till S:t Helena begränsades emellertid antalet följeslagare kraftigt jämfört med dem som fått följa Napoleon till Elba. Både Montholon och mamluk Ali kunde notera att det bland de officerare Napoleon tog avsked av i samband med förflyttningen från "Bellérophon" till "Northumberland", förutom fransmän, fanns ett flertal polacker.[51] Bland de icke utvalda observerade i sin tur en engelsk iakttagare, lord Lyttelton, också just två polacker, av vilka speciellt den yngre fångade hans uppmärksamhet. I motsats till den äldre, som i polsk dräkt med samlad värdighet tog adjö av sin "adopted sovereign", kunde den yngre, berättar lord Lyttelton i sina efterlämnade hågkomster, inte behärska sin sorg:

> ...his grief, and the agony he endured at being forced away from Bonaparte, surpassed any suffering I ever witnessed, and were irresistibly affecting ... he seemed to be plunged into a state of distraction, his eyes were almost overflowing with tears, he clenched his Polish cap convulsively in one hand, and kept perpetually touching his brow with the other, talking to himself, and running from one port-hole to another with such a look of wild despair, that I thought he would have flung himself overboard.[52]

När lord Lyttelton senare ville diskutera de två polackerna med Napoleon, visade denne, berättar lorden, emellertid inget större intresse för saken, utan konstaterade endast helt kort: 'It is a brave nation.'[53]

Ovanstående här helt kort beskrivna scen sammanfattar egentligen rätt väl den bild av bl.a. det polska folket visavi det franska som Napoleon ger uttryck för i S:t Helena-litteraturen. Polackerna var, som vi skall se, ett 'halvciviliserat' folk, som i motsats till fransmännen ännu inte hade tagit sin rationella tankeförmåga i bruk. Styrd av sina känslor

50 Monika Senkowska-Gluck, 'Le duché de Varsovie', Jean Tulard (sous la dir. de), *L'Europe au temps de Napoléon* (Paris 1989), s. 265–266.
51 Ali, s. 150, Montholon, *Récits*, vol. I, s. 104.
52 Lyttelton, s. 81–83.
53 Lyttelton, s. 101.

drevs polacken till de mest irrationella handlingar, som en representant för den civiliserade världen inte underlät sig att ens kommentera.

Diskuterande orsakerna till Polens olyckliga samtidshistoria fann Napoleon också förklaringen närmast hos polackerna själva. I Polen hade statsvetarna, menade han, ett skolboksexempel på hur förödande valkungadömet kunde bli för en stat omgiven av aggressiva grannar. Alltför ofta hade polska nationella intressen fått ge vika för enskilda familjeintressen, som utländska krafter skickligt hade utnyttjat för att vinna egna fördelar. Vid varje tronskifte hade sedan polackerna fått betala ett högt pris i form av ytterligare förlorad självständighet. Trots att den polska aristokratin, som tycktes sakna all måtta, således hade störtat det egna fosterlandet i fördärvet, hade i varje fall den polska nationen, konstaterade Napoleon, mot alla odds bevarat sin kärlek till friheten och självständigheten. Frågan en rationellt tänkande europé ställde sig, var emellertid varför polackerna inte i tid hade reformerat sitt samhällssystem och den vägen förebyggt den av grannfolken förda delningspolitiken:

> Voyez la Pologne, cette terre des braves, *ce peuple qui pousse jusqu'à l'idolâtrie l'amour de sa nationalité:* à quoi lui a servi tout le sang dont elle a arrosé son sol pour se défendre contre l'ambition de ses voisins? Rien n'a pu la sauver des conséquences du vice de son organsiation sociale; l'élection de ses rois l'a conduite à sa perte...[54]

I Polen hade kärleken till nationen, enligt Napoleons nyktra bedömning, som synes fått ett irrationellt drag av avgudadyrkan, och i stället för att genom inre reformer av det politiska systemet bygga upp landet, vattnade alltså polackerna in absurdum den polska jorden med sitt blod.

Patriotismen (le patriotisme), dvs. känslan för det egna fädernesland, funderade Napoleon vidare, verkade emellertid vara medfödd hos polackerna.[55] Därför trodde han inte heller, att kejsar Alexander någonsin skulle komma att lyckas med företaget att helt införliva de nationellt sinnade polackerna i det ryska riket.[56] Ville den ryske kejsaren, resonerade han vidare, verkligen försäkra sig om sitt nyförvärv, borde denne därför ha utnyttjat det lysande tillfälle han hade haft att krossa den polska nationen. En tydlig indikation om vilka svårigheter den ryske

54 Bonaparte, 'Roginat', *Mémoires* 1823–1825, vol. II, s. 9, Las Cases, vol. II, s. 1376, 25.10.1816, Montholon, *Récits*, vol. II, s. 420–421. Min kursivering.

55 Las Cases, vol. II, s. 1376, 25.10.1816.

56 Cockburn, s. 38–39, Glover, s.158–159. Polens räddning från en fullständig utplåning fann även Rousseau i det polska folkets kärlek till fosterlandet. Lyckades polackerna bara etablera sin republik i hjärtat skulle den aldrig, betonade han, gå under. Rousseau, 'Considérations sur le gouvernement de Pologne' s. 429, 482, 487.

kejsaren skulle komma att ställas inför när det gällde den polska frågan borde denne, menade Napoleon, redan också ha kunnat skönja i ett annat kuvat gränsfolks förhållande till den ryska övermakten, nämligen litauernas. Inte bara i Polen utan också i Litauen hade fransmännen 1812, förklarade Napoleon närmare för Bertrand, som på denna punkt tydligen levde i villfarelse, mottagits som befriare. Hade han själv bara låtit den Stora Armén övervintra i Smolensk, så var han också övertygad om att det litauiska folkets okuvade känslor för fäderneslandet kunde ha givit det ryska fälttåget en helt annan vändning året därpå.[57]

Napoleons resonemang kring Alexanders möjligheter att kuva polackerna – litauerna lämnar han förutom några strödda anmärkningar oftast därhän – för tankarna till hans egen förda politik i Spanien och precis som spanjoren, men i motsats till ryssen,[58] beskriver Napoleon också polacken som genomsyrad av en okuvlig känsla för friheten. Men medan friheten för spanjoren, enligt Napoleon, betydde kärlek till den egna hembygden och den gamla livsstilen, vilket i hög grad fick förklara motståndet mot den franska arméns framfart på halvön, befann sig den polska frihetskänslan tydligen, enligt hans bedömning, på en så att säga högre, nationell, nivå. När frihetssträvandena sedan i stor utsträckning riktades mot Frankrikes fiender, vilket i S:t Helena-litteraturen tycks vara en förutsättning för att de skall definieras som "nationella", var Napoleon också beredd att i polackerna, i motsats till de prästridna spanjorerna, till och med se 'les Français du Nord ... un peuple de braves'.[59]

Dessa 'Nordens fransmän' räknade Napoleon i S:t Helena-litteraturen ändå helt klart till vad han definierade som 'l'Europe féodale'.[60] Precis som i fallet med Ryssland fanns i Polen, konstaterade han, endast 'nobles' och inget folk,[61] dvs. adeln var mäktig, förtydligade han upprepande i det närmaste ordagrant Rousseaus betraktelser i ämnet, borgerskapet undertryckt och folket intet.[62] I landet levde också livegenskapen alltjämt kvar, bönderna utskrevs som hästar[63] och liksom bland andra mindre civiliserade folk, spelade just uppfödningen av hästar, framhöll han, fortfarande en framträdande roll för polackerna.[64] 'La Pologne est

57 Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 100, vol. II, s. 193–194.
58 Las Cases, vol. II, s. 1408, 1.11.1816.
59 Montholon, *Récits*, vol. I, s. 220.
60 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 406.
61 Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 193.
62 Las Cases, vol. II, s. 1376, 25.10.1816. "[L]a nation polonaise", skriver Rousseau, "est composée de trois ordres: les nobles, qui sont tous; les bourgeois, qui ne sont rien; et les paysans, qui sont moins que rien." Rousseau, 'Considérations sur le gouvernement de Pologne', s. 441.
63 Bonaparte, 'Roginat', *Mémoires* 1823–1825, vol. I, s. 226.
64 Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 208.

encore', påpekade han rätt avslöjande för sin uppfattning om landet i stort, 'un pays de cavalerie et d'excellents soldats'[65] 'Si nous sommes en guerre depuis six ans,' hade han också förklarat i en proklamation under första koalitionskriget på tysk mark 1797, 'c'est contre le vœu des braves Hongrois, des citoyens éclairés de Vienne, et des simples et bons habitants de la Carinthie, de la Carniole et de l'Istrie.'[66] Medan civilisationen på denna del av kontinenten tydligen var begränsad till Wien, återfanns tapperheten i Polen och i Ungern, men när ledningen, som i fallet med Polen, brast fick tapperheten i S:t Helena-samtalen något av Sven Dufvas skimmer över sig.

Polackerna, resonerade Napoleon vidare tillsammans med Montholon, kunde helt enkelt räknas in bland 'ces peuplades à demi civilisées', något som han själv till sin besvikelse hade fått erfara när han i tiden hade haft stora planer för den polska nationens framtid: 'Je ne pouvais pas oublier que, lorsque je parlais de liberté aux serfs polonais, ils me répondaient: *Oui, nous en voulons bien; mais qui nous nourrira? qui nous logera? qui nous habillera?*' Under sådana omständigheter kunde man, beklagade han sig åtminstone i efterskott, knappast förvänta sig mycket av de moderna, franska idéernas möjligheter att påverka samhällsutvecklingen.[67]

När Napoleon efter slaget vid Jena hade undersökt möjligheterna att kalla polackerna till vapen för att återupprätta nationens självständighet, visserligen eventuellt under preussiskt styre, hade han också till sin besvikelse tvingats inse att de polska massorna inte hade låtit sig entusiasmeras.[68] Frågan vad det förmenta ointresset hade berott på ställer sig Napoleon däremot inte, utan konstaterar bara att hans politik ändå kunde ha lyckats, om bara den preussiska kungen hade samarbetat, 'car peu importait de quelle valeur serait l'insurrection polonaise'.[69] Så hade det, när han med Polens återupprättande för ögonen hade marscherat österut (läs: norrut!) 1812, egentligen inte heller spelat någon större roll för honom personligen vem som erhöll den polska tronen:

65 Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 100.

66 Bonaparte, 'Tagliamento', *Mémoires* 1823–1825, vol. IV, s. 87.

67 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 258. Min kursivering för att urskilja citat i citat.

68 Montholon, *Récits*, vol. I, s. 219, vol. II, s. 422. Ehuru modern forskning i hög grad har bekräftat Napoleons bedömning av situationen skall man emellertid här notera att en del av de ovan refererade omdömena om polackerna härrör sig från ett samtal med Montholon som skulle tjäna som grund för de napoleonsk-ryska relationerna under tiden i exil. I det sammanhanget tonade Napoleon säkert gärna något ner den polska entusiasmen och den hjälpmotor den tillsammans med det revolutionära franska budskapet hade utgjort för hans egen maktpolitik i den ryske kejsarens närområde. Godechot, *La Grande Nation*, vol. I, s. 176.

69 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 422.

den preussiska kungen, en österrikisk ärkehertig eller någon annan lämplig kandidat.[70] För det ryska kriget hade inte, understryker Napoleon, handlat om att tjäna den polska noblessen och göra prins Poniatowski till polsk kung utan det som hade drivit honom själv mot Moskva, skall läsaren av S:t Helena-skrifterna förstå, var till syvende och sist Frankrikes och därmed hela Europas säkerhet.[71]

En polsk barriär mot Ryssland, men inte nödvändigtvis en polsk självständighet, framstår således åtminstone stundtals som huvudsaken i den napoleonska Polenpolitiken och man kan fråga sig hur mycket polackernas situation, enligt Napoleons egen bedömning, hade förbättrats om Preussen hade fått införliva hela området.

Ty lika lite som Polen hade den preussiska staten, som sedan 1648 i motsats till sin polska granne kunde ses som en stat på uppgång, anmärkte också Napoleon, lyckats med konststycket att reformera sitt föråldrade och militärt präglade samhällssystem i en modern, liberal riktning. På tysk mark, konstaterade han exempelvis diskuterande rekryteringen av soldater, "chaque village a son seigneur qui désigne les recrues, sans considérer ni les droits, ni les convenances de ceux-ci." Skillnaderna jämfört med det polska och det ryska systemet var således inte så stora, men dessa system låg ljusår, understryker han, ifrån det rekryteringssystem som under hans egen regeringstid hade införts i Frankrike.[72]

Själv hade Napoleon emellertid, berättade han, funderat på att från Preussen avskilja Schlesien och ett annat icke-namngivet område, överlämna dem till kungen av Sachsen, införa en 'fri constitution' samt befria bönderna från 'feodalslafveriet', som alltså också, precis som i grannländerna, fortfarande var djupt rotat i trakterna. Avtrubbade av det feodala och militära förtrycket hade visserligen också preussarna, precis som ryssarna, i det närmaste förlorat sin känsla för friheten, men ändå misstänkte han, att de hade 'blifvit nöjde', om han hade förverkligat sina planer.[73] Ty, i motsats till vad som tydligen var fallet med de polska livegna, hade det franska, revolutionära budskapet, bedömde han, fått ett stadigt fotfäste i det preussiska samhället och via hemliga sällskap, som bredde ut sig i landet, spreds de jakobinska lärorna vida omkring. Den preussiska kungen hade däremot inte, noterade Napoleon intresserat från sin utkiksplats i Sydatlanten, insett faran utan varit 'assez

70 Las Cases, vol. II, 957, 20. 7. 1816, s. 1369, 25.10.1816.

71 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 258–259, Bonaparte, 'Roginat', *Mémoires* 1823–1825, vol. II, s. 93, 94.

72 Bonaparte, 'Paix de Campo-Formio', *Mémoires* 1823–1825, vol. IV, s. 278, Bonaparte, 'Roginat', *Mémoires* 1823–1825, vol. I, s. 226–227, Las Cases, vol. II, s. 1373, 25.10.1816.

73 O'Meara, vol. I, s. 354, vol. II, s. 52, Las Cases, vol. II, s. 1408, 1.11.1816.

sot pour faire le libéral et promettre des Chambres. Il verra ce que cela lui coûtera!' Eventuellt var en revolution under uppsegling i Preussen[74] och vad detta kunde betyda för Napoleon personligen, precis som andra eventuella revolutionshärdar på kontinenten eller i England, avhandlades i många samtal på S:t Helena.

Preussarna beskrivs således av Napoleon som ett folk som åtminstone var berett att gå in i den moderna tiden. Men i ett samtal med överste Bingham lät han också förstå att han inte hade litat på att preussarna (eller österrikarna heller för den delen) skulle ha respekterat hans liv, om han hade överlämnat sig till dem efter nederlaget i Waterloo.[75] Och emedan preussarna, förutom att de hade motarbetat hans eget kejsardöme, enligt Napoleons bedömning mycket möjligt skulle komma att dra nytta av den framtida ryska invasionen av den europeiska kontinenten, fick det preussiska folket, i motsats till de 'halvciviliserade' polska hjältarna, trots sin kanske högre civilisationsgrad i S:t Helena-litteraturen se sig behäftade med den bittre exkejsarens nedsättande benämning 'barbarer':

> Ryssland och Preussen förenade, faller Österrike, och England kan icke hindra det ... Efter min död skall mitt minne blifva aktadt, och jag skall blifva ärad för det jag föutsett och sökt hindra det som nu skall inträffa. Det skall blifva äradt, då nordens barbarer innehafva Europa...[76]

Om Napoleon, liksom upplysningstidens tänkare, drog ett likhetstecken mellan Europa och, mer eller mindre, civilisation, så kan man utgående från hans syn på Polen och Preussen eventuellt också dra slutsatsen att den han upplevde som Frankrikes fiende riskerade stämpeln av 'barbar', medan ett vänligt sinnat folk eller åtminstone fiendens fiende, oberoende av civilisationsgrad, eventuellt upphöjdes till 'fransmän'. Både den preussiska barbaren och den franska polacken framställs i varje fall i S:t Helena-litteraturen, bl.a. med hänvisningar till den kvarlevande livegenskapen, som levande på gränsen mellan barbari och civilisation.

---

74 Gourgaud, vol. I, s. 69, 72.

75 Bingham, s. 543. Därtill kan man i litteraturen kring de sista striderna 1815 få läsa om det plundrande preussiska avskummets framfart på fransk mark om man letar fram den engelske stabsofficeren Basil Jacksons minnen från fälttåget 1815. "The inhabitants of the villages fled", skriver Jackson, "when our friends [the Prussians] rifled every house; so that when we came up not a soul was to be seen..." Å andra sidan var preussarnas beteende, resonerade Jacksson vidare, en hämnd för vad fransmännen företagit sig på tysk mark, vilket kanske också den civiliserade engelska läsekretsen kunde ha förståelse för. Jackson, s. 99–100.

76 O'Meara, vol. I, s. 333, Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 291, Las Cases, vol. II, s. 1374, 25.10.1816, s. 1436, 6.11. 1816.

Förutom märkt av det sedan medeltiden kvarlevande feodala systemet var Polen, i motsats till Preussen, därtill, noterade Napoleon, ett land där den katolska kyrkan fortfarande höll sina själar i ett fast grepp och där prästerna i stor utsträckning dominerade landets styrelse. Förutom som en kvarleva från ett föråldrat papistiskt tidevarv såg Napoleon emellertid det katolska prästerskapets framskjutna samhällsposition, rätt utnyttjad, även som en möjlighet. Med påven i Paris skulle nämligen den franske kejsaren, upprepade han ett flertal gånger, ha säkrat sin plats i det polska folkets djupa led. Just den katolska kyrkans centrala roll i det polska samhället hade emellertid, konstaterade han dystert, fått honom själv att göra det anmärkningsvärda misstaget att utnämna en präst, dvs. den inbilske abbé de Pradt, till sin representant i Warszava, när han inför krigståget 1812 hade önskat revolutionera Polen. Den katolske prästen hade, till Napoleons besvikelse, tyvärr bara intrigerat och dämpat den polska entusiasmen,[77] medan den franske kejsaren däremot, påminde han sig, hade haft större nytta av en annan stor religiös gruppering i landet, dvs. judarna. Av judarna hade han, förklarade han sitt ofta omdebatterade drag att i Paris sammankalla judarnas sanhedrin, erhållit mycket användbar information om situationen och opinionen i landet och på kontinenten i stort.[78]

Trots att Napoleon sedan inte närmare diskuterade hur eller om han över huvud taget hade eftersträvat en modernisering av det enligt honom efterblivna polska samhället, står det rätt klart att landets primära näringar, enligt hans bedömning, också i framtiden borde beredas en framträdande roll. Liksom många företrädare för den fysiokratiska skolan såg han Polen först och främst som ett stort råvaruproducerande område. Medan fysiokraterna i allmänhet underströk vikten av den polska spannmålsexporten, framhöll Napoleon å sin sida de stora polska skogstillgångarna, som med fördel kunde tjäna ett ambitiöst franskt flottprogram.[79] Samma intresse för den franska flottan hade för övrigt också bidragit till att rikta hans intresse vidare söderut mot Balkan, och han påminde sig att Las Cases i tiden hade föreslagit honom att sätta en fransk flotta, byggd med hjälp av de väldiga kroatiska skogstillgångarna, i Adriatiska havet för att garantera fransmännens maktställning i området.[80]

77 Bonaparte, 'Quatre Concordats', *Mémoires* 1823–1825, vol. I, s. 141, 160, Bonaparte, 'Lettres du Cap de Bonne-Espérance', *Recueil*, s. 326–327, 470–475, Bonaparte, 'L'île d'Elbe et les cent-jours', *Correspondance,* vol. XXXI, s. 100–102, Montholon, *Récits*, vol. II, s. 85, O'Meara, vol. I, s. 338.

78 Ussher, 'Napoleon's Deportation', s. 102.

79 Wolff, s. 267–268, Ussher, 'Napoleon's Deportation', s. 44, 62.

80 Las Cases, vol. I, s. 862, 21.6.1816, Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 180, Gourgaud, vol. II, s. 52. Grannländerna Bosnien och Serbien beskriver Napoleon, i motsats till det skogsbeklädda Kroatien, däremot som rika områden med stor folkmängd, långa kuster

Också norr om Polen, dvs. i Östersjöstaterna Danmark och Sverige, finner Napoleon, förutom gränsvakter, främst stora råvaruproducerande områden, och igen är det skogarna och virket därifrån som fångar hans intresse. Inom det franska marindepartementet härskade nämligen, konstaterade han smått irriterat, en utbredd misstro mot fartygsmaster gjorda av virke härstammande från annat håll än just Östersjön.[81] Också i det svenska järnet hade Napoleon emellertid sett en intressant handelsvara. Hade bara Bernadotte insett sitt nya hemlands verkliga intressen, skulle han själv, låter Napoleon förstå i ett brev till den motsträvige svenske kronprinsen, ha varit beredd att öppna en lukrativ handel med franska koloniala varor i utbyte mot svenskt järn.[82] En tredje intressant, nordisk råvarumarknad finner han slutligen i den finska spannmålen, som emellertid enligt hans bedömning med tiden skulle finna sin naturliga avsättning på den stora ryska marknaden.[83]

Både rörande Finland och Polen resonerade Napoleon sedan vidare i samma nyttobetonade banor, när han konstaterade att Alexander i de två nyförvärven hade kommit över en ansenlig mängd goda soldater. Speciellt polackerna, misstänkte han när han var på sitt mest cyniska humör, kunde komma att bli Alexander till stor nytta, när denne äntligen uppfyllde den gamla ryska tsardrömmen att inta Konstantinopel. Även om han själv hade varnat för den kvarlevande polska nationalismen, såg han nämligen inget hinder för den ryske kejsaren att låta forma en polsk arméenhet. Tvärtom kunde ett antal polska bataljoner vara en stor tillgång för den ryske kejsaren när denne drog iväg mot sina drömmars mål: 'et en deux campagnes il aura fait tuer tout ce qui aura servi avec lui et dans sa garde.'[84] Enligt abbé de Pradt hade Napoleon också anförtrott honom att han själv hade ämnat föra fälttåget 1812 med polskt blod, något som Napoleon inte direkt motsäger när han i sina memoarer endast kvitterar med ett: "Faux. Jamais prince n'a tenu de

och en rik kommers – en omständighet som han, med adress stormakterna, misstänkte att säkert skulle få hovet i Wien att kasta lystna blickar söderut när Orientfrågan med tiden gick mot sin oundvikliga upplösning. Omdömet kan jämföras med Maria Teresias som å sin sida hade sett samma områden som ohälsosamma och glest bebyggda ödemarker. Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 291, 335, 338, Bonaparte, 'Roginat', *Mémoires* 1823–1825, vol. II, s. 9–10, Wolff, s. 217.

81 Glover, s.199–200, Cockburn, s. 80–81, Nelson Mills, 'Lieutenant Nelson Mills's letters', *Napoleon Banished* (London 1955), s. 40. Också hertigen av Sully och Colbert hade tidigare understrukit Frankrikes behov av och brist på skogar vilket 1669 hade givit upphov till en omfattande fransk skogslagstiftning. Glacken, s. 491.

82 Las Cases, vol. II, s. 1036–1037, 7.8.1816, s. 1287, 24.9.1816.

83 Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 99.

84 Bonaparte, 'Roginat', *Mémoires* 1823–1825, vol. II, s. 45–46, Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 99, vol. II, s. 193, 335.

pareils discours à ses observateurs; de semblables confidences ne se font pas à ces sortes d'hommes."[85]

Livegenskapen, frånvaron av en stark medelklass, tvångsutskrivningarna, den katolska kyrkans dominerande ställning, den stora mängden judar som i upplysningskretsar alltså ofta sågs som ett slags orientaler och som var delorsak till att Polen ännu i slutet av 1800-talet ibland kallades Halvasien[86], samt de stora skogarna (och blodet) som täcker landet och som borde utnyttjas till mera civiliserade staters fromma – allt detta präglar den bild av Polen Napoleon låter skymta fram. Napoleons uppfattning om Polen och, om än inte lika klart uttalat, om dess grannar både i söder och i norr stämmer i det stora hela väl överens med den uppfattning upplysningsmännen på 1700-talet hade om det i förhållande till Västeuropa 'mindre civiliserade' Österuropa. Också tanken att utvecklingsmöjligheter ändå fanns, var, menar Wolff, mer typisk för den västeuropeiska synen på öst än att stämpla områdena i fråga som rätt och slätt barbariska.[87] Polen, exempelvis, var bara halvasiatiskt och därmed, som Napoleon konstaterade, alltså halvciviliserat.

Just i fråga om Polen berörde Napoleon också, om än ytterst kort och endast indirekt, det som under 1800-talet för många västeuropéer skulle komma att bli nästan ett varumärke för den österuropeiska delen av kontinenten, dvs. den slaviska rasen. "In the course of the evening he told the admiral", skriver Glover i sin journal, "he considered the Russians and Poles to be decidedly *a braver race of people* than all the rest of Europe, except the French and English..."[88] Annars var det, som vi sett, främst i frågan om Ungerns framtid som Napoleon uppmärksamgjorde sina läsare på den slaviska rasens utbredning i den europeiska kontinentens gränstrakter.

Emedan Napoleon i polackerna såg sina närmaste allierade i området, svartmålade han däremot inte den polska nationen med den grekisk-ortodoxa färgen. Detta trots att speciellt den polska adeln, enligt Rousseaus utsago, uppvisade en rätt hög procent anhängare av den ortodoxa tron. I andra sammanhang tyckte sig emellertid Napoleon, som vi sett, kunna skönja den ortodoxa kyrkans utbredning i en linje alltifrån Konstantinopel och Greklands sydspets tvärs genom Balkan (Roumélie)[89] upp över Ungern och vidare till Galicien,[90] ett område

85 Bonaparte, 'Notes sur l'histoire de l'Ambassade dans le grand-duché de Varsovie', *Commentaires*, vol. V, s. 60.
86 Ambjörnsson, s. 43–44, 97.
87 Wolff, s. 181.
88 Wolff, s. 286, Glover, s.158, Cockburn, s. 38. Min kursivering.
89 Gourgaud, vol. II, s. 49–50, Malcolm, s. 87, O'Meara, vol. II, s. 60, Rousseau, 'Considérations sur le gouvernement de Pologne', s. 422.
90 O'Meara, vol. II, s. 348, Montholon, *Récits*, vol. II, s. 69.

(Galicien) som han i själva verket menade (se nedan) att borde ha ingått i det nya, av honom själv, återupprättade Polen.

Det kanske mest betecknande för 1700- och 1800-talens västeuropeiska syn på Östeuropa, med S:t Helena-litteraturen som ett talande exempel, är emellertid den förvirring man möter rörande exempelvis just Polens, och i S:t Helena-litteraturen i viss grad även Preussens, geografiska läge. Var fanns egentligen Polen? I Öst-, Nord- eller Mellaneuropa? Var gick gränserna till grannfolken, eller rättare sagt var borde de gå? Samma förvirring upplevde många resenärer (konkreta eller imaginära resor) när de på 1700-talet skulle besöka denna märkliga statsbildning, som därtill hela tiden tycktes minska i omfång.[91] Från ett samtal med sir Pulteney Malcolm kunde doktor O'Meara också betecknande nog berätta att Napoleon diskuterat "bataljer i Tyskland, Polerna etc."[92]

Nordens 'fransmän' och 'barbarer' förväntar man sig kanske att finna i norr och i sina kommentarer till Roginats militära kritik av fälttåget 1812 medgav Napoleon att han eventuellt hade stannat några dagar för länge i det nedbrända Moskva, men försvarade sig med att han hade trott sig ha tid att återvända till Polen innan vinterkylan satte in, emedan "les automnes sont très-prolongés dans le nord".[93] De polska soldaterna, kunde han också motivera sitt misstag, ansågs därtill i allmänhet 'under den köld, som råder i de nordliga länderna', vara bättre än t.o.m. de franska.[94] När ryssarna i Wienkongressen strävade efter att lägga under sig hela Polen, var den bakomliggande målsättningen, varnade Napoleon också upprepade gånger, att ta ett stort steg in mot Sydeuropa.[95]

I instruktionen till abbé de Pradt 1812 hade Napoleon emellertid förklarat att han såg Europa som naturligt delat i tre delar med fransmännen i väst, ryssarna i öst och tyskarna däremellan, 'au centre'. I instruktionen förutsåg han också att Polen, liksom Preussen, i framtiden skulle komma att alliera sig med Ryssland. Men om Polen hade Frankrike att tacka för sitt återupprättande skulle denna orientering österut, menade han, kunna skjutas så långt på framtiden att den napoleonska ordningen i Europa hade hunnit konsolideras.[96] I instruktionen placerar han således både Polen och Preussen 'i mitten' med en framtida dragning

91 Wolff, s. 26, 31, 148, 187.
92 O'Meara, vol. I, s. 107.
93 Bonaparte, 'Roginat', *Mémoires* 1823–1825, vol. II, s. 113.
94 O'Meara, vol. I, s. 167.
95 T.ex. Bonaparte, 'L'île d'Elbe et les cent-jours', *Correspondance*, vol. XXXI, s. 113, O'Meara, vol. I, s. 354, vol. II, s. 46–47, Las Cases, vol. II, s. 1435, 6.11.1816.
96 Las Cases, vol. II, s. 1372–1374, 25.10.1816. Rörande instruktionens autenticitet se kapitel 2.2 Skrifter tillkomna på initiativ av Napoleons franska följeslagare, samt den brittiske doktorn O'Mearas dagbok.

österut, medan han igen i andra sammanhang alltså förklarade att Västeuropa utan Polens återupprättande, "à l'entrée de l'Europe", står utan gräns mot Asiens vidder och nordens barbarer, till vilka bl.a. även preussarna alltså stundtals räknades.[97]

Den geografiska förvirringen förminskas inte heller om man sedan ser på vilka områden Napoleon i olika samtal anser att borde ha ingått i ett av honom återupprättat Polen. I Tilsit 1807, berättar han, kunde han ha tänkt sig ett Polen under preussisk överhöghet – en rätt enkel lösning, emedan en del av riket så att säga redan var preussiskt område.[98] Områden Ryssland inte kunde tänka sig att avvara kunde det ha fått behålla, medan Österrike genom kompensation skulle ha lockats att avstå från sina polska besittningar. Preussens bitterhet efter de många bakslagen hade emellertid omintetgjort en lösning enligt denna modell, och Napoleon hade alltså i stället valt att låta det nyinrättade storhertigdömet Warszawa (omfattande Preussens polska landvinningar efter 1772) tillfalla kungen av Sachsen.[99]

I furstemötet i Erfurt hade sedan Österns och Västerns kejsare, enligt uppgift, kommit överens om att låta återupprätta Polen, inklusive Galicien och den baltiska kusten – en överenskommelse som Napoleon emellertid vid närmare eftertanke hade bestämt sig för att lämna osignerad.[100] Inför fälttåget mot Ryssland 1812 hade Napoleon däremot förklarat att det, i motsats till i Tilsit, nu rörde sig om att återupprätta Polen '*avec tout ou portion de son ancien territoire ...* S'il est des Polonais sous la domination de la Russie ou sous celle de l'Autriche qui se refusent à retourner à la mère patrie, il faut renoncer à les y contraindre'. Om

97 Bonaparte, 'Roginat', *Mémoires* 1823–1825, vol. II, s. 9, Montholon, *Récits*, vol. II, s. 254.

98 Polen, förklarade Napoleon, kunde ha setts som en kompensation för Hannover, Sachsen, Westfalen, Franken och Magdeburg, som han själv hade ansett sig vara i behov av. Fredrik Vilhelm av Preussen-Polen kunde således ha gått ur kriget härskande över ett större område än före konflikten. Frågan Napoleon i Charlottenbourg ställt sig var sålunda om han med Polen som insats skulle skaffa sig de tyska områden han behövde och därtill med tacksamhetsband knyta det preussiska kungahuset till sig eller om han helt borde tillintetgöra det preussiska riket. Montholon, *Récits*, vol. II, s. 421–423, Las Cases, vol. II, s. 1374, 25.10.1816, Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 210–211.

99 Las Cases, vol. II, s.1374, 25.10.1816. Det sachsiska kungahuset hade, motiverade Napoleon denna lösning, genom tiderna försett Polen med ett antal kungar och såg sig som en naturlig beskyddare av området i fråga. Utan Polen hade den sachsiske kungen, misstänkte Napoleon därtill, varit en övertygad anhängare av Bourbonerna, men tanken att styra över alla katoliker i området hade fört honom över i det napoleonska lägret: '…il avait la Pologne en tête. C'était la gloire de ses aieux.' Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 204.

100 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 103–104, 258–259.

det i det tidigare refererade samtalet var ryssarna som fick avgöra vilka områden de kunde tänka sig att avträda, var det nu polackerna själva som skulle få avgöra sin nationstillhörighet.[101]

Före den stora uppgörelsen med Ryssland, förklarade Napoleon sedan närmare i ett samtal med Montholon, hade han lyckats erhålla Wiens godkännande för Polens återupprättande, och för detta syfte hade Österrike gått med på att avstå Galicien (la Gallicie) mot kompensation i de illyriska provinserna (une partie des provinces illyriennes).[102] Också för Las Cases förklarade han att han hade tänkt kompensera Wiens förlust av Galicien med de illyriska provinserna: 'Je ne l'avais prise qu'en gage; je comptais la rendre plus tard contre la Galicie, lors du relèvement de la Pologne...'[103] I ett annat samtal med Montholon förklarade Napoleon emellertid att han i Dresden för Metternich hade föreslagit Schlesien i utbyte mot Galicien och att Preussen skulle ha kompenserats på de små tyska staternas bekostnad.[104] I sin kritiska genomgång av den anonymt utgivna skriften *Manuscrit venu de Sainte-Hélène d'une manière inconnue* återger Napoleon emellertid paragraf för paragraf den hemliga överenskommelsen med Österrike av den 14 mars 1812. Där framgår det klart av pragraferna fem och sex att man vid Polens eventuella återupprättande hade enats om att kompensera Österrike med de illyriska provinserna, om landet för Polens räkning var villigt att upplåta en del av Galicien (une partie de la Gallicie). Vilken del av Galicien det rörde sig om skulle avgöras på basis av områdets utsträckning, befolkning och avkastning, samt därmed reella värde. Själv uppskattade Napoleon Österrikes polska befolkning till cirka tre miljoner, dvs. en beaktansvärd minoritet som han menade att i viss mån, med hot om separatistiska strävanden hade begränsat Österrikes handlingsfrihet visavi exempelvis Ryssland.[105]

När man betraktar Napoleons funderingar över hur han borde, eller hur han hade planerat, dra gränserna i de mot den ryska, och för övrigt också mot den turkiska, stormakten gränsande områdena, här med Polen som ett talande exempel, får man närmast intrycket av ett stort pussel, där han själv efter behag kunde foga bitarna till varandra eller splittra redan sammanfogade delar och arrangera nya helheter. Från Balkan i söder till Finland i norr skyfflas i S:t Helena-samtalen folk och områden oupphörligt fram och tillbaka, allt efter pusselläggarens humör för

101 Las Cases, vol. II, s. 1372, 1375, 25.10.1816. Kursivering i originalet.
102 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 183.
103 Las Cases, vol. II, s. 957, 20.7.1816.
104 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 184–185.
105 Bonaparte, 'Manuscrit venu de Sainte-Hélène', *Mémoires* 1823–1825, vol. II, s. 271–272, Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 338.

dagen.[106] Det som samtidigt bidrar till att stundtals ytterligare förvirra bilden är, att pusselläggaren, eller eventuellt hans sekreterare, därtill inte verkar ha haft en alldeles klar uppfattning om verkligheten öster om den s.k. civiliserade, västeuropeiska delen av världen.

5.4 Det spanska undantaget

> De två stora föremålen för min politik voro, för det första att återupprätta Konungariket Polen, såsom en förmur emot Ryssarna, och derigenom skydda Europa för dessa nordens barbarer; och dernäst att utdrifva Bourbonerna ifrån Spanien och der införa en constitution, som skulle hafva gjort nationen fri, förjagat inqvisitionen, vidskepelsen, Munkarna, de feodala rättigheterna och privilegierna ... Med dem som regerade var Spanien nästan utan all nytta för mig.[107]

Det är anmärkningsvärt hur ofta Napoleon i sina samtal på S:t Helena kopplar ihop just sin spanska och sin ryska politik. Orsaken är uppenbar: i båda fallen handlade det om att motivera och förklara den politik han själv fört inför eftervärldens kritik av två militärpolitiska misslyckanden. Det gällde att förklara orsakerna till nederlagen och att göra klart för både hemmaopinionen och de europeiska folken att han hela tiden hade handlat med Frankrikes och Europas bästa för ögonen.

När det gällde den ryska frågan måste Napoleon förklara varför han hade varit beredd att riskera hundratusentals människoliv på stäppen mellan Niemen och Moskva. Det ryska fälttåget, skulle läsaren fås att inse, var ett heroiskt försök att skydda Europas folk från ryssarnas inblandning på kontinenten, där de inte hörde hemma:

> Je pouvais marcher à la Russie à la tête du reste de l'Europe; l'entreprise était populaire, la cause était européenne; c'était le dernier effort qui restait à faire à la France; ses destinées, celles du nouveau système européen étaient au bout de la lutte. La Russie était la dernière ressource de l'Angleterre; la paix du globe était en Russie...[108]

Napoleon hade, som citatet antyder, emellertid också på ett mer politiskt plan, löd ett av de centrala budskapen från S:t Helena, arbetat på att skydda Europa från dessa nordens barbarer. Hade han bara fått några år till på sig, skulle hela södra Europa genom en långt driven enhetspolitik, som vi sett, ha förvandlats till en ogenomtränglig barriär mot det nordiska hotet. I denna enhetliga väv av välorganiserade syd-

106 Se vidare kapitel 6.4 Klubb Europa.
107 O'Meara, vol. II, s. 105.
108 Las Cases, vol. I, s. 551, 28.4.1816.

europeiska stater hade naturligtvis Spanien sin givna plats men hur, lydde Napoleons delikata problem, förklara det hårdnackade spanska motståndet mot att införlivas i det nya europeiska system som Napoleon på S:t Helena framställde som slutmålet för sina maktpolitiska strävanden?

Både i det spanska och det ryska fallet handlar mycket i Napoleons argumentering om att påvisa att spanjorer och ryssar var "annorlunda" än "vi andra", varför de franska planerna, åtminstone tillfälligt, hade misslyckats. Men medan ryssarna skulle framstå som i grunden annorlunda för att motivera ett totalt utanförskap, gällde det rörande Spanien att visa på olikheter men också på likheter. Olikheterna skulle förklara motståndet och därmed, när därtill utomstående makter blandat sig i uppgörelsen, misslyckandet, medan man tack vare likheterna kunde förutspå en spansk helomvändning och en framtida anslutning till den napoleonska politiken.

När Napoleon talar om olika civilisationsgrader uttrycker han sig, som vi sett, gärna i termer av rika respektive fattiga nationer. Rika, kultiverade nationer ställs mot fattiga, barbariska sådana. Precis som de fattiga ryssarna skiljde sig också spanjorerna, visste Napoleon berätta, genom den utbredda fattigdomen från 'alla rika nationers canaille'.[109] Medan spanjorens rika, franska, granne helt naturligt eftersträvade ett liv i bekvämlighet och trevnad nöjde sig spanjoren, menade han, med att gå klädd i trasor och var därtill till och med beredd att med vapen i hand försvara sina vanor och sin livsstil.[110] Det enda folk i Europa som Napoleon kunde tänka sig att, liksom ryssarna, skulle kunna komma på tanken att bränna sin egen huvudstad var också just de fattiga, vilda och okunniga spanjorerna.[111]

I Spanien, precis som i Ryssland, gällde inte heller, hade Napoleon själv fått erfara, civiliserade folks regler, vilket just fallen med de två huvudstäderna Madrid och Moskva enligt honom tydligt illustrerade. Trots att Madrid inte som Moskva, under kampen mot fransmännen, hade förstörts, hade staden inte heller blivit den nyckel till underkuvandet av halvön som man i Paris förväntat sig. I sin journal citerar i sin tur Las Cases den franske militärstrategen general Haxos redogörelse för den moderna (europeiska) krigföringen för att bekräfta resonemanget:

109 O'Meara, vol. I, s. 307.
110 Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 149.
111 O'Meara, vol. II, s. 329–330.

> Nous vivons à une époque ... où les capitales prennent une telle importance sur les affaires de la guerre, que tout doit être sacrifié à la conversation de ces centres de l'administration et de la vie des empires: de leur occupation dépend presque toujours la défense et le sort des États. Les exemples de Vienne et de Berlin, dans les deux guerres précédentes, l'avaient assez démontré. Depuis, l'occupation de Paris en a fourni deux nouvelles preuves. Si la prise de Moscou et de Madrid semblait en donner de contraires, on a été réduit à brûler la première, ne l'ayant pas su conserver; et quant à la deuxième, *il a fallu toutes les particularités de l'Espagne*, qui ne se trouvent nulle autre part, tous les secours de l'Angleterre, les diversions de l'Europe, et une foule d'accidents pour sauver la Péninsule et produire cette exception à la règle générale.[112]

Spanien med sina 'egendomligheter' utgjorde alltså, enligt general Haxo, det stora undantaget som bekräftade de militära reglerna. Napoleon är helt av samma åsikt och önskar i sin tur påvisa att landet också är undantaget som bekräftar det europeiska, dvs. det civiliserade, franska systemets fördelar.

När Napoleon rörande spanjorerna sedan söker referenspunkter bland Europas folk för honom tankarna också till hemön Korsika. 'L'Espagnol assassine, il est comme le Corse et tout ce qu'ont pu faire les Français', konstaterade han i ett av sina många samtal kring det franska krigståget på den pyreneiska halvön, 'a été de se battre en duel avec des officiers étrangers.'[113] Emedan Korsika saknade fasta, väletablerade och allmänt omfattade samhällsinstitutioner hade naturen, förklarade han, fått fritt spelrum att forma öborna, som således närmast kunde definieras som ett naturfolk.[114] Att förklara det spanska motståndet mot fransmännen med att spanjorerna skulle ha utgjort något slags naturfolk var, med tanke på halvöns inte allt för avlägsna glansfulla historia, emellertid rätt långsökt. Hade han å andra sidan valt att peka på några 'av naturen' grundläggande skillnader mellan exempelvis spanjorer och fransmän skulle han för all eller åtminstone för en rätt lång framtid, ha uteslutit spanjorerna från det franskledda europeiska enhetsprojektet. I det spanska fallet där fransmän och spanjorer tvärtom 'av naturen' borde ha rätt långtgående likheter fick Napoleon söka förklaringarna på annat håll.

I ett samtal där Gourgaud underhåller doktor Warden med minnen från det ryska respektive det spanska fälttåget formulerades, kanske omedvetet, både problemet och svaret. ”Han [Gourgaud] beskref”,

112 Las Cases, vol. II, 1067, 12.8.1816. Min kursivering.
113 Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 149.
114 Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 350–351.

berättar den engelske doktorn, "den stränga vintern i Ryssland med ett slags förundran, som så när hade roat oss". Själv funderade emellertid också Warden att det måste ha varit en chock för en "Fransos ... född under ett så milt climat" att från Spanien, där han klimatmässigt tydligen kunde känna sig hemma, förflyttas "till ett luftstreck, der tårarne på ansigtet frysa till ispiggar...". Rörande det spanska fälttåget hade doktorn igen fått ta del av en spännande episod när "Fransoserne hade underminerat ett kloster, i hvilket en hop Spaniorer förskansat sig".[115] Köld så sträng att den åsamkade ispiggar i ansiktet framställs således som en chockartad upplevelse för fransmannen, medan kloster som mål för en militär operation närmast ter sig som ett nödvändigt ont om motståndet var koncentrerat till dylika inrättningar. Medan Ryssland i S:t Helena-litteraturen framställs som död och öde natur där evig snö och is effektivt för fransmannen skapar bilden av "den Andre", framställs Spanien som ett land fyllt av präster, kloster och munkordnar. Detta var en verklighet som, om än kanske inte i lika hög grad, fransmannen själv hade upplevt före de stora omvälvningarna 1789. Religionen, som Napoleon nästan helt förbiså när han redogjorde för det ryska motståndet 1812[116], fick i Spanien i stor utsträckning förklara spanjorernas beteende och därmed hans eget tillkortakommande.

'[L]e trône et l'autel', klargjorde Napoleon för Las Cases, 'sont des alliés naturels, indispensables pour enchaîner le peuple et l'abrutir...'[117] Alltsedan den gemensamma kampen mot morerna, som hade kulminerat på 1400-talet, hade också banden mellan kyrkan och hovet just i Spanien, framhöll han, haft en alldeles speciell karaktär och sitt främsta vapen, inkvisitionen, hade den andliga och den världsliga makten på den pyreneiska halvön sedan framgångsrikt använt sig av för att fortsättningsvis hålla det spanska folket i de ledande samhällsklassernas strama tygar.[118] Vid tiden för Napoleons eget makttillträde hade det spanska prästerskapet därtill, visste han berätta, nästan helt lyckats överta landets styrelse, emedan den då redan fullständigt degenererade bourbonska kungafamiljen praktiskt taget satt i prästerskapets knä och utgjorde ett alltför lydigt redskap i munkarnas giriga händer.[119]

Napoleons förhandlingar med Karl IV och Ferdinand före krigsutbrottet 1808 är vidare ett ofta återkommande tema i S:t Helena-

115 Warden, s. 42.

116 I Ryssland förklarade man däremot allmänt den ryska segern 1812 just med böndernas djupa religiösa tro. Münkler, s. 119.

117 Las Cases, vol. II, s. 852–853, 18.6.1816.

118 Bonaparte, 'Roginat', *Mémoires* 1823–1825, vol. II, s. 9, Bonaparte, 'Lettres du Cap de Bonne-Espérance', *Recueil*, s. 364.

119 Cockburn, s. 17.

litteraturen. Montholon, som utgav sina minnesanteckningar först 1846, har till sina redogörelser för Napoleons samtal i frågan också fogat ett antal brev från den spanske kungen och dennes son till den franske kejsaren, som skall styrka Napoleons resonemang att han egentligen av både medömkan för det spanska folket och med hänsyn till storpolitiska säkerhetsfrågor hade varit i det närmaste tvungen att ta sig an spanjorernas sak.[120] Inför den spanska läsekretsen och alla vänner av upplysning och civilisatoriska framsteg betonade Napoleon sedan också den ljusnande framtid halvön skulle ha gått till mötes, om spanjorerna bara hade bibehållit den styrelse han själv hade uppdragit för dem – allt medan den civilisatoriska uppgift han åtagit sig att genomföra naturligtvis framstår som så mycket svårare i ju mörkare färger han målade den "verklighet" fransmännen hade mötts av när de marscherade in på halvön.[121]

Även om en del av det spanska folket visserligen hade fattat avsmak för sin egen styrelse och helhjärtat önskade en pånyttfödelse,[122] hade denna grupp 'les gens éclairés', dvs. städernas borgare och ämbetsmannakåren, beklagade Napoleon, varit klart mycket mindre än han från början hade trott.[123] För den stora massan spanjorer, som av munkarna i generationer hade hållits i okunskap och andligt förtryck, hade det inte funnits några alternativ till de gamla traditionerna, prästerna och den religiöst präglade fanatismen. Det hade således varit en rätt enkel sak för prästerskapet och dess allierade, aristokraterna, att för att försvara sina egna intressen hetsa folket mot de, i grunden välmenande, franska inkräktarna. Tyvärr hade det således, kunde Napoleon bara i efterskott inför lady Malcolm beklaga, visat sig vara omöjligt att med våld påtvinga den stora spanska nationen nya grundsatser, hur korrekta och välbehövliga de än må ha varit.[124]

Avsaknaden av en utbredd medelklass, som kunde ha fungerat som de nya idéernas stöttepelare, fick således i S:t Helena-litteraturen i stor utsträckning förklara varför den franska civilisatoriska uppgiften på halvön hade blivit så mycket mer komplicerad än Napoleon från början hade tänkt sig. Förblindad av ett bigott prästerskap hade den stora massan spanjorer helt enkelt inte förstått sitt eget bästa. Bristen på en livaktig medelklass förklarade Napoleon sedan med den feodala samhällsstrukturen, som fortfarande levde kvar på halvön och delade

120 Se närmare kapitel 4.4 Den spanska frågan.

121 I S:t Helena-litteraturen undviker Napoleon också nogsamt att notera den utveckling det spanska samhället under 1700-talet i själva verket hade genomgått. Py, s. 28–29.

122 Las Cases, vol. I, s. 622, 6.5.1816, s. 818, 14.6.1816, Montholon, *Récits,* vol. II, s. 438.

123 Las Cases, vol. I, s. 828, 14.6.1816, Montholon, *Récits,* vol. II, s. 452, 454.

124 Malcolm, s. 104–105, Meynell, s. 43, Montholon, *Récits,* vol. II, s. 451.

samhället i en privilegierad överklass och en i djupaste fattigdom levande stor massa av folket.[125] Som en följd av det feodala samhällssystemet var landet därtill också geografiskt och administrativt splittrat, vilket kraftigt hade fördröjt den ekonomiska utvecklingen och därmed ytterligare cementerat den utbredda fattigdomen i landet.[126] Stagnation präglade över lag livet på halvön och tog sig i vardagen uttryck, vilket Napoleon själv hade fått erfara, i allt från den illa organiserade och dåligt underhållna spanska flottan till de okunniga spanska kirurgernas mediokra insatser på medicinens område. Just den spanska flottan kunde för Paris, underströk han, ha utgjort en viktig tilläggsresurs i kampen mot det engelska sjöväldet, men som situationen var, hade varken de motsträviga Bourbonerna eller de undermåliga spanska skeppen varit till någon större nytta för den franska marinen.[127]

I S:t Helena-skrifterna tycks det spanska samhället ha stannat på något som närmast kunde definieras som en medeltida utvecklingsnivå och, på samma sätt som egyptierna, framställs också spanjorerna som ett folk som helt enkelt hade sin storhetstid bakom sig.[128] Med fransmännens hjälp skulle emellertid munkarna, och med dem naturligtvis alla de gamla feodala kvarlevorna, ha sopats bort och med stöd av nya franska institutioner skulle den moderna industrin och ett effektivt jordbruk, får vi veta, ha gjort entré på den spanska halvön.[129] Ett steg på vägen hade varit den liberala (tillfälliga) konstitution, som den nationella spanska juntan av den franske kejsaren hade mottagit i Bayonne, en konstitution som om den hade bibehållits kunde ha vänt ett avgörande blad i den spanska historien:

> Si elle eût été exécutée, l'on n'aurait vu chez elle ni moines, ni juridiction ecclésiastique, ni évêques possédant des millions de rente; point de monastères privilégiés, point de douanes provinciales, point de domaines nationaux stériles et mal administrés. Les Espagnols auraient eu, au contraire, un clergé séculier, heureux et honoré, des nobles sans priviléges feodaux. Ils auraient formé un peuple, régénéré, et le changement qu'ils auraient éprouvé, leur aurait été plus avantageux que la découverte d'un autre Pérou.[130]

125 O'Meara, vol. I, s. 105, Ussher, 'Napoleon's Deportation', s. 54.
126 Montholon, *Récits,* vol. II, s. 437, Bonaparte, 'Lettres du Cap de Bonne-Espérance', *Recueil*, s. 362.
127 Bonaparte, 'Sjöslaget vid Aboukir', *Memoirer*, vol. II, s. 173, Bertrand, *Cahiers*, vol. III, s. 156, Lyttelton, s. 97–98.
128 Bonaparte, 'Roginat', *Mémoires* 1823–1825, vol. I, s. 231.
129 Montholon, *Récits,* vol. II, s. 454.
130 Bonaparte, 'Lettres du Cap de Bonne-Espérance', *Recueil*, s. 362, Bonaparte, 'Manuscrit venu de Sainte-Hélène', *Mémoires* 1823–1825, vol. II, s. 237–238, Montholon, *Récits,* vol. II, s. 464. 'Jag skulle', förklarade han också för O'Meara, 'hafva

Att det inte hade gått som han hoppats tillskriver Napoleon, förutom prästerskapets och aristokratins egoistiska försvar av egna maktpositioner samt bristen på en liberalt sinnad medelklass i landet, slutligen främst två orsaker: närmare bestämt det spanska folkets och hans egen natur och sinnelag.

I motsats till ryssarna, som i S:t Helena-litteraturen beskrivs som en stor, trög massa med rötter i den asiatiska kulturen, kommer spanjorerna emot som hetsiga, vilda, fanatiska och grymma människor,[131] vilket förklaras med att de, i motsats till just ryssarna, var genomsyrade av en stark känsla för friheten. För spanjoren betydde emellertid friheten, menade Napoleon som vi sett, rätten att hålla fast vid de lokala lagarna och förhållandena,[132] som feodalismens splittrande verkan hade cementerat i riket. Den kvarlevande feodala strukturen medförde därtill ett lojalitets- och beroendeförhållande mellan folket och den härskande klassen, ett förhållande som prästerna genom den utbredda okunskapen hade lyckats bibehålla på halvön. När det feodalt präglade samhällssystemet hade utmanats av den moderna världen hade därför det spanska folket, med all den energi och entusiasm som utmärker ett ungt folk (un peuple neuf), slutit upp till det gamla samhällssystemets försvar. Således hade Napoleon mot sin vilja bidragit till det spanska motståndet mot den moderna tidens intåg på halvön, när han för det gamla systemets bevarande hade lyckats engagera ett folk som inte tidigare hade låtit sig påverkas och utnyttjas av 'les passions politiques'.[133] Medan den ryske kejsaren hade fått använda kosacker för att genom förödelse, mot den lokala befolkningens vilja, hejda den franska arméns framryckning, hade prästerna i Spanien till sitt förfogande haft ett fanatiskt folk, vilket, liksom många andra 'mindre civiliserade' folk, förlett av känslor och gamla lojalitetsband med entusiasm hade bekrigat de utländska inkräktarna. Detta faktum, torde läsaren förstå, hade egentligen gjort den civilisatoriska uppgift Napoleon i Spanien hade åtagit sig, ur detta perspektiv sett, svårare att utföra än den han i Ryssland hade avstått ifrån. Medan man i Ryssland kunde ha befriat bönderna från en förhatlig, feodal adelsklass, hade det i Spanien handlat om att bryta banden mellan ett, på gränsen till vidskepelse, fromt folk och dess ledare, prästerskapet.

---

gifvit Spaniorerna ett nytt lif... I stället för en svag, ömklig och vidskeplig Bourbonisk ätt … skulle de erhållit en Monark med förmåga att åter upplifva den under vidskepelsens och okunnighetens ok nedtryckta nationen. Jag skulle hafva förstört vidskepelsen och prestväldet, och afskaffat inqvisitionen och de lättjefulla munknötens kloster.' O'Meara, vol. I, s. 184–185.

131 T.ex. Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 149, vol. II, s. 54, O'Meara, vol. II, s. 329–330.

132 Las Cases, vol. II, s. 1408, 1.11.1816.

133 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 451, Las Cases, vol. s. 826, 14.6.1816.

Så borde också Napoleon, medgav han, ha insett att den nödvändiga moderniseringen av det spanska samhället för att lyckas måste utgå från spanjorerna själva. Men i sin iver att sprida ljus i det kompakta mörkret på den pyreneiska halvön hade han, låter han oss förstå, bortsett från detta faktum. Med sina vittomfattande drömmar och stora planer för det spanska folkets framtid hade han, beklagade han sig, blundat för att Spanien var det land i Europa som kanske allra minst hade varit redo för en snabb, djupgående, revolutionär omvandling.[134] Det var således i hög grad formerna för moderniseringen, var både Napoleon och Las Cases överens om, som en stor del av spanjorerna hade vänt sig emot, och inte nödvändigtvis moderniseringen i sig.[135] Två hetsiga medelhavstyper, Napoleon själv och det spanska folket, går resonemanget, hade helt enkelt hamnat på kollisionskurs och ingendera hade tagit sig tid att lösa konflikten på ett för båda parter konstruktivt sätt. I en stund av självrannsakan är det också just sin egen sydländska mentalitet Napoleon delvis beklagar, när han kommer fram till att det som slutligen blivit hans fall var allt för mycket ambition och 'un caractère enflammé'.[136]

De som i kulisserna, borde spanjorerna däremot enligt Napoleon ha insett, vann på den spanska tragedin var, underströk han ett flertal gånger, engelsmännen. Samtidigt som de stort berikade sig på handeln i de spanska kolonierna i Sydamerika, som i samband med konflikterna i moderlandet åter hade öppnats för dem, närde de med sina pengar det grymma spanska gerillakriget och höll med hjälp av spanjorernas blod fransmännen bundna på halvön.[137] I S:t Helena-litteraturen understryker Napoleon ofta intressekonflikten mellan de två marinmakterna Spanien och England och använder deras motstridiga intressen, bl.a. i den Nya världen, för att förstärka känslan av ett enhetligt "vi", trots inbördes strider, mot i det här fallet den ledande sjömakten Storbritannien.[138]

Hade han mött döden i Moskva skulle han, summerade Napoleon, under sin karriär ha besegrat 'les peuples les plus civilisés'.[139] Till denna

134 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 452, Las Cases, vol. II, s. 1463, 11.11.1816.

135 '[J]'accomplissais le plus grand bienfait qui ait jamais été répandu sur un peuple, me disais-je, et je me le dis encore. Les Espagnols eux-mêmes, m'a-t-on assuré, le pensaient au fond, et ne se sont plaints que des formes. J'attendais leurs bénédictions; il en fut autrement...' Las Cases, vol. I, s. 622–623, 6.5.1816.

136 Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 228.

137 Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 149, Las Cases, vol. I, s. 821, 14.6.1816, Montholon, *Récits*, vol. II, s. 457.

138 T.ex. Malcolm, s. 111, Meynell, s. 61, O'Meara, vol. I, s. 229, Ussher, 'Napoleon's Deportation', s. 53–54. Se vidare kapitel 6.4.5 En broderlig delning mellan land och hav.

139 Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 135.

grupp räknade han varken de asiatiska ryssarna eller de sydeuropeiska spanjorerna. Den ryska vintern och den spanska prästkappan får på S:t Helena stå som symboler för och förklaringar till den franska civilisationens tillkortakommanden i norr och i söder. Här slutar emellertid likheterna mellan ryssarna och spanjorerna i S:t Helena-litteraturen. Medan de ryska barbarerna, nu när Frankrike fallit och vägen öppnats för dem in i Europa, enligt Napoleons bedömning kommer att översvämma kontinenten och plundra den på alla dess tillgångar, så hade de förledda spanjorerna redan innan det sista skottet i Waterloo ljöd, hävdade han, insett sitt misstag. Ingen annan än Ferdinand själv hade emellertid förmått öppna ögonen på sitt förblindade folk. Men när denne, med sitt 'bande de moines grossièrement ignorants, riches et superstitieux...',[140] åter hade etablerat sig som enväldig kung, hade fjällen äntligen fallit från de gamla spanska motståndsmännens ögon. Nu hade det stora flertalet av de gamla gerillakämparna och hela det liberala partiet, får vi veta, i nationens intresse vänt sig till den franske kejsaren med enträgna böner om hjälp och stöd.[141] Hade han vunnit i Waterloo, avslöjar Napoleon för Las Cases, skulle han naturligtvis ha bistått spanjorernas senkomna, nu väl att märka, nationella begäran.[142] Redan hade också den spanska ledningen, visste Napoleon via de tidningar som sent omsider nådde honom på S:t Helena, fått uppleva folkets försök till resning mot det gamla tyranniet och flera skulle, enligt hans bedömning, följa: 'Ferdinand, dans sa fureur, a beau vouloir serrer avec rage son sceptre; un de ces beaux matins il lui glissera de la main comme une anguille.'[143]

Orsaken till det motsatta slutomdömet om ryssarna respektive spanjorerna är uppenbar. Ryssarna, som för att motivera behovet av en ny Bonaparte i Europa skall framstå som ett hot, kommer enligt S:t Helena-skrifterna att utnyttja kontinentens splittring och därmed svaghet för sina egna giriga och makthungriga syften. Spanjorerna däremot, vilkas land skall framstå som en självklar och central del av det europeiska enhetsverket, framställs som vilseledda, men i grunden ivriga anhängare av den moderna, franska civilisationen. Eller som Napoleon också gärna framställde det: i motsats till de barbariska ryssarna var spanjorerna ett 'pånyttfött' ungt folk som, trots brist på politisk insikt, hade framtiden för sig. Därav också nyckeln till de

140 Bonaparte, 'Lettres du Cap de Bonne-Espérance', *Recueil*, s. 362–363. I originalet saknas t i ignorants.

141 Bonaparte, 'L'île d'Elbe et les cent-jours', *Correspondance*, vol. XXXI, s. 126.

142 Las Cases, vol. I, s. 412, 9.2.1816, O'Meara, vol. I, s. 185, Montholon, *Récits*, vol. II, s. 436, 467, Bonaparte, 'Lettres du Cap de Bonne-Espérance', *Recueil*, s. 362–363.

143 Las Cases, vol. I, s. 412, 9.2.1816, Antommarchi, vol. I, s. 328.

förklaringsmodeller Napoleon väljer att använda sig av. Den ryska naturen torde ingen världslig makt någonsin kunna förändra, medan fransmännen själva bara några år tidigare hade gjort upp med samma 'munknöt' och präster som spanjorena nu hade att ta sig an. Med det spanska prästerskapet inte krossat, men liksom det franska oskadliggjort,[144] kunde sedan den katolska religionen, underströk Napoleon, ha fungerat som ett mäktigt förenande band i det europeiska enhetsverket.[145]

'Afrika börjar vid Pyrenéerna', skall Napoleon i tiden ha konstaterat syftande på den kulturella gräns bergsområdet genom århundraden hade kommit att utgöra mellan det kristna, europeiska och det muslimska, moriska samhällssystemet.[146] På den pyreneiska halvön hade civilisationen, enligt honom, gjort så att säga på stället halt, när utvecklingen på andra håll på kontinenten hade gått vidare. Här hade tiden helt enkelt stannat på en medeltida, eller som han alltså också uttryckte det, på en icke-europeisk nivå. I det stora hela framstår i S:t Helena-litteraturen också spanjoren och hans föråldrade samhällssystem just som en "kulturficka" på den annars civiliserade, västeuropeiska delen av kontinenten. Enligt det napoleonska budskapet från S:t Helena hade den franske kejsaren emellertid önskat, för att låna Rousseaus formulering, göra européer[147] av spanjorerna, ett upplysningsprojekt som han, i motsats till Rousseau, sade sig ha varit en varm anhängare av.

5.5 Civilisationens trefot

5.5.1 Den amerikanske ynglingen

Om Indiern, så som han framställs i S:t Helena-litteraturen, på sin ålderdom hade degenererat till barnets nivå och spanjoren upplevde en senkommen, ny ungdom befann sig, skall vi i detta kapitel se, enligt Napoleon också de stater som han ansåg utgjorde 'ljusets trefot', dvs. Frankrike, England och USA[148] i olika skeden av sin levnadscykel.

Analogt med bilden av USA som en yngling som nyligen lämnat fäderneshuset, vilken Napoleon hade låtit skymta fram i sina samtal med överste Wilks, beskrev Napoleon i olika sammanhang också den nya staten på andra sidan av Atlanten som märkt av ett flertal barn-

144 O'Meara, vol. I, s. 185.
145 Bonaparte, 'Quatre concordats', *Mémoires* 1823–1825, vol. I, s. 160.
146 Delanty, *Europa*, s. 42.
147 Wolff, s. 199, 239–241, Rousseau, 'Du contrat social', s. 281–282.
148 Las Cases, vol. I, s. 511, 9–10. 4.1816.

sjukdomar. Landets brist på mognad tog sig, menade han, uttryck både på det personliga, det nationella och det internationella planet.

I internationella frågor hade den nya statsbildningen visat sin brist på omdöme exempelvis genom att, trots att den behärskade halva jordklotet, som betalning för en gammal skuld av Neapel kräva Medelhavsön Lampedusa. Detta var ett krav som otvivelaktigt, bedömde Napoleon, om det uppfylldes skulle sätta amerikanerna på kollisionskurs med flera av de europeiska prinsarna, men som den unga republiken helt enkelt i sitt oförstånd inte ville ge avkall på. 'What fools there are in the world ... These people's heads are turned with their accidental success, which they attribute to their superior power and knowledge', skall Napoleon leende ha konstaterat diskuterande de amerikanska kraven med bl.a. amiral Malcolm.[149]

Också på det nationella planet var amerikanernas ställning som en stor nation i sin linda,[150] ty ännu så länge återfanns, konstaterade Napoleon, förutom några stora familjer såsom Washington och Jefferson, mest bara hantverkare och handelsmän i landet. 'Ce ne sont que des marchands et ils ne mettent leur gloire que dans l'argent', förklarade han för Gourgaud, medan Montholon fick veta att det endast var kommersiella intressen som kunde locka in amerikanerna på krigiska äventyr. Men med den fortsatta reaktionen i Wienkongressens Europa var han även övertygad om att allt fler politiskt upplysta, främst franska, revolutionärer med tiden skulle finna vägen över Atlanten.[151] Med sitt jämlika samhällssystem och en frihet som bara en väldig kontinent kunde erbjuda var USA, såsom situationen hade utvecklats i Europa efter 1815, lät Napoleon förstå, för många kanske det enda alternativet:

> C'est le pays qui convient aux Français ... Il y a déjà plus de Français en Amérique qu'en aucun pays. Sans parler de ceux qui s'embarquent de tous côtés et qu'annoncent les gazettes, on peut compter parmi les personnes que nous connaissons: Regnauld, Savary, Merlin, Chaptal, Grouchy, Lefebvre, etc. Quel pays peut fournir une telle société? Là-bas on n'a à rougir de rien: les républicains trouvent aux États-Unis une république qui a été en paix avec la France à l'époque de la Révolution ... Ceux qui sont tentés par l'ambition feront carrière ... On y attend les événements; s'ils changent, on revient en France. Elle vaut mieux que tout, mais après elle, c'est l'Amérique.[152]

149 Malcolm, s. 96, Meynell, s. 34–35, Gourgaud, vol. I, s. 270, Montholon, *Récits*, vol. II, s. 50.

150 Montholon, *Récits*, vol. I, s. 343: '…leur existence comme grande nation est dans l'enfantement, et leur constitution fédérative en retard la marche.'

151 Henri-Gatien Bertrand, 'Dernières conversations de Sainte-Hélène', *Revue de Deux Mondes*, 48/1928, s. 868, Gourgaud, vol. II, s. 255, se även vol. I, s. 212, Montholon, *Récits*, vol. I, s. 374.

152 Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 93–94.

Sedan frigörelsen från London, förklarade Napoleon vidare den nya republikens dragningskraft på hans landsmän, härskade på andra sidan Atlanten den allmänna opinionen, som han själv i bästa upplysningsanda karaktäriserade som alltid sund och riktig, alltid vaksam och alltid sträng.[153] Alla var medborgare (citoyen) med rätt att äga och uttrycka sina åsikter[154] och just medan den allmänna viljan tilläts härska upplevde nu landet, till synes utan ansträngning, kunde Napoleon bara konstatera, en sällan skådad blomstring som helt naturligt drog till sig folk från världens alla hörn.[155]

Washingtons död i december 1799 hade för övrigt, drar sig Napoleon också i sina memoarer till minnes, givit den franske konsuln tillfälle att offentligt uttrycka sin syn på de nordamerikanska Förenta staterna. Han hade, berättar han, anlagt sorg efter 'denna stora medborgare' och låtit armén, genom följande dagorder, följa exemplet:

> *Washington est mort! Ce grand homme s'est battu contre la tyrannie; il a consolidé la liberté de sa patrie. Sa mémoire sera toujours chère au peuple français, comme à tous les hommes libres des deux mondes, et spécialement aux soldats français, qui, comme lui et les soldats américains, se battent pour l'égalité, la liberté.* [156]

Med de franska immigranterna följde helt naturligt de stora revolutionära grundsatserna, som nu i mera utvecklad form kunde sägas återvända till den amerikanska scenen och lyfta den unga republiken till en högre utvecklingsnivå. Så skulle också, liksom Napoleons Frankrike, USA med tiden, förutspådde han, komma att nå den högre moraliska nivå som kännetecknar en stor nation. Värre var det, konstaterade han apropå en diskussion rörande olika folks ambitioner att eftersträva välavlönade samhällspositioner, däremot med engelsmännen. Själv hade han, medgav han, visserligen i Frankrike för att knyta kompetenta krafter till sig också lockat med höga löner för olika ämbeten, men hans målsättning, underströk han, hade varit att dessa positioner i framtiden skulle eftertraktas blott och bart för den heder och ära deras innehav medförde. Häri ligger, förtydligade han för Las Cases, själva grunden för en nations värdighet och majestät, det som gör den stor och föder en allmän moralisk karaktär. 'Autrefois les vieux Anglais les [les places]

153 Las Cases, vol. II, s. 1515, 16.11.1816, vol. I, s. 254, 18.11.1815. "[L]a volonté générale", skriver exempelvis Rousseau, "est toujours droite et tend toujours à l'utilité publique…" 'Du contrat sociale', s. 267.

154 Las Cases, vol. I, s. 273, 29–30.11.1815, Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 419.

155 Las Cases, vol. I, s. 273, 29–30.11.1815.

156 Napoléon Bonaparte, 'Neutres', *Mémoires pour servir à l'historie de France sous Napoléon, Écrits à Sainte-Hélène, Par les généraux qui ont partagé sa captivité* (Paris 1823), vol. I, s. 113. Förkortas i fortsättningen *Mémoires* 1823. Kursivering i originalet.

dédaignaient. Voyez si aux États-Unis on en est avide ... Aujourd'hui les plus grands personnages en Angleterre courent après, les grandes familles, toute la pairie, les recherchent.'[157] I England tycktes utvecklingen, i motsats till i USA, enligt Napoleons bedömning gå åt fel håll.

Några goda råd ansåg sig Napoleon också kunna ge den unga, oerfarna republiken på andra sidan Atlanten. För att utvecklas till den stormakt landet enligt hans bedömning hade möjlighet att bli, borde centralmakten stärkas och göras mera permanent. Med sitt valda statsöverhuvud skulle USA exempelvis inte, bedömde han, klara sig många år på den europeiska kontinenten under de gamla monarkiernas tryck. En federativ konstitution, förklarade han vidare, bromsar därtill utvecklingen och bär inom sig fröet till en olycklig splittring i mindre enheter. Räddningen såg han igen i det väldiga rikets fortsatta expansion:

> Avant cinquante ans, l'esprit de conquête viendra au secours du gouvernement central et lui donnera, par le prestige de la gloire militaire, le moyen d'acquérir d'une manière permanente la majorité parlementaire, ainsi que la force de vaincre, en en détruisant le principe, les dissidences qui existent entre les États du nord et ceux du sud; ou le faisceau fédéral sera brisé par l'intérêt de localité et des rivalités commerciales.[158]

En centraliserad styrelse var således, ansåg Napoleon, förutsättningen för en effektiv maktutövning. Lyckades amerikanerna sedan bara hålla ihop sin väldiga statsbildning var man, underströk han, på god väg att bygga en ny, stor aktör på den internationella, politiska scenen. Därtill krävdes emellertid också att de liberala idéerna fortsättningsvis tilläts genomsyra det politiska livet, vilket var en förutsättning för att även i framtiden garantera amerikanerna en plats bland världens upplysta nationer. 'Elles [les idées liberales]', sammanfattade han sin syn på de nya idéernas förankring i dagspolitiken, 'vivent dans la Grande-Bretagne, elles éclairent l'Amerique, elles sont nationalisées en France: voilà le trépied d'où jaillira la lumière du monde.'[159] Som den omogne yngling USA ännu var, behövdes helt klart fortsättningsvis ljusets strålar för att upplysa den breda allmänheten, men att landet gick en stor framtid till mötes, därom var Napoleon övertygad.

I S:t Helena-litteraturen, där Napoleon önskar framhäva det franska samhällssystemets, såsom det utvecklats efter 1789, absoluta överhöghet och Kongresseuropas misslyckade, reaktionära lösningar, är det ganska

157 Las Cases, vol. II, s. 1447, 7.11.1816.
158 Montholon, *Récits*, vol. I, s. 343–344, vol. II, s. 420–421.
159 Las Cases, vol. II, s. 511, 9–10.4.1816.

klart att USA framställs som så att säga nummer två på rangskalan, efter Frankrike. I sina samtal i exilen ger han också bilden av förhållandet mellan USA och Frankrike som en ömsesidigt givande växelverkan med de moderna idéerna som en brobyggare mellan Atlantens två upplysta republiker,[160] trots att detta förhållande under hans regeringstid, medgav han, inte hade varit helt friktionsfritt.[161]

Kritiken Napoleon framför mot det stora samhällsexperimentet i väst gäller närmast amerikanernas, som han framställer det, brist på moralisk upphöjdhet, som tog sig uttryck bl.a. i en strävan efter pengar, både privat och i den internationella politiken. Med ett överseende leende kunde han emellertid tillskriva denna brist på moralisk mognad den unga republikens barnsjukdomar, och i själva sjukdomen låg för övrigt också botemedlet. Helt i abbé Raynals anda är han nämligen övertygad om handelns civilisatoriska roll, och medan Ryssland beskrivs som 'barbariskt' bland annat på grund av bristen på handel och en utbredd medelklass i landet, så utgjordes så att säga hela det amerikanska samhället av en enda stor, handlande och producerande medelklass.

Med tiden och med goda (franska) förebilder skulle den amerikanska allmänheten, förutspådde Napoleon, också komma att uppnå den moraliska och kulturella mognad som betecknar en 'stor nation'. Om den enligt Napoleon alltid vaksamma och sunda allmänna opinionen därtill lyckades hålla den amerikanska regeringen på rätt väg och om centralmakten i framtiden inte tappade greppet om utvecklingen, utan tvärtom stärkte sin maktbas, så var han övertygad om att civilisationens ändhållplats inte stod att finna i Västeuropa.

Slutligen kan noteras att det i allmänhet var enbart just i USA som Napoleon på den amerikanska kontinenten såg framtidslandet. Trots att han vid tillfälle halvhjärtat spekulerade kring ett av honom själv organiserat latinamerikanskt kejsardöme,[162] framställs Latinamerika, eventuellt exklusive Mexico som han misstänkte att USA skulle

160 "L'Angleterre", sammanfattar Napoleon i sina memoarer förhållandet mellan Frankrike, England och den nordamerikanska republiken, "n'avait point pardonné à Louis XVI la perte de ses colonies, de ce vaste empire de l'Amérique du nord, qui, avec celui de l'Inde, l'aurait fait régner paisiblement sur le commerce des deux hémisphères ... La France se serait trouvée dotée, aux dépens de l'Angleterre, de tous les avantages du commerce avec le nouvel État indépendant. Louis XVI se rendait ainsi le bienfaiteur de deux grandes nations. Rien jusqu'à présent n'a pu altérer l'amitié que cimenta dès lors la reconnaissance des Américains. Sous la Convention, sous le Directoire, ce même lien a subsisté; sous le Consulat et sous l'Empire, il a donné naissance à une alliance puissante et respectable." Bonaparte, 'Situation politique de l'Europe en 1798', *Mémoires* 1823–1825, vol. VI, s. 6–7, Bonaparte, 'Vendée', *Mémoires* 1823–1825, vol. VI, s. 251.

161 Ussher, 'Napoleon's Deportation', s. 60.

162 Montholon, *Récits*, vol. I, s. 210.

invadera,[163] närmast som en spelknapp i kampen om världshandeln,[164] allt medan det i stor utsträckning av fransmän koloniserade Kanada blir ytterst styvmoderligt behandlat i S:t Helena-litteraturen. I ett samtal med Bertrand antog Napoleon visserligen att hans namn torde vara rätt populärt i hela Kanada,[165] men i allmänhet nämner han den delen av kontinenten mest för att påvisa att England skulle vinna, åtminstone ekonomiskt, på att ge upp sin överhöghet i området.[166] De franska kanadensarna var å sin sida djupt fästade vid den katolska tron och hade med avsmak betraktat de franska revolutionärernas framfart på religionens område. Emedan man i Quebecöverenskommelsen av 1774 därtill hade garanterats sitt språk, sin religion och sitt samhällssystem, förblev också den franska delen av Kanada, under den långa kampen mot det napoleonska Frankrike, London troget.[167] Därav kanske Napoleons ringa intresse för området i fråga.

5.5.2 Fransmannen

Med barbarernas infall i romarriket, konstaterar Napoleon inledningsvis rörande den stora franska samhällsomvälvningen 1789 i den lilla skriften titulerad *Le manuscrit de l'île d'Elbe,* ou *Des Bourbons en 1815*, hade feodalväldet införts på fransk mark, liksom i det övriga Europa. Detta innebar att ett styrelsesystem, som byggde på grundsatsen att all jord hade en herre, att prästerna och adeln innehade de politiska rättigheterna och att bönderna via livegenskapen var bundna till marken de brukade, med tiden hade etablerats i landet. Trots upplysningens framsteg, som under 1700-talet hade lett till att industrin, handeln och godsen i allt högre grad hade övergått i folkets ägo, hade den gamla feodaladeln fortsättningsvis lyckats bibehålla sin särställning som en privilegierad klass. Den vidsträckta domsrätten, skattefriheten och rätten till höga ämbeten, samt en mängd andra gamla, feodala privilegier hade emellertid med tiden allt mer och mer kommit att väcka de breda folklagrens djupa missnöje.

Förutom socialt var landet, fortsätter Napoleon, före slutet av 1700-talet även geografiskt splittrat. I stället för att utgöra en enhetlig statskropp bestod Frankrike av en mängd från varandra skilda provinser som, förutom stora skillnader i folkmängd och storlek, styrdes av olika lagar och sedvanor, hade olika privilegier och skattepålagor och därmed olika ställning sinsemellan och i förhållande till centralmakten. "La Fran-

163 Ussher, 'Napoleon's Deportation', s. 60.
164 Se vidare kapitel 6.4.5 En broderlig delning mellan land och hav.
165 Bertrand, *Cahiers*, vol. III, s. 96.
166 Malcolm, s. 96, Meynell, s. 35.
167 Godechot, *L'Europe et l'Amérique*, s. 145.

ce", före revolutionen 1789 konstaterar han således, "n'était pas un État; c'était la réunion de plusieurs États placés à côté les uns des autres sans amalgame."

I och med den revolutionära omvälvningen hade man i slutet av 1700-talet emellertid fått se en helt ny nation födas. Medan adelsmannen och den livegna bonden båda hade blivit medborgare med lika rättigheter och skyldigheter, hade landet alltifrån Bretagne till Provence sammansmultit till ett enda, enat Frankrike. Den juridiska, administrativa och sociala organisationens förenhetligande hade i sin tur garanterat alla fransmäns möjligheter att förverkliga sina drömmar, och en ytterst snabb utveckling hade tagit vid. Redan vid sekelskiftet fanns inget kvar av de gamla provinsernas och städernas forntida privilegier, hälften av marken hade bytt ägare, industrin och manufakturerna blomstrade, medan bönder och borgare hade skapat sig aldrig tidigare skådade rikedomar. Med följande ord sammanfattade Napoleon revolutionens verkningar:

> La marche de la civilisation et des lumières affranchit le peuple ... La France présenta le spectacle de plus de trente millions d'habitants circonscrits dans des limites naturelles, ne composant qu'une seule classe de citoyens gouvernés par une seule loi, un seul règlement, un seul ordre. Tous ces changements étaient conformes au bien de la nation, à ses droits, à la justice et aux lumières du siècle.[168]

Revolutionen hade således skapat ett nytt Frankrike (une France nouvelle)[169] och när den proklamerade allas skyldigheter att lika delta i utskylderna, öppnade tjänsterna för talangerna och gav landet en enhetlig civil- och kriminallagstiftning hade den utstakat vägen, önskade Napoleon på S:t Helena påvisa, även för dess arvtagare, honom själv.[170] För att skydda revolutionens intressen, både mot utländska makters infall i riket och inhemska partistrider, hade han i sin tur lyssnat till folkets röst och på dess enhälliga begäran upprättat ett ärfligt styrelsesystem till den hotade republikens försvar. Genom att upphöja republikens förste konsul (enligt konstitutionen från år VIII på tio år men på nationens begäran förlängt till livstid) till den kejserliga tronen hade man säkrat folkets suveränitet, friheten, jämlikheten, den feodala regimens tillintetgörelse, nationaldomänernas oåterkallelighet samt religionsfriheten. Den "monarchie constitutionnelle et témperée" som

168 Bonaparte, *Manuscrit de l'île d'Elbe*, s. 13–18. Rörande skriftens autenticitet se kapitel 2.1. Skrifter dikterade av Napoleon. Angående feodalväldet se Montesquieus resonemang i not 190, kapitel 4.5 De europeiska folken–kungarna: en nationell diskurs?

169 Montholon, *Récits*, vol. I, s. 228.

170 O'Meara, vol. II, s. 303.

Napoleon låtit instifta kunde därmed sägas vila på samma grunder som republiken – ja egentligen var den bara en modifikation därav.[171] I själva verket, förklarade Napoleon också för O'Meara och Montholon, hade han alltid 'varit af den tanken, att souveraineteten låg hos folket' och den kejserliga regimen var därmed att betrakta som en republik. Och vad mera var: 'L'Empire, c'était la meilleure des républiques.'[172]

Medan revolutionsmännen genom att indela landet i departement och därigenom utplåna den gamla, feodala provinsialismen i stor utsträckning hade genomfört landets geografiska och administrativa enande,[173] hade på förste konsulns och kejsarens lott närmast fallit den fortsatta sociala sammansmältningen av folket. Detta var en uppgift som han hade lyckats genomföra, förklarade han, bl.a. genom att på alla områden strikt iaktta jämlikhetens princip. Det franska folket, därom var Napoleon övertygad, satte jämlikheten i främsta rummet.[174] Friheten kunde, menade han, i en brydsam situation eventuellt inskränkas, så inte jämlikheten. Den är, framhöll han, århundradets passion och själv ville han, som han förklarade för Las Cases, vara århundradets barn.[175] I S:t Helena-litteraturen förkunnar han också oupphörligt sin strävan efter jämlikhet och för Montholon sammanfattade han sitt förhållande till de två centrala revolutionsprinciperna:

> Tout ce que j'ai pu donner de liberté à ces masses intelligentes, mais ignorantes et démoralisées par l'anarchie révolutionnaire et par la guerre, je l'ai donné. Le temps aurait fait le reste: les institutions de l'Empire renfermaient le germe de toutes les libertés. Il ne suffit pas qu'un peuple dise: Je veux être libre de la liberté que prêchent les apôtres du libéralisme; il faut qu'il en soit digne par son éducation. Tout ce qu'il est possible de donner d'égalité, dans l'acception du mot, les Français l'ont reçu de moi [176]

Jämlikheten hade han således, i revolutionens kölvatten, omgående kunnat utbreda bland det franska folket, medan förverkligandet av

171 Bonaparte, *Manuscrit de l'île d'Elbe*, s. 19–20.

172 O'Meara, vol. I, s. 353, Montholon, *Récits*, vol. I, s. 271, vol. II, s. 426: 'L'Empire, comme je le comprenais, n'était que le principe républicain régularisé; il consolidait l'œuvre réformatrice de l'Assemblée Constituante…' Här närmar sig Napoleons definition av republiken Rousseaus. I upplysningsmannens republikanska samhällssystem kunde den verkställande makten, som vi tidigare noterat, väl ligga i en monarks händer emedan en republik för Rousseau närmast innebar att folkets suveränitet utgjorde grunden för maktutövningen. Rousseau, 'Du contrat sociale', s. 275, Godechot, *La Grande Nation*, vol. I, s. 24.

173 Bonaparte, 'Dix-Huit Brumaire', *Memoires* 1823, vol. I, s. 58–59.

174 Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 183.

175 Las Cases, vol. II, s. 1526, 18–19.11.1816.

176 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 427.

frihetsidén enligt hans bedömning förutsatte en bildningsnivå som först måste uppnås.

Jämlikheten som folket strävat efter och som Napoleon hade skänkt det var, förklarade han också upprepade gånger, en jämlikhet i både positiv och negativ bemärkelse, dvs. både i rättigheter och i skyldigheter. Ett av de områden där revolutionen och han själv hade verkat för en positiv jämlikhet var jordfördelningen i landet. Genom att trygga innehavarna av nationalgodsen (som skapats i och med revolutionen) i deras besittningsrätt hade han stött en självägande småbrukarklass, som hade kommit att utgöra ett orubbligt stöd, ja själva livsnerven, för revolutionens och därmed kejsardömets Frankrike.[177]

Folkets kanske tyngsta plikt gentemot fosterlandet dvs. den militära bördan, hade Napoleon igen genom "la conscription" fördelat jämnt på folkets axlar. Tidigare hade man i mån av förmögenhet kunnat undgå utskrivning, men nu uttogs alla, utan undantag, till tjänstgöring. Just genom att den fördelade den militära bördan jämnt, var den allmänna utskrivningen, var Napoleon övertygad om, både den mest rättvisa och den för folket lättaste formen av utskrivning.[178] Vidare hade den givit den franska armén dess bästa sammansättning någonsin och få inrättningar hade som denna, underströk han och får medhåll av mera sentida bedömare i saken, bidragit till att sammansvetsa nationen. I den allmänna utskrivningen fann Napoleon, som han själv uttryckte det, helt enkelt nationens eviga fäste, reningen av dess moral och en verklig plantskola för alla dess inrättningar.[179] Frånta Frankrike dess armé, förklarade han också enligt Montholon för amiral Malcolm, och landet förlorar 'toute illusion de sa nationalité'.[180]

Värnpliktsarmén hade sålunda, enligt Napoleons bedömning, haft en avgörande betydelse för den franska nationalstatens framväxt. En anledning till att exempelvis inte engelsmännen enligt honom kunde uppvisa en lika sammansvetsad nation, fann han också just i det ojämlika sätt varmed landet utskrev sina trupper.[181] Med tiden skulle också den

177 Bonaparte, 'Notes sur les lettres écrites de Paris pendant le dernier règne de l'empereur Napoléon, de J. Hobhouse', *Correspondance*, vol. XXXI, s. 221–222. Förkortas i fortsättningen 'Hobhouse'.

178 Las Cases, vol. II, s. 1500, 14.11.1816, Bonaparte, 'Roginat', *Mémoires* 1823–1825, vol. I, s. 227, O'Meara, vol. II, s. 328–329.

179 Las Cases, vol. I, s. 350–351, 18–20.1.1816, vol. II, s. 1500, 14.11.1816, O'Meara, vol. II, s. 329, Godechot, *La Grande Nation*, vol. II, s. 605–606.

180 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 122.

181 O'Meara, vol. II, s. 328–329. På denna punkt uttrycker Napoleon emellertid rätt motstridiga åsikter. 'Men tilläfventyrs finnes hos er', förklarade han exempelvis för O'Meara, 'mera nationalitet, mera allmän anda, än i Frankrike. I ären öboer … Och dessutom hafven I icke så nyligen haft en revolution, som i Frankrike.' O'Meara, vol. I, s. 418. Se även Gourgaud, vol. I, s. 300.

stora franska allmänheten, förutspådde han, ha förändrat sin syn på landets försvar. Att tjäna sitt land skulle, i stället för att upplevas som ett straff, ha setts som en hederssak och först då, fortsatte han, kunde nationen anses vara stor, ärofull och mäktig: 'c'est alors que son existence peut défier les revers, les invasions, les siècles.'[182]

Genom de allmänna utskrivningarna hade Napoleon emellertid också, förutom sammansvetsat nationen, planerat främja det franska folkets uppfostran och utbildning, som av honom alltså sågs som en förutsättning för frihetsidéns förverkligande i landet. Genom att till varje regemente knyta en skola för elementär undervisning eller för högre studier i de fria konsterna respektive mer praktiskt inriktade (mekaniska) ämnen, skulle armén, påvisade han, inte bara ha försett sig själv med all den kunskap den behövde, utan också stort ha inverkat på bildningen i allmänhet.[183] Den militära tjänstgöringen skulle därmed, i stället för att fördröja utbildningen, ha utgjort ett effektivt redskap i Napoleons bemödanden att 'göra uppfostran tillgänglig för hvarje menniska', ett mål han eftersträvat att uppnå också genom att erbjuda utbildningen gratis eller till ett lågt pris, överkomligt även för landsortens befolkning. Som ett led i detta folkbildningsprogram skulle även museerna, berättar han, ha öppnats för allmänheten.[184] Vidare skulle också kyrkans män, precis som arméns, genom att (förutom studier i teologi) åläggas studier i jordbruksfrågor samt grunderna i medicin och lagfarenhet, ha förvandlats till mäktiga redskap för samhällsutvecklingen i stort.[185] Genom en organiserad, utbredd undervisning hade samhällets pånyttfödelse, som revolutionen påbörjat 'comme les plus sales fumiers provoquent la plus noble végétation', således med oavbruten styrka fortsatt under konsulatets och kejsardömets tid med siktet ställt på kommande, ännu okända, tidevarv.[186]

'Alla mina bemödanden', sammanfattade Napoleon sitt folkbildningsprogram för O'Meara, 'gingo derpå ut, att upplysa massan af nationen, i stället för att nedsänka den i okunnighetens och vidskepelsens mörker.' Endast sådana som ville bedra folket och styra det utgående från sina egna personliga intressen kunde, framhöll han, önska kvarhålla massan i okunnighet. Napoleon som däremot osjälviskt hade önskat skapa

182 O'Meara, vol. II, s. 329, Las Cases, vol. I, s. 350–351, 18–20.1.1816.

183 Las Cases, vol. II, s. 1500–1501, 14.11.1816. I Italien där värnpliktsarmén på 1800-talet explicit användes till att 'göra invånarna till italienare' förverkligades liknande idéer med armén som bildningsinstitution. Exempelvis i Piemonte inrättades 1849 regementsskolor där soldaterna, förutom övningar i gymnastik och militära färdigheter, fick undervisning i läsning, skrivning och räkning. Hettne m.fl., s. 176.

184 O'Meara, vol. II, s. 332, Las Cases, vol. II, s. 1500–1501, 14.11.1816.

185 Las Cases, vol. II, s. 1501–1502, 14.11.1816.

186 Las Cases, vol. I, s. 272–273, 29–30.11.1815, vol. II, s. 1384 –1385, 27.10.1816.

förnuftets välde (le règne de la raison) hade, i stället för att försöka dölja ljuset under skäppan, tvärtom gjort allt för att bringa det fram i dagen. Så skulle också Frankrikes '*canaille*', konkluderade han, ha 'blifvit den bäst uppfostrade i verlden'.[187]

Förutom en förutsättning för förverkligandet av frihetsidén hade det stora folkbildningsprogrammet, fortsatte Napoleon resonemanget, emellertid också varit en förutsättning för att följa den av honom i S:t Helena-litteraturen omhuldade positiva jämlikhetsprincipen 'la carrière ouverte aux talents', dvs. allas möjlighet att oberoende av bakgrund kunna göra karriär. Utan att fråga efter anor eller förmögenhet hade han belönat mod och begåvning där han fann dem, oberoende av var han fann dem. Om bara den erforderliga talangen förelåg, hade det varit hans önskan, betonade han upprepade gånger, att alla skulle kunna befordras till vilken befattning som helst.[188] Utan misstro eller fördomar hade han sålunda använt sig av goda fransmän ur alla partier och klasser för att uppnå det gemensamma målet, dvs. allas väl och ära. Genom att öppna karriären för alla hade också arbetet på att hela de sår revolutionen tillfogat samhällskroppen aktivt framskridit, och med tiden skulle man ha fått bevittna en sammansmältning av de olika samhällsgrupperna till en enda stor, fransk familj.[189]

Så hade resultaten inte heller låtit vänta på sig:

> On avait oublié toutes les dénominations; il n'y avait plus d'aristocrates, de Jacobins et l'établissement de la Légion d'honneur, qui fut la récompense des services militaires, civils et judiciaires, réunit à côté l'un de l'autre le soldat, le savant, l'artiste, le prélat et le magistrat; c'était comme le signe de réunion de tous les états, de tous les partis.[190]

Själva sällskapet på S:t Helena kunde för övrigt, noterade Napoleon, vittna om att så var fallet. Själv hade han börjat som övertygad republikan och slutat som kejsare. Las Cases hade igen börjat som rojalist och emigrant, men först under kejsardömets tid, som han själv framställde det, blivit "patriote". Det var de stora segrarna, berättar Las Cases, som hade väckt hans nationalkänsla (sentiment national): "je fus vaincu par la gloire: j'admirai, je reconnus, j'aimai Napoléon, et dès ce moment je devins Français jusqu'au fanatisme". Bertrand hade å sin sida, medgav han, börjat som konstitutionell, något Napoleon misstänkte att han hade förblivit hela sitt liv. General Gourgaud hade förblivit armén trogen

187 O'Meara, vol. II, s. 332, Las Cases, vol. I, s. 198, 19–20.10.1815, s. 608, 1.5.1816.

188 T.ex. O'Meara, vol. I, s. 90. I originalet saknas t i 'talents'.

189 Bonaparte, *Manuscrit de l'île d'Elbe*, s. 25, Bonaparte, 'Manuscrit venu de Sainte-Hélène', *Mémoires* 1823–1825, vol. II, s. 230–231, Montholon, *Récits*, vol. I, s. 401, vol. II, s. 520–521, Las Cases, vol. I, s. 491, 27.3.1816.

190 Bonaparte, *Manuscrit de l'île d'Elbe*, s. 25–26.

och följt sin kejsare ända till Moskva, medan Montholon, av den gamla adelssläkten de Sémonville, som ett barn av Revolutionen också hade sett armélägret som sin uppväxtplats.[191]

Med hela den stora franska familjens inneboende kapacitet till sitt förfogande hade det sedan varit Napoleons målsättning, avslöjade han på S:t Helena, att överträffa själva historien:

> Je mettais toute ma gloire ... à faire des Français le premier peuple de l'univers; tout mon désir, toute mon ambition était qu'ils surpassassent les Perses, les Grecs, les Romains, tant dans les armes que dans les sciences et les arts.[192]

Målet hade onekligen varit högt ställt och för att nå det, hade han alltså eftersträvat att på alla områden sätta var och en i full utövning av sina inneboende förmögenheter och därigenom, med allas stöd, för första gången i historien stadga förnuftets välde.[193] Genom att därtill utveckla och stöda vetenskaperna och sprida deras resultat bland folket hade det napoleonska styret också lyckats skapa ett samhälle, rörande vilket han på S:t Helena med stolthet kunde konstatera:

> Le progrès des lumières fut gigantesque sous mon règne; les idées se rectifièrent et s'étendirent parce que mon gouvernement travaillait sans relâche à rendre la science populaire, et qu'aujourd'hui tous les Français savent penser.[194]

I denna franska skapelseberättelse à la Napoléon existerade Frankrike före revolutionen 1789 inte som en stat, utan endast som en feodal konstruktion. Det moderna Frankrike framställs som ett barn av civilisationens strålar, och själv önskade Napoleon framstå som den beskyddande barnmorskan som i den blodiga födsloakten hade räddat det nyfödda barnet från att kvävas i sin linda. Genom hans försorg hade födslovåndorna resulterat i en ny, livskraftig organism, dvs. ett kejsardöme vilande på republikens grundsatser. Efter barnmorskans hade han sedan iklätt sig pedagogens[195] roll och lärt hela det franska folket att tänka, för att med gemensamma krafter hela den sargade samhälls-

191 Las Cases, vol. I, s. 487–489, 27.3.1816, s. 829, 15.6.1816, Montholon, *Récits*, vol. II, s. 517. Med 'konstitutionell' skall i sammanhanget förstås en anhängare av den konstitutionella monarki som infördes i Frankrike 1791 och i förlängningen en anhängare av huset Orléans.

192 Ali, s. 243.

193 Las Cases, vol. I, s. 608, 1.5.1816, Montholon, *Récits*, vol. II, s. 378: 'l'empire de la raison'.

194 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 378, Las Cases, vol. I, s. 533, 20.4.1816.

195 'Je suis un excellent professeur', förklarade Napoleon för Gourgaud och framhöll i olika sammanhang gärna sina kvaliteter på undervisningens område. Gourgaud, vol. II, s. 70. Se även Montholon, vol. II, s. 108.

kroppen och bereda mark för förnuftets tidsålder. 'Je me regardais', sammanfattade han sin egen roll i det moderna Frankrikes tillblivelse, 'comme le *Constituant de la France*.'[196]

Speciellt på samhällsekonomins område hade Napoleon sedan, framgår det av samtalen på S:t Helena, fått utveckla både sina barnmorske- och lärartalanger. Den dag när han, trots stort motstånd i statsrådet, hade undertecknat dekretet om importförbud på bomullsgarn och -vävnader hade fransmännen, för att här ta bara ett exempel, fått se den franska manufakturproduktionen födas.[197] Genom konkreta vetenskapliga vinningar, ofta uppmuntrade av kejsaren själv, speciellt på kemins område hade sedan forskningsresultat erhållits som med tiden, funderade han tillsammans med överste Wilks, kanske helt skulle komma att förändra arbetets karaktär: '...si l'on m'en eût laissé le temps, bientôt il n'y aurait plus eu de métiers en France, tous eussent été des arts, etc., etc'.[198] Tack vare den kemiska vetenskapens utveckling kunde man i Frankrike exempelvis numera, framhöll han också gärna för sina engelska besökare, producera allt från socker, indigo och kaffe till bomull; ett faktum som med tiden kunde göra landet oberoende av kolonier, ja kanske av utländsk import över huvud taget. Hade kompassen medfört en revolution inom handeln, skulle kemin, funderade han, komma att leda till en kontra-revolution.[199]

Som den, enligt Las Cases, förste i Frankrike hade kejsaren också själv poängterat jordbrukets och industrins avgörande betydelse i förhållande till handeln, som enligt hans bedömning endast borde tjäna som ett utflöde för de två förstnämnda.[200] Och om fransmännen sedan, jämfört med exempelvis engelsmännen som han ofta jämförde sina landsmän med, fortfarande var barn (bien arriérés) på den ekonomiska teorins område, hade just hans egen graduella klassificering av åkerbrukets, industrins och handelns betydelse fått det vetenskapliga

196 Bonaparte, 'Hobhouse', *Correspondance*, vol. XXXI, s. 224. Kursivering i originalet.

197 Gourgaud, vol. II, s. 45–46, Las Cases, vol. I, s. 688, 27.5.1816, s. 869, 23.6.1816. Därtill hade Napoleon, påminde han O'Meara om, överlämnat närmare hundra kloster, utan betalning, till privata personer som förbundit sig till att i dessa inrätta fabriker istället. 'Det fanns tillräckligt Prester för dem som behöfde dem', resonerade han vidare, 'utan att hafva kloster fyllda med *canaglie*, som ingen ting annat gjorde än frossade, bad och begick brott.' Med liknande metoder hade också Henrik VIII, vilket Montesquieu noterat, i England lagt grunden till den företagsamhet som med tiden kom att prägla hans rike. O'Meara, vol. I, s. 163, 412, Montesquieu, vol. II, s. 793.

198 Las Cases, vol. I, s. 533, 20.4.1816, s. 688, 27.5.1816.

199 Las Cases, vol. I, s. 533, 20.4.1816, s. 351–352, 18–20.1.1816, s. 688, 27.5.1816, Wilks, s. 74–76, 80–81, O'Meara, vol. I, s. 368, Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 190, Lyttelton, s. 107, Meynell, s. 45–46.

200 Las Cases, vol. I, s. 688, 27.5.1816, s. 867–868, 23.6.1816.

tankesättet, också inom ekonomin, att vinna fotfäste bland den stora allmänheten.[201]

Trots de långa krigsåren hade det franska kejsardömets finanser, konstaterade Napoleon avslutningsvis, också varit de bästa i hela Europa[202], och själv tog han äran åt sig över att så enligt honom hade varit fallet:

> Jamais on n'a porté plus de regularité, ni de lumière que moi dans les comptes de finance ... Je dois, en partie, les bonnes mesures que j'ai prises, à ma connaissance des mathématiques, à mes idées nettes sur tout.[203] C'est moi qui a rétabli ou créé les finances.[204]

Om fransmännen kanske inte ännu helt hade överglänst perser, greker och romare, eller engelsmän på den ekonomiska teorins område, så hade Frankrike under Napoleons regeringstid nått en civilisationsnivå som, åtminstone enligt honom själv, var på väg att lämna också historiens högkulturer bakom sig och söka nya referensramar. 'La France', ansåg han sig med fog kunna hävda, 'était déjà le pays le plus beau, le plus fertile; les mœurs y étaient parvenues à une degré de civilisation inconnu jusqu'alors; en un mot elle était déjà aussi digne de commander au monde que l'avait été l'ancienne Rome.'[205] Faktum var emellertid, att Paris under kejsardömets tid helt enkelt hade varit nationernas drottning och fransmännen det främsta folket i hela universum.[206] Så hade han också själv varit den förste att inse faktum och hälsat Frankrike med tilltalsorden *"la grande nation"*.[207]

---

201 Las Cases, vol. I, s. 867–868, 23.6.1816.

202 Las Cases, vol. II, s. 1210–1211, 7.9.1816.

203 Gourgaud, vol. II, s. 127.

204 Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 337. Här låter Las Cases i sin journal läsaren lämpligen ta del av en översikt över rikets tillstånd 1811 och 1812, som inrikesminister greve de Montalivet hade presenterat för den lagstiftande församlingen i februari 1813: 'Vous verrez avec satisfaction que ... la population a continué de s'accroître, que notre industrie a fait de nouveaux progrès, que jamais les terres n'ont été mieux cultivées, les manufactures plus florissantes; qu'à aucun époque de notre histoire la richesse n'a été plus répandue dans les diverses classes de la société'. Orsakerna till detta ypperliga tillstånd i riket gav Montalivet lite senare i sin rapport: 'Ce degré de prospérité est dû aux lois libérales qui régissent ce grand empire, à la suppression de la féodalité, des dîmes, des mainmortes, des ordres monastiques; suppression qui a constitué ou affranchi ce grand nombre de propriétés particulières, aujourd'hui la patrimoine libre d'une mulitiude de familles jadis prolétaires; il est dû à l'églité des partages, à la clarté et à la simplification des lois sur la propriété et sur les hypothèques, à la promptitude avec laquelle sont jugés les procès dont le nombre décroît chaque jour.' Avslutande med vaccinets och de allmänna utskrivningarnas (emedan de uppmuntrade till äktenskapsplaner) betydelse för folkökningen i landet kunde Montalivet, och Las Cases tre år senare, fastslå kejsardömets inre tillstånd, trots krigstillstånd både till lands och sjöss, som ypperligt. Las Cases, vol. II, s. 1423 –1424, 2.11.1816.

205 Ali, s. 243.

206 Las Cases, vol. II, s. 1458, 10.11.1816.

207 Las Cases, vol. II, s. 1391, 31.10.1816. Kursivering i originalet. Montholon, vol. II, s. 378.

Medaljen hade emellertid också, beklagade Napoleon helt i enlighet med sin i grunden rätt ambivalenta syn på civilisationens välgärningar, haft en baksida. När de sista olyckorna drabbade kejsardömet och fienden närmade sig Paris' portar, hade kejsaren nämligen inte, ens för att rädda landet, förmått sig upprepa septembristernas våldsdåd och därigenom eliminera de förrädare som konspirerade inom rikets gränser. En legitim regering i ett samhälle genomsyrat av goda seder kunde naturligtvis inte agera såsom den våldsamma, otyglade folkhopen, och vad kejsaren själv anbelangade skulle han aldrig, poängterade han, ha accepterat rollen som '*roi de la Jacquerie*'.[208]

I stället hade fransmännen fått bevittna den bourbonska familjen och hela den gamla franska adeln, dessa 'ärftliga åsnor', återvända lika okunniga, inbilska och högmodiga som någonsin tidigare.[209] Med Bourbonerna i ledningen skulle Frankrike emellertid aldrig bli en makt av första rangen och det var just därför som engelsmännen, misstänkte Napoleon, aktivt hade stött den bourbonska restaurationen. För att kuva fransmännen hade London, förklarade han för den engelske doktorn O'Meara dennes landsmäns 'machiavellistiska' politik,[210] aktivt bemödat sig om att 'sätta en familj på thronen, som skall sysselsätta sig med att återställa nationens gamla vidskepelse, okunnighet och fördomar, och som följaktligen skall försvaga, i stället för att stärka den'.[211]

Redan genom att förklara sig som härskare av den tredje dynastin, dvs. som "Louis XVIII, par la grâce de Dieu, roi de France et de Navarre" och inte som fransmännens kung (roi des Français) hade också Ludvig, menade Napoleon, omisskännligt avslöjat sina avsikter. Det var helt enkelt hela det revolutionära arvet, att kungens ställning hade förankrats i folket, han ville tillintetgöra och i stället önskade han, med hjälp av en miljon utländska bajonetter, återupprätta det gamla, feodala systemet i landet.[212] I förnuftets tidevarv representerade emellertid Ludvig XVIII av Guds nåde, hävdade Napoleon, en hopplöst föråldrad och förlorad

208 Las Cases, vol. II, s. 1198, 3.9.1816. Kursivering i originalet. Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 268–269, Montholon, *Récits*, vol. I, s. 17. Jacquerie är benämningen för en del franska bondeuppror av vilka det mest kända utspelade sig 1358.

209 O'Meara, vol. I, s. 89–90.

210 O'Meara, vol. I, s. 186, 435–436.

211 O'Meara, vol. I, s. 367.

212 Bonaparte, *Manuscrit de l'île d'Elbe*, s. 48–49, Bonaparte, 'Hobhouse', *Correspondance*, vol. XXXI, s. 225, Bonaparte, 'L'île d'Elbe et les cent-jours', *Correspondance*, vol. XXXI, s. 67, Bonaparte, 'Notes sur l'ouvrage intitulé Mémoires pour servir à l'historie de la vie privée, du retour et du règne de Napoléon en 1815 par Fleury de Chaboulon', *Commentaires*, vol. V, s. 227, 228, 231. Förkortas i fortsättningen 'Chaboulon'. Montholon, *Récits*, vol. I, s. 228, vol. II, s. 375, O'Meara, vol. I, s. 90, Malcolm, s. 31–32, Sörlin, *Mörkret i människa*, s. 317–318.

sak[213] och när familjen med utlänningars stöd, mot fransmännens vilja, hade återtagit sin tron hade den, enligt hans uppfattning, helt enkelt upphört att vara fransk.[214] Den gamla bourbonska regenten kunde, konstaterade han slutligen i en ofta citerad liknelse, jämföras med den egyptiske faraon Sesostris mumie, vilken som känt föll i smulor när den utsattes för frisk luft: "...elle n'était plus en rapport avec l'atmosphère et la chaleur du soleil."[215]

På samma sätt som revolutionens, och därmed Napoleons, Frankrike beskrivs som ett barn av ljusets strålar som, under hans egen starka hand, hade mognat till en man på höjden av sin kraft, framställs restaurationens Frankrike som en redan död organism, som inte över huvud taget tål ljusets sken. För att, efter 1789, kunna 'bli fransman' hade Las Cases också tvingats lämna sin emigranttid bakom sig och låta sig bländas av kejsardömets "gloire", medan Ludvig XVIII i sina uttjänta feodala kläder helt enkelt hade upphört att 'vara fransk'[216] och hans anhang från en svunnen tid var mera att betrakta som djur än som upplysta fransmän.

Så kommer också naturen, förutspådde Napoleon, rätt snart att göra sig av med denna utlevda, feodala samhällsorganism; *'une éruption volcanique finirait par engloutir le trône, ses alentours et ses partisans'*,[217] och med tiden, skall läsaren förstå, bereda mark för en ny livskraftig, förhoppningsvis napoleonsk, civilisation. 'La contre-révolution', förklarade han också i ett, enligt Las Cases, lätt animerat samtal, 'même en la laissant aller, doit inévitablement se noyer d'elle-même dans la révolution. Il suffit à présent de l'atmosphère des jeunes idées pour étouffer les vieux féodalistes...'[218] Att den bourbonska restaurationen var dömd av naturen står som synes helt klart för Napoleon; frågan var egentligen bara om den skulle dränkas, kvävas eller slukas av dess krafter.

213 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 378, O'Meara, vol. I, s. 338.

214 Las Cases, vol. I, s. 418–419, 17.2.1816.

215 Bonaparte, *Manuscrit de l'île d'Elbe*, s. 64–65. Enligt Voltaire identifierades Ludvig XIV och Ludvig XV allmänt med den 12. dynastins mäktiga faraoner Sesotris, vilkas regenttid kännetecknats av allmänt välstånd och kulturell blomstring i Nildalens rike. I S:t Helena-litteraturen får däremot de båda härskarsläkterna representera en hopplöst föråldrad tid. Bernal, vol. I, s. 178.

216 Över huvud taget riskerade alla som, i motsats till Las Cases, inte låtit sig förbländas av kejsardömets gloire utan dristade sig till att kritisera dess politik att i S:t Helena-litteraturen stämplas som icke-fransmän. Detta öde drabbade t.ex. kritiska iakttagare av fälttåget 1812: 'Non, ils ne sont point français; ils parlent notre langue peut-être, ils sont nés sur le même sol que nous; mais ils n'ont ni notre cœur ni nos sentiments. Ils ne sont point français!' Las Cases, vol. I, s. 856, 20. 6. 1816.

217 Las Cases, vol. I, s. 418–419, 17.2.1816. Kursivering i originalet.

218 Las Cases, vol. I, s. 510, 9–10.4.1816.

5.5.3 Den engelske åldringen

Knappt en dag, konstaterar Las Cases i sin journal, gick förbi utan att Napoleon på S:t Helena kom in på England och engelsmännen[219] och uttalandena växlar, enligt humör och samtalspartner, mellan mer eller mindre uppriktig beundran och djupaste avsky. 'Det var den enda nation jag värderade' avslöjade han för O'Meara,[220] medan han för Montholon förklarade att engelsmännen enligt hans mening helt enkelt utgjorde en för fransmännen främmande ras, 'elle tient du boule-dogue, elle aime le sang'.[221] Emedan han inte ville stöta sig med sina engelska läsare, hör det senare omdömet emellertid till undantagen.

För att kunna ge både en positiv bild av sin inställning till England och därigenom vinna även engelsmännen för sin sak och samtidigt kritisera öriket och sålunda försvara sin egen politik, använde sig Napoleon i S:t Helena-litteraturen av i huvudsak tre metoder. En var den av Napoleon beprövade tekniken att göra en tydlig åtskillnad mellan det engelska folket och den engelska ledningen. "Je meurs prématurément, assassiné par l'oligarchie anglaise et son sicaire", skriver han i sitt testamente som spriddes i massupplagor, "le peuple anglais ne tardera pas à me venger."[222] När Las Cases förvånade sig över den entusiasm ett antal engelska officerare som personligen hade fått audiens hos fången på S:t Helena hade visat, förklarade Napoleon också att han för sin del inte hade varit det minsta överraskad. Varför skulle han det? Alla hade ju tillhört den engelska medelklassen som, trots att den kanske inte alltid varit medveten om det, utgjorde en svuren fiende till Englands gamla, skamlösa aristokrati: 'Ils sont des nôtres.'[223] Egentligen hade Napoleons Frankrike, får vi också veta, haft en enda fiende i England, nämligen torypartiets av hat till jämlikheten förblindade aristokratiska ledning.[224] Det var helt enkelt lorderna Bathurst och Castlereagh, *'la canaille de l'aristocratie'*, som inte hade kunnat tåla att en man av folket hade lyckats svinga sig upp till en ställning jämbördig med deras egen.[225]

En annan metod var att förklara att Napoleon personligen alltid hade haft en hög uppfattning om det engelska folket och samhällssystemet

---

219 "Or, l'Empereur, par les journaux, les ouvrages où notre situation", skriver Las Cases, "était constamment ramenée par la force des choses sur l'Angletere. Il revenait donc souvent sur ce qu'elle avait dû faire, sur ce qui lui demeurait à entreprendre, sur ce qui pouvait lui procurer un avenir plus prospère etc., etc." Las Cases, vol. II, s. 1206, 7.9.1816.

220 O'Meara, vol. I, s. 323.

221 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 227.

222 Testamnetet, Las Cases, vol. II, s. 1804.

223 Las Cases, vol. I, s. 445, 6.3.1816, Marchand, vol. II, s. 300.

224 Mme de Montholon, s. 18, O'Meara, vol. I, s. 353, Las Cases, vol. I, s. 530, 18.4.1816.

225 O'Meara, vol. II, s. 220. Kursivering i originalet.

men att han nu, på grund av den behandling han hade fått utstå i engelsmännens händer, till sin sorg hade tvingats inse att han misstagit sig. Trots att det engelska folket, på grund av det 'aristocratiska oket' som tryckte det, kunde betecknas som det mest förslavade folket i världen,[226] drog sig Napoleon således inte för att tala om engelsmännen som ett stort folk, en stor nation.[227] Så gratulerade han också ett antal engelska officerare till att tillhöra den tappraste och mest lyckosamma nationen i hela världen.[228] 'Les Anglais', får vi också läsa i en konversation med Montholon, 'sont vraiment des gens d'une trempe supérieure à la nôtre ... Ils sont bien plus *positifs* que nous en toutes choses; ils s'expatrient, se marient, se tuent, avec moins d'indécision que nous n'en mettons à aller à l'Opéra. Ils sont aussi plus braves que nous ... Si j'avais eu une armée anglaise, j'aurais conquis le monde...'[229] 'Jag trodde', beklagade han sig emellertid för O'Meara, 'att det fanns mycket mera frihet, mycket mera oberoende, och mycket mera själsstorhet och ädelmod i England, än der finnes; jag skulle eljest icke hafva vågat det steg jag tog', dvs. att överlämna sig till engelsmännen.[230] Också för exempelvis lady Malcolm, som han trodde att levde i villfarelsen att han djupt avskydde engelsmännen, förklarade han på samma sätt att han tvärtom alltid hade haft "the highest opinion of the English Character, and as a Proof I trusted to it and was duped, other wise I should not have been here".[231]

Ett tredje sätt, som Napoleon hade använt sig flitigt av redan under sin regeringstid, var att personifiera den engelska politiken och framhålla att allt hade varit möjligt om whigpolitikern Fox hade fått några år till i den engelska ledningen, medan däremot lorderna Castlereagh och Bathurst kunde sägas ha orsakat alla Napoleons personliga, Frankrikes och Europas, ja därtill även Englands, olyckor. Ett flertal engelska besökare försökte visserligen övertyga honom om att den engelska regeringspolitikens grundlinjer i förhållande till hans

226 O'Meara, vol. I, s. 214, vol. II, s. 328.

227 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 249. O'Meara, vol. II, s. 134, 248, 326, Jean-Natale Santini, 'Appel à la nation Anglaise, sur le traitement éprouvé par l'Empereur Napoléon dans l'île de Sainte-Hélène', *Recueil,* s. 235. Santini (1790–1894) var sedan tiden på Elba "huissier de cabinet" och följde Napoleon till S:t Helena där han ingick i gruppen tjänstefolk på Longwood. Han tvingades emellertid, när engelsmännen önskade dra ned på kostnaderna, lämna ön 1816. I Europa gjorde han sedan sitt yttersta för att göra Napoleons situation i fångenskapen känd för den stora allmänheten. Tulard, *Napoléon à Sainte-Hélène*, s. 14.

228 John Bowerbank, 'An Extract from a Journal Kept on Board H.M.S. Bellerophon', Clement Shorter, *Napoleon and His Fellow Travellers* (London 1908), s. 305.

229 Montholon, 'Une soirée', s. 175. Kursivering i originalet.

230 O'Meara, vol. II, s. 107–108.

231 Meynell, s. 40, se även s. 36, Malcolm, s. 105–106.

eget styre inte nämnvärt skulle ha växlat beroende på vilket parti eller vilka personer som suttit vid makten, men för Napoleon som ville visa att alternativ fanns och alltid hade funnits, var detta grepp alltför praktiskt och bekvämt för att han skulle lyssna. Hade fransmännen utgått med segern i Waterloo, skulle den engelska regeringen, vidhöll han exempelvis både i sina memoarer och i sina samtal, ha fallit och ersatts av "des amis de la paix, de la liberté et de l'indépendance des nations; cette seule circonstance terminerait la guerre".[232]

Hur högt värderades då egentligen England och engelsmännen i S:t Helena-litteraturen? Framställer Napoleon verkligen det engelska samhället som en representant för 'la lumière du monde', eller hade Frankrike i Europa efter 1789, enligt honom, ensamt axlat denna roll?

Hade han inte misstagit sig på den engelska karaktären och det engelska samhällssystemet skulle han aldrig, lät Napoleon alltså i exilen förstå, ha överlämnat sig till engelsmännen. Han hade ju trots allt, som han gärna framhöll, haft alternativ. I sin svärfars land, Österrike, skulle han med största sannolikhet, menade han, ha framlevt sitt liv i de vackraste palats och i 'vännen' Alexanders rike helt säkert behandlats som den kejsare han var.[233]

Trots dessa, ofta upprepade påståenden uttryckte Napoleon minst lika ofta sin förnöjelse med att stå under brittisk lagstiftning. "He ... found comfort from feeling that he was under the protection of the British laws; which he could not have felt had he gone to any other country, where his fate might have depended on the whim of an individual" skriver amiral Cockburn,[234] medan sir George Bingham också noterar att Napoleon låtit förstå att han kände sig tryggare i engelska än i exempelvis österrikiska eller preussiska händer.[235] Ovanstående uttalanden kan naturligtvis ha varit tillrättalagda med tanke på de engelska samtalspartnerna, men också för Montholon gav Napoleon uttryck för liknande åsikter: 'Me donner à la Russie, ce serait me donner à un homme. Me donner à l'Angleterre, ce sera me donner à un peuple.'[236] I Ryssland levde den absoluta härskarmakten orubbad kvar,

232 Bonaparte, 'Campagne de 1815', *Commentaires*, vol. V, s. 117, Bonaparte, 'L'île d'Elbe et les cent-jours', *Correspondance*, vol. XXXI, s. 28, O'Meara, vol. I, s. 154. Holtman, s. 186. Intressant nog fann också Edmund Burke just i Whigpartiet räddningen för det gamla Europa som han själv, i motsats till Napoleon, förespråkade. Whig England, menade han, var nämligen tillräckligt modernt men å andra sidan också tillräckligt fosterländskt sinnat för att stå emot vad han såg som de revolutionära "patrioternas" nivellerande kosmopolitism. Thompson, s. 47.

233 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 203, Malcolm, s. 106, Meynell, s. 40.

234 Cockburn, s. 35, Glover, s.155.

235 Bingham, s. 543.

236 Montholon, *Récits*, vol. I, s. 88, 102.

medan England däremot enligt Napoleons bedömning kunde definieras som en alltigenom konstitutionell monarki.[237]

I motsats till många av kontinentens gamla självhärskardömen utgjorde alltså de brittiska öarna en konstitutionell monarki. Men fastän det engelska samhället, liksom det franska, hade fötts ur en revolutionär samhällsomvandling, hade det engelska systemet, i motsats till just det franska, hävdade Napoleon på S:t Helena, emellertid aldrig fullständigt brutit med de gamla feodala strukturerna. Emedan den engelska omvandlingen hade infallit under en tid, förklarade han närmare, när medelklassen ännu inte hade uppnått en dominerande position i samhället, hade den brittiska konstitution, som blev följden av den revolutionära utvecklingen, i motsats till den franska, bibehållit en i grunden aristokratisk prägel.[238]

På grund av en utbredd rädsla för allt nytt, men också som en följd av aristokraternas egoistiska fasthållande vid gamla privilegier, hade sedan motståndet mot all eventuell förnyelse alltid varit utbrett i landet. Med tiden hade således den engelska lagstiftningen, som enligt Napoleon i grunden alltså var bra men hopplöst föråldrad, alltmer blivit just ett redskap i händerna på aristokraterna i deras kamp för att bevara sin samhällspolitiska ställning.[239] För överste Wilks lät Napoleon också förstå att han noga hade studerat den engelska konstitutionen och slutomdömet är, vilket han upprepar i ett flertal samtal, allt annat än positivt:

237 Montholon, *Récits*, vol. I, s. 277, Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 99, vol. III, s. 60. Orsaken till att Napoleon hade valt att överlämna sig just till England, förklarade han också ett flertal gånger, var 'des lois fixes, indépendantes des volontés particuliers' han hade trott sig finna på engelsk mark. Montholon, *Récits*, vol. I, s. 177–178.

238 O'Meara, vol. II, s. 329, Las Cases, vol. I, s. 613–614, 5.5.1816, Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 68.

239 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 73, 249. 'Il est vrai dire', resonerade Napoleon tillsammans med Las Cases, som han visste att högt uppskattade det engelska samhällssystemet, 'qu'en dépit d'une composition de détails odieux, surannés, ignobles, la constitution anglaise présente cependant le singulier phénomène d'un heureux et beau resultat, et c'est ce résultat et tous ses bienfaits qui rattachent la multitiude craintive de les perdre. Mais ... il resplendirait bien d'avantage si la grande et belle machine se désencombrait de ses vices parasites, etc.' Las Cases, vol. II, s. 1210, 7.9.1816. En liknande bedömning av den engelska konstitutionen gjorde även kanske mera objektiva iakttagare. Efter att ha tagit del av Edmund Burkes betraktelser rörande den franska revolutionen lät den tyske naturfilosofen George Forster, som tillsammans med sin far hade deltagit i kapten Cooks världsomsegling 1772–1775, förstå att han för sin del fann även den engelska konstitutionen vara i behov av ett omfattande reformarbete. Om inget gjordes befarade han, liksom Napoleon, att landet inom en när framtid skulle komma att få uppleva en revolutionär omstörtning. Thompson, s. 49–50, se även Braudel, s. 325.

> ...it is anything but a free and popular system. I can assure you that in the zenith of my power I was necessarily more influenced by public opinion in France than your statesmen usually appear to be in your boasted land of freedom. Your Government is a downright aristocracy.[240]

Jämfört med den franska kunde den engelska lagstiftningen numera, klargjorde Napoleon för icke initierade läsare, beskrivas som direkt barbarisk, 'chez eux, le peuple n'est rien',[241] och i sin strävan efter att behålla parlamentets förtroende skydde de engelska ministrarna inte heller några medel. Sålunda hade han exempelvis upprepade gånger, till sin stora förvåning och sorg, fått se det brittiska parlamentet agera utgående från de falska rapporter ministrarna systematiskt valde att föra det bakom ljuset med.[242] För att berika sig själva hade regeringsmedlemmarna till och med förmått det brittiska parlamentet att på felaktiga grunder gå i krig mot honom själv, allt medan den engelska allmänheten, i form av utskrivningar och kraftigt förhöjda skatter, hade fått stå för merparten av notan.[243] Det engelska systemet var helt enkelt en oupplöslig blandning av sanning och lögn, och ingen regering i världen var, hävdade han bestämt, så 'machiavellistisk' som just den engelska.[244]

Emedan lord Castlereagh av någon outgrundlig anledning sedan i Wienkongressen inte hade sett till nationens intressen och exempelvis krävt förmånliga handelsavtal för att öppna nya marknader för den engelska produktionen, hade situationen för den breda massan engelsmän i och med fredsslutet 1815 på intet sätt, konstaterade Napoleon i ett flertal samtal, heller förbättrats. När den brittiska regeringen därtill envisades med att hålla kvar sina trupper på kontinenten, genomlevde det engelska samhället i allmänhet och arbetarna i synnerhet, i form av en enorm nationalskuld, skyhöga skatter, stigande konsumentpriser och en snabbt växande arbetslöshet, nu i stället en av sina djupaste kriser någonsin.[245] Om inget gjordes för att förbättra den stora massans situation, skulle England, siade han, mycket möjligt också snart få uppleva en förskräckligare revolution än till och med den franska: 'Un jour, John Bull se révoltera contre les oligarches et les pendra tous.'[246]

240 Wilks, s. 89.
241 Bertrand, *Cahiers*, vol. III, s. 52, 59–60, Wilks, s. 89, O'Meara, vol. II, s. 220.
242 Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 16, vol. II, s. 120.
243 O'Meara, vol. I, s. 154–155, 307–308, Las Cases, vol. II, s. 1439–1440, 6.11.1816.
244 O'Meara, vol. I, s. 186, 435–436.
245 O'Meara, vol. I, s. 37, 358–359, vol. II, s. 62, 67–69, Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 187, Montholon, *Récits*, vol. II, s. 71–74, Meynell, s. 39, Las Cases, vol. II, s. 1209, 7.9.1816. Med beaktande av landets enorma tillgångar, funderade Napoleon, borde den engelska allmänheten egentligen inte tyngas av några skatter över huvud taget. Bertrand, *Cahiers*, vol. III, s. 147.
246 Bertrand, *Cahiers*, vol. III, s. 116–117, Gourgaud, vol. II, s. 89, 154.

Själv misstänkte Napoleon emellertid att det låg kall beräkning bakom den engelska ledningens märkliga politik. 'Det synes mig', noterade han för O'Meara, 'tydligen vara edra Ministrars afsigt, att bringa England under ett militaristiskt ok, att småningom afskaffa den frihet, som råder der, och att göra deras egen magt oinskränkt.'[247] Och i exilen på S:t Helena kunde han bara beklaga den engelska nationens öde:

> La conduite du ministère anglais au congrès de Vienne et dans la négociation des traités de 1815 est l'oubli de tous devoirs, de tout patriotisme, et ne trouve d'explication que dans un système occulte, ayant pour but de soumettre le peuple anglais au joug militaire, de forger successivement la chaîne de toutes ses libertés, de réduire ses institutions constitutionnelles à n'être plus que l'ombre d'elles-mêmes et le manteau du despotisme...[248]

Från att ha varit frihetens högborg hade England, genom aristokraternas försorg, enligt Napoleons bedömning, alltmer börjat anta den gamla despotens omisskänneliga skepnad.

England som det med tiden hade utvecklats, resonerade Napoleon vidare tillsammans med O'Meara, kunde liknas vid en patient, vars inre system för att åter kunna börja fungera måste rättas till med hjälp av 'mercur'. Så länge de engelska ministrarna däremot envisades med att hävda att John Bull inte var 'sjuk' skulle situationen, förutspådde han, bara förvärras. Den rätta 'mercuren' ansåg han sig också helt tydligt ha kompetens att rekommendera. S:t Helena-litteraturen är i själva verket full av förslag till åtgärder för att bota den engelske patienten, som lord Castlereagh i sin dumhet eller med sin medvetet konservativa, förkvävande politik hotade att ta död på.[249]

Hade fransmännen under hans eget styre lyckats landstiga på Englands kuster skulle de, avslöjar Napoleon också, inte heller ha

247 O'Meara, vol. I, s. 359, vol. II, s. 52. Se även Las Cases, vol. II, s. 1439–1440, 6.11.1816.

248 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 76–77.

249 O'Meara, vol. II, s. 67–68, 165, Las Cases, vol. II, s. 1209–1210, 7.9.1816. 'Il faut, de tout nécessisté pour l'Angleterre', förklarade Napoleon exempelvis i en längre diskussion rörande den engelska sjukan sin medicin för Montholon, 'qu'elle combatte le monstre dévorant de sa dette, par les armes du positif et du negatif réunies: la réduction de ses dépenses, l'accroissement des bénéfices de son commerce avec l'univers ... C'est également par de sages réformes d'abus sans nombre dans la valeur de l'emploi des biens de l'église, dans la position des fermiers vis-à-vis des grands propriétaires du sol, dans l'administration de l'Irlande ... dans l'espèce d'interdiction sociale qui frappe, pour raison de sa croyance religieuse, un tiers de la population des trois royaumes; c'est enfin par une admission franche de tous les intéressés au droit d'élection. La coutume actuelle n'est qu'une brillante déception, qui place la majorité du parlement à la nomination de l'artistocratie et de la couronne.' Montholon, *Récits*, vol. II, s. 71–74.

kommit som erövrare utan som bröder (frères) just för att hjälpa engelsmännen att återta sin förlorade frihet och sina rättigheter: 'Je leur eusse dit de s'assembler, de travailler eux-mêmes à leur régénération; qu'ils étaient nos aînés en fait de législation politique...' Som mindre erfarna på området skulle fransmännen alltså inte heller ha kommit och förklarat för sina äldre bröder hur de borde reformera sitt samhälle, utan det praktiska moderniseringsarbetet skulle naturligtvis fransmännen ha överlämnat åt engelsmännen själva. Men samtalet fortsätter. Sålunda skulle inom några månader, förutspådde Napoleon, de bägge nationerna, all tidigare fiendskap till trots, ha blivit två genom grundsatser och intressen förenade folk.[250] Regenerationen som engelsmännen själva skulle sköta, skulle tydligen rätt automatiskt, enligt Napoleons bedömning, ha närmat den engelska monarkin till den franska republikens grundsatser. I några samtal med O'Meara går han också mera rakt på sak och säger rätt klart ut vad han hade förväntat sig att engelsmännen själva, eller fransmännen för dem, skulle ha vidtagit för åtgärder:

> Jag skulle hafva proclamerat en republik..., afskaffandet af Adeln och Pairernas kammare (Öfverhuset), fördelandet af den egendom som tillhörde dem utaf dessa, som satte sig emot mig, ibland mina anhängare, frihet, jemnlikhet och folkets souverainetet. Jag skulle tillåtit Underhusets fortfarande, men deruti infört en stor reform. Jag skulle ha utfärdat en proclamation, förklarande att vi kommo såsom Engelsmännernas vänner, i afsigt att befria nationen ifrån en förderfvad och brottslig aristocrati och att återställa en populär styrelseform, democrati...[251]

Sådana löften, sammanfattade han för O'Meara, skulle enligt hans bedömning ha haft en utomordentlig verkan på '*la canaille*', speciellt den i London.[252] I ett samtal med Las Cases går Napoleon emellertid, kan noteras, ännu ett steg längre. 'Avec ma France…', förklarade han helt frankt, 'l'Angleterre devait naturellement finir par n'en être plus qu'un appendice. La nature l'avait faite une de nos îles aussi bien que celles d'Oléron ou de la Corse.'[253]

Hade han bara lyckats nå London, var Napoleon också övertygad om att motståndet hade blivit rätt marginellt,[254] trots att engelsmännen, precis som spanjorerna, ägde en djupt rotad känsla för friheten.[255] I motsats till

250 Las Cases, vol. I, s. 433–434, 3.3.1816.
251 O'Meara, vol. I, s. 306. Kursivering i originalet.
252 O'Meara, vol. I, s. 306–308.
253 Las Cases, vol. I, s. 683, 24.6.1816.
254 Bonaparte, 'Roginat', *Mémoires* 1823–1825, vol. II, s. 8.
255 Las Cases, vol. II, s. 1408, 1.11.1816.

just den pyreneiska halvöns invånare (och ryssarna) hörde nämligen engelsmännen till den rika, dvs. civiliserade delen av världen och kunde inte förväntas bete sig som barbarer och exempelvis i försvarssyfte ödelägga sin egen huvudstad.[256] I Spanien hade han till sin besvikelse tvingats inse att medelklassen utgjorde en försvinnande liten del av den stora folkmassan, som framför utveckling och framsteg hade föredragit att leva sina liv i munkarnas ledband.[257] Den historiska utvecklingen hade däremot försett England med en bred medelklass, i vilken Napoleon var säker på att den moderna tidens idéer, trots aristokraternas hårdnackade motstånd, kunde ha förankrats. Så skiljde sig den engelska medelklassen, underströk han, egentligen inte heller nämnvärt från den franska: 'Qu'on regarde les négociants des nations opposées; ils continuent de s'entendre et de faire leurs affaires, bien que leurs gouvernements guerroient: les deux peuples en étaient arrivés là.'[258] Själv hade han också gärna, får vi veta, önskat göra 'goda vänner och bröder' av de två folken, vilket egentligen hade varit rätt enkelt emedan fransmännen, åtminstone enligt hans bedömning, alltid hade högaktat engelsmännen. Från aktning till vänskap är steget, funderade han vidare, ytterst kort, i synnerhet som de två folken 'äro ganska nära beslägtade'.[259]

Å andra sidan var det tveksamt, medgav Napoleon i ett samtal med kapten Ussher, om ett så 'high-minded' folk som engelsmännen, 'a people with spirit and energy', skulle låta sig erövras ens om deras huvudstad hade intagits. Ett franskt innehav av den engelska huvudstaden skulle, bedömde han, emellertid ha utgjort ett dråpslag mot den engelska livsnerven, dvs. handeln och kreditsystemet, varför han ändå hade litat på det intryck fransmän på Londons gator skulle ha gjort på det engelska etablissemanget.[260] Beroendet av marknader och krediter för den hela tiden snabbt växande produktionen hade, menade han, nämligen fått de ekonomiska spörsmålen att på ett för det engelska samhället olyckligt sätt helt dominera det politiska livet, varför Englands svaga punkt, enligt hans bedömning, här stod att finna. För Montholon klargjorde han sin syn på det engelska dilemmat:

> Plus son industrie se développe, plus elle est obligée d'étendre sa puissance pour protéger l'écoulement de ses produits; plus elle est manufacturière, plus elle est condamnée à être guerrière. Si j'avais

256 O'Meara, vol. I, s. 307–308, vol. II, s. 326–327, 329–330.
257 O'Meara, vol. II, s. 327–329, Meynell, s. 43, Malcolm, s. 104.
258 Las Cases, vol. I, s. 462, 10–12.3.1816.
259 Montholon, *Récits*, vol. I, s. 122, O'Meara, vol. II, s. 107.
260 Ussher, 'Napoleon's Deportation', s. 90, 'Captain Ussher's Letter', s. 18, Bingham, s. 543, O'Meara, vol. I, s. 307–309.

> voulu signer avec elle un traité de commerce qui ouvrît les portes de mes États aux produits de ses manufactures, elle, m'aurait aidé à conquérir le monde.[261]

Hade Napoleon bara accepterat att gå i engelsmännens ekonomiska ledband, skulle London, enligt hans bedömning, ha kunnat tänka sig i princip vilka politiska lösningar som helst. Denna slutsats ansåg han sig eventuellt ha belägg för också i det faktum att engelska bankirhus inte hade snålat med pengar när den franske kejsaren hade varit i behov av utländska krediter.[262]

När ett samhälle i så hög grad som det engelska lät sig styras av penningens makt, förlorade det i Napoleons ögon något av sin integritet på den storpolitiska scenen och därtill kanske något av sin forna storhet på de upplysta nationernas arena.[263] Detta var en omständighet han alltså också menade att kunde förmärkas på det personliga planet, när han för Las Cases beklagade att engelsmännen numera sökte samhällspositioner närmast för den pekuniära vinningens skull.[264] I England i synnerhet, förklarade han också rätt nedlåtande för doktor O'Meara, har alla så att säga sin födkrok: 'Parlamentsledamoten tar penningar för sin röst, Ministrarne för sina sysslor, Juristerne för sina yttranden.'[265] Eller som han uttryckte det för Gourgaud: 'Bah! les Anglais sont ainsi: pour de l'argent, on les aurait tous.'[266]

Ser man närmare på Napoleons omdöme om engelsmännen i stort framstår, förutom bilden av 'krämaren'[267] som är beredd att sälja sitt lands och sina egna intressen till högstbjudande, också konturen av en människa i utförsbacke, åtminstone jämfört med den kultiverade fransmannen. I många samtal förvånade han sig exempelvis stort över engelsmannens 'défaut de galanterie', som bl.a. tog sig uttryck i dennes ovana att föredra flaskans framför kvinnors sällskap vid middagsbordet. Så beklagade han också inför bl.a. mrs Balcombe den engelska kvinnans olyckliga öde:

---

261 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 435.

262 T.ex. Malcolm, s. 85–86, Meynell, s. 25–26.

263 Här avviker Napoleons resonemang, kan noteras, rätt klart från Montesquieus åsikt i frågan. "D'autres nations" skriver upplyningsmannen visserligen över femtio år tidigare, "ont fait céder des intérêts du commerce à des intérêts politiques: celle-ci [Angleterre] a toujours fait céder ses intérêts politiques aux intérêts de son commerce. C'est le peuple du monde qui a le mieux su se prévaloir à la fois de ces trois grandes choses: la religion, le commerce et la liberté." Montesquieu, vol. II, s. 617.

264 Las Cases, vol. II, s. 1447, 7.11.1816.

265 O'Meara, vol. I, s. 30.

266 Gourgaud, vol. II, s. 186, 264, 274.

267 O'Meara, vol. II, s. 71.

> Si j'étais à votre place ... je serais fort en colère d'avoir deux ou trois heures à attendre, pendant que le mari et ses amis s'enferment pour boire et s'enivrer. Combien nous différons d'eux, nous autres Français, qui croyons que la société n'a aucun charme sans la présence des femmes![268]

Just bristen på aktning för det kvinnliga könet gjorde, kan noteras, i upplysningstidens ögon ett folks kulturella utvecklingsnivå starkt ifrågasatt.[269] Också det engelska middagsbordet i sig, med sin 'rosbif' och 'plum-pudding', utgjorde emellertid för sällskapet på S:t Helena en källa till muntra och nedvärderande kommentarer. Engelsmännen, får vi veta, är t.ex. alltför barbariska för att, liksom fransmän, uppskatta delikatesser som linser och bönor, men försvarar någon i sällskapet i varje fall det engelska köket 'ils aiment cependant un bon plat de patates cuites à l'eau'.[270]

Bland annat på Korsika hade sedan den engelska livsstilen under den engelska ockupationen av ön fullständigt kommit att kollidera med medelhavsmänniskans, en omständighet som Napoleon i sina samtal gärna slog mynt av. Med den f.d. korsikanens självklara auktoritet tolkar han sina landsmäns åsikter:

> Les Corses étaient extrêmement mécontents des gouverneurs anglais; ils n'entendaient rien à leur langue, à leur tristesse habituelle, à leur manière de vivre. Des hommes continuellement à table, presque toujours pris de vin, peu communicatifs, contrastaient avec leurs mœurs. La différence de religion fut aussi un sujet de répugnance ... Les Anglais répandaient l'or à pleines mains; les habitants le recevaient, sans que cela leur inspirât aucune reconnaissance.[271]

Över huvud taget var det engelska samhället, enligt vad Napoleon hade fått klart för sig, märkt av en, kanske som Montesquieu hävdade av

268 Abell, s. 116–117, 148, O'Meara, vol. I, s. 53–54, vol. II, s. 168–169, Younghusband, s. 51. Också Montesquieu uppmärksammar ett flertal gånger olika folkslags dryckesvanor och noterar bl.a. att folken i norr p.g.a. klimatet helt enkelt har ett behov av alkohol för att få blodet att rinna bättre. Sålunda dricker t.ex. tysken, hävdar han, p.g.a. en med naturen överensstämmande hävdvunnen vana, medan spanjorens drycksvanor mera beror av hans personliga val. Montesquieu, vol. I, s. 455–456.

269 Wolff, s. 211. I S:t Helena-litteraturen ifrågasätter Napoleon också, som vi sett, den engelska moralen genom att peka på incest som allmänt förekommande i landet. Gourgaud, vol. II, s. 200.

270 T.ex. Ali, s. 210–211, Abell, s. 68.

271 Bonaparte, 'Corse', *Mémoires* 1823–1825, vol. IV, s. 59, Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 111, Meynell, s. 29. Personligen hade Napoleon, som den temperamentsfulla medelhavsmänniska han var, avslöjade han också för Montholon, stundtals drivits till vansinne av den engelska flegman. Montholon, *Récits*, vol. I, s. 358.

klimatet beroende, allmänt utbredd livsleda[272] som i S:t Helena-litteraturen skarpt kontrasteras mot den franska tillvarons livsglädje och charm.[273] Med humöret växlade, som ovan nämnts, emellertid också åsikterna och tidvis kunde Napoleon tillsammans med engelsmännen också i Frankrike se en nation av 'dansmästare' och 'vindflöjlar', som på intet sätt hade levt upp till hans förväntningar.[274]

Det kan slutligen här också noteras att det i speciellt Las Cases' minnesanteckningar oftast är i dennes egna betraktelser man hittar de mest entusiastiska uttalandena om det engelska samhället och civilisationsnivån. I England, får vi exempelvis veta en dag när Las Cases muntrar upp en dyster Napoleon med historier från sin emigranttid på andra sidan kanalen, finner man inte samma omätliga avstånd mellan hovet och massan av folket som i Frankrike. På grund av de korta geografiska avstånden och den allmänt utbredda upplysningen och välmågan tedde sig den engelska nationen, förklarade Las Cases, som en kompakt samhällskropp där delarna inte gick att skilja från helheten. *"Où est le peuple..."*, hade kejsar Alexander också förvånat frågat sig när han besökte landet, en fråga som Las Cases i sin journal förnöjd upprepar. Den engelska medelklassen, låter Las Cases i samma monolog också förstå, är utan tvivel det mest bildade och det mest moraliska folket i hela Europa,[275] ett omdöme Napoleon mycket möjligt gärna hade vikt för den franska medelklassen.

När Las Cases sammanfattar Napoleons och överste Wilks samtal rörande produktionens, handelns och vetenskapens utveckling i sina repektive länder, låter han också förstå att Napoleon vid tillfället hade blivit riktigt språksam och lämnat översten betagen, häpen och förbländad av sin samtalspartners snabba tanke och stora visioner:

> L'Angleterre et la France ont tenu dans leurs mains le sort de la terre, celui surtout de la civilisation européenne. Que de mal nous nous sommes fait! que de bien nous pouvions faire! Sous l'école de Pitt, nous avons désolé le monde ... Avec l'école de Fox, nous nous serions entendus ... nous eussions accompli, maintenu l'émancipation des peuples, le règne des principes...

272 Lyttelton, s. 90, Gourgaud, vol. II, s. 37, Montesquieu, vol. I, s. 460–461. Se även O'Meara, vol. II, s. 190.

273 Bertrand, *Cahiers*, vol. III, s. 124–125. 'Je comprends les émigrés', förklarade Napoleon exempelvis för Gourgaud, 'qui aimaient mieux végéter à Paris que de vivre en mylords à Londres.' Gourgaud, vol. II, s. 52–53, 274.

274 T.ex. O'Meara, vol. II, s. 45, Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 92, Las Cases, vol. I, s. 250, 17.11.1815, s. 451, 10–12.3.1816, Malcolm, s. 95, Ussher, 'Captain Ussher's Letter', s. 11, Ussher, 'Napoleon's Deportation', s. 46. 'Les Français n'ont pas le caractère vil, comme les étrangers le pensent, mais tout est mode, et tel qui était hier persuadé bonapartiste est aujourd'hui un persuadé royaliste et sera demain un persuadé républicain.' Gourgaud, vol. I, s. 147, 246, 257–258.

275 Las Cases, vol. I, s. 881–894, 30.6.1816. Kursivering i originalet.

Aldrig var Napoleon, konstaterar Las Cases, mer språksam.[276] Problemet är bara att ovanstående citat eller ett uttalande av Napoleon i samtalen med Wilks som det kunde ha baserat sig på, i motsats till flera andra av Las Cases refererade diskussioner, inte står att finna bland Wilks efterlämnade minnesanteckningar (dateringen är även den felaktig).[277]

I en diskussion rörande det spanska fälttåget framför Las Cases slutligen även en viss kritik mot sin herres, som han tydligen upplevde det, lite för djupt rotade anglofobi. Själv hävdar Las Cases att ny forskning visat att engelsmännen, åtminstone i början, inte hade varit inblandade i den spanska kungafamiljens inre stridigheter. Detta var något som Napoleon däremot hade svårt att tro, emedan han, konstaterar Las Cases, hade för vana att tillskriva engelsmännen alla sina egna och Frankrikes olyckor.[278]

Jämfört med Las Cases' oförblommerade beundran av det engelska samhället, som kom väl till pass när den engelska publiken skulle förföras med det napoleonska budskapet, koncentrerade sig Napoleon, helt i linje med den propaganda som förts under hans regeringstid, mera på avigsidorna i det politiska, ekonomiska och sociala systemet på andra sidan kanalen.[279] Egentligen var det endast rörande den engelska kyrkopolitiken med regenten som kyrkans överhuvud han uttalade sin odelade uppskattning.[280] Men även på det religiösa planet fick naturligtvis engelsmännens behandling av den katolska minoriteten skarp kritik från den i andliga frågor modernt tolerante franske f.d. kejsaren: 'Jag kan icke begripa hvarföre edra Ministrar icke frigifvit dem. På en tid då alla nationer hålla på att öfvergå ifrån illiberalitet och intolerance, bibehållen I edra skamliga lagar från förflutna århundraden.'[281]

Med sin högtstående vetenskap, sitt effektiva produktionssystem, sin omfattande handel och breda medelklass framställs England i S:t Helena-litteraturen helt klart som en del av vad Napoleon gärna kallade den 'rika världen', dvs. den västerländska civilisationen. Men emedan den engelska konstitutionen härstammade från en tid när 'folket', dvs. 'nationen',[282] inte ännu hade haft någon större betydelse i det politiska livet, var den engelska lagstiftningen enligt Napoleons bedömning

276 Las Cases, vol. I, s. 533–534, 20.4.1816.
277 Innehållet i samtalet motsvarar emellertid Napoleons i andra sammanhang uttryckta åsikter.
278 Las Cases, vol. I, s. 825, 14.6.1816.
279 Holtman, s. 3–17.
280 Gourgaud, vol. II, s. 102, Las Cases, vol. II, s. 1102, 17.8.1816.
281 O'Meara, vol. I, s. 311.
282 O'Meara, vol. II, s. 329.

numera hopplöst föråldrad och framstod som en allvarlig hämsko för utvecklingen på ön.

I S:t Helena-litteraturen framställs England således också ofta som en patient, en åldring eller, i bästa fall, en äldre bror som behöver 'mercur' dvs. (franskt inspirerade) reformer för att inte helt stanna i utvecklingen eller kanske t.o.m. degenerera till åldringens despotiska vanor.[283] Eller som Napoleon också förklarade för O'Meara:

> England ... kan förliknas vid en man, som supit en stor qvanitet bränvin, för att få mod och kraft, men som efteråt, försvagad af den stimulus, hvilken för ögonblicket ingifvit styrka, raglar och slutligen faller; emedan hans förmögenheter blifvit helt och hållet uttömda genom de onaturliga medel han nyttjat för att lifva dem.[284]

Napoleon tog också gärna personer och begrepp från den gamla historien till hjälp när han skulle beskriva den engelska överklassens otidsenliga leverne. Den engelska 'oligarkin' har, får vi exempelvis veta, inte mer aktning för de lägre samhällsklasserna 'än om de voro lika så många Heloter, och ... behandlen dem just som om de vore sådane'.[285] Vidare såg han i monsieur Pitt den europeiska aristokratins Sylla och förklarade för Las Cases att det var tack vare denne mans system som folkens sak hade gått förlorad och patricierna segrat.[286]

Hade däremot whigpolitikern Fox fått leva skulle engelsmännen, vidhöll Napoleon, utan inblandning utifrån ha genomfört den nödvändiga förnyelsen av sitt föråldrade samhällssystem, och tillsammans kunde de två upplysta nationerna sedan ha byggt en ny europeisk framtid.[287] Ty trots de långa och bittra krigsåren återfanns engelsmännens yngre bröder i Europa trots allt i Frankrike. På den ständigt av engelsmännen upprepade frågan varför han hade avskytt England, kunde Napoleon också bara uttrycka sin förvåning över den engelska allmänhetens, tydligen djupt rotade, nationella fördomar. 'If I had been minister

283 "La plupart des peuples, ainsi que des hommes", skriver emellertid Rousseau och ger inte mycket hopp för Napoleons engelska 'mercur', "ne sont dociles que dans leur jeunesse; ils deviennent incorrigibles en vieillissant. Quand une fois les coutumes sont établies et les préjugés enracinés, c'est une entreprise dangereuse et vaine de vouloir les réformer; le peuple ne peut pas souffrir qu'on touche à ses maux pour les détruire, semblable à ces malades stupides et sans courage qui frémissent à l'aspect du médecin." Rousseau, 'Du contrat social', s. 280–281.

284 O'Meara, vol. I, s. 198, 231.

285 O'Meara, vol. II, s. 328.

286 'M. Pitt', får vi också veta, 'a été le maître de toute la politique européenne; il a tenu dans ses mains le sort moral des peuples; il en a mal usé; il a incendié l'univers et s'inscrira dans l'historie à la manière d'Érostrate, parmi des flammes, des regrets et des larmes!' Las Cases, vol. II, s. 1439–1440, 6.11.1816.

287 Las Cases, vol. II, s. 1438–1441, 6.11.1816.

of England', förklarade han sin egen position, 'I would have tried to make her the greatest power in the world.'[288] Konstigare än så hade det, åtminstone enligt fången på S:t Helena, inte varit.

5.6 Sammanfattning

Genom att analysera Napoleons bruk av metaforer kan man närma sig hans historiesyn, som i tidens anda baserade sig på tanken om historien som en global civilisationsprocess, vars riktning från öster till väster angavs av huvudaktören Europa. I överenstämmelse med bilden av samhället som en levande organism framställs i S:t Helena-litteraturen exempelvis Indien som en gammal högkultur, som liksom åldringen har degenererat till barnstadiet, medan Europa, eller närmare bestämt Frankrike, likställs med den aktiva människan på toppen av sin mentala och fysiska kraft. USA i sin tur framstår som ynglingen, som ännu inte uppnått den vuxnes insikt och mognad, medan Ryssland (förutom ledningen) ännu inte över huvud taget tycks ha sett dagens ljus. Ryssland hade, när civilisationen rörde sig från öst till väst, blivit så att säga på sidan om i norr, och satt därmed fortfarande fjättrad i naturens sköte.

I resonemanget återfinner vi igen mycket av Montesquieus lära om politikens yttre villkor och precis som denne såg Napoleon de utomeuropeiska kulturerna som mest utsatta för naturens begränsningar.[289] Slutsatserna han drar är emellertid i hög grad beroende av hans egna syften och i "klimatlärans" deterministiska tänkande såg han en möjlighet att framställa ryssarna som 'av naturen' annorlunda och därmed i praktiken omöjliga att förändra exempelvis med civilisatoriska medel. Medan spanjorerna men också egyptierna under franskt inflytande kunde påbörja en ny levnadscykel satte 'naturen', såsom han framställde det, stopp för samma utvecklingsmöjligheter vad ryssarna beträffade.

En annan utgångspunkt i Napoleons resonemang bygger sedan just på upplysningstidens syn på Frankrike som civilisationens höjdpunkt och den därmed sammanhängande rätten att utgående från sitt eget perspektiv definiera och bedöma övriga folk. Sålunda tar sig Napoleon på S:t Helena också fria händer att rangordna de europeiska folken och hans mentala karta över kontinenten överensstämmer också i det närmaste helt med 1700-talets upptäckt av det, i förhållande till väst, "mindre civiliserade" Östeuropa. Genom att peka bl.a. på vad Napoleon framställde som oförmåga till rationellt handlande, den kvarlevande livegenskapen, bristen på ett livaktigt borgerskap, tvångsutskrivningarna, den grekisk-ortodoxa kyrkan och den stora mängden judar ifrågasätter

288 Ussher, 'Napoleon's Deportation', s. 88.
289 Montesquieu, vol. I, s. 567.

han, helt i den västliga upplysningsintelligentians efterföljd, kontinentens östra delars europeiska karaktär.[290] Samtidigt får Spanien tjäna som en påminnelse om den lägre civilisationsnivå kontinenten som helhet tidigare befunnit sig på, och därmed som en motivering för den napoleonska maktpolitiken på halvön.

Medan Europa i S:t Helena-litteraturen tycks ha expanderat utöver sin västra gräns och skapat en ny, europeisk civilisation ännu längre västerut framställs den östra delen av kontinenten således i allmänhet som ett område liggande på gränsen mellan europeisk civilisation och asiatiskt barbari. Detta är en bild som i sin tur i stor utsträckning får prägla de framtidsvisioner, eller brist på dylika[291] , som Napoleon hade för området i fråga. Så var det för att skydda den (väst)europeiska civilisationen han för Polens skull hade tagit strid med ryssarna och inte, som han underströk, för att sätta Poniatowski eller någon annan polsk storman på tronen. Som en barriär mot det asiatiska barbariet hade emellertid Polen ett existensberättigande i den europeiska storpolitiken. Detta var för övrigt en uppfattning som redan Machiavelli 1531 i sin *Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio* (låt vara att de asiatiska barbarerna av honom vid tillfället närmast identifierades med turkar och tatarer) och Vatikanen under de polsk–ryska konflikterna vid sekelskiftet 1600 hade givit uttryck för och som Rousseau i sitt skriftställarskap också upprepat. Samma roll hade i tiden även, om än inte i lika hög grad, Böhmen och Ungern tilldelats och den orsak som Napoleon uppgav till att han inte på allvar hade övervägt att befria de två folken från Wiens överhöghet var just att han i så fall hade försvagat den barriär som området var avsett att utgöra mot de asiatiska stäpperna.[292]

Förutom som skyddsvakter framstår områdena i öster och norr, med utgångspunkt i fysiokraternas ekonomiska teorier, också som stora råvaruproducerande områden för det ekonomiska centrumet i väst – en tanke som i sin tur innefattade en form av inomeuropeiskt kolonialt tänkande (vilket Napoleon visat prov på redan under sin tid vid makten)

290 Liedman, *I skuggan av framtiden*, s. 138, Delanty, 'The Frontier and Identities of Exclusion', s. 95–96.

291 I imperier, hävdar Herfried Münkler, tenderar integrationen, i motsats till vad fallet är med stater, i allmänhet att minska ju längre ut i imperiets gränstrakter man rör sig. I den bemärkelsen kanske den napoleonska maktpolitiken kan liknas vid imperiebyggarens trots att Napoleon genom sitt språkbruk och sin planer förmedlade en något annorlunda bild. Münkler, s. 16. Se vidare kapitel 6 Napoleons Europa.

292 Neumann, *Uses of the other*, s. 73–75, Mikkeli, s. 38–39, Delanty, 'The Frontier and Identities of Exclusion', s. 99, Rousseau, 'Considérations sur le gouvernement de Pologne', s. 506–507.

där periferin kunde sägas vara till för centrums bästa.[293] Förutom av ekonomiska argument närdes uppfattningen emellertid också av exempelvis Rousseaus idealisering av det polska folket och dess egenart i vilket lantbruket, enligt honom, utgjorde en grundsten att slå vakt om. "[C]ultivez bien vos champs, sans vous soucier du reste..." heter det i hans *Considérations sur le gouvernement de Pologne.* Detta var en uppmaning fysiokraterna gärna skrev under, förutsatt att avkastningen fann vägarna till Frankrike,[294] och som också Napoleon insåg nyttan av.

I väster befann sig däremot Frankrike (efter revolutionen) på höjden av sin levnadsbana (à la force). Men emedan den stora revolutionen bara hunnit förverkliga den administrativa sammansmältningen av de splittrade provinserna till en enhetlig statskropp hade Napoleon själv fått åta sig, som han uttryckte det, den inre eningen av nationen – eller som han förklarat för greve Ségur i tiden: 'Je constitue une société, une nation, et je me trouve sous la main des éléments tout à fait antipathiques.'[295] Här har vi, kan noteras, ett egentligen i rätt hög grad förbisett tema i S:t Helena-litteraturen, dvs. Napoleons konstruktion av den franska nationen, ett område där han de facto gör anspråk på att ses som åtminstone en i raden av den franska nationalstatens arkitekter.

I motsats till fallet med italienarna, där han betonade det gemensamma ursprunget som grund för nationen, var Napoleon som i citatet ovan antyds, väl medveten om att det franska folket inte utgjorde någon enhetlig och sammansvetsad nation. Detta hade speciellt dess förhållande till den bourbonska restaurationen, i Napoleons ögon, med smärtsam tydlighet visat.[296] Projektet att upprätta en fransk nation utgör således ett centralt tema när Napoleon i S:t Helena-litteraturen önskade skapa en oöverbrygglig klyfta mellan det franska folket och den bourbonska dynastin, samt därigenom påvisa Frankrikes behov av honom själv. I sina samtal på S:t Helena åtar han sig därmed att redogöra för den homogeniseringspolitik han ansåg Frankrike vara i behov av, eller annorlunda uttryckt: medan han på den italienska halvön genom sin politik sade sig ha önskat skapa ett hemland för en åtminstone latent existerande italiensk nation, så hade han med hjälp av moderna 'homogeniseringsinstrument' som en värnpliktsarmé, utbildning, institutioner och nationalmonument önskat så att säga skapa fransmännen.[297] I båda

293 Schroeder, s. 391–392.

294 Rousseau,'Considérations sur le gouvernement de Pologne', s. 473–474, Wolff, s. 267–268.

295 Las Cases, vol. II, s. 1012, 2.8.1816.

296 Se vidare kapitel 6.2.2 Paris – Europas huvudstad.

297 Las Cases, vol. II, s. 1025, 4.8.1816, Hettne m.fl., s. 164–165, Andersson, s. 220–222, Le Gall, s 157. Vidare hade exempelvis den engelske officeren Basil Jackson under

fallen betonar han emellertid tidens betydelse för nationens framväxt och understryker att det enda han egentligen hade behövt för att lyckas var mera tid. I mycket av sitt resonemang förebådar han som synes den moderna vetenskapliga debatten på området, men han utgår, som alltid, också från vad som för honom tycks opportunt för tillfället. "Tout gouvernement qui est né et se maintient sans l'intervention d'une force étrangère", skriver han exempelvis i sina memoarer, "est national."[298] Detta är en nationsdefinition som naturligtvis är ämnad att underkänna den bourbonska familjens anspråk på nationell legitimitet både på fransk och på italiensk mark.

Vad Frankrike anbelangar lämnar Napoleon emellertid också ofta nationalstatstanken bakom sig. I sin egenskap av 'la grande nation' var helt enkelt Frankrike, som han såg det, lika moget att styra världen som på sin tid det stora romerska imperiet, och det är på denna mera universella nivå vi återfinner kanske det mesta av hans resonemang på S:t Helena kring Frankrikes roll i Europa.[299]

Just på grund av den franska statens snabba utveckling hade också den förlegade, engelska oligarkin, förklarade Napoleon slutligen, och gav härmed en till resonemanget anpassad tolkning av konflikten mellan de två rikena, helt i enlighet med den 'machiavellistiska' luft den ännu andades, tagit till alla tänkbara åtgärder och desperat försökt kväva den franska rivalen under den bourbonska familjens redan förtvinade händer. I likhet med det bourbonska hade emellertid också hela det engelska samhällssystemet, varnade han, börjat visa prov på åldringens förstelnade och despotiska tankebanor och hotade att själv stanna i utvecklingen om man inte omgående insåg behovet av ett, med hjälp av moderna idéer, förnyat samhällsmaskineri.[300] Speciellt kanske med tanke på den amerikanske ynglingens snabba frammarsch i väst, motiverade Napoleon sitt resonemang och pekade härmed framåt i debatten, var det också för London hög tid att lämna fornstora dagar bakom sig och i stället föryngrat och förstärkt gå in i den moderna, franskt inspirerade tiden.

---

de avgörande striderna 1815 på fransk mark också stort förvånat sig över att man i Frankrike inte tycktes tala franska, utan en mängd obegripliga dialekter. Endast de högre samhällsklasserna, noterade han, talade franska. Jackson, s. 99.

298 Bonaparte, 'Roginat', *Mémoires* 1823–1825, vol. II, s. 8.

299 Se vidare kapitel 6 Napoleons Europa.

300 Också här spelar Napoleon på ett sedan tidigare existerande idégods, emedan den engelska kulturella nationalismen under 1700-talet och fortsättningsvis på 1800-talet i hög grad hade byggt på ett allmänt klagande över tingens usla tillstånd samt åtföljande krav på reformer för att rycka upp landet. Sörlin, *Mörkret i människan*, s. 315.

6 Napoleons Europa

6.1 Inledning

Två av Napoleons mest använda ord i S:t Helena-litteraturen, när det kommer till hans tankar kring den europeiska kontinentens framtid, är "régénérer" och "régénération" dvs. reformera och omskapa respektive reformering och förnyelse. 'J'ai toujours regardé la paix générale comme la première condition de la régénération de l'Europe', förklarade han exempelvis i februari 1818 för Montholon och ledde sedan i bevis att han också alltid hade eftersträvat fred för att möjliggöra genomförandet av den nödvändiga förnyelsen av de europeiska folkens situation.[1] Varför, frågade han sig också retoriskt i ett samtal med Las Cases rörande utvecklingen efter 1815, fortsatte nu inte det segerrika London den politik han själv påbörjat? Vad bättre kunde egentligen England företa sig än att räcka handen åt hans eget stora projekt, dvs. den europeiska kontinentens pånyttfödelse?[2]

Genom att använda ord som just "régénérer" och "rajeunir" (föryngra) skapar Napoleon intrycket av att det var en föråldrad samhällsordning han ute på kontinenten hade konfronterats med, och diskuterande målet för sin egen Orientexpedition klär han denna uppfattning i ord:

> Cependant voyez les conséquences! je prenais l'Europe à revers, *la vieille civilisation européenne* demeurait cernée, et qui eût songé alors à inquiéter le cours des destinées de notre France, ni celui de la régénération du siècle![3]

I en del samtal går Napoleon så långt att han talar om kontinentens gamla och fördärvade nationer,[4] vilket alltså skall förklara behovet av en genomgripande modernisering trots att Europa, i motsats till Asien, enligt honom endast innefattade civiliserade folk.[5]

För att ringa in vad Napoleons nya Europa, i motsats till det gamla som han säger sig ha bekämpat, idémässigt hade inneburit, kan man sedan lämpligen ta avstamp i det tal han i samband med överlämnandet av fredsavtalet i Campo-Formio hade hållit inför direktoriet 1797:

---

1 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 251–252.

2 Las Cases, vol. II, s. 1211, 7.9.1816. 'Que n'auraient pas donné ces pauvres Polonais', frågar sig Napoleon också i ett samtal med Montholon rörande Englands politik i Wien, 'ces pauvres Espagnols, ces pauvres Italiens, pour n'être pas replaçés sous le joug de fer d'un czar ou de l'inquisition?' Montholon, *Récits*, vol. II, s. 75.

3 Las Cases, vol. I, s. 545, 26.4.1816. Min kursivering.

4 Las Cases, vol. II, s. 952, 18.7.1816.

5 Bonaparte, 'Roginat', *Mémoires* 1823–1825, vol. II, s. 10–11.

> Le peuple français, pour être libre, avait les rois à combattre; pour obtenir une constitution fondée sur la raison, il avait dix-huit siècles de préjugés à vaincre. La religion, la féodalité, le despotisme, ont successivement, depuis vingt siècles, gouverné l'Europe, mais de la paix que vous venez de conclure, date l'ère des gouvernements représentatifs: vous êtes parvenus à organiser la grande nation dont le vaste territoire n'est circonscrit, que parce que la nature en a posé elle-même les limites ... Cette paix assure la liberté, la prospérité et la gloire de la république. Lorsque le bonheur du peuple français sera assis sur les meilleures lois organiques l'Europe entière deviendra libre.[6]

Religionen, feodalismen och despotin hade således enligt Napoleons historieuppfattning turvis utgjort det europeiska samhällssystemets grundvalar, men med den franska republikens födelse stod man inför ett nytt alternativ. Liksom naturen begränsade Frankrike geografiskt, hade de gamla uttjänta, europeiska strukturerna satt gränser för dess idémässiga inflytande, båda gränser som Napoleon, låter han i S:t Helena-litteraturen förstå, i civilisationens intresse hade åtagit sig att överbrygga. Upplysningens diskurs om förnuftet var, enligt Napoleon, det moderna Frankrikes alternativa bas för de europeiska folkens framtid och av Frankrikes öde berodde, enligt hans uppfattning liksom många av hans samtidas, hela Europas öde.

Aldrig tidigare i modern tid hade emellertid kontinenten, konstaterade Napoleon däremot också i exilen, kanske varit lika enad som nu (efter 1815), men inte som en följd av de franska idealen, utan tvärtom på grund av en reaktion mot hans eget namn och de idéer det enligt honom stod för.[7] Hade Europa tidigare turvis enats av religionens, feodalismens och despotins band, så fjättrades de europeiska folken, som Napoleon framställde det, nu av alla tre samtidigt. De föråldrade furstehusen, de inbilska feodalherrarna och det trångsynta prästerskapet hade nämligen funnit varandra i en 'helig allians' för att i gott samförstånd förena sina krafter och på alla fronter aktivt motarbeta 'les idées françaises' och därmed de europeiska folkens berättigade krav på förändring. Så hade genom triumvirernas försorg, kunde han bara beklaga, Europas jord dränkts i blod för att ersätta folkens sak med kungarnas, jämlikhetens med privilegiernas, liberalernas med oligarkernas och folksuveräniteten med den Heliga alliansens principer. I Metternichs Europa smiddes kort sagt ofrihetens bojor, allt medan de sista resterna av det franska revolutionsbudskapet aktivt kvävdes under de gamla despoternas otidsenliga

6 Bonaparte, 'Paris', *Mémoires* 1823–1825, vol. IV, s. 285–286.
7 Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 14.

styre.[8] 'L'Europe', sammanfattade han för Las Cases och O'Meara, 'ne cessa jamais de faire la guerre à la France, à ses principes, à moi; et il nous fallait abattre, sous peine d'être abattus.'[9]

'Frankrike', 'de franska principerna' alternativt 'idéerna', och 'Napoleon' – i S:t Helena-litteraturen återkommer man gång efter annan till samma ekvivalenskedja och för Bertrand poängterade Napoleon därtill sin egen aktiva roll i själva formuleringen av den moderna tidens politiska budskap: 'Je suis le premier qui ait parlé des *nouveaux intérêts*. Depuis, cette expression est devenue proverbiale. Chacun l'a sentie et l'a répétée.'[10] Genom att ha klätt de nya tankarna i ord och genom att ha införlivat dem i den franska lagstiftningen förkroppsligade Napoleon i det närmaste, som vi i detta kapitel bl.a. skall se, enligt honom själv det moderna Frankrike, men han önskade därtill utöka ekvivalenskedjan med (det moderna) "Europa" i första ledet.

6.2 Konstruktionen Europa

När man försöker närma sig Napoleons på S:t Helena uttalade visioner för sin egen Europapolitik kan man kanske först notera att han upprepade gånger låter förstå att han hade önskat rensa kontinenten från de gamla maktstrukturer som fortsättningsvis, vid hans eget maktinträde, hade hållit stora delar av Europas folk i sitt grepp. Så var speciellt påvens världsliga makt, menade Napoleon, oförenlig med den nya tidens tankesätt; detsamma gällde emellertid också den tyske kejsarens förlegade maktambitioner. Denne hade, framhöll han, i likhet med den katolska kyrkans överhuvud sedan medeltiden betraktat sig som de romerska kejsarnas arvtagare och därmed tillvällt sig makten att tillsätta och avsätta prinsar på europeisk mark. Med Napoleons eget maktinträde hade emellertid situationen i grunden förändrats:

> Jusqu'à moi, la France se ressentait encore de César. La suprématie du Pape, l'empire d'Allemagne, le roi des Romains furent détruits par moi. Charlemagne avait beaucoup donné au Pape. L'Allemagne, jusqu'à moi, se composait de grands fiefs. On a vu un empereur Maximilien créer des comtes et barons au Parlement, à Paris.[11]

Genom konkordatet som påven hade förmåtts acceptera och genom att förflytta den helige fadern till fransk mark, hade dennes världsliga makt effektivt kringskurits. Genom Napoleons försorg hade 1806 därtill Det

8 Bonaparte, 'Campagne de 1815', *Commentaires*, vol. V, s. 212, Montholon, *Récits*, vol. II, s. 76–77, Las Cases, vol. II, s. 1511–1512, 16.11.1816.

9 Las Cases, vol. I, s. 458, 10–12.3.1816, O'Meara, vol. II, s. 331.

10 Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 338. Kursivering i originalet.

11 Gourgaud, vol. II, s. 97, 159, Montholon, *Récits*, vol. II, s. 269–270.

heliga romerska riket av tysk nation officiellt dödförklarats. Det var för övrigt också, avslöjade han för Montholon, just för att göra slut på dessa föråldrade påvliga och tyska pretentioner i Europa som han i tiden hade valt att utropa sin egen son, redan i vaggan, till 'kung av Rom'.[12] Rensat på gammalt bråte hade han sedan, i stället för ett gammalt, påvligt och tyskcentrerat Europa, erbjudit kontinenten en modern och upplyst framtid. Men emedan det av honom initierade, nya europeiska systemet för att kunna genomföras krävde en avgörande seger i Moskva, hade han själv, beklagade han sig, genom sitt röjningsarbete bara hunnit lägga grunden för det nya Europabygget.[13]

Betecknande i sammanhanget är vidare Napoleons vana att när han diskuterade sina europeiska visioner, ofta uttrycka sig i termer av just konstruktioner eller byggnadsverk under uppförande. 'Je voulais combler le gouffre des révolutions', förklarade han exempelvis sina målsättningar, 'et reconstruire, sans secousses, l'édifice européen, dans l'intérêt de tous…'[14] Och om Europa var ett byggnadsverk så hade han själv, som han förklarade för Las Cases, varit den enda nyckeln till den nya konstruktionen.[15]

Att bygga ett nytt Europa hade emellertid, naturligtvis, varit ett omfattande projekt och själv hade han, konstaterade Napoleon besviket, i motsats till Djingis khan vars fyra söner alla hade tjänat sin far väl, inte haft samma nytta av sina bröder. De bonaparteska bröderna hade tyvärr, som vi sett, inte över huvud taget förstått sin uppgift i det väldiga napoleonska Europabygget, där de nya stater han hade anförtrott dem endast borde ha uppfattats just som 'pierres d'attente d'un édifice en construction'.[16] De hade således närmast, förklarade han sin ofta kritiserade politik att placera sin bröder på nya troner runtom i Europa, varit att betrakta som vicekungar med uppdrag att realisera den napoleonska politiken. När den stora omdaningen av kontinenten hade varit genomförd, skulle de omgående ha kallats tillbaka till Frankrike.[17] Vilka var då, frågar jag mig i detta kapitel, de mer permanenta element, materiella och immateriella, Napoleon hade tänkt konstruera sitt europeiska byggnadsverk av?

12 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 270.
13 Las Cases, vol. I, s. 551, 28.4.1816.
14 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 139. På samma sätt förklarade Napoleon också nödvändigheten av att gå mot Ryssland 1812 med att det då hade varit hög tid att 'consolider cet immmense édifice qu'il avait élévé.' Bonaparte, 'Roginat', *Mémoires* 1823–1825, vol. II, s. 94.
15 Las Cases, vol. II, s. 1182, 2.9.1816.
16 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 277, Las Cases, vol. II, s. 1283, 24.9.1816, s. 1428–1429, 4.11.1816.
17 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 439.

6.2.1 Europeiska byggstenar

Går man från abstrakta till mer konkreta byggstenar kan man först notera den centrala roll Napoleon, helt i upplysningens anda, tillskrev utbildningen, när den moderna, europeiska precis som den franska människan skulle skapas. Det är nämligen inte med våld och brösttoner, förklarade han för Las Cases, som man kan naturalisera det nya systemet. Genom uppfostran och bildning måste det inympas i förnuftet, ja i själva övertygelsen, och här spelade igen tiden, enligt honom, en avgörande roll.[18]

I ett brev till den italienske astronomen Oriani (1796), som doktor Antommarchi citerar i sin journal, använde sig Napoleon också av ett av upplysningstidens omhuldade begrepp, där det europeiska kanske närmast kan definieras som en livsstil med just bildning som grund, när han noterade att alla framstående män dvs. 'tous ceux qui ont obtenu un rang distingué dans *la république des lettres*' oberoende av fädernesland också är fransmän. I de 'lärdes republik' enades de främsta förmågorna, oberoende av nationsgränser och traditionella hierarkier, i ett ömsesidigt utbyte i vetenskapliga och kulturella frågor med argumentationen och ordet som de avgörande kriterierna för framgång och nederlag. Med lite konkretare formuleringar fortsatte sedan chefen för den italienska armén sitt brev till medborgare Oriani :

> Tous ceux qui voudront aller en France seront accueillis avec distinction par le gouvernement. Le peuple français ajoute plus de prix à l'acquisition d'un savant mathématicien, d'un peintre de réputation, d'un homme distingué, quel que soit l'état qu'il professe, que de la ville la plus riche et la plus abondante.[19]

Redan det revolutionära konventet hade hoppats locka de främsta förmågorna och de senaste uppfinningarna från Europas alla hörn till sig och knappt hade Napoleon tågat in i Milano innan han alltså inbjöd Oriani att ansluta sig till det vetenskapliga etablissemanget i Paris.[20] Vidare hade Napoleon också, berättar han, just för att stöda, leda och koordinera den högre utbildningen och forskningen på kontinenten önskat skapa ett europeiskt institut (un Institut européen) och därtill inrätta speciella vetenskapspriser som forskare runt om i Europa kunde ha tävlat om. Kanske kunde det kejserliga franska universitet, funderade

18 Las Cases, vol. II, s. 1446, 7.11.1816. Se exempelvis Montesquieus resonemang kring uppfostrans och bildningens centrala betydelse för speciellt den republikanska samhällsmodellen där medborgarandan (vertu) var grunden för systemets upprätthållande. Montesquieu, vol. I, s. 130–138.

19 Anthommarchi, vol. I, s. 304–305. Min kursivering. Ambjörnsson, s. 30, Py, s. 108, Thompson, s. 44.

20 Godechot, *La Grande Nation*, vol. II, s. 646–647.

han, med tiden ha tjänat som grund för ett europeiskt universitet.[21] I efterskott ångrade han också djupt att han själv inte, genom att låta sammanställa allmäneuropeiska geografiska[22] samt historiska[23] och litteraturhistoriska[24] verk, mera aktivt hade främjat den europeiska forskningen[25].

För kejsardömets högsta ledning hade Napoleon också haft ett alldeles speciellt utbildningsprojekt under utveckling. Tanken hade varit att samla alla prinsar av det kejserliga huset till institutet i Meudon för att genomgå ett gemensamt utbildningsprogram. Ämnade att en dag regera över olika nationer skulle dessa, förklarade han sina planer, här ha inhämtat gemensamma grundsatser, seder och idéer. För att ytterligare underlätta sammangjutningen av de olika nationerna och bringa enhet mellan rikets federativa delar (des parties fédératives de l'Empire), hade han emellertid också tänkt sig att prinsarna från respektive land till insitutet i Meudon skulle ha medfört tio till tolv barn från landets främsta familjer (ett av Napoleon, som vi redan sett, beprövat sätt att påverka opinionen i ett land) – 'quelle influence n'eussent-ils pas exercée chez eux au retour!' De europeiska prinsarnas utbildning, förklarade han vidare, skulle mera ha koncentrerat sig på allmänna kunskaper än på vetenskaper, mera uppövat omdömesförmågan än, som han uttryckte det, överhopat minnet. Tillämpningar, inte teorier, skulle ha blivit de europeiska prinsarnas gebit – tillämpningar av de teorier de skulle ha erhållit från rikets centrum, Paris, får man kanske anta. Med tiden skulle också de furstehus som ännu inte var besläktade med den bonaparteska familjen, funderade han, helt säkert ha anhållit om att få sända sina barn till denna, av den franske kejsaren planerade, specialinrättning. 'Et quel avantage', sammanfattade han sitt projekt, 'n'en serait-il pas résulté pour le bien-être des peuples composant l'association européenne!'[26]

En förenande länk, med utbildningen som grund, mellan Europas folk var slutligen också systemet med åhörare (auditeurs) i statsrådet som Napoleon hade låtit införa. Uppfostrade i den nya tidens anda skulle dessa i framtiden, framhöll han, ha innehaft alla högre ämbeten i det

21 Las Cases, vol. II, s. 1500–1503, 14.11.1816.
22 Las Cases, vol. II, s. 1019, 4.8.1816.
23 Las Cases, vol. II, s. 1026, 5.6.1816.
24 Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 255, 310.
25 Också på den här punkten var Napoleon ett barn av sin tid emedan man under 1700-talet hade fått se en mängd tidningar som benämnde sig "europeiska" och en "europeisk" historieskrivning födas. Redan 1566 hade emellertid florentinaren Pierfrancesco Giambullaris *Histoire dell'Europa* publicerats. Thompson, s. 44, Burke, s. 24.
26 Las Cases, vol. I, s. 236–237, 11–13.11.1815.

kejserliga riket.[27] Här kan man fråga sig om han med 'tous les postes de l'Empire' avsåg Frankrike eller le grand empire, men emedan många utlänningar ingick i skaran av åhörare[28] får man anta att det senare var fallet. På samma sätt talade han för övrigt också om skattkammarministerns, som handhade alla statstillgångar och -utgifter, och statssekreterarministerns, som utgav alla statliga brev och förordningar, avgörande roll i rikets administration:

> Avec le premier, je connaissais à chaque instant l'état de mes affaires; avec le second, je faisais parvenir toutes mes décisions et mes volontés dans toutes les directions et partout. Si bien qu'avec mon ministre du Trésor et mon ministre secrétaire d'État seuls, et une douzaine de scribes, je me fusse fait fort de gouverner l'Empire du fond de l'Illyre, ou des rives du Niémen, avec autant de facilité que dans ma capitale.[29]

Just Niemen och Illyrien är, kan här noteras, de enda konkreta gränser Napoleon i S:t Helena-litteraturen nämner för sitt rike.[30] Med hjälp av de lokala prefekterna hade de kejserliga besluten, summerade han, också spritts med samma snabbhet vid rikets yttersta gränser som i dess hjärta huvudstaden.[31]

Både utbildningen och administrationen som höll ihop och med tiden ytterligare skulle ha sammansvetsat Napoleons europeiska bygge hade haft sin naturliga grund i Code Napoléon, dvs. den franska civillagstiftningen. Den napoleonska lagstiftningen hade, underströk han själv, gjort fransmännen till det friaste folket i hela Europa,[32] och med de franska arméenheterna hade friheten och jämlikheten förts ut över kontinenten. 'J'ai semé la liberté', förklarade Napoleon för Montholon, 'à pleines mains partout où j'ai implanté mon code civil.'[33] Hur denna 'inplantering' i praktiken hade varit tänkt att genomföras förblir emellertid något oklart. I ett samtal med Las Cases funderade Napoleon exempelvis att Code Napoléon kunde ha utgjort grunden för en allmän europeisk lagstiftning, 'un Code européen',[34] som kunde ha givit utrymme också för icke-fransk jurisdiktion, medan han i andra sammanhang lät förstå att den franska lagstiftningens grundprinciper helt enkelt skulle ha införts i Italien, Spanien, Polen och Tyskland.[35]

27 Las Cases, vol. II, s. 1448, 7.11.1816.
28 Broers, s. 201, Tulard (sous la dir. de), *Dictionnaire*, vol. I, s. 502.
29 Las Cases, vol. II, s. 1276, 21.9.1816.
30 T.ex. Las Cases, vol. II, s. 957, 20.7.1816, s. 1276, 21.9.1816, Montholon, 'Une Soirée', s. 174, Montholon, *Récits*, vol. II, s. 257.
31 Las Cases, vol. II, s. 1445, 7.11.1816.
32 Bonaparte, 'Quatre Concordats', *Mémoires* 1823–1825, vol. I, s. 183, Las Cases, vol. II, s. 968, 20.7.1816.
33 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 75.
34 Las Cases, vol. II, s. 1130, 24.8.1816, s. 1503, 14.11.1816.
35 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 439.

En, i någon form, harmoniserad lagstiftning (les mêmes lois/une unité de lois/ nos lois/ unité des codes/la loi commune)[36] påstod Napoleon i varje fall att han hade tänkt sig, och listan över de länder som skulle ha innefattats i det gemensamma juridiska och administrativa systemet utökades i en del samtal alltså även med Illyrien.[37] Därtill hade han också, hävdade han, planerat en europeisk kassationsdomstol, som överallt kunde ha rättat till eventuella fel begångna i det juridiska systemet.[38] Det faktum att alla de områden som efter 1814 hade avskiljts från Frankrike, och även naturligtvis fransmännen själva, saknade och/ eller bad att få behålla den napoleonska lagstiftningen kunde, menade han, tas som ett allmänt erkännande av dess överlägsenhet.[39] Detta faktum, får man anta, motiverade i hans ögon dess införande över stora delar av kontinenten.

Förutom av en gemensam lagbok och ett gemensamt domstolssystem skulle Napoleons Europa, vet Las Cases vidare berätta, även konkret ha knutits samman av ett gemensamt valutasystem, dock under olika präglar, samt ett gemensamt mått- och viktsystem.[40] För Gourgaud och Bertrand avslöjade Napoleon emellertid att det av revolutionsmännen i Frankrike införda, nya metersystemet inte riktigt hade fallit honom i smaken. Jämfört med tum och fot föreföll honom enheterna meter och centimeter alltför abstrakta, och hade någon i tiden framfört de invändningar till Laplace som Napoleon själv sedan gjorde, skulle denne, funderade Napoleon, med största sannolikhet ha övergett systemet.[41] Helt säkert skulle i varje fall den tyska och den engelska nationalkänslan, misstänkte han, förhindra detta galna system från att sprida sig över "hela universum" såsom revolutionens geografer hade tänkt sig. Därtill ifrågasatte Napoleon också om det över huvud taget var möjligt att i grunden förändra så gamla, inrotade vanor som just mått- och viktsystem: "…pour faire adopter à une nation vieille une nouvelle unité de poids et de mesures, il faut refaire tous les réglements d'administration publique, tous les calculs des arts; c'est un travail qui effraie la raison."[42]

36 Las Cases, vol. II, s. 957, 20.7.1816, s. 1130, 24.8.1816, s. 1462, 11.11.1816, Ali, s. 243.
37 Las Cases, vol. II, s. 957, 20.7.1816.
38 Las Cases, vol. II, s. 1130, 24.8.1816.
39 Bonaparte, 'Quatre concordats', *Mémoires* 1823–1825, vol. I, s. 183–184, Las Cases, vol. I, s. 968, 20.7. 1816.
40 Las Cases, vol. II, s. 1130, 24.8.1816, s. 1503, 14.11.1816.
41 Gourgaud, vol. II, s. 77, Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 29. Tack vare Napoleons geniala politik, skriver å sin sida markis de Laplace entusiastiskt i sin *Exposition du système du monde* (1813), kommer snart hela Europa att bli en enda stor familj, med en religion, en lagsamling och ett mått- och viktsystem. de Rougemont, *The Idea of Europe*, s. 213.
42 Bonaparte, 'Journée du 18. Fructidor', *Mémoires* 1823–1825, vol. IV, s. 213–218.

Med en sådan syn på vanans makt kunde naturligtvis Napoleons egna planer på området ifrågasättas. Men så var ju inte heller Napoleons Europaverk någon 'gammal nation' och därmed kanske, enligt hans bedömning, enklare att få att anpassa sig till nya tankegångar. Däremot ifrågasatte han emellertid också, intressant nog, själva tanken att en nation, i det här fallet Frankrike, kunde förvänta sig att få just sitt system accepterat i hela Europa. När Gregorius VII i tiden hade lyckats reformera kalendern berodde framgången, underströk han, i hög grad på att förändringen byggde på religiösa idéer och därmed genomfördes av en internationell (dvs. kyrklig) och inte en nationell maktfaktor.[43] Var således, analogt med denna tankegång, kanske Napoleons maktställning åtminstone enligt honom själv, närmare att förlikna med påvens än med ett franskt statsöverhuvuds, varför hans för hela Europa planerade mått- och viktreformer kunde ha förväntats erhålla ett positivare mottagande än den modell den franska nationalstaten förespråkade?

Medan det ligger något vagt och motsägelsefullt över Napoleons visioner rörande ett enhetligt mått- och viktsystem (valutan lämnar han oftast därhän) i Europa, poängterade han desto tydligare vad han hade gjort eller planerat göra för att underlätta kommunikationerna på kontinenten. Utan att här gå in på alla de hamn-, kanal-, och vägprojekt Napoleon, både i civilt och militärt syfte, hade planerat (av vilka en del hunnit genomföras) för sitt rike kan man sammanfattningsvis se på några av de kommunikationsprojekt han lyfte fram i ett brev till lord Bathurst som ett svar på dennes fråga i det engelska överhuset, var de kejserliga tillgångarna låg, så att säga, gömda. De napoleonska rikedomarna, förklarade han för den engelske lorden, ligger i öppen dager: det gäller bara att öppna ögonen och betrakta skeppsdockorna i Antwerpen, Vliessingen och Cherbourg samt de stora marinanläggningarna i Venedig; vägarna från Antwerpen till Amsterdam, från Mainz till Metz, från Bordeaux till Bayonne; vägarna som öppnar Alperna i fyra riktningar samt de som förenar Pyrenéerna med Alperna, Parma med Spezia och Savona med Piemont; kanalen som förenar Rhône med Rhen och öppnar förbindelser mellan holländska vatten och Medelhavet; kanalen som förenar Schelde med Somme och sätter Amsterdam i förbindelse med Paris, samt vidare kanalerna vid Arles, vid Pavia, och vid Reno.[44]

Som f.d. medlem av statsrådets marina sektion hade Las Cases också "ex-officio"-kunskap om kejsardömets marina projekt och åtog sig i sin dagbok att lista de företag han hade vetskap om. Börjande med marinanläggningarna i Aix i väst fortsatte han sin översikt i norr med

43 Bonaparte, 'Journée de 18. Fructidor', *Mémoires* 1823–1825, vol. IV, s. 214. Napoleon torde här åsyfta Gregorius VIII.

44 Bonaparte, 'Bathurst', *Correspondance,* vol. XXXII, s. 425–426.

en plan att med hjälp av Ems, Weser och Elbe anlägga ett system av kanaler som skulle ha förenat Holland med Östersjön. Kombinerat med andra projekt skulle systemet, konstaterade Las Cases, ha garanterat en säker kommunikation mellan Bordeaux vid Medelhavet och Östersjön. Sedan förflyttade sig Las Cases österut och uppmärksammade bl.a. Korfu, av vilken den franske kejsaren hade gjort en "nyckel" till den grekiska övärlden, en planerad marinarsenal i Ragusa, en i Pola i Istrien och en i Ancona, samt ett kanalprojekt som med hjälp av Po hade förbundit Adriatiska havet med Medelhavet.[45] Personligen hade Las Cases också, som vi sett, föreslagit en ökad fransk närvaro i Adriatiska havet och rekommenderat utnyttjandet av de kroatiska skogstillgångarna för att konstruera en fransk flottenhet för området.[46]

Trots att många av projekten onekligen hade varit av militär natur hade Napoleon, sammanfattade han sina planer för samfärdseln på kontinenten, haft som avsikt att göra alla floder och hav segelbara (navigable) för alla. När sedan de nya kommunikationerna i hög grad hade underlättat resandet och när resenärerna därtill överallt hade mötts av samma valuta-, mått- och viktsystem samt lagstiftning skulle européerna, framhöll han, också med tiden ha känt sig som hemma i det närmaste överallt, dvs. *'toujours dans la patrie commune'*.[47]

Ett byggnadselement Napoleon, när han närmade de europeiska folken till varandra i det gemensamma fosterlandet, däremot tydligen inte hade tänkt använda sig av var, kan här noteras, språket. Brister i språkkunskaper kunde visserligen, konstaterade han bl.a. i ett samtal om olika folks mat- och dryckesvanor, onekligen leda till många missuppfattningar om andra nationers seder och bruk, så även bland européerna.[48] Ingenstans låter han emellertid påskina att han för att underlätta kommunikationen med och förståelsen av icke-fransktalande folk hade önskat sprida det franska språket bland folkens breda lager. Tvärtom lät han förstå att han ansåg det franska språket, med dess mångfald av grammatikaliska undantag och begränsade ordförråd, vara i behov av en omfattande reform.[49]

I lagboken, vägarna (speciellt de över Alperna) och i haven som förenats, låg däremot, underströk Napoleon, hans främsta anspråk på framtidens tacksägelser.[50] Som en följd av de förbättrade kommunika-

45 Las Cases, vol. II, s. 1413–1423, 2.11.1816.
46 Las Cases, vol. I, s. 862, 21.6.1816.
47 Las Cases, vol. II, s. 1130–1131, 24.8.1816. Min kursivering.
48 O'Meara, vol. I, s. 54, Marchand, vol. II, s. 92.
49 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 80, Gourgaud, vol. I, s. 313.
50 O'Meara, vol. II, s. 49, Antommarchi, vol. I, s. 290–291. Ändå kritiserade Napoleon, trots sina visioner av hur varor och människor fritt transporteras över den europeiska kontinenten, också sin egen och samtidens brist på nytänkande. När han genombröt

tionerna, men speciellt tack vare sin ekonomiska politik hade Napoleon därtill, underströk han, satt fart på den industriella utvecklingen över hela den europeiska kontinenten.[51] Förutom att utgöra ett dödligt slag mot den engelska industrin hade nämligen kontinentalsystemet, hävdade han, varit av ovärderlig betydelse för den industriella utvecklingen, förutom naturligtvis i Frankrike, både på den italienska halvön och i den tyska världen.[52] Och i några samtal med Montholon förklarade han närmare:

> L'industrie manufacturière d'Allemagne, comme celle de France ne peut croître sans protection, et il lui faut des années de protection pour qu'elle acquière la faculté de lutter en rivale avec l'industrie anglaise … Avant moi l'Europe entière était vassale de l'industrie anglaise ... J'ai appris aux nations du continent à se passer de l'Angleterre…[53]

Genom Berlindekretet var, hävdade Napoleon vidare, en skyddad inre marknad från Paris till Trieste på väg att skapas, en marknad som både centrum och periferi, enligt hans bedömning, hade dragit nytta av.[54]

Så hade Europa i stort och i synnerhet länderna med en omfattande maritim handel, hade den franske kejsaren hävdat i ett brev till den svenske kronprinsen 1811, som Las Cases infört i sin journal för att styrka resonemanget, haft mera att vinna på Berlindekretets vidmakthållande än Frankrike självt.[55] Samma ståndpunkt återfinns också i ett brev till brodern Louis 1808, som Las Cases också låtit publicera i sin journal, där Napoleon konstaterar att speciellt de nordiska makternas handel hade dragit stor nytta av den skyddade inre marknaden, och att den preussiska industrin numera kunde tävla t.o.m. med den franska produktionen.[56] Ser man lite närmare på Napoleons 'inre marknad'

Alperna hade han onekligen överträffat, som han uttryckte det, själva romarna men han beklagade samtidigt att han inte till fullo hade insett eller vågat tro på de möjligheter den nya tekniken beredde framtidens kommunikationer och därmed en regims potentiella maktbas. 'Ah! si ce Fulton avait eu raison, quelle immense puissance j'aurais eue en main! je serais le maître du monde! Mais ces savants sont si bêtes. Ils n'ont pas même voulu que ce fût le germe d'une possibilité! C'est comme l'électricité, ils m'ont soutenu que je n'avais rien à en attendre: eh bien! moi, je soutiens qu'il y avait là deux principes de puissances immenses.' Montholon, *Récits*, vol. II, s. 216, Bonaparte, 'Bathurst', Correspondance, vol. XXXII, s. 425.

51 Las Cases, vol. II, s. 956, 20.7.1816.

52 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 68–69.

53 Montholon, *Récits*, vol. I, s. 373–374, vol. II, s. 247, 435–436.

54 Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 403, Las Cases, vol. II, s. 1036, 7.8.1816.

55 Las Cases, vol. II, s. 1036, 7.8.1816. Rörande brevets autenticitet se kapitel 2.2 Skrifter tillkomna på initiativ av Napoleons franska följeslagare, samt den brittiske doktorn O'Mearas dagbok.

56 Las Cases, vol. II, s. 1288, 24.9.1816. Rörande brevets autenticitet se kapitel 2.2. Skrifter tillkomna på initiativ av Napoleons franska följeslagare, samt den brittiske doktorn O'Mearas dagbok.

framgår det emellertid rätt klart, också av S:t Helena-skrifterna såsom exemplet med Italien med all önskvärd tydlighet visar, att det var centrum, dvs. Frankrike, som skulle gynnas i det napoleonska ekonomiska systemet.[57]

Nu hade man också, hävdade i varje fall Napoleon, börjat inse fördelarna med det napoleonska systemet, som man i tiden inte alltid hade förstått värdet av.[58] Medan exempelvis de franska och de holländska tygtillverkarna tack vare den napoleonska politiken i dagsläget redan kunde tävla med de engelska tillverkarna,[59] förbjöd nu i sin tur Preussen, visste han berätta, införseln av engelska manufakturvaror för att skydda sin egen produktion.[60] Snart skulle också självaste ryssarna, förutspådde han, fråga sig varför de fortsatte att berika den engelska nationen, fastän de själva hade en mängd skickliga manufakturister i landet.[61] Inom en inte alltför avlägsen framtid skulle engelsmännen, misstänkte han, helt enkelt få se den Heliga alliansen stänga hela den europeiska marknaden för den engelska produktionen lika effektivt som någonsin det franska kejsardömet.[62]

Samtidigt medgav Napoleon emellertid att tullar som för ett land som Frankrike, rikt på fabriker och näringar, var ett nödvändigt skydd mot en ännu på många områden överlägsen rival, kunde vara till stort förfång för en handelsnation såsom exempelvis Holland. I hans ekonomiska system hade emellertid utrikeshandeln, underströk han, i förhållande till åkerbruket och industrin, innehaft en subordinerad ställning och således behandlats därefter. Kontinentalsystemet borde emellertid, poängterade han, närmast uppfattas som en av omständigheterna framtvingad krigsmanöver, och så snart freden hade varit ett faktum skulle den utländska handelns lidande tillstånd, låter han förstå, ha åtgärdats.[63] Framtiden för hela den europeiska kontinenten låg i själva verket, enligt Napoleons uppfattning, otvivelaktigt i frihandeln (le commerce libre),[64] när handelsförbindelserna helt naturligt knöt de europeiska folken allt närmare varandra. Detta var en omständighet

57 Se kapitel 4.3 Ett självständigt Italien? I samband med en diskussion kring hertigdömet Oldenburgs ställning var det också, betecknande nog, den franska och inte den tyska industrins fördelar som Napoleon säger sig ha varit beredd att offra för den ryska vänskapens skull, om bara den ryske kejsaren hade visat lite mer samarbetsvilja. Montholon, *Récits*, vol. II, s. 256.

58 Gourgaud, vol. I, s. 312, Montholon, *Récits*, vol. I, s. 373, vol. II, s. 247.

59 O'Meara, vol. I, s. 230.

60 O'Meara, vol. II, s. 70.

61 O'Meara, vol. I, s. 230.

62 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 68–71.

63 Las Cases, vol. I, s. 866–870, 23.6.1816.

64 Las Cases, vol. I, s. 807–808, 6.11.1816, vol. II, s. 1441, 12.6.1816.

som han hoppades att också hans son skulle ta ad notam och skriver i sina råd till denne:

> Que les rois se rendent à la raison il n'y aura plus en Europe de matières à entretenir les haines internationales. Les préjugés se dissipent, s'agrandissent, se confondent; les routes du commerce se multiplient. Il n'est plus possible à une nation de s'en conserver le monopole.[65]

Både centrum och periferi hade således, åtminstone enligt Napoleons bedömning, dragit nytta av den ekonomiska tillväxten under det franska kejsardömets tid, och i S:t Helena-litteraturen betonar han också gärna att de stora offentliga projekt han själv initierat på intet sätt hade begränsat sig till Frankrike. Exempelvis hade han på den italienska halvön bl.a. i Rom genom att låta rensa bort en mängd grus- och stenhögar och iståndsätta ett flertal av de gamla minnesmärkena, önskat återge staden något av dess forna glans. Med tiden skulle även Pompeji och Herculaneum ha restaurerats, allt medan den franske kejsaren, liksom för övrigt redan Caesar i tiden, också hade haft långtgående planer på att låta dränera de pontinska träsken.[66] Vidare hade han lyckats slutföra evighetsprojektet (påbörjat 1385) att uppföra en katedral i Milano[67] och låtit rusta upp kronans palats i Holland, samt på den italienska halvön i Turin och i Rom.[68] Var helst man reste vid foten av Alperna, i Hollands sand eller vid Rhens stränder, sammanfattar Las Cases i sin tur de offentliga kejserliga projekten runt om på kontinenten, återfann man överallt Napoleon, alltid Napoleon.[69]

Precis som man på kontinenten hade börjat inse fördelarna med en, från i första hand England, skyddad inre marknad, sade sig Napoleon vidare också vara säker på att man med tiden rätt skulle komma att

65 Montholon, *Récits*, vol. II 526. Man har de facto kunnat konstatera att det närmast var Nordostfrankrike, Belgien och Rhenlandet som drog den största nyttan av Napoleons ekonomiska politik, allt medan många franska hamnstäder, fabriksstäder och en del traditionella franska spannmåls- och vindistrikt, som han själv tillstod, upplevde en tynande tillvaro. Understödet för det napoleonska kejsardömet hade i själva verket varit mera utbrett t.ex. i Bryssel än i Bordeaux, vilket kanske kan förklara åtminstone en del av Napoleons frihandelsentusiasm på S:t Helena. Gourgaud, vol. I, s. 155, Bonaparte, 'L'île d'Elbe et les cent-jours', Correspondance, vol. XXXXI, s. 24, Malcolm, s. 143–144, Lyttelton, s. 107, Silvia Marzagalli, 'Le Blocus continental pouvait-il réussir?', Thierry Lentz (coord.), *Napoléon et l'Europe. Regards sur une politique* (Paris 2005), s. 110–112, Godechot, *L'Europe et l'Amérique*, s. 247–248, Broers, s. 225–227, 270, Ellis, s. 109–110.

66 Las Cases, vol. I, s. 471, 18–19.3.1816, vol. II, s. 1022, 4.8.1816, s. 1422, 2.11.1816, Bonaparte, 'Bathurst', *Correspondance*, vol. XXXII, s. 426.

67 Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 265–266.

68 Bonaparte, 'Bathurst', *Correspondance*, vol. XXXII, s. 426.

69 Las Cases, vol. II, s. 1022, 4.8.1816.

uppskatta det militära rekryteringssystemet såsom det utvecklats under det franska kejsardömets tid.[70] "La conscription était le mode le plus juste", skriver han i sina memoarer, "le plus doux, le plus avantageux au peuple. Ses lois ont été si perfectionnées sous l'empire, qu'il n'y a rien à y changer, pas même le nom, de peur que ce ne soit un acheminement pour altérer la chose." Folken var redan, visste han, av samma åsikt, vilket klart framgick av att de departement som efter 1814 hade avskiljts från Frankrike hade anhållit om att få behålla det franska systemet för att undvika den orättvisa österrikiska och preussiska lagstiftningen. Ända borta i Illyrien, där man ändå under långa tider hade levt under österrikisk administration, beundrade man stort det franska utskrivningssystemet, och man hade gjort klart för Wien att man önskade bibehålla den franska lagstiftningen.[71]

Med hjälp av sitt rekryterings- och allianssystem hade Napoleon i tiderna därtill åstadkommit något som i det närmaste kunde betecknas som en Europaarmé, emedan exempelvis hälften av la Grande Armée 1812 hade varit 'étranger', dvs. bestått av icke-fransmän.[72] Listan på olika nationaliteter blir onekligen också imponerande lång, när den före detta kejsaren redogör för de olika folkslag som tillsammans med fransmännen 1812 hade marscherat mot Moskva. Hälften av de 400 000 som passerade Weichsel hade, enligt Napoleons uppgifter, varit österrikare, preussare, sachsare, polacker, bavarier, würtenbergare, folk från Berg, Baden, Hessen och Westfalen samt mecklenburgare, spanjorer, italienare och neapolitanare. I den kejserliga armén 'proprement dite' var i sin tur en tredjedel holländare, belgare, rhenbor, piemonteser, schweizare, genuensare, toscaner, romare och invånare från Bremen och Hamburg. Således hade endast uppskattningsvis 140 000 soldater i den kejserliga armén, konstaterade han, haft franska som modersmål.[73] Vad folkrepresentationen beträffar kan man därmed eventuellt ge Napoleon rätt, när han karakteriserade det ryska fälttåget som helt och hållet europeiskt och kontinentalt.[74] I det nya Europa skulle däremot de stora stående arméerna med tiden, hävdade han, ha fått se sig reducerade till att bilda endast garden för regenterna[75] och när England

70 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 247.
71 Bonaparte, 'Roginat,' *Mémoires* 1823–1825, vol. I, s. 227.
72 Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 135.
73 Bonaparte, 'Roginat', *Mémoires* 1823–1825, vol. II, s. 56–57, Las Cases, vol. II, s. 1380, 25.10.1816.
74 Las Cases, vol. II, s. 1369, 25.10.1816. Så mindes naturligtvis Napoleon i sitt testamente också sina gamla stridskamrater och avsatte en summa på hundra tusen franc till "les proscrits qui errent en pays étrangers, Français, ou Italiens, ou Belges, ou Hollandais, ou Espagnols, ou des départements du Rhin". Testamentet, Las Cases, vol. II, s. 1815.
75 Las Cases, vol. II, s. 1131, 24.10.1816.

hade förmåtts att ta reson kunde man ha tänkt sig en enda armé och en flotta för hela kontinenten.[76]

På ett mera personligt plan hade Napoleon vidare i de äktenskapliga banden sett ett effektivt sätt att närma de olika europeiska folken till varandra och genom att erkänna franska undersåtars i främmande länder ingångna äktenskap hade han påbörjat en harmonisering av lagstiftningen på området.[77] På det privata planet hade han emellertid planerat att gå mycket längre än så. Arrangerade giftermål, naturligtvis på frivillig grund, förklarade han för Las Cases, hade visat sig vara ett effektivt sätt att ena en splittrad nation och varför inte en splittrad kontinent:

> c'était un des grands moyens d'amalgamer, de fondre en une seule famille des factions inconciliables. Si j'eusse eu plus de temps à moi, je me serais occupé d'étendre ces unions aux provinces réunies, même à la Confédération du Rhin, afin de resserrer davantage ces portions éparses…[78]

Speciellt den gamla franska aristokratin, om den bara hade samarbetat, funderade han, hade varit lätt att placera ut i de olika europeiska furstehusen och själv skulle han, som han uttryckte det, med stolthet ha spritt dessa vackra franska grenar vida omkring.[79] I sitt eget äktenskap med en österrikisk prinsessa, vilket kunde förväntas utöva inflytande på de belgiska, italienska, bajerska och tyska folken, hade Napoleon för övrigt föregått med gott exempel.[80] Såg man sedan till den bonaparteska familjen i stort kunde han på S:t Helena förnöjt konstatera att den

76 Las Cases, vol. I, s. 534, 20.4.1816.

77 O'Meara, vol. II, s. 52.

78 Las Cases, vol. I, s. 877, 27.6.1816. I *De l'Esprit des lois* resonerar Montesquieu kring samma ämne och konstaterar att inget säkrar en erövring lika effektivt som blandäktenskap mellan erövraren och erövrad. Detta var en politik, noterar han, som både Alexander den store och olika germanska folkstammar, efter inmarschen på romerskt område, med framgång hade använt sig av. Montesquieu, vol. I, s. 317–318.

79 Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 110, Las Cases, vol. II, s. 951, 18.7.1816. Att den franska adeln inte skulle ha opponerat sig mot att knyta väl arrangerade äktenskapliga band, bara de var ekonomiskt fördelaktiga, var Napoleon också övertygad om: 'Laides, juives ou de la dernière classe, peu importe si l'on est riche'. Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 110.

80 Bonaparte, 'Lettres du Cap de Bonne-Espérance', *Recueil*, s. 366–374. I råden till sin son uppmanade Napoleon också denne att, om han återkom till Frankrike, ta modell men att söka sin prinsessa i Ryssland: '…c'ést la seule cour où les liens de famille dominent la politique. L'alliance qu'il contactera doit tendre á augmenter l'influence française au dehors et non pas à introduire dans le conseil une influence étrangère.' Montholon, *Récits*, vol. II, s. 519.

kejserliga dynastin hade knutit släktskapsband (i allmänhet via diverse tyska förbindelser) med nästan alla de regerande furstehusen i Europa.[81]

Ett element Napoleon i motsats till många av sina samtida också hade önskat infoga i sitt europeiska byggnadsverk var, som tidigare antytts, det judiska folket. I flera samtal på S:t Helena förs diskussionen in på hans judevänliga politik och för doktor O'Meara förklarade han sin syn på judarna i allmänhet och deras betydelse för Frankrike i synnerhet. När det stora kejsardömet de facto omfattade stora mängder judar, hade det varit hans målsättning, förklarade han, att helt enkelt av dessa göra 'goda medborgare' och att förmå dem 'att uppföra sig såsom andra menniskor'. Emedan rabbinerna förbjöd judarna att ockra på eget folk, hade han planerat att genom att återge dem deras privilegier och jämställa dem med övriga undersåtar få judarna att acceptera den franske kejsaren som sitt överhuvud 'och mina undersåtare såsom bröder af enahanda stam med deras'. Således skulle alla kejsardömets undersåtar ha blivit förbjuden frukt för de judiska ockrarna, allt medan de nya judiska medborgarna, förutom rättigheter, naturligtvis också hade erhållit skyldigheter. Precis som alla andra förväntades de betala skatt, underkasta sig den militära utskrivningen och följa den franska lagstiftningen i största allmänhet. På så sätt skulle Frankrike, förutspådde Napoleon, ha lockat till sig en mängd judar med allt vad detta innebar av rikedomar både i form av pengar och mänskligt kapital.[82] Liksom i de flesta andra folk såg Napoleon i judarna först och främst potentiella soldater och skattebetalare, en enkel pragmatisk inställning han inte lät överskuggas av eventuella personliga aversioner, som han närmast i diskussioner kring Bibelns folk stundtals gav uttryck för.[83] 'Åt juden som individ: allt, åt juden som folk: intet', skrev den liberale franske 1700-talspolitikern Stanislas de Clermont-Tonnerre[84] och Napoleon delade helt hans uppfattning, åtminstone vad judarna i Europa anbelangade. Spridda över hela kontinenten kunde judarna därtill, framhöll han i ett samtal med kapten Ussher, utnyttjas som en intressant informationskälla från kontinentens alla hörn och till den stora sanhedrin han låtit sammankalla i Paris, hade judar från hela Europa, inklusive England, anlänt.[85]

'Jag gjorde allt oberoende af religionen', förklarade Napoleon närmare sin religionspolitik för bl.a. doktor O'Meara. 'Min afsigt var, att göra

81 Bonaparte, *Manuscrit de l'île d'Elbe*, s. 27–28, 'Lettres du Cap de Bonne-Espérance', *Recueil*, s. 366–383, Gourgaud, vol. I, s. 291.
82 O'Meara, vol. I, s. 160–161, Montholon, *Récits*, vol. II, s. 295–296.
83 Gourgaud, vol. II, s. 226, Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 265, vol. II, s. 110.
84 Sörlin, *Mörkret i människan*, s. 318.
85 Ussher, 'Napoleon's Deportation', s. 102, Bonaparte, 'Lettres du Cap de Bonne-Espérance', *Recueil*, s. 365.

allting lydande under staten eller constitutionen, endast civilt, utan afseende på någon religion.'[86] Ändå är den betydelse han i samtalen på S:t Helena tillskriver just religionens förenande och särskiljande roll påfallande stor. Medan den ortodoxa kyrkan av honom användes som ett medel för att främmandegöra ryssarna och även pekades ut som ett opålitligt element bland de europeiska folken, underströk Napoleon också mycket tydligt den romersk-katolska kyrkans förenande band. Detta var ett band som han själv, medger han, hade önskat utnyttja maximalt.

Redan då Napoleon grep regeringstömmarna hade han, berättar han på S:t Helena, varit övertygad om behovet av att, för samhällets fortbestånd, återupprätta religionens ställning bland folket.[87] Ställd inför valet mellan protestantism och katolicism hade han sedan, trots större stöd i ledande kretsar för den förra, valt den romersk-katolska vägen.[88] Detta var ett val som han i exilen såg sig föranledd att närmare förklara.

När den protestantiska läran på 1500-talet nådde fransk mark, kunde Frans I, funderade Napoleon, med fördel ha antagit den nya trosriktningen i dess begynnelse och till följd därav förklarat sig som dess överhuvud i hela Europa. Hade han antagit lutherdomen, så gynnsam för kungamakten, kunde han därtill ha besparat Frankrike de våldsamma religiösa omvälvningar de republikanskt sinnade kalvinisterna sedan hade utsatt landet för. Vidare kunde Frankrike nu ha befunnit sig i samma lyckliga ställning som England, Ryssland och Norden (les couronnes du Nord) samt delar av den tyska världen, där den religiösa makten låg i den världsliga härskarens händer. Tvåhundra år senare hade den protestantiska trosriktningen däremot inte, var Napoleon övertygad om, varit ett realistiskt alternativ för den franska ledningen. Genom att då stöda protestanterna skulle man, förklarade han, endast ha återuppväckt de upprivande religionstvisterna i landet och de två stridande partierna skulle ha gjort Frankrike till Europas slav, precis när det hade varit hans egen målsättning att av Paris göra dess härskarinna. I stället hade han alltså valt att återupprätta kontakterna med påvemakten, men på sina egna villkor och med långtgående målsättningar i kikaren.[89]

Genom att välja den katolska vägen, och genom att inte bara acceptera utan likvärdigt behandla religiösa minoriteter, hade Napoleon, för-

86 O'Meara, vol. I, s. 161–162, Montholon, *Récits*, vol. II, s. 296.

87 'Les idées religieuses', förklarade han närmare för Montholon, 'ont encore plus d'empire que ne croient certains philosophes bornés; elles peuvent rendre de grands services à l'humanité. En étant bien avec le pape, on domine encore aujourd'hui la conscience de cent millions d'hommes.' Montholon, *Récits*, vol. II, s. 527.

88 Las Cases, vol. II, s. 1095, 17.8.1816.

89 Las Cases, vol. II, s. 1095–1096, 1102, 17.8.1816.

klarade han upprepade gånger, förhindrat en ny splittring av landet, samtidigt som de återknutna banden till påvestolen hade öppnat nya dörrar för honom i hela den katolska världen. Genom sitt konkordat med påven och genom att förflytta den helige fadern till Frankrike hade han därtill i det närmaste uppnått målet att förena den kyrkliga och den världsliga makten i den världsliga maktens händer. Med påven i Paris skulle helt enkelt den franske kejsaren, liksom sina lagstiftande, ha haft sina religiösa sammankomster, som påvarna endast skulle ha presiderat över, och precis såsom Konstantin och Karl den store skulle han själv ha öppnat och avslutat de religiösa överläggningarna, godkänt och kungjort deras beslut. Hade kejsarna i tiden, funderade han, förlorat sin naturliga överhöghet, berodde detta just på att de låtit det andliga överhuvudet residera alltför långt ifrån den politiska maktens centrum. Genom att utnyttja furstarnas svaghet och händelsernas gång hade sedan påvarna lyckats befria sig från den världsliga övermakten och i sin tur underkuvat densamma.[90] Med påven på fransk mark kunde däremot Napoleon, såsom dennes beskyddare, helt enkelt ha betraktats som hela den katolska världens verkliga överhuvud med allt vad detta innebar:

> L'établissement de la cour de Rome dans Paris eût été fécond en grands résultats politiques; cette influence sur l'Espagne, l'Italie, la confédération du Rhin, la Pologne, aurait resserré les liens fédératifs du grand empire; et celle que le chef de la chrétienté avait sur les fidèles d'Angleterre, d'Irlande, de Russie, de Prusse, d'Autriche, de Hongrie, de Bohême, fut devenue l'héritage de la France...[91]

6.2.2 Paris – Europas huvudstad

Ett ständigt återkommande tema i samtalen och dikteringarna på S:t Helena är vidare just Napoleons stora planer för staden Paris' framtid. Hade man bara givit honom några år till vid makten, skulle den franska huvudstaden, förklarade han gång efter annan, ha blivit både den religiösa, den kulturella och den politiska världens centrum. Den

90 Gourgaud, vol. II, s. 21, 97, Montholon, *Récits*, vol. II, s. 286–287, 296, 527, Las Cases, vol. II, s. 1093–1102, 17.8.1816, O'Meara, vol. II, s. 89, Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 224–225, Bonaparte, 'Quatre Concordats', *Mémoires* 1823–1825, vol. I, s. 115.

91 Gourgaud, vol. II, s. 97, O'Meara, vol. I, s. 173, vol. II, s. 89, 163, Bonaparte, 'Quatre Concordats', *Mémoires* 1823–1825, vol. I, s. 141, 160, Montholon, *Récits*, vol. II, s. 292, Las Cases, vol. II, s. 1101–1102, 17. 8. 1816. Kanske skulle själva påveinstitutionen också en dag, spekulerade Napoleon, ha visat sig överflödig. Med honom själv som 'maître du catholisism' skulle alla rättrogna med tiden, funderade han, ha kommit att betrakta honom som den gudomliga viljans värdsliga representant och kanske skulle han t.o.m., liksom kejsaren i Kina, ha kommit att dyrkas som en gud. Montholon, *Récits*, vol. II, s. 269, Gourgaud, vol. II, s. 97.

religiösa världen identifierade han oftast med den katolska världen, den kulturella i allmänhet med Västeuropa, medan den politiska varierar från 'le grand empire' och Europa[92] till universum.[93]

Allt från de allra första fälttågen på den italienska halvön hade Napoleon, låter han förstå, påbörjat sitt projekt att förvandla Paris till nationernas drottning.[94] När han som ung general lämnade Frankrike för den italienska fronten, hade direktoriet, trots alla sina bemödanden, visserligen inte förmått skrapa ihop mer än 2000 louisdorer, men för första gången i modern tid hade världen fått bevittna en armé, som i stället för att ligga fäderneslandet till last, stort hade berikat detsamma. När han återvände till hemlandet, hade han själv inte heller mer än 300 000 francs i privat förmögenhet, medan han däremot, förutom att ha underhållit sin armé, hade sänt 30 eller 40 miljoner till den franska statskassan och därtill, berikat de franska museerna till ett värde av hundratals miljoner. Så hade både S:t Marci lejon, de berömda hästarna från Korint samt en mängd gamla och nya mästerverk från Parma, Florens och Rom, helt i linje med den politik direktoriet påbörjat att ge Europas mästerverk en värdig inramning i 'la grande nation', genom hans försorg funnit vägarna från den italienska halvön till Paris.[95]

Alla konstverk den franska ledningen lagt beslag på, hade han själv, underströk Napoleon emellertid också noga, införskaffat på laglig väg; antingen genom köp eller genom fredstraktat där man i utbyte mot avstådda landskap eller efterskänkta kontributioner hade accepterat konstverk i stället. Och allt hade alltså, om någon tvivlade, utan undantag gått till de offentliga samlingarna.[96] Visserligen hade pengarna, tavlorna och monumenten onekligen också, medgav han för Bertrand och amiral Cockburn, i hög grad bidragit till att öka hans egen popularitet både i politikernas och i allmänhetens ögon,[97] men hans verkliga målsättningar hade alltså legat på ett annat plan. Att öka aktningen för Frankrike och

92 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 94, 282.
93 Las Cases, vol. I, s. 444, 5.3.1816, Gourgaud, vol. II, s. 273.
94 Las Cases, vol. II, s. 1458, 10.11.1816.
95 Las Cases, vol. I, s. 143–145, 1–6.9.1815, s. 750, Bonaparte, 'Paris', *Mémoires* 1823–1825, vol. IV, s. 284, Bonaparte, 'Bataille de Tagliamento', *Mémoires* 1823–1825, vol. IV, s. 75–76, Bonaparte, 'Venise', *Mémoires* 1823–1825, vol. IV, s. 152, O'Meara, vol. II, s. 232, Godechot, *La Grande Nation*, vol. II, s. 660–662, Woolf, *Napoleon's Integration*, s.10.
96 Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 173, 264, O'Meara, vol. II, s. 88, Bonaparte, 'Bathurst', *Correspondance*, vol. XXXII, s. 426, Las Cases, vol. II, s. 1300, 29.9.1816. 'Ma propriété à moi' förklarade Napoleon också för Las Cases, 'était dans la gloire et la célébrité: le Simplon, pour les peuples, le Louvre, pour les étrangers, m'étaient plus à moi une propriété que des domaines privés.' Las Cases, vol. I, s. 146–147, 1–6.9.1815.
97 Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 429–430, Cockburn, s. 91, Glover, s. 241.

Paris' inflytande, däri låg Napoleons verkliga ambitioner: 'Si le ciel alors … m'eût accordé quelques années, assurément j'aurais fait de Paris la capitale de l'univers, et de toute la France un véritable roman.'[98]

Universums liksom 'världens huvudstad'[99] kan, beroende på hur man definierar världen och universum, uppfattas som rätt intetsägande retoriska uttryck, men i en del sammanhang framhåller Napoleon alltså också, kanske mera konkret, att han önskat göra Paris till Europas huvudstad (la capitale de l'Europe) eller 'la capitale du grand empire'.[100]

Hade ödet bara givit honom lite mera och lite ledig tid skulle man, berättar Napoleon, förgäves ha sökt det gamla Paris. Med en framtida befolkning på uppemot 4 miljoner människor och publika inrättningar som motsvarade en sådan folkmängd, skulle Paris med tiden ha utgjort något fabulöst och kolossalt, kort sagt något tidigare fullkomligt okänt.[101] Geografiskt skulle staden ha sträckt sig ända till Saint-Cloud[102] medan Versailles skulle ha tjänat som en förstad, en 'point de vue' för den stora huvudstaden.[103] Sitt eget residens skulle han ha förlagt till Fontainebleau, det enligt honom bekvämaste och bäst belägna bland alla slott i hela Europa.[104]

För att göra Paris värdigt sin ställning hade Napoleon, förutom att han alltså fyllt museerna, trädgårdarna och biblioteken med ovärdeliga skatter från hela kontinenten, vidare anslagit många miljoner för att ge staden en grundlig ansiktslyftning. Omfattande rivningsarbeten hade givit offentliga platser som Tuilerierna, Carousselplatsen och Louvren en värdigare inramning; allt medan nya byggnadsverk, såsom börsen, kungens av Rom palats och Madeleinekyrkan, av vilken han önskat göra ett evigt monument över den Stora Arméns segrar på kontinenten, hade planerats och delvis uppförts. Därtill hade vattenförsörjningen och avloppssystemet moderniserats och en mängd kajer och broar iståndsatts.[105]

Också för Versailles, som Napoleon för övrigt skarpt kritiserade som 'une ville batarde' och beklagade att han hade tvingats slösa så mycket

98 Bonaparte, 'Quatre Concordats', *Mémoires* 1823–1825, vol. I, s. 161, Las Cases, vol. I, s. 444, 5.3.1816, Gourgaud, vol. II, s. 273.

99 Las Cases, vol. II, s. 1131, 24.8.1816.

100 Las Cases, vol. II, s. 1021, 1025, 4.8.1816, Montholon, *Récits*, vol. II, s. 94, 282. Redan på 1200-talet hade munken Bartholomaeus Anglicus sett Paris, i kulturell bemärkelse, som hela Europas huvudstad. Mikkeli, s. 31, Duroselle, s. 70.

101 Las Cases, vol. II, s. 1021, 4.8.1816.

102 Gourgaud, vol. II, s. 273.

103 Las Cases, vol. II, s. 1025, 4.8.1816.

104 Las Cases, vol. II, s. 1023, 4.8.1816.

105 Bonaparte, 'Bathurst', *Correspondance*, vol. XXXII, s. 426, Las Cases, vol. II, s. 1022, 4.8.1816.

pengar på, hade han haft stora planer och senast där, i Paris' förstad, skulle besökare ha insett vart de var på väg: till hela Europas huvudstad. Ur de små vackra skogsdungarna i den väldiga slottsparken hade han nämligen planerat rensa ut alla fula nymfer och ersätta dem med murade panoramer över alla de huvudstäder i vilka den Stora Armén med honom själv i ledningen hade intågat som segrare samt över de främsta bataljer den utkämpat på kontinenten:

> C'eût été autant de monuments éternels de nos triomphes et de notre gloire nationale, posés à la porte de la capitale de l'Europe, laquelle ne pouvait manquer d'être visitée par force du reste de l'univers.[106]

Europas huvudstad Paris skulle alltså, enligt Napoleon, i det närmaste 'med våld' med tiden ha dragit till sig hela den övriga världen, men redan under hans egen regeringstid hade det napoleonska hovet utgjort en naturlig samlingspunkt för de europeiska furstehusen. Speciellt tyska prinsar, som antog att Napoleon i egen person ämnade återupprätta Det heliga romerska riket, anhöll, berättar han, träget om att få utgöra den franske kejsarens följe och inkräktade i bokstavlig mening Tuileriernas salonger, dit också italienare, spanjorer och portugiser hade sökt sig. Sålunda hade den största delen av Europas furstehus, kunde Napoleon på S:t Helena konstatera, befunnit sig samlad i Tuileriena, och det napoleonska hovet hade utgjort det mest lysande, det talrikaste, och kanske det mest europeiska man någonsin hade sett.[107]

En som däremot bokstavligen med våld hade fått besöka Frankrike var, som vi sett, den helige fadern, som Napoleon hade låtit installera i Fontainebleau. Genom att förflytta påvestolen från Tiberns till Seines stränder hade Napoleon av Paris alltså ämnat göra förutom den politiska världens, också hela den katolska världens centrum.[108] Hade det inte varit för det olyckliga ryska fälttåget skulle påven, hävdade han, år 1813 ha blivit förutom Roms också Paris' biskop, med säte i Paris. Med biskopsstolen skulle vidare också kardinalkollegiet, sekretariatet (kurians), penitentiärsysslan, beskickningarna och arkiven ha koncentrerats till omgivningarna kring Notre-Dame och till Ile-Saint-Louis. Kort sagt skulle man ha fått se Rom förflyttas till det gamla Lutetia.[109] För påvens räkning hade Napoleon också redan spenderat miljoner på ärkebiskopssätet i Paris,[110] men i sina planer hade han alltså gått mycket längre än så:

106 Las Cases, vol. II, s. 1022, 1025, 4.8.1816.
107 Las Cases, vol. I, s. 437, 5.2.1816, vol. II, s. 1457–1458, 10.11.1816, O'Meara, vol. II, s. 29.
108 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 94–95, 282.
109 Bonaparte, 'Quatre Concordats', *Mémoires* 1823–1825, vol. I, s. 160.
110 Gourgaud, vol. II, s. 21, 97.

> Il fallait que Paris fût la ville unique, sans comparaison avec toutes les autres capitales: les chefs-d'œuvre des sciences et des arts, les musées, tout ce qui avait illustré les siècles passés s'y devaient trouver réunis; les églises, les palais, les théâtres devaient être au-dessus de tout ce qui existe. Napoléon regrettait de ne pouvoir y transporter l'église de Saint-Pierre de Rome; il était choqué de la mesquinerie de Notre-Dame.[111]

Med Niemen och Illyrien som gräns för det stora kejsardömet och med påven på fransk mark kunde Paris, enligt Napoleons definition, mycket möjligt ses som hela världens huvudstad.[112] Med sina offentliga trädgårdar, bibliotek, museer och teatrar överträffade staden, i hans ögon, helt enkelt allt annat, ja till och med naturlagarna: 'On peut même dire qu'à Paris, on ne s'aperçoit pas de la pluie ou de la neige. Il y fait toujours beau.'[113]

Betecknande i sammanhanget är emellertid också den centrala betydelse Napoleon konkret tillskriver staden för Frankrike i stort och för honom själv. Diskuterande exempelvis den revolutionära maktkampen mellan girondisternas och bergspartiets anhängare hade girondisternas federativa politik, konstaterade han, väckt parisarnas avsky emedan huvudstaden inte ansåg sig kunna bibehålla sitt anseende och sin glans utan den nära förening mellan rikets landskap som revolutionen genomfört. Utgången i maktkampen hade, menade han, emellertid varit given på förhand, emedan armén stödde jakobinerna; 'et puis, *pour les Français, Paris était la France*'.[114] Paris skriver lagen för hela Frankrike, konstaterade han också i ett samtal med Gourgaud, och hade staden bara hållit ut efter Waterloo, kunde kejsardömet, menade han, med största sannolikhet ha räddats. Så var Napoleons besvikelse också stor över att Paris 1815 inte hade levt upp till hans förväntningar och han medgav att han i nuläget inte riktigt förstod stadens uppträdande visavi den bourbonska restaurationen. Skulle bourbonerna någonsin störtas, var han emellertid övertygad om att initiativet åter en gång måste utgå från Paris.[115] I Napoleons ögon var Paris helt enkelt Frankrike, men i S:t

111 Bonaparte, 'Quatre Concordats', *Mémoires* 1823–1825, vol. I, s. 162.
112 Las Cases, vol. II, s. 1131, 24.8.1816.
113 Gourgaud, vol. II, s. 53.
114 Las Cases, vol. I, s. 809–810, 12.6.1816, Montholon, *Récits*, vol. I, s. 3, Gourgaud, vol. II, s. 273. Min kursivering.
115 Gourgaud, vol. I, s. 232, 254, 292 , vol. II s. 181. Aldrig någonsin skulle parisarna heller, var Napoleon övertygad om, glömma de gemensamma banden: 'Pourvu que les Parisiens, en se souviennent de leurs jours de gloire, conservent mon souvenir, je serai content ... Les parisiens ont de l'esprit et sont braves. Ah, ils ne m'oublieront jamais.' Gourgaud, vol. II, s. 273.

Helena-litteraturen framställs Paris därtill även som hans egen ställföreträdare: *'Paris est la France. Paris me remplace à présent.'*[116]

Om Napoleon rätt tydligt drar ett likhetstecken mellan Frankrike, Paris och sig själv[117] så kan man kanske på basis av bl.a. detta kapitel misstänka att man stundtals även hittar Europa i första ledet i ekvivalenskedjan. 'À Amiens,' får vi också mycket riktigt läsa i Las Cases' journal, 'du reste … je croyais de très bonne foi le sort de la France, celui de l'Europe, le mien fixés; la guerre finie.'[118] 'Le destin a dû être plus fort que moi', konstaterar han också i ett annat samtal. 'Et pourtant, quel malheur pour la France, pour l'Europe!'[119] Omvänt kan man notera att identifikationen mellan Napoleon och Frankrike också kom att vålla huvudbry för motståndarlägret, den europeiska koalitionen. Frågan man hade att ta ställning till var om det var Napoleon eller Frankrike som var fienden. Medan man 1814, på Joseph de Maistres inrådan, valde att betrakta Napoleon personligen som sin fiende kom man, efter de hundra dagarna, 1815 i stället att se Frankrike som fienden och skärpte därmed, t.ex. vad landets gränser anbelangade, märkbart fredsvillkoren.[120]

Emedan det krävdes en seger i Moskva för att det nya, tydligen mycket franskt inspirerade, Europabygget skulle kunna påbörjas[121] hade Napoleon själv, som han påpekade, inte hunnit mycket mer än skissera upp grunderna. Nu var det sonens uppgift att slutföra konstruktionen.[122] Det var för övrigt, kan här ännu noteras, inte heller någon uppgift man kunde välja att avstå ifrån, emedan Europa, får vi veta, både väntade och krävde denna välgärning.[123] Sin 'régénération moderne' definierade Napoleon, som vi sett, slutligen närmast som en 'réorganisation sociale'[124] och sina fiender stämplade han som hela mänsklighetes fiender.[125] I S:t Helena-skrifterna kan Napoleon kanske sägas testamentera den franske mannens börda till sin son.

116 Gourgaud, vol. I, s. 232. Min kursivering. Diskuterande kvinnornas roll i sitt liv önskade Napoleon på samma sätt understryka att Frankrike hade varit hans enda verkliga passion: 'Pour elle j'oubliais mes sensations d'homme!' Montholon, *Récits*, vol. I, s. 175.

117 Se även kapitel 5.5.2 Fransmannen.

118 Las Cases, vol. II, s. 1461, 11.11.1816.

119 Las Cases, vol. II, s. 1130 , 24.8.1816. 'A ma vie se rattachait le sort d'un grand empire', förklarade Napoleon också för Las Cases, 'toute la politique et les destinées de l'Europe!' Las Cases, vol. I, s. 316, 25.12.1815.

120 Duroselle, s. 160.

121 Las Cases, vol. II, s. 944, 15.7.1816, s. 1130, 24.8.1816.

122 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 518.

123 Las Cases, vol. II, s. 1436, 6.11.1816.

124 Montholon, *Récits*, vol. I, s. 275, Marchand, vol. II, s. 86.

125 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 524.

6.3 Familjen Europa

Emedan revolutionerna och politiken, som Napoleon konstaterade, genom århundradena hade splittrat de europeiska folken,[126] var konstruktionen av en ny europeisk enhet ingen lätt uppgift, men det fanns faktorer, underströk han, som mycket underlättade företaget. Valde man nämligen att bortse från yttre, ytliga skillnader som tog sig uttryck i olika kulturella särdrag, fanns det, förklarade han som vi sett, egentligen bara två folkslag, dvs. österlänningar och västerlänningar.[127]

'Les Anglais, les Français, les Italiens, etc', får vi i ett samtal med Las Cases rörande olika nationer, utan närmare tidsbestämning, läsa, 'ne composaient qu'une même famille, les Occidentaux; ils avaient mêmes lois, mêmes mœurs, mêmes usages…'[128] I Montholons redogörelse för samma samtal, som för övrigt tycks basera sig på ett utdrag ur memoarerna rörande det egyptiska fälttåget, utvidgades gruppen västerlänningar med tyskar.[129] När Napoleon i resonemanget kring skillnaderna mellan öster- och västerlänningar sedan kommer in på polygami och monogami som en åtskiljande faktor, en fråga som också Montesquieu i detalj diskuterar, blir familjen västerlänningar ännu större:

> En Europe, les législateurs des nations, Grecs ou Germains, Romains ou Gaulois, Espagnols ou Bretons, n'ont jamais permis qu'une seule femme. Jamais en Occident la polygamie n'a été autorisée.[130]

Förklaringen till att man i Västerlandet, i motsats till i Österlandet, inte hade omfattat polygami finner Napoleon, enligt Las Cases, just i likheterna, denna gång fysiska, mellan västerlänningarna:

> Tous les Occidentaux ont même forme, même couleur; ils ne composent qu'un même peuple, une seule famille; il a été possible, comme à l'instant de la création, de ne leur assigner qu'une compagne.[131]

126 Las Cases, vol. II, s. 1462, 11.11.1816.
127 Las Cases, vol. II, s. 1278, 23.9.1816: 'peuple', Montholon, *Récits*, vol. I, s. 139: 'races'.
128 Las Cases, vol. II, s. 1278–1279, 23.9.1816.
129 Montholon, *Récits*, vol. I, s. 399.
130 Bonaparte, 'Affaires religieuses', *Commentaires*, vol. II, s. 380–381. Redan 1802 skall Napoleon, berättar hans sekreterare Bourrienne, ha förklarat att fransmän, spanjorer, engelsmän, italienare och tyskar, enligt hans uppfattning, trots en del nyansskillnader, i grunden delar samma traditioner, religion och vanor. I alla dessa länder är monogami en regel utan undatag och slaveriet ett minne blott. Med undantag av Turkiet, hävdade han i samma samtal, utgör Europa en enda provins. J. Christopher Herold, *The Mind of Napoleon* (New York 1961), s. 242–243.
131 Las Cases, vol. II, s. 1280–1281, 23.9.1816

'Les Occidentaux', skriver i sin tur Montholon, 'nous dit-il, ont même couleur, même organisation physique; ils ne forment, en réalité, qu'une même famille…' I Orienten, dvs. i Asien och Afrika, där däremot hela färgskalan från svart till vitt skulle leva sida vid sida, hade man för att undvika social skiktning och inre stridigheter p.g.a. färg uppnått en naturlig rasblandning, menade Napoleon, just med hjälp av polygami. Sålunda hade judar, assyrier, araber, tatarer, perser, och afrikaner sedan urminnes tider kunnat ta sig flera hustrur.[132]

Form och färg förenade alltså, enligt Napoleon, konkret västerlänningarna sinsemellan till ett och samma folk, en enda familj, och i ett samtal med den engelske whigpolitikern Fox i tiderna skall han också, enligt vad Las Cases drar sig till minnes, ha påpekat att blodsbanden numera gjorde att krig i Europa inte längre kunde vara annat än inbördeskrig.[133] Den ständiga blandningen (le mélange perpétuel) och invasioner av nya folk på kontinenten hade helt enkelt gjort de europeiska folken till en genom blodet förenad familj,[134] och via de täta kontakterna med de brittiska öarna hade tydligen blodsbanden, enligt Napoleons bedömning, åtminstone delvis, sträckt sig också dit.

Förutom förhållandet till kvinnor skiljde sig också synen på tjänstefolk och slavar, fortsätter Napoleon sina betraktelser i ämnet, västerlänningen och österlänningen åt. Slaveriet i Orienten har aldrig varit överensstämmande med det i Europa. I motsats till i Europa hade sederna i öster, förklarar han, bevarat den form man återfinner i Biblen. Exempelvis ärver slaven, hävdar han, sin herre och förmäler sig med dennes dotter. I Europa, däremot, förblev var och en som en gång innehaft slavens ställning alltid bland de lägsta av tjänare.[135]

Inte mindre än 80 grundläggande skillnader hade man, påstod Napoleon utan att närmare fördjupa sig i ämnet, funnit mellan öster- och västerlänningar[136] och det är i allmänhet i kontrast till "den Andre", österlänningen, Napoleons västerlänning tydligast framträder. Sålunda hade exempelvis just den olikartade synen på slavar under det egyptiska

132 Montholon, *Récits*, vol. I, s. 399, Bonaparte, 'Affaires religieuses', *Commentaires*, vol. II, s. 380–381, Bonaparte, 'Egypten-Religion', *Memoirer*, vol. II, s. 237. Detta är en slutsats som Montesquieu däremot inte seriöst drar när han mera raljerande skriver: "On dit que le roi de Maroc a dans son sérail des femmes blanches, des femmes noires, des femmes jaunes. Le malheureux! à peine a-t-il besoin d'une couleur". Montequieu, vol. I, s. 500.

133 Las Cases, vol. II, s. 1731.

134 Las Cases, vol. I, s. 691, 29.5.1816.

135 Bonaparte, 'Affaires religieuses', *Commentaires*, vol. II, s. 381. Enligt Montesquieu behandlade indierna sina slavar ungefär på det av Napoleon ovan beskrivna mera humana sättet. Montesquieu, vol. I, s. 465.

136 Las Cases, vol. II, s. 1279, 23.9.1816.

fälttåget, berättar han i sina memorer, lett till en del komiska episoder, som t.ex. när man hade varit tvungen att ta egyptierna ur deras villfarelse rörande de franska soldaternas sociala ställning:

> Les idées de l'Orient et de l'Occident sont tellement différentes qu'il fallut longtemps pour faire comprendre aux Égyptiens que toute l'armée n'était pas composée d'esclaves appartenant au sultan El-Kebir.[137]

Österlänningarna hade också, menade Napoleon, (liksom barn?) ett mycket konkret sätt att tänka, och för Las Cases berättade han roat hur dessa hade haft svårt att förstå hur de till växten rätt korta fransmännen kunde besitta så mycket skarpsinne. Den reslige general Kleber, med sitt stolta men rätt brutala sätt, hade bättre motsvarat deras förväntningar på en stor ledare, och med deras logik hade de kommit fram till att denne storvuxne man inte kunde vara fransman, vilket Napoleon själv vid ett antal tillfällen var beredd att hålla med dem om. Ehuru bördig från Alsace kunde Kleber, menade han, efter åren i den preussiska och i den österrikiska armén anses som helt och hållet tysk.[138]

Med historier från Egypten kunde man onekligen både roa och förvåna sin publik, men de franska soldaterna, och ibland även deras överbefälhavare, hade i Saharas sand, drar sig Napoleon också till minnes, funnit situationen allt annat än roande. Det första mötet med Egypten hade för den franska armén, vittnade han flera gånger, varit en chockartad upplevelse. Hela enheter hade varit i upprorstillstånd när de hade förstått att man kommit till ett land där varken bröd eller vin stod att finna, där inga västerländska vanor var brukliga och där man hittade "ni fourchettes, ni comtesses". Det enda som hade förhindrat den franska armén från att snabbt lämna denna gudsförgätna håla var, funderade Napoleon i ett samtal med Gourgaud, helt enkelt att engelsmännen hade lyckats sänka den franska flottan i Aboukir.[139]

I Egypten, kunde Napoleon också berätta för att härmed för tillfället lämna hans betraktelser rörande öster- och västerlänningar, "[l]es Francs sont peu nombreux: ce sont des familles anglaises, françaises, espagnoles ou italiennes, établies dans ce pays pour le commerce, ou simplement

137 Bonaparte, 'Affaires religieuses', *Commentaires*, vol. II, s. 381. El-Kebir dvs. Napoleon.

138 Las Cases, vol. I, s. 179, 26–30.9.1815. Själv hade Napoleon för vana att stämpla långa män som amerikaner. George Home, 'Mémoires d'un aspirant du "Bellérophon", Henry Borjane, *Napoléon à bord du Bellérophon* (Paris 1933), s. 170.

139 Gourgaud, vol. I, s. 244–245, vol. II, s. 91–92, Bonaparte, 'Manuscrit venu de Sainte-Hélène', *Mémoires* 1823–1825, vol. II, s. 216, Bonaparte, 'Lettres du Cap de Bonne-Espérance', *Recueil*, s. 354, Bonaparte, 'Conquête de la basse Égypte', *Commentaires*, vol. II, s. 311, 328.

des commissionnaires de maisons européennes."[140] Förflyttade till "den Andres" domäner utplånades tydligen de sista resterna av nationella särdrag och allt från engelsmän till italienare ryms in under benämningen "franker" – dock tydligen inte tyskar, som av Napoleon, även om de stundtals räknades in i gruppen västerlänningar, ofta framställdes som representanter för en konkurrerande, men enligt honom föråldrad Europatanke byggd på det Heliga romerska riket av tysk nation. Också baron Larry, som Las Cases i sin journal citerar, hade i Moskva, kan här ännu noteras, med hjälp av arkitekturen lyckats urskilja, förutom de indiska och de kinesiska, även de frankiska och de tyska kvarteren.[141]

Betonande de grundläggande likheterna, alltifrån blodet till lagstiftningen, mellan de europeiska folken, byter Napoleon som synes också metafor och i stället för en byggnad under konstruktion, där byggherren i stor utsträckning själv bestämmer slutresultatet, talar han gärna, liksom exempelvis Laplace och flera andra av hans samtida, om en europeisk familj. Hade han fått diktera freden i Moskva, berättar han för Las Cases, skulle han ha sammankallat sin kongress och sin heliga allians, där suveränerna, med ansvar inför folken, kunde ha behandlat de stora frågorna 'en famille'.[142] Genom att sätta sina egna bröder på de europeiska tronerna kunde Napoleon därtill sägas ha konkretiserat familjebanden på kontinenten. Med bröderna som regenter, motiverade han sin politik, hade helt enkelt folken känt sig lugnare, emedan de hade uppfattat sig som delaktiga i en enda stor familj (en famille).[143]

Analogt med bilden av Europa som en familj förklarade Napoleon också att hans egen uppgift närmast hade bestått i att få alla att känna sig hemma (chez soi) på hela kontinenten. Genom ett aktivt reformarbete (se ovan kapitel 6.2 Konstruktionen Europa) skulle han ha avlägsnat alla de konstgjorda barriärer mellan folken politiken upprättat och givit européerna praktiska möjligheter att åter bilda en och samma familj: 'Chacun, en voyageant, n'eut pas cessé de se trouver chez lui, etc'.[144] Alternativt talade han om européerna som ett enda folkslag (un même peuple) och hävdade igen, som vi sett, att målet med hans reformprogram hade varit att 'chacun, en voyageant partout, se fût trouvé toujours dans la patrie commune.'[145]

140 Bonaparte, 'De l'Egypte', *Mémoires* 1823, vol. II, s. 218.

141 Las Cases, vol. II, s. 1133, 24.8.1816. Som ett resultat av 1100-talets korståg vann begreppet "franker" insteg i den arabiska världen och används delvis ännu i dag i Syrien och Iran för att beteckna européer. Delanty, *Europa*, s. 40.

142 Las Cases, vol. II, s. 1130, 24.8.1816.

143 Las Cases, vol. II, s. 1285, 24.9.1816.

144 Las Cases, vol. II, s. 1503, 14.11.1816.

145 Las Cases, vol. II, s. 1131, 24.8.1816.

Alla som reste på kontinenten skulle alltså, efter att reformerna hade genomförts, ha känt sig hemma i det gemensamma fosterlandet, vet Las Cases berätta att Napoleon hade föreställt sig framtiden för den europeiska familjen. Samtidigt drar han sig emellertid också till minnes att kejsaren i statsrådet i tiden hade uttalat lite annorlunda visioner: 'Je veux ... que le titre de Français soit le plus beau, le plus désirable sur la terre; que tout Français, voyageant en Europe, se croie, se trouve toujours chez lui.'[146] Frågan som jag här ställt mig är således om det var de olika folken som skulle känna sig hemma i hela Europa därför att de, genom Napoleons reformprogram, sammansmält och åter blivit ett enda folk, dvs. européer, eller om det var fransmännen som skulle känna sig hemma, emedan alla hade antagit den franska samhällsmodellen. När Europa genom Napoleons försorg enades i lagar, grundsatser, allmän anda, tänkesätt, åsikter och intressen,[147] vilka bidrag förväntades då de icke-franska folken komma med till det gemensamma Europabygget? Ytterst få, om några alls, tycker jag mig på basis av min undersökning av Napoleons europeiska konstruktion och familj, så här långt, kunna slå fast.

Familjemetaforen var för övrigt mycket omtyckt av Napoleon och han använde sig, naturligt nog, ofta av den, när han beskrev sitt eget förhållande till den franska nationen. Genom att behandla alla jämlikt hade han, förklarade han exempelvis upprepade gånger, kunnat stödja sig på hela det franska folket, utan undantag. Han kunde således sägas ha givit det första exemplet på en regering som befrämjat allas intressen: 'j'ai gouverné pour toute la communauté, pour toute la grande famille française'.[148]

En fråga som i förhållande till familjemetaforen, den franska eller den europeiska, sedan kan ställas är hur man egentligen, enligt Napoleons uppfattning, upptogs som medlem av familjen. Emedan släktskapsmetaforer – t.ex. den franska familjen – implicerar någon form av blodsband, kunde man tro att Napoleons syn på nationsfrågor närmar sig en objektiv/kulturell nationsdefinition, där medlemskapet inte ses som ett val, utan som något man föds med. I samma riktning pekar också hans sätt att beskriva sitt reformarbete i termer av ett såningsarbete

146 Las Cases, vol. I, s. 157, 14–18.9.1815, s. 846, 17.6.1816.

147 Las Cases, vol. II, s. 1462, 11.11.1816.

148 Montholon, *Récits*, vol. I, s. 401, vol. II, s. 520–521. I samband med ett besök under sin regeringstid i ett avogt inställt Amsterdam hade Napoleon också, för att lugna känslorna, använt sig av familjemetaforen och förklarat för holländarna att de inte borde se sig som erövrade utan som 'adopterade' av fransmännen: 'il n'est aucune exclusion pour vous; vous partagez toutes les faveurs de la famille'. Las Cases, vol. II, s. 1197, 3.9.1816.

och det franska samhället som en levande organism, exempelvis ett träd. Via blodet och jorden bands folket till en bestämd plats, oberoende av om det så önskade eller inte.[149] Hans eget levnadsöde, och för övrigt också Klebers, tjänade emellertid i S:t Helena-litteraturen som ett lysande exempel på att så inte behövde vara fallet. 'J'ai un pied en Italie et un en France', förklarade han för Gourgaud. 'Car je tiens des Italiens; ma famille était en Toscane, il y a deux cents ans ... Je ne suis pas Corse: j'ai été élevé en France, je suis donc Français, mes frères aussi.'[150] 'Élevé en France', förklarade han också för Bertrand, 'j'étais français et ne respirais que les idées françaises.'[151]

Med utbildningen hade Napoleon alltså erhållit en fransk identitet som han av födseln inte hade haft, emedan Korsika, enligt hans bedömning, trots att man där talade franska och ön tillhörde Frankrike, inte kunde anses vara franskt.[152] Däremot hade han, avslöjar han, planerat utbreda den franska identiteten på ön genom att sända unga män till fastlandet för att där genom studier bibringas ett franskt sinnelag, på samma sätt som han själv i tiden.[153] Också äktenskapet med Joséphine hade, menade han, knutit honom närmare den franska identiteten,[154] men det var i allmänhet bildningen han såg som den främsta, subjektiva identitetsskapande faktorn. 'Pour ma pensée, Brienne est ma patrie. C'est là que j'ai ressenti les premières impressions de l'homme...'[155]

Med bildningen som grund för identiteten blir nationstillhörigheten, tvärtemot vad familjemetaforen låter påskina, mera ett val än något man föds med och trots ett något förvillande språkbruk gör sig Napoleon i S:t Helena-litteraturen, åtminstone rörande Frankrike men i motsats till fallet med Italien där det gemensamma ursprunget understryks, till ett spåkrör för den politisk/subjektiva nationstanken, vars ursprung vi finner just i revolutionens Frankrike.[156] Således betvivlade han inte heller

149 Marianne Winther Jørgensen, Louise Phillips, *Diskursanalys som teori och metod* (Lund 2000), s.157–158, 164.

150 Gourgaud, vol. II, s. 164, 273.

151 Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 176, vol. II, s. 218.

152 Gourgaud, vol. II, s. 164.

153 Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 218.

154 Gourgaud, vol. II, s. 263.

155 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 19.

156 Jørgensen, Phillips, s. 157, Suratteau, s. 12, Duroselle, s. 131, Réau, s. 44, 47. Här kan Napoleons tankar kring hemön Korsika också stå som exempel. Trots att Korsika kunde ses som en naturlig del av Italien hade ön, underströk han ett flertal gånger, allt intresse av att knyta an till Frankrike: 'La Révolution les [les Corses] a attachés à la France. La loi qui sous l'Assemblée Constituante a fait de la Corse province de Frane, lui a donné des députés, on ne l'a plus considérée comme une colonie, comme un pays conquis ... les Corses étaient maintenant citoyens, comme les Français, et non sujets comme autrefois...' Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 293–294, 351, vol. III, s. 73–74.

att även ett så främmande element som judarna, som han räknade till de orientaliska folken, kunde göras till 'goda medborgare' i det franska samhället, om de bara valde att anpassa sig. Själv hade han också, berättar han, erbjudits möjligheter till en militär karriär i England. Då hade emellertid redan språket, religionen och vanorna, förklarade han för lady Malcolm sitt beslut att hålla fast vid det en gång gjorda franska valet, gjort honom alldeles för bunden till Frankrike: 'I ... understood and liked their manners...'[157] Hade han å andra sidan valt en framtid i England, skulle han inte heller, som vi sett, ha tvekat att göra sitt yttersta för att göra landet till det mäktigaste i världen.[158]

Av S:t Helena-litteraturen får man för övrigt också intrycket av att Napoleon såg den subjektivt valda identiteten som ett modernare identifikationssätt än den objektiva/kulturella. Medan man på Korsika, som han alltså i allmänhet beskriver som ett outvecklat samhälle på naturstadiet,[159] fortsättningsvis utgick från familjens storlek, närmare bestämt antalet kusiner för att bedöma dess betydelse på ön,[160] var det, enligt hans uppfattning, bildningen som gav den avgörande inträdesbiljetten till det moderna, franska samhället. Samtidigt var han emellertid också starkt medveten om att ens eget subjektiva nationsval kunde ifrågasättas av andra, och för Gourgaud avslöjade han att av alla de okvädningsord som spritts om honom, var det att kallas korsikan som han hade upplevt som mest sårande.[161]

När Napoleon i S:t Helena-litteraturen förklarade att han genom ett omfattande reformarbete hade önskat ena de europeiska folken, som politiken och revolutionerna genom tiden hade splittrat, till en enda stor familj skapar han intrycket av att kontinenten tidigare hade varit mera enhetlig till sin struktur. Denna tanke, som kan spåras tillbaka till tidens debatt om de europeiska staternas ursprung,[162] utvecklade han sedan vidare genom att i olika samtal göra en klar åtskillnad mellan 'västerlänningar' och 'österlänningar', som förklaras vara 'réellement des peuples différents'[163] och genom att påvisa att västerlänningarna

157 Malcolm, s. 88, Meynell, s. 27–28.
158 Ussher, 'Napoleon's Deportation', s. 88.
159 Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 350–351.
160 Gourgaud, vol. II, s. 273, Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 177.
161 Gourgaud, vol. II, s. 164, 273.
162 'The various states of Christian Europe', skriver exempelvis Johann Gottlieb Fichte i sin *Der geschlossene Handelsstaat* (1800), 'are fragments detached from the old whole; and the size of each fragment was largerly determined by chance'. de Rougemont, *The Idea of Europe*, s. 205.
163 Las Cases, vol. II, s. 1279, 23.9.1816.

p.g.a. sina grundläggande likheter, åtminstone på ett mera generellt plan, hade utvecklat i det närmaste identiska samhällssystem.

Den gemensamma bakgrunden accentueras vidare genom Napoleons vana, som vi också kunnat notera bl.a. i diskussionen rörande den europeiska aristokratins gemensamma ursprung, att tala i termer av de gamla folkstammar som tidigare oberoende av moderna nationsgränser hade befolkat kontinenten. Exempelvis var folket i västra Frankrike, underströk han gärna, direkta arvtagare till den keltiska och normandiska folkstammen med allt vad detta betydde av principfasthet och ståndaktighet,[164] medan de verkliga bretonerna på andra sidan kanalen, i motsats till den engelska aristokratin helt säkert, hävdade han, skulle rodna inför den egna regeringens behandling av en tidigare fiende (Napoleon själv) som hade anförtrott sitt öde i dess händer.[165]

'L'Occident' använder han sedan ofta synonymt med 'l'Europe',[166] medan åtminstone de moderna folkslag han räknar till gruppen västerlänningar närmast begränsar sig till Västeuropa. På historisk grund kunde emellertid tydligen också grekerna räknas till gruppen västerlänningar, men just på den punkten vacklar Napoleon i sin uppfattning (se vidare kapitel 6.4.3 Ett franskt Medelhavsimperium). Däremot tycks han inte riktigt ha kommit på tanken att räkna in Skandinavien, om inte folken i norr skall anses ingå i gruppen 'germaner', i den europeiska familj som han säger sig ha önskat återskapa, än mindre naturligtvis Ryssland. Också (resten av) Östeuropa lyser emellertid i hög grad med sin frånvaro i den napoleonska familjemetaforen, och man kan fråga sig på vilka grunder folken egentligen upptogs i hans europeiska familj. Om den nationella tillhörigheten enligt Napoleon, åtminstone delvis, kunde ses som följden av ett personligt val, hur fria var då folken att själva välja en större kollektiv, i det här fallet en europeisk, identitet?

6.4 Klubb Europa

Även om Napoleon i S:t Helena-samtalen stundtals gör sig till språkrör för en modern, politisk/subjektiv nationsidentifikation tycks det personliga valet, som här ligger till grund, när det kommer till Europa i stort ha ersatts av vad som närmast kunde definieras som ett inträdesförhör, där han själv stod som examinator. Eller annorlunda uttryckt: "familjen" tycks ha förvandlats till en exklusiv "klubb", trots att Napoleon av naturliga skäl inte använde sig av metaforen, där han själv

164 Bonaparte, 'Vendée', *Mémoires* 1823–1825, vol. VI, s. 297.

165 Bonaparte, 'Bathurst', *Correspondance*, vol. XXXII, s. 441, Montholon, *Récits*, vol. I, s. 461, Las Cases, vol. II, s. 1591, 17–19.12.1816.

166 Se t.ex. Bonaparte, 'Affaires religieuses', *Commentaires*, vol. II, s. 380.

godkände eller förkastade medlemsansökningarna.[167] Varken geografi, blodsband eller kulturell släktskap gav, som vi nedan skall se, någon garanterad framgång i antagningsproceduren.

6.4.1 De turkiska 'kreaturen'

Det ottomanska rikets etablering i sydöstra Europa och fortsatta utbredning på den europeiska kontinenten hade under 1500- och 1600-talen både skrämt och fascinerat allmänheten i väst. Århundradena före upplysningens tidevarv präglades den franska uppfattningen av det ottomanska imperiet, i överensstämmelse med den franska utrikespolitiken, av rätt positiva drag. Resenärer i området imponerades av turkarnas militära styrka och förmedlade bilden av en effektiv och välfungerande despoti, som kom att ses som en förebild för en effektiv styrelse som kunde genomföras även i väst. Därtill fäste man sig vid rikets, för europeiska förhållanden, anmärkningsvärda tolerans i förhållande till religiösa minoriteter.

Under 1600-talet nyanserades emellertid den franska bilden av det ottomanska riket och fick mera negativa drag, för att under upplysningen avspegla en i det närmaste helt negativ attityd. Med Montesquieus resonemang i *De l'Esprit des lois* kom despotin att kopplas ihop med de stora imperierna i Afrika och Asien och ses som något oförenligt med den europeiska friheten och även med den franska monarkin, trots dess absolutistiska drag. Denna tankegång fördes vidare av filosofer såsom Rousseau, d'Holbach och Turgot. I de antiklerikala upplysningskretsarna förändrades därtill också synen på islam, som från att ha setts som en ovanligt tolerant trosriktning, nu stämplades som fanatisk, förstelnad och, av en del, som en falsk version av kristendomen. Alltmer allmänt började turkarna ses som ett folk som inte naturligt hörde hemma i den europeiska civilisationen och den turkiska dominansen på Balkan som Sydösteuropas egen mörka medeltid.

Både vad gäller synen på enväldet och islam intar Voltaire en något avvikande ställning bland de franska upplysningstänkarna. Han utvecklade nämligen ett stort intresse för islam som religion, ett ämne som han behandlade i essäer och i orientaliska romaner. Voltaires drama *Mahomet* (1742) både lästes och kritiserades med intresse också av Napoleon på S:t Helena. Rörande den enväldiga styrelsemodellen kom

167 Traditionen att uppfatta Europa just som en klubb vars medlemskap regleras av en maktfullkomlig styrelse är, som Eric J. Hobsbawm påpekat, lika gammal som själva namnet Europa. På samma sätt var det exempelvis, som också Élisbeth du Réau påvisat, helt möjligt för 'barbarerna' att vinna inträde i romarriket bara det skedde i enlighet med de av romarna uppställda villkoren. Hobsbawm, *On History*, s. 294, Réau, s. 19. Se även inledningen till denna avhandling.

Voltaire emellertid att tala för den 'upplysta despoten' och i sin kritik av de turkiska 'barbarerna' var Voltaire ofta radikalare än de flesta av sina samtida.[168]

Utan att någonsin direkt ta ställning till frågan om det ottomanska rikets geografiska hemvist framgår det rätt klart av en del spridda kommentarer att inte heller Napoleon såg turkarna eller deras rike som naturliga element på den europeiska kontinenten. Det var, konstaterade han torrt, den franske kungen Frans I:s anfalls- och försvarsförbund med sultanen (Soliman I) i Konstantinopel 1536, riktat mot den habsburgske kejsaren Karl V, som under turkarnas storhetstid på 1500-talet hade öppnat vägen för dem in i Europa. Därtill hade turkarna också med fransk hjälp besegrat sin främsta motståndare till havs, Venedig, och därmed blivit den dominerande makten på Medelhavet.[169]

Diskuterande sin egen ekonomiska maktkamp med England noterade Napoleon vidare i samtal med O'Meara och amiral Malcolm att den engelska Indienhandeln hade varit allvarligt hotad, om någon europeisk nation (i stället för turkarna) hade lyckats sätta sig i besittning av Egypten.[170] Den europeiska nation Napoleon åsyftade var naturligtvis Frankrike, men efter sitt eget misslyckade försök att bryta den engelska fjärrhandeln genom ett franskt fotfäste i Nildalen, hade han efter det engelska brottet mot Amiensfredens villkor i stället koncentrerat den ekonomiska maktkampen till Europa. Redogörande för sin nya politik, kontinentalsystemet, i ett brev 1808 till sin bror Louis, kung av Holland,

168 Todorova, s. 64–65, 73–77, 182–183, Said, s. 61, Sigrid Kahles förord till Edward Saids *Orientalism*, s. VI, Wolff, s. 7, 48–49, Bernal, vol. I, s. 291, Mikkeli, s. 34, Duroselle, s. 78. Även Rousseau hade en rätt positiv uppfattning om islam, som han definierade som en modern trosriktning. Därtill lovordade han stundtals också den turkiska styrelsen för att indirekt kritisera vad han upplevde som europeisk dekadens. Rousseau, 'Considérations sur le gouvernement de Pologne', s. 506, Py, s. 57.

169 Las Cases, vol. s. 1096, 17.8.1816, O'Meara, vol. I, s. 332, Neumann, *Uses of the other*, s. 47–48, den Boer, s. 40. Napoleon var, kan noteras, skoningslös i sin kritik av Frans I och hans politik: 'Bêtise du temps! intelligence féodale! François Ier, après tout, n'était qu'un héros de tournois, un beau de salon, un de ces grands hommes pygmées'. Las Cases, vol. II, s. 1096, 17.8.1816. I sin *L'idée d'Europe dans l'historie* pekar Jean-Baptiste Duroselle på uppgörelsen mellan Frans I och Soliman, riktad mot den kristne kejsaren Karl V, som en avgörande vändpunkt för Europatankens utveckling. I och med uppgörelsen mellan det katolska Frankrike och de muslimska turkarna förlorade, menar han, tanken på en enhet i kristenheten i det närmaste all sin grund. Samtidigt kom å andra sidan nationella aspekter och den europeiska jämvikten att för en lång tid framåt dominera det maktpolitiska spelet mellan staterna på kontinenten. Duroselle, s. 73, 92. Se även Jean Bérenger 'La monarchie universelle de Charles Quint', Klaus Malettke (sous la dir. de), *Imaginer l'Europe* (Bruxelles 1988), s. 78–79, 84, Chaix, s. 70.

170 O'Meara, vol. I, s. 381, Malcolm, s. 85, Meynell, s. 26–27.

som Las Cases infört i sin journal, förklarade han att han helt enkelt ämnade tillsluta hela Europas kust för engelsk handel, visserligen med undantag av den turkiska kustremsan, men eftersom turkarna inte handlade i Europa, såg han häri inget problem.[171] Att det ottomanska riket de facto sträckte sig långt in i Europa gick naturligtvis inte att bortse ifrån, men dess naturliga referensram låg enligt Napoleon politiskt, ekonomiskt och, som vi nedan skall se, kulturellt på annat håll.

Inte så sällan glömde Napoleon även den geografiska verkligheten och såg Konstantinopel som en del av Asien och Orienten. Diskuterande exempelvis frågan om pesten var en endogen sjukdom i Egypten eller inte, framhöll han att många pekade på "Constantinople ou des autres points de l'Asie" som den fruktade sjukdomens ursprungsområde.[172] I en annan diskussion rörande de tidiga kyrkokoncilierna noterade han också att de i allmänhet hölls i Orienten, bl.a. i Konstantinopel.[173]

Som ett främmande folk i Europa men även i arabvärlden, definierar Napoleon turkarna närmast som asiater.[174] Ett elegant drag att kringgå problematiken kring turkarnas ursprung gör han emellertid när han låter förstå att turkarna helt enkelt utgör en särskild ras: "La race ottoman, Turcs ou Osmanlis ... venant dela Turquie...".[175] När han sedan skall visa att denna ras inte heller hör hemma i arabvärlden, pekar han intressant nog speciellt på det turkiska språket som ett främmande element i området, och är tydligen inspirerad av den på 1800-talet moderna idén att betona sambandet mellan kultur och språk.[176]

Under sin tid vid makten hade Napoleon också, betonade han, försäkrat sig om att det turkiska väldet inte tilläts avancera längre in på europeisk mark, och han ansåg det vara i det närmaste en skymf att man i Wienkongressens uppgörelser hade stannat för att införliva det gamla bålverket mot en turkisk expansion, Venedig, med Österrike. I diverse olika sammanhang påminde han om just Venedigs dubbla roll

171 Las Cases, vol. II, s. 1288, 24.9.1816. Rörande brevets autenticitet se kapitel 2.2 Skrifter tillkomna på initiativ av Napoleons franska följeslagare, samt den brittiske doktorn O'Mearas dagbok.

172 Bonaparte, 'Égypte.-usages, etc', *Mémoires* 1823, vol. II, s. 289. Montesquieu hävdade däremot att sjukdomens "siége principal" återfanns i Egypten. Även han noterade emellertid speciellt turkarnas oförmåga att genom en ändmålsenlig lagstiftning skydda sig mot den fruktade smittan. Montesquieu, vol. I, s. 459.

173 Bonaparte, 'Affaires religieuses', *Commentaires*, vol. II, s. 358.

174 Bonaparte, 'Notes sur les huit premiers volumes de l'ouvrage intitulé Précis des événements militaires, ou essais historiques sur les campagnes de 1799 à 1814 (par) Dumas', *Mémoires* 1823–1825, vol. I, s. 70, 105. Förkortas i fortsättningen 'Dumas'.

175 Bonaparte, 'Description de l'Égypte', *Commentaires*, vol. II, s. 263.

176 Bonaparte, 'Retour de Napoléon en France', *Commentaires*, vol. III, s. 130, Bonaparte, 'Ægypten. Sedvanor, vetenskaper och konster', *Memoirer*, vol. II, s. 273, Wolff, s. 212.

både som en garant mot och en förmedlare av Österns inflytande och varor i Europa. Denna dubbelroll hade Venedig (efter mellanspelet med dess nationella uppfostran under just Wien!) ännu under det franska kejsardömets tid, underströk han, delat med Montenegro och de illyriska provinserna som med sina starka kroatiska regementen hade stått som en effektiv garant mot eventuella kvarlevande turkiska ambitioner i området.[177]

Numera utgjorde den försvagade turkiska statsbildningen, tillstod Napoleon, emellertid inte något verkligt hot mot de europeiska folken och tanken att en turkisk sultan i framtiden skulle kunna tänkas styra över en upplyst europeisk nation såg han i exilen närmast som befängd.[178] Tvärtom var det nu Konstantinopel och hela det turkiska väldet som hotades av upplösning och i den processen utgjorde Alexander I av Ryssland, varnade Napoleon upprepade gånger, den främste intressenten. Detta var ett faktum han själv redan under sin tid vid makten hade insett de för Europa förödande konsekvenserna av och, trots stora löften från Alexanders sida, förstått att motarbeta.

Trots att Napoleon således var beredd att tillerkänna turkarna en plats i Europa och till och med förutsåg och förespråkade ett engelskt/franskt samarbete för att bevara Konstantinopel inklusive provinser i turkiska händer,[179] var det enbart som ett lås i Medelhavet, mot en rysk expansion, turkarna enligt hans åsikt hade någon som helst roll att spela på den europeiska kontinenten. I många samtal på S:t Helena uttrycker Napoleon för övrigt ett djupt förakt för just turkarna. I stor utsträckning delade han upplysningstidens syn på den östra delen av Europa som en kaotisk röra av turkdominerade områden, som borde återvinnas från mörkrets barbariska krafter. På samma sätt som bl.a. Voltaire stämplade han helt enkelt turkarna såsom vetenskapernas och de sköna konsternas fiender och därmed kanske så långt man kunde komma från Europas upplysta nationer.[180]

Ofta framställde Napoleon i sina samtal, liksom Montesquieu i *De l'Esprit des lois*, också just den turkiska och den franska/europeiska livsstilen och samhällssystemet såsom varandras kontraster och absoluta motpoler. Exempelvis skulle inte hans son, förklarade Napoleon i råden

177 Las Cases, vol. I, s. 721, s. 848, 17.6.1816, Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 180, Gourgaud, vol. II, s. 52.

178 Las Cases, vol. I, s. 225, 6.11.1815, Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 291, Bonaparte, 'Retour de Napoléon en France', *Commentaires*, vol. III, s. 140.

179 O'Meara, vol. II, s. 60–61, Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 291–292, vol. III, s. 55–56, Las Cases, vol. I, s. 456, 10–12.3.1816. Vilka områden han räknade till de provinser som han var beredd att tillerkänna turkarna framgår tyvärr inte av texten.

180 T.ex. Bonaparte, 'Retour de Napléon en France', *Commentaires,* vol. III, s. 140, Las Cases, vol. I, s. 225, 6.11.1815, Wolff, s. 43, 211–212.

han dikterade för dennes framtid, förvåna sig över att man i ett fritt land som Frankrike kunde finna anhängare t.o.m. av stor-turkens despotiska styre. Samma resonemang om den absoluta motsatsen kommer också tydligt till synes bl.a. när han redogör för den stora divan han i Egypten hade låtit sammankalla för att överlägga om landets framtid. Araberna hade, enligt Napoleon, redan från början uttalat sin avsky för de snåla, nyckfulla och okunniga turkarna man i tiden hade tvingats underkasta sig – allt medan de lärda i divanen omgående hade insett vilken ljus framtid som väntade arabvärlden om den i stället för det turkiska oket skulle välsignas med en västerländsk (läs fransk) regering med en ordnad civil- och kriminaljurisdiktion.[181]

På samma sätt som Voltaire, som i sin korrespondens med den ryska kejsarinnan Katarina gjort sig lustig över turkarna i allmänhet och sultanen i synnerhet, lät sig Napoleon på S:t Helena också gärna roas på turkarnas bekostnad. Så flöt exempelvis ett samtal i april 1816 rörande Montesquieus *Lettres persanes*, som så ofta, ut i allmänna hågkomster från lyckligare tider och det föll sig helt naturligt att Las Cases, för att underhålla Napoleon och resten av sällskapet, berättade några roliga historier rörande en turkisk och en persisk ambassadör vid det kejserliga hovet i Paris. Eventuellt sammanfattade Las Cases också rätt väl den franska synen på de två representanterna för Orientens folk, när han noterade att den persiska ambassadören av fransmännen hade uppfattats som bildad och rätt språksam medan turken däremot, tungsint och okunnig som han var, blev ansedd som "une grosse bête".[182] Vidare läste Napoleon med stort nöje hur 'järnhuvudet' Karl XII med sin handfull svenskar i Bender framgångsrikt hade försvarat sig mot de anfallande turkarna.[183] Eventuellt hade han också själv önskat upprepa den svenske kungens bravader, eller åtminstone stort imponerat på den framtida stormarskalken Bertrand, när han i Aboukir hade uppmanat en fransk enhet på 25 man att ta sig an ett "turkiskt pack" omfattande ett kavalleri på cirka 1000 man. Om fransmännen lyckades lika bra som svenskarna, berättar Las Cases tyvärr inte.[184]

Att den usla turkiska armén sedan över huvud taget hade utgjort något hinder för den franska expansionen i Egypten tillskriver Napoleon också nästan helt och hållet den västerländska civilisationen.

181 Bonaparte, 'Insurrection du Caire', *Commentaires*, vol. II, s. 379–380, Montholon, *Récits*, vol. II, s. 522, Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 44, Las Cases, vol. II, s. 1250, 14.9.1816. Se exempelvis Montesquieus resonemang kring turkarnas ödestro och djupt rotade ointresse för teknikens utveckling. Montesquieu, vol. I, s. 459, 476.

182 Las Cases, vol. I, s. 557, 29.4.1816, Wolff, s. 213.

183 Las Cases, vol. I, s. 357, 22–26.1.1816.

184 Las Cases, vol. I, s. 179, 26–30.9.1815.

Turkarna kunde visserligen, medgav han, under en god vizir i striden visa både personligt mod och vilja till uppoffringar, men saknade helt den moderna stridskonstens "...art, ...ensemble, ...ordre".[185] Det var fransmän och engelsmän, framhöll han, som i sultanens tjänst hade gjort sitt yttersta för att utveckla den primitiva turkiska krigskonsten. Kort sagt: '...leur Grand Vizir, leur Pacha et leur armée, c'est le ramassis le plus méprisable. Une poignée de Français les a battus. Je méprise les Turcs.'[186]

Vidare hade Napoleon, påminner han sig, i tiden inte heller dragit sig för att personligen ge sultanen goda råd om hur han borde styra sitt efterblivna och av barbari märkta rike. En turkisk sultan kunde fortfarande, hade han varit förvissad om, med lite initiativförmåga leda sina fanatiska folkmassor i princip hur långt som helst, och detta hade han brevledes alltså försökt få Selim III själv att inse. 'Sultan', hade Napoleon skrivit, 'sors de ton sérail, mets-toi à la tête de tes troupes, et recommence les beaux jours de la monarchie.' Selim, denne turkarnas egen Ludvig XVI, hade emellertid till Napoleons stora förtret nöjt sig med att konstatera att tiderna förändras och att dynastins blomstringsdagar ohjälpligt hörde till det förgångna.[187]

Förutom sitt obefintliga intresse för utvecklingens framsteg och den därmed utbredda okunnigheten och civilisatoriska nedgången i riket, utmärktes turkarna, enligt S:t Helena-litteraturen, emellertid också av en för civiliserade västerlänningar, i det närmaste ofattbar grymhet. Sålunda hade exempelvis de turkar som fransmännen i Egpypten stött på, förklarade Napoleon bl.a. för doktor Warden, varit så fruktansvärda att deras grymhet hade blivit 'ett ordspråk' i den franska armén. Ifall den engelske doktorn eller den läsande allmänheten sedan inte var lika bekant med turkarnas grymhet som den franska armén, berättade Napoleon mer än gärna att dessa t.ex. hade för vana att stympa och 'grufligt misshandla' tillfångatagna kristna. I Jerusalem hade turkarna också, får vi veta, när den franska armén närmade sig den heliga staden, låtit förstå att de helt enkelt skulle skära struparna av alla kristna den dag frans-

185 Förutom ett antal av franska officerare utbildade kanoniärer från Konstantinopel nämner Napoleon vid ett antal tillfällen sin kamrat från militärskolan och den tidiga karriären ingenjören Phélippeaux samt engelsmännen Sidney Smith och major Douglas, vilkas aktiviteter vid Saint-Jean-d'Acre, enligt honom, hade stoppat fransmännens frammarsch. Bonaparte, 'Siége de Saint-Jean-D'Acre', *Commentaires*, vol. III, s. 70, 140, Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 206.

186 O'Meara, vol. I, s. 183–184, Bonaparte, 'Lettres du Cap de Bonne-Espérance', *Recueil*, s. 455, Montholon, *Récits*, vol. II, s. 415, Bonaparte, 'L'Égypte sous Menou', *Commentaires*, vol. III, s. 239, Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 291.

187 Las Cases, vol. II, s. 1026, 5.8.1816.

männen tvingade dem att lämna staden.[188] Också för doktor O'Meara berättade han målande om dessa barbarers vana att under 'de förskräckligaste marter' massakrera sina fångar, medan man i *Lettres du Cap de Bonne-Espérance* får veta att marterna kunde inbegripa "couper les parties et le nez, et d'arracher les yeux".[189] I ett samtal med Bertrand drog han sig också till minnes vad turkarna kunde använda flytande bly till.[190]

Väl medveten om turkarnas grymma läggning hade Napoleon, förklarade han vidare den ofta, speciellt i England, kritiserade affären med de pestbesmittade i Jaffa, övervägt att med opium hörsamma sju pestbesmittade franska soldaters önskan om att få dö, när turkarna närmade sig staden och de sju p.g.a. smittorisken och sin egen svaghet inte kunde följa den franska arméns reträtt. Efter en målande redogörelse av händelsen fick också doktor O'Meara medge att han själv, liksom naturligtvis Napoleon, skulle ha föredragit opium framför turkisk fångenskap och för Bertrand lät Napoleon förstå att han skulle ha yrkat på opium för sin egen son och hustru om dessa hade befunnit sig i samma situation som de olyckliga i Jaffa.[191] I ytterligare ett samtal rörande samma händelse låter Napoleon även förstå att det därtill egentligen hade varit turkarna själva som spridit den ohyggliga sjukdomen. De turkiska kläder och pälsverk de plundrande franska soldaterna kommit över i Jaffa (och de kvinnor de våldfört sig på!) hade nämligen varit pestbesmittade.[192]

Opålitliga, grymma, mordiska, okunniga, barbariska, oorganiserade, löjeväckande, lata, nedsjunkna bland seraljens slöjor och pestbesmittade som de var, samt därtill asiater, hade turkarna, "cette race dégénérée"[193], helt klart, enligt Napoleon, ingen plats i den europeiska familjen av civiliserade nationer. Det mest slående uttrycket för denna sin uppfattning gav han kanske, när han framhöll att t.o.m. ryssarna, dessa nordens barbarer, skulle civilisera östra Medelhavsområdet, om de en

188 Warden, s. 147, Bonaparte, 'Conquête de la Palestine', *Commentaires*, vol. III, s. 48.
189 O'Meara, vol. I, s. 291, Bonaparte, 'Lettres du Cap de Bonne-Espérance', *Recueil*, s. 458.
190 Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 243.
191 Förslaget hade emellertid, till Napoleons förvåning, förkastats av chefsläkaren Desgenettes, och den franska armén hade i stället dröjt en dag extra i staden. Innan eftertruppen slutligen lämnat Jaffa hade alla sju, framhöll Napoleon, utan att opium använts, dödförklarats. Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 243, O'Meara, vol. I, s. 289–292, Warden, s. 148–149, Abell, s. 228–230, Bonaparte, 'Lettres du Cap de Bonne-Espérance', *Recueil*, s. 458–459.
192 O'Meara, vol. II, s. 111–112.
193 Bonaparte, L'Égypte sous Kleber, *Commentaires*, vol. III, s. 193.

dag intog Konstantinopel. Ryssarna hade ju som Napoleon framhöll, trots att de var ett barbariskt folk, åtminstone en upplyst regering.[194]

Ändå kunde Napoleon alltså inte, just på grund av den ryska expansionspolitiken, såsom Voltaire drömma om den dag när civiliserade representanter för Österns och Västerns folk möttes i den framtida ryska huvudstaden Konstantinopel.[195] Konstantinopel i händerna på ociviliserade barbarer, som inte längre kunde ses som ett verkligt hot mot någon, skall man av S:t Helena-litteraturen förstå, var för hela kontinenten att föredra framför den ryska flaggan vajande över staden. När Wienkongressens män givit den ryska ledningen fria händer i norr, hade de emellertid bäddat för just detta obehagliga scenario. Hade inte ryssarna lurat i norr skulle Napoleon däremot inte, låter han också förstå, ha tvekat att driva ut 'dessa kreatur, Turkarna' från den europeiska kontinenten.[196]

I sitt resonemang kring turkarna kan Napoleon sägas ge uttryck för den motsättning mellan "the logic of culture" och "the logic of raison d'état" som i så hög grad har präglat och fortfarande präglar det europeiska resonemanget kring den turkiska frågan. Medan områdets ställning i Europa såväl politiskt, diplomatiskt som ekonomiskt accepterats, motiverats och försvarats genom historien har en kulturell acceptans av turkarna som européer varit avsevärt mycket svårare att uppnå.[197] På den här punkten utgör S:t Helena-litteraturen inget undantag.

6.4.2 Det ryska rikets västra utmarker

Ett annat folk i Europa, förutom turkarna, som inte behövde bemöda sig om att söka medlemskap i Napoleons Europaklubb var, trots att han uttryckligen såg deras land som en av de vackraste provinserna i Europa,[198] finländarna. Diskuterande händelserna 1809 konstaterade Napoleon nämligen att brytningen med det gamla moderlandet Sverige för Finlands vidkommande, enligt hans uppfattning, hade varit att föredra, emedan man nu, i motsats till det fattiga svenska riket, hade den ryska stormakten att ty sig till. 'On s'attache à un grand empire', förklarade han närmare för Bertrand. 'Quelle différence d'appartenir à

194 Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 291, Las Cases, vol. I, s. 225, 6.11.1815. Det enda turkarna hade lyckats civilisera var, enligt Napoleon, ökenstäderna Qatyeh och El'Arych. Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 81.

195 Wolff, s. 211–212.

196 O'Meara, vol. I, s. 332, vol. II, s. 60, Las Cases, vol. I, s. 455–456, 10–12.3.1816. Medan Napoleon talade om turkarna som 'kreatur' valde många av hans samtida att se dem som 'otrogna hundar', uttryck vilka båda var ägnade att understryka synen på turkarna som lägrestående varelser. Burke, s. 24.

197 Neumann, *Uses of the other*, s. 40, 47–49.

198 Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 99.

une puissance comme la Russie ou à la Suède qui manque de tout. La Russie a de l'argent, de la gloire à donner.'[199]

Inte bara utsikterna till pengar och ära knöt emellertid, enligt Napoleons bedömning, den gamla svenska, östra rikshalvan till den ryska stormakten. Landets ställning som spannmålsproducent som kunde finna nya stora marknader i det ryska riket, närheten till S:t Petersburg och det ringa antalet finländare borgade, resonerade han, helt enkelt för en snar förryskning av hela det finländska området, varför brytningen med Stockholm i Napoleons ögon framstod som definitiv och en i sig rätt naturlig utveckling.[200] En fingervisning om Napoleons syn på Finland som en i det närmaste naturlig del av det ryska riket får man också i hans samtal med Montholon den 10 mars 1819, när han målade upp sin vision av ett återupprättat asiatiskt Ryssland med Moskva som huvudstad. Han reflekterade närmare bestämt inte över huvud taget över att en sådan framtid, med honom själv som Västerns och Alexander som Österns kejsare, kunde ha fått några som helst konsekvenser för det till Ryssland nyligen avträdda finländska territoriet.[201]

Men även om Napoleon tycks ha sett den finländska anslutningen till Ryssland som något rätt problemfritt, underskattade han på intet sätt betydelsen av detta nyförvärv. Redan Karl XII hade bl.a. i Finland, påpekade han, haft tillgång till några av de bästa trupperna i världen.[202] Detta var en omständighet Napoleon inte glömde att påminna Wienkongressens Europa om, som liksom han själv hade accepterat den nya gränsdragningen i nordöst. Hade han däremot själv fått dra gränserna uppe i norr, skulle han som vi sett, i motsats till Wienkongressens män, ha önskat se ett enat Skandinavien under fransk kontroll som en portvakt mot ryska ambitioner,[203] och det var denna portvaktsroll som i hans ögon i hög grad avgjorde finländarnas öde. Som en del av Sverige utgjorde landet en evig källa till konflikter i Östersjön, varför området, europeiskt eller inte, i S:t Helena-litteraturen fick se sig förpassat till den, enligt

199 Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 99. Samma uppfattning rörande fördelen av att utgöra en del av en större statsbildning gav Napoleon också uttryck för när han resonerade kring hemön Korsikas förhållande till Frankrike: 'J'étais persuadé que la Corse ne pouvait que gagner à être province française. J'avouai à Paoli: C'est vrai, on commet bien des crimes en France, mais il est ainsi dans toutes les révolutions. Cela passera et nous serons agrégés à un grand royaume.' Gourgaud, vol. II, s. 265.

200 Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 99.

201 Montholon, 'Une soirée', s. 174.

202 Bonaparte 'Roginat', *Mémoires* 1823–1825, vol. II, s. 45–46, Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 99.

203 Bonaparte, 'Situation politique de l'Europe en 1798', *Mémoires* 1823–1825, vol. VI, s. 23–24, Bertrand, *Cahiers*, vol. III, s. 53–54, 82, Las Cases, vol. II, s. 1031, 7.8.1816.

Napoleons definition, asiatiska delen av världen. Att finländarna eventuellt kunde ha önskat eller t.o.m. borde ha uppmuntrats till en framtid som en självständig nation, föll honom helt tydligt inte heller in.

Å andra sidan var Napoleon också, skall här vidare noteras, trots att han definierade ryssarna som i grunden asiater, i många samtal beredd att låta det ryska riket, inte bara i Finland, sträcka sig långt in på vad vi åtminstone i dag definierar som europeisk mark.

Att Napoleon sade sig ha önskat se Niemen som gräns mellan ett franskt Europa och ett asiatiskt Ryssland har vi redan kunnat konstatera, och genom hela S:t Helena-litteraturen hittar man upprepade direkta eller indirekta hänvisningar till just Niemen som gräns mellan franskt och ryskt intresseområde.[204] I sina kommentarer till Roginats militärhistoriska verk sträcker Napoleon emellertid det franska intresseområdet mycket längre österut än så och förklarar:

> ...la guerre de Russie devenait une conséquence nécessaire du système continental, le jour où l'empereur Alexandre violait les conventions de Tilsit et d'Erfurth; mais une considération d'une importance bien plus majeure y détermina Napoléon. L'empire français, qu'il avait créé par tant de victoires, serait infailliblement démembré à sa mort, et le sceptre de l'Europe passerait dans les mains d'un czar s'il ne rejetait les Russes *au delà du Borysthène*, et ne relevait le trône de Pologne, barrière naturelle de l'empire ... Voilà tout le secret de cette guerre.[205]

Önskan att driva ryssarna över Borysthène, dvs. Dnepr, kan naturligtvis ha varit en rent militärstrategisk målsättning, men också i sina samtal underströk Napoleon ett flertal gånger att fiendelandet under fälttåget 1812 hade börjat först efter Smolensk. De 400 lieus som skiljde Rhen från Dnepr, beboddes, betonade han, av allierade eller vänskapligt sinnade folk. Mellan Rhen och Elbe rörde man sig på sachsiskt område, medan landet mellan Elbe och Niemen var i polska händer. Från Niemen till Dnepr var man på litauisk mark och så länge man vid Smolensk inte gick över Dnepr, rörde man sig alltså 'en pays ami'. Mellan Smolensk och Moskva hade man däremot en sträcka på 80–100 lieus av fientligt land att bemästra, "*c'est la Moscovie*".[206]

Ända till Smolensk hade man således, berättar Napoleon, marscherat genom trakter lika välvilligt inställda som hemma i Frankrike och kunnat räkna med både myndigheternas och lokalbefolkningens fulla stöd.

---

204 Montholon, 'Une soirée', s. 174, Gourgaud, vol. I, s. 148, Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 367, Montholon, *Récits*, vol. II, s. 196, 257, 423, 492, Las Cases, vol. I, s. 552, 28.4.1816.

205 Bonaparte, 'Roginat', *Mémoires* 1823–1825, vol. II, s. 93–94. Min kursivering.

206 Bonaparte, 'Roginat', *Mémoires* 1823–1824, vol. II, s. 97, Bertrand *Cahiers*, vol. I, s. 268, vol. II, s. 367. Min kursivering.

Män, hästar och förnödenheter hade utan svårigheter uppbådats för arméns räkning och själva Smolensk hade omgående blivit en av den Stora Arméns fasta stödpunkter på vägen mot Moskva.[207] Orsaken till detta förment positiva bemötande tillskrev Napoleon, som vi tidigare kunnat konstatera, det missnöje litauerna, enligt honom, alltsedan anslutningen till Ryssland i samband med de polska delningarna hade visat mot det ryska styret.[208] Och emedan ryssarna sedan aldrig hade lyckats kuva den djupt rotade känslan för självständighet i området, hade alltså fransmännen, när de tågade in på litauisk mark, av lokalbefolkningen mottagits som befriare. Hade han bara valt att stanna i Smolensk över vintern, funderade han tillsammans med Bertrand, kunde man utan tvivel ha dragit den största nytta av landet.[209] Ingenstans i S:t Helena-litteraturen låter emellertid Napoleon förstå att han verkligen hade varit beredd att åta sig rollen som litauernas befriare (förutom för den del som eventuellt skulle ha ingått i ett av honom återupprättat Polen) och därmed öppnat vägen för dem till den europeiska familjen. Det man får veta är att fransmännen kunde ha dragit större nytta av det litauiska folket än man hade gjort.

Däremot berättar Napoleon att abbé de Pradt under sitt uppdrag som den franske kejsarens specialsändebud till Dresden och Warszava inför fälttåget 1812 förutom att försöka åstadkomma en polsk resning, också hade haft i uppdrag att skapa oro i Ukraina och Volynien, som Ryssland hade erhållit i samband med delningarna av Polen, samt "lier des intrigues en Valachie".[210] Ukraina med Volynien nämnde Napoleon emellertid inte flera gånger, medan han däremot som vi sett, varnade för att låta ryssarna i framtiden usurpera sitt protektorat över de fyra provinserna vid Donau.[211]

Trots sina varningar rörande ryssarnas expansion mot Donau i sydöst hade Napoleon emellertid själv ett antal gånger, medgav han, varit beredd att upplåta stora delar av just Balkan i ryssarnas händer. I den uppgörelse man sånär hade nått i Erfurt rörande det ottomanska rikets framtid hade Egypten och Syrien, berättar han, tillfallit Frankrike, medan

207 Bonaparte, 'Roginat', *Mémoires* 1823–1825, vol. II, s. 97, 112, Las Cases, vol. II, s. 1378, 25.10.1816, Betrand, *Cahiers*, vol. I, s. 100.

208 Bonaparte, 'Ambassade de Varsovie', *Commentaires*, vol. V, s. 63.

209 Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 100.

210 Bonaparte, 'L'île d'Elbe et les cent-jours,' *Correspondance*, vol. XXXI, s. 100–101.

211 Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 100, Montholon, *Récits*, vol. II, s. 69, O'Meara, vol. I, s. 332. Därtill hade Talleyrand, enligt Napoleon, intrigerat för att för sin familjs räkning återupprätta det gamla hertigdömet Kurland, som Ryssland annekterat 1795, en tanke som Napoleon på S:t Helena däremot inte visade något som helst intresse för. Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 258–259, Bonaparte, 'Lettres du Cap de Bonne-Espèrance', *Recueil* , s. 327.

Polen skulle ha återskapats som en självständig stat. Vad Ryssland skulle ha erhållit framgår inte lika tydligt, men i ett samtal med Gourgaud i mars 1817 nämner Napoleon utan närmare precisering 'Roumélie'.[212] Det är på basis av detta enda uttalande omöjligt att avgöra vad Napoleon innefattade i begreppet 'Roumélie', som ottomanerna i tiden använde för alla sina europeiska besittningar, dvs. 'romarnas land', 'Rum-eli'.[213] I ett annat samtal, med Las Cases, låter Napoleon emellertid indirekt förstå att han under det italienska fälttåget, blickande ut över Adriatiska havet, hade övervägt att återupprätta åtminstone delar av Alexander den stores rike på Balkan och låtit göra upp kartor över Makedonien, Serbien och Albanien. I samma samtal konstaterade han också att han i Greklands befrielse hade sett en skön ärans krona att vinna, och att den som förverkligade den grekiska frihetsdrömmen för all framtid inskrev sitt namn jämte Homeros, Platons och Epaminondas i de grekiska hävderna. Själv hade han eventuellt, funderade han, varit nära att utföra denna ärofyllda uppgift.[214]

Om Napoleon bara i förbifarten nämner Makedonien, Serbien och Albanien så låter han igen rörande Illyrien förstå att han hade haft olika planer för området, men att han egentligen aldrig hade tänkt behålla det. För Bertrand, som för övrigt hade varit guvernör i området 1811–1812, pekade han på att provinsen, p.g.a. de långa avstånden, hade varit svår att försvara och att han alltid hade sett den som ett tillfälligt förvärv. Genom att införa fransk administration och franska lagar och tänkesätt i området skulle han emellertid, som han uttryckte det, ha tagit ännu ett steg på vägen mot Europas pånyttfödelse och med det franska systemet väl etablerat kunde Illyrien därtill, funderade han, ha utgjort en effektiv spjutspets i hans strävan att kontrollera Wien och föra in det på rätta tankebanor. När sedan Wien var att lita på hade han emellertid planerat att byta de illyriska områdena eller åtminstone en del av dem mot Galicien, som han såg som en naturlig del av det framtida Polen, för vilket han alltså också hade haft stora planer.[215]

Det som blir kvar av 'Roumélie', såsom Napoleon använder begreppet, om man beaktar den de facto existerande provinsen Illyrien, under fransk eller österrikisk överhöghet, och om man sätter tilltro till Napoleons antydan att han hade övervägt att skapa en nygammal statsbildning på Balkan bestående av Makedonien, Serbien och Albanien samt så att säga befria grekerna, skulle således ha utgjorts av Svarta

212 Gourgaud, vol. II, s. 49.
213 Todorova, s. 27.
214 Las Cases, vol. I, s. 456, 10–12.3.1816.
215 Las Cases, vol. II, s. 957, 20.7.1816, Montholon, *Récits*, vol. II, s. 183, Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 29.

havets västra kustområden, dvs. ungefär dagens Bulgarien och Rumänien.[216]

Fördraget mellan Österns och Västerns härskare rörande det ottomanska rikets framtid hade emellertid aldrig undertecknats och den främsta orsaken därtill hade alltså enligt Napoleon varit den stora betydelse han själv tillskrev Konstantinopel. Att det vacklande imperiet snart skulle komma att falla och delas, var han emellertid också övertygad om, och den främsta aktören i den stundande delningen skulle med största sannolikhet, förutom Ryssland, enligt Napoleons bedömning, nu komma att bli Österrike. Österrikes eventuella motstånd mot ryssarnas etablering på Balkan skulle nämligen S:t Petersburg, funderade han, förekomma genom att till Wien (åtminstone tillfälligt innan även Österrike slukades av Ryssland) överlämna Serbien 'och andra till de Österrikiska staterna gränsande provinser, som sträcka sig nära till Constantinopel'.[217] I andra samtal med bl.a. Bertrand är Napoleon mera specifik och pekar på Bosnien och Serbien samt kanske även Grekland och Peloponessos som eventuella framtida österrikiska landvinningar.[218]

När ryssarna och österrikarna, i stället för ryssarna och fransmännen, i framtiden delade det ottomanska rikets europeiska områden, såg Napoleon det tydligen som naturligt att Wien lade under sig västra Balkan och, liksom han själv, var berett att till ryssarna överlämna den östra delen av halvön. Efter det bysantinska och det ottomanska imperiets tid förväntade han sig en fortsatt stormaktsdominans på Balkan och en delning av halvön mellan väst och öst, precis som Voltaire i fantasin hade delat området mellan sig själv och Katarina.[219]

Niemen i norr och Illyrien, alternativt västra Balkan, i söder utgör de gränser Napoleon i S:t Helena-litteraturen drog mellan Västerns och Österns härskare. Detta är en gränsdragning som lämnade bl.a. finländare, litauer, bulgarer och rumäner, som för övrigt p.g.a. sin historia som en del av det romerska imperiet sett sig som västvärldens utpost bland slaviska och turkiska barbarer[220], under rysk dominans och därmed utan inträdesbiljett till den av Napoleon organiserade Europaklubben.

---

216 Jämför emellertid här med anmärkningen i kapitel 6.4.1 De turkiska 'kreaturen', not 179.

217 O'Meara, vol. II, s. 60.

218 Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 291, 335, 338, Bonaparte, 'Roginat,' *Mémoires* 1823–1825, vol. II, s. 9–10.

219 Wolff, s. 211–212.

220 Todorova, s. 22–26, 46, 109, Wolff, s. 46.

6.4.3 Ett franskt Medelhavsimperium

Även grekernas position i den europeiska familjen framstår emellertid, som jag ovan låtit påskina, som något osäker. I *Les origines de la légende napoléonienne* anmärker också Philippe Gonnard att Napoleon på S:t Helena över huvud taget ytterst sällan berörde den grekiska frågan, som så starkt skulle komma att engagera delar av den västeuropeiska opinionen på 1800-talet.[221]

'J'avais réfléchi que les Grecs, à Constantinople et en Roumélie', hade Napoleon för Gourgaud förklarat sin ovilja att i Erfurt tillsammans med den ryske kejsaren dela det ottomanska imperiet, 'sont commes les Moscovites...'[222] Detta var en omständighet som alltså enligt hans bedömning skulle ha givit Alexander en alltför stor fördel i den planerade uppgörelsen.

När Napoleon använder begreppet 'grecs' är det, som vi ovan kunnat konstatera, i allmänhet den grekisk-ortodoxa tron han refererar till. När han ser 'grekerna' som 'moskoviter' är det alltså i huvudsak religionen och inte någon form av exempelvis slavisk gemenskap mellan ryssarna och folken på Balkan, han baserar sitt resonemang på.[223] I en del samtal förpassade han därtill det grekiska folket till Österlandet, som t.ex. när han noterade att de tidiga kyrkokoncilierna oftast hade hållits i Orienten, dvs. "à Nicée, à Alexandrie, à Antioche, à Constantinople, à Chalcédoine, Césarée et à Athènes".[224] Tendensen att se Grekland som en del av Orienten delade han, förutom med antikens människor som i det afrikanska Egypten och asiatiska Mesopotamien såg sin egen kulturella ursprungskälla[225], med många av sina samtida. Detta var en tanke som för övrigt levde kvar också efter landets självständighet och kunde påträffas bland europeiska skribenter långt in på 1900-talet. Först efter andra världskriget kom Grekland, menar Todorova, mer allmänt att ses som en Medelhavsstat, separerad från resten av Balkan, som i sin tur enligt västlig bedömning då upplevdes som förlorat för västvärlden.[226]

Vidare förvånade sig Napoleon över och lät förstå att han inte riktigt hade förstått sig på det grekiska folket, som precis som sina trosfränder

221 Gonnard, *Les origines de la légende,* s. 226, Todorova, s. 83–84, Bernal, vol. I, s. 267.
222 Gourgaud, vol. II, s. 49–50.
223 Malcolm, s. 87. Exempelvis Bulgariens speciella roll för den slavofila känslans uppvaknande på 1800-talet berör Napoleon inte heller när han ser området som en naturlig del av den ryska intressesfären på Balkan. Av ryssarna sågs emellertid bulgarerna, menar Tododrova, på samma sätt som grekerna av (väst-)européerna, som den egna, slaviska, kulturens ursprungskälla. Todorova, s. 84.
224 Bonaparte, 'Affaires religeuses', *Commentaires*, vol. II, s. 358.
225 Enligt en allmänt utbredd uppfattning under Herodotos tid hade självaste Aten grundats av egyptier. Bernal, vol. I, s. 21, 79, 120–121
226 Todorova, s. 16, 133.

i Konstantinopel vid turkarnas anstormning, genom historien hade envisats med att strida sinsemellan när fara utifrån hotade[227] – må fienderna sedan vara perser, makedonier eller turkar, eller i framtiden kanske även fransmän. I exilen uttryckte han nämligen den fromma förhoppningen att Frankrike, om stora delar av Balkan i framtiden slukades av Österrike och Ryssland, skulle komma att från Egypten engagera sig i Grekland. Grekland eller åtminstone Peloponessos, förklarade han för Las Cases, borde helt klart tillfalla den europeiska makt som i framtiden innehade Egypten, dvs. förhoppningsvis Frankrike.[228] Detta är en slutsats han drar, oberoende av om grekernas 'befriare' stod att finna i hans egen eller någon framtida fransk regim.

Varför Napoleon ansåg att Frankrike borde lägga Grekland under sig kan man igen bara spekulera över och alternativen är många. Eventuellt var även han, trots det ringa intresse han visade den grekiska frågan, inspirerad av den vid tiden utbredda synen på det antika Grekland som den europeiska civilisationens urhem, vilket hans sätt att koppla ihop sitt eget namn med Homeros, Platon och Epaminondas tyder på. Efter århundraden av ottomansk överhöghet hade emellertid landet, enligt västlig bedömning, sjunkit ned i djupaste barbari och sågs, som Todorova påpekar, rätt allmänt som inkapabelt till självstyre.[229] Precis som Orienten i stort, väntade Grekland, lät också Napoleon förstå, sin befriare utifrån.[230] Kanske var å andra sidan tanken på ett framtida franskt Grekland endast ett utslag för det balanstänkande på Balkan, som Napoleon på S:t Helena så ofta gav uttryck för: Österrike på västra Balkan, Ryssland på den östra delen och Frankrike åtminstone i söder. En självständig grekisk statsbildning lyser i varje fall i S:t Helena-litteraturen i hög grad med sin frånvaro. Det är närmast som en fransk koloni i ett drömt Medelhavsvälde, där Egypten och Grekland utgjorde en naturlig helhet, grekerna, trots sitt orientaliska påbrå och sin grekisk-ortodoxa tro, bereds plats i den napoleonska Europaklubben.

Vidare är just banden mellan den grekiska övärlden (och för övrigt Sydeuropa i stort) och Egypten ett ofta återkommande tema i Napoleons memoarer och i kapitlet "Description de l'Égypte" reder han ut begreppen:

> Les Éthiopiens et les rois pasteurs, qui régnèrent en Égypte, mêlèrent le sang des peuples du centre de l'Afrique et de l'aride Arabie avec celui des Égyptiens. 500 ans avant Jésus-Christ, les Perses, et 200 ans après, les Grecs, y portèrent le sang de la Médie, de l'Irak et de la

227 Las Cases, vol. I, s. 506, 3–4.4.1816, Antommarchi, vol. I, s. 206.
228 Las Cases, vol. I, s. 456, 10–12.3.1816.
229 Todorova, s. 62–63, 78, 84, 94–95, Bernal, vol. I, s. 190, 209, 267, Morin, s. 85–86.
230 Las Cases, vol. I, s. 456, 10–12.3.1816.

> Grèce; 300 ans après, l'Égypte fut province romaine; beaucoup d'Italiens s'y établirent. Au moment de l'invasion des Arabes, dans le VIIe siècle, les Égyptiens étaient catholiques. En peu d'années la plus grande partie des naturels se firent musulmans.[231]

När Napoleon sedan skall beskriva Egypten och fastslå dess geografiska läge, utgår han från dess hjärta, Nilen, och redogör för dess sträckning från Abyssiniens berg i söder via Nubiens ödemarker, den egyptiska dalen och utlopp i Medelhavet i norr. Mera exakt är landet, noterar han, geografiskt beläget mellan 24° och 32° nordlig latitud och 26° och 32° östlig longitud från Paris, i mitten av den gamla kontinenten (au centre de l'ancien continent), mellan Medelhavet och Indiska oceanen.[232] Gränsen mellan Egypten, som Napoleon entydigt förklarar att ligger i Afrika,[233] och Asien fastslår han också mycket exakt till de höjder som man finner mellan El-Arish, El-Kanones och Refah, ungefär 40 lieus från Pelusisum, varifrån demarkationslinjen sträcker sig genom öknen till Suez och längs Röda havet intill Berenice.[234] Däremot grumlar hans observation att Egypten ligger i mitten av den gamla kontinenten något bilden av hans geografiska uppfattning emedan man med "den gamla kontinenten", om frågan inte rörde förhållandet mellan Europa och Amerika, under 1700-talet och tidigt 1800-tal i allmänhet avsåg Asien.[235] Emedan de arabiska och afrikanska öknarna sinsemellan saknar naturliga gränser, förklarade emellertid också Napoleon, blir i praktiken den geografiska avgränsningen mellan de två kontinenterna här rätt flytande.[236] När han därtill lät förstå att han uppfattade egyptierna först och främst som ett Medelhavsfolk, "une population maritime"[237], förlorar frågan om landets geografiska placering, i Afrika eller Asien, något av sin relevans.

I valet mellan att, från fransk utgångspunkt, sedan se Egypten som liggande i söder eller i öster väljer Napoleon i allmänhet att betrakta landet som liggande i öst, dvs. som en del, precis som Grekland, av vad han kallade Orienten. Hade han bara stannat i Egypten, upprepade han vid ett flertal tillfällen, kunde han ha blivit "maître de l'Orient".[238] När han ville understryka skillnader i klimatet mellan Egypten och Frank-

231 Bonaparte, 'Description de l'Égypte', *Commentaires,* vol. II, s. 261.
232 Bonaparte, 'Description de l'Égypte', *Commentaires*, vol. II, s. 209.
233 Bonaparte, 'Description de l'Égypte', *Commentaires*, vol. II, s. 209, Bonaparte, 'Sjöslaget vid Aboukir', *Memoirer*, vol. II, s. 149.
234 Bonaparte, 'De l'Égypte', *Mémoires* 1823, vol. II, s. 20.
235 Ambjörnsson, s. 11.
236 Bonaparte, 'Description de l'Égypte', *Commentaires*, vol. II, s. 224, 'Roginat', *Mémoires* 1823–1825, vol. II, s. 10.
237 Bonaparte, 'Description de l'Égypte', *Commentaires*, vol. II, s. 237.
238 T.ex. Gourgaud, vol. I, s. 52, 63, 72, Montholon, *Récits*, vol. I, s. 130.

rike, såg han förvisso fransmännen som 'nordens inbyggare' och därmed egyptierna som söderns, annars var det som representanter för den västerländska civilisationen som den franska armén hade mött Österlandet i Nildalen.[239]

Emedan Egypten framställs som ett afrikanskt land, med en i huvudsak muslimsk, arabisk befolkning och en topografi som naturligt förenar landet med Asien, kommer Napoleon inte heller på tanken att i S:t Helena-litteraturen definiera Egypten som en del av Europa. Tvärtom framhöll han exempelvis i ett samtal med Bertrand att han lämnade Europa när han 1798 förde den franska armén till Egypten.[240] I många samtal jämför och funderar han också, som vi sett, över de stora skillnader han hade tyckt sig kunna skönja mellan Egypten, dvs. Orienten, och västvärlden. "Après une longue et périlleuse traversée", skriver han exempelvis i sina memoarer, "on se trouvait sur la plage de la vieille Égypte, habitée par des nations orientales, bien étrangères à nos mœurs, à nos habitudes et à notre religion."[241] I Napoleons visioner för vad Egypten kunde ha blivit om han själv hade lyckats med sina planer, grumlas emellertid åter de geografiska begreppen, och i en del samtal är det inte längre helt säkert om inte Egypten ändå av sällskapet på S:t Helena uppfattades som en, åtminstone potentiell, del av Europa.

Trots att Napoleon i sina förhandlingar med Porten hade låtit förstå att fransmännen inte hade åstundat att behålla den egyptiska kolonin, utan endast sett den som ett medel för att krossa den engelska maktställningen i Indien, framgår det av ett flertal samtal på S:t Helena att Frankrike, enligt hans bedömning, alltså aldrig borde ha givit, eller i framtiden ge, upp sina anspråk på Nildalen.[242] För att behålla Egypten hade han själv, anmärkte han för Bertrand, både ockuperat Tarent och låtit sin armé marschera in i Spanien för att på så sätt binda engelsmännen i Portugal. Egypten, medgav han, hade alltid spelat en central roll i hans planer. Helt klart hade han önskat behålla det.[243] I en samman-

239 O'Meara, vol. I, s. 380, Bonaparte, 'Lettres du Cap de Bonne-Espérance', *Recueil*, s. 356. Detta var ett möte vars geografiska förtecken, hävdade Napoleon, hade förutsagts redan i muslimernas heliga skrift: "Mon arrivée de l'Occident sur le bords du Nil a été prédite dans plus d'un passage du Coran." Bonaparte, 'Insurrection du Caire', *Commentaires*, vol. II, s. 404, Antommarchi, vol. I, s. 134.

240 Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 337.

241 Bonaparte, 'Conquête de la basse Égypte', *Commentaires*, vol. II, s. 289.

242 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 103–104, Bonaparte, 'Retour de Napoléon en France', *Commentaires*, vol. III, s. 144–145, Bonaparte, 'Manuscrit venu de Sainte-Hélène', *Mémoires* 1823–1825, vol. I, s. 223, Bonaparte, 'Dumas', *Mémoires* 1823–1825, vol. I, s. 34, Las Cases, vol. I, s. 181, 183, 26–30.9.1815, vol. II, s. 970, 21.7.1816, O'Meara, vol. I, s. 329, Marchand, vol. II, s. 298.

243 Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 313–314.

fattning av några huvudfrågor rörande Egyptenexpeditionen talar också Las Cases, betecknande nog, inte heller om landet som en koloni, utan som en fransk provins.[244] Kort sagt var Egypten ett område som Napoleon säger sig ha önskat "lier pour toujours à l'Occident".[245]

Nildalens stora betydelse för den napoleonska politiken förklaras sedan i hög grad utgående från dess geografiska läge. Egypten hade genom tiderna, klargjorde Napoleon i sina memoarer, inte bara varit mötesplatsen för arabiska och afrikanska karavaner och ett centrum för Medelhavshandeln från Syrien till Spanien, utan landet hade därtill i tiden tjänat som en centralort för den indiska handeln. Över Röda havet hade Indienhandeln långa tider förts via Nilens stränder för att därifrån nå hela Europa. Under ptoleméernas tid hade en kanal mellan Suez och Nilen underlättat varuutbytet, och med en fast fot i Egypten hade han själv, avslöjar han, önskat återuppliva dessa tider. Det hade varit hans avsikt, förklarade han för O'Meara, att konstruera två kanaler, den ena från Röda havet till Nilen vid Kairo och den andra till Medelhavet. Med dessa två kanaler skulle 'den Indiska handeln öfver Oceanen ... ofelbarligen ... gå till undergång'.[246] Med handeln åter koncentrerad till Röda havet skulle han ha förmått också det brittiska Ostindienkompaniet att handla med fransmännen i Egypten och engelsmännens maktställning i Indien hade varit ett minne blott.[247] Från Egypten skulle Frankrike, förklarade han vidare, förutom Indiens, ha hämtat hem det övriga Asiens, Afrikas och naturligtvis Egyptens egna varor. Framför sig såg Napoleon därtill en jättemarknad för de franska manufakturerna, som kunde ha tjänat som en mäktig drivkraft för hela den franska industrialiseringen.[248]

Emedan det på 400–500 lieus av Afrikas och Syriens kuster sedan endast var hamnen i Alexandria som kunde inhysa en maritim anläggning, fortsätter Napoleon sina betraktelser, skulle Alexandria med tiden ha utgjort den naturliga huvudstaden i det franskdominerade Egypten.[249] Av delvis samma orsak hade också ptoleméerna, i motsats

244 Las Cases, vol. I, s. 170, 26–30.9.1815.

245 Bonaparte, 'Insurrection du Caire', *Commentaires* , vol. II, s. 391.

246 O'Meara, vol. I, s. 380–381, Bonaparte, 'Description de l'Égypte', *Commentaires*, vol. II, s. 242–247, 275, Bonaparte, 'De l'Égypte', *Mémoires* 1823, vol. II, s. 210–212, Bonaparte, 'Ægypten', *Memoirer*, vol. II, s. 189–192.

247 Malcolm, s. 85–86, Meynell, s. 26–27, Bonaparte, 'Description de l'Égypte', *Commentaires*, vol. II, s. 285: "La France maîtresse de l'Égypte, le serait ... de l'Hindoustan."

248 Bonaparte, 'De l'Égypte', *Mémoires* 1823, vol. II, s. 210–212, Bonaparte, 'Ægypten', *Memoirer,* vol. II, s. 191.

249 Montholon, *Récits*, vol. I, s. 257, Bonaparte, 'Description de l'Égypte', *Commentaires*, vol. II, s. 238, Bonaparte, 'Retour de Napoléon en France', *Commentaires*, vol. III, s. 133, 141, Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 52.

till faraonerna, förklarade han vidare, valt just Alexandria i stället för exempelvis Memfis, Tebe eller Kairo till huvudstad, dvs. en ort närmare Grekland och Makedonien, där man hade sina naturliga politiska kontakter. Också under romarrikets tid hade Alexandria varit centralt beläget och hade genom sin befolkningsmängd, sin handel, sina skolor, sin forskning och sitt konstliv utgjort världens andra stad. Precis som för de grekiskt orienterade ptoleméerna och för romarna hade Alexandria sålunda också för fransmännen varit den naturliga huvudstaden i Nildalens rike. Endast havet skilde ju staden, påpekade Napoleon, från exempelvis den franska hamnstaden Toulon. "Ce [Alexandrie]", slår han således fast, "doit être à la fois la capitale, le centre de la défense, la retraite, le port et le dépôt de toute domination européenne."[250]

Väl landstigen i Orientens hjärta hade också den franska armén omgående, drar sig Napoleon i sina memoarer till minnes, åtagit sig uppgiften att inrätta livet i Egypten à la française. I Kairo hade man exempelvis låtit inrätta ett Tivoli, där man, precis som i Paris, kunde beundra illuminationer, fyrverkerier och flanera omkring i största allmänhet. Området hade snart utvecklats till en naturlig mötesplats för de franska nykomlingarna och lokalinvånarna som också hade kunnat stråla samman på de nyinrättade franska teatrarna i staden. Den första vendémiaire hade egyptierna naturligtvis också fått delta i firandet av den Franska republiken med en lyxig inramning värdig till och med Paris.[251] Det Egyptiska Insitutets ledamöter hade å sin sida omgående, tillsammans med sina böcker och instrument, installerat sig i ett av beyernas palats. Här hade den österländska, som fransmännen upplevde det, sinnliga världen sedan konkret mött den västerländska vetenskapliga livsstilen, när haremsalen gjordes om till mötesrum för de franska forskarna.[252]

Vidare hade de europeiska familjer som bebodde de frankiska kvarteren i Kairo fått delta i inredningen av Elfy Beys hus, som skulle tjäna som den franske överbefälhavarens bostad. Med hjälp av sängar, stolar och bord samt en trappa som helt förändrade husets grundplan, hade också beyens orientaliska palats förvandlats till ett hus "propre aux mœurs et aux usages français". I den vackra trädgården hade marmorbassänger och fontäner samt alléer, vilka de orientaliska

250 Bonaparte, 'Description de l'Égypte', *Commentaires* vol. II, s. 238, 242, 248–253, Bonaparte, 'Ægypten', *Memoirer*, vol. II, s. 177–181, 192, 202.

251 Bonaparte, 'Ægypten. Sedvanor, vetenskap och konst,' *Memoirer*, vol. II, s. 263–264, Bonaparte, 'Conquête de la basse Égypte', *Commentaires*, vol. II, s. 318–321, Bonaparte, 'Slaget vid pyramiderna', *Memoirer,* vol. II, s. 226–227.

252 Bonaparte, 'Conquête de la basse Egypte' *Commentaires*, vol. II, s. 329–330, Bonaparte, 'Affaires religieuses' *Commentaires*, vol. II, s. 383–384, Bonaparte, 'Ægypten. Sedvanor, vetenskap och konst', *Memoirer* vol. II, s. 257–259.

trädgårdarna i allmänhet saknade, anlagts. De franska soldaterna hade i mån av möjlighet också följt sin överbefälhavares exempel och med tiden växte det europeiska inslaget i gatubilden. Kairo började alltmer anta skepnaden av en västerländsk stad och i butikerna, på kaféerna och i värdshusen som etablerades kunde den franska soldaten med tiden nästan glömma att han befann sig långt från Europa. Med vin från Cypern, dadelbrännvin, kött, ris och en mängd importerade europeiska varor samt framför allt bröd kunde fransmannen, berättar Napoleon, till och med börja känna sig som hemma.[253]

Samma utveckling skulle, får man anta, även den franska huvudorten i Nildalen, Alexandria, ha genomgått och till denna europeiska utpost i Afrika skulle emigranter, siade Napoleon, från det inre av Afrika, Arabiska halvön och Syrien, men även från Grekland, Frankrike, Italien, Polen och Tyskland med tiden ha sökt sig. Beläget mellan "l'Asie et l'Afrique, à portée des Indes et de l'Europe" var helt enkelt Alexandria, förklarade han, mer än t.ex. Rom, Konstantinopel, Paris, London eller Amsterdam ämnat att en dag bli hela världens huvudstad. Med hjälp av ett effektivt franskt fortifikationsarbete skulle den egyptiska staden därtill, sammanfattade han, med tiden ha blivit "une des plus fortes places de l'Europe".[254]

'Napoleon ville erbjuda Orienten', skriver Jean-Baptiste-Joseph Fourier i sitt förord till den 1809–1828 i tjugotre volymer publicerade *Description de l'Égypte*, 'ett användbart europeiskt exempel och ... göra invånarnas liv behagligare och förse dem med alla den moderna civilisationens fördelar.'[255] Med fransmännen hade Europa också rent konkret återskapats i Nildalen och med en fortsatt fransk närvaro i området mellan Afrika, Asien och Europa kunde man kanske i framtiden t.o.m. ha frågat sig var man egentligen befann sig – i öst- eller i västvärlden.

253 Bonaparte, 'Insurrection du Caire,' *Commentaires*, vol. II, s. 406–407, Bonaparte, 'Conquête de la basse Égypte', *Commentaires*, vol. II, s. 318–321, Bonaparte, 'Égypte-Bataille des pyramide', *Mémoires*, 1823, vol. II, s. 247–248, Bonaparte, 'Ægypten. Sedvanor, vetenskap och konst', *Memoirer*, vol. II, s. 263–264, Bonaparte, 'Dumas', *Mémoires* 1823–1825, vol. I, s. 71–72.

254 Bonaparte, 'Retour de Napoléon en France', *Commentaires*, vol. III, s. 133, Bonaparte, 'Description de l'Égypte', *Commentaires*, vol. II, s. 284–285, Bonaparte, 'De l'Égypte', *Mémoires* 1823, vol. II, s. 212.

255 Said, s. 85–86. I sin skål till de franska officerarna vid firandet av den första vendémiaire (1799) hade general Bonaparte också understrukit expeditionens civilisatoriska karaktär: 'À la civilisation de l'Égypte, Nous donnons au monde le premier exemple d'un législateur conquérant. Jusqu'à nous, les vainqueurs avaient toujours adopté les lois des vaincus. Remportons sur eux le triomphe de la raison, plus difficile que celui des armes et montrons-nous autant supérieurs aux autres nations que Bonaparte l'est à Gengis [Khan].' Laurens, s. 370.

Å andra sidan framstår Egypten, inklusive Grekland, i S:t Helena-litteraturen närmast som ett bihang till Europa, ett bihang där lokalbefolkningen förväntades uppskatta och med tiden anta de främmande sederna och bruken. Helt i enlighet med sin historiesyn, där Egypten förklarades ha sin storhetstid bakom sig, och med sin nyttoinriktade syn på omvärlden framställer Napoleon den franska ockupationen av landet som ett effektivt sätt att, för allas bästa, leda egyptierna ur deras bedrövliga förfall och förvandla dem till effektiva inbyggare i en produktiv fransk koloni. Detta är ett resonemang som igen i hög grad kan förankras i samtidens och även i senare tiders västeuropeiska uppfattning i frågan.[256] Anpassade till franska vanor kunde sedan både Egypten och Grekland förvänta sig en plats i den napoleonska Europaklubben.

6.4.4 Ett amerikanskt alternativ

Om man från den grekiska övärlden och Egypten sedan förflyttar sig västerut, har jag redan kunnat konstatera att Napoleon på S:t Helena framställde det som en absolut nödvändighet att modernisera Spanien och förena landet med det franska systemet. Häri låg, enligt hans bedömning, en av grundvalarna för säkerheten och lugnet i Europa,[257] vilket alltså i stor utsträckning fick förklara varför han hade försökt att i det närmaste tvinga in halvön i det europeiska enhetsverket. Väl framme vid Atlantens kuster kan man sedan fråga sig om vi här har nått den västra gränsen för Napoleons europeiska projekt.

Kanske inte. Om den europeiska kontinenten efter 1815 förblev stängd för den bonaparteska familjen fanns ju, som Napoleon noterade, alltid hela den Nya världen, och vad hindrade egentligen att Europa, åtminstone tillfälligt, flyttade över havet, hem till det barn hon själv givit upphov till?[258] I själva verket hade Amerika, förklarade han också mycket riktigt för Las Cases, diskuterande alternativen han hade övervägt 1815, i hans

256 Enligt exempelvis den engelske statsmannen Arthur Balfour "skapade" lord Cromer Egypten när han i sin egenskap av generalkonsul 1882 övertog makten i den då brittiska kolonin. Said, s. 37–38, Laurens, s. 373, Bernal, vol. I, s. 268–269.

257 Las Cases, vol. I, s. 821, 14.6.1816.

258 Lite liknande tankegångar finner vi hos Edward Gibbon som i sin *History of the Decline and Fall of the Roman Empire* (1776–1788), vilken Napoleon läste på S:t Helena, funderade att USA mycket möjligt kunde bli Europas framtida räddning om den gamla kontinenten åter en gång hotades av invasioner. På tusentals båtar kunde resterna av den europeiska civilisationen, funderade Gibbon, transporteras över havet till den Nya världen, där europeiska institutioner och kolonier redan var fast förankrade, och på så sätt undgå att fullständigt krossas under barbarernas anstormning. de Rougemont, *The Idea of Europe*, s. 166, Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 121.

fall varit den enda egentliga fristaden. Här, i motsats till i Europa, kunde också han, en kejsare, ha blivit delaktig av den frihet som endast en gränslös kontinent kunde erbjuda. Närhelst han så önskade, kunde han exempelvis, som vilken resande som helst, ha färdats tusentals kilometer utan att väcka uppmärksamhet. Ty med sina seder, sitt språk och sin religion kunde också han efter behag ha beblandat sig med den stora allmänheten – 'vous y êtes l'égal de tout le monde'. [259]

Hade Napoleon bara lyckats ta sig till Amerika (dvs. Nordamerika), berättar Las Cases vidare på basen av samma samtal, skulle han ha kallat till sig sina närmaste, som på andra sidan Atlanten med tiden kunde ha utgjort kärnan i en nationalförsamling, i ett nytt fosterland (une patrie nouvelle). Inom ett år skulle vidare händelserna i Frankrike och Europa ha samlat omkring honom, uppskattade han själv, minst 60 000 människor, de flesta med stora privata förmögenheter, talanger och kunskaper i bagaget, med hjälp av vilka han kunde ha byggt en ny framtid. Kejsaren sade, sammanfattar Las Cases sin herres funderingar i ämnet, vilket även Bertrand uppmärksammar, att han gärna skulle ha förverkligat denna dröm, att det för honom skulle ha varit början på en ny, ärofull epok.[260]

På en kontinent där geografin inte satte några gränser, där friheten och jämlikheten redan härskade och där vanorna, språket och religionen inte nämnvärt skiljde sig från den franska vardagen, såg Napoleon det således inte som någon oöverkomlig uppgift att bygga ett nytt fosterland och därmed ett nytt Europa. Diskuterande sitt testamente drog han också upp, kan här noteras, mera konkreta planer för åtminstone sin sons framtid i USA:

> J'ai 6 millions. J'en compte 9 avec les intérêts ... J'achète avec cela des terres en Amérique, dont je confie l'administration générale aux trois personnes ci-après [Bertrand, Montholon, Las Cases] ... Cette administration doit durer 15 ans: jusqu'en 1835, après quoi elle sera dissoute. La moitié des revenus est destinée au Roi de Rome ... On lui fera connaître, à 16 ans, qu'il a cette somme en Amérique, afin que, dans le cas où on voudrait le faire prêtre ou attenter à sa liberté, il sache qu'il a une grande fortune et l'indépendance en Amérique.[261]

Att hans planer på ett nytt fosterland, ett nytt Frankrike, hade tagits väl emot på andra sidan haven, tycks Napoleon inte heller ha betvivlat, för vem annan än han själv var det egentligen som av en handfull f.d. brittiska kolonier, genom att avträda Louisiana, hade lagt grunden till den nya

259 Las Cases, vol. I, s. 685, 26.5.1816, Gourgaud, vol. II, s. 68.

260 Las Cases, vol. I, s. 685, 26.5.1816, Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 308, 419, vol. III, s. 96, Gourgaud, vol. II, s. 250, Montholon, vol. II, s. 197.

261 Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 130.

stormakten. Och allt därtill, som han noga påpekade, på britternas bekostnad.[262] Mycket riktigt hade också en amerikan, drar sig Las Cases i sin journal till minnes, vid den andra abdikationen, direkt uppmanat den fallne kejsaren att glömma Europa och skapa sig en ny framtid i USA:

> Tant que vous avez été à la tête d'une nation, tout prodige de votre part était possible, toutes les espérances pouvaient être conçues; mais aujourd'hui rien ne vous est plus possible en Europe. Fuyez, gagnez les États-Unis, je connais le cœur des chefs et les dispositions de la multitude; vous trouverez là une patrie et de véritables consolations.[263]

Redan hade också hans bror Joseph, noterade Napoleon med intresse i de dagstidningar som nådde honom i exilen, i Nordamerika samlat omkring sig en hel koloni, som Napoleon var övertygad om att med tiden skulle dra till sig alltmer företagsamt folk från både den nya och den gamla världen. Kanske skulle Joseph också en dag, spekulerade han, gifta in sina döttrar i släkterna Washington eller Jefferson och därmed kunna räkna in amerikanska presidenter i familjen. Från denna franska utpost i USA skulle i varje fall världen, förutspådde han, snart få se ett antal skrifter utgå som framgångsrikt, en gång för alla, kunde vederlägga det system som efter 1815 hade triumferat i Europa.[264]

Hans egen räddning, och därmed Europas, låg enligt Napoleons uppfattning, precis som Frankrikes 1789, mycket möjligt på andra sidan Atlanten, i dess förlängning USA. För båda kontinenterna hade det varit en olycka, konstaterade han, att han inte hade nått Amerika. Medan han i den Nya världen kunde ha byggt ett nytt Frankrike, kunde han likaledes från den andra hemisfären ha skyddat det gamla Europa från reaktionens fördärvbringande krafter. Hans namn, förklarade han för Las Cases, skulle ha varit tillräckligt för att effektivt tygla de våldshandlingar och det oförnuft som nu bredde ut sig över kontinenten.[265]

Hade Napoleon bara nått Amerika, kan å andra sidan kammartjänare Marchand berätta att Napoleon hade förklarat för doktor O'Meara, skulle han i stället för att rädda Europa ha vänt världen ryggen och, liksom Voltaires hjälte i ett annat drama, odlat sin trädgård.[266] Redan

262 'On m'a reproché', berättar Napoleon, 'd'avoir vendu la Louisiane aux Américains. Je la leur aurais donné pour rien, car, la guerre arrivant, je ne pouvais la conserver, et les Anglais l'auraient prise.' Bertrand, *Cahiers*, vol. III, s. 96, 419.

263 Las Cases, vol. I, s. 685–686, 26.5.1816.

264 Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 93, vol. III, s. 160, Las Cases, vol. I, s. 684–685, 26.5.1816.

265 Las Cases, vol. I, s. 510, 9–10.4.1816, Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 293.

266 'Si j'étais allé en Amérique … j'aurais fait de l'agriculture, j'aurais soigné mon jardin, j'aurais accueilli quelques vieux débris de mon armée qui seraient venus m'y trouver et nous y eussions vécu ensemble. Ça vous fait rire docteur! Mes goûts sont simples...' Marchand, vol. II, s. 69. Se även Montholon, *Récits*, vol. I, s. 216, Warden, s. 54–55.

på Elba hade han emellertid, medgav han själv, planerat ta till det skrivna ordet som vapen mot Wienkongressens reaktionära lösningar,[267] varför hans amerikanska trädgård väl närmast skall uppfattas som samma krut som den store upplysningstänkaren i tiden hade avlossat mot det gamla etablissemanget.

6.4.5 En broderlig delning mellan land och hav

Europa, hade Napoleon förklarat för abbé de Pradt inför fälttåget 1812, består av tre delar, Frankrike i väst, de tyska staterna i mitten och Ryssland i öst,[268] men hur, kan man fråga sig, förhöll det sig då med England?

> Habitants de la Carinthie, je le sais, vous détestez autant que nous et les Anglais, qui seuls gagnent à la guerre actuelle, et votre ministère, qui leur est vendu. Si nous sommes en guerre depuis six ans, c'est contre le vœu des braves Hongrois, des citoyens éclairés de Vienne, et des simples et bons habitants de la Carinthie, de la Carniole et de l'Istrie.[269]

Innehållet i denna proklamation som general Bonaparte i mars 1797 låtit utfärda vid sitt intåg i Kärnten, sammanfattar rätt väl den bild Napoleon på S:t Helena önskade ge av Englands förhållande till den europeiska kontinentens folk. Med sina pengar hade engelsmännen lyckats köpa sig ett visst understöd bland de olika fastlandsregeringarna och berikat sig själva genom att oupphörligt underblåsa splittringen på kontinenten, allt medan de avskyddes av folken. De trolösa öborna, slog han fast, var helt enkelt en fasa för hela Europa.[270] Så hade också många av samtalen på S:t Helena som målsättning att visa Englands avoga inställning till kontinentens intressen och att Londons naturliga vänner bland Europas folk var ytterst lätt räknade – ett tema som på intet sätt saknade förankring i den samtida debatten.[271] Speciellt diskussioner kring den spanska frågan gav Napoleon tillfälle att vrida och vända på engelsmännens förhållande till kontinenten, och relationerna

---

267 Las Cases, vol. I, s. 685, 26.5.1816.

268 Las Cases, vol. II, s. 1372, 25.10.1816. Rörande instruktionens autenticitet se vidare kapitel 2.2 Skrifter tillkomna på initiativ av Napoleons franska följeslagare, samt den brittiske doktorn O'Mearas dagbok.

269 Bonaparte, 'Bataille de Tagliamento', *Mémoires* 1823–1825, vol. IV, s. 86–87, Las Cases, vol. I, s. 719.

270 Las Cases, vol. I, s. 719, Bonaparte, 'Pièces justificatives', *Mémoires* 1823–1825, vol. V, s. 491.

271 "L'Angleterre", skriver Annie Jourdan pekande på bl.a. Frans II:s och Koutouzovs inställning i frågan, "à cette date est abhorrée des côtes de l'Irlande jusqu'aux plaines de Mongolie." Jourdan, s.126. Se vidare kapitel 6.5.3 En röst i tiden.

mellan Madrid och London får i detta kapitel i stor utsträckning tala för Napoleons syn på Englands förhållande till kontinenten i stort.

En av orsakerna till att Spanien i ett tidigt skede hade erkänt den franska republiken var, förklarade Napoleon i sina memoarer, just den gemensamma avsky de båda nationerna kände gentemot England.[272] Sålunda hade det spanska kungahuset inte heller, trots allt det stöd London bistått det med, någonsin, konstaterade han, helt lyckats dölja sin djupa motvilja mot engelsmännen.[273]

En del av den spanska avskyn mot engelsmännen tillskriver Napoleon den utbredda och av prästerskapet närda vidskepligheten på halvön, och han kan med illa dold förtjusning notera att engelsmännen egentligen gjort sig själva en björntjänst, när de så aktivt motarbetat fransmännens försök att, som Napoleon framställde det, modernisera det spanska samhällssystemet. "*[L]es Anglais"*, heter det i *Lettres du Cap de Bonne-Espérance* rörande den spanska frågan, "*au lieu d'avoir triomphé pour eux-mêmes, n'ont fait que compléter le triomphe de ceux qui, en Espagne, sont leurs éternels ennemis.*"[274] I merparten av sina samtal pekar Napoleon emellertid på mera konkreta tvistefrågor som genom tiderna gjort spanjorer och engelsmän till de bittraste fiender. Exempelvis hade de engelska kapningarna av spanska silverflottor från Amerika redan i långa tider, påminde han amiral Malcolm om, gjort engelsmännen grundligt avskydda bland det spanska folket. Och för att strö salt i såren hade England därtill, konstaterade han, bara för sin egen nationella fåfängas skull, djupt sårat den spanska nationen genom att envisas med att hålla fast vid den för London egentligen rätt värdelösa fästningen Gibraltar. 'Då jag var Regent i Frankrike', förklarade han för O'Meara, 'såg jag mycket hellre Gibraltar i edra händer, än i Spaniorernas, emedan er besittning deraf alltid underhåller Spaniorernas hat emot er.'[275] Så länge Madrid (och Lissabon) behöll sina intressen i Sydamerika, fortsatte han resonemanget, skulle naturligtvis också den engelska dominansen till havs ses som ett potentiellt hot mot de spanska (portugisiska) förbindelserna över Atlanten. Därför skulle Frankrike av spanjorerna, mer eller mindre automatiskt, komma att uppfattas som en vän och allierad eller åtminstone som fiendens fiende. Så hade ju också en av

272 Bonaparte, 'Situation politique de l'Europe 1798', *Mémoires* 1823–1825, vol. IV, s. 20.
273 Bonaparte, 'Lettres du Cap de Bonne-Espérance', *Recueil*, s. 361, O'Meara, vol. I, s. 401.
274 Bonaparte, 'Lettres du Cap de Bonne-Espérance', *Recueil*, s. 363, O'Meara, vol. I, s. 401. Kursivering i originalet.
275 Las Cases, vol. I, s. 334, 4–8.1.1816, Ussher, 'Napoleon's Deportation', s. 54, O'Meara, vol. I, s. 328, vol. II, s. 18, Malcolm, s. 140–141.

Napoleons främsta målsättningar med det spanska kriget, underströk han, varit att tvinga England till mera liberala sjölagar, en målsättning som alltså hade legat minst lika mycket i Madrids som i Paris' intresse.[276]

Så som situationen hade utvecklats var Spanien onekligen Frankrikes naturliga vän och Englands fiende[277] och därför uttryckte Napoleon också ett flertal gånger sin förvåning över att London intet gjorde för att försöka förändra läget. Varför utnyttjade inte England, frågade han sig, den utbredda oro som fanns i de spanska kolonierna och uppmuntrade deras frigörelse från Madrid? Om spanjorerna förlorade sina kolonier på andra sidan Atlanten skulle Madrids intressen, framhöll han, helt naturligt riktas mot den europeiska kontinenten, varför Paris på andra sidan av Pyrenéerna i stället för en vän skulle erhålla en farlig, kanske till och med krigisk, rival.[278] Därtill skulle ju London, om man stödde de spanska koloniernas frihetssträvanden, kunna dra enorma ekonomiska fördelar av den handel som i Sydamerika i praktiken skulle reserveras för England. Men om inte engelsmännen engagerade sig i tid skulle med största sannolikhet amerikanerna, varnade han, förekomma dem.[279] Olyckligtvis, för både de spanska kolonierna och den engelska allmänheten, var emellertid den engelska regeringen, förutom 'imbecill', frihetens största fiende vad både Europa och världen anbelangade,[280] varför Sydamerika, beklagade han, inte hade något större stöd att vänta från det hållet.

Vilka var då, kan man fråga sig, Napoleons egna intressen i sammanhanget? För det första talade han, rörande de spanska kolonierna, kanske mera än vanligt i egen sak, emedan han av de dagstidningar som nått honom i exilen hade erhållit uppgifter om att upprorsmän i Mexiko hade erbjudit hans bror Joseph landets kungakrona. Detta gav naturligtvis upphov till en mängd spekulationer i sällskapet på S:t Helena, och trots att Napoleon var rätt övertygad om att Joseph inte skulle komma att acceptera erbjudandet, vilket han inte heller gjorde, ville han för sina engelska besökare visa på vilken nytta London kunde dra av en sådan utveckling. Som kung av Mexiko skulle Joseph, förklarade han för O'Meara, med största sannolikhet styra hela det spanska Amerikas handel till just England, emedan han, av naturliga skäl, inte kunde vilja ha något med vare sig Spanien eller Frankrike att göra. Och

276 Malcolm, s. 111–112, Meynell, s. 60–61, Ussher, 'Napoleon's Deportation', s. 53–54, O'Meara, vol. I, s. 412, vol. II, s.105–106.
277 Ussher, 'Napoleon's Deportation', s. 53–54.
278 Malcom, s.111–112, Meynell, s. 60–61, Bonaparte, 'Lettres du Cap de Bonne-Espérance', *Recueil*, s. 363–364, Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 188.
279 O'Meara, vol. I, s. 305, 368, Montholon, *Récits*, vol. II, s.63.
280 Bertrand, *Cahiers*, vol. I, s. 159, vol. II, s. 292, O'Meara, vol. II, s. 68.

så länge engelsmännen hade honom själv som trumf, kunde de garantera sig 'goda villkor af Joseph, som älskar mig uppriktigt och skulle göra något för mig'.[281] 'Son acceptation serait avantageuse à ces malheureuses populations, qu'elle sauverait des calamités d'une longue guerre civile', kan Montholon tillägga från samma samtal, och får således åter en Bonaparte att framstå som folkens fredliga befriare, den här gången på andra sidan Atlanten.[282] Hade Napoleon själv mottagit den mexikanska kronan, som han enligt uppgift erbjudits, skulle han, avslöjar han men utvecklar tyvärr inte ämnet vidare, ha skapat ett stort kejsardöme av hela det spanska Amerika.[283]

Napoleons uppmaning till engelsmännen att engagera sig i Sydamerika och handeln över Atlanten går emellertid också väl ihop med hans på S:t Helena uttalade uppfattning, att London helt borde koncentrera sig på sin maritima maktställning och så att säga lämna fastlandet i fred. På samma sätt som han ställer de spanska intressena mot de engelska, återkommer han upprepade gånger i sina samtal och dikteringar till olika europeiska nationers (och nordamerikanernas) avoga inställning till just engelsmännen och vice versa.

I sina memoarer redogör Napoleon exempelvis ingående för det gemensamma intresse 'nordens makter', dvs. Östersjöstaterna Danmark, Sverige, Ryssland och Preussen, hade haft av att motarbeta, såsom han gärna uttryckte det, just "Englands tyranni till havs" och de konflikter deras gemensamma kamp för havens frihet hade fört med sig.[284] Denna kamp hade engelsmännen fört till ett åtminstone tillfälligt, för London, segerrikt slut genom att helt enkelt låta röja "själen" i samarbetet, kejsar Paul, ur vägen.[285] Bunden av både engelsmännen, som öppnat vägen till tronen för honom, och sina egna bojarer, som i England hade sett en

281 O'Meara, vol. I, s. 315, Gourgaud, vol. I, s. 291.

282 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 63–64. Däremot uppmärksammade Napoleon inte desto närmare, eventuellt för att inte stöta sig med sin spanska läsekrets, spanjorernas grymma kolonialpolitik visavi ursprungsbefolkningen i Sydamerika, en politik som däremot både abbé Raynal och Montesquieu skarpt fördömde. Montesquieu, vol. I, s. 305, Münkler, s. 109–110, 251.

283 Montholon, *Récits*, vol. I, s. 210.

284 Bonaparte, 'Neutres', *Mémoires* 1823, vol. II, s. 91–161, Bonaparte, 'Neutraliteten', *Memoirer*, vol. II, s. 121, Bonaparte, 'Situation politique de l'Europe en 1798', *Mémoires* 1823–1825, vol VI, s. 22–23. I flera samtal påminner Napoleon exempelvis om den engelska attacken på Köpenhamn 1807. För bl.a. doktor O'Meara låter han förstå att han personligen hade hälsat den med glädje emedan den gjorde 'den käcka Danska nationen till er [Englands] oförsonliga fiende, och i sjelva verket utestängde er från norden i trenne år'. O' Meara, vol. I, s. 219–220, vol. II, s. 18, Malcolm, s. 141, Ussher, 'Napoleon's Deportation', s. 60, Meynell, s. 60.

285 Bonaparte, 'Neutres', *Mémoires* 1823, vol. II, s. 91–161, Bonaparte, 'Neutraliteten', *Memoirer*, vol. II, s. 134–141, Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 292.

lukrativ marknad för sina varor (främst hampa, talg och koppar), hade Alexander i sin tur aldrig vågat bryta med det engelska partiet i den innersta kretsen. I Rostopochins palats hade Napoleon emellertid 1812, berättar han, funnit kvarlämnade papper som en gång för alla bevisade att ryssarna egentligen avskydde England minst lika mycket som fransmännen avskydde det.[286]

Som gammal maritim stormakt hade naturligtvis också Holland ådragit sig engelsmännens avundsjuka, och under den svage kungen Vilhem V hade landet, enligt Napoleon, i det närmaste förvandlats till en av London utsugen engelsk provins. Befriat och beskyddat av den franska republiken delade Holland helt och hållet Frankrikes avsky mot London och tillsammans med Frankrike hade landet ända in i det sista varit måltavla för den engelska hämndlystnaden.[287]

Också på den italienska halvön hade intressena, framhöll Napoleon, gått isär, emedan London hade insett att det italienska folket under Napoleons ledning skulle ha intagit sin naturliga ställning som en stor sjöfartsnation i Medelhavet. Således hade man, genom att stöda den av italienarna innerligt avskydda österrikiska regeringen, aktivt motarbetat den franska politiken i området.[288] I ett upprop till italienarna, som Antommarchi referar, hade Napoleon också vetat på vilka strängar han skulle spela:

> Les Autrichiens se disent les défenseurs de votre religion, et ils vous amènent un régiment d'Anglais, de ces gens qui brûlent le Pape une fois l'an, des légions de Russes hérétiques et schismatiques depuis le quinzième siècle, et, pour couronner l'œuvre, des Turcs, des mahométans, race d'infidèles; tandis que moi, je suis catholique; j'ai combattu contre les Turcs, je suis presque un croisé.[289]

Österrikare, engelsmän, ryssar och turkar – ett pack som man på den italienska halvön precis som på ön i Sydatlanten betackade sig för. I ett samtal med överste Bingham gick Napoleon till och med så långt att han varnade för att italienarna en dag, genom en direkt massaker på engelsmän, kanske skulle komma att hämnas den gruvliga behandling han själv fått utstå.[290]

När det slutligen kommer till Englands främsta fiende, Frankrike, talar Napoleon i S:t Helena-litteraturen, naturligt nog, ofta hellre om

286 Gourgaud, vol. I, s. 148–149, 260, Montholon, *Récits*, vol. II, s. 36, 257.
287 Bonaparte, 'Politique du Directoire', *Mémoires* 1823–1825, vol. VI, s. 141–170.
288 Malcolm, s. 107, Bonaparte, 'Quatre Concordats', *Mémoires* 1823-1825, vol. I, s. 137–138.
289 Antommarchi, vol. I, s. 145.
290 Bingham, s. 543.

Englands fientliga inställning till hans hemland än om Frankrikes eventuella avsky för England. Själv hade han, som vi sett, högt uppskattat och respekterat åtminstone det engelska folket. Vidare framhåller han gärna att konflikten inte hade börjat med, även om den intensifierats av, hans eget makttillträde. Alltsedan Cromwells tid hade England, hävdade han, önskat dominera haven, men inte före den franska republikens tid hade engelsmännen på kontinenten mött en motståndare som var tillräckligt stark för att med framgång utmana dem på denna punkt.[291] I början av sin tid vid makten hade Napoleon också egentligen bara fortsatt den kamp för havens frihet direktoriet påbörjat[292] och i denna kamp hade han, underströk han i samtalen på S:t Helena, haft inte bara fransmännens, utan i stort sett alla de europeiska folkens stöd.[293] Samma tema, havens frihet, hade under kejsardömets tid varit en central faktor i den napoleonska propagandan för att vinna allierade och på S:t Helena fortsätter Napoleon sålunda i stor utsträckning i samma tankebanor.[294]

Hade det då inte funnits någon lösning på konflikten och därmed en inträdesbiljett också för engelsmännen, som Napoleon allt efter humör ändå stundtals såg som fransmännens 'äldre bröder', till hans europeiska klubb? Visst, svarar Napoleon på S:t Helena, om bara London hade fåtts att ta reson. 'Den stora orsaken till stridigheten', förklarade han sålunda för O'Meara, 'emellan er och oss var den, att jag icke ville tillåta er att göra hvad I tyckten till sjös, eller åtmindstone, att i detta fall jag ville göra hvad jag behagade till lands.'[295] "[I]l avait constamment", sammanfattar i sin tur Montholon Napoleons tankar i ämnet, "voulu unir les deux nations par des liens d'amitié et d'intérêt mutuel, en ne revendiquant pour la France que le sceptre du continent, et laissant à l'Angleterre le sceptre des mers."[296] – en delning således mellan land

291 Ussher, 'Napoleon's Deportation', s. 49–50.

292 Bonaparte, 'Pièces justificatives', *Mémoires* 1823–1825, vol. IV, s. 395, 491.

293 '[J]e parlais au nom de tous et pour tous, et je l'eusse obtenu [le terme d'une usurpation intolérable] de gré ou de force: j'avais pour moi la puissance, le bon droit, le vœu des nations, etc.' Las Cases, vol. II, s. 942–943, 15.7.1816. 'I ären redan hatade', förklarade Napoleon också för doktor O'Meara, 'af alla nationer, i följe af edra sjölagar, och edra anspråk att vara hafvens beherrskare, hvilket I sägen vara en er tillkommande rättighet.' O'Meara, vol. I, s. 358–359.

294 Holtman, s. 26.

295 O'Meara, vol. II, s. 49–50, Lyttelton, s. 97–98. 'Si Fox avait vécu', förklarade Napoleon också för Montholon, 'la paix eût été durable entre la France et l'Angleterre, car j'ai toujours reconnu à l'Angleterre le sceptre des mers; je voulais seulement qu'un vaisseau français fût respecté sur mer comme un fourgon anglais le serait dans les États soumis à mon sceptre; réciprocité entière dans tous les rapports de ces deux grands peuples entre eux.' Montholon, *Récits*, vol. II, s. 253–254.

296 Motholon, *Récits*, vol. I, s. 122, se även s. 128, 254.

och hav eller, som Las Cases uttrycker det, ett äktenskap där den ena hade fått flottan och den andra armén som hemgift.[297] Annars är detta en tanke Napoleon oftast kommer in på när han diskuterar kontinentens och Englands belägenhet efter 1815. Till favoritämnena på S:t Helena hörde, som vi ovan kunnat konstatera, Englands ekonomiska kräftgång efter segern 1815, och den 'mercur' Napoleon rekommenderade för den engelska 'patienten' är, åtminstone vad gäller ekonomin, i stort sett alltid densamma, dvs. England borde glömma kontinenten och i stället koncentrera sig på havet, sin handel och sina kolonier.[298]

6.5 Fästning Europa

6.5.1 Mellan öst och väst

'[J]'avais été pour combattre des hommes en armes, et non la nature en courroux', hade Napoleon apropå det ryska fälttåget förklarat för Las Cases i augusti 1816, ' j'ai défait des armées, mais je n'ai pu vaincre les flammes, la gelée, l'engourdissement, la mort!'[299] Det var, som vi tidigare kunnat konstatera, enligt Napoleon, den ryska naturens krafter som blivit hans och den franska arméns fall 1812 och i S:t Helena-litteraturen framställs Ryssland genomgående som 'natur' mot vilken Europas 'civilisation' kontrasteras. Oupphörligt återkommer han på S:t Helena också just till Ryssland och fälttåget 1812, en omständighet som här får utgöra utgångspunkten för den fjärde metafor rörande Europa jag har tyckt mig kunna utläsa ur S:t Helena-litteraturen, dvs. Napoleons konstruktion av vad jag definierar som Fästning Europa.[300]

Bland annat just på grund av att den franska civilisationen inte hade förmått tämja den ryska naturen 1812 framstår i S:t Helena-litteraturen Fästning Europa som ett nödvändigt mål för att skydda den europeiska civilisationen, skydda den från dessa nordens barbarer, som under de

297 Las Cases, vol. I, s. 227–228, 7.11.1815.

298 'För att åter komma sig före, måste England upplifva sin handel; det måste med få ord sagdt upphöra att vara en continental-magt. Det måste fortgå inom sin egen sphère såsom en sjömagt, hvilken beherrskar hafven. I måsten upphöra att, på sätt lord Castlereagh önskar, alla vara *Gentlemen*. I måsten återvända till edra skepp ... Eder nöd är en af följderna af den Heliga Alliancen. Alla continental-magterna bemöda sig att kufva *(raffrenare)* eder, och skola förena sig emot eder, såsom de gjorde det emot mig, då jag var mägtigare än de alla tillsammantagne.' O'Meara, vol. II, s. 165. Kursivering i originalet.

299 Las Cases, vol. II, s. 1129–1130, 24.8.1816.

300 Delanty, *Europa*, s. 29. Efter upprepade bakslag till havs kom den napoleonska politiken från och med 1809, hävdar Paul Schroeder rörande den de facto förda politiken under kejsardömets tid, allt mera att börja rikta in sig på att av kontinenten skapa Fästning Europa. Schroeder, s. 369.

senaste krigsåren, enligt Napoleons sätt att framställa saken, hade fattat smak för söderns överflöd och lyx:

> Jag ser längre in i framtiden än andra, och jag ville uppresa en förmur emot dessa barbarer genom återupprättandet af Konungariket Polen … Hundra år härefter skall jag blifva prisad…, och Europa, särledes England, skall beklaga, att jag icke hade framgång. När man får se Europas härligaste länder öfversvämmade och ett rof för nordens barbarer, skall man säga: Napoleon hade rätt.[301]

'I hoped … to establish solidly the kingdom of Poland as a barrier against Russia, who sooner or later will overrun Europe', kan också lady Malcolm berätta att Napoleon hade förklarat i ett samtal med hennes man rörande det olycksaliga fälttåget 1812,[302] medan Montholon i sina minnesanteckningar med Napoleons ord definierar Polen som Europas naturliga barriär mot Ryssland.[303]

Genomgående byggs i S:t Helena-litteraturen fästningens skyddsmurar och barriärer mot de ryska barbarerna och i det stora befästningsverket tillskrivs Polen, som vi också tidigare kunnat konstatera, en central roll. Landet var, som Napoleon förklarade för Las Cases, helt enkelt nyckeln till hela det valv han hade önskat uppföra till kontinentens försvar.[304] Polen var emellertid kanske närmast att uppfatta just som en 'förmur', dvs. som en första barriär, emedan Napoleon av snart sagt hela Sydeuropa, genom en långtdriven enhetspolitik, hade önskat göra vad som igen närmast kunde definieras som en ointagbar fästning mot fienden i norr.[305] Men även mot väster borde kanske med tiden, framgår det, om än kanske inte lika explicit av samtalen på S:t Helena, europeiska försvarsanordningar resas.

Diskuterande de nya storpolitiska styrkeförhållandena konstaterade Napoleon i september 1817 dystert att England, efter hans eget fall, nu helt dominerade den världspolitiska scenen:

> Les États-Unis ne sont rien; à présent, l'Angleterre peut faire la loi au monde, surtout en retirant ses troupes du continent, en envoyant Wellington dans ses terres et restant seulement puissance maritime. Elle ferait alors ce qu'elle voudrait![306]

I citatet borde emellertid 'à présent,' betonas, vilket Napoleon också klart gjorde när han i andra samtal, som vi sett, definierade USA som

301 O'Meara, vol. II, s. 61.
302 Malcolm, s. 112.
303 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 259.
304 Las Cases, vol. II, s. 1369, 25.10.1816.
305 Las Cases, vol. II, s. 1464, 11.11.1816.
306 Gourgaud, vol. II, s. 255, Ussher, 'Napoleon's Deportation', s. 87–88.

en stormakt i sin linda. Lyckades centralregeringen bara stärka sin egen maktbas och hålla ihop den väldiga statsbildningen hade man på andra sidan Atlanten, misstänkte han, en av storpolitikens framtida huvudaktörer.[307]

Med de nya idéerna fast förankrade i den amerikanska samhällsopinionen genomgick det amerikanska samhället, funderade Napoleon vidare tillsammans med Bertrand och Las Cases, till synes utan någon som helst ansträngning en häpnadsväckande snabb utveckling, som en iakttagare i Europa t.o.m. kunde ha svårt att hänga med i.[308] Sålunda hade han tillsammans med överste Wilks också kunnat konstatera, och upprepade i ett samtal med Gourgaud, att den nya statsbildningen på andra sidan Atlanten för var dag utövade en allt större lockelse på den europeiska, upplysta medelklassen. Detta var en utveckling som det, enligt Napoleons bedömning, kanske var hög tid att börja ta i beaktan. "In a century – or perhaps half a century – more", förutspådde han, "it [America] will give a new character to the affairs of the world. *It has thriven upon our follies.*"[309] Detta privilegierade land har berikat sig på våra dårskaper, berättar Las Cases att Napoleon hade förklarat för den engelske översten.[310] Men varken Las Cases eller Montholon, som också refererade samtalet med överste Wilks, noterar att Napoleon (och för övrigt även överste Wilks) tydligen var av åsikten att framtiden hörde USA till.

Trots att Napoleon säger sig ha önskat utöka sin civilisatoriska meritlista med grundandet av ett nytt fosterland på andra sidan Atlanten, framställs USA i S:t Helena-litteraturen stundtals alltså också som en potentiell rival i det framtida stormaktspelet. Redan hade amerikanerna, 'that may do as they please in half the globe', som han smått irriterat noterade, i form av kravet på att erhålla Lampedusa i Medelhavet visat sina ambitioner visavi den gamla moderkontinenten.[311] Själv beklagade också Napoleon att han inte, när möjligheten ännu fanns, hade rört om korten just genom att öppna Elba för amerikansk handel. Till de gamla, reaktionära makthavarnas förtret kunde han ha gjort sin fängelseö till ett amerikanskt/napoleonskt handels- och maktcentrum i Medelhavet. Att ett amerikanskt intresse för detta hade funnits, betvivlade han inte.[312] Ända borta i kinesiska farvatten navigerade emeller-

307 Montholon, *Récits*, vol. I, s. 343–344.
308 Bertrand, *Cahiers*, vol. III, s. 96, Las Cases, vol. I, s. 273, 29–30.11.1815.
309 Wilks, s. 76, Gourgaud, vol. I, s. 212. Kursivering i originalet.
310 Las Cases, vol. I, s. 352, 18–20.1.1816.
311 Malcolm, s. 96, Meynell, s. 34–35, Gourgaud, vol. I, s. 270, Montholon, *Récits*, vol. II, s. 50.
312 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 239.

tid numera också amerikanska skepp, en omständighet som Napoleon inte heller förstod varför engelsmännen accepterade.[313] I flera samtal, med bl.a. O'Meara, späder han också på det amerikanska hotet på världshaven genom att uttrycka åsikten att de amerikanska sjömännen, enligt uppgift, överträffade t.o.m. de engelska.[314] Att amerikanerna med tiden därtill skulle göra sin stämma hörd också över hela det spanska Amerika, men kanske i första hand i Mexiko, var det, menade Napoleon, väl sedan ingen som betvivlade.[315] Vid ett eventuellt krig mellan Spanien och USA skulle spanjorerna utan tvivel, konkluderade han, 'blifva dugtigt piskade'.[316]

Över i stort sett hela jordklotet visade den unga republiken USA sålunda numera sin potentiella styrka, medan Napoleon därtill lät förstå att han uppfattade att det just mellan USA och Europas andra utmaning Ryssland, inte fanns några egentliga motsättningar. På O'Mearas uppgifter om att det ryktades om en väpnad konflikt mellan de två länderna svarade han nämligen helt kort: 'Ryssland och America? omöjligt. Om detta inträffar, skall jag aldrig mera bli förvånad öfver något.' Ett krig skulle helt enkelt strida mot båda ländernas intressen, slog han fast, utan att tydligen anse sig närmare behöva redogöra för ämnet i fråga.[317] Napoleon fick, kan noteras, också stöd för sin uppfattning av den ryske kommissarien på ön, Balmain, som i ett samtal med makarna Bertrand observerade att hans hemland för tillfället aktivt återknöt sina förbindelser med USA.[318]

I S:t Helena-litteraturen verkar Europa vara på väg att omringas av två nya stormakter: en i öst och en i väst. Båda utmärks därtill av en förvånansvärt snabb expansion, som inte verkar känna några gränser. Men medan USA närmast genom sin snabba ekonomiska och samhälleliga utveckling hotar att konkurrera ut den gamla, under Wienkongressens reaktionära politik stagnerade europeiska civilisationen, är det främst det asiatiska barbariet som kräver fästningens försvarsanordningar i öst. Därtill accentueras hotet genom att relationerna mellan USA och Ryssland framställs som i det närmaste problemfria, varför Europa inte, genom att t.ex. spela ut den ena stormakten mot den andra, kunde förväntas ha möjligheter att stärka sin egen position i stormaktspelet.

Med Napoleons Fästning Europa markeras ett klart avstånd både i förhållande till Ryssland och till USA, och hela resonemanget bär prägel

313 Gourgaud, vol II, s. 255, O'Meara, vol II, s. 204.
314 O'Meara, vol. I, s. 156, 269.
315 O'Meara, vol. I, s. 368, Ussher, 'Napoleon's Deportation, s. 60.
316 O'Meara, vol. II, s. 11–12.
317 O'Meara, vol. II, 11–12, se även s. 6–7.
318 Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 74–75.

av vad som närmast kunde definieras som en belägringsmentalitet.[319] Det är, menar jag, i hög grad hoten utifrån som i S:t Helena-litteraturen får motivera den napoleonska Europavisionen, emedan det är det externa trycket som i det närmaste förväntas tvinga fram ett samarbete, på franska villkor, mellan kontinentens genom historien splittrade folk.

När Napoleon i S:t Helena-litteraturen bygger sin europeiska framtidsvision har han emellertid, som vi nedan bl.a. skall se, ännu en tredje trumf på hand som han hoppas att skall locka kontinentens folk att söka skydd innanför de av honom organiserade försvarsanordningarna.

6.5.2 Planer för Europas framtid

När Napoleon spelar på externa hot för att motivera en europeisk enhet bygger han på gamla traditioner i den europeiska tanken. Genom historien har "Europa" använts som ett samlande begrepp för att mana till solidaritet mot en gemensam fara. Så anförde, enligt den samtida spanske krönikeskrivaren Isidore Parcensis (759), redan Karl Martell i Poitiers en här av 'européer' mot de anstormande araberna, medan Otto den store efter segern över magyarerna i slaget vid Lechveld (955) prisades som Europas befriare. I sin uppmaning till korståg underströk påven Urban II det seldsjukiska hotet mot Europa medan Pius II i sin avhandling *Sur la chute de Constantinople et la guerre contre les Turcs* anmärkte att man nu hade lidit ett verkligt nederlag 'dans notre patrie, dans notre propre maison', dvs. i Europa. Överhuvudtaget ökade, har modern forskning visat, användningen av ordet "Europa" markant i samband med de turkiska segrarna i början av den nya tiden.[320]

Speciellt efter Konstantinopels fall framlades också ett flertal planer för att rädda Europa från, som det uppfattades, de asiatiska turkarna. Betecknande i sammanhanget är att man framom turkarnas militära styrka pekade på splittringen mellan de kristna som den främsta orsaken till de turkiska framgångarna. I lösningarna på problemet framställdes, analogt med denna tankegång, av många också någon form av "Republica Christiana" under påvens ledning som det bästa alternativet för kontinentens framtid.[321]

Redan på 1620-talet varnade emellertid hertigen av Sully, som vi sett, i sin *Grand dessein d'Henri IV* förutom för det turkiska, även för det ryska hotet. Under 1700-talet när det turkiska riket började visa allt tydligare tecken på både inre och yttre svaghet, kom den europeiska uppmärk-

319 Delanty, *Europa*, s. 45.

320 Delanty, *Europa*, s. 42, 59, Neumann, *Uses of the other*, s. 41, 44, Johansson, s. 51, Mikkeli, s. 18, 33–34, 230, de Rougemont, 'L'Europe, Invention Culturelle', s. 32, Hay, s. 25, Burke, s. 23, den Boer, s. 27, Kurze, s. 18, Duroselle, s. 55, Réau, s. 21.

321 Neumann, *Uses of the other*, s. 45, Münkler, s. 102.

samheten också allt mer att riktas mot det hela tiden expanderande ryska riket, och ryssarna övertog i allt vidare kretsar turkarnas roll som den hotande "Andre". Med Montesquieus klara åtskillnad mellan Asien och Europa förstärktes också skillnaderna mellan Europa och Ryssland, det land som många, i motsats till just Montesquieu, såg som en del av Asien och dess kvarlevande despoti samt därmed som åtminstone den ideala Europabildens absoluta antites.[322]

Om hoten utifrån genom historien i stor utsträckning har fått motivera ett "europeiskt" tänkande, har emellertid också européernas egna ambitioner visavi den övriga världen fått tjäna som incitament till ett närmare samarbete mellan kontinentens folk. Redan under medeltiden propagerade exempelvis den franske juristen Pierre Du Bois (ca 1250–1320) i sin *De recuperatione terrae sanctae* (skriven efter 1308) för en europeisk enhet under den franske kungens överhöghet. Ty endast om fred åstadkoms på kontiententen kunde det som framställdes som målet för hans plan, dvs. ett framgångsrikt korståg mot Det heliga landet i öster där de kristna hade förlorat sitt sista fotfäste (Sainte-Jean d'Acre) 1291, förverkligas. I slutändan var Du Bois' plan emellertid också, lika mycket som en uppmaning till enhet för att befria Jerusalem, ett uttryck för en strävan att stärka den franske kungens maktställning på kontinenten. I Du Bois' tankevärld bildade nämligen mänskligheten en enhet, vars ledning borde anförtros i en enda härskares händer. I kyrkans intresse, för återerövrandet av Det heliga landet och för upprättandet av universell fred och rättvisa i kristenheten, borde därför de franska kungarna, enligt hans uppfattning, återuppliva det gamla Imperium Romanum i form av ett nytt Imperium Gallicanum.[323] Samma maktpolitiska strävanden finner vi även hos hertigen av Sully, vars plan för europeisk samverkan i form av instiftandet av en 'République très-chrétienne', på samma sätt också kan ses, och mycket riktigt vid tiden sågs, som ett försök att skifta maktbalansen i Europa till den franske kungens fördel på huvudkonkurrentens, det habsburgska husets, bekostnad.[324] Från territorialstatens framväxt på 1400-talet byggde också flertalet inom dess ram framförda idéer om europeisk enhet i praktiken på ett en-stats hegemonitänkande,[325]

322 Wolff, s. 199, 204, Neumann, *Uses of the other*, s. 77, Mikkeli, s. 161–162.

323 de Rougemont , *The Idea of Europe*, s. 60–66, Hans Kohn, 'Medeltidens andliga patriotism', s. 40, Burke, s. 25, Duroselle, s. 67, Kurze, 41–44.

324 Jean-Jacques Rousseau 'Jugement sur la paix perpétuelle', *Œuvres politiques* (Paris 1989) s. 190, Johansson, s. 62, Burke, s. 25–26, Malettke, 'Regards sur l'Europe à l'époque moderne', s. 94, 95–97. Enligt hertigen av Sullys plan skulle Österrike avstå från Böhmen och Ungern, medan den spanske kungen skulle förlora herraväldet över Nederländerna och sina italienska besittningar. Duroselle, s. 97–98.

325 Mikkeli, s. 20–21, Neumann, *Uses of the other*, s. 29, Delanty, 'The Frontier and Identities of Exclusion', s. 98–99, Braudel, s. 322.

för vilket bl.a. ovan nämnda planer kan ses som typiska uttryck. Samtidigt fick ”Europa” och maktbalansen där, vilket också Napoleon fått erfara, även tjäna som ett försvar mot dylika hegemoniaspirationer.[326]

År 1672 fick sedan Ludvig XIV ta del av den tyske filosofen och vetenskapsmannen Leibniz' idéer för Europas framtid. Det effektivaste sättet att uppnå en varaktig fred och blomstring i Europa, hävdade denne i den på sin tid rätt berömda s.k. Egyptenplanen, var en samlad europeisk, franskledd invasion av Egypten för att befria landet från det ottomanska styret. Ett sådant krig, menade Leibniz, skulle vara särskilt tilltalande för Frankrike, som i Nildalen kunde bli orättvisans hämnare, kristenhetens ledare och hela Europas, ja hela mänsklighetens stolthet. Planen förverkligades inte, åtminstone inte i Leibniz' tappning, men utgör tillsammans med föregångaren Du Bois' i sig ett bra exempel på upplysningstidens tidiga idéer om europeisk samverkan, där de söndrande och krigiska inslagen i Europas historia ligger till grund. Genom en samordning av den västerländska krigsmakten riktad mot den utomeuropeiska världen kunde fred åstadkommas på den av krig sönderslitna kontinenten. Häri låg också i rätt hög grad, menar sociologen Gerard Delanty, verkligheten bakom upplysningens utopiska idéer för Europas framtid, dvs. en begränsad fred inom Europa för att underlätta byggandet av imperier på annat håll.[327]

Om hans bröder, funderade i sin tur Napoleon rörande sina anförvanters ovana att identifiera sig med de folk de tillfälligtvis av honom själv hade varit satta att styra över, i stället för att gå sina egna vägar hade givit en gemensam riktning åt de enskilda folken, kunde man med gemensamma krafter 'ha marscherat ända till polerna'. Tillsammans kunde man ha förändrat världens utseende, fortsatte han resonemanget, och Europa hade gått en ny era till mötes.[328] I råden som han i april 1821 dikterade för sin sons räkning, talade han sedan klarspråk:

> Ce n'est plus dans le Nord que se résoudront de graves questions, c'est dans la Méditerranée: là, il y a de quoi contenter toutes les ambitions des puissances, et *avec des lambeaux de terres sauvages on peut acheter le bonheur des peuples civilisés*. Que les rois se rendent à la raison, il n'y aura plus en Europe de matières à entretenir les haines internationales.[329]

326 Las Cases, vol. I, s. 458, 10–12.3.1816, Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 14, Burke, s. 25–26, den Boer, s. 42, 66, Braudel, s. 415–419, Malettke, 'Regards sur l'Europe à l'époque moderne', s. 128.

327 Gruner, 'Les idées de l'Europe poltique au XVIIIe siècle', s.155, Delanty, *Europa*, s. 102, Neumann, *Uses of the other*, s. 75.

328 Las Cases, vol. II, s. 1283, 24.9.1816.

329 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 526. Min kursivering.

Och fortsatte vidare på samma tema:

> Mon fils doit être l'homme des idées nouvelles et de la cause que j'ai fait triompher partout … réunir l'Europe dans des liens fédératifs indissolubles; propager dans toutes les parties du monde, aujourd'hui barbares et incultes, les bienfaits du christianisme et de la civilisation: tel doit être le but de toutes les pensées de mon fils; telle est la cause pour laquelle je meurs martyr.[330]

I S:t Helena-litteraturen nämner Napoleon inte uttryckligen Leibniz' plan[331] för europeisk samverkan där gemensamma koloniala intressen skall bryta den förödande krigsspiralen på kontinenten. Men andemeningen i hans resonemang ovan är i stort densamma. I södra Medelhavsområdet, får man anta, kunde de civiliserade, europeiska staternas mark- och makthunger stillas, förutsatt att de inte var upptagna med onödiga konflikter sinsemellan. I fredens och civilisationens namn kunde européen, låter han förstå, med fördel köpa sin lycka på annat håll.

Å andra sidan finner vi, bör också noteras, i Napoleons imperialistiska visioner kanske den svagaste länken[332] i hans resonemang kring den europeiska fästningen. Det ringa intresse han visade de spanska kolonierna i Sydamerika är iögonfallande, allt medan han i sina samtal med överste Wilks också förutspådde att den vetenskapliga och tekniska utvecklingen i framtiden skulle komma att ifrågasätta kontinentens behov av kolonier över huvud taget.[333] Vidare lät han i andra sammanhang, som vi tidigare kunnat konstatera, också förstå att den koloniala eran för Europas vidkommande, när handeln växte och knöt folken allt närmare varandra, helt enkelt gick mot sitt naturliga slut. Fri världshandel och fri seglats var, enligt hans bedömning, framtidens melodi.[334] I sitt resonemang återknyter han, i motsats till de imperialistiskt färgade uttalandena, till den under upplysningen speciellt bland fysiokraterna populära sammankopplingen mellan fri handel och fred, en tanke som den franske munken Émeric Crucé redan 1623 i sin *Le nouveau Cynée ou*

330 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 523–524.

331 Ligger förklaringen härtill, kan man fråga sig, eventuellt i det faktum att Leibniz såg Ryssland som en potentiell allierad mot det turkiska hotet? Å andra sidan uppmärksammar Napoleon abbé de Saint-Pierre i vars europeiska planer ryssarna hade en given plats. Neumann, *Uses of the other,* s. 75, Rousseau,'Extrait du projet de paix perpétuelle de M. l'abbé de Saint-Pierre', s. 172.

332 Här utgör Napoleons uppfattning om Egypten som Frankrikes naturliga intresseområde det stora undantaget. Se kapitel 6.4.3 Ett franskt Medelhavsimperium.

333 Wilks, s. 80–81, Las Cases, vol. I, s. 533, 20.4.1816.

334 Las Cases, vol. I, s. 807–808, 12.6.1816, vol. II, s. 1206–1207, 7.9.1816.

discours d'État représentant les occasions et moyens d'establir une paix générale et la liberté du commerce par tout le monde aux monarques et princes souverains de ce temps hade framfört. På sikt skulle den fria handeln, resonerade Crucé (på samma sätt som frihandelns store förekämpe Richard Cobden tvåhundra år senare), föra staterna närmare varandra och därigenom klart minska krigsrisken.[335]

Om Napoleon på S:t Helena inte direkt uppmärksammade Leibniz' plan och rätt halvhjärtat framförde sina imperialistiska visioner, hänvisade han däremot till en annan av tidens planer för europeisk samverkan när han konstaterade att abbé de Saint-Pierres projekt kunde ha genomförts om inte England i eget intresse hade gjort sitt yttersta för att splittra kontinentens folk sinsemellan.[336] I sin plan 'för en evig fred i Europa' förespråkade abbén som låtit sig inspireras av Sullys tankar, kan här helt kort noteras, skapandet av en konfederation av stater 'une Société Européenne' med ett permanent råd 'un Congrès où Sénat perpétuel' där alla Europas krönta huvuden skulle vara representerade och där tidens stora frågor kunde lösas genom en form av skiljedomsförfarande.[337] Planen väckte, liksom hertigen av Sullys och Leibniz' i tiden, stort intresse bland allmänheten och bland andra Rousseau skrev mellan 1761 och 1778 en del kommentarer till abbéns Europaprogram. I motsats till abbéns plan, som kanske närmast kan definieras som ett tidigt exempel på ett mellanstatligt organisationstänkande med ett europeiskt samarbete baserat på de krönta prinsarnas axlar, gjorde Rousseau sig till förespråkare för en lös konfederation av fria stater vilande på allmänviljans grund.[338] Med utgångspunkt i en, som han såg det, redan existerande europeisk enhet skriver Rousseau: "Toutes les Puissances de l'Europe forment entre elles une sorte de système qui

335 Duroselle, s. 96–97, Johansson, s. 60, Chaix, 68, Münkler, s. 40.

336 Bonaparte, 'Politique du Directoire', *Mémoires* 1823–1825, vol. VI, s. 148.

337 "Mémoires pour rendre la paix perpétuelle en Europa" (1712), vidare utvecklat i "Projet pour rendre la paix perpétuelle en Europe" (1713). Rousseau, 'Extrait du projet de paix perpétuelle de M. l'abbé de Saint-Pierre', s. 170–171, Johansson, s. 63–64, de Rougemont, *The Idea of Europe,* s. 112–120, Py, s. 12, Duroselle, s. 123, Reau, s. 40–41.

338 Jourdan, s. 115–116, de Rougemont, *The Idea of Europe*, s. 220, Johansson, s. 64, Duroselle, s. 123–125, Réau, s. 41, Gruner, 'Les idées de l'Europe poltique au XVIIIe siècle,' s. 159. Hertigen av Sullys plan hade också inspirerat kväkaren William Penns vid tiden rätt inflytelserika *An Essay towards the Present and Future Peace of Europe by the Establishement of an European Dyet, Parliament or Estates* (1693). Rousseaus tankar utvecklades i sin tur vidare av Immanuel Kant som i sin *Zum ewigen Frieden* (1795) förespråkade en europeisk federation där den absoluta kungamakten ersatts av folkens suveränitet. Gruner, 'Les idées de l'Europe poltique au XVIIIe siècle', s. 150, 161–162, de Rougemont, 'L'Europe, Invention Culturelle', s. 33, Duroselle, s. 125–126.

les unit par une même religion, par un même droit des gens, par les mœurs, par les lettres, par le commerce et par une sorte d'équilibre qui est l'effet nécessaire de tout cela…"[339]

Medan Napoleon i samtalet med Las Cases den 11 november 1816 i hög grad tycks utgå från Rousseaus idéer om en konfederation av fria folk, dock med den markanta skillnaden att Rousseau utgick från ett frivilligt samarbete[340] och Napoleon (eller Las Cases) såg det som en följd av ett härskarbud uppifrån, hänvisade han alltså i sina memoarer endast till abbéns mera furstevänliga plan. Men hur stora roller var då Napoleon ens på S:t Helena, kan man fråga sig, beredd att tilldela de övriga suveränerna i en eventuell av honom själv organiserad europeisk kongress eller i den europeiska federation han så gärna talade om?

Det var, som vi kunnat konstatera, i Moskva Europas framtid, enligt Napoleon, skulle avgöras och återvändande som segrare skulle han, hävdade han, ha åtagit sig uppgiften att organisera det nya europeiska system han i tankarna dragit upp. Genom hans försorg skulle Europa, förklarade han, ha fått sin kongress och sin heliga allians, där suveränerna med ansvar inför folken skulle ha avgjort de stora frågorna 'en famille'.[341] Tanken tycks onekligen förutsätta flera deltagare på jämbördig fot, men i ett annat samtal med Las Cases förklarade han sig närmare. När han kommit till makten hade många, avslöjade han, önskat i honom se en ny Washington, något som under dåvarande omständigheter i Europa, enligt hans bedömning, emellertid inte hade varit möjligt. I sitt utsatta läge där fara hotade både inom och utanför landets gränser, hade Frankrike tvärtom varit i behov av något helt annat:

> Pour moi, je ne pouvais être qu'*un Washington couronné*. Ce n'était que dans un *congrès de rois, au milieu des rois convaincus ou maîtrisés,* que je pouvais le devenir. Alors, et là seulement, je pouvais montrer avec fruit sa modération, son désintéressement, sa sagesse: je n'y pouvais raisonnablement parvenir qu'au travers *de la dictature universelle*: j'y ai prétendu.[342]

339 Rousseau, 'Extrait du projet de paix perpétuelle de M. l'abbé de Saint-Pierre', s. 161.

340 Å andra sidan uteslöt Rousseau ej heller kategoriskt att någon form av maktspråk skulle behöva användas. "Sans doute", skriver han sammanfattningsvis rörande abbéns fredsplan, "la paix perpétuelle est à présent un projet bien absurde; mais qu'on nous rend un Henri IV et un Sully, la paix perpétuelle redeviendra un projet raisonnable. Ou plutôt, admirons un si beau plan, mais consolons-nous de ne pas le voir exécuter; car cela ne peut se faire que par des moyens violents et redoutables à l'humanité. On ne voit point de ligues fédératives s'établir autrement que par des révolutions: et, sur ce principe, qui de nous oserait dire si cette ligue européenne est à désirer, ou à craindre?" Rousseau, 'Jugement sur la paix perpétuelle, s. 192–193.

341 Las Cases, vol. II, s. 1129–1130, 24.8.816.

342 Las Cases, vol. I, s. 273–274, 29–30.11.1815. Delvis min kursivering.

En krönt Washington i kretsen av övertygade eller övervunna furstar var alltså den roll Napoleon hade reserverat för sig själv, men i samtalet lät han som synes också förstå att hans diktatoriska makt endast hade varit av tillfällig natur. Resultatet av den napoleonska s.k. kongresspolitiken skulle emellertid, enligt många uttalanden i S:t Helena-litteraturen som vi sett, ha givit ett Europa där nationerna i stor utsträckning hade formats enligt fransk modell och där Paris skulle ha utgjort, som Napoleon uttryckte det, hela Europas huvudstad.

I många samtal uttrycker Napoleon därtill – i motsats till Montesquieu som i federationen hade sett en möjlighet att förena den lilla statens (inre stabilitet) med den stora statens (yttre säkerhet) fördelar – ett starkt tvivel på den federativa statstypen över huvud taget. När Alexander den store i tiden så enkelt hade lyckats inta bl.a. det persiska riket låg förklaringen, menade Napoleon, i hög grad just i rikets federativa karaktär.[343] Det rike Alexander hade lämnat efter sig definierade han däremot som ett väletablerat imperium, vars sammansmältning den unge härskaren emellertid bara hunnit påbörja genom att själv lämna sina grekiska vanor och anta delar av Österns seder och bruk.[344] Diskuterande systemet att välja statsöverhuvud kunde han också konstatera att en handfull engelska fregatter i kriget 1812–1815 mot USA hade lyckats kuva en federation på 10 miljoner invånare. Orsaken härtill fann han på samma sätt i brist på enhetlighet och permanens i den amerikanska ledningen.[345] Och om sedan den federativa republiken Schweiz fortsättningsvis tilläts existera i Europas mitt berodde detta endast, förklarade han, på att frågan om dess framtid, delning eller bevarande, var en av de svåraste frågorna stormakterna över huvud taget hade att ta ställning till på kontinenten. 'La Suisse est sans force de résistance nationale … toutes les fois que l'Autriche et la France le voudront, leurs armées s'entre-choqueront sur le sol helvétique, sans que les Suisses puissent défendre même leurs frontières contre l'invasion…'[346] Resonemanget kring Schweiz påminner onekligen om den bild Napoleon önskade ge av Europas utsatta läge, men i fallet Europa var det bara sin egen styrka kontinenten hade att ty sig till. Här lyssnade varken Ryssland eller USA till annat än maktens röst.

När Napoleon talar om sitt eget stora kejsardöme sker detta också ofta i termer som framför federationens mångfald tycks understryka

343 Bonaparte, 'Roginat,' *Mémoires* 1823–1825, vol. II, s. 12, Montesquieu, vol. I, s. 287–289.
344 Gourgaud, vol. II, s. 331, Montholon, *Récits*, vol. II, s. 246.
345 Montholon, vol. II, s. 421. Av någon anldening, men kanske för att bevisa sin sak, undviker Napoleon att notera att amerikanerna slutligen hade utgått med segern i konflikten.
346 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 424–425.

statsbildningens centraliserade och enhetliga karaktär. 'Quel bel empire! quatre-vingt-trois millions d'hommes sous mes ordres!'[347] 'C'était un bel empire! J'avais quatre-vingt-trois millions d'êtres humains à gouverner, plus que la moitié de la population de l'Europe entière.'[348] I båda citaten är det han själv som styrt/kommenderat över stora delar av Europas folk, och i uttalanden som dessa ges inte mycket utrymme för vare sig allianser, kongresser eller federationsidéer – eller som han också uttryckte det: om Europa var byggnadsverket så hade han själv varit den enda nyckeln.[349]

Sålunda hade också Frankrike under kejsardömets tid, fortsätter Napoleon resonemanget, redan varit lika värdigt att styra världen som på sin tid det gamla Rom,[350] och det var i allmänhet just romarna och det romerska riket han jämförde sitt eget välde med. Små grälande staters inbördes strider, må vara de grekiska stadsstaternas eller de europeiska furstehusens, betackade han sig för; det var med stora enheter samt en centraliserad administration och styrelse man utförde storverk i historien.[351] Samma koncentration på effektivitet, stabilitet och enhetlighet över större områden finner vi också hos ett flertal av upplysningstidens tänkare och precis som dessa såg Napoleon i historiens mäktiga statsbildningar, som exempelvis Kina, Egypten, Alexanders välde och framför allt alltså Rom, de inspirerande förebilderna.[352] Vidare hade också själva historien, noterade han, tagit en märklig vändning, eller kanske vid närmare eftertanke en helt naturlig sådan, när en representant för det romerska imperiet, författaren, filosofen och statsmannen Seneca i sin tragedi *Medea*, 1400 år före Columbus, hade förutspått upptäckten av den amerikanska kontinenten,

347 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 58.

348 Gourgaud, vol. I, s. 286, Las Cases, vol. II, s. 1428, 4.11.1816. 'La France', heter det också i Las Cases' journal, 'livrée aux tiraillements de plusieurs, allait périr sous les coups de l'Europe réunie; elle met le gouvernail aux mains d'un seul, et aussitôt, moi, Premier consul, je donne la loi à toute cette même Europe.' Las Cases, vol. II, s. 1459, 11.11.1816.

349 Las Cases, vol. II, s. 1182, 2.9.1816.

350 Ali, s. 243.

351 "[I]l loua avec chaleur leur [les Romains] système politique et militaire," skriver Antommarchi. "Les Grecs, au contraire, ne paraissaient pas jouir de son estime. Les éternels démêlés de leurs petites républiques … n'étaient propres à donner naissance à rien de grand; au lieu que les Romains se sont toujours attachés à de grandes choses, et c'est ainsi qu'ils ont créé le colosse qui traversa le monde." I sina memoarer poängterar Napoleon emellertid grekernas andliga seger över den romerska krigsmakten och han noterar hur den grekiska kulturen och tankevärlden med tiden fick ett allt fastare grepp över de romerska härskarna i området. Antommarchi, vol. I, s. 206, Las Cases, vol. II, s. 1445, 7.11.1816, Bonaparte, 'Affaires religieuses', *Commentaires*, vol. II, s. 358.

352 Bernal, vol. I, s. 25, 190, 185, 209, Godechot, *L'Europe et l'Amérique*, s. 209.

dvs. enligt Napoleons bedömning mycket möjligt framtidens stormakt: 'Un nouveau Typhon, y est-il dit, enfant de la terre, ira, dans les siècles à venir, découvrir vers l'occident des régions éloignées, et Thulé ne sera plus l'extrémité de l'univers.'[353]

I det sällan uppmärksammade samtalet av den 10 mars 1819 ger oss Napoleon slutligen sin egen plan för Europas framtid. Lyckades han någonsin återvända till den europeiska politiska scenen var stora förändringar att vänta:

> …je mettrais à profit toutes les circonstances, tous les événements, pour faire de *l'Europe continentale une grande confédération de petits rois dont l'empereur des Français serait le chef* … C'est alors seulement que mon rêve sur la puissance française sera réalisé et c'est aussi alors seulement que l'Europe sera garantie de l'invasion des barbares du Nord, auxquels la Russie a montré le chemin des rives fleuries de la Seine et du Pô. Par l'établissement d'un tel empire, la puissance anglaise tombe d'elle-même et rentre dans la balance de l'Europe pour ce qu'elle doit y être par son territoire et sa population, une puissance de deuxième ordre. Je dirai plus: c'est alors aussi seulement que la paix sera solide en Europe…[354]

I Napoleons Europa tilldelas som synes förutom påvarna också kungarna (liksom under hans tid vid makten[355]) närmast rollen som den franske kejsarens vasaller, och Frankrike som 'la grande nation', som kärnan i ett enat Europa, ligger i stor utsträckning till grund för hans resonemang.[356] Hade abbé de Saint-Pierres Europavisioner, konstaterade

353 Las Cases, vol. II, s. 1452, 8.11.1816.

354 Montholon, 'Une soirée', s. 174–175. Min kursivering.

355 Le Gall, s. 148.

356 Eventuellt kan man här spåra någon form av medeltida universalism, med den franske kejsaren som den politiska och andliga ledaren för ett enat Europa. Den som kanske med störst framgång förfäktat en motsvarande tanke var Fredrik II (1211–1250) som på 1200-talet hävdade att det tyska kejsardömet stod över alla kungar och därtill också över påven. Förutom av teokratiska tankegångar lät sig den tyske kejsaren inspireras av det gamla Rom. Under sin regeringstid uppmärksammade han den antika kejsarens ställning som mänsklighetens överhuvud och drömde om att, liksom Agustus, skapa en guldålder som alla folks rättmätige kung. Resonemanget återfinns också hos Dante Alighieri som i sin *De Monarchia* (antagligen skriven 1312), vilken var ett upprop till kejsar Henrik VII om en europeisk ening, härledde kejsarens makt direkt från Gud. Han ansåg kejsardömet vara rättmätigt, skapat av det romerska folket och av natur och ädelmod helgat åt det. När romarna kuvade världen, hävdade Dante vidare, hade de haft det allmänna bästa och universell fred för ögonen, ibland till och med på bekostnad av egna intressen. Först som sist såg han i människosläktets civilisation ett enda gemensamt syfte, närmare bestämt att unyttja hela dess kapacitet att resonera för ett rättsinnigare liv. Detta var ett mål som han menade att kunde uppnås endast genom en universell ordning personifierad i världsmonarkin, kejsaren. På 1500-talet

han också rakt på sak, men kanske inte riktigt såsom abbén i sin plan hade tänkt sig, förverkligats à la Napoléon skulle Frankrike ha intagit ställningen som världens metropol (la métropole du monde), inför vilken gamla rivaler endast hade haft att böja sig.[357]

Napoleons Europaplan kom naturligtvis inte heller att bli den sista, och ungefär samtidigt som det före detta franska statsöverhuvudet i exilen funderade över kontinentens framtid, gav greve Saint-Simon i samarbete med Augustin Thierry ut sin *De la réorganisation de la société européenne ou de la nécessité et des moyens de rassembler les peuples d'Europe en un seul corps politique en conservant à chacun son indépendance nationale* (1814). I grevens program dras riktlinjerna upp för en europeisk federation med långtgående centrala maktbefogenheter i form av en europeisk kung och ett europeiskt parlament, samt ett närmande speciellt mellan Frankrike och England som kärnan i samarbetet. Planen klingade, till grevens besvikelse, emellertid för döva öron när man i samband med Wienkongressens uppgörelser, förutom förpassade Frankrike ut i kylan (efter de hundra dagarna), återvände till den tidigare allt dominerande maktbalanspolitiken. Samtidigt kom de nationalistiska strömningarna allt tydligare att färga den politiska debatten. ”Europa” talar bara de statsledare om, konstaterade exempelvis Bismarck symptomatiskt för tidens anda, som inte på annat sätt kommer åt det de vill ha av andra. Sålunda utgick de planer som under 1800-talet forsättningsvis drogs upp för Europas framtid, i motsats till Saint-Simons, också i hög grad från den lösa konfederation av självständiga stater som redan Rousseau i tiden hade förespråkat och som bl.a. Guiseppe Mazzini med organisationen “Jeune Europe” (1834) gav uttryck för.[358]

Efter den stora katastrofen 1914–1919 vaknade emellertid åter debatten om behovet av en mera djupgående europeisk enhet, och i sin

knöt även Giovanni Botero önskan om fred till upprättandet av ett imperium. Denne förespråkade en politisk ordning som först skulle ena Europa för att sedan omfatta hela världen och som skulle stå under den spanske kungens överhöghet. Kohn, ‘Medeltidens andliga patriotism’, s. 25–27, 32–33, de Rougemont, ‘L’Europe, Invention Culturelle’, s. 31–32, Münkler, s. 109, Duroselle, s. 67, Kurze, s. 39–41, Markham, *Napoleon and the Awakening of Europe*, s. 116.

357 Bonaparte, ‘Politique du Directoire’, *Memoires* 1823–1825, vol. VI, s. 149, Las Cases, vol. II, s. 944, 15. 7. 1816, s. 1283, 24. 9. 1816. I ett samtal 1805 skall Napoleon också mycket klart ha tagit ställning för ett av Frankrike dominerat Europa: ‘I have a few ideas that aren’t ripe yet, but they are far-reaching. There is not enough sameness among the nations of Europe. European society needs a regeneration. There must be a superiour power which dominates all the other powers, with enough authority to force them to live in harmony with one another – and France is best placed for the purpose.’ Herold, s. 243.

358 Mikkeli, s. 67–81, Hettne m.fl. s. 397, Delanty, *Europa*, s. 110, Johansson, s. 73, Thompson, s. 55, Duroselle, s. 175–176, 215–216, 237, Réau, s. 51–54.

Pan-Europa (1923) tyckte sig den österrikiske greven Richard Nikolaus de Coudenhove-Kalergi i Napoleon se Europatankens man:

> He [Napoleon] was the last to restore the European empire of Julius Caesar, Charlemagne, and Innocent III. Had he been victorious at Leipzig, the United States of Europe would be in existence today ... His downfall plunged Europe back into international chaos. But the idea of a united Europe, which he renewed was no longer to be drowned...[359]

Grevens eget program för Europas framtid, där hotet från Sovjet-Ryssland och Europas försvagade ställning i stormaktspolitiken spelar en framträdande roll, påminner också mycket om budskapet från S:t Helena, låt vara att Coudenhove-Kalergi i stället för i 'la grande nation' helt i tidens anda såg lösningen på kontinentens problem i ett Europas förenta stater. I Frankrike vann grevens plan stöd främst på vänsterkanten (Édouard Herriot, Aristide Briand) allt medan den franska opinionen inte lät det nya Sovjet-Ryssland överskugga det tryck man kände från övermakten i väst.[360]

6.5.3 En röst i tiden

Medan Napoleon angående, som han framställde det, det asiatiska hotet spelade på en hotbild med djupa rötter i det europeiska tänkandet, var uppfattningen om USA som ett potentiellt hot av ett mera sentida datum. I början av den nya tiden hade européerna tvärtom just i den amerikanska infödingen tyckt sig finna den "Relevante Andre" som kunde tjäna som

359 I Coudenhove-Kalergis visioner för Europas framtid återfinner vi, naturligt nog på 1920-talet, bilden av Europa som pressat mellan det nya Sovjet-Ryssland i öst och det alltmer övermäktiga USA i väst. Medan Sovjet-Ryssland önskade erövra Europa, var USA, som Coudenhove-Kalergi såg det, på väg att köpa det. Räddningen fann Coudenhove-Kalergi i en nära federation av Europas folk, en samgång som därtill enligt honom var naturlig, emedan européerna, trots att de kanske inte var medvetna om det, egentligen redan utgjorde en homogen civilisation med rötter i den kristna-hellenistiska traditionen. På grund av sin roll som världsmakt kunde däremot inte England beredas plats i Coudenhove-Kalergis europeiska federation. Dess intressen på haven ställde det i opposition till kontinenten och det hotade alltid undergräva samförståndet mellan fastlandets folk. Banden till England skulle emellertid upprätthållas och som en brobyggare till USA kunde landet vara en tillgång för kontinenten. Europas egna aspirationer på den imperialistiska scenen ville greven rikta mot Nordafrika och den tropiska zonen, vilket skulle återföra Medelhavet i blickfånget för den europeiska maktpolitiken, samtidigt som en axel i Sydeuropa mellan Italien och den främsta fastlandsmakten Frankrike också kan skönjas i Coudenhove-Kalergis resonemang. Mikkeli, s. 93–98, 106, Johansson, s. 78, Duroselle, s. 272– 275, Réau, s. 72–79, 81–83.

360 Peter Krüger, 'Unification économique et politique de l'Europe au XXe siècle', Malettke (sous la dir. de), *Imaginer l'Europe* (Bruxelles 1988), s. 198, 205.

en bekräftelse på den europeiska civilisationens överlägsenhet och den första domen över de nyfunna folkstammarna var onekligen hård. Dessa lever i total avsaknad av både lagar och religion, konstaterade exempelvis Amerigo Vespucci och sålunda var uppfattningen om "vildarna" etablerad.[361] Redan 1568 gjorde emellertid Jean de Léry i sin *Histoire du voyage fait en la terre du Brésil autrement dite Amerique* en för urinvånarna fördelaktig jämförelse mellan den vilde kannibalen och den europeiske ockraren. Därmed hade också myten om "le bon sauvage", som levde vidare genom bl.a. den franske författaren Michel de Montaignes skriftställskap, sett dagens ljus.[362]

I sökandet efter den "ädle vilden", dvs. människan avklädd sin kulturella barlast, kom även upplysningstidens tänkare, med som man såg det den högre stående civilisationens självklara auktoritet, att intresserat vända sina blickar mot den nya världens mera primitiva kulturer. Samtidigt kan man i tidens upplysta debatt också skönja samma rätt ambivalenta inställning till ursprunglighet och framsteg där det som den europeiska civilisationen hade vunnit i form av förfining och teknologiska framsteg av en del iakttagare uppfattades ha skett till priset av förkonstling och ett fjärmande från livets innersta natur.[363] Detta är en tanke som i sin förlängning skulle komma att leda till en kulturpessimistisk strömning för vilken Rousseau ofta har framställts som tidens kanske främste representant.[364]

Efter de engelska koloniernas frigörelse på 1700-talet riktades intresset allt mer mot Nordamerika, och här gick, som vi sett, bedömningarna åter igen kraftigt isär. Med tidens uppfattning om Europa som civilisationens självklara centrum sågs USA av många, på samma sätt som Ryssland, som fortfarande trampande i civilisationens barnskor och ett flertal nedlåtande omdömen hördes i debatten.[365] Andra var emellertid mera entusiatiska, och samma positiva inställning som vi har mött bl.a. hos Napoleons läromästare abbé Raynal präglade också exempelvis fysiokraten Turgots och den engelske nationalekonomen Adam Smiths uppfattning. Den förre såg i Amerika 'männsikosläktets hopp' såvida man inte tog modell av den gamla världen, dvs. om man inte utvecklade en mängd konkurrerande stater som i kampen om territorier och profiter

361 Duroselle, s. 84, Mikkeli, s. 141–142, Liedman, *I skuggan av framtiden*, s. 139–141, Delanty, 'The Frontier and Identities of Excluison', s. 99.

362 Duroselle, s. 84–85, Réau, s. 30–31, Chaix, s. 65.

363 Ambjörnsson, s. 31–32, Liedman, *I skuggan av framtiden*, s. 144–145, Py, s. 57, Lively, s. 91, Réau, s. 31.

364 Morin, s. 99–100.

365 Wolff, s. 17, Matti Klinge, 'Det olyckliga Europa och de nya makterna. Kring Tocquevilles förutsägelse', *Historisk Tidskrift för Finland* 1987, s. 306.

hotade störta den nya kontinenten in i samma förödande krigsspiral, som den som genom historien präglat den gamla.[366]

Lyckades den amerikanska centralmakten stärka sin maktbas och hålla ihop den väldiga statsbildningen, konstaterade i sin tur Napoleon på S:t Helena, återfanns i USA en stormakt i vardande. Samma goda råd, dvs. centralisering av makten och stora enheter, som han gav den unga republiken på andra sidan Atlanten, sade han sig i själva verket också ha önskat tillämpa i den gamla världen. I Du Bois' och Sullys efterföljd påminner Napoleons Europa onekligen mera om en europeisk superstat under fransk ledning än om en federation av samarbetande nationalstater av Las Cases' modell eller ett Europas förenta stater av amerikansk modell.

Från en positiv bedömning av den amerikanska utvecklingen är steget emellertid inte heller långt till att häri se ett framtida hot, i synnerhet inte om man som Napoleon omfattade en historiesyn som byggde på tanken om samhällets naturliga levnadscykel och civilisationens vandring från öst till väst. I Rousseaus kulturpessimistiska anda såg han, helt i överensstämmelse med de farhågor som han också gjorde sig rörande den europeiska civilisationens förmåga att värja sig mot de anstormande ryska horderna, också fördelarna med en ung och än så länge ofördärvad kultur. Det är helt enkelt med unga människor, förklarade han för Montholon, som man skapar livskraftiga samhällen.[367]

Medan USA, som Napoleon framställde det, hade framtiden för sig, hade däremot Frankrike under Bourbonerna och därmed, enligt Napoleons sätt att se, hela Europa efter uppgörelserna 1815 alltmer börjat påminna om en redan utdöd organism, en tanke som alltså inte heller den saknade grund i samhällsdebatten. Men även om Montesquieu, Voltaire och Gibbon redan på 1700-talet hade resonerat kring olika storrikens uppgång och fall, så var det i detta Europacentrerade sekel ännu inte så många (förutom exempelvis Rousseau och greve Volney) som hade dragit slutsatsen att också Europa stod inför sitt oundvikliga öde. I samband med den omvälvande krigsperioden under 1800-talets första hälft och det franska väldets kollaps 1814/1815 var det emellertid allt fler som började fråga sig om det inte var just Europas nedgång man nu bevittnade. Från den ryska triumfen över Frankrike drog man långt gående paralleller till barbarernas infall i det romerska riket, och på många håll såg man, liksom Napoleon på S:t Helena, en russifiering av kontinenten som Europas framtida öde. Av en del räknades också

366 Ambjörnsson, s. 71–72, Duroselle, s. 112.

367 Matti Klinge, 'Ännu om framtidstankar omkring 1817, *Historisk Tidskrift för Finland* 1987, s. 743, Liedman, *I skuggan av framtiden*, s. 144, Neumann, *Russia and the Idea of Europe*, s. 56, Montholon, *Récits*, vol. II, s. 374.

England med i det sargade Europa, medan andra, inte minst engelsmännen själva, igen ansåg att öriket tack vare sin isolationism och sina kolonier hörde till de lyckligt lottade.[368]

Europas ovissa framtida öde kom också att engagera allt fler och t.ex. Napoleons f.d. ambassadör abbé de Pradt beskriver, som vi sett, i sin *Du congrés de Vienne* (1815) 'européernas sorgliga tillstånd' och pekar på kontinentens utsatta läge mellan den stora sjömakten England och den alltmer dominerande kontinentalmakten Ryssland. de Pradt kan här sägas ge uttryck för den för tiden rätt allmänt spridda uppfattningen om motsättningen mellan kontinentalitet och oceanitet, dvs. det kontinentala Europa versus den världsorienterade handelsmakten Storbritannien, en tanke som också Napoleon på S:t Helena stundtals baserade sitt resonemang på. de Pradt refererar emellertid också till amerikanernas lysande framtid när han sjunger liberalismens och den enskilda företagsamhetens lov. I Amerika råder, i motsats till i Europa, enligt de Pradt, optimala förhållanden för en lyckosam utveckling, medan Rysslands ställning för honom är i det närmaste given.[369] 'Il n'y a plus que deux peuples', konstaterar något senare (1847) också den franske litteraturhistorikern och kritikern Sainte-Beuve. 'La Russie, c'est barbare encore, mais c'est grand... L'autre jeunesse, c'est l'Amérique... L'avenir du monde est là, entre ces deux grands mondes.'[370]

Ända uppe i Norden hördes pessimistiska framtidsutsikter för Europas vidkommande. I sin installationsföreläsning 1817 vid Uppsala universitet under rubriken "Om Europas världsvälde" resonerade Erik Gustaf Geijer kring Europas utsatta läge mellan de två växande stormakterna Ryssland, dvs. Asien, och USA. Dessutom sår Europa, beklagade Geijer, 'på sin egen jord ... den rikaste skörd av tvedräkt', vilket enligt honom kanske kunde ses som det största hotet mot Europas framtid i det hårdnande stormaktspelet.[371] I sina två skrifter *Europa und Amerika* (1820) och *Der europäische Bund* (1821) varnade också den i Danmark verksamme tyske professorn Conrad Friedrich von Schmidt-Phiseldeck för det nordamerikanska hotet mot Europas ställning och specifikt europeiska värden. Svaret på problemet såg också han i en europeisk ening, i form av en federation av amerikansk modell eller

368 Klinge, 'Ännu om framtidstankar', s. 743, Hettne m.fl., s. 407, Neumann, *Uses of the other,* s. 90–91, Liedman, *I skuggan av framtiden*, s. 145, Sörlin, *Världens gång*, s. 352.

369 Klinge, 'Det olyckliga Europa', s. 304–305, Johansson, s. 69, Jourdan, s. 126.

370 Duroselle, s. 231.

371 Krister Wahlbäck, 'Tocqueville, Geijer och supermakterna', *Historisk Tidskrift för Finland* 1987, s. 91–93, Johansson, s. 75. Geijers observation rörande den europeiska tvedräkten kan eventuellt tas som en indirekt uppmaning till en europeisk samling och påminner således i viss mån om den lösning på problemet som Napoleon i S:t Helena-litteraturen erbjöd sina läsare.

det Tyska förbundet, samt därtill en utvidgning av det politiska Europas gränser genom upprättandet av ett neobysantinskt kejsardöme.[372]

Den kanske mest kända företrädaren för tanken om USA och Ryssland som framtidens dominerande stormakter kom emellertid att bli Alexis de Tocqueville, som ett flertal gånger återkom till denna vision av en bipolär värld där Europas ställning var allvarligt ifrågasatt. Det är inte heller omöjligt, hävdar Delanty, att den europeiska rysskräcken på 1800-talet i själva verket åtminstone delvis bottnade i en rädsla för att överflyglas av just USA.[373]

Den dikotomiska modellen, Ryssland plus en Atlantmakt, må vara England eller USA, kuvande det olyckligt sargade Europa, var således, som Matti Klinge poängterat, allmänt utbredd efter 1814,[374] och när Napoleon på S:t Helena framförde liknande tankegångar skall han väl närmast uppfattas just som en röst i tiden.

Det som däremot väcker förvåning är hur lite denna röst i tidens diskussion om Europas framtid i korstrycket mellan öst och väst har uppmärksammats. Utgående från det i inledningen anförda citatet (se not nedan[375]) där Napoleon framställer sig själv som den naturliga skiljemannen mellan folkens och kungarnas sak, och varnar för att Europa nu efter hans fall kan stå inför de gamla monarkiernas ragnarök och/eller ett framtida kosackvälde, har man något felaktigt hävdat, att Napoleon förutspådde att världen (the world) snart skulle bli en amerikansk republik eller en rysk universalmonarki.[376] Andra har igen

372 Wolf D. Gruner 'Perceptions et conceptions de l'Europe au XIXe siècle', Klaus Malettke (sous la dir de), *Imaginer l'Europe* (Bruxelles 1988), s. 174, Johansson, s. 75.

373 Delanty, *Europa*, s. 91.

374 Klinge, 'Ännu om framtidstankar', s. 743. Redan 1797, kan noteras, hade den tyske historikern Johannes von Müller varnat för Europas nedgång och förutspått att framtiden tillhörde Ryssland eller USA. de Rougemont, *The Idea of Europe*, s. 211, 293.

375 '[J]e ne vois guère, mon ami, que deux grandes chances bien incertaines pour sortir d'ici: le besoin que pourraient avoir de moi les rois contre les peuples débordés; ou celui que pourraient avoir les peuples soulevés, aux prises avec les rois; car, dans cette immense lutte du présent contre le passé, je suis l'arbitre et le médiateur naturel; j'avais aspiré à en être le juge suprême; toute mon administration au-dedans, toute ma diplomatie au-dehors, roulaient vers ce grand but … Enfin une dernière chance, et ce pourrait être la plus probable, ce serait le besoin qu'on aurait de moi contre les Russes; car, dans l'état actuel des choses, avant dix ans, toute l'Europe peut être cosaque, ou toute en république; voilà pourtant les hommes d'État qui m'ont renversé… Ce qu'il y a de sûr, c'est que tous ces souverains se compromettent, se dégradent, se perdent en moi…' Las Cases, vol. I, s. 530, 18.4.1816.

376 de Rougemont, *The Idea of Europe*, s. 294, Delanty, *Europa*, s. 91. Jfr Neumann, *Uses of the other*, s. 89: "…Europe would become either cossack or republican … that is, dominated by Napoleonic France." Emedan Neumann här uppmärksammar Napoleons uttalanden både före och efter 1815 kan jag inte ta ställning till hur Neumann egentligen har uppfattat Napoleons framtidsutsägelse på S:t Helena.

menat att Napoleon i exilen hävdade att Europa om femtio år antingen skulle vara 'ett kosackvälde eller en demokrati'.[377]

Båda påståendena närmar sig visserligen Napoleons tankegångar men ger också en något felaktig bild av hans resonemang på S:t Helena. I sin syn på USA utgick Napoleon i hög grad från amerikanernas alltmer framträdande roll på det ekonomiska planet och varnade indirekt för att européerna inte skulle komma att stå sig i konkurrensen. Om han också befarade att amerikanerna i framtiden skulle utnyttja sin ekonomiska och maktpolitiska styrka för att konkret lägga 'världen' under sig, kan man däremot inte med säkerhet på basis av S:t Helena-litteraturen sluta sig till. Vad ryssarna anbelangar varnade han helt klart för en rysk universalmonarki, som var den gamla medeltida och tidig moderna beteckningen för ett imperium omfattande Europa, men att den skulle omfatta hela världen, inklusive exempelvis Amerika, har jag inte funnit tydliga belägg för.[378]

Hotet om ett europeiskt kosackvälde ingår däremot som ett centralt tema i Napoleons samtal på S:t Helena, medan tanken att den före detta revolutionskejsaren skulle ha varnat för att Europa med tiden skulle bli 'en demokrati' åter är mera problematisk. Uttrycket 'toute en république' låter inte förstå att det rör sig om en republik, eller i det här fallet en demokrati, utan torde närmare åsyfta övergången till republikanska styrelsesystem (här i motsats till monarki), när folken har gjort upp räkningen med de gamla kungahusen. Vidare gick mycket av Napoleons resonemang ut på att visa att ett kejsar- och kungadöme, lika väl som en republik, kunde betecknas som ett demokratiskt styrelsesystem. 'Jag har alltid varit af den tanken, att souveraineteten låg hos folket', förklarade han exempelvis för O'Meara. 'I sjelfva verket var den Kejserliga regeringen ett slags Republik.'[379] Däremot varnade han för att den demokratiska principen driven till spets, kunde sluta i total anarki, vilket den republikanska modellen, i motsats till den monarkistiska, enligt Napoleon alltid riskerade. En demokrati inom monarkins ramar var således enligt hans uppfattning åtminstone för Europas vidkommande att föredra, (fastän monarkin, medgav han, i sin tur riskerar att utvecklas i despotisk riktning och därför, så som Montesquieu hävdat, behöver en adelsklass för att hålla den i schack[380]) medan en otyglad folkens demokrati utan

377 Klinge, 'Ännu om framtidstankar', s. 744.
378 Münkler, s. 108.
379 O'Meara, vol. I, s. 353.
380 Aristokratin, förklarade Napoleon för Las Cases apropå den av honom själv skapade nya adeln i Frankrike efter 1789, är för monarkin dess ledande kraft, dess hävstång, dess motvikt: 'l' État sans elle est un vaisseau sans gouvernail, un vrai ballon dans les airs.' Las Cases, vol. II, s. 951, 18.7.1816.

kungarnas modererande inflytande var något att frukta för alla.[381] Slutligen rimmar tanken att Napoleon just i USA[382] skulle ha sett den otyglade demokratins princip förverkligad, illa med hans i S:t Helena-litteraturen uttryckta uppfattning om utvecklingen på andra sidan Atlanten: 'Et voyez comme aux États-Unis, sans efforts aucuns, tout y prospère; combien on y est heureux et tranquille: c'est qu'en réalité c'est la volonté, ce sont les intérêts publics qui y gouvernent.'[383]

Mycket möjligt ligger förklaringen till att frågan om Europas ställning i förhållande till Ryssland och USA har hamnat på villospår, eller oftast inte över huvud taget har uppmärksammats, i det faktum att Napoleon inte utvecklar sina tankar rörande det amerikanska hotet för Las Cases (den positiva bedömningen av utvecklingen i USA finns däremot belagd hos Las Cases). Han kommer in på ämnet, förutom i en del strödda kommentarer, närmast i det för många okända samtalet med överste Wilks. I sitt eget referat av samtalet med överste Wilks underlät av någon anledning därtill Las Cases att notera Napoleons uppfattning om Amerika som framtidens land.

6.6 Sammanfattning

Det finns egentligen bara två folkslag, österlänningar och västerlänningar, konstaterade Napoleon både i sina memoarer och i sina samtal på S:t Helena. Mot den heterogena asiatiska världen som omfattade allt från syrier till indier och judar ställs sedan den europeiska, som av Napoleon, liksom förutom av flera upplysningstänkare också av den revolutionära utvecklingens store kritiker Edmund Burke, framställs som en redan existerande kulturell enhet där gemensamma lagar, vanor, seder och bruk sägs utgöra européernas gemensamma historiska arv. Men medan Burke hävdade att revolutionen i sitt förnekande av gamla institutioner och traditioner hade äventyrat den europeiska enheten[384] framställde däremot Napoleon det revolutionära Frankrikes agerande som ett steg på vägen mot en modernisering och därmed mot en ännu fastare sammansvetsning av kontinentens folk.

Lika litet som Orienten är emellertid Västerlandet något entydigt begrepp, trots att jag för tillfället bortser från den amerikanska frågan.

381 Las Cases, vol. II, s. 1458–1459, 11.11.1816. Liksom Aristoteles förespråkar också Napoleon, åtminstone på S:t Helena, 'un juste milieu' som det bästa alternativet.

382 På denna punkt är skribenten i fråga något otydlig, men emedan diskussionen rör Europas ställning mellan Ryssland och USA har jag dragit slutsatsen att så är fallet.

383 Las Cases, vol. I, s. 273, 29–30.11.1816.

384 Neumann, *Uses of the other,* s. 53, Neumann, *Russia and the Idea of Europe*, s. 17, Mikkeli, s. 59–60, Kohn, 'Napoleon and the age of nationalism', s. 22, Johansson, s. 69, Thompson, s. 40–43.

Även om den europeiska tanken i stor utsträckning har varit ett resultat av kampen mot den hotande "Andre", antingen i arabens eller asiatens skrämmande skepnad, har den också i hög grad formats inom ett Europa som inte har varit någon homogen enhet. Efter det karolingiska väldets fall steg under medeltiden frankernas germanska rike fram som den främsta kandidaten till det romersk-kristna arvet, en ställning som den framväxande franska territorialstaten med tiden kom att göra allt tydligare anspråk på. En spänning har således existerat mellan idén om Europa (i bemärkelsen de gamla romerska kärnområdena i Västeuropa) och idén om det Heliga romerska riket av tysk nation, vars härskare genom historien ofta har blickat österut.[385] Denna spänning spelade Napoleon i sina samtal också på och sade sig ha önskat radera ut den genom att göra upp med vad han framställde som resterna av den gamla världen, dvs. påvens överhöghet och det tyska kejsardömet.[386] Genom att dra en linje från Caesar till Karl den store och sig själv[387] gjorde han sedan för Frankrikes del, och närmade sig därmed i motsats till Montesquieu den s.k. monarkiska tesen i Frankrikes historia[388], anspråk på ledningen i Västvärlden. Med detta dock inte sagt att inte Napoleon såg sig själv som överlägsen sina två föregångare eller att han hade som ambition att endast återupprätta någon av de båda gamla statsbildningarna.[389]

Samtidigt tog sig Napoleon i exilen också rätt fria händer att själv definiera både det geografiska och det idémässiga innehållet i själva begreppet Europa. Ty även om han för att betona den europeiska samhörigheten gärna talade om Europa som en familj, vilket låter förstå en organisk samhörighet mellan kontinentens folk, framstår Napoleons Europa, lika lite som den franska nationalstaten, som någon av naturen given storhet. Tvärtom såg han inga hinder för att bygga ett nytt Europa, precis som han sade sig ha önskat konstruera den franska nationalstaten, i enlighet med de ritningar vilka han som byggherre såg som de bäst lämpade.

När det gällde att sätta ramarna för det europeiska huset kom Napoleons betraktelser rörande kontinentens folk också mera att påminna om en exklusiv klubb än om en av naturen given familj, en

385 Delanty, *Europa*, s. 61–64, Thierry Lentz, 'Napoléon et Charlemagne', Thierry Lentz (coord.), *Napoléon et l'Europe. Regards sur une politique* (Paris 2005), s. 12, 24, Mikkeli, s.19–20, 29–30, Braudel, s. 308–309.

386 Gourgaud, vol. II, s. 159.

387 Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 76.

388 Se närmare kapitel 4.4 De europeiska folken – kungarna: en nationell diskurs?, not 190.

389 Jourdan, s. 115, Lentz, 'Napoléon et Charlemagne', s. 24.

klubb där han själv avgjorde om kandidaten uppfyllde kriterierna för medlemskap eller inte. Ryssar (inklusive finländare, litauer och diverse folk på östra Balkan som var, eller eventuellt snart skulle bli, ryssar) och turkar, hur mycket de än bebodde europeisk mark, behövde inte bemöda sig om att söka medlemskap. Engelsmännens inträde hängde igen på deras samarbetsvilja, dvs. om de kunde acceptera Frankrikes dominerande ställning på kontinenten samt koncentrera sina egna intressen till världshaven och sitt koloniala imperium. Spanjorerna skulle med, oberoende av om de ville eller inte, medan orientaler som greker och egyptier, om de öppnade sina respektive länder för det västerländska ljuset (och fransk ekonomisk exploatering), kunde förvänta sig ett inträde på franska villkor. Detsamma gällde den asiatiska folkspillran i Europas hjärta, dvs. judarna. Till USA kunde den europeiska klubben också, åtminstone tillfälligt, flytta om dess verksamhetsmöjligheter på den gamla europeiska kontinenten omintetgjordes. Napoleons Europa sammanfaller således inte med den geografiska "verklighetens" Europa. I hans syn på Grekland och Egypten som en naturlig helhet och i hans dröm om att av Alexandria skapa ett nytt maktcentrum, en bro mellan öst och väst, kan man också skönja en strävan efter att närma Europa dess kulturella ursprungskälla i sydöstra Medelhavsområdet.

"Europa", såsom Napoleon använder begreppet på S:t Helena, skall således inte heller i första hand ses som ett geografiskt begrepp, utan kan kanske närmast definieras som ett moderniseringsprojekt med "framsteg", "upplysning" och "civilisation" på programmet. Precis som revolutionen av det gamla, feodala Frankrike hade skapat en ny nation 1789, hade Napoleon, enligt hans samtal på S:t Helena, av Europa önskat skapa 'une nouvelle société'[390], dvs. ett Europa som, för att använda hans egna ord, i motsats till det gamla på feodala, religiösa respektive despotiska strukturer vilande samhället, baserade sig på 'la raison'.

Att alla, trots exempelvis spanjorernas uppenbart avoga inställning, skulle önska ta del av det napoleonska Europabygget när de såg hur 'la partie principale de l'Europe' styrdes av en rättvis, klok och upplyst regering, var han också övertygad om, och med tiden skulle alltså alla som han inbjöd ha utgjort en enda stora familj.[391] I S:t Helena-litteraturen begränsas den napoleonska reformverksamheten emellertid rätt ofta just till vad han definierar som 'la partie principale de l'Europe', som i sin tur i hög grad tycks sammanfalla med det sydliga, katolska Europa. Det var Sydeuropa som skulle byggas 'compact de localités, de vues,

390 Las Cases, vol. II, s. 1436, 6.11.1816.
391 Ali, s. 243.

d'opinions, de sentiments et d'intérêts',[392] allt medan man i periferin i stor utsträckning fick nöja sig med portvaktens och råvaruproducentens roll. Men trots att Napoleon gärna talade i termer av ett sydeuropeiskt, latinskt block, likställs Sydeuropa ofta med Västeuropa där västra Balkan med staden Trieste framställs som en ekonomisk och politisk gräns för centrums inflytande, dvs. samma demarkationspunkt som upplysningstidens iakttagare med Voltaire i spetsen hade fastställt mot det 'kaos', som man uppfattade att existerade öster om den civiliserade värld som de själva ansåg sig bebo.[393]

Om Östeuropa i S:t Helena-litteraturen framstår som ett perifert gränsland, gäller detsamma, och kanske i ännu högre grad, den skandinaviska halvön. Medan t.ex. Polen med hjälp av den katolska tron kulturellt kunde knytas till 'la grande nation' och polackerna genom sitt motstånd mot den ryska överheten fick sig tillerkända epitetet 'les Français du Nord', framstår banden till den skandinaviska halvön som blott och bart ekonomiska och maktpolitiska. Råvaruproducenter och gränsvakter, var de skandinaviska folkens roll i S:t Helena-litteraturen. Här finner vi periferins periferi och frågan om området över huvud taget kunde ses som en del av Europa engagerade inte Napoleon nämnvärt på S:t Helena – lika litet som norrmännens och finländarnas öde i de storpolitiska uppgörelserna, där han själv hade spelat en inte obetydlig roll, fångade hans intresse.

När de väl blivit medlemmar, kunde emellertid inte heller de länder som bestått inträdesprovet till Napoleons Europaklubb räkna med att från första början bemötas likvärdigt, emedan klubbhövdingen noga hade noterat erhållna inträdespoäng, som i allmänhet alltså tenderade att sjunka ju längre österut (och norrut) på kontinenten man kom. Detta var en omständighet som naturligtvis måste beaktas när folken i dessa trakter upptogs i den europeiska familjen. När Napoleon byggde sitt europeiska hus, dvs. när han genomförde sitt stora europeiska reformprogram, som i hög grad kan definieras som en juridisk och administrativ sammanlänkning av kontinentens folk, måste han således, som han förklarade, ta hänsyn till de skilda medlemsstaternas olika utgångslägen: 'Ce système ... son application devait être plus ou moins libérale, suivant le degré de développement d'intelligence et de la civilisation des peuples auxquels il s'appliquerait'.[394]

Med motiveringen att 'förnuftet', åtminstone enligt Napoleons och mångas med honom bedömning, hade nått sin högsta utvecklingsnivå just i Frankrike, är det Europa han på S:t Helena erbjuder läsaren också

392 Las Cases, vol. II, s. 1464, 11.11.1816.
393 Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 403, Wolff, s. 4, 283, 370.
394 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 253–254.

närmast att definiera som ett slags förlängning eller utvidgning av den franska nationalstaten och skall i den bemärkelsen inte ses som något kosmopolitiskt, europeiskt samförståndsideal som ett alternativ till nationalstatens ofta trångsynta fosterlandskärlek.[395] I nära samstämmighet med den jakobinska idétraditionen förkastade Napoleon vidare också den av många av samtidens tänkare i europeiska frågor omhuldade federationstanken.[396] Det Europa han på S:t Helena framställde som målet för sin politik var, tvärtom, i det närmaste lika centralistiskt och enhetligt styrt som det franska kejsardömet och hans visioner överensstämmer rätt väl med den de facto politik man har tyckt sig kunna läsa ut ur kejsardömets historia.[397] Så hittar vi i S:t Helena-litteraturen inte heller något 'folkens Europa', där de nationella kulturerna förväntades smälta samman till en gemensam europeisk identitet.[398] Det var fransmannen som tack vare Napoleons moderniseringsprogram skulle känna sig 'chez lui'[399] över hela kontinenten, inte européen.

I S:t Helena-litteraturen verkar Europa slutligen vara på väg att omringas av två nya stormakter, en i öst och en i väst; en omringning som därtill kunde te sig så mycket mer skrämmande emedan de två stormakterna, trots sina diametralt olika utgångslägen, framställs som delande samma intressen. Napoleons lösning på dilemmat är återigen ett europeiskt byggnadsverk som för tankarna närmare ett romerskt imperium à la française än en i tiden modern federation av exempelvis amerikansk modell. Ett enat och därmed starkt Europa framställs som nödvändigt för att hålla den ryska barbaren stången i norr medan ett modernt, upplyst Europa var av lika stor vikt för att motstå konkurrensen från framtidslandet i väst. Man kan skönja något av en kulturernas maktkamp, och det är en enad och moderniserad europeisk kontinent Napoleon på S:t Helena framställer som det bästa alternativet för att garantera Europa en fortsatt ställning som stormakt i en multipolär värld. Det är således en fransk Fästning Europa eller, som han själv framställer det, ett Europa som har accepterat Frankrike som 'la grande nation' Napoleon från S:t Helena erbjuder läsaren. Lockbetet är, förutom hotet från de ryska barbarerna i norr och den amerikanska frammarschen i väster, om än något halvhjärtat, imperialismens lockande frukter i syd.

395 Delanty, *Europa*, s. 22.
396 de Rougemont, *The Idea of Europe*, s. 182, 194, 216, Godechot, *La Grande Nation*, vol. I, s. 105–106, 285–287.
397 Owen Connelly, *Napoleon's Satellite Kingdoms* (New York 1966), s.124, 214, 339.
398 Braudel, s. 424.
399 Las Cases, vol. I, s. 846, 17.6.1816.

7. Slutord

För att förklara den politik han fört hävdade Napoleon i exilen att slutmålet hade varit att skapa en stor europeisk federation innefattande Frankrike, Spanien, Tyskland och Italien som självständiga, men samarbetande nationalstater. Tanken bör emellertid ses som ett försök från den fallne kejsarens sida att, utan desto större hänsyn till realiteterna, förbereda en napoleonsk renässan genom att knyta an till tidens idéer.

Ovanstående här ungefärligt återgivna tolkning av Napoleons s.k. nationella budskap från tiden på S:t Helena har sedan Philippe Gonnards forskning i början av 1900-talet i rätt hög grad fått stå oemotsagd. Tvärtom har man genom jämförelser med den faktiska politiken konstaterat att temat i fråga därtill var synnerligen illa valt. Emedan tanken på självständiga om än samarbetande nationalstater onekligen rimmar rätt illa med den franske kejsarens politik på kontinenten och därtill skarpt kontrasterar mot andra i exilen framförda tankar, har jag i denna avhandling önskat presentera en alternativ tolkning av både folkens och den europeiska federationens innehåll och roll i S:t Helena-litteraturen.

Som utgångspunkt ställde jag, liksom de flesta andra, antagandet att Napoleon i exilen skrev för att påverka sin situation och kanske t.o.m. hoppades att en dag återkallas till Europa och det politiska maktspelet där. I hans uppfattning om situationen och hans bedömning av densamma fäste jag mig emellertid vid hans uppenbara bemödanden att skapa hotbilder mot de europeiska folken – bilder där Ryssland och ryssarna av honom i stor utsträckning tilldelades rollen (vilken under långa tider hade tillskrivits turkarna) som den "Relevante Andre", dvs. den som i det här fallet skulle, förutom definiera Europa, motivera behovet av en Bonaparte och en napoleonskt inspirerad politik. Den fallne kejsaren hoppades kort sagt genom att peka på det ryska hotet i bästa fall utverka en biljett tillbaka från livet i exil.

I nödvändigheten av en enad europeisk front mot de ryska inkräktarna finner jag således ett av de mest centrala elementen i Napoleons propagandaoffensiv från S:t Helena. I överensstämmelse härmed tonades också ofta de skillnader som existerade mellan de olika europeiska folken ned eller gavs en rationell förklaring. Medan ryssarna av Napoleon framställdes som 'av naturen' annorlunda, förklarades exempelvis spanjorernas uppenbara ovilja att, som han framställde det, ta del av den franska civilisationens välsignelser med att det spanska folket helt enkelt var vilselett av trångsynta präster och munkar. Det är sålunda inte en nationell, utan en kollektiv europeisk tanke som

konstrueras i samband med Napoleons strävan att, i eget intresse, demonisera Ryssland – låt vara att Napoleons maxivision för Europas framtid är mycket franskt inspirerad och inte att förväxla med något EU-Europa modell 2000.

Mot denna bakgrund får folken en roll, som onekligen också den är central i S:t Helena-litteraturen, men som till sin innebörd något avviker från den man tidigare har tillskrivit den. Även om Napoleon var medveten om något som eventuellt kunde definieras som en tidig nationell väckelse med nationalstaten som det hägrande slutmålet, utgick han i sitt resonemang kring nationen i hög grad från revolutionsteoretikernas dualistiska tankegång och definerade i deras efterföljd nationen i motsats till överheten. Detta var en definition som gav honom möjligheten att definiera folkens krav i motsats till överhetens och som i förlängningen för honom blev ett användbart verktyg, när han önskade framstå som folkens, dvs. nationernas man mot en lika privilegierad som avskydd 'oligarki'. Så är en av de mest använda betydelserna av begreppet nation i S:t Helena-litteraturen "le peuple pays"[1], från vilket han alltså uteslöt en del av populationen (överheten), och när det rör sig om utländska makter har begreppet i fråga en genomgående positiv innebörd. "Je meurs prématurément, assassiné par l'oligarchie anglaise et son sicaire", heter det exempelvis i hans testamente, "le peuple anglais ne tardera pas à me venger."[2] Hela den europeiska aristokratin, får vi därtill veta, härstammade egentligen från barbarernas infall i romarriket och utgjorde därmed en i grunden enhetlig fiende mot folkens intressen. I Waterloo ställdes folken mot kungarna, och Europas folk begrät nu, som Napoleon framställde det, under triumvirernas förtryck det franska nederlaget. I motsats till de gamla oligarkerna hade nämligen den franske kejsaren alltid, lyder ett annat centralt budskap från S:t Helena, handlat med folkens bästa för ögonen, oberoende av nationsgränser, och hade därigenom ägt i stort sett alla de europeiska folkens stöd. Vidare varnade Napoleon, bör ännu understrykas, inte heller för potentiella konflikter mellan de europeiska folken, när jämvikten nu p.g.a. Frankrikes fall, enligt hans sätt att se, på kontinenten var bruten, utan folken ställdes mot kungarna oberoende av nationsgränser. I det kaos folkens otyglade resningar oundvikligen skulle föra med sig var däremot en splittring av gamla statsbildningar att befara.

Napoleons definition av nationen kan således, precis som hans bild av ryssarna, ses som ett uttryck för hans textuella strategi att skapa ett behov av sig själv. Resonemanget har därtill i slutändan, minst lika

1 Le Gall, s. 178–179.
2 Testamentet, Las Cases, vol. II, s. 1815.

mycket som folken, monarkerna som den främsta målgruppen. Emedan han som Revolutionens son och 'le roi de peuple' helt naturligt, åtminstone enligt sin egen uppfattning, hade varit föremål för folkens förhoppningar, skulle kungarna fås att förstå att det endast var en Bonaparte som kunde rädda dem från den ragnarök som hotade den dag, när folkens krav på en modernisering av samhällssystemet inte längre gick att tygla. Det kaos som då uppstod skulle naturligtvis inte heller ryssarna vara sena att utnyttja i egna makthungriga syften.

Att folken, enligt Napoleons sätt att framställa saken, i första hand drevs av djupgående förhoppningar om en samhällelig förnyelse gav honom vidare också en möjlighet att ge en positiv förklaring till den franska maktpolitik han de facto hade drivit. Sålunda beskriver han också helt följdriktigt stora delar av kontinenten som levande på en medeltida, enligt hans definition icke-europeisk, nivå. Detta var en situation som folken naturligtvis inte i längden, när de i den franska utvecklingen hade fått ett alternativ, var villiga att acceptera. Med folkens avsky mot det gamla etablissemanget som utgångspunkt, leder hans resonemang i förlängningen emellertid inte heller till nationalstaten, utan i 'la grande nation' fann Napoleon svaret på folkens önskningar. Endast fransmännen förmådde och önskade befria folken från de gamla förtryckande samhällsstrukturerna, en uppgift som de fått sig tilldelade redan under den stora revolutionens dagar och som Napoleon hade åtagit sig att genomföra. Inför 'la grande nation' hade också hela världen, som vi sett, fallit till föga[3] och den napoleonska 'nationalismen', såsom den kommer till uttryck också i S:t Helena-litteraturen, bygger på ett underförstått antagande om fransk överhöghet. Detta är ett faktum som inte i någon nämnvärd grad, menar jag, strider ens mot den de facto förda politik man så ofta har ställt mot propagandan från S:t Helena.[4] Å andra sidan är det uttryckligen 'la grande nation' och inte 'le grand empire' som Napoleon, när han skall motivera sin förda politik och sina framtida visioner, baserar sitt resonemang på. Ordvalet i sig är ägnat att

3 "L'Empereur disait alors avoir été celui qui le premier avait salué la France du nom *de la grande nation."* 'Et certes … je l'ai montrée telle au monde abattu devant elle.' Las Cases, vol. II, s. 1391, 31.10.1816. Kursivering i originalet

4 "En gros, La Grande Nation", sammanfattar exempelvis historikern Jean-Pierre Bois sin syn på den de facto förda franska maktpolitiken, "est le peuple de l'ancienne France dont le gouvernement prétend assumer une mission libératrice, mais impose sa volonté et remodèle à son image les pays dominés … Il n'est … question d'une fédération dans laquelle les droits réciproques des nations seraient garantis, mais d'une Europe dans laquelle les peuples évolueraient sous la tutelle de la République française." Bois' definition av 'la grande nation' överensstämmer i rätt hög grad, hävdar jag, med den man kan utläsa ur S:t Helena-litteraturen. Jean-Pierre Bois, 'La rupture de l'équilibre européen par la Révolution française.' Thierry Lentz (coord.), *Napoléon et l'Europe. Regards sur une politique* (Paris 2005), s. 70.

understryka det idémässiga arvet från revolutionens dagar, med fransmännen som 'le premier peuple de l'univers'[5], och tona ned den krassa maktpolitik den napoleonska regeringstiden onekligen ofta hade inneburit.

I sin syn på (eventuellt national-) staternas ställning i det politiska systemet framstår Napoleon i S:t Helena-litteraturen närmast som en 1700-talskosmopolit, för vilken civilisationen var en enhet, och i hans tänkande spelade ofta de enskilda staternas (förutom Frankrikes) eventuella ambitioner en underordnad om inte direkt negativ roll. Hade exempelvis inte Stockholm stirrat sig blint på Finland och för att återta området valt en fransk tronföljare, skulle det, om det hade insett sitt eget och allas bästa, ha närmat sig arvfienden Danmark. Om så hade skett kunde Skandinavien, som Napoleon såg det, fortfarande genom att skydda kontinenten mot ryska ambitioner, ha haft en roll att spela i europeisk storpolitik. Genom att förbise de stora frågorna hade Stockholm däremot mycket effektivt förpassat sig självt utanför periferins periferi i Napoleons tankevärld.

Däremot förde Napoleon in en för tiden rätt ny faktor i resonemanget kring de europeiska folkens framtid, när han i sina samtal också pekade på den snabba utvecklingen i USA, där landets väldiga dimensioner i hög grad får förklara dess framgångar både på ekonomins och samhällsutvecklingens område. Den amerikanska framgångssagan förklaras emellertid också rent konkret, åtminstone delvis, ske på Europas bekostnad och mot den mörka reliefen av Wienkongressens reaktionära politik står det amerikanska alternativet både som en räddning och som en utmaning för Europas folk. För att stå sig i konkurrensen från framtidslandet i väst krävdes, enligt Napoleons bedömning, igen både en modernisering av samhällssystemen på kontinenten och ett närmande mellan Europas folk till en större och fastare enhet.

I förhållande till det nya hotet i väst hämtade Napoleon många av sina argument speciellt från ekonomins område. Det var i stor utsträckning, men inte enbart, amerikanernas ekonomiska maktposition han varnade för när han tyckte sig se Stjärnbaneret vaja lite varstans på världshaven. Vidare utgick han från den för tiden typiska motsättningen mellan kontinent och hav, dvs. den europeiska kontinenten versus en Atlantmakt, men vände den också till en konflikt mellan hav och hav emedan det främst var engelsmännen som han varnade för följderna av den pågående utvecklingen.[6] Genom sin ekonomiska politik och

5 Las Cases, vol. II, s. 1458, 10.11.1816.

6 I förhållande till folkmängden, påpekar också Ferdnand Braudel, var USA redan i slutet av 1700-talet den dominerande makten på världshaven, varför Napoleon kan sägas ha haft belägg för sin sak. Braudel, s. 464

satsningarna på den naturvetenskapliga forskningen hade han däremot själv, påpekade han, varit på väg att av kontinenten skapa ett stort marknadsområde, som i framtiden därtill kunde ha uppvisat en hög grad av självförsörjning. I en tid när handelsförbindelserna tätnade, konkurrensen ökade och nya aktörer hela tiden trädde in på scenen hade Napoleon nämligen insett, lät han förstå, att de nationella ekonomiernas tid inom kort var förbi, och på S:t Helena framställde han utvecklingen mot en europeisk ekonomisk integration som en nödvändig men också som en naturlig sådan.

Emedan Napoleon, som så många av sina samtida, lät sig imponeras av den snabba utvecklingen i USA, (och därtill insåg att här fanns en motsättning han själv kunde utnyttja) visade han däremot inte samma entusiasm för den federativa modellen. Den federativa staten framställs tvärtom i S:t Helena-litteraturen som en svag, kanske livsoduglig, konstruktion. Även om många av tidens tänkare pekade just på federationen som en lösning på den europeiska kontinentens av krig tyngda historia, var det, trots många påståenden om motsatsen, alltså inte något 'Europas förenta stater' Napoleon från S:t Helena erbjöd sina läsare. Napoleons 'federation' kan tvärtom i hög grad definieras som 'la grande nation'. Det var det franska Europa som skulle, förutom garantera samhällslugnet, stoppa den eviga krigsspiralen och därtill garantera kontinentens ställning i det ekonomiska och politiska korstrycket mellan öst och väst.

I S:t Helena-litteraturen åtog Napoleon sig också att skissera upp grunderna för det nya Europa han erbjöd läsarna, och på samma sätt som han sade sig ha önskat ena fransmännen, sade han sig ha ämnat knyta samman Europas folk till en enda stor familj. Han närde således ambitionen att framstå som både den franska nationalstatens och det moderna Europas stora arkitekt, ambitioner som i slutändan igen tycks sammanfalla. De byggstenar, dvs. de homogeniseringsinstrument han pekade på, var i båda fallen också i stor utsträckning desamma. Med hjälp av bl.a. armén, administrationen och speciellt utbildningen skulle Frankrikes invånare göras till fransmän och kontinentens folk till moderna upplysta européer, alla med blickarna riktade mot Paris. 'Organisé, maçonné de la sorte', heter det vidare i Las Cases' journal apropå Napoleons bemödanden att svetsa samman fransmännen, 'le peuple français eût pu défier l'univers; il eût pu, et avec plus de justesse, renouveler ce mot des fiers Gaulois: *Si le ciel venait à tomber, nous le soutiendrions de nos lances.*'[7] Precis som fransmännen skulle också européerna om de accepterade den napoleonska reformpolitiken, går resonemanget på S:t Helena, tillsammans en dag kunna trotsa världen.

7 Las Cases, vol. II, s. 1500, 14.11.1816. Kursivering i originalet.

Både i fråga om Frankrike och Europa, men i motsats till fallet med Italien, utgick Napoleon, trots upprepade hänvisningar till en gemensam historia, vidare från en subjektiv/politisk identifikationstanke, dvs. vad Frankrike anbelangar en form av medborgerlig nationalism som hävdar att nationen bör bestå av alla, oavsett t.ex. språk eller etnisk tillhörighet, som bekänner sig till nationens politiska tankesätt och värderingar. Lagen, inte rötterna, håller ihop nationen, och individen väljer sin lojalitet.[8] På samma sätt som en korsikan kunde bli fransman kunde också en oriental, om han valde att anpassa sig, bli europé. Men precis som staten genom tiderna har förbehållit sig rätten att välja vem den accepterar som medborgare,[9] tog sig också Napoleon, i Europas namn, rätten att själv avgöra vem man på kontinenten kunde öppna sina dörrar för och på vilka villkor. I förlängningen leder resonemanget också till ett rätt klart uttalat centrum–periferi-tänkande, där centrum definierar periferin och dess roll för kontinenten i stort.

När Napoleon spelar på européernas rädslor för att skapa ett behov av sig själv och en av honom ledd enhetspolitik, bygger han på långtgående traditioner i den europeiska tanken. Så kan hans budskap från S:t Helena, menar jag, också läsas som ytterligare en i raden planer som framförts för att rädda kontinenten från yttre, och i detta fall även inre, hot.[10] Planer som, precis som hans egen, ofta har haft mer eller mindre tydligt uttalade maktpolitiska ambitioner som grund. Jämfört med tidigare planer för Europas framtid, som närmast utgått från frågan hur den för alla parter förödande krigsspiralen skulle kunna brytas och ersättas med en 'evig fred', tog Napoleon i sitt resonemang emellertid ett vidare perspektiv och visar, förutom på freden, på sociala, ekonomiska och politiska fördelar med ett enande av kontinentens folk. Detta är en omständighet vars förklaring man väl å andra sidan närmast skall söka i det faktum att han på S:t Helena i första hand förklarar sin politik och inte explicit skriver ett program för Europas framtid.

Men om budskapet från S:t Helena rörande behovet av (en fransk) Fästning Europa närmast kan ses som ett uttryck för tidens tankegångar, blir bilden mera komplicerad när man försöker finna rötterna till de idéer som Napoleon i exilen baserade sina resonemang på. Sina argument och sin samhälls- och historiesyn tycks han vid en första

8 Suratteau, s. 12, Michael Ignatieff, 'Den sista tillflycktsorten', Sverker Sörlin (red.), *Nationens röst – texter om nationalismens teori och praktik* (Stockholm 2001), s. 398–399.

9 Sörlin, *Mörkret i människan*, s. 319.

10 Däremot tar jag inte ställning till om Napoleon under sin tid vid makten lät sig inspireras av någon av dessa planer, och själv, liksom Annie Jourdan hävdar, medvetet försökte förverkliga den i egen tappning. Jourdan, s. 111–147.

anblick närmast hämta från upplysningens tidsålder, men tidvis ger han också uttryck för äldre tankegångar, och allt i egen tolkning.

Exempelvis i sin textuella strategi att i eget intresse demonisera ryssarna, bygger Napoleon, förutom på det ryska rikets reella maktpolitik, i stor utsträckning på den under upplysningen accentuerade bilden av asiatisk despoti och barbari samt av den bysantinska världens kulturella främlingskap. Ryssland framställs som det onda Asien, medan exempelvis Montesquieus och Voltaires positiva bedömning av landets potentiella utvecklingsmöjligheter[11] effektivt sopas under mattan. Vidare går Napoleon också tillbaka till antika föreställningar om ett hotfullt norr för att visa på kontinentens sårbara läge när barbarerna, som så ofta förr, har insett vad där finns att hämta. När han pekar på hotet norrifrån, undviker han på samma sätt nogsamt att notera att det i upplysningskretsar också funnits en rätt positiv bedömning av det nordliga väderstreckets roll för Europa i stort. Bland andra Montesquieu hävdade, liksom ett flertal tänkare före honom, att friheten hade nått Europas folk norrifrån. Å andra sidan åsyftade Montesquieu med 'le nord' högst antagligen närmast Skandinavien, och liksom Napoleon såg upplysningsmannen bara träldom och despoti i tatarernas, dvs. de nordasiatiska folkens, kölvatten.[12] Om ryssarna var att betrakta som nordasiater eller nordeuropéer, därom uttryckte emellertid Napoleon och Montesquieu olika uppfattningar. Under romantiken växte sedan intresset för det bergiga och disiga Nordeuropa som då kom att betraktas som "the true repository of human virtue", allt medan Ossiandiktningen (som även Napoleon med uppskattning tog del av), skandinaviska poeter och keltiska barder inspirerade såväl konsten som den samhällsfilosofiska diskussionen.[13] För att förtydliga budskapet är i S:t Helena-skrifterna däremot 'le Nord' i det närmaste genomgående negativt laddat. I whigtidningen *Morning Chronicel* (1817), som Napoleon från juli 1818 hade regelbunden tillgång till, noteras slutligen:

> Those who suppose that either the Russian people or the Russian Government are deficient in confidence in their own power, are but little acquainted with them. A very general persuasion has long been entertained by the Russians, that they are destined to be the rulers of the world ... To do the Russians justice, their aggrandizement has never for a moment been lost sight of under the various Sovereigns, who, for a century, have filled the throne. The most arbitrary Sovereigns must yield to the prevailing inclinations of their people, and the

11 Neumann, *Uses of the other*, s. 78, 81–82.

12 de Rougemont, *The Idea of Europe*, s. 143–144, Neumann, *Uses of the other*, s. 117, Glacken 260–261, 580, Montesquieu, vol. I, s. 522–524.

13 Bernal, vol. I, s. 204, Duroselle, s. 171–172.

> prevailing inclination of the Russians is territorial aggrandizement. With such a feeling, and with the confidence which recent events have given them, to suppose that a colossal Power like Russia will be contented to remain without any other maritime communication than the Northern Ocean and the Baltic ... and that she will not endeavour to obtain for by far the most valuable part of her Empire the command to the sitautions which secure an entrance to the Mediterranean, argues not a great deal of political foresight.[14]

Ryssarna är helt enkelt inkräktande till sin natur,[15] hade också Napoleon för Montholon (31 januari 1817) låtit förstå, och även i övrigt kunde artikeln i fråga ha varit skriven av honom själv. Sentida forskning har också just i Napoleonkrigens tid funnit rötterna till en både i Frankrike och England utbredd russofobi,[16] en fobi som Napoleon redan under sin tid vid makten hade närt och som han efter sitt fall ännu försökte utnyttja.

Samma blandning av gammalt och nytt ger Napoleon också uttryck för när han framställer den i S:t Helena-litteraturen centrala ekvivalenskedjan mellan sig själv, Frankrike och i sista hand ett av honom själv organiserat Europa. Trots sin ovan relaterade nationsdefinition baserar han mycket av sitt resonemang på en i medeltiden rotad uppfattning rörande relationerna mellan kungen och hans folk, som levt vidare i det europeiska tankegodset. Sålunda vidhöll exempelvis ännu Ludvig XV att den franska nationen inte var åtskiljbar från monarken. Folket, nationen, och kungen var så att säga ett.[17] Tanken att kejsaren, liksom tidigare kungen, förkroppsligade den franska nationen och därtill Europa, gav Napoleon möjligheten att i revolutionsmännens efterföljd hävda folksuveräniteten men samtidigt vidhålla att folkets/folkens vilja, som han uttryckte det, på grund av massornas okunskap närmast stod att finna i furstens hjärta.[18] När Napoleon identifierar sig med den franska nationen och Europa ifrågasätter han således egentligen inte tidens honnörsord 'folkets suveränitet', utan konfiskerar det helt enkelt för egen räkning. Napoleon personifierar folket/folken och agerar i framstegets och civilisationens namn på dess/deras mandat.[19] Mellan Rousseaus uppfattning om folkets suveräna vilja, som inte kan för-

14 Neumann, *Uses of the other*, s. 86–87.
15 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 69.
16 Neumann, *Uses of the other*, s. 98.
17 Le Gall, s.140, Kohn, 'Medeltidens andliga patriotism', s. 50–51.
18 'Le premier devoir du prince, sans doute, est de faire ce que veut le peuple; mais ce que veut le peuple n'est presque jamais ce qu'il dit: sa volonté, ses besoins, doivent se trouver moins dans sa bouche que dans le cœur du prince.' Las Cases, vol. I, s. 313, 24.12.1815.
19 Le Gall, s. 163, Jourdan, s. 141.

verkligas genom någon form av representation[20] och Napoleons tendens att finna folkets vilja i sitt eget hjärta, är skillnaden emellertid anmärkningsvärd. På den punkten hör Napoleon tankemässigt närmare hemma i 1700-talets tradition av upplysta monarker[21] och i förlängningen i l'Ancien Régime. Samtidigt öppnar förvisso också Rousseaus resonemang rörande 'allmänviljan' för tolkningar. Fysiokraternas krav på en stark upplyst furstemakt balanserad av den allmänna opinionen överensstämmer kanske närmast med det härskarideal Napoleon framförde på S:t Helena. Om han i framtiden, när hans version av det bästa av samhällen var väl etablerad, liksom fysiokraterna var beredd att ge avkall på sin till det yttersta centraliserade styrelse får här förbli osagt.[22]

Vidare såg Napoleon, trots sitt uppenbara intresse för Montesquieus tankar om politikens yttre villkor som kom väl till pass i den ryska frågan, liksom Voltaire, alla människor (eller åtminstone européerna och andra utvalda) som i grunden lika. Detta var en utgångspunkt som i hans tankevärld kunde motivera det franska systemets införande, med viss modifaktion beroende av utgångsläget, över hela kontinenten.[23] Hela Europa väntade på och krävde, hävdade han, denna välgärning.[24] Tanken att en ny samhällsordning, vare sig nationell eller europeisk, kan påbjudas genom ett härskarbud uppifrån kan sedan igen spåras tillbaka till den upplysta 1700-talsdespotismens anda, medan idén att med maktmedel befria folken från furstarnas förtryck närmast kan ses som en återspegling av 1790-talets franska revolutionspropaganda.[25]

Napoleons tankevärld, såsom den kommer till uttryck på S:t Helena, är helt enkelt en välmanipulerad, intrikat blandning av gammalt och nytt vilket, förutom direkta motsägelser, har bidragit till att man i skrifterna från S:t Helena har tyckt sig kunna utläsa en mängd olika,

20 Rousseau, 'Du contrat sociale', s. 321.

21 'J'ai été', sammanfattade Napoleon för Bertrand sin maktställning, 'un empereur républicain. J'ai commandé, non par amour du pouvoir, mais parce que je sentais que j'étais plus instruit, plus clairvoyant, que je valais mieux que tous les autres.' Bertrand, *Cahiers*, vol. II, s. 298.

22 I ett samtal med Las Cases lät Napoleon förstå att han hade haft planer i den riktningen: 'je me trouvais dictateur, la force des circonstances le voulait comme ainsi … Quand le temps fût venu pour moi de relâcher les rênes, tous mes filaments aussi se seraient sympathiquement détendus, et nous aurions alors procédé à notre établissement de paix, à nos insitutions locales'. Las Cases, vol. II, s. 1444–1445, 7.11.1816.

23 Jourdan, s. 114, 234, Godechot, *L'Europe et l'Amérique*, s. 212–213, den Boer, s. 61, Le Gall, s. 201, Liedman, *Från Platon*, s. 142.

24 Las Cases, vol. II, s. 1436, 6.11.1816. Samma syn på Europa hade direktoriet i tiden uttryckt när man uppfattade kontinenten som ett vidsträckt område som bara väntade på att befrias, dvs. förfranskas. Jourdan, s. 114.

25 Forssell, s. 34, Duroselle, s. 140–141.

ibland motstridiga, budskap. Vidare har skrifterna, liksom hela kejsardömets historia, som jag i början av denna avhandling konstaterade, ofta lästs genom samtidens glasögon, vilket naturligtvis också i hög grad har färgat slutsatserna.

Under 1800-talet, detta nationalismens stora århundrade, sågs Napoleon, i hög grad tack vare rösten från S:t Helena, från Balkanhalvön i söder till Norge i norr som de förtryckta nationernas man.[26] Uppfattningen fann därtill stöd i vad som kunde anses som auktoritativa kretsar, när brorsonen Louis-Napoleon, den framtida Napoleon III, i sitt eget skriftställarskap rörande de napoleonska idéerna framhöll uppfyllandet av de nationella principerna som en absolut förutsättning för att uppnå den politiska balans, som han åter såg som nödvändig för att kunna förverkliga freden i Europa.[27] När sedan den nationella principen i samband med uppgörelserna efter det första världskriget firade sina största triumfer, var det inte heller många som erinrade sig att Napoleon på S:t Helena hade utryckt åsikten att det snarare var viljan till en social omvandling än drömmen om nationell självbestämmanderätt som han trodde skulle komma att engagera massorna.[28] Napoleon var och förblev nationernas man.

Med nationalitetsproblemen lösta i enlighet med folkens vilja och en ärorik fred därmed grundlagd, var Louis-Napoleon emellertid även övertygad om att de europeiska nationerna borde sluta sig samman i en "confédération européenne", eller, som han uppfattade det, en folkens heliga allians av napoleonsk modell.[29] Ty ett enat Europa, hävdade han på samma sätt som sin store föregångare, var i själva verket en absolut förutsättning för dess överlevnad i korstrycket mellan USA och Ryssland.[30] Efter katastroferna 1914–1918 var det också många som förespråkade ett närmande mellan Europas folk, och i den paneuropeiska rörelsen som växte fram på 1920-talet framställdes ett

26 Petiteau, s. 66–67, Jean Lucas-Dubreton, *Le Culte de Napoléon 1825–1848* (Paris 1960), s. 415–419, Godechot, *L'Europe et l'Amérique*, s. 259.

27 Louis-Napoléon Bonaparte, *Des idées napoléoniennes* (Paris 1839), t.ex. s. 110, Robert Gildea, *The Past in French History* (New Haven 1994), s. 67.

28 Detta är en bedömning av läget som för övrigt modern forskning med Hobsbawm i spetsen vad folkens resningar 1917–1919 anbelangar har bekräftat. Hobsbawm, 'Nationalismens sista århundrade?', Sverker Sörlin (red), *Nationens röst – texter om nationalismens teori och praktik* (Stockholm 2001), s. 243.

29 Louis-Napoléon Bonaparte, s. 103–107. Här kan exempelvis den folklige franske poeten Bérangers dikt *Sainte-Alliance des Peuples,* skriven 1818, ses som ett typiskt uttryck för tidens anda vilken Louis-Napoleon i sitt skriftställarskap rider på och som han tycker sig finna rötterna till i budskapet från S:t Helena. Tanken på en "Sainte Alliance des Nations" levde sedan vidare i form av Mazzinis "Jeune Europe". Duroselle, s. 212, Réau, s. 51.

30 Soutou, s. 406.

'Europas förenta stater' som det verkliga slutmålet för den napoleonska politiken. Som en naturlig fortsättning på Napoleon I:s nationella program, vars genomförande hade påbörjats i Versailles, sågs denne nu allt mer som en pionjär för den europeiska federationstanken – ett tema som för "Institut Napoléon", grundat 1932, kom att framstå som ett av de mest centrala,[31] allt medan realpolitiken tog en alltmer nationalistisk vändning.

När sedan världen under det kalla krigets tid delades i 'opinioner och färger', och gränsen för Europas del gick vid den gamla, mentala[32] och för Napoleon även konkreta gränsen i Trieste, återkom den europeiska federationstanken med ökad styrka också på det realpolitiska planet. Lika lite som Napoleon kunde emellertid det franska statsöverhuvudet De Gaulle acceptera överstatliga myndigheter som inkräktade på fransk suveränitet. De Gaulles svar på dilemmat blev, i motsats till Napoleons 'grande nation', just 'une Europe des Patries', dvs. en konfederation av helt suveräna stater i ömsesidigt samarbete.[33] Det nya Europa kunde naturligtvis inte bli det franska Europa Napoleon drömt om, varför kanske De Gaulle, i motsats till Napoleon, önskade och delvis lyckades genomdriva en nationernas väg i den europeiska debatten. (Med detta dock inte sagt att de franska ambitionerna att utgöra en ledande kraft i Europa begravdes med Napoleons 'grande nation'.) De Gaulles linjeval hindrade däremot inte hans efterträdare Georges Pompidou från att koppla utvecklingen mot den europeiska gemenskapen, såsom den utformades under det kalla krigets tid, direkt till budskapet från S:t Helena och att hävda att Napoleons europeiska familj med nationalstaten som den bärande strukturen äntligen var på väg att bli verklighet.[34]

---

31 Gildea, s. 107. Också i *Revue des Études napoléoniennes* (grundad 1912) utmålades, under Edouard Driaults ledning, första världskriget som ett resultat av de reaktionära despoternas vägran att acceptera Napoleons plan för ett federativt Europa som kunde ha garanterat freden på kontinenten. Alexander, s. 165–165.

32 Wolff, s. 3–4, 370–371.

33 Delanty, *Europa*, s. 168–169, Johansson, s. 84, Smith, *Nations and nationalism*, s. 122, Duroselle, s. 313, Réau, s. 208. I sina anteckningar noterar De Gaulle för övrigt också Napoleons uppfattning att Ryssland antingen måste växa eller falla sönder, men han är i sin egen bedömning av sin föregångares ryska politik rätt kritisk: 'La décision funeste de Napoléon d'attaquer Alexandre Ier qui fut la plus lourde erreur qu'il ait commise, rien ne l'y forçait, c'était contraire à nos intérêts, à nos traditions, à notre génie. C'est de la guerre entre Napoléon et les Russes que date notre décadence.' Alain Larcan, 'Napoléon jugé par le général de Gaulle, Thierry Lentz (coord.), *Napléon et l'Europe. Regards sur une politique* (Paris 2005), s. 420.

34 Georges Pompidou, 'Le génie de Napoléon domine notre historie, comme il préfigure l'avenir de l'Europe'. Discours du président de la République à Ajaccio, le 15 août 1969, *Napoléon de l'historie à la légende* (Paris 2000), s. 443–444, Petiteau, s. 178–179, Gildea, s. 110.

Efter det kalla kriget vann slutligen också ett mera överstatligt tänkande gehör i den europeiska integrationsdebatten, vilket emellertid inte heller nu hindrade den franska socialistregeringen 1992 från att låta oss veta att Napoleon I skulle ha röstat för Maastrichtavtalet.[35] Man kan emellertid fråga sig om inte politikerna i Maastricht skulle ha haft lika svårt som abbé de Saint-Pierre att acceptera en eventull napoleonsk tolkning av deras planer för Europas framtid.

Napoleon, som var medveten om att de gamla statsbildningarnas tid i Europa närmade sig sitt slut, gav på S:t Helena olika alternativ för framtiden – alternativ som av nödvändighet inte bara riktades till Frankrike utan också till stora delar av Europas folk och därtill även till det gamla etablissemanget. Medan den icke-franska läsaren med Las Cases' hjälp kunde ta till sig budskapet om 'nationella enheter' i egen tolkning och beklaga att det inte hade verkställts eller att det t.o.m. kanske aldrig hade varit tänkt att verkställas, torde visionen av ett franskt Europa mera ha tilltalat åtminstone delar av den franska publiken. I sina resonemang på S:t Helena utgår Napoleon emellertid i stor utsträckning från ett universalistiskt civilisationsbegrepp med ett franskt Europa som den bärande tanken, medan nationalstaten, förutom i fallet med Frankrike och när det annars passade honom, inte nämnvärt fångar hans intresse. Det nationella budskapet har hittills ändå ofta, genom historikers försorg, kommit att dominera diskussionen och givit Napoleon några av hans mest hängivna anhängare och ännu fler övertygade kritiker.

Men om Napoleon var medveten om och för egen del önskade utnyttja folkens motstånd mot Wienkongressens beslut, var han minst lika väl medveten om att man på flera håll, London inte undantaget, oroade sig över vilket inflytande Ryssland skulle komma att få i Europa efter hans eget fall och att speciellt den ryske kejsarens polska planer betraktades med misstänksamhet.[36] Vidare var han naturligtvis också på det klara med att allt han sade skulle komma att tolkas och även ställas emot den politik han de facto fört, vilket, om diskrepansen blev för stor, riskerade att underminera trovärdigheten i hans resonemang på S:t Helena. En politik vars målsättning låg i att ena och modernisera, samt därigenom stärka Europa mot hotet från ryssarna (med engelsmännen under hans egen regeringstid intrigerande i bakgrunden) och den nya stormakten i väst, kunde kanske på ett mera trovärdigt sätt förklara hans krigiska framfart, där ofta ytterst lite hänsyn hade tagits till folkens eventuella önskningar. Därtill kunde varningen för speciellt den ryska faran, kalkylerade han, kanske t.o.m. vinna, förutom folkens, någon av de europeiska suveränernas välvilliga öra.

35 Gildea, s. 110.

36 Montholon, *Récits*, vol. II, s. 497, de Sédouy, s. 381, Markham, *Napoleon and the Awakening of Europe*, s. 138, Duroselle, s. 190.

Käll- och litteraturförteckning

Källor

Abell, (Betzy Balcombe), *Napoléon à Sainte-Hélène* (Paris 1898).
Ali, (Louis-Étienne Saint-Denis), *Souvenirs du mameluck Ali sur l'empereur Napoléon* (Paris 1926).
Antommarchi, Fransesco, *Les derniers moments de Napoléon (1819-1821)* I-II (Paris 1898).
Bingham, sir George, 'Napoleon's voyage to St Helena. Diary of sir George Bingham with extracts from letters written from St Helena by sir George and lady Bingham and lieut.-col. Mansel', *Blackwood's Magazine* (1896).
Bertrand, Henri-Gatien, *Cahiers de Sainte-Hélène* I-III (Paris 1949-1959).
Bertrand, Henri-Gatien, 'Dernières conversations de Sainte-Hélène', *Revue de Deux Mondes* (48/1928).
Bonaparte, Louis-Napoléon, *Des idées napoléoniennes* (Paris 1839).
Bonaparte, Napoléon, *Commentaires de Napoléon I er* I-VI (Paris 1867).
Bonaparte, Napoléon, *Correspondance de Napoléon I er* I-XXXXII (Paris 1858-1870).
Bonaparte, Napoléon, *Le manuscrit de l'île d'Elbe* ou *Des Bourbons en 1815* (London 1820).
Bonaparte, Napoléon, *Mémoires pour servir à l'histoire de France sous Napoléon, Écrits à Sainte-Hélène, Par les généraux qui ont partagé sa captivité* I-II (Paris 1823).
Bonaparte, Napoléon, *Mémoires pour servir à l'histoire de France sous Napoléon, Écrits à Sainte-Hélène, Par les généraux qui ont partagé sa captivité* I-V (Paris1823-1825).
Bonaparte, Napoleon, *Napoleons Memoirer. Anteckningar till Frankrikes historia under Napoleons regeringstid, skrifna på Sanct Helena efter Napoleons egen dictering, af de generaler som delat hans fångenskap* I-II (Stockholm 1824).
Bonaparte, Napoléon, *Recueil de pièces authentiques sur le captif de Sainte-Hélène* I-VII (Paris 1821-1825).
Borjane, Henry, *Napoléon à bord du "Bellérophon"* (Paris 1933).
Bowerbank, John, 'An Extract from a Journal Kept on Board H.M.S. Bellerophon', Shorter (London 1908).
Cockburn, sir George, *Extract from a Diary* (London 1888).
Glover, John R., 'Taking Napoleon to St. Helena', Rose (London 1906).
Gourgaud, Gaspard, *Journal de Sainte-Hélène 1815–1818* I-II (Paris 1947).
Home, George, 'Mémoires d'un aspirant du "Bellérophon", Borjane (Paris 1933).
Jackson, Basil, *Notes and Reminiscences of a Staff Officer* (London 1903).
Las Cases, Emmanuel de, *Mémorial de Sainte-Hélène, ou Journal où se trouve consigné jour par jour ce qu'a dit et fait Napoléon durant dix-huit mois* I-II (Paris 1967).
Lyttelton, William Henry, 'Some Account of Napoleon Bonaparte's Coming on Board H.M.S. The Northumerland August 7, 1815', Shorter (London 1908).
Maitland, Frederick, 'Relation', Borjane (Paris 1933).
Malcolm, Clementine, *A Diary of Saint Helena (1816-1817)* (London 1899).
Marchand, Louis, *Mémoires de Marchand* I-II (Paris 1955).
Meynell, Henry, *Conversations with Napoleon at St Helena* (London 1911).
Mills, Nelson, 'Lieutenant Nelson Mills's Letters', *Napoleon Banished* (London 1955).
Montholon, Albine, *Souvenirs de la comtesse de Montholon sur Sainte-Hélène* (Paris 1898).
Montholon, Charles-François-Tristan de, *Récits de la captivité de l'empereur Napoléon à Sainte-Hélène* I-II (Paris 1847).
Montholon, Charles-François-Tristan de, 'Une soirée à Sainte-Hélène', *Carnet historique et litteraire* (5.3. 1898).
Napoleon Banished (London 1955).
Noverraz, Jean, ' Une visite au chasseur de Napoléon', *Magasin pittoresque* (1840).

O'Meara, Barry Edward, *Napoleon i Landsflykt eller rösten ifrån St.Helena* I–II (Stockholm 1823–1824).
Rose, Holland J, *Napoleon's Last Voyages* (London1906).
Santini, Jean-Natale, 'Appel à la nation Anglaise, sur le traitement éprouvé par l'Empereur Napoléon dans l'île de Sainte-Hélène', *Recueil de pièces authentiques sur le captif de Sainte-Hélène* (Paris 1821-1825).
Shorter, Clement, *Napoleon and his Fellow Travellers* (London 1908).
Ussher, Thomas, 'Captain Ussher's Letter', *Napoleon Banished* (London 1955).
Ussher, Thomas, 'Napoleon's Deportation to Elba', Rose (London 1906).
Warden, William, *Napoleon Buonaparte på St.Helena eller Bref skrifna om bord på Engelska Linieskeppet Northumberland och från St. Helena* (Stocholm 1818).
Wilks, Mark, 'Colonel Wilks and Napoleon. Three conversations held at St. Helena', *Monthly Review* (January 1901).
Younghusband, Catherine, 'Reminiscences of Napoleon Bonaparte, at St Helena', *Blackwood's Magazine* (1834).

Litteratur

Alexander, R. S., *Napoleon* (London 2001).
Andersson, Benedict, 'Folkräkning, karta, museum', red. Sörlin (Stockholm 2001).
Ambjörnsson, Ronny, Elzinga, Aant, *Tradition och revolution. Huvuddrag i det europeiska tänkandets historia* (Stockholm 1981).
Ambjörnsson, Ronny, *Öst och väst. Tankar om Europa mellan Asien och Amerika* (Stockholm 2001).
Bainville, Jacques, *Histoire de trois générations 1815–1918* (Paris 1927).
Bérenger, Jean, 'La monarchie universelle de Charles Quint', sous la dir. de Malettke (Bruxelles 1998).
Bernal, Martin, *Black Athena. The Afroasiatic Roots of Classical Civilisation* (London 1987).
Bled, Jean-Paul, 'Metternich et l'alliance franco-autrichienne', coord. Lentz (Paris 2005).
Bluche, Frédéric, *Le Bonapartism. Aux origines de la droite autoritaire 1800-1850* (Paris 1980).
Bodin, Per Arne, *Ryssland och Europa. En kulturhistorisk studie* (Stockholm 1993).
den Boer, Pim, 'Europe to 1914: The making of an idea', eds. Wilson, van der Dussen (London 1995).
Bois, Jean-Pierre, 'La rupture de l'équilibre européen par la Révolution française', coord. Lentz (Paris 2005).
Broers, Michael, *Europe under Napoleon 1799–1815* (London 1996).
Bouvet, François, Andler, Pierre, *Le Littré en 1018* (Paris 1984).
Braudel, Ferdnand, *A History of Civilizations* (London 1994).
Burke, Peter, 'Did Europe Exist Before 1700?' *History of European Ideas* (1/1980)
Bruun, Geoffrey, *Europe and the French Imperium 1799–1814* (New York 1934)
Casanova, Antoine, *Napoléon et la pensée de son temps: une historie intellectuelle singulière* (Paris 2000).
Chaix, Gérald, 'L'Europe à l'époque de la Renaissance. Conceptions et réalisations', sous la dir. de Malettke (Bruxelles 1998).
Connelly, Owen, *Napoleon's Satellite Kingdoms* (New York 1966).
Dechamps, Jules, *Sur la légende de Napoléon* (Paris 1931).
Delanty, Gerard, *Europa– Idé, identitet, verklighet* (Göteborg 1997).
Delanty, Gerard, 'The Frontier and Identities of Exclusion in European History', *History of European Ideas* (2/1996).
Dunan, Marcel, 'Napoléon et Las Cases', *Bulletin de l'insitut napoléonienne* (42–43/1952).
Dunan, Marcel, 'La véritable place de Napoléon dans l'histoire de l'Europe', *Napoléon et l'Europe* (Paris 1961).

Duroselle, Jean-Baptiste, *L'idée d'Europe dans l'histoire* (Paris 1965).
Dwyer, Philip G (ed.), *Napoleon and Europe* (Harlow 2001).
Ellis, Geoffrey, *Napoleon* (Harlow 1997).
Engman, Max, 'Om att uppfinna Österuropa och Balkan', *Historisk Tidskrift för Finland* (2001).
Eriksson, Gunnar, Frängsmyr, Tore, *Idéhistoriens huvudlinjer* (Stockholm1997).
Esdaile, Charles J., 'Popular Resistance to the Napoleonic Empire', ed. Dwyer (Harlow 2001).
Fisher, H.A.L., 'St Helena', *The Cambridge Modern History* IX (Cambridge 1907).
Forssell, Nils, *Napoleonlegenden. Från Waterloo till Sedan* (Stockholm 1957).
Ganière, Paul, 'Légende et transfiguration', *Miroir de l'historie* (96/1957).
Geyl, Pieter, *Napoleon - hjälte eller tyrann?* (Stockholm 1967).
Gildea, Robert, *The Past in French History* (New Haven 1994).
Glacken, Clarence J., *Traces on the Rhodian Shore. Nature and Culture in Western Thought from Ancient Times to the End of the Eighteenth Century* (Berkeley 1967).
Godechot, Jacques, *L'Europe et l'Amérique à l'époque napoléonienne* (Paris 1967).
Godechot, Jacques, *La Grande Nation. L'expansion révolutionnaire de la France dans le monde 1789–1799*, I-II (Paris 1956).
Gonnard, Philippe, *Les origines de la légende napoléonienne, l'œuvre historique de Napoléon à Sainte-Hélène* (Paris 1906).
Gonnard, Philippe, 'Sainte-Hélène', *Revue des Études napoléoniennes* (2/1912).
Guerard, Albert Leon, *Reflections on the Napoleonic Legende* (London 1924).
Gruner, Wolf D., 'Les idées de l'Europe politique au XVIIIe siècle', sous la dir. de Malettke (Bruxelles 1988)
Gruner, Wolf D., 'Perceptions et conceptions de l'Europe au XIXe siècle', sous la dir de Malettke (Bruxelles 1988).
Hay, Denys, *Europe. The Emergence of an Idea* (Edinburgh 1968).
Herold, J. Christopher, *The Mind of Napoleon* (New York 1961).
Hettne, Björn, Sörlin, Sverker, Østergård, Uffe, *Den globala nationalismen. Nationalstatens historia och framtid* (Stockholm 1998).
Hobsbawm, Eric J., 'Nationalismens sista århundrade?', red. Sörlin, (Stockholm 2001).
Hobsbawm, Eric J., *Nations and Nationalism since 1780* (New York 1990).
Hobsbawm, Eric J., *On History* (London 1999).
Hobsbawm, Eric J., *Revolutionens tidsålder* (Stockholm 1979).
Holtman, Robert, B. *Napoleonic Propaganda* (Batton Rouge 1950).
Ignatieff, Michael, 'Den sista tillflycktsorten', red. Sörlin (Stockholm 2001).
Johansson, Rune, 'Idéer om Europa–Europa som idé,' ed. Tägil (Hedemora 1998).
Jourdan, Annie, *L'empire de Napoléon* (Paris 2000).
Kircheisen, Friedrich, *Bibliographie Napoléons* (Leipzig 1902).
Klinge, Matti, 'Det olyckliga Europa och de nya makterna. Kring Tocquevilles förutsägelse', *Historisk Tidskrift för Finland* (1987).
Klinge, Matti, 'Ännu om framtidstankar omkring 1817', *Historisk Tidskrift för Finland* (1987).
Kohn, Hans, 'Medeltidens andliga patriotism', red. Sörlin (Stockholm 2001).
Kohn, Hans, 'Napoleon and the age of nationalism', *Journal of Modern History* (22/1950).
Kohn, Hans, *Nationalism: It's Meaning and History* (Princeton 1955).
Krüger, Peter, 'Unification économique et politique de l'Europe au XXe siècle', sous la dir. de Malettke, (Bruxelles 1988).
Kurze, Dietrich 'La *Respublica Christiana* et l'Europe médiévale', sous la dir. de Malettke (Bruxelles 1998).
Larcan, Alain, 'Napoléon jugé par le général de Gaulle, coord. Lentz (Paris 2005).
Langle, Fleuriot de, 'Les Évangiles de Sainte-Hélène', *Miroir de l'histoire* (109/1959).
Langle, Fleuriot de, 'Les "Evangélistes" de Longwood', *Napoléon et l'Europe* (Paris 1961).
Laurens, Henry, 'Napoléon et le monde arabe', coord. Lentz (Paris 2005).
Le Gall, Didier, *Napoléon et le Mémorial de Sainte Hélène. Analyse d'un discours* (Paris 2003).
Lentz, Thierry, 'Napoléon et Charlemagne', coord. Lentz (Paris 2005).

Lentz, Thierry (coord.), *Napoléon et l'Europe. Regards sur une politique* (Paris 2005).
Liedman, Sven-Eric, *Från Platon till kommunismens fall* (Stockholm 1999).
Liedman, Sven-Eric, *I skuggan av framtiden* (Stockholm 1998).
Linnér, Sture, *Europas födelse* (Stockholm 1991).
Lively, Jack, 'The Europe of The Enlightenment', *History of European Ideas* (2/1981).
Lucas-Dubreton, Jean, *Le Culte de Napoléon 1825–1848* (Paris 1960).
Machiavelli, Niccolò, *Fursten* (Stockholm 2004).
Malettke, Klaus (sous la dir. de), *Imaginer l'Europe* (Bruxelles 1998).
Malettke, Klaus, 'Regards sur l'Europe à l'époque moderne', sous la dir. de Malettke (Bruxelles 1998).
Markham, Felix, *Napoleon* (London 1963).
Markham, Felix, *Napoleon and the Awakening of Europe* (London 1966).
Martin, Andy, *Napoléon écrivain. Historie d'une vocation manquée* (Toulouse 2003).
Marzagalli, Silvia, 'Le Blocus continental pouvait-il réussir?', coord. Lentz (Paris 2005).
Masson, Frédéric, *Napoléon à Sainte-Hélène 1815–1821* (Paris 1927).
Mikkeli, Heikki, *Europe as an Idea and an Identity* (London 1998).
Montesquieu, Charles de, *De l'Esprit des lois* (Paris 1995).
Morin, Edgar, *Penser l'Europe* (Paris 1987).
Mougins-Roquefort, Joseph de, *Napoléon prisonnier vu par les Anglais* (Paris 2002).
Münkler Herfried, *Imperier. Världsväldets logik. Från Romarriket till Förenta staterna* (Göteborg 2006).
Napoléon et l'Europe (Paris 1961).
Napoléon de l'historie à la légende Actes du colloque des 30 novembre et le 1er décembre 1999 à l'auditorium Austerlitz du musée de l'Armée, Hôtel national des Invalides (Paris 2000).
Neumann, Iver B., *Russia and the Idea of Europe. A study in identity and international relations* (London 1996).
Neumann, Iver B., *Uses of the other. "The East" in European identity formation* (Manchester 1999).
Nora, Pierre, 'Mellan minne och historia', red. Sörlin (Stockholm 2001).
Parker, Harold T, 'Napoleon's Youth and Rise to Power', ed. Dwyer (Harlow 2001).
Petiteau, Natalie, *Napoléon de la mythologie à l'histoire* (Paris 1999).
Py, Gilbert, *L'idée d'Europe au siècles des Lumières* (Paris 2004).
Pompidou Georges, 'Le génie de Napoléon domine notre historie, comme il préfigure l'avenir de l'Europe'. Discours du président de la République à Ajaccio, le 15 août 1696, *Napoléon de l'historie à la légende* (Paris 2000).
Ratchinski, André, *Napoléon et Alexandre I er. La guerre des idées* (Paris 2002).
Raynal, G.Th. abbé, *Histoire philosophique et politique des établissements et du commerce des européens dans les deux Indes* (Paris 2001).
Réau, Élisabeth du, *L'Idée d'Europe au XX e siècle. Des mythes aux réalités* (Paris 2001).
Rey, Marie-Pierre, 'Le projet européen d'Alexandre Ier, coord. Lentz (Paris 2005).
Rose, John Holland, *The Life of Napoleon I* (London 1935).
Lord Rosebery, *Napoleon efter Waterloo (1815–1821)* (Stockholm 1901).
Rougemont, Denis de, *The Idea of Europe* (New York 1966).
Rougemont, Denis de, 'L'Europe, Invention Culturelle', *History of European Ideas* (1/1980).
Rousseau, Jean-Jacques, 'Considérations sur le gouvernement de Pologne', *Œuvres politiques* (Paris 1989).
Rousseau, Jean-Jacques, 'Du contrat social', *Œuvres politiques* (Paris 1989).
Rousseau, Jean-Jacques, 'Extrait du projet de paix perpétuelle de M. l'abbé de Saint-Pierre, *Œuvres politiques* (Paris 1989).
Rousseau, Jean-Jacques, 'Jugement sur la paix perpétuelle', *Œuvres politiques* (Paris 1989).
Russell, Bertrand, *Västerlandets visdom* (Stockholm 1995).
Said, Edward, *Orientalism* (Stockholm 1995).

Schpöflin, George, Wood, Nancy (eds), *In Search of Central Europe* (Cambridge 1989).
Schroeder, Paul W., *The Transformation of European Politics 1763–1848* (Oxford 1994).
Sédouy, Jacques-Alain de, 'Le congrès de Vienne et la fin de l'Europe napoléonienne', coord. Lentz (Paris 2005).
Ségur, Philippe-Paul de, *La campagne de Russie* (Paris 1910).
Senkowska-Gluck, Monika, 'Le duché de Varsovie', sous la dir. de Tulard (Paris 1989).
Seton-Watson, Hugh, 'What Is Europe, Where Is Europe? From Mystique to Politique', eds. Schpöflin, Wood (Cambridge 1989).
Smith, Anthony D, 'Från folk till nation', red. Sörlin (Stockholm 2001).
Smith, Anthony D, *Nations and Nationalism in a Global Era* (Cambridge 1998).
Soutou, Georges-Henri, 'L'héritage sous bénéfice d'inventaire? La politique extérieure de Napoléon III', coord. Lentz (Paris 2005).
Suratteau, Jean-René, *L'idée nationale de la révolution à nos jours* (Paris 1972).
Sörlin, Sverker, *Mörkret i människan. Europas idéhistoria 1492–1918* (Stockholm 2004).
Sörlin, Sverker (red.), *Nationens röst – texter om nationalismens teori och praktik* (Stockholm 2001).
Sörlin, Sverker, *Världens ordning. Europas idéhistoria 1492–1918* (Stockhom 2004).
Tacel, Max, 'La place de l'Italie dans l'économie impériale de 1806 à 1814', *Napoléon et l'Europe* (Paris 1961).
Thompson, Martyn P, 'Ideas of Europe during the French Revolution and Napoleonic Wars', *Journal of the History of Ideas* (1/1994).
Tone, John Lawrence, 'The Peninsular War', ed. Dwyer (Harlow 2001).
Todorova, Maria, *Imagening the Balkans* (New York 1997).
Tulard, Jean (sous la dir. de), *Dictionnaire Napoléon* I-II (Paris 1999).
Tulard, Jean, *Le grand empire 1804–1815* (Paris 1982).
Tulard, Jean (sous la dir. de), *L'Europe au temps de Napoléon* (Paris 1989).
Tulard, Jean, *Napoléon à Sainte-Hélène. Par les quatre évangélistes Las Cases, Montholon, Gourgaud, Bertrand* (Paris 1981).
Tulard, Jean, *Napoléon, le pouvoir, la nation, la légende* (Paris 1997).
Tulard, Jean, *Napoléon ou la mythe de sauveur* (Paris 1987).
Tulard, Jean , 'Les politiques européennes de Napoléon', coord. Lentz (Paris 2005).
Tägil, Sven (ed.), *Europa– historiens återkomst* (Hedemora 1998).
Wahlbäck, Krister, 'Tocqueville, Geijer och supermakterna', *Historisk Tidskrift för Finland* (1987).
Wilson, Kevin, van der Dussen, Jan (eds.) *The History of the Idea of Europe* (London 1995).
Winther Jørgensen, Marianne, Phillips, Louise, *Diskursanalys som teori och metod* (Lund 2000).
Wolff, Larry, *Inventing Eastern Europe. The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment.* (Stanford, Cal. 1994).
Woolf, Stuart, *Napoleon's Integration of Europe* (London 1991).
Woolf, Stuart, 'French civilization and ethnicity in the Napoleonic Empire', *Past and Present* (124/1989)
Woolf, Stuart, 'The construction of a European world-view in the Revolutionary-Napoleonic years', *Past and Present* (137/1992).

Ottryckt material

Juselius, Barbro, *Arvet från St Helena. En studie av de napoleonska idéerna 1815–1821* (otryckt avhandling pro gradu i allmän historia, Historiska institutionen, Åbo Akademi 1991).
Kliemann, Hendriette (Humboldt universitet), Seminarium: Platsens dimensioner, Helsingfors, 12.11. 2005.

Abrégé

L'objet de la présente recherche a pour thème ce que certains historiens définissent comme la dernière et peut-être même la plus victorieuse des campagnes napoléoniennes; une campagne qu'il entama dès la traversée pour Sainte-Hélène et qu'il continua tout au long de sa vie en exil. À bord du "Northumberland", en compagnie de ses co-exilés, l'empereur déchu constata qu'ils avaient vécu ensemble un destin à nul autre pareil mais que l'histoire pourrait bien les juger à mal s'ils ne prenaient dès à présent l'initiative d'apporter la lueur sur les évènements passés. Ainsi durant les 5 ans et 6 mois que dura la captivité de Napoléon à Sainte-Hélène, il se lança avec ses compagnons de captivité dans l'ambitieux projet historique que déjà, lors de ses adieux à la vieille garde à Fontainebleau (1814), il promît d'entreprendre: "Maintenant que nous n'avons plus de grandes choses à faire, je vais raconter celles que nous avons faites ensemble".[1]

Les souvenirs qu'il relata par le biais de la dictée et lors d'entretiens quotidiens menés avec ses compatriotes (principalement les comtes de Las Cases, Montholon, Bertrand, et le général Gourgaud) ainsi que divers anglais -résidents de l'île ou de passage- viendront avec le temps à constituer ce qui sera le noyau même d'une propagande massive visant à gérer une fois encore les évènements dans une direction pro-napoléonienne. Étudiant les développements en Europe Napoléon en tira la conclusion que les tendances réactionnaires qui, avec et à cause des solutions politiques du congrès de Vienne, s'étaient maintenant propagées à travers tout le continent, devraient bientôt rencontrer une résistance populaire et que le retour à l'ancien régime incarné par la restauration bourbonienne était une erreur politique dès lors condamnée à l'échec. En révélant au peuple ses motivations profondes, ses choix politiques et ses espoirs intérieurs, il espérait qu'on reconnaisse en lui une alternative à l'Europe du congrès de Vienne. Pendant sa captivité il s'employa à décrire, et à expliquer par conséquent, sa propre vision des développements en Europe et en France, à justifier la politique qu'il fut amené à conduire et à révéler les plans de grande envergure qu'il avait nourri pour l'Europe, plans qui à cause de la défaite de Waterloo ne purent être conduits à bien.

Lorsque les écrits de Sainte-Hélène au début des années 1900 furent analysés par le chercheur français Philippe Gonnard, une de ses conclusions fut que tout spécialement les journaux écrits par ceux qui partageaient l'exil de Napoléon faisaient preuve de profondes

1 Napoléon Bonaparte, *Commentaires de Napoléon Ier* (Paris 1867), vo.l I, p. IX.

contradictions dans la retranscription des pensées de l'ex-empereur au cours de ses entretiens quotidiens. Chez, par exemple, les comtes de Las Cases et Montholon Napoléon apparaît comme l'héritier et le porte-drapeau des principes de la Révolution, ainsi qu'un chef d'état avant tout pacifique poussé à une éternelle guerre de défense face à une Europe hostile -avec l'Angleterre en fer-de-lance. Plus encore, il y est dépeint comme un politicien clairvoyant qui réalisa que l'avenir des peuples résidait dans l'affranchissement du carcan des nations et qu'une fédération de peuples libres pourrait constituer les fondements à une Europe de progrès, harmonieuse et paisible. Dans les singulières annotations du général Gourgaud (qui pour la plupart furent rédigées à titre privé et ne furent publiées qu'en 1899) on décèle à peine l'empreinte de telles inclinations, si bien que Gonnard lui-même en tira la conclusion que Napoléon à Sainte-Hélène fabriquait une légende autour de son personnage et qu'il s'essayait à tromper l'histoire afin de paver la voie vers une restauration du pouvoir napoléonien en France - sinon pour lui-même, du moins pour son fils.

L'un des thèmes que les historiens ont cru pouvoir lire dans les écrits de Sainte-Hélène, et que dans la recherche – en mettant vis-à-vis la propagande et la politique impérialiste menée de fait – on s'emploie depuis longtemps à critiquer et à démonter avec efficacité, est l'image d'un Napoléon défenseur du principe des nationalités. "Une de mes plus grandes pensées", peut-on lire par exemple dans le journal de Las Cases, "avait été l'agglomération, la concentration des mêmes peuples géographiques qu'ont dissous, morcelés les révolutions et la politique. Ainsi, l'on compte en Europe, bien qu'épars, plus de trente millions de Français, quinze millions d'Espagnols, quinze millions d'Italiens, trente millions d'Allemands: j'eusse voulu faire de chacun de ces peuples un seul et même corps de nation … Aprés cette simplification sommaire … devenait-il permis de rêver, pour la grande famille européenne…"[2] Si les années 1800 peuvent être interprétées comme le siècle de l'éveil des nationalismes, cela proviendrait moins du fait que le dictateur militaire français en ait encouragé les aspirations, mais que bien au contraire il en aurait activement favorisé la répression, ainsi en ont conclu les critiques. Alors que l'idée de nations indépendantes mais collaborantes est peu compatible avec la politique que l'empereur des français mena sur le continent et contraste véritablement avec les autres pensées exprimées en exil[3], ai-je ainsi souhaité présenter dans cette thèse une

2 Emmanuel de Las Cases, *Mémorial de Sainte-Hélène* (Paris 1968) vol. II, p. 1462, 11.11.1816.

3 'Je veux tout ce que veulent les Français. Tous les Français voudront la guerre pour avoir le Rhin et la Belgique; ils la voudront aussi pour avoir l'indépendance de l'Italie,

interprétation alternative à la signification et aux rôles des peuples et d'une fédération européenne dans la littérature de Sainte-Hélène.

Une des données de cette étude est en outre la constatation que de nombreux aspects du mode de pensée napoléonien à Sainte-Hélène ont été trop souvent oblitérés, les recherches s'étant principalement attachées à opposer les réflexions de Napoléon à Sainte-Hélène avec la réelle politique qu'il mena de fait. Ceci se traduit, en général, par une interprétation du message exprimé en exil comme étant un symptôme de plus de la campagne de propagande napoléonienne, semblable aux fameux bulletins militaires de la campagne d'Italie. Mais si l'on prête attention en même temps, dans un esprit critique, aux grandes visions mais aussi à celles exprimées peut-être avec moins de grandeur lors des conversations de tous les jours, se dessine alors l'image du monde des pensées de l'empereur déchu, un monde par trop longtemps négligé.

Ainsi, à travers une recherche approfondie d'un matériel de sources, qui s'étend du récit militaire le plus strict jusqu'à l'anecdote – véritable ou non – en passant par d'innombrables notes, j'ai pu dénoter que l'ex-empereur dans ses réflexions concernant l'Europe et son devenir semblait utiliser deux cartes; l'une sur laquelle il place l'Europe dans une perspective Est-Ouest et l'autre basée sur un axe Nord-Sud. "L'Europe" lisons-nous dans le journal de Las Cases, "se partage en trois grandes divisions: l'Empire français à l'ouest, les États d'Allemagne au centre, l'Empire russe à l'est..."[4] À propos de son destin pour le moins singulier Napoléon notait par ailleurs que c'était la "nature" qui l'avait vaincu au nord comme au sud: "Dans le Midi, c'est la mer qui m'a perdu; c'est l'incendie de Moscou, les glaces de l'hiver qui m'ont perdu dans le Nord; ainsi, l'eau, l'air et le feu, toute la nature, et rien que la nature, voilà quels ont été les ennemis d'une régénération universelle, commandée par la nature même!"[5] Dès lors, selon la logique napoléonienne, la Russie est-elle située au nord ou à l'est? Mais les confusions géographiques ne s'arrêtent pas là. Sans le réétablissement de la Pologne, insiste Napoléon à plusieurs reprises "l'Europe occidentale serait sans frontières du côté de l'Asie".[6] La Russie se situe-t-elle en somme en Europe?

Afin d'apporter une réponse à ces questions et pour comprendre la terminologie napoléonienne ai-je, dans ma recherche sur la littérature

parce qu'ils attacheront à cela leur gloire. Ils la voudront pour reprendre leur influence sur l'Allemagne, etc.' Henri-Gatien Bertrand, *Cahiers de Sainte-Hélène* (Paris 1949–1959), vol. III, p. 34.

4 Las Cases, vol. II, p. 1372, 25.10. 1816.

5 Las Cases, vol. I, p. 434, 3.3 1816

6 Charles-François-Tristan Montholon, *Récits de la captivité* (Paris 1847), vol. II, p. 254.

de Sainte-Hélène, porté mon attention sur les intentions de l'empereur déchu et sur les chances qu'il estimait avoir de les accomplir. Le but final – influer sur les évènements dans une direction pro-napoléonienne – apparaît alors plus clairement comme une tentative de préparer le terrain pour une restauration napoléonienne, soit pour Napoléon en personne soit tout aussi bien, pour son fils. L'alternative qu'il, de Sainte-Hélène, propose à l'Europe du congrès de Vienne se base largement sur les raisons pour lesquelles il imaginait comme probable un revirement des courants politique en Europe, rendant ainsi possible le retour d'un Bonaparte à la tête de la France. Les deux premières raisons étaient, d'une part que les royautés auraient besoin de lui dans l'éventualité d'un soulèvement populaire et, inversement, l'utilité que les peuples auraient de sa personne dans leur lutte contre les monarchies: "Car, dans cette immense lutte du présent contre le passé, je suis l'arbitre et le médiateur naturel; j'avais aspiré à en être le juge suprême." Une troisième raison, et d'après Napoléon peut-être la plus probable de toutes, serait la nécessité que l'on aurait de lui dans la lutte contre les russes, lesquels menaçaient dès à présent de s'arroger l'Europe en tirant parti de la faiblesse de la France: "Car, dans l'état actuel des choses, avant dix ans, toute l'Europe peut être cosaque, ou toute en république; voilà pourtant les hommes d'Etat qui m'ont renversé ... Ce qu'il y a de sûr, c'est que tous ces souverains se compromettent, se dégradent, se perdent en moi..."[7]

C'est ainsi par une menace intérieure (un soulèvement révolutionnaire) et par une menace extérieure (une invasion par la Russie du continent européen) que Napoléon souhaitait éveiller l'intérêt de son lectorat en lui dépeignant l'image de son destin et de celui de sa famille. "Nous" sommes en danger d'être anéantis par "eux" -Napoléon ou son fils, devrait en conclure le lecteur, représenteraient le salut.

Dans mon analyse des causes potentielles qui d'après Napoléon auraient préparé la voie à son retour en Europe, ce que je prétends être à la base même de la façon dont il souhaitait dépeindre son temps passé aux rênes du pouvoir ainsi que son éventuel retour à la tête de celui-ci, j'ai étudié sa stratégie discursive. Par les méthodes d'analyse qualitative de texte j'ai cherché et pu découvrir un réseau de chaînes d'équivalences, qui comme je le prétends remet en question ou tout au moins représente une alternative au "discours national" que l'on a cru longtemps pouvoir déceler dans les écrits de Sainte-Hélène. Il s'agit, comme je le soutiens, de "la civilisation européenne" qu'il oppose à la "barbarie russe" mais également – bien qu'à un degré moindre – contre "les perfides anglais"

7 Las Cases, vol. I, p. 530, 18.4. 1816

et contre le pays d'avenir, les États-Unis d'Amérique. C'est dans la nécessité d'un front européen uni contre l'envahisseur russe, que réside à mon avis un des éléments les plus essentiels de l'offensive de propagande napoléonienne à Sainte-Hélène. Implicitement les différences qui de fait existent entre les peuples européens sont minimisées ou bien rationnalisées. Alors que Napoléon dépeint les russes comme différents de par leur "nature" il s'explique la flagrante résistance des espagnols à accepter les bienfaits de la civilisation française par la duperie d'un clergé obscurantiste. Ainsi Napoléon s'efforce à construire une pensée collective européenne, bien plus que nationale, dans sa volonté de démoniser la Russie – il faut toutefois noter que la vision d'avenir que Napoléon a de l'Europe est très franco-centrée et ne doit pas être confondue avec celle d'une Europe des années 2000.

Pour analyser le discours napoléonien j'ai utilisé les théories relatives à l'Europe vue comme une construction culturelle. L'absence de frontières naturelles à l'Est, en premier lieu, met en avant une géographie idéologique où les points cardinaux sont chargés de différentes valeurs. Est et Ouest se polarisent, et la frontière entre les deux se trace dans les domaines de la vie quotidienne, des us et coutumes plutôt que sur la carte. Ces frontières ne sont ni immuables, ni proprement géographiques, mais conceptuelles et l'Europe représente, outre une notion géographique, un ensemble de valeurs et principes caractéristiques d'une "civilisation" à l'opposé de l'Est et la "barbarie". L'Europe n'est donc pas une réalité intrinsèque au contraire elle est tout autant idée que réalité, et ses fondements se basent justement sur l'exclusion et le rejet. La notion d'Europe s'ancre ainsi bien moins dans des sentiments d'affinités ou de solidarité entre les peuples, mais plutôt dans la sensation d'être le contraire de "l'Autre", en l'occurrence l'Asie musulmane.

Si l'appartenance européenne en majeure partie se construit sur la base d'une relation à la frontière orientale Napoléon, conscient de la charge négative que le terme "Nord" eut à maintes reprises dans l'histoire européenne, utilise ce dernier à de nombreuses occasions, redéfinissant de fait cette même frontière. À plusieurs reprises, définir la Russie – qui s'étendait alors jusqu'à la Mer Noire et dont la capitale se situait sur la Baltique – comme un état d'Asie au nord témoigne, comme je le prétends, d'une stratégie textuelle dont le but est de démoniser la Russie. Alors que "l'Orient" dans les écrits de Sainte-Hélène est représenté comme l'Autre – cet Autre dont Napoléon alla à la rencontre et qui le fascina – la Russie est dépeinte comme "l'Autre significatif" c'est à dire celui qui outre définir l'Europe en étant représenté comme un état d'Asie au nord devait également motiver la nécessité d'un Bonaparte et d'une politique européenne d'inspiration

napoléonienne. "La Russie est envahissante de sa nature, tôt ou tard elle fera une irruption en Europe; elle le doit dans l'intérêt du progrès de civilisation des quatre cinquièmes de sa population ... elles seront attirées ... par les récits fabuleux des jouissances de l'Europe ... l'appât du pillage d'une ville comme Paris est plus qu'il ne faut pour que tous les barbares du Nord se ruent sur l'Europe"[8]

Un second thème majeur de la littérature de Sainte-Hélène se révèle dans la description d'une menace d'un autre genre: le risque de bouleversements révolutionnaires internes lorsque les peuples d'Europe se soulèveraient contre l'ordre ancien. Puisque l'ancien système politique était désespérément périmé, comme nous l'explique Napoléon, une nouvelle société était nécessaire. L'Europe attendait et exigeait, apprenons-nous, des changements. Napoléon, arbitre naturel entre les intérêts des peuples et des rois, serait à même de mener à bien cette tâche en évitant les risques de convulsions sociales, c'est du moins ce qui est laissé entendre aux lecteurs des écrits de Sainte-Hélène. Désormais en son absence, prévoyait-il, il allait falloir assiter à une longue période de troubles et de conflits avant qu'un ordre nouveau ne puisse s'établir durablement sur le continent.

Car au lieu de la liberté et de l'égalité que les soldats de la révolution avaient été à même d'offrir au continent, les populations d'Europe se trouvaient désormais – après la défaite française de 1815 organisée par les soins des oligarques – sous le joug réactionnaire de Vienne. Les protagonistes du congrès de Vienne eussent-ils conclu alors la paix avec la France de Napoléon l'Europe vivrait maintenant, expliquait-il, en paix et les monarchies ne seraient pas menacées par les courants révolutionnaires. Les "Triumvirats" s'étaient crus suffisamment puissants pour d'eux-mêmes être en mesure d'étouffer l'esprit de la Révolution; une erreur que bientôt ils devraient regretter: "La guerre, et une guerre terrible, couve sous les cendres de l'empire. Tôt ou tard, les peuples me vengeront cruellement de l'ingratitude des rois que j'ai couronnés ou que j'ai pardonnés." Le peuple en viendrait ainsi, de la manière dont Napoléon l'expose, à prendre sa revanche sur les rois qui l'empêchèrent lui, "le roi du peuple", d'achever par des moyens pacifiques "la réorganisation sociale de l'Europe".[9] "L'Europe", prédisait-il plus loin, quand l'heure de la vengeance avait sonnée, "ne formera tôt ou tard que deux camps: les rois et leurs cortèges d'un côté, les peuples et leurs intérêts de l'autre. Elle ne se divisera plus par

8 Montholon, vol. II, p. 69

9 Montholon, vol. II, p. 139, Louis Marchand, *Mémoires de Marchand* (Paris 1955), vol. II, p. 86.

nationalité en royaumes, mais bien par couleur, par opinion."[10] Un soulèvement populaire se formerait, d'après Napoléon, en premier lieu sous des bannières "d'opinions et de couleurs", ce qui est différent de ce que nous pourrions qualifier aujourd'hui d'un désir national d'indépendance. Par opinions et couleurs, Napoléon faisait une allusion directe à la lutte des anciennes monarchies contre la France révolutionnaire, contre un système de société républicain. Le blanc contre le bleu, comme il l'évoquait. Ainsi, c'est sur les fondements d'une révolution sociale, ce qui dans sa terminologie doit se comprendre plus par une volonté de nivelage, et par l'action d'une politique égalitaire semblable à celle que la France avait entamée en 1789 que Napoléon, à Sainte-Hélène, s'estimait pouvoir engager les masses à un soulèvement – et non pas sur la base d'une éventuelle aspiration à l'indépendance nationale.

Plus encore, ce n'est pas contre d'éventuels conflits entre les peuples d'Europe, maintenant que l'équilibre était rompu, à son opinion, que Napoléon met en garde; mais du conflit entre les peuples et les rois sans distinction de frontières. Toute l'aristocratie européenne, apprenons-nous également, était issue en droite ligne de l'ascendance des barbares francs au sein de l'empire romain et constituait ainsi un ennemi commun œuvrant contre l'intérêt des peuples. À Waterloo, ce furent les peuples qui s'opposèrent aux rois et, après la défaite de la France, les populations d'Europe se lamentaient désormais, comme Napoléon l'exposait, sous le joug des triumvirats. À l'opposé des anciennes oligarchies, et c'est également là un des messages centraux de Sainte-Hélène, l'empereur français avait toujours quand à lui agi dans l'intérêt des peuples, sans distinction de frontières, et jouissait qui plus est de l'assentiment des nations.

À la lumière de ceci le peuple revêt dans la propagande de l'empereur déchu, un rôle qui dans son contenu diffère quelque peu de celui qu'on lui attribua auparavant. Même si Napoléon avait conscience de quelque chose qui éventuellement pourrait être défini comme un éveil national, avec l'état nation comme but ultime, il s'appuyait largement dans son raisonnement sur le mode de pensée dualiste des théoriciens de la Révolution et, leur emboîtant le pas définissait la nation par opposé à l'aristocratie. C'était là une définition qui lui offrait la possibilité d'affirmer les exigences du peuple en les opposant à celles de l'aristocratie, ce qui par extension lui procurait un outil de choix lorsqu'il souhaitait apparaître comme le représentant du peuple – c'est à dire des nations – luttant contre l'oligarchie autant privilégiée qu'abhorrée. Aussi l'un des signifiants les plus employés, dans la littérature de Sainte-

10 Montholon, vol. II, p. 379.

Hélène, s'attachant au concept de la nation est le terme de "peuple pays", duquel il exclut une partie de la population (l'aristocratie); et lorsqu'il est question de puissances étrangères ledit terme se trouve chargé d'un contenu positif. "Je meurs prématurement, assassiné par l'oligarchie anglaise et son sicaire", trouve-t-on dans son testament, "le peuple anglais ne tardera pas à me venger."[11]

La définition de la nation selon Napoléon, tout comme la façon dont il représente les russes, apparaît alors comme l'expression de sa stratégie textuelle consistant à démontrer son indispensabilité. Ce raisonnement, dans sa finalité, s'adressant tout aussi bien aux monarques qu'aux peuples. Puisqu'en sa qualité de fils de la Révolution, du moins comme il le présentait, il avait tout naturellement incarné les espoirs du peuple, il donnait à comprendre aux rois que seul un Bonaparte pouvait les sauver du Crépuscule des Dieux qui adviendrait lorsque l'exigence populaire pour une modernisation de la société ne pourrait plus être réfrénée. Au lieu de la division nationale, il avait essayé d'aboutir à "une fusion des grands intérêts européens"[12], les peuples et les rois en seraient les bénéficiaires.

Le peuple, ainsi que le présentait Napoléon, dont les actions sont guidées par une profonde aspiration à une réformation des structures de la société en conformité avec le modèle français, lui fournit également l'opportunité de présenter sous un jour positif la politique d'expansion française qu'il mena de fait. Ainsi, en toute logique, il dépeint de grandes parties du continent comme vivant encore au Moyen Âge, à son point de vue à un niveau non-européen. Cela le peuple ne serait désireux de l'accepter encore longtemps, quand avec les bienfaits du progrès français, il lui aurait été proposé une alternative. En prenant pour point de départ à son raisonnement l'aversion du peuple à l'encontre de l'ancien système, ce n'est pas dans l'état nation que Napoléon voit la réalisation des aspirations populaires mais dans "la grande nation".

Dans "la grande nation" nous retrouvons là un des principes universel sacro-saint de la Révolution: les français doivent se libérer des vieilles structures féodales, non seulement pour eux-mêmes mais ils se doivent de libérer également l'humanité toute entière. En tant que première nation libre d'Europe, il était tout simplement du devoir des français de se faire porteur du message de liberté et d'égalité et du droit aux peuples à disposer d'eux-mêmes. Un message à destination de tous les peuples opprimés du continent, du monde entier. Seul les français étaient désireux de libérer le peuple des structures oppressives du

11 Las Cases, vol. II, p. 1805.

12 Las Cases, vol. I, p. 554, 28.4.1816, Montholon, vol. II, p. 253.

féodalisme et eux seuls en étaient capables, une mission qui leur incombât lors des grands jours de la Révolution et que Napoléon s'était chargé de mener à bien dans l'intérêt des rois et des peuples. Devant "la grande nation" le monde entier avait courbé l'échine[13] et le "nationalisme" napoléonien, ainsi qu'il est également présenté dans la littérature de Sainte-Hélène, s'appuie sur un accord tacite de la reconnaissance de l'hégémonie française. De fait, comme je le prétends, sur ce point le message de Sainte-Hélène ne contredit en rien la politique menée sous l'Empire.

Mais dans la littérature de Sainte-Hélène, l'Europe n'est pas seulement menacée d'une invasion russe et/ou de bouleversements révolutionnaires internes. Car outre les russes à l'Est (représenté comme le Nord) une troisième menace se dessine à l'Ouest, incarnée par une jeune et florissante république – les États-Unis d'Amérique: "In a century – or perhaps half a century – more it will give a new character to the affairs of the world. *It has thriven upon our follies*."[14] La solution qu'apporte Napoléon à ce dilemme est une fois de plus la construction de l'édifice européen, dans son caractère plus proche d'un empire romain à la française que d'une grande famille européenne d'états nations ou même, une idée moderne pour l'époque, d'une fédération selon le modèle américain. Une Europe unie et forte sous la tutelle de la France était capitale pour contenir la barbarie russe au Nord, et toute aussi primordiale était l'impérieuse nécessité d'une Europe moderne et éclairée afin de faire front à l'Ouest à la concurrence que représentait cette terre d'avenir. On voit s'esquisser un affrontement des cultures, et c'est donc une Europe unie et modernisée par la France que Napoléon, à Sainte-Hélène, dépeint comme étant la meilleure alternative pour que le continent puisse maintenir son statut de grande puissance dans un monde multi-polaire. C'est ainsi une Forteresse Europe française, ou comme il le décrit lui-même, une Europe qui accepte la France comme "la grande nation" que Napoléon, de Sainte-Hélène, présente à son lecteur.

Dans son raisonnement, à Sainte-Hélène, Napoléon s'appuie largement sur un concept de civilisation universelle avec une Europe française comme idée porteuse, tandis que l'état nation, excepté dans le cas de la France, ou bien quand cela l'arrangeait, ne retient pas son intérêt outre mesure. Car si Napoléon sans aucun doute – et il en était bel et bien

13 "L'Empereur disait alors avoir été celui qui le premier avait salué la France du nom *de la grande nation.*" 'Et certes, je l'ai montrée telle au monde abattu devant elle.' Las Cases, vol. II, p. 1391, 31.10.1816.

14 Mark Wilks, 'Three conversations held at St. Helena 1816', *Monthly Review* 1901, p. 76.

conscient – souhaitait dans son propre intérêt tirer parti du mécontentement des peuples face aux mesures du congrès de Vienne, il n'en était toutefois pas moins conscient que de toutes parts, Londres y compris, l'inquiétude se faisait grandissante sur le rôle que la Russie allait jouer en Europe après sa chute et que tout spécialement les plans de l'empereur russe à l'encontre de la Pologne étaient considérés avec suspicion. En outre, il savait pertinemment que tout ce qu'il disait serait sujet à interprétation et analysé à la lumière de la politique qu'il avait mené de fait ce qui, si la différence entre propos et actes était trop grande, risquerait de discréditer le raisonnement qu'il tenait à Sainte-Hélène. Une politique dont le but était d'unir et de moderniser, en même temps que renforcer l'Europe face à la menace russe, et l'émergence d'une nouvelle puissance à l'Ouest, pourrait peut-être expliquer avec plus de crédibilité ses campagnes de guerre où bien souvent les éventuelles revendications des peuples n'avaient suscité qu'un intérêt bien minime. De plus, calculait-il, l'avertissement d'une menace russe serait à même de lui valoir, en plus du peuple, à n'en pas douter l'attention d'une oreille bienveillante chez quelques souverains européens.

Under sjöfärden till S:t Helena och livet i exil konstaterade Napoleon Bonaparte tillsammans med sina franska följeslagare att de hade ett förflutet utan like att ta ställning till och som omvärlden skulle komma att bedöma enligt eget gottfinnande om den inte upplystes om de verkliga förhållandena: "Nåväl! Vi skall skriva våra memoarer. När allt kommer omkring bör man uppfylla sitt öde; det är också min stora doktrin. Nå, må då mitt öde gå i uppfyllelse!"

De hågkomster som förmedlades via dikteringar och dagliga samtal skulle med tiden komma att utgöra kärnan i den fallne kejsarens massiva propaganda för att ännu en gång försöka styra utvecklingen i en pronapoleonsk riktning. I fångenskapen skildrar och förklarar han sin förda politik. Han avslöjar också de vittomfattande planer han hade haft för Frankrike och Europa, planer som i och med nederlaget i Waterloo aldrig hade förverkligats.

Vad Napoleons planer egentligen innefattade har Barbro Juselius-Rosse i föreliggande studie tagit upp till diskussion emedan rösten från S:t Helena har givit upphov till de mest skilda tolkningar. Samtidigt kan man i det napoleonska budskapet se en central men fram till dags dato i hög grad förbisedd länk i Europatankens historia.

Åbo Akademis förlag
ISBN 978-951-765-366-4
978951765366-4
9789517 653664